Ahmet Dönmez

Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi

Diplomasi ve Reform (1833-1841)

Kitap YAYINEVİ

KITAP YAYINEVI – 299
TARİH VE COĞRAFYA DİZİSİ – 94

OSMANLI MODERNLEŞMESİNDE İNGİLİZ ETKİSİ; DİPLOMASİ VE REFORM (1833-1841) / AHMET DÖNMEZ

BU ÇALIŞMA TEZ AŞAMASINDA, SELÇUK ÜNİVERSİTESİ BİLİMSEL ARAŞTIRMA PROJELERİ KOORDİNATÖRLÜĞÜ TARAFINDAN (PROJE NO. 09103003) DESTEKLENMİŞTİR

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

KAPAK TASARIMI
DİLEK ÇETİNKAYA

KAPAK RESMİ
FRANCOIS DUBOIS, ASAKİR-İ MANSURE-İ MUHAMMEDİYE BİRLİKLERİ GEÇİT TÖRENİNDE

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK A.Ş.
KÂĞIT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3
34408 KÂĞITHANE
SERTİFİKA NO. 12055
T: 0212 294 10 00 F: 212 294 90 80
E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
EKİM 2014, İSTANBUL

ISBN 978-605-105-135-2

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
KÂĞIT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/1-A
34408 KAĞITHANE İSTANBUL
SERTİFİKA NO. 12348
T: 212 294 65 55 F: 212 294 65 56
E: kitap@kitapyayinevi.com
W: www.kitapyayinevi.com

Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi

Diplomasi ve Reform (1833-1841)

Ahmet Dönmez

Kitap YAYINEVİ

İÇİNDEKİLER

Önsöz

İngiltere'nin Osmanlı politikası, ilişkilerin başlangıcından Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadarki dönemde, uluslararası konjonktüre paralel olarak radikal değişimler geçirdi. Bu süreçte değişmeyen ve İngiliz politikasına yön veren belirleyici tek bir dinamik vardı, bu da İngiltere'nin çıkarlarıydı.

Mısır Valisi M. Ali Paşa'nın 1833'te isyan ettiği, II. Mahmud'un Rusları İstanbul'a çağırdığı ve Osmanlının çöküşün eşiğine geldiği bir sırada, İngiltere'nin çıkarları Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını ve bütünlüğünü korumayı gerektiriyordu. İngiliz hükümeti, bu hedefe ulaşılabilmesi için Osmanlının reformlarla güçlendirilmesini zorunlu görüyordu. Böylece bir ülkenin modernleşmesi, belki de tarihte ilk kez, diğer bir devletin bu derecede ilgi alanına girmiş oldu.

Bu kitap temel olarak, 1833-1841 yılları arasında İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını ve bütünlüğünü koruma mücadelesini ve bu kapsamda modernleşmesini etkileme çabalarını konu alır. Çalışmada, İngiliz devlet adamı ve diplomatlarının, Osmanlı reformlarını yönlendirmek için ne gibi girişimlerde bulunduğu ve bu girişimlerin Osmanlı modernleşmesinin hangi alanlarında, ne derece etkili olduğu diplomasi ve reform ekseninde incelenmektedir. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston ve İngiliz Elçisi Lord Ponsonby'nin reform anlayışlarının farklılığının yol açtığı bir çatışmanın da söz konusu olduğu bir ortamda, II. Mahmud, Abdülmecid ve bazı Osmanlı yöneticilerinin dış müdahalelere karşı takındıkları tavır, yaşadıkları ikilem, Osmanlı modernleşmesini yabancı etkilerden uzak ve milli menfaatler doğrultusunda gerçekleştirme çabaları açıklanmaktadır.

Osmanlı modernleşme ve diplomasi tarihinin bu çok önemli safhasının, yalnızca Osmanlı kaynaklarından elde edilecek bilgilerle, tüm yönleriyle ortaya konması mümkün değildi. Bu yüzden çalışma sahamı İngiltere ve Fransa'yı da içine alacak şekilde genişlettim. Osmanlı belgelerindeki bilgileri, İngiliz ve Fransız diplomatlarının resmi ve özel yazışmalarında yer alan verilerle karşılaştırmak, birleştirmek ve seçmek yoluyla dönemin olaylarının arka planlarını tespit etmeye çalıştım.

Burada iki önemli hususu belirtmek isterim. Kitapta yer alan modernleşme kavramı, modern-barbar zıtlığındaki anlamında değil, yenileşme ve Batılılaşma kavramlarının karşılığı olarak kullanılmıştır. Ayrıca yayınevinin uyguladığı imla kuralları doğrultusunda, özgün metinde bazı değişiklikler yapılmıştır.

Uzun ve meşakkatli bir yolculuğun ardından, bir yıl önce doktora tezi olarak sunulan bu araştırmanın bugün yayına dönüşüyor ve okurlarla buluşuyor olması bana büyük bir mutluluk vermektedir.

Ahmet Dönmez
Konya 2014

Teşekkür

Bu çalışmada tek başıma böyle ağır bir yükün altından kalkmam mümkün değildi. Avrupa'da araştırma yapmaya beni cesaretlendiren ve destekleyen doktora danışmanlarım Prof. Dr. M. Alaaddin Yalçınkaya'ya ve Yrd. Doç. Dr. Ruhi Özcan'a teşekkürü borç bilirim. İngiltere'deki araştırmalarımın ilk senesinde Birmingham Üniversitesine beni davet ederek İngiliz kaynaklarına ulaşmama yardımcı olan Prof. Dr. Rhoads Murphey'ye ve İngiltere'ye ikinci gidişimde İngiltere ve Fransa'daki araştırmalarım için ihtiyaç duyduğum ortamı sağlayan ve desteğini esirgemeyen Prof. Dr. Benjamin Fortna'ya minnetlerimi burada ifade etmek isterim. Durham Üniversitesindeki Ponsonby Belgelerinden alıntı yapmama izin veren Lord Charles Howick'e de cömertliği için sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Çalışma metnini sabırla okuyan ve beni tavsiyeleriyle yönlendiren Prof. Dr. Muhittin Tuş'a ve yine yardım ve tavsiyeleri için merhum Prof. Dr. Ercüment Kuran'a, doktora tez jürimde yer alan Prof. Dr. Mehmet Özden'e, Prof. Dr. Çağrı Erhan'a ve Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yılmaz'a ve ayrıca Prof. Dr. Birol Akgün'e, Doç. Dr. Yaşar Semiz'e, desteği için Yusuf Ata Arıak'a teşekkür ederim.

Durham Üniversitesindeki çalışmalarım sırasındaki yardımları ve anlayışları için Michael Harknenss ve diğer arşiv görevlilerine ve Paulina Grzenkowicz'e de teşekkür borçluyum. Londra'da burslu olarak çalışma imkânı veren Yüksek Öğretim Kuruluna, bölümüm öğretim üyelerine şükranlarımı sunarım. Çalışma metninin okunması ve düzeltilmesi aşamasında bana yardımcı olan Okt. Dr. Ahmet Kaya Sandık'a ve İlknur Gedik'e teşekkür ederim.

Kısaltmalar

A. AMD	Bab-ı Asafi Amedi Kalemi
A. DVN. DVE	Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Düvel-i Ecnebiye Kalemi
age.	Adı geçen eser
agm.	Adı geçen makale
agt.	Adı geçen tez
bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C. AS	Cevdet Askeriye
C. BH	Cevdet Bahriye
C. HR	Cevdet Hariciye
C. MF	Cevdet Maarif
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
DİA	Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DTCFD	Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
Ed.	Editör
FO	National Archives, Foreign Office Belgeleri
HAT	Hatt-ı Hümayun
HR. SFR. 3	Hariciye Sefareti Londra Sefareti Belgeleri
İA	İslâm Ansiklopedisi
İ. DUİT	İrade Dosya Usulü
İ. HR	İrade Hariciye
İ. DH	İrade Dahiliye
İ. MTZ. (05)	İrade Eyalet-i Mümtaze Mısır
İ. MSM	İrade Mesalih-i Mühime
İSAM	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi
İÜEF	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
krş.	Karşılaştırınız
LC	La Courneuve
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
NA	National Archives

nr.	Numara
OTAM	Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
PB	Durham Üniversitesi Arşivi, Lord Ponsonby Belgeleri
PP	Southampton Üniversitesi Arşivi, Lord Palmerston Belgeleri
s.	Sayfa
Sad.	Sadeleştiren
TTK	Türk Tarih Kurumu
vd.	Ve devamı
Yay. haz.	Yayına hazırlayan
YKY	Yapı Kredi Yayınları

Resim Listesi

Giriş

Osmanlı Devleti, 18. yüzyıla kadar Avrupa devletleriyle yakın ilişkiye girmedi. O dönemde Osmanlıların gözünde Batı, tanınması gereken farklı bir dünyadan çok, fethedilecek bir alandı. Savaşlarda elde edilen başarılar bir yandan hazineyi zenginleştiriyor, diğer yandan Türklerin üstünlük duygusunu güçlendiriyordu. Osmanlı, örnek alan değil, örnek alınan bir çizgide ilerlemesini sürdürüyordu.[1]

Bununla birlikte dış dünyaya tamamen kapalı bir sistem de söz konusu değildi. Avrupa'daki askeri teknoloji, madencilik ve tıp gibi alanlardaki gelişmeler yakından takip ediliyor; özellikle barut, humbara, top ve tüfek gibi askeri yenilikler alınıyordu. Böylece Osmanlı ordusunun ve donanmasının, rakiplerinden geri kalmamasına gayret ediliyordu. Fakat 17. yüzyılda Osmanlı ekonomisi eski gücünü kaybetmeye başladı. Osmanlı Devleti, Avrupa'nın etkisiyle girilen ekonomik krizde büyük mali sıkıntılarla karşılaştı. Bu ve benzer sebepler yüzünden askeri teknoloji transferi zamanla kesildi. Osmanlı, kendi kendine yetebilme zihniyeti sebebiyle giderek dışarıya daha kapalı bir yapıya dönüştü. Dönemin Osmanlı yöneticileri, ekonomide ve diğer alanlarda yaşanan sorunların Batıyla bağlantısını da anlayamadılar. Avrupa'da yaşanan gelişmelerin Osmanlılara kadar ulaşabileceğini ve Osmanlıyı etkileyebileceğini hesaplayamadılar.[2] Çünkü yöneticilerin çoğu, Avrupa hakkında "Batılı gözlemcilerin alaylarına konu olacak kadar cahildi."[3]

1 Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi: Makaleler 4*, (Der. Mümtaz'er Türköne-Tuncay Önder), İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 10.

2 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Yay. haz. Ahmet Kuyaş), YKY, İstanbul 2002, s. 38–40, 73–74; Ekmeleddin İhsanoğlu, "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı," *150. Yılında Tanzimat*, (Yay. haz. Hakkı Dursun Yılmaz), TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 336–338; Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1998, s. 131; Aykut Kazancıgil, *Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji*, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2007, s. 170–176. Batı tekniğinin ve teknolojisinin bir müessese çerçevesinde tanıtılması için sarayda Taife-i Efrenciyan adlı bir grup görev yapmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Rhoads Murphey, "Osmanlıların Batı Teknolojisini Benimsemedeki Tutumları: Efrenci Teknisyenlerin Sivil ve Askeri Uygulamalardaki Rolü," *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler*, (Yay. haz. Ekmeleddin İhsanoğlu), İÜEF Yayınları, İstanbul 1992, s. 8–19. Batı tekniğinin Osmanlıya transferini engelleyen sebepler için ayrıca bkz. Murphey, *agm.*, s. 8–9; İhsanoğlu, *agm.*, s. 337.

3 Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu*, (Çev. İdil Eser), YKY, İstanbul 2001, s. 40.

Osmanlı Devleti'nde Batı örnek alınarak yapılan ilk yenilikler, 18. yüzyılda başladı.[4] Karlofça Anlaşmasından (1699) sonra Avrupa devletlerine karşı girişilen hemen her savaşın kaybedilmesi, Avrupa devletlerinin sahip olduğu askeri sistemin ve teknolojinin elde edilmesi mecburiyetini doğurdu.[5] Bu tarihte Batı artık, yapılması planlanan yenilikler için gereken bilginin ve tecrübenin kaynağı haline gelmişti.[6] Damat İbrahim Paşa'nın Paris'e elçi olarak gönderdiği (1720) Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin yazdığı sefaretname, "Osmanlılar için Batıya açılmış ilk pencere" oldu. Zaman içinde, çeşitli unsurların etkisiyle Batı etkisi artmaya başladı.[7] Bu etki, askeri alanda gerçekleştirilen yenilikler aracılığıyla yayılmaya devam etti ve zamanla Avrupa ile pek çok yeni iletişim kanalının açılmasına sebep oldu.[8]

Batının üstünlüğünün kabul edilmesi ve Avrupa medeniyetinin tanınmasına karar verilmesi sadece bir başlangıçtı. Yüzyıllarca devam eden bir süreçte şekillenen bir zihniyeti değiştirmek, kapsamlı ve köklü reformlar yapılabilecek uygun zemini oluşturmak için daha çok yol alınması gerekiyordu. Buna rağmen dönemin Osmanlı yöneticileri, sistemin ya da toplumun ihtiyaç duyduğu değişiklikler kendilerini doğrudan ilgilendirmediği müddetçe, sorunları çözmek için harekete geçmek yerine palyatif tedbirlere yönelmeyi tercih ettiler. Çünkü bunlar, gelirlerinin, statülerinin ve hayat tarzlarının her halükârda çok fazla farklılaşmayacağını düşünmekteydiler. Bu yüzden değişim süreci, III. Selim iktidara gelinceye kadar çok ağır ilerledi. Avrupa devletlerinin Osmanlıya karşı üstünlüğünün, Batının sahip olduğu daha sağlam askeri, idari ve ekonomik sistemden kaynaklandığını anlayabilen ilk padişah ise III. Selim oldu.[9]

4 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 55.

5 Roderic H. Davison, *Osmanlı-Türk Tarihi (1777–1923)*, (Çev. Mehmet Moralı), Alkım Yayınları, İstanbul 2003, s. 118; İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayınları, İstanbul 1995, s. 35–36.

6 Carter V. Findley, *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform*, (Çev. Latif Boyacı-İzzet Akyol), İz Yayınları, İstanbul 1994, s. 101.

7 Karal, *age.*, V, s. 56. Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Paris'e elçi olarak gönderilmesi ve yazdığı sefaretnameyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Şirin, *Osmanlı İmgeleminde Avrupa*, Lotus Yayınları, Ankara 2006, s. 156–171; İhsanoğlu, *agm.*, s. 344.

8 Davison, *age.*, s. 118.

9 Stanford, J. Shaw, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud Dönemleri," (Çev. M. Faruk Çakır), *Türkler*, XII, (Ed. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 610–611; Mardin, *age.*, s. 12.

Aynı dönemde Avrupa'da, Osmanlı Devleti'nin ömrünü tamamladığı ve artık çöküşünün kaçınılmaz olduğu fikri ağırlık kazanmaya başlamıştı. Bu düşüncenin de etkisiyle, yıkılmaya mahkûm bir devletin halkı olarak Türklerin Avrupa'dan çıkarılması gerektiği düşünülüyordu. Böyle bir bakış açısının oluşmasına, çok eskilere dayanan düşmanlıklar kadar, bir süre İstanbul'da da bulunan François Baron de Tott[10] ve Comte C. F. de Volney gibi Avrupalıların yazdığı kitaplar da katkıda bulundu. Bu kitaplarda Türklerin cahilliği, disiplinsizliği, önyargıları ve kaderciliği yerilmekteydi. Avrupa devletleri ise, Osmanlıları çöküşten kurtarmak ve reformlarla onun gelişmesine yardım etmek için herhangi bir girişimde bulunmak niyetinde değillerdi. Sadece Osmanlı ekonomik sisteminde kendi menfaatleri doğrultusunda değişiklikler yaptırabilme çabasındaydılar.[11]

Osmanlı Devleti, 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, adeta kendi geleceği hakkındaki kanaatleri doğrularcasına çöküş emareleri göstermeye başladı.[12] Osmanlı, artık Avrupa'nın hasta adamına; Osmanlı topraklarının paylaşımı da Doğu Sorununa dönüşmüştü.

Rusya ve Avusturya, Osmanlı topraklarını ele geçirmek için 1787 yılında başlattıkları savaşta, bu hedeflerine epeyce yaklaştı. Bunu gören diğer Avrupa devletleri, Osmanlı topraklarının paylaşımı sırasında yaşanacak anlaşmazlıkların büyük bir Avrupa savaşına sebep olacağı endişesine kapıldılar. Böylece Osmanlı Devleti'nin Avrupa güçler dengesindeki yeri daha net görülmeye başlandı. Bu tarihten sonra Doğu Sorununun anlamı, özellikle İngiltere için, değişerek, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığının ve bütünlüğünün muhafazası sorununa dönüştü.[13]

10 Baron de Tott'un Türkiye izlenimleriyle ilgili geniş bilgi için bkz. François Baron de Tott, *Memoirs of Baron de Tott: Containing of the State of Turkish Empire and the Crimea*, I-II, G. G. J. & Robinson, Londra 1876.

11 Berkes, *age.*, s. 34, 84–85.

12 Llewellyn Woodward, *The Age of Reform (1815–1870)*, Book Club Associates, Londra 1979, s. 213. Osmanlı Devleti'nde, ekonomide ve diğer alanlarda gerilemenin başlaması ve ortaya çıkan sorunlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye*, I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 192–203; Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, (Çev. Babür Kuzucu), Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, s. 232–254; Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1985, s. 205–247.

13 Halil İnalcık, "Türkiye ve Avrupa: Dün Bugün," *Doğu Batı: Makaleler I*, Ankara 2005, s. 200.

İngiltere dış politikasını, 18. yüzyıldan itibaren Avrupa'da güçler dengesinin korunması esası üzerine kurmuştu.[14] Bu dengenin önemli unsurlarından birisi olan Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün muhafazası ise İngiltere'nin çıkarları gereğiydi. Son dönemde bir yandan Rusya, İran ve Kafkaslar'da elde ettiği topraklarla Hindistan yolunun güvenliğini tehdit etmeye ve İstanbul ve Boğazları ele geçirmek üzere planlar yapmaya başlamıştı. Diğer yandan Fransa, kendi ya da kendine bağlı bir güç aracılığıyla Mısır'ı işgal ederek Doğu Akdeniz'de İngiltere'nin üstünlüğüne son verebilmenin ve böylece İngiltere'nin Hindistan'la bağlantısını kesebilmenin yollarını aramaktaydı.[15] Osmanlı Devleti ise, İngiltere ile bu devletlerin hesaplaşma alanının tam ortasında yer almaktaydı. Bu şartlar altında, İngiliz dış politikasının Osmanlının bağımsızlığı ve bütünlüğüyle bağlantılı meselelere ilgisiz kalması mümkün değildi. Bununla birlikte bir yandan İngiltere'nin kendi iç ve dış sorunları, diğer yandan Osmanlının çeşitli alanlarda yaşadığı problemler sebebiyle Osmanlı sınırlarının korunması kolay bir iş değildi. Üstelik İngiliz politikacılarının büyük bir kısmı, Osmanlının hamisi rolünün üstlenilmesine karşı çıkıyordu.

Ancak 1791 yılından itibaren uluslararası arenada yaşanan olaylar, İngiltere'ye Osmanlıyı korumaya yönelik bir politika izlemekten başka bir seçenek bırakmadı. II. Mahmud'un, isyan eden valisi M. Ali Paşa'ya karşı Rusları 1833 yılında İstanbul'a çağırması ve Hünkâr İskelesi Anlaşmasını imzalaması, İngiliz hükümetini bazı tedbirler almaya zorladı. Aynı yılın son günlerinde, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması İngiltere'nin resmi dış politikası ilkesi olarak belirlendi. İngiliz devlet adamları ve diplomatları, yalnızca siyasi ve askeri tedbirlerle bu amaçlarına ulaşamayacaklarını biliyorlardı. Bu yüzden Osmanlı modernleşmesini yönlendirmek, reformlarla Osmanlıyı güçlendirmek için harekete geçtiler.

14 Esme Hoard, "British Policy and the Balance of Power," *The American Political Science Review*, XIX/2, s. 261.

15 Kenneth Bourne, *The Foreign Policy of Victorian England (1830–1902)*, Clarendon Press, Oxford 1970, s. 35, 38; Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789–1914)*, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 194; Şükrü Esmer, *Siyasi Tarih*, Maarif Vekilliği Yayınları, İstanbul 1944, s. 133; M. Alaaddin Yalçınkaya, "Osmanlı Devleti'nin Batı Politikası-Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a 1774–1839," *Türk Dış Politikası*, II, (Ed. Mustafa Bıyıklı), Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2008, s. 103; Niall Ferguson, *İmparatorluk: Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirişi*, (Çev. Nurettin Elhüseyni), YKY, İstanbul 2009, s. 55 vd.

Ne var ki Osmanlıda modernleşme çalışmalarında başarıya ulaşılması kolay bir iş değildi. Bir yandan reform taraftarı cephe içinde yer alan dört önemli kişi, yani II. Mahmud, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston, İngiliz Elçisi Lord Ponsonby ve M. Reşid Paşa, arasında reformların nasıl ve kimin kontrolünde gerçekleştirileceği konusunda fikir ayrılıkları söz konusuydu. Bunlar arasında yakın bir zamanda bir çatışma yaşanması kaçınılmaz görünüyordu. Diğer yandan reform karşıtı cephede yer alan Rusya, M. Ali Paşa ve Babıâli'deki destekçilerinin, reform girişimlerini önlemek için ellerinden geleni yapacakları kesindi.

Osmanlı Devleti'nde, 1833 yılından 1841'e kadar geçen süre zarfında, modernleşmeyle ilgili olduğu kadar, siyasi, askeri, diplomatik ve ekonomik birçok alanda da son derece önemli gelişmeler yaşandı. Mısır meselesinin çözüme kavuşturulması, Hünkâr İskelesi Anlaşmasının sona erdirilmesi, Baltalimanı Anlaşmasının imzalanması ve Londra Boğazlar Sözleşmesiyle Boğazlar rejiminin düzenlenmesi, hep bu yıllarda gerçekleşti.

Bu gelişmeler, daha önceki çalışmalar içinde farklı yönleriyle ele alındı; ancak yukarıda bahsedilen dört farklı reform anlayışı ve Osmanlı modernleşmesindeki İngiliz etkisi açısından değerlendirilmedi. Bu noktada, söz konusu dönemle ilgili olarak şimdiye kadar yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilmesi faydalı olacaktır.

Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin 1833 yılından önceki dönemiyle ilgili olarak öncelikle Akdes Nimet Kurat'ın,[16] A. İhsan Bağış'ın,[17] Allan Cunningham'ın,[18] Edward Ingram'ın[19] ve Alexander Bitis'in[20] eserleri sayılabilir. İncelenen dönemle doğrudan ilgili eserler arasında ise ilk olarak Charles Webster'in eserini zikretmekte fayda vardır. Webster, *Lord Palmerston'un*

16 Akdes Nimet Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553–1610)*, TTK Yayınları, Ankara 1953.

17 Ali İhsan Bağış, *Britain and the Struggle for the Integrity of the Ottoman Empire: Sir Robert Ainslie's Embassy to İstanbul (1776–1794)*, İsis Yayınları, İstanbul 1984.

18 Allan Cunningham, *Anglo-Ottoman Encounters in the Age of Revolution*, I, (Ed. Edward Ingram), Frank Cass Press&Co. Ltd., Londra 1993.

19 Edward Ingram, *The Beginning of the Great Game in Asia (1828–1834)*, Clarendon Press, Oxford 1979.

20 Alexander Bitis, *Russia and The Eastern Question (1815–1833)*, Oxford University Press, New York 2006.

Dış Politikası[21] adlı iki ciltlik eserinde dönemin İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'un uygulamaya koyduğu dış politikanın esaslarını Avrupa arşiv belgelerine dayandırarak incelemektedir. Harold Temperley'in *İngiltere ve Yakındoğu, Kırım*[22] adlı eserinde Avrupa devletlerinin, özellikle de İngiltere'nin, 18-19. yüzyıllar arasında Osmanlı Devleti'ne yönelik politikaları ele alınmıştır. John V. Puryear'ın *Yakın Doğu'da Uluslararası Ekonomi ve Diplomasi*[23] adlı çalışmasında, 1834'ten 1853'e kadar İngiltere'nin Doğu Akdeniz'de uyguladığı ticari politika ekseninde, bu dönemde gerçekleşen siyasi, askeri ve diplomatik olaylar incelenmiştir. F. Stanley Rodkey'in iki bölüm halinde yayınladığı *Lord Palmerston ve Türkiye'nin Güçlendirilmesi*[24] başlıklı makalede ise Lord Palmerston'un Osmanlı Devleti'ni güçlendirmeye yönelik politikası açıklanmaktadır. Rodkey'in, konumuzla ilgili diğer bir eseri ise *Türk-Mısır Meselesi*[25] adıyla yayınlanmıştır. Frank E. Bailey'in *Türk Reform Hareketleri ve İngiliz Politikası*[26] adlı eseri, 1826 yeniçeri ocağının kaldırılması ile 1856 Paris Anlaşması arasındaki dönemi kapsamaktadır. G. H. Bolsover, *Lord Ponsonby ve Şark Meselesi*[27] ve *David Urquhart ve Şark Meselesi*[28] başlıklı makalelerinde Lord Palmerston, Lord Ponsonby ve David Urquhart'ın Doğu Sorununun çözümüyle ilgili faaliyetlerinden bahsetmektedir. Yine bu konuda çalışan Matthew S. Anderson ise *Doğu Sorunu*[29] adlı eserinde, 18. yüzyıldan 20. yüzyılın başına kadar Doğu Sorunu çerçevesinde, Avrupa devletlerinin Osmanlı topraklarında yürüttükleri mücadeleleri ayrıntılı olarak açıklamaktadır. Şinasi Altundağ, Mısır meselesiyle ilgili *Ka-*

21 Charles Webster, *The Foreign Policy of Palmerston (1830–1841)*, I, G. Bell&Sons Ltd., Londra 1951.
22 Harold Temperley, *England and the Near East: The Crimea*, Longmans Green and Co., Londra 1936.
23 John V. Puryear, *International Economics and Diplomacy in the Near East*, Archon Books, California 1969.
24 F. Stanley Rodkey, "Lord Palmerston and the Rejuvenation of Turkey, 1830–41," I, *The Journal of Modern History*, I/4, University of Chicago Press, Chicago 1929, s. 570–593.
25 F. Stanley Rodkey, *The Turco-Eqyptian Question in the Relations England, Fransa and Russia (1832–1841)*, The University of Illinois Press, Urbana 1924.
26 F. Edgar Bailey, *British Policy and Turkish Reform Movement (1826–1853)*, New York 1970.
27 G. Henry Bolsover, "Lord Ponsonby and the Eastern Question 1833-1839," *Slavonic and East European Review*, XIII/37, Londra 1834, s. 98-118.
28 G. Henry Bolsover, "David Urquhart and the Eastern Question 1833-37: A Study in Publicity and Diplomacy," *The Journal of Modern History*, VIII/4, Chicago 1836, s. 444-467.
29 Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu (1774–1923)*, (Çev. İdil Eser), YKY, İstanbul 2001.

valalı Mehmet Ali Paşa İsyanı[30] adıyla Türkiye'de ayrıntılı çalışma yapan ilk tarihçidir. Muhammed H. Kutluoğlu'nun *Mısır Meselesi*[31] adlı eseri de aynı konuda yakın zamanda hazırlanmış en kapsamlı çalışmalardan biridir.

Söz konusu çalışmalar, ya Osmanlı belgelerine ya da İngiliz ve Fransız kaynaklarına göre yapıldı. Bu ise, tek taraflı bir bakış açısını ortaya çıkardı. Diğer yandan o dönemde İstanbul'da İngiliz elçisi olarak bulunan Lord Ponsonby'nin özel koleksiyonunun son yıllarda tasnifinin yapılarak Durham Üniversitesi Kütüphanesinde istifadeye sunulması, bu dönemin olaylarının değerlendirilmesi açısından yeni bir ufuk açtı. Aynı yıllarda İstanbul elçiliği yapan Amiral Roussin'e ait elçilik defterleri taranırken, İngiltere'nin Osmanlı politikası karşısında Fransa'nın nasıl bir duruş sergilediğine dair daha önce kullanılmamış bazı çok önemli belgelerin de bulunduğu anlaşıldı. Tüm bu tespitler, 1833-1841 yılları arasındaki olayların, söz konusu kaynaklardan elde edilecek bilgiler ışığında yeniden değerlendirilmesi ihtiyacını ortaya çıkardı. Bu çerçevede bu araştırmanın konusu, *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi: Diplomasi ve Reform (1833-1841)* olarak belirlendi. Bu çalışmayla, konuyla ilgili yeni bilgilerin gün ışığına çıkarılması ve bu veriler ışığında günümüze değin tam manasıyla sonuçlandırılamayan bazı tartışmalara açıklık kazandırılması hedeflendi.

Dört bölümden oluşan kitabın Birinci Bölümünde, tarihsel süreçte Osmanlı-İngiliz ilişkileri ele alınacaktır. İngiltere'yi Osmanlı Devleti'yle diplomatik ilişkiler kurmaya sevk eden sebeplerin neler olduğu, ilk İngiliz elçiliğinin İstanbul'da nasıl açıldığı, ikili ilişkilerin gelişmesinde hangi siyasi ve ticari dinamiklerin rol oynadığı ortaya konulacaktır. 1791 yılında Özi Kalesi'nin Rusların eline geçmesiyle başlayan olayların, hangi gerekçelerle İngiltere'nin dikkatini Osmanlı Devleti'ne çevirmesine neden olduğu, bu durumun 1793'te Londra'da ilk Osmanlı daimi elçiliğinin açılmasını da beraberinde getirmesi açıklanacaktır. Daha sonra, 1821'de başlayan Yunan İsyanı ve bunun sonucunda imzalanan Edirne Anlaşmasının, Rusya ve İngiltere'yi Osmanlı politikalarında karşı karşıya getirmesi, bunları takiben

30 Şinasi Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı-Mısır Meselesi (1831–1841)*, TTK Yayınları, Ankara 1945.

31 M. Hanefi Kutluoğlu, *Egyptian Question (1831–1841)*, Eren Yayınları, İstanbul 1998.

Mısır meselesinin de bu iki devletin ilgi alanına girmesiyle ilişkilerin daha da gerginleşmesi konuları ele alınacaktır

İkinci Bölümde, 1833'ten 1835 yılı ortalarına kadar geçen sürede İngiltere'nin Osmanlı politikasının değişimi, reform programının ortaya çıkışı ve sonrasında yaşananlar ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu yapılırken İngiliz politikasının aktörleri daha da yakından tanıtılacaktır. Bunların Osmanlı hakkındaki düşünceleri ve yaşadıkları dönemi nasıl değerlendirdikleri hususu ele alınacak, bakış açıları sergilenecektir. Bunun neticesinde ortaya çıkan birbirinden farklı reform anlayışları tek tek irdelenecektir. Böylece 1791'den 1833'e kadar geçen sürede İngiltere'nin hangi sebeplerle Osmanlı Devleti'ni korumaya yönelik bir politika izlediği sorusuna cevap aranacaktır. Ayrıca İngiltere ve Fransa'nın daha önceki politikalarını değiştirerek Çanakkale Boğazı'nda donanma bulundurmaları ve Rusya'ya karşı saldırgan bir tutum sergilemeleri karşısında II. Mahmud'un içine düştüğü zor durum ve bu devletlere karşı duyduğu güvensizlik, sebepleriyle birlikte ortaya konulacaktır. Elbette bu durum II. Mahmud'un İngiltere'ye yaklaşma ve ülkesini Rus etkisinden kurtarma çabalarını da beraberinde getirecektir. Daha sonra, II. Mahmud'un Lord Ponsonby ile gizli iletişimi, Rus ve Avusturya elçilerinin işbirliği yaparak Lord Ponsonby'nin faaliyetlerini ve reform girişimlerini engelleme çalışmaları ele alınacaktır. Bu ise konunun diğer devletlerin tutumu açısından değerlendirilmesine de imkân verecektir. Ayrıca, Lord Ponsonby'nin, saray ve Babıâli'ye isteklerini kabul ettirirken, Mısır meselesini bir ikna aracı olarak kullanması, David Urquhart'ın İngiliz elçisinin çalışmalarında yardımları hususları da açıklanacaktır.

Üçüncü Bölümde, İngiltere'de 1834 yılı sonunda yapılan hükümet değişikliğinden sonra Lord Palmerston'un bakanlıktan ayrılması sonucu İngiliz dış politikasında yaşanan değişim, kısa süre sonra Lord Palmerston'un tekrar dışişleri bakanı olmasıyla reform programını hayata geçirmeye yönelik ilk girişimi başlatması konuları ele alınacaktır. Ardından, Lord Ponsonby'nin Osmanlı ordusu ve donanmasının genel durumu hakkında verdiği bilgilere, İngiliz subayların İstanbul'a gönderilmesi için yaptığı teklife ve bu teklifin kabulünde yaşanan tereddütlere yer verilecek; Osmanlı Devleti'nin, Rusya'nın engelleme çabalarına rağmen, İngiltere'den subay

talebi hususuna değinilecektir. Lord Ponsonby'nin kendi reform anlayışı doğrultusunda İngiltere ve Rusya arasında çatışma çıkarma girişimleri ve bunun sonucunda ortaya çıkan Churchill Olayının Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde meydana getirdiği gerginlik de açıklanacaktır. Bu durumun subay meselesine etkileri, İstanbul'a gönderilen İngiliz subayların akıbetleri, Babıâli'nin buna tepkisi, Lord Palmerston'un reformları devam ettirme mücadelesi ve bu hususta yaşadığı hayal kırıklığı ayrıntılı olarak ortaya konulacaktır. Ayrıca subay gönderme meselesinde, Lord Ponsonby'nin takındığı tavır ve II. Mahmud'a yaptığı gizli telkinler hakkında da bilgi verilerek, bu konuda yaşanan başarısızlığın sebepleri tartışılacaktır.

Elbette ki, 1835-1838 yılları arasındaki dönem, yalnızca İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni reformlarla güçlendirme çabalarıyla geçmedi. II. Mahmud, bu dönemde kendi reform anlayışına göre çeşitli alanlarda reformlar yapılması açısından önemli adımlar da attı. Bunlar arasında yurt dışına öğrenci gönderilmesi ve askeri teknoloji transferi meseleleri öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, Avrupa'ya öğrenci gönderilmesine karar verilmesi, Londra'ya gönderilen öğrenciler, bunların Londra'da okullara yerleştirilme süreçleri ve karşılaştıkları güçlükler hakkında ayrıntılı bilgi verilecektir. Söz konusu öğrencilerin, eğitimlerini tamamlamalarının ardından Osmanlı Devleti'nin askeri ve idari kademelerinde hangi görevleri üstlendikleri de tespit edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca askeri teknoloji transferi konusu çerçevesinde, Lord Palmerston'un Osmanlı ordusunun güçlenmesi için silah ve askerin çeşitli ihtiyaç malzemelerini sağlama girişimlerinden, İstanbul'da top dökümü ve barut imali gibi işlerde kullanılmak üzere çeşitli makine ve aletlerin İngiltere'den satın alınmalarıyla ilgili meselelerden de bahsedilecektir.

Reform çalışmaları, nihayet 1838-1841 yılları arasında meyvelerini vermeye başlayacaktır. Bu çerçevede dördüncü bölümde, önce M. Reşid Paşa'nın Londra'dan İstanbul'a döndükten sonra reform karşıtlarıyla giriştiği mücadele anlatılacak, daha sonra başta idari alanda olmak üzere çeşitli alanlarda gerçekleştirilen reformlar üzerinde durulacaktır. Tanzimat hazırlıklarının başlatılması, Lord Ponsonby'yle yapılan işbirliği ve Osmanlıyı Baltalimanı Ticaret Anlaşmasını imzalamaya götüren süreç hakkında bilgi verilecektir. Ardından M. Reşid Paşa'nın İngiltere ile ittifak anlaşması ya-

pabilmek için Londra'ya gönderilmesi, Londra'da yaşanan gelişmeler ve II. Mahmud'un vefatıyla değişen dengeler ayrıntılarıyla izah edilecektir. Lord Palmerston'un Osmanlı donanması için İngiliz subaylarını gönderme girişimleri karşısında Babıâli'nin tutumu, Nizip Savaşı sonrasında yaşanan süreçte İngiliz subayların görevlendirilme meselesindeki gelişmeler, İstanbul'da askeri okul açma girişimleri gibi hususlar hakkında da bilgi verilecektir. Bu çalışmada ayrıca M. Reşid Paşa'nın Lord Palmerston'a Tanzimat reformlarıyla ilgili 1839 ve 1840 yıllarında verdiği memorandumlardan bahsedilecektir. Ayrıca Tanzimat Fermanının ilanı, fermanın hazırlanmasında İngiltere'nin ne kadar etkili olduğu, Tanzimatın uygulanması sırasında nasıl bir politika izlediği konuları açıklığa kavuşturulmaya çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇTE İNGİLTERE'NİN OSMANLI POLİTİKASI (1579-1833)

Osmanlı-İngiliz ilişkileri, tarihsel süreçte oldukça ilginç bir seyir izlemiştir. İki devletin birbirine karşı pozisyonlarında ve İngiltere'nin Osmanlı politikasında uluslararası güç dengelerindeki değişime paralel olarak zamanla büyük farklılaşmalar yaşanmıştır. Öyle ki başlangıçta Osmanlı Devleti'nin gücünden faydalanmak amacıyla onunla müttefik olmak için çabalayan İngiltere, 1791 yılından itibaren Osmanlıyı korumaya yönelik bir politika benimsemek zorunda kalmıştır.

Bu çerçevedeki araştırmalarımız bizi, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin 1833 yılına kadar olan kısmıyla ilgili bazı sorularla karşı karşıya getirmiştir: Osmanlı-İngiliz ilişkileri ne zaman başladı? Osmanlı-İngiliz ilişkilerini etkileyen dış faktörler nelerdi? İngiltere'nin Osmanlı politikası zaman içinde uluslararası konjonktürde yaşanan olaylara göre nasıl değişmişti? 1791 yılının ikili ilişkiler açısından önemi neydi? Bu tarihten sonra İngiltere Osmanlıya yönelik dış politikasını neden değiştirdi? İngiltere'nin yeni Osmanlı politikasını yönlendiren aktörler kimlerdi? Diğer Avrupa devletlerinin müdahaleleri, ilişkileri ne ölçüde etkilemişti? 19. yüzyılın başlarında iki ülke arasındaki ilişkiler hangi düzeye gelmişti? Osmanlı Devleti'nin bu dönemde İngiltere'ye bakış açısı nasıldı? İki devlet arasındaki diplomatik ilişkiler ne yöne doğru ilerliyordu? Bu ve benzeri sorulara burada yanıt verilebildiği ölçüde, İngiltere'nin niçin Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumaya çalıştığı ve Osmanlıların çeşitli alanlarda reformlarla güçlendirilmesine yönelik bir politika izlemek zorunda kaldığı ortaya konulmuş olacaktır. Ancak sonraki dönemlerde gelinen durumla ilgili daha sağlıklı bir değerlendirme yapılabilmesi için, önce Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin hangi şartlar altında ve nasıl başladığını, bu ilişkilerin başlangıcında İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı nasıl bir politika izlediğini açıklamakta yarar vardır.

Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin Başlaması ve Gelişmesi (1579-1791)

Türkler ve İngilizlerin ilk olarak, ne zaman ve ne şekilde karşılaştığı kesin olarak bilinmemektedir. Bu iki millet arasındaki ilişkilerin erken dönemlerine ait en net bilgiler, III. Haçlı Seferi (1191) ve Niğbolu Savaşı (1396) sırasındaki kısa süreli temaslara dayanır.[1] Osmanlı-İngiliz diplomatik ilişkilerinin başlaması ise 16. yüzyılın sonunda gerçekleşti.

Osmanlı-İngiliz ilişkileri diğer Avrupalılarla karşılaştırıldığında nispeten geç bir tarihte başladı. Bunun en önemli sebeplerinden biri, iki ülkenin coğrafi konumları arasındaki mesafeydi. Zamanın ulaşım ve haberleşme şartları göz önünde bulundurulduğunda aradaki bu uzaklık, Türklerle İngilizlerin irtibatını engellemekteydi.[2] Aynı problem, İngiltere'nin diğer Doğu Akdeniz devletleriyle ilişkisini de etkiliyordu. İngiltere bu sebeple Doğu Akdeniz'le bağlantısını daha çok Cenevizli, Floransalı ve Venedikli tüccarlar aracılığıyla sağlıyordu. 14. yüzyılın başlarında bile İngiltere'nin Bizans İmparatorluğu'yla doğrudan diplomatik ve ekonomik ilişkisi yoktu.[3] Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda, o yıllarda kuruluş aşamasındaki Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında diplomatik ilişkilerin henüz başlamamış olması anlaşılır bir durumdu.

İki devlet arasında iletişim olmamasının doğal bir sonucu olarak, bu dönemde İngilizler Türkler hakkında çok az şey biliyor, Türklerle ilgili meselelere de ilgi duymuyorlardı. Öyle ki İstanbul'un fethi bile, İngiliz kroniklerinde önemsiz bir olay gibi geçiştirilmişti. Aynı şekilde Türkler de İngilizleri pek tanımıyorlardı. Avrupalı olan herkes *Frank* olarak adlandırılıyor, İngiltere'nin Fransa'ya bağlı bir bölge olduğu düşünülüyordu.[4]

Tüm bu olumsuzluklara rağmen Osmanlı limanlarının sunduğu ticari olanaklar, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin başlamasını, hatta iki devlet arasında sıcak ilişkiler kurulmasını teşvik edecek potansiyel bir güç niteliğindeydi. İngiliz tüccarları bir süre sonra Doğu Akdeniz'de yeni ticaret olanaklarını değerlendirmek için harekete geçtiğinde bu potansiyel, iki

1 Kurat, *age.*, s. 7; Alfred C. Wood, *A History of the Levant Company*, Frank&Cass Co. Ltd, Abingdon 1964, s. 2.

2 Akdes Nimet Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış, (1553–1952)*, TTK Yayınları, Ankara 1952, s. 5.

3 Wood, *age.*, s. 1

4 Kurat, *Başlangıcı ve Gelişmesi*, s. 5–7; Wood, aynı yer.

ülke arasındaki ilişkiler için ilk önemli etkisini gösterdi. İngiliz tüccarlar, Sakız (1513) ve Girit (1530) Adalarında İngiliz konsolosluklarının açılmasından sonra, bu bölgede faaliyet göstermeye ve bölgeye yerleşmeye başladılar. Nitekim ilk olarak İngiliz tüccar Antony Jenkinson, Kanuni Sultan Süleyman'dan Osmanlı topraklarında ticaret yapabilme imtiyazı (1533) aldı.[5] Halep'te ticari faaliyet yürüten Jenkinson, böylece Osmanlı topraklarında Fransız ve Venedik tüccarlarının sahip olduğu imtiyazlarla ticaret yapma hakkını elde etti.[6] Ancak çeşitli sebeplerle bu hakkı kullanma fırsatı bulamadı.[7] Bundan sonra, uzunca bir süre İngiliz tüccarların Osmanlı topraklarına yönelimi durdu. Osmanlıların Hıristiyanlarla mücadelesi, Rodos ve Kıbrıs Adalarının ele geçirilmesiyle sonuçlanan savaşlar, Akdeniz'deki korsan faaliyetleri, yeni yeni oluşan zayıf bağların da kopmasına sebep oldu.[8]

İngiltere tahtına Kraliçe I. Elizabeth'in (1558-1603) geçmesiyle ikili ilişkilerin tesisindeki olumsuz gidişat değişmeye başladı. Onun iktidarı sırasında yaşanan bazı gelişmeler, İngiliz tüccarlarını 1550'lerden beri ilgisiz kaldıkları Doğu Akdeniz ticaretine yeniden yöneltti. Bu gelişmelerin en önemlisi, 1560'lı yıllarda Hollanda ile yaşanan ticari anlaşmazlık sebebiyle İngiliz tüccarların Doğudan gelen malları kolayca temin ettikleri Hollanda'nın Antwerp şehriyle bağlantısının kesilmiş olmasıydı.[9] Bir diğeriyse, Papa V. Pius'un kraliçeyi ve taraftarlarını kâfir ilan etmesiyle (1570) İngilte-

5 Wood, *age.*, s. 1–2. İngiliz tüccarların 1511, 1534 ve 1550 yıllarında Osmanlı limanlarına girdiklerine dair kayıtlar mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Arthur L. Horniker, "William Harborne and the Beginning of Anglo-Turkish Diplomatic and Commercial Relations," *The Journal of Modern History*, XIV/3, Chicago 1942, s. 293.

6 Mortimer Epstein, *The Early History of the Levant Company*, George Routledge & Sons Ltd., Londra 1908, s. 8; Uygur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları-İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsolosları (1580–1900)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 18.

7 Kurat, *Kısa Bir Bakış*, s. 5.

8 Wood, *age.*, s. 2–3.

9 Christinine Laidlaw, *The British in the Levant-Trade and Perceptions of the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*, Tauris Academic Studies, Londra 2010, s. 20. Bağlantının kesilmesinin diğer bir sebebi, İspanya ile İngiltere arasındaki anlaşmazlık neticesinde İspanya kontrolündeki bölgelerden İngiliz gemilerinin geçişinin engellenmesidir. Kanuni Sultan Süleyman'ın vefatı ardından Osmanlıların askeri alan dışındaki ilerlemelerindeki düşüş, Doğu Akdeniz'i ticarete uygun hale getirmiştir. Ayrıca Hıristiyanlarla olan mücadelenin azalmasından sonra, ikili ilişkiler için daha uygun bir zemin ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Kraliçe de Doğu Akdeniz'de İngiliz ticaretini geliştirmeyi arzu etmekteydi. Ancak bunun için önce, İngiltere'nin Osmanlı topraklarında ticaret yapma imtiyazını elde eden Fransa ile aynı haklara sahip olması gerekmekteydi. Wood, *age.*, s. 7.

re'nin Avrupa'da yalnızlaşmasıydı. Bu durum, İngiliz tacirlerin Müslümanlara yakınlaşarak ticaret yapmasını kolaylaştırdı.[10]

Bir süre sonra girişimci iki İngiliz tüccar Edward Obsorne ve M. Richard Staper, Osmanlı topraklarında ticaret yapmak için harekete geçti. Bunlar, Doğu Akdeniz'de Osmanlı Devleti ile yapılacak ticaretin İngiltere'ye getireceği faydaları öne sürerek, bu bölgeye bir temsilci göndermek için İngiliz hükümetinden izin istediler. Bunun üzerine Kraliçe I. Elizabeth'in özel izniyle William Harborne'un İstanbul'a yarı resmi temsilci olarak gönderilmesine (1575) karar verildi. Harborne, bir yıl sonra İstanbul'a ulaştı.[11] İstanbul'a gelişinden kısa bir süre sonra Harborne, Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa ve padişahın hocası Sadeddin Efendi'yle yakın ilişki kurmayı başardı. Bu sayede kısa bir sürede Osmanlı topraklarında ticaret yapma imtiyazını elde etti. Harborne, yanında kraliçe tarafından III. Murad'a hitaben yazılmış bir mektup da getirmişti. Kraliçenin mektubu ve ardından III. Murad'ın buna karşılık olarak gönderdiği name (20 Mart 1579), Osmanlı-İngiliz diplomatik ilişkilerinin başlangıcı oldu.[12] Kraliçenin bu nameye gönderdiği cevapla başlayan mektuplaşma, 1579-1581 yılları arasında yoğun bir şekilde devam etti. Bu yakınlaşma, iki devlet arasında dostluk ve ticaret ilişkilerinin kurulmasını kolaylaştıran bir etki yaptı.[13]

Harborne'un kısa sürede elde ettiği başarı, İngiliz hükümetini diğer İngiliz tüccarlara da imtiyaz talebi için harekete geçirdi. Hatta kraliçenin

10 Osmanlı Devleti İran ile savaş halinde olduğu için (1578–1590), İngiltere'den malzeme ve silah talep etmiştir. İngiltere'de din reformundan sonra ortaya çıkan çok miktarda hurda demir, eski kilise çanı ve kıyafet Türklere satılmıştır. Böylelikle Doğu Akdeniz'de İngiliz tüccarlar için yeni ticaret olanakları doğmuştur. Suzan A. Skilliter, "The Organization of the First English Embassy in Istanbul in 1583," *Asian Affairs*, X/2, 1979, s. 159–160. Bu dönemdeki Osmanlı-İran Savaşı ile ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. İnalcık, *age.*, I, s. 181–182.

11 Robert Brenner, *Mercants and Revolution: Commercial Change, Political Conflict and London's Overseas Traders (1550–1653)*, Princeton University Press, New York 1993, s. 61; Epstein, *age.*, s. 9; Wood, *age.*, s. 7–8; H. G. Rawlinson, "The Embassy of William Harborne to Constantinople, 1583–8," *Transactions of the Royal Historical Society*, IV/5, Cambridge 1992, s. 4.

12 Kurat, *Kısa Bir Bakış*, s. 6; Kurat, *Başlangıcı ve Gelişmesi*, s. 15–16, 21–22; Halil İnalcık, "Osmanlı'nın Avrupa İle Barışıklığı: Kapitülasyonlar ve Ticaret," *Doğu Batı: Makaleler I*, Ankara 2005, s. 251. İngiltere'den Osmanlı Devleti'ne doğru hareketlilik tek taraflı kalmamıştır. 1580 yılında Osmanlı sarayının ihtiyacı olan bazı eşyalar için Londra'ya Garabet, Ahmed ve Nikola ve daha sonraki yıllarda da bazı geçici elçiler gönderilmiştir. Ayrıca bkz. Kurat, *Başlangıcı ve Gelişmesi*, s. 162–175.

13 Bernadette Andrea, *Women and Islam in Early Modern Islam Literature*, Cambridge University Press, Cambridge 2008, s. 23.

sekreteri Francis Walsingham, Osmanlı Devleti ile düzenli ticaretin avantajları üzerine *Türkiye ile Ticaretle İlgili Düşünceler* adıyla bir rapor hazırladı. Raporda İstanbul'da bir İngiliz elçisinin bulunması ve İngiliz tüccarları için avantajlar elde edilmesi tavsiye ediliyordu. Kraliçe, Walsingham'ın tavsiyelerini uygulamaya karar verdi.[14] Bunun üzerine Harborne, tüm İngiliz tüccarları için bir imtiyaz anlaşması yapılması maksadıyla bu kez büyükelçi olarak İstanbul'a gönderildi.[15] Bir süre sonra İstanbul'a ulaşan Harborne (3 Mayıs 1583), itimatnamesini padişaha sunarak elçilik görevine resmen başladı. Bu olayın ardından III. Murad, tüm İngiliz tüccarlarına Osmanlı topraklarında ticari imtiyazlar tanıyan bir ahitname verilmesini onayladı.[16]

Sonraki yıllarda Harborne ve onun ardından İstanbul'a gönderilen İngiliz elçileri, Fransa'nın Doğu Akdeniz'deki üstünlüğünü ortadan kaldırmak ve Osmanlı Devleti'ni İngiltere'nin yanında İspanya'ya karşı savaşa sokmak için çaba gösterdiler.[17] Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin seyri, III. Murad'ın (1574-1595) yerine tahta geçen III. Mehmed (1595-1603) zamanında da aynı hızla devam etti. Hatta padişahın eşi Safiye Sultan'la kraliçenin mektuplaşması bu ilişkilerin daha da güçlenmesini temin etti. III. Mehmed'in tahta geçişine dair kraliçeye gönderdiği name ve kraliçenin buna karşılık gönderdiği hediyelerle iki devlet arasındaki ilişkiler, çok kısa sürede büyük bir mesafe kat etti.[18] İlişkiler bu dönemde öyle hızlı ilerledi ki İngiliz tüccarların mevcut imtiyazlarını daha da genişleten yeni bir ahitname (1601) hazırlandı. Bu sayede İngiliz tüccarlar, Fransız tüccarlardan bile imtiyazlı

14 Brenner, *age.*, s. 61; Wood, *age.*, s. 10; Rawlinson, *agm.*, s. 3.

15 Horniker, *agm.*, s. 303; Epstein, *age.*, s. 12; Skilliter, *agm.*, s. 161, 164.

16 O dönemde mücadele edilen İspanya'ya karşı gerektiğinde İngiltere ile ittifak kurma düşüncesi de, III. Murad'ın İngiltere'ye yakın davranmasında ve istenilen imtiyazları vermesinde önemli derecede etkili olmuştur. Wood, *age.*, s. 13–14; Horniker, *agm.*, s. 303–304; İnalcık, "Osmanlı'nın," s. 251.

17 Bu mücadele boyunca her iki devletin temsilcileri, Babıâli'de etkin olmak için çeşitli entrikaların içine girmişlerdir. Rüşvet veya diğer bir adıyla hediye, onların amaçlarına ulaşmak için kullandıkları en önemli silah olmuştur. Arthur L. Horniker, "Anglo-French Rivalry in the Levant from 1583–1612," *The Journal of Modern History*, XVIII/4, Chicago 1946, s. 290.

18 Honyel G. Rosedale, *Queen Elizabeth and the Levant Company*, Oxford University Press, Londra 1904, s. 16–17, 77. Safiye Sultan'ın kraliçeye mektubu, III. Murad'a gönderilen hediyelerin listesi ve III. Mehmed'in kraliçeye gönderdiği mektup için ayrıca bkz. Rosedale, *age.*, s. 2–5, 58-61'e. Barton'un huzura kabul töreni ve kraliçenin gönderdiği hediyelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Lansing Collins, "Barton's Audience in Istanbul 1593," *History Today*, XXV/4, 1975, s. 263–269; Kurat, *Başlangıcı ve Gelişmesi*, s. 77–79. Safiye Sultan ve kraliçe arasında mektuplaşma ve hediyeleşme uzun süre devam etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Andrea, *age.*, s. 20–29.

hale geldi.[19] Böylece İngiltere, kısa sürede Osmanlı nezdinde en nüfuzlu ülke konumuna yükseldi. Bütün bunlar ikili ilişkilerde kısa sürede yaşanan olağanüstü bir gelişmenin göstergesiydi.

Ancak I. Elizabeth döneminde ilişkilerde yaşanan hızlı ilerleme, I. James'in (1603-1625) tahta geçmesiyle yerini bir anda kararsızlığa bıraktı. İngiltere'nin öncelikleri kısa sürede değişti. İki devlet arasında ortak çıkarların zaman içinde ortadan kalkmasıyla ilişkilerin seyrinde dalgalanmalar meydana geldi.[20] Buna rağmen Edward Barton (1587-1596), Thomas Roe (1621-1628),[21] William Trumbull (1686-1691),[22] Lord William Paget (1692-1702),[23] Robert Suttom (1700-1717) ve James Porter (1746-1762) gibi elçiler, sıra dışı bir yetenek gösterdiler ve Osmanlıların siyasi ve askeri meselelerinde arabuluculuk rolünü üstlenmeyi başardılar.[24] Fakat bunların kendi görev süreleriyle sınırlı kalan bu gayretleri, İngiltere'nin Osmanlı politikasını canlandırmaya yetmedi.[25]

Bundan sonraki dönemde İngiltere'nin Osmanlı politikası, Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askeri sorunlarına çözüm üreten ve diğer devletlerle arasındaki problemlerin çözümünde arabuluculuk yapan bir çizgiden gi-

19 Kurat, *Kısa Bir Bakış*, s. 9; İnalcık, "Osmanlı'nın," s. 252.

20 Horniker, "Anglo-French Rivalry," s. 301.

21 İlk İngiliz elçilerinin öncelikli görevleri başlangıçta yalnızca ticari konularla ilgilenmek iken, zamanla bu elçiler siyasî konularla daha çok meşgul olmaya başladılar. 1588'de İstanbul elçiliğine atanan Barton döneminde başlayan bu başkalaşma, 1621 yılında İngiliz elçiliğine getirilen Roe ile iyice belirginleşmiştir. Kurat, *Kısa Bir Bakış*, s. 9. Roe, kısa zamanda Osmanlı devlet adamlarıyla yakın ilişki kurarak, saygınlık ve etkinlik kazanmıştır. Wood, *age*., s. 86.

22 İngiliz elçilerinin faaliyetlerindeki siyasî eğilim, yıllar geçtikçe daha da gözle görülür bir hale gelmiştir. Özellikle de Trumbull'un elçiliği sırasında (1687), İngiliz elçilerinin faaliyet alanları artık kesin olarak ticari olmaktan çok siyasî bir özellik kazanmıştır. Trumbull, 1683'te başlayan Osmanlı-Avusturya Savaşını bitirebilmek için önemli girişimlerde bulunmuştur. Kurat, *Kısa Bir Bakış*, s. 9–10.

23 Lord Paget, Karlofça Anlaşması görüşmeleri sırasında, Trumbull'un bıraktığı yerden devam ederek arabulucu bir rol üstlenmiş ve barışın sağlanmasında önemli bir katkı sağlamıştır. Kurat, *Kısa Bir Bakış*, s. 9–10. Aynı konuda ayrıca bkz. İnalcık, "Türkiye ve Avrupa," s. 199.

24 Lord Paget ve ardından elçiliği devralan Suttom'un arabuluculuk çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. A. C. Wood, "The English Embassy at Constantinople, 1660–1762," *The English Historical Review*, XL/160, Oxford 1925, s. 546–550.

25 İngiliz Dışişleri Bakanlığı, özellikle Abraham Stanyan (1717–1729), George Hay (1729–1736) ve Everard Fawkener'ın (1736–1746) elçilikleri sırasında Osmanlı Devleti üzerinde kurmaya çalıştığı etki ve gerçekleştirmek istediği amaçlarda somut bir ilerleme kaydedememiştir. Bu durum, elçilerin yeteneksizliğinden çok, İngiliz dışişlerinin o dönemde iyi yönetilememesinden kaynaklanmaktadır. Wood, *agm*., s. 560.

derek uzaklaşmaya başladı. İngiliz politikası, İngiltere'nin Rusya ile Baltık Denizi'nde mücadeleye (1719) girmesiyle, önce Rusya'ya karşı Osmanlıyı kışkırtan, sonra Osmanlıya karşı Rusya'yı savunan bir değişiklik gösterdi. Ardından İngiltere, Rus donanmasının Baltık Denizi'nden geçmesine yardım etti ve Çeşme Baskını (1770) yaşandı. Bu olay, Osmanlı-İngiliz ilişkilerine önemli ölçüde zarar verdi.[26] Bu dönemde İngiliz elçisinin İstanbul'daki nüfuzu adeta yok oldu. Bu olayın ardından 1776 sonunda elçilik görevine başlayan Sir Robert Ainslie ilişkileri eski düzeyine getirmek için büyük çaba gösterdi. Fakat onun gayretleri de fazla işe yaramadı.[27]

18. yüzyıl Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin bütününe bakıldığında, Osmanlı Devleti'nin diğer Avrupa devletleriyle ilişkilerindeki değişime paralel bir dalgalanma yaşandığını tespit etmek mümkündür. Osmanlı Devleti, Rusya ile bir savaşa girdiğinde İngiliz-Rus ilişkilerinin durumu İstanbul için önem kazanıyordu. Ancak Osmanlı Devleti diğer bir Avrupa devletiyle, ki bu genelde Fransa'ydı, ekonomik olarak yakınlaştığında da bu ülkeyle Osmanlı arasındaki ilişkiler İngiltere için ilgi çekici hale geliyordu. Yani birbirinden uzak iki ülke, birbirlerine yakın ülkeler aracılığıyla çeşitli açılardan bağlantılı hale gelmişti. Aslında İngiltere için Rusya, Osmanlı Devleti'nden daha uygun bir müttefikti. Ancak İngiltere'yi Rusya ile bir araya gelmekten alıkoyan önemli bir engel vardı. Bu engel, Osmanlı toprakları üzerindeki Rus emelleriydi. Rusya, bu emellerine İngiltere'yi ortak etmek istiyordu. Fakat İngiliz çıkarları böyle bir işbirliğine izin veremezdi. Her iki ülkeyle iyi geçinmek ve bu ülkelerin birbirleriyle savaşmasını engellemek, İngiliz çıkarlarının gereğiydi. Diğer taraftan Fransa, Osmanlı-İngiliz ilişkileri üzerinde belirleyici bir role sahipti. Fransa, İngiltere'nin Doğu Akdeniz'deki en büyük rakibiydi. İngiltere, Yedi Yıl Savaşları sonrası Fransa'ya karşı üstünlük sağlamış ve Hindistan'daki Fransız sömürgelerini ele geçirmişti. Bu yüzden uzun bir süredir

26 Laidlaw, *age.*, s. 18; M. Alaaddin Yalçınkaya, "Sir Robert Ainslie'nin İstanbul Elçiliği (1776–1794)," *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 31, İstanbul 2008, s. 129.

27 Ainslie, Osmanlı Devleti ile Rusya ve Avusturya arasındaki savaşın durdurulması ve Avusturya ile barış görüşmelerinin başlatılması için çalışmıştır. Osmanlı Devleti, onun da katkılarıyla barış görüşmelerine başlamayı (6 Eylül 1790) kabul etmiştir. Böylece İngiltere, Prusya ve Hollanda ile birlikte Osmanlı ile Avusturya arasındaki savaşı bitirmek için uzun bir aradan sonra tekrar arabuluculuk rolü üstlenmiştir. Bağış, *age.*, s. 111–115. Ainslie'nin İstanbul elçiliği dönemindeki faaliyetleri için ayrıca bkz. Yalçınkaya, "Sir Robert Ainslie'nin," s. 140–141.

nüfuz mücadelesi içinde bulunan İstanbul'daki Fransız ve İngiliz elçilerinin çekişmesi daha da artmıştı. Ancak gelişmeler Fransa'nın lehineydi. Fransa 1740'ta, Rusya ve Avusturya ile Osmanlı Devleti arasındaki savaşın bitirilmesinde aracılık etmiş ve bunun sonucunda imtiyazlarını önemli ölçüde artırmıştı. Bu olayın ardından Osmanlı-Fransız ilişkileri çok güçlenmiş; Fransız elçileri saray ve Babıâli üzerindeki etkisini ve Fransız tüccarları da İngiliz tüccarlarının aleyhine Osmanlı topraklarındaki ticaretlerini artırmıştı.[28]

Osmanlı Devleti ve Fransa'nın politikaları, Rusya ile Avusturya'ya olan düşmanlıkları bakımından da birleşiyordu. Buna karşılık Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında böyle bir işbirliğini doğurabilecek ortak amaç birliğinden çok, karşıtlıklar söz konusuydu. İngiliz diplomasisi için Avusturya geleneksel bir dost, Fransa eski bir düşmandı. Osmanlı Devleti içinse Fransa geleneksel bir dost, Avusturya düşmandı. Ayrıca ticari ilişkileri sebebiyle İngiltere, Rusya'yı destekleyen bir politika izlemekteydi.[29]

İki ülkenin politikalarındaki söz konusu farklılık, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin gelişiminde önemli derecede etkili oldu. Ortak paydalardan çok, ayrışan noktaların bulunması ilişkilerdeki bağların zayıflamasına sebep oldu. Bunun yanında 1791 yılından itibaren İngiltere'nin Osmanlı politikasında önemli değişiklikler yaşandı.

İngiliz Politikasında Gelgitler (1791-1828)

Osmanlı-İngiliz ilişkileri, 18. yüzyılın sonundan itibaren uluslararası konjonktüre bağlı olarak dalgalı bir seyir izledi. Ancak 1791 yılından itibaren gelişen olaylar, İngiltere'yi Doğu politikasını Osmanlı Devleti lehine değiştirmeye mecbur edecekti. İngiltere'nin 19. yüzyılda izlemeye başlayacağı Osmanlıyı koruma politikasının temelleri, bu tarihte İngiltere ve Rusya arasında Özi Kalesi konusunda başlayan bir çekişmeyle atıldı.

28 Laidlaw, *age.*, s. 14–17; Yalçınkaya, "Sir Robert Ainslie'nin," s. 128. İngiltere, donanması için ihtiyaç duyduğu kereste gibi malzemeleri Rusya'dan satın almaktaydı. Bu yüzden İngiltere, Rusya'yı gücendirecek bir harekette bulunmaktan kaçınmaktaydı. Hatta İngiltere, Rusya'nın dış politika amaçlarını gerçekleştirmesinde zaman zaman ona yardımcı da olmaktaydı. Temperley, *age.*, s. 43.

29 Wood, *agm.*, s. 560–561. İngiltere ve Fransa, 1688 devriminden 1756 diplomatik devrimine kadar geçen sürede birbirlerine karşı büyük bir mücadeleye girmiştir. İngiltere'nin Fransa'ya karşı Avusturya'ya ihtiyaç duyması, Osmanlı Devleti'ne karşı tutumunda önemli derecede etkili olmuştur. David Bayne Horn, *Great Britain and Europe in the Eighteenth Century*, Clarendon Press, Oxford 1967, s. 361.

İngiltere uzun bir süre, Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askeri meselelerinde üstlendiği arabuluculuk rolünü, daha fazla ticari imtiyaz elde etmenin kolay bir yolu olarak gördü. Osmanlı Devleti'nin yenilgileri ve toprak kayıpları İngiliz diplomasisinin temel bir problemi değildi. 18. yüzyılın başlarına gelindiğinde Doğu Akdeniz'deki rekabete İngiltere de katıldı. O dönemde Osmanlı Devleti bu bölgedeki etkinliğini kaybetmeye başlamıştı. Zamanla stratejik noktaları ele geçiren İngiltere, Doğu Akdeniz'de aktif bir ticari faaliyet sürdürme imkânı buldu. İngiltere'nin sömürgelerine hem kara hem deniz yoluyla ulaşan yollar, Osmanlı toprakları ve deniz sahası üzerinden geçiyordu. Bu sebeple, Osmanlı ilişkileri ve Osmanlıyı ilgilendiren diğer konular, İngiltere için gittikçe önem arz etmeye başladı. Diğer taraftan, Doğu Akdeniz'de İngiltere'nin rakibi olan Fransa ve güneye doğru yayılmak isteyen Rusya, Osmanlı Devleti ile ilgilenmekteydi. Bu sırada, her ne kadar İngiltere'nin yardımlarıyla gerçekleşmişse de, Kaynarca Anlaşmasının (1774) ardından Rusya'nın Osmanlıdan elde ettiği kazanımlar ve güneye doğru yayılma gayreti, İngiltere'nin dikkatini çekmeye başladı. Rusya, yaptığı yeni anlaşmalarla yeni imtiyazlar elde ediyordu.[30] Osmanlıyla ilgili gelişmelere giderek daha duyarlı hale gelen İngiltere, Rusya'nın Osmanlı topraklarındaki söz konusu ilerlemesini yakın takibe almıştı.

Bir sonraki Osmanlı-Rus Savaşı (1787-1792) başladığında, durumun gittikçe Osmanlı aleyhine bir hal aldığını gören İngiltere Başbakanı William Pitt, Fransa ile işbirliği yaparak savaşın durdurulması ve savaş öncesi statükoya dönülmesi konusunda girişimlerde bulundu. Rusya, Özi Kalesi'ni ele geçirdiğinde (1788), bu durum, İngiltere'nin rahatsızlığını daha da artırdı. Rusya, bu bölgeyi ele geçirmekle hem Polonya ile yapılması düşünülen ticaretini engelleyebilme, hem Karadeniz'deki gücünü artırarak Osmanlı üzerinde daha fazla baskı oluşturabilme gücüne ulaşmıştı. Bu sebeple İngiliz hükümeti Özi Kalesi'nin Osmanlı Devleti'ne iadesi konusunda ısrar etme

30 M. Alaaddin Yalçınkaya, "Bir Avrupa Diplomasi Merkezi Olarak İstanbul: 1792–1798 Dönemi İngiliz Kaynaklarına Göre," *Osmanlı*, I, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s. 669–670; Armaoğlu, *age.*, s. 194; Kurat, *Kısa Bir Bakış*, s. 13-14. İngiltere'de Rus yayılmacılığına yönelik tepkiler 1720'li yıllardan itibaren oluşmaya başlamıştır. Anderson, *age.*, s. 39.

niyetindeydi. Prusya da bu konuda harekete geçilmesini istiyordu.[31] Prusya Kralı Frederick William'a göre Özi Kalesi Rusların elinde kaldığı takdirde Rusya, Osmanlı üzerinde baskı kurabilecek bir güce erişecekti. Bu durum İngiltere'nin çıkarlarını da etkileyecekti. Eski Prusya Elçisi Joseph Ewart ise Prusya'nın güvenliği için Osmanlı Devleti ve Polonya'nın Rus saldırılarından korunması gerektiğini savunuyordu. Kırım, Rusya'nın elinde kaldıkça İstanbul'un güvenliğinin garantide olmayacağı görüşündeydi. Sonuçta Pitt, Özi Kalesi'nin Rusya'dan geri alınması gerektiğine karar verdi. II. Katerina'ya, Özi Kalesi Osmanlılara iade edilmediği takdirde buna savaşla karşılık verileceğine dair bir ültimatom (27 Mart 1791) gönderdi.[32] Ültimatomda, Rus güçlerinin Kırım haricindeki Osmanlı topraklarından on gün içinde çekilmesi isteniyordu. Bu sırada Pitt'in, Hollanda'dan savaş gemisi temin etmek için girişimde bulunması ve İsveç'e limanlarını kullanmak için para ödemeye hazır olduğunu bildirmesi, gerektiğinde Rusya ile savaşa ne kadar kararlı olduğunu göstermekteydi.[33]

İngiliz parlamentosunda bu konuda yaşanan tartışmalar, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne bakış açısının değiştiğini göstermesi bakımından önemlidir. Pitt, konuşmasında (28 Mart 1791) İngiliz vekillere, Osmanlı Devleti'nin Avrupa güçler dengesinde önemli bir yer işgal ettiğini, Rusya'nın Osmanlıları yenmesi durumunda bütün Avrupa'nın bundan etkileneceğini ifade etmişti.[34] Pitt ayrıca, Rusya'yı Osmanlılarla barışa zorlamak için bölgedeki İngiliz donanma gücünün artırıldığını ancak bunda başarılı olunamadığını belirtmişti.[35] Pitt'in savaş teklifi, muhalefet lideri Charles J. Fox tarafından çok eleştirildi. Fox, Rusya'nın İngiltere'nin tabii müttefiki olduğunu, İngiltere'nin Rusya aleyhine izleyeceği politikadan nasıl bir kazanç elde edebileceğini sordu.[36] Ertesi günkü görüşmede Fox, muhalefetini sürdürerek Özi Kalesi

31 Anderson, *age.*, s. 36–37.

32 Bağış, *age.*, s. 97, 118. Pitt ve İngiliz politikacıların dikkatini Özi Kalesi'ne çeken diğer bir unsur, bu bölgenin Dinyester Nehri'nin girişini kontrol eden stratejik bir nokta olması olmuştur. İngiltere, böyle bir bölgenin Rusya'nın eline geçmesinden doğacak olumsuz sonuçlardan çekindiği için Polonya'nın güçlenmesini istemiştir. Jeremy Black, *Trade, Empire and British Foreign Policy (1689–1815)*, Routledge, New York 2007, s. 182.

33 Cunningham, *age.*, s. 19.

34 Esmer, *age.*, s. 19.

35 Cunningham, *age.*, s. 21.

36 Esmer, aynı yer.

konusunda yeni sorular yöneltti.[37] Pitt'in görüşlerine muhalefet eden diğer bir İngiliz vekil ise Edmund Burke idi. Burke, Osmanlı Devleti'ni korumanın Avrupa güçler dengesi içinde yeni bir fikir olduğu, o güne kadar Avrupa'yla ilişki kurmayan ve elçi göndermeyen Türkler için fedakârlık yapmanın anlamsız olduğu görüşündeydi. Pitt, cevabında Montesquieu'dan alıntılar yaparak Osmanlının Avrupa için önemini ortaya koymaya çalıştı. Fox ve Burke'un yanı sıra Pitt'in de üyesi olduğu liberal partinin eğilimi, Osmanlı Devleti'nin korunması için Rusya ile savaşılmaması yönündeydi. Çünkü böyle bir savaşın ekonomik olarak İngiltere'yi zayıf düşüreceğinden endişe ediliyordu. Her şeye rağmen Pitt'in teklifi Avam Kamarasında kabul edildi, Lortlar Kamarasındaki oylamada da sonuç değişmedi.[38] Pitt, savaş yetkisini elde etmiş olmasına rağmen son kabine toplantısında (31 Mart 1791) birçok kabine üyesinin Rusya ile savaş konusunda fazlasıyla endişeli olduğunu da görmüştü. Bu sebeple ani bir kararla savaştan vazgeçerek ültimatomu taşıyan kuryeyi Petersburg'a ulaşmadan geri çağırttı.[39] Bundan iki ay sonra Petersburg'a bir temsilci gönderildi. Ancak II. Katerina, Osmanlılar ile savaşı bitirmek için İngiltere ve Prusya'nın aracılığını kabul etmek istemedi. Bu esnada III. Selim (1789-1807), Prusya'nın kendisiyle yaptığı ittifaka bağlı kalarak Rusya'ya savaş açmasını bekliyordu. Sonunda Rusya, İngiltere ve Prusya'nın aracılığını kabul etti. Osmanlı ile Yaş Anlaşması (9 Ocak 1792) imzalandı.[40]

37 Fox, Pitt'e, Özi Kalesi'nin Rusya tarafından ele geçirilmesi İngiliz dış politikasını değiştirecek kadar önemli bir olaysa, Ruslar burayı 1788'de işgal ettiğinde neden hiçbir tepki verilmediğini sormuştur. Ayrıca İngiltere kralının da parlamentoda yaptığı konuşmalarda Özi Kalesi'nden hiç bahsetmemesine dikkat çekmiştir. Fox'a göre, Rusya Karadeniz'den uzak tutulduğu takdirde, Osmanlı Devleti Fransa'ya Karadeniz'e giriş izni verebilirdi. Buna karşılık Rusya'nın bir Akdeniz gücü olması, İngiltere için korkulacak bir şey değildi. Çünkü bu sayede Rusya'nın Fransa ve İspanya için bir rekabet unsuru olacağını düşünmekteydi. Rusya'nın ilerlemesi, Rusya ile savaşmak isteyen güçler için bir bahaneydi. Fox, Rusya'nın kaybedilmesinin İngiltere'nin ticari çıkarlarına önemli ölçüde zarar vereceğine inanmaktaydı. Çünkü Fox'a göre Rusya ile girişilecek bir savaş, İngiliz halkının sırtına yeni vergiler yükleyecekti. Cunningham, *age.*, s. 21-22.

38 Cunningham, *age.*, s. 21–23; Temperley, *age.*, s. 43–44; Bağış, *age.*, s. 101; Esmer, *age.*, s. 20.

39 O sırada Hollanda, İngiltere'ye savaş gemisi vererek Rusya ile bir savaşta taraf olmak istememiştir. Ayrıca Pitt, II. Katerina'ya ültimatom gönderdikten bir gün sonra, Prusya kralının gizlice ele geçirilen şifreli bir mektubundan ve Prusyalı bir generalin ifadelerinden, Prusya'nın Rusya ile savaşmayacağını öğrenmiştir. Cunningham, *age.*, s. 19–21, 23-24; Esmer, *age.*, s. 20. Pitt'in kararını değiştirmesinde etkili olan diğer bir unsursa İngiliz halkıdır. Çünkü İngiliz halkının zihninde Fransa geleneksel düşmandı; ancak Rusya değildi. Horn, *age.*, s. 372.

40 Bağış, *age.*, s. 118, 125; Anderson, *age.*, s. 38.

İngiltere'de yaşanan Özi Krizi, o güne kadar İngiltere'nin izlediği Osmanlı politikasında ciddi bir sapmaya yol açması bakımından özel bir öneme sahiptir. Pitt bu dönemde, doğrudan Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını veya toprak bütünlüğünü korumaya yönelik geniş kapsamlı bir politika değişikliğine gitmemiştir. Bununla birlikte Pitt, kendisini buna sevk eden sebepler ne olursa olsun Rusya'yı Osmanlı Devleti ile arasındaki savaşı bitirmesi ve Osmanlılara ait bir kaleyi iade etmesi için barışa zorlamıştır. Hatta bu uğurda meseleyi Rusya'ya savaş açma aşamasına kadar getirebilmiştir. Bir süre sonra Fransızlar, Mısır'ı işgal ettiğinde o, duruma müdahale ederek Osmanlı politikasında ne kadar samimi olduğunu göstermiştir.[41]

Netice olarak denilebilir ki Özi Krizi, İngiltere'nin geleneksel Osmanlı politikasında bir dönüm noktasını, 19. yüzyılda izleyeceği Osmanlı politikasının başlangıcını teşkil etmektedir. 1791 yılında yaşananlar, Osmanlı-İngiliz ilişkileri bakımından yakın gelecekte yaşanacak köklü değişikliklerin başlangıcı olmuştur.

III. Selim, Osmanlı-Rus-Avusturya Savaşının kısa bir süre sonra bitmesinin ardından, Avrupa'da sürdürülen denge politikasını uygulamaya karar verdi. Bu amaçla büyük Avrupa başkentlerine daimi elçilikler açmak istedi.[42] İlk daimi elçilik yeri olarak da Londra belirlendi. Bu tercihin Paris'ten değil de Londra'dan yana kullanılmasında son dönemde Özi Kalesi'yle ilgili Avrupa'da yaşanan tartışmalar çerçevesinde İngiliz politikasında gözlenen değişikliğin önemli bir etkisi olmuştu. III. Selim, ilişkilerdeki sıcaklaşmaya paralel olarak tercihini İngiltere'den yana kullanmıştı. Ayrıca Fransız İhtilali (1789) sonrası başlayan süreçte Fransa'nın Avrupa devletleriyle savaşa

41 Allan Cunningham'a göre o dönemde Pitt, Osmanlı Devleti'nin İngiliz çıkarları için ne kadar önemli olduğunun tam anlamıyla farkında değildir. Bunun yanı sıra Osmanlılarla ilgili geleceğe yönelik geniş kapsamlı bir politikaya da sahip değildir. Cunningham'ın tespitlerine göre, İngiltere'nin yeni dış politikasına dair düşünceleri ilk ortaya atan, bir dönem İstanbul'da elçilik yapan Earl of Ergin'dir. Osmanlı Devleti'nin geleceği sadece Pitt'in "dudaklarında" dır. Pitt'in asıl amacı müttefikleri Prusya adına, Rusya'ya gözdağı vermektir. Pitt, Özi Kalesi'ni Osmanlı Devleti'ni koruma adına Rusya'dan istiyor gibi görünmüştür. O, Osmanlı Devleti'nin korunmasından çok, Karadeniz yoluyla gerçekleştirilen Polonya ticaretinin güvenliğiyle ilgilenmektedir. Pitt'in Özi Kalesi'nin stratejik önemiyle ilgili kesin bilgisi yoktur. Bu kalenin aslında düşünüldüğü kadar stratejik bir yer olmadığını sonradan öğrenmiştir. Cunningham, *age.*, s. 2, 18–19.

42 Bundan önce Mustafa Ağa (1607) resmi sıfatı olmadan, Müteferrika İbrahim Ağa (1610) ise resmi sıfatla İngiltere'ye geçici elçi olarak gönderilmiştir, Kurat, *Kısa Bir Bakış*, s. 8.

girmesi ve Paris'e elçi gönderilmesi durumunda diğer Avrupa devletlerinin göstereceği tepkiden çekinilmesi bu seçimde büyük ölçüde etkili olmuştu.[43]

Nitekim daha önce Avrupa'da daimi elçiler bulundurulmadığı için Osmanlı hariciyesi daimi elçilikler konusunda tecrübeli değildi. Bu sebeple Reisülküttap Mehmed Raşid Efendi[44] İngiliz Elçisi Ainslie ile bir toplantı yaparak (Temmuz 1793) Londra'da açılacak elçilik konusunu çok yönlü olarak değerlendirdi. Böylece Avrupa diplomasi usulleri hakkında ilk detaylı bilgi, İngiltere'den alınmış oldu. Toplantıdan kısa bir süre sonra Londra elçisi olarak Yusuf Agâh Efendi atandı. Yusuf Agâh Efendi, Londra'ya ulaşmasının ardından itimatnamesini İngiltere kralına takdim ederek (8 Ocak 1794) elçilik görevine resmen başladı.[45] Londra'da Osmanlı elçiliği açılmasıyla, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde temsil bakımından 1583'ten beri devam eden dengesizlik sona erdirilmiş ve ilişkilerde yeni bir dönem başlatılmış oldu.[46]

43 M. Alaaddin Yalçınkaya, "III. Selim Döneminde Dış Temsilciliklerin Kurulması," *Nizâm-ı Kadîmden Nizâm-ı Cedîde III. Selim ve Dönemi*, (Ed. Seyfi Kenan), İSAM Yayınları, İstanbul 2008, s. 597; M. Alaaddin Yalçınkaya, "Türk Diplomasisinin Modernleşmesinde Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi'nin Rolü," *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 21, İstanbul 2001, s. 109 vd.; Ömer Kürkçüoğlu, "The Adoption and Use of Permanent Diplomacy," *Ottoman Diplomacy-Conventional or Unconventional?*, (Ed. A. Nuri Yurdusev), Palgrave Macmillan, Basingstoke 2004, s. 133–134. Diğer sebepler arasında İngiltere'nin Osmanlı topraklarında gözü olmaması, Pitt'in Rusya'nın yayılmacılığına dair söylemleri, III. Selim'in İngiliz aristokrasisi hakkında Ainslie'den bilgi edinmiş olması yer almaktadır. Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl: Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, (Çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak), Sabah Kitapları, İstanbul 1997, s. 61.

44 Londra'ya ilk Osmanlı elçisinin gönderilmesi ve Osmanlı diplomasisinin modernleştirilmesinde Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi'nin oynadığı rolle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Yalçınkaya, "Türk Diplomasisinin," s. 109 vd.

45 Ercüment Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri (1793–1821)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988, s. 13-16; M. Alaaddin Yalçınkaya, "Osmanlı Devleti'nin Yeniden Yapılanması Çalışmalarında İlk İkamet Elçisinin Rolü," *Toplumsal Tarih*, 32, İstanbul 1992, s. 46–47; Yalçınkaya, "Sir Robert Ainslie'nin," s. 137–139. Bağış, *age.*, s. 126. Londra'da açılacak Osmanlı elçiliği konusunda Ainslie ile yapılan toplantının ayrıntısı için bkz. Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları (1789–1807)*, TTK Yayınları, Ankara 1946, s. 169–176. Yusuf Agâh Efendi'nin Londra elçiliği hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz. M. Alaaddin Yalçınkaya, *The First Permanent Otoman Embassy in Europe the Embassy of Yusuf Agah Efendi to London (1793–1797)*, İsis Yayınları, İstanbul 2010.

46 Londra'da bir Osmanlı elçisinin varlığı, İstanbul'daki İngiliz elçisinin faaliyet alanlarının azalmasına sebep olmuştur. Elçiliğin açılması ardından Babıâli, bundan sonra ikili ilişkilerde mütekabiliyet ilkesine göre hareket etmek istediğini İngiliz Dışişleri Bakanlığına bildirmiştir. Robert Liston, bu ilkenin uygulanmasının talep edilmesini, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı olarak nitelendirmiştir. Yalçınkaya, "Bir Avrupa Diplomasi Merkezi," s. 668–669. İngiliz Dışişleri Bakanlığı

Fransız İhtilalinin başladığı günlerde Osmanlı yöneticileri, bu olayları Avrupa'nın bir iç meselesi olarak değerlendirdi. Hatta isyan dalgasının Avrupa topraklarında yayılmasının Batıdan Osmanlı Devleti'ne gelebilecek olası saldırıları önleyebileceği hesap edilerek bundan hoşnutluk da duyuldu. Gerçekten de III. Selim, Avrupa devletleri kendi içlerinde mücadele ettiği sırada tasarladığı reformlar için bir barış iklimi yakaladı.[47] Ancak bu yalancı bahar kısa sürede yerini kışa bırakacaktı. İhtilal savaşlarındaki hesaplaşma bir süre sonra Osmanlı topraklarına yayıldı. Bu gelişmenin Osmanlı-İngiliz ilişkilerini etkilememesi mümkün değildi. Bundan sonraki dönemde İngiltere, ihtilal savaşlarının kaygan zemininde, Osmanlılar için kimi zaman kurtarıcı bir müttefik, kimi zaman korku verici bir düşman olarak kendini gösterecekti.

Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki mücadeleye dahil olması, Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesiyle başladı. Yedi Yıl Savaşlarında Hindistan'daki sömürgelerini İngiltere'ye kaptıran Fransa, Kızıldeniz vasıtasıyla Hint Okyanusu ve Hindistan yolu üzerindeki Mısır'ı ele geçirerek, aslında Osmanlılara değil İngiltere'ye darbe vurmak istiyordu. Bu sayede, İngiltere'nin Hindistan yoluyla bağlantısını kesmeyi hedefliyordu. Böylece İngiltere ekonomik sıkıntıya düşecek ve Fransa ile barışa mecbur kalacaktı. İngiltere, Fransa'nın hedefinin Osmanlı değil kendisi olduğunun farkındaydı. Bu sebeple İngiliz donanmasına Fransız donanmasını takip emri verildi. Amiral Nelson komutasındaki İngiliz donanması, Fransız donanmasını Abukir Koyu'nda bulunduğu sırada ani bir baskınla (1 Ağustos 1798) yaktı. Bu olayın ardından İngiltere, Fransa yerine Osmanlı Devleti'nin en yakın dostu haline geldi. III. Selim, İngiliz ve Rus elçilerinin Fransa'ya karşı Osmanlıları destekleyeceklerine dair verdikleri garanti üzerine Fransa'ya savaş ilan etti.[48] Önce Rusya (23 Aralık 1798), hemen ardından da İngiltere (5 Ocak

bu talebe tepkisini, Osmanlı elçisini ticari meselelerle ilgili görüşmelerinde devre dışı bırakarak ve İstanbul'daki elçisini bu iş için kullanarak göstermiştir. Geoff R. Berridge, *British Diplomacy in Turkey, 1583 to the Present, a Study in the Evolution of the Resident Embassy*, (Ed. Jan Melissen), Martinus Nijhoff Publishers, Boston 2009, s. 34.

47 Kemal Beydilli, "III. Selim: Aydınlanmış Hükümdar," *Nizâm-ı Kadîmden Nizâm-ı Cedîde III. Selim ve Dönemi*, (Ed. Seyfi Kenan), İSAM Yayınları, İstanbul 2008, s. 45.

48 Armaoğlu, *age.*, s. 55, 83–84; Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 30; Anderson, *age.*, s. 43; Mithat Sertoğlu,

1799) ile ittifak anlaşması imzalandı. İttifaka göre İngiltere, Fransa'nın Mısır'dan çıkarılması için her türlü yardımı yapacaktı. Her iki taraf birbirinin toprak bütünlüğünü korumayı vadediyordu. Böylece 1791'de Pitt'in öne sürdüğü Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikası, uygulama alanına girmiş oluyordu.[49]

1791 krizinde İngiltere, Osmanlılarla ilgili bir mesele için Rusya ile savaşın eşiğine gelmişken, şimdi yine Osmanlılar için Fransa'ya karşı Rusya ile müttefiklik ilişkisi kurmuştu. Ancak İngiltere'nin bu ittifak anlaşması kararını alması çok da kolay olmadı. 1791 yılında Pitt'e muhalefet edenler, yine benzer düşüncelerle Türklerle yapılacak bir ittifaka karşı çıkmıştı. Fox, Fransa'nın Mısır'ı işgalinin İngiltere çıkarlarına zarar vereceğini kabul ediyordu. Ancak bu olay, Türklerin Avrupa'dan atılmasını sağlayacağı için, bu kadar bir zararın kabul edilebilir olduğunu ileri sürmüştü. Buna karşılık Başbakan Pitt, ittifakı savunmuştu. Fakat bunu Türklere olan sempatisinden değil, Osmanlı Devleti'nin dağılmasının İngiltere için doğurabileceği felaketi görebilmesi yüzünden yapmıştı.[50] Neticede, İngiltere ve Rusya'nın müdahalesi, Fransa'nın amacına ulaşmasını engelledi. Fran-

Mufassal Osmanlı Tarihi, V, Güven Yayınları, İstanbul 1962, s. 2780, 2784, 2787; M. Alaaddin Yalçınkaya, "III. Selim ve II. Mahmud Dönemleri Osmanlı Dış Politikası," *Türkler*, XII, (Ed. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 636, 651; Yalçınkaya, "Osmanlı Devleti'nin Batı Politikası," s. 103; Enes Kabakcı, "Napoléon Bonaparte'ın Mısır Seferi (1798–1801)," *Nizâm-ı Kadîmden Nizâm-ı Cedîde III. Selim ve Dönemi*, (Ed. Seyfi Kenan), İSAM Yayınları, İstanbul 2008, s. 343. Mehmed Zekai'nin bildirdiğine göre, Napoléon'un Fransız donanmasıyla Doğu'ya doğru hareket ettiğini İngiliz tüccar gemileri haber vermiştir. Napoléon'un peşine düşen Amiral Nelson, Fransız donanmasından bir gün önce Mısır'a ulaşmıştır. Fransız donanmasını burada bulamayınca, Çanakkale Boğazı'na gittikleri düşüncesiyle, bir süre bu yönde aramalarını sürdürdükten sonra, onları Abukir Koyu'nda bulmuştur. Mehmed Zekayi-Mehmed Kemal, *Tarih-i Asr-ı Hazır*, I, Osmanlı Şirketi Matbaası, İstanbul 1329, s. 248–249. III. Selim, bu başarısı sebebiyle Amiral Nelson'a elmas bir sorguç hediye etmiştir. Esmer, *age.*, s. 66.

49 Armaoğlu, *age.*, s. 84-85; Hüner Tuncer, *Osmanlı-Avusturya İlişkileri (1789-1853)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2008, s. 30-34; Halûk Ülman, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dış Politika ve Doğu Sorunu," *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, I, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 274. Londra Elçisi İsmail Ferruh Efendi, Babıâli'nin talimatıyla Fransa'ya karşı savaşta kullanılmak üzere Aralık 1799'da İngiltere'den borç istemiştir. İngiliz hükümeti prensipte bir milyon pound borç vermeyi kabul etmişken, İ. Ferruh Efendi bunun iki katına çıkarılmasını talep etmiştir. Ancak İngiliz hükümeti son anda borç vermekten vazgeçmiştir. M. Alaaddin Yalçınkaya, "The Modernisation of the Ottoman Diplomatic Representations in Europe: The Case of the Embassy of İsmail Ferruh Efendi to London (1797–1800)," *A Bridge Between Cultures: Studies on Ottoman and Republican Turkey in Memory of Ali İhsan Bağış*, (Ed. Sinan Kuneralp), İsis Yayınları, İstanbul 2006, s. 61–62.

50 Temperley, *age.*, s. 44.

sa, müttefiklerin gücü karşısında uzun süre direnemeyerek yenilgiyi kabul etmek zorunda kaldı.[51]

İngiltere, Fransa'ya karşı Osmanlı Devleti'ne yardım ederek Mısır gibi çok önemli bir Osmanlı toprağını Fransızların elinden kurtarmıştı. Bu durum, ikili ilişkilerin güçlenmesi açısından son derece olumlu bir gelişmeydi. Ancak İngiltere'nin Mısır'a sevk ettiği askeri birliklerini, Hindistan yolunun güvenliğini sağlamak için geri çekmek istememesi üzerine Osmanlı-İngiliz ilişkileri bozuldu.[52] Fransızlar Mısır'ı terk ettikten sonra İngilizlerin bu bölgeden ayrılmak istememesi İngiltere'nin asıl hedefinin Osmanlılara yardım etmek olmadığını ortaya çıkarmıştı. Osmanlı padişahı ve yöneticileri, saldırgan Avrupa güçlerine karşı bir yandan İngiltere'ye güvenirken diğer yandan İngiliz dış politikasının değişkenliğinden artık ürkmeye başlamışlardı.

Mısır meselesinin halledilmiş olması, Avrupa devletlerinin kendi aralarındaki mücadelelere Osmanlı'yı ortak etme girişimlerini engellemeye yetmedi. İngiliz-Fransız rekabeti, İngiltere'nin Malta'yı boşaltmaması üzerine yeniden alevlendi. III. Selim, Avrupa'daki savaşlardan uzak durmak istiyordu. Ancak Napoléon'un kendini imparator ilan etmesi (1804) ve III. Selim'i de bunu kabul etmeye zorlaması, diğer taraftan İngiltere'nin anlaşmaya aykırı olarak Mısır'dan çıkmakta ayak sürümesi Osmanlı Devleti'ni, Fransa politikasına mahkûm etti. Dolayısıyla da ister istemez Avrupa ihtilal savaşlarının içine çekti. İngiltere Başbakanı William Pitt, Fransa'ya karşı Rusya ile ittifak yapmıştı. İngiltere ve Rusya, daha önce Osmanlı Devleti'yle imzaladıkları ittifak gereğince, Babıâli'den Napoléon'un imparatorluğunun tanınmamasını istedi. Ancak Fransa'nın Avusturya ve Rusya'yı yenilgiye uğratması, III. Selim'in Napoléon'un imparatorluk unvanını tanıma kara-

51 Savaş, Paris'te Osmanlı ve Fransız murahhasları tarafından imzalanan anlaşmayla (25 Haziran 1802) bitmiştir. Osmanlı Devleti, bundan kısa bir süre önce İngiltere ve Fransa arasında imzalanmış olan Amiens Anlaşmasını kabul etmiştir. Armaoğlu, *age.*, s. 87; Anderson, *age.*, s. 52; Yalçınkaya, "III. Selim ve II. Mahmud," s. 637-638. Fransa'nın Mısır'ı işgali sırasında ve sonrasında Londra Elçisi İ. Ferruh Efendi'nin Londra'daki faaliyetleri için bkz. Yalçınkaya, "The Modernisation," s. 64-65.

52 İngiltere, Osmanlı Devleti'nin ısrarları sonucu ancak iki yıl sonra Mısır'dan çekilmiştir. Armaoğlu, *age.*, s. 87–88; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, VII, (Ed. Erhan Afyoncu), (Çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s. 102. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Yüksel Çelik, "III. Selim Döneminde Mısır'da Osmanlı-İngiliz Rekabeti (1798–1807)," *Nizâm-ı Kadîmden Nizâm-ı Cedîde III. Selim ve Dönemi*, (Ed. Seyfi Kenan), İSAM Yayınları, İstanbul 2008, s. 357–365.

rı almasına yol açtı. Bu tarihte İstanbul'daki Fransız nüfuzu, yeni atanan elçi General Horace Sebastian sayesinde yeniden arttı. Fransız elçisinin isteğiyle Rusya ile yapılan ittifak anlaşması da iptal edildi. Rusya'nın baskısıyla Rusların istediği kişileri Eflak-Boğdan'a voyvoda atayan Osmanlı hükümeti bunları değiştirdi. Ayrıca Boğazlar, Rus gemilerine kapatıldı. Bu tutum, Osmanlı-İngiliz ilişkileri açısından yeni bir diplomatik krizin başlangıcı anlamına geliyordu. Bu sırada Rusya, Eflak-Boğdan'ı (1806) işgal etti. İngiltere de Babıâli'den, Fransa ile ilişkilerini bitirmesini, Osmanlı donanmasının ve Çanakkale istihkâmlarının kendisine teslimini, Eflak-Boğdan'daki Rus işgalinin kabulünü talep etti. İngiltere, Rus donanmasının Boğazlardan geçişini sağlayarak Rus ve Fransız güçlerini Dalmaçya'dan uzaklaştırmak istiyordu.[53] Şimdi, 1798'de Fransa'ya karşı Osmanlılara yardım için birleşen İngiltere ve Rusya düşman, o zaman düşman görülen Fransa ise dost olmuştu.

İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Babıâli'nin kendi taleplerini reddetmesi üzerine, elçi Charles Arbuthnot'a İstanbul'dan ayrılarak Bozcaada'da bekleyen İngiliz donanmasına katılması emrini verdi. Bir süre sonra, İngiliz donanması Çanakkale Boğazı'ndan geçerek (17 Şubat 1807) İstanbul'a hareket etti. Karşısına çıkan bazı Osmanlı gemilerini yakarak üç gün sonra Topkapı Sarayı'nın karşısına Yedikule'ye kadar geldi. Bu beklenmedik olay, başta III. Selim olmak üzere, herkesi paniğe düşürecek mahiyetteydi. Rus seferi için şehirde toplanmış olan on binlerce asker kargaşa ve kıtlığı daha da artırmaktaydı. Öyle ki neredeyse İngiltere'nin tüm tekliflerinin kabul edileceği bir aşamaya gelinmişti. Ancak Fransız Elçisi General Sebastian'ın İngiliz gemilerinde kara askeri olmadığı için İstanbul'u işgal etmelerinin mümkün olamayacağını söylemesi ve direnme çağrıları, havayı bir anda değiştirdi. Kısa sürede tüm İstanbul top ve havanlarla tahkim edildi. Beşiktaş'a 20 parçalık Osmanlı donanması ve sahillerde halkın ve askerlerin doldurduğu kayıklar, İngilizlere karşı savunmaya geçirildi. Bunun üzerine İngiliz donanması, İstanbul önlerinden apar topar ayrılmak (2 Mart) zorunda kaldı ve

53 Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 47–51; Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül Vukuat*, IV, (Sad. Neşet Çağatay), TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 211; Shaw, *agm.*, s. 618; Yalçınkaya, "Osmanlı Devleti'nin Batı Politikası-Küçük Kaynarca'dan," s. 108-109.

bir süre sonra İskenderiye'ye gitti. Ancak buradan da Mehmet Ali Paşa'nın başarılı savunması neticesinde (14 Eylül 1807) geri çekildi.[54]

İngiltere'nin 1807'deki bu davranışı, Osmanlı-İngiliz ilişkilerine, artçı etkileri gelecekte de hissedilecek ağır bir darbe vurdu. İngilizlerin, İstanbul halkına böyle büyük bir korkuyu, hem de Ruslar için yaşatmış olması, ikili ilişkilerin sonraki dönemlerinde hafızalardan kazınması zor izler bıraktı. Fransa, bir anda büyük bir kurtarıcıya dönüşürken o güne kadar hep dost görülen İngiltere'ye, düşman gözüyle bakılmaya başlandı. Şehrin savunması için Ermeni patriğinin bile sırtında harç taşıyarak yardımcı olması[55] hem İngilizlere karşı İstanbul halkının nasıl tek yürek olduğunu ortaya koyması, hem de zihinlerdeki dost İngiliz imajının bir anda İngiliz korkusuna dönüştüğünü göstermesi bakımından önemlidir.

Son yaşanan olaylardan sonra Osmanlı Devleti ile bozulan ilişkiler, İngiltere'nin çıkarları bakımından kabul edilebilir bir durum değildi. Bu sebeple dönemin Dışişleri Bakanı George Canning, ilişkileri düzeltmek için vakit geçirmeden harekete geçti. Arthur Paget'i, resmen olmasa da fiilen ilan edilen savaşı bitirmek için özel elçi olarak (Temmuz 1807) İstanbul'a gönderdi. İngiliz elçisine verilen talimatta, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının İngiltere menfaatine aykırı olduğu, bu gerçekleşecekse de İngiltere'nin bu işe ortak olmayacağı ifadesi yer alıyordu. Ancak Paget, İstanbul'a geldiği sırada bir isyan sonunda III. Selim tahtan indirilmiş,[56] İstanbul'daki güç

54 Ahmed Cevdet Paşa, *Cevdet Tarihi (Tertib-i Cedid)*, VIII, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1309, s. 108-115, 126-127; Sertoğlu, *age.*, V, s. 2807–2809; Armaoğlu, *age.*, s. 92–93; Mustafa Nuri Paşa, *age.*, IV, s. 212–213; Yalçınkaya, "III. Selim ve II. Mahmud," s. 639; George Oğulukyan, *III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmud ve Alemdar Mustafa Paşa: 1806–1810*, (Çev. Hrand D. Andreasyon), İÜEF Yayınları, İstanbul 1972, s. 1; Beydilli, *agm.*, s. 50–51. İngilizler Mısır'dan tam olarak 25 Nisan 1808'de ayrılmıştır. Çelik, *agm.*, s. 365–366. İngiliz Donanmasının İstanbul'a gelişinden ayrılışına kadar geçen olaylarla ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Zinkeisen, *age.*, s. 306-314; Fatih Yeşil, "İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu: Uluslararası Bir Krizin Siyasî ve Askeri Anatomisi," *Nizâm-ı Kadîmden Nizâm-ı Cedîde III. Selim ve Dönemi*, (Ed. Seyfi Kenan), İSAM Yayınları, İstanbul 2008, s. 461- 489. İngiliz donanmasının İstanbul'a gelme olasılığı ortaya çıktıktan sonra III. Selim, iki ay boyunca Çanakkale Boğazı'ndaki tahkimatların kuvvetlendirilmesi ve hazırlıklı olunması için Kaptan Paşa'ya uyarılarda bulunmuştur. Hatta bu konuda, bir Fransız generale rapor hazırlatmıştır. Buna karşılık bu hususta neredeyse hiçbir şey yapılmamıştır. III. Selim, sadrazama tepkisini ve çaresizliğini *"Sana yazdığım kâğıtlar bir kitap olurdu."* cümlesiyle ifade etmiştir. Enver Ziya Karal, *Selim III' ün Hatt-ı Hümayunları*, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 98, 105.

55 Oğulukyan, *age.*, s. 2; Palmer, *age.*, s. 76.

56 III. Selim'in tahtan indirilişi ve IV. Mustafa'nın tahta çıkışıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *age.*, VIII, s. 139 vd.; Mustafa Nuri Paşa, *age.*, IV, s. 214–220; Stanford J. Shaw-Ezel Kural

dengeleri tamamen değişmişti. Aynı zamanda Fransa ve Rusya da Tilsit'te (1807) ve Erfurt'ta (1808) anlaşmış, bu anlaşmayla da Rusya İngiltere'ye, Fransa da Osmanlı Devleti'ne ihanet etmişti. Buna rağmen tahta yeni çıkan IV. Mustafa (1779-1808), İngiltere ile problemlerin bitirilmesi taraftarıydı. Bu sebeple barış görüşmeleri için Kaptan Hafız İsmail Paşa'yı temsilci olarak görevlendirdi. Çanakkale'de bekleyen İngiliz Elçisi Paget'e, İngiltere ile diplomatik ilişkilerin yeniden kurulmak istenildiği bildirildi. Bir süre sonra barış müzakereleri de başladı. Ancak bu görüşmelerden bir sonuç çıkmadı ve Paget, Londra'ya eli boş döndü.[57]

1808 yılına gelindiğinde IV. Mustafa tahtan indirildi ve yerine II. Mahmud (1808-1839) padişah oldu.[58] II. Mahmud, Rusya ile savaş halindeyken, İngiltere gibi bir devletle sorunlu bir ilişki içinde olmanın getireceği dezavantajların farkındaydı. Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 1807 yılından beri süren 'ilan edilmemiş' savaşa bir an önce son vermek niyetindeydi.

Aynı şekilde George Canning de, ilk denemedeki başarısızlığa rağmen, Osmanlı Devleti ile ilişkileri düzeltmekte kararlıydı. Bu amaçla Paget'in yerine Robert Adair'i (1808) İstanbul'a gönderdi. Bu sırada II. Mahmud, M. Emin Vahid Efendi'yi Adair'le görüşmek üzere temsilci sıfatıyla görevlendirdi. Fakat görüşmeler bir sene önce olduğu gibi tekrar tıkandı. İngiliz elçisinin Londra'ya dönme tehdidi bu kez işe yaradı. II. Mahmud'un emriyle anlaşma sağlandı ve Kale-i Sultani Anlaşması (5 Ocak 1809) imzalandı. Anlaşmada iki tarafı da ilgilendiren en önemli madde, savaş gemilerinin Boğazlardan barış zamanı geçişini yasaklayan 11. maddeydi. İngiltere bu maddeyi, özellikle Rusya'ya karşı koydurmuştu. Çünkü 1799 ittifak anlaşmasının ardından Rusya,

Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, II, E Yayınları, İstanbul 2000, s. 25. Ayrıca bkz. Antoine Juchereau, *Réevolutions de Constantinople en 1807 et 1808*, I-II, A la Librairie de Brissot-Thivars, Paris 1809.

57 Ahmed Cevdet Paşa, *age.*, IX, s. 61-66; Fehmi İsmail, "1807'de Rusların ve İngilizlerin Osmanlılarla Yeniden Münâsebet Kurma Teşebbüsleri," *Tarih Dergisi*, 30, İÜEF Yayınları, İstanbul 1976, s. 30–38; Armaoğlu, *age.*, s. 95; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Çev. Nilüfer Epçeli), V, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s. 156; Tuncer, *age.*, s. 40-43. Paget'le yapılan barış görüşmeleri 18 Ekim 1807'ye kadar sürmüştür. Görüşmelerin kesilmesi üzerine İngiliz temsilcisi bundan bir hafta sonra Londra'ya geri dönmüştür. S. T. Bindof-E. F. Malcolm Smith-C. K. Webster, *British Diplomatic Representatives (1789-1852)*, Butler&Taner Ltd., Londra 1934, s. 166. Rusya, 31 Ekim 1807'de İngiltere'ye savaş açtı. Anderson, *age.*, s. 59.

58 II. Mahmud'un tahta çıkışıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *age.*, VIII, s. 311-313; Mustafa Nuri Paşa, *age.*, IV, s. 223–230. II. Mahmud'la ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Alpay Kabacalı, *II. Mahmud*, Deniz Bank Kültür Yayınları, İstanbul 2012.

çeşitli bahanelerle Boğazlardan geçerek elde ettiği hakkı suistimal ediyordu. Babıâli'nin böyle bir maddenin konulmasını istemesinin sebebiyse 1807'de İngiliz donanmasının İstanbul'a gelişi gibi bir olayın bir daha yaşanmayacağını garantiye alabilmekti. Anlaşma sağlanması üzerine, Çanakkale Boğazı önünde bekleyen elçilik heyetinin İstanbul'a girmesine izin verildi. Adair, II. Mahmud'un huzuruna (14 Mart 1809) kabul edildi.[59]

Adair, bu olaydan sonra bir yıl kadar daha İstanbul'da elçilik görevini sürdürdü. Adair'in Londra'ya geri çağrılmasının ardından elçiliğin yönetimi, gelecekte Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde önemli bir rol üstlenecek Stratford Canning'e geçti. O sırada Osmanlı-Rus Savaşı hâlâ (1806-1812) devam ediyordu. Bu sırada Fransa ve Avusturya da II. Mahmud'a, Osmanlı toprak bütünlüğünü garanti etmeyi ve Rusya'ya saldırmayı teklif etmişti. Buna karşılık Stratford Canning'in temel amacı, padişahın Fransa ile bu tip bir anlaşma içine girmesini engellemekti. Bu sebeple İngiltere, uzun süredir İngiliz elçilerinin terk ettiği Osmanlıların siyasi ve askeri meselelerinde oynadıkları arabuluculuk rolünü yeniden başlattı. Stratford Canning II. Mahmud'u, Fransa ve Avusturya'nın Osmanlıları kandırmak istediğine, Rusya ile vakit kaybetmeden barış yapılması gerektiğine inandırmaya çalıştı. Bu amaçla bir süredir elinde bir koz olarak sakladığı Fransa-Avusturya

59 Cunningham, *age.*, s. 117–122, 138; Ahmed Cevdet Paşa, *age.*, IX, s. 73-74; Mustafa Nuri Paşa, *age.*, IV, s. 234–235; Jorga, *age.*, s. 168; Sergey Goryanof, *Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar ve Şark Meselesi*, (Çev. Macar İskender-Ali Reşad), (Yeni yazıya aktaran. Ali Ahmetbeyoğlu-İshak Keskin), Ötüken Yayınları, İstanbul 2006, s. 69; Coleman Phillipson-Noel Buxton, *The Question of the Bosphorus and the Dardanelles*, Stevens and Haynes, Bell Yard, Temple Bar, Londra 1917, s. 43–44; Bindof, *age.*, s. 167. M. Emin Vahid Efendi ve Adair arasındaki görüşmelerin ayrıntısı için bkz. Cunningham, *age.*, s. 105–106, 112–117, 122. Temperley, Adair ve Vahid Efendi'nin görüşmelerini diplomasi tarihinde bir ilk olarak nitelemektedir. Çünkü Adair, görüşmeleri IV. Mustafa'nın tahtan indirilmesi ve Alemdar Mustafa Paşa'nın yeniçerilerce öldürülmesi gibi olayların yaşandığı bir ortamda gerçekleştirmiştir. Temperley, *age.*, s. 47. Osmanlı Devleti bu anlaşmayla, İngiltere'nin daha önce sahip olduğu tüm imtiyazları geri vermeyi, Avrupa ile ilişkilerde İngiltere'nin tavsiyelerine uymayı, Rus donanmasının Akdeniz'e geçişinin engellenmesine yardım etmeyi kabul etmiştir. İngiltere ise yukarıda belirtilen Boğazlar ile ilgili maddeden başka, Mısır meselesi sebebiyle elinde tuttuğu tüm Osmanlı topraklarını iade etmeyi kabul etmiş; Fransa'nın saldırması halinde donanmasıyla Osmanlılara yardım etmeyi ve devam eden Osmanlı-Rus Savaşının bitirilmesinde aracılık etmeyi üstlenmiştir. Ayrıca İngiliz limanlarına Osmanlı konsolosları atanabileceği de hükme bağlanmıştır. Shaw, *agm.*, s. 622; Temperley, *age.*, s. 48; Yalçınkaya, "III. Selim ve II. Mahmud," s. 643-644. Fransa ve Rusya, Tilsit ve Erfurt'ta yaptığı anlaşmalarla aslında İngiltere'yi hedef almışlardır. Bu durumun farkında olan İngiltere, Osmanlı Devleti ile kesilen diplomatik ilişkileri yeniden başlatmak istemiştir. İngiltere, Osmanlı Devleti ile barış yapma konusunda o kadar kararlıydı ki bunu gerçekleştirmek için zor kullanmayı bile göze almıştı. Goryanof, *age.*, s. 69.

arasında Osmanlı topraklarını paylaşma yönünde yapılmış bir anlaşmayı (1810) deşifre etti. Diğer yandan Rusya'yı barışa zorlamaya ve şartlarını yumuşatmaya ikna etmek için de gayret gösterdi. Sonunda Stratford Canning'in çabaları meyvesini verdi ve II. Mahmud, ani bir kararla barış anlaşmasını kabul etti. Böylece uzun süredir devam eden Osmanlı-Rus Savaşı, Bükreş Anlaşmasının (28 Mayıs 1812) imzalanmasıyla bitirildi.[60]

İngiliz Politikasının Çöküşü: Navarin Olayı

İngiliz hükümeti, ihtilal savaşlarının ardından Avrupa'da barışın yeniden hüküm sürmeye başlamasıyla Osmanlı Devleti'yle Rusya arasındaki problemlerin bitirilmesine yönelik bir dış politika izlemeye başladı. Ayrıca Osmanlı Devleti'ni korumaya yönelik çeşitli girişimlerde bulundu. Fakat Rusya'nın Osmanlı politikası, İngiltere'ninkinden farklıydı. Rusya yakaladığı ilk fırsatta Osmanlı topraklarına saldırma niyetindeydi.[61] Bu durumu bilen Dışişleri Bakanı George Canning de genel İngiliz politikası çerçevesinde, bir süre için Rus yayılmacılığına karşı Osmanlıyı zayıflatacak bir harekette bulunmamaya özen gösterdi.[62] Ancak Rumların isyan etmesi (1821) George Canning'in hesaplarını değiştirdi. Rusya'nın bu meseleyi tek başına yönlendirmesinin İngiltere'nin menfaatlerine aykırı olduğunu gördü. İngiltere'nin Osmanlı politikasını, Yunanları İngiliz kontrolünde özgürleştirmek ve böylece Osmanlıyı daha az zararla bu durumdan kurtarmak şeklinde değiştirdi. Aksi halde Rusya, hem bu bölgede nüfuzunu artıracak hem de Doğu Akdeniz'e yerleşecekti.[63] Böylelikle temelde Osmanlı bağımsızlığının korunmasını savunan George Canning, Yunan meselesinde Rusya ile ortak hareket etme kararı almış oldu.

İngiltere Yunan İsyanını destekleyip bu meselede Osmanlının en büyük düşmanıyla ortaklık yapınca Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin bundan

60 Armaoğlu, *age.*, s. 96; Temperley, *age.*, s. 50–51; Stanley L. Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, (Çev. Can Yücel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 35, 40. Stratford Canning, İngiliz hükümetinden talimat almamasına karşın, kendi inisiyatifiyle barış yapılmasını sağlamıştır. Stanley L. Poole, *The Story of Turkey*, G. P. Putnam's Sons, Londra 1893, s. 351.
61 Temperley, *age.*, s. 51-52.
62 Anderson, *age.*, s. 78, 83.
63 Meral Bayrak, "Osmanlı Arşivleri Işığında Rum İsyanı Sırasında Avrupa Devletlerinin Tutumu," *Osmanlı*, II, (Ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 74.

etkilenmemesi mümkün değildi. Bu tehlikeyi öngören George Canning, ortaya çıkacak tepkiyi en az düzeyde tutmak için bazı tedbirler de aldı. Bu tedbirlerin en önemlisi, İngiliz dışişleri bakanının kendine en yakın birini, en güvendiği kişiyi, yeğenini, yani Stratford Canning'i elçi olarak İstanbul'a göndermesi oldu. Stratford Canning'in en önemli görevi, Yunan meselesinin savaşsız bir şekilde çözümlenmesini sağlamak, İngiltere ile Osmanlı arasındaki ilişkileri güçlendirmek olarak belirlenmişti. Ancak içinde bulunulan şartlarda, bu çok zor görünüyordu. Çünkü İngiliz elçisi, İstanbul'a ulaştığı sırada Avrupa devletlerinin Yunan meselesinde takındıkları tavır sebebiyle Babıâli ile Avrupa elçilerinin ilişkileri son derece gergin durumdaydı. Fransız elçisi kısa bir süre önce İstanbul'u terk etmişti. Babıâli, bir süredir Rus maslahatgüzarıyla iletişimi kesmişti. Reis Efendi, Stratford Canning'e, kendileriyle görüşme biçimindeki bu koşulları kabul etme durumunda olduğunu söylemişti.[64]

Bu esnada Dışişleri Bakanı George Canning, Osmanlı ile Rusya arasında muhtemel bir savaşı engellemek için çalışmalarını Londra'da sürdürüyordu. Aksi takdirde İngiltere'nin kontrol edemeyeceği bir süreç başlayacak ve Rusya, Osmanlı topraklarını işgal edecekti. Bu çerçevede İngiltere, Rusya ile Petersburg Protokolünü (4 Nisan 1826) imzaladı. İki devlet, bu protokolle özerk bir Yunan Devleti'ni kabul etmesi için II. Mahmud'u zorlamak konusunda anlaşmışlardı. George Canning, Rusya'yı dizginlemek için böyle bir anlaşmaya girmişti. Ancak bu hesabın tutmadığı kısa sürede ortaya çıktı. Rusya, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne çok fazla zarar vermeden Yunan İsyanını bitirmek niyetinde olduğunu görünce manevra yaptı. I. Nikola o sırada İngiltere desteğinden de güç alarak Yunan meselesini bir kenara bırakıp Sırpların özerkliği ve diğer meselelerle ilgili Babıâli'ye bir ültimatom gönderdi. Bir yıl önce yeniçeri ocağını kaldırarak ordusuz kalan II. Mahmud, İngiltere'yi de yanına alan Rusya'ya karşı çok fazla direnemedi ve ültimatomu kabul etmek zorunda kaldı. Sonuçta Akkerman Anlaşması (7 Ekim 1826) imzalandı. Böylece George Canning'in Rusya'yı kontrol etme planları kısmen başarısız oldu. İngiltere, Rusya'nın dümen suyuna girerek gün geçtikçe Rusya'yı daha fazla destekleyen konuma sürükleniyordu. İn-

64 Cunningham, *age.*, s. 276, 282–283.

giliz politikacılar bu gelişmelere tepki gösterdi. Kısa bir süre sonra, bu protokolün İngiliz çıkarlarına ne derece uygun olduğu tartışılmaya başlandı. Petersburg Protokolünün özellikle Rusya, Osmanlı Devleti'yle savaşa girse dahi anlaşmanın devamını içeren üçüncü maddesine itirazlar vardı. En başta Kral IV. George, Ruslarla böyle bir işbirliğine sıcak bakmıyordu. Bütün bunlara rağmen, ikili ittifaka Fransa'nın katılmasıyla Petersburg Protokolü, Londra Anlaşmasına (6 Temmuz 1827) dönüştürüldü. İngiltere bu anlaşmayla Rusya'nın Osmanlıyla savaşmasını engellemeyi hedeflemişti. Fransa ise Rusya ve İngiltere'yi bu şekilde kontrol altında tutmayı amaçlıyordu. Kısa süre sonra müttefikler, Londra'da aldıkları kararları Babıâli'ye bildirerek bunların derhal uygulanmasını talep ettiler. II. Mahmud, Yunan meselesinin Osmanlıların bir iç meselesi olduğunu öne sürerek teklifi reddetti.[65]

II. Mahmud, İngiltere'nin Yunan meselesinde Ruslarla hareket etme amacının Rusya'yı frenlemek olduğunu tahmin ediyordu. Ancak İngiltere bu meselede bir kez Rusya'nın ortağı olmuştu. Sonraki süreçte tavrını ister istemez sertleştirmek durumunda kaldı. Avrupa elçileri (31 Ağustos 1827) yeni bir tebliğle anlaşmanın reddedilmesi halinde gerekli tedbirleri alacaklarını açıkladılar. Bu sırada II. Mahmud'un Yunanların tümünü Mı-

65 Bourne, *age.*, s. 20-22; Anderson, *age.*, s. 83-86; C. W. Crawley, *The Question of Greek Independence-A Study of British Policy in the Near East (1821-1833)*, Cambridge University Press, Londra 1930, s. 77; Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, (Çev. Ali Reşad), Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999, s. 29; Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789–2001)*, DR Yayınları, İstanbul 2008, s. 161; Ahmed Cevdet Paşa, *age.*, XII, s. 219; Tuncer, *age.*, s. 88-93. Rusya, 1821'den beri Osmanlı Devleti ile savaşmak istemekteydi. Bu dönemde Babıâli, Yunan İsyanında Rusya'nın parmağı olduğu gerekçesiyle Rusya'ya karşı anlaşmalardan doğan yükümlülükleri yerine getirmemeye, Rus gemilerin Boğazlardan geçişlerine engel olmaya başlamıştır. Hatta bu sebeple Rus Elçisi G. A. Stroganov (Temmuz 1821) İstanbul'u terk etmiştir. İngiltere ve Avusturya, 1821–1825 arasında Rusya'yı savaştan alıkoymak için uğraşmıştır. İngiltere, Rus çarı savaşa girmeye karar verdiğinde, 1826 protokolüyle buna bir kez daha engel olmuştur. George Canning'in böyle bir ittifakı kabul etmekteki asıl amacı ise Rusya'yı savaşa girmekten alıkoymaktır. Alexander Bitis, "1828–1829 Türk-Rus Savaşı ve Edirne Anlaşması," (Çev. Nasuh Uslu), *Türkler*, XII, (Ed. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 703. Potyemkin'e göre George Canning, Rusya'nın Osmanlılarla savaşmasını teşvik etmekte; fakat Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını ve Boğazların Ruslara geçmesini istememekteydi. Vlademir Potyemkin, *Uluslararası İlişkiler Tarihi*, (Çev. Atilla Tokatlı), May Yayınları, İstanbul 1977, s. 504–505. O sırada George Canning, Rusya'nın Babıâli'ye verdiği ültimatomdan sonra Yunan meselesinde saf dışı kalmak üzere olduğunu düşünmeye başlamıştır. Ayrıca M. Ali Paşa, isyanı büyük ölçüde bastırarak Mora ve Girit'e yerleşmiştir. Bu dönemde İngiliz kamuoyunda, Yunanlar lehine müthiş bir baskı mevcuttu. George Canning, 1826 protokolünü Rusların kontrolünde bir Yunan Devleti'nin kurulmasına engel olmak ve kamuoyunun baskısına yanıt vermek için kabul etmiştir. Uçarol, *age.*, s. 159.

sır'a sürmeyi planladığı haberinin yayılması müttefikleri harekete geçirdi. Müttefik donanmaları, Osmanlıları Yunanlarla savaşmaktan vazgeçirmek için harekete geçirildi. İngiliz ve Rus donanmaları, Osmanlı-Mısır donanmasını Navarin'de (20 Ekim 1827) yaktı.[66] Felaket boyutundaki bu olayın ardından II. Mahmud, Akkerman Anlaşmasını tek taraflı olarak iptal ederek yakılan Osmanlı donanmasına karşılık hem özür dilenmesini hem de tazminat ödenmesini talep etti. Avrupa devletleri, bu talebe, elçilerini İstanbul'dan geri çekerek karşılık verdiler. Önce İngiliz ve Fransız elçisi (8 Aralık 1827), ardından Rus elçisi[67] İstanbul'u terk etti.[68] Böylece Babıâli'nin üç devletle diplomatik ilişkisi kesilmiş oldu.

Bu durum Fransa ve Rusya için memnuniyet vericiydi. Ancak İngiltere ve Avusturya gelişmelerden çok da memnun değildi. Özellikle İngiltere, Osmanlı donanmasının yok edilmesinden sonra Rusya'nın Akdeniz'de kazanacağı üstünlükten rahatsızdı. Üstelik İngiltere, bu sonucu kendi donanmasıyla ortaya çıkarmıştı. Bu büyük stratejik hatanın bedelini birilerinin ödemesi gerekiyordu. George Canning'in sebebi bilinmeyen bir şekilde intihar etmesinin arkasından kurulan (Ağustos 1827) yeni İngiliz hükümeti de Navarin Olayına bağlı sebeplerle görevden ayrılmak zorunda kaldı. Böylece dış politikada Ruslara istemeden kazandırılan ayrıcalığın bedeli, bu sonuca sebep olanlara ödettirildi. Yeni oluşturulan hükümetin[69] lideri Dük Wellin-

66 Armaoğlu, *age.*, s. 180; Crawley, *age.*, s. 91-93; Eric Jan Zürcher, *Turkey a Modern History*, I. B. Tauris & Co. Ltd, Londra 2004, s. 34. Navarin Olayının ayrıntıları için ayrıca bkz. Ahmed Lûtfî Efendi, *age.*, I, s. 62-73; Jorga, *age.*, s. 278; W. Alison Phillips, *The War of Greek Independence 1821 to 1833*, Charles Scribner's Sons, New York 1897, s. 249-267; Poole, *The Story of Turkey*, s. 346; Woodward, *age.*, s. 219.
67 Rus elçisi Yunan İsyanının başladığı 1821 yılından itibaren, Yunanlılarla ilgili isteklerinin kabul edilmemesi durumunda İstanbul'u terk edeceğine yönelik tehditlerde bulunmaya başlamıştır. Şânîzâde Mehmed Ataullah Efendi, *Şânî-zâde Târîhi*, II, (Yay. haz. Ziya Yılmazer), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008, s. 1283–1284.
68 Avrupa elçileri Hollanda elçisini kendilerine vekil bırakmışlardır. BOA, HAT, nr. 37670. A, 1827; BOA, HAT, nr. 21856, 18 Ocak 1828; Bayrak, *agm.*, s. 80. II. Mahmud, İngiltere ile her şeye rağmen uzlaşmak istemekteydi. Canning'e gönderdiği mesajda (20 Kasım 1727) İngiltere'nin Yunan meselesiyle ilgili baskı yapmaktan vazgeçmesi karşılığında, İngiltere için çok avantajlı bir anlaşmaya hazır olduklarını beyan etmiştir. Ancak görüşmeden bir sonuç çıkmamıştır. Elçilerin İstanbul'u terk etmesine engel olunmaya çalışılmıştır. Bu amaçla pasaportları verilmemiştir. Bunun üzerine elçiler, İstanbul'dan pasaportsuz ayrılmışlardır. Cunningham, *age.*, s. 317-318. Canning'in İstanbul'u terk edişiyle ilgili ayrıca bkz. Poole, *Lord Stratford Canning'in*, s. 64-65.
69 Dük Wellington kabinesi, 22 Ocak 1828'de oluşturulmuştur. Matthew Shaw, *The Duke of Wellington*, The British Library, Londra 2005, s. 110.

gton da yetkisini aşarak Osmanlı donanmasını yaktığı için İngiliz donanmasının komutanı Amiral Codrington'u görevden aldı. Böylece bir bedel de Amiral Codrington ödemiş oluyordu. Parlamentodaki tepkilerse farklılık gösteriyordu. İngiltere kralı, bu olayı talihsiz bir gelişme olarak değerlendirmişti. Bazı İngiliz vekiller, Navarin'de büyük bir zafer kazanıldığını düşünürken bazıları, bu istenmeyen olay sebebiyle İngiliz çıkarlarına ağır bir darbe vurulduğunu düşünüyordu.[70] İngiliz gazetelerinde ise, Rusya'nın gerçek amacının Osmanlı Devleti'ni ele geçirmek olduğu iddiaları dile getiriliyor;[71] İngiliz hükümetinin Rusya ile birlikte hareket ederek, İngiltere'nin çıkarlarına aykırı bir politika izlemesi ağır bir şekilde eleştiriliyordu.[72]

Gerçekten de Navarin Olayı, İngiltere'nin bölgedeki çıkarları açısından önemli sonuçlar doğuracak nitelikteydi. 1807'de Rusya yüzünden Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde yaşananlar, yine Rusya'nın İngiltere'yi kendi peşinden sürüklediği bir başka olayla 1827'de tekrar etmişti. İngilizleri Ruslardan ayrı tutan ve dost bilen II. Mahmud da bu olay karşısında büyük bir hayal kırıklığına uğradı. Üstelik İngiliz elçisinin İstanbul'u terk etmesi, önemli bir gelişmeye sebep olmuş, iki devlet arasındaki diplomatik ilişkiler kesilmişti. Tüm bunlar ikili ilişkilerde zor bir döneme girildiğini gösteriyordu.

Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde Yeni Döneme Doğru (1828-1833)

İngiltere, Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldığını 1791 ve 1798 yıllarında izlediği politikayla göstermişti. Ancak İngiliz hükümetlerinin devam eden dönemde izledikleri yanlış dış politika, Osmanlıların giderek İngiltere'den uzaklaşmasına sebep oldu. Buna karşılık Rusya, 1829'dan itibaren politika değiştirerek Osmanlı Devleti'yle yakınlaşma ve onu himayesine kazanma yolları aramaya başladı. Bundan sonraki yıllarda yaşanan olağanüstü gelişmeler, İngiltere'yi son dönemdeki hatalarını düzeltmek ve

70 Armaoğlu, *age.*, s. 180-181; Crawley, *age.*, s. 91-93, 100; Temperley, *age.*, s. 53; Uçarol, *age.*, s. 162; Bourne, *age.*, s. 23; John C. K. Daly, *Russian Seapower and Eastern Question (1827-1841)*, Macmillan, Londra 1991, s. 14-15. Jorga'nın bildirdiğine göre Amiral Codrington'a, gerektiği takdirde, Osmanlı donanmasına ateş etme yetkisi verilmiştir. Jorga, *age.*, s. 278. Poole, Yunan esirleri taşıyan bir Mısır gemisinin geçişine izin verdiği için Codrington'un görevden alındığı görüşündedir. Poole, *Lord Stratford Canning'in*, s. 67.

71 *The Age*, nr. 125, 07 Ekim 1827, s. 143.

72 *The Age*, nr. 135, 16 Aralık 1827, s. 220.

Osmanlılarla ilişkilerini yeniden güçlendirmek için harekete geçmeye zorlayacaktı. Bunda başarılı olup olamayacakları ise henüz belli değildi.

Rusya'nın Osmanlıları Himaye Politikası ve İngiltere

Osmanlı Devleti, yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla (1826) ordusuz, Navarin Olayının ardından da donanmasız kalmıştı.[73] Rusya, son darbeyi vurmak için bundan daha uygun bir zaman bulamazdı. Gerçekten de Çar I. Nikola bu fırsatı kaçırmadı.[74] Akkerman Anlaşmasının tek taraflı iptalini, II. Mahmud'un yayınladığı beyannameyi[75] ve Boğazların kapatılmasını gerekçe göstererek (Nisan 1828) Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açtı. Avrupa devletlerine de savaşın Londra Anlaşmasının şartlarını kabul ettirmek amacıyla ilan edildiğini bildirdi. Onları endişelendirmemek için toprak işgali yapılmayacağına dair söz de verdi. Bunun üzerine İngiltere ciddi bir tepki göstermedi. Başbakan Dük Wellington ve Dışişleri Bakanı Earl Aberdeen, Rusya'yı engellemek için somut bir adım atmadı. Bu durumda II. Mahmud, Rusya'ya savaş ilan (20 Mayıs 1828) etti.[76]

Osmanlı-Rus Savaşının başlamasından sonra İngiliz Parlamentosu, 1791'de yaşananlara benzer tartışmalara sahne oldu. O zamanlar Fox ve Burke'un yaptığı gibi Lord Holland ve bazı İngiliz politikacılar, Türklerin Avrupa'dan atılması fikrini destekliyorlardı. Özellikle Lord Holland, Türk karşıtı

73 Yeniçeri ocağının kaldırılışıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Nuri Paşa, *age.*, IV, s. 253-256.

74 İnalcık, "Türkiye ve Avrupa," s. 202.

75 II. Mahmud, Osmanlı halkını din ve devlet adına silahlanmaya çağıran bir ferman hazırlatarak fermanı valilere göndermiştir. Burada, Akkerman Anlaşmasının düşmana karşı vakit kazanmak için yapıldığı belirtilmektedir. John Reid, *Turkey and Turks: Being the Present State of Ottoman Empire*, Robert Tyas, Londra 1840, s. 29-30; Sertoğlu, *age.*, V, s. 2908. Anlaşmanın vakit kazanmak için yapıldığı ifadesi, Ruslara Osmanlılara karşı savaş açmak için meşru bir gerekçe vermiştir.

76 Muriel E. Chamberlain, *Lord Aberdeen: A Political Biography*, Longman Press, Londra 1983, s. 205-206; John Hall, *England and the Orleans Monarchy*, Smith Elder&Co., Londra 1912, s. 147; Anderson, *age.*, s. 86-87; Bayrak, *agm.*, s. 82; Virginia H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri (1700-1870)*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 316-317; Temperley, *age.*, s. 54. I. Nikola'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilanı ve bunun sebepleriyle ilgili yayınladığı manifesto için bkz. *Cobbett's Weekly Political Register*, nr. 20, 17 Mayıs 1828; *The Hull Packet and Humber Mercury*, nr. 2270, 20 Mayıs 1828. Osmanlı yöneticileri arasında Rusya ile savaşılıp savaşılmaması konusunda bir fikir birliği mevcut değildi. Savaş karşıtlarının başında Haremeyn Müfettişi Keçecizâde İzzet Molla vardı. İzzet Molla, Rusya ile neden savaşılmaması gerektiğiyle ilgili bir lâyiha hazırlamıştı. Ancak Pertev Paşa ve Akif Paşa, buna karşı bir reddiye yazarak II. Mahmud'u savaşa ikna etmiştir. Ahmet Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmet Lûtfi Efendi Tarihi*, I, (Yeni yazıya aktaran. Ahmet Hezarfen), YKY, İstanbul 1999, s. 214–218, 292–293; Bitis, *agm.*, s. 707.

bir hareketin oluşması için yoğun faaliyetlerde bulunuyordu. Buna karşılık Dük Wellington, savaşın ortaya çıkardığı gelişmelerin İngiliz çıkarlarına verdiği zararı görerek Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü korumaya yönelik bir politika izlemeye başlamıştı. Earl Aberdeen, Avrupa güçler dengesini korumak için Osmanlıların varlığına ve potansiyeline ihtiyaç olduğunu açıklamıştı. Buna rağmen İngiliz hükümeti, Osmanlıları korumak için Rusya ile savaşacak kadar ileri gitme niyetinde değildi. Özellikle muhalif parlamenterlerden Robert Peel ve Lord Palmerston, Rusya ile savaşılması düşüncesi karşısında yer alıyordu.[77] Dük Wellington ise Rusya'ya karşı direnmeleri konusunda Osmanlıları cesaretlendiriyor; fakat bu konuda herhangi bir yardım vaadinde de bulunmuyordu.[78] İngiltere'nin bu dönemdeki Osmanlı politikası, uluslararası arenada Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığının ve bütünlüğünün korunması gerektiğini dile getirmek; ancak fiili bir adım atmayı gerektirecek kadar meseleye dahil olmamaktı. Bu dönemde İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne en somut yardımı, Rusya'nın bütün ısrarlarına rağmen savaşa katılmaması oldu.

II. Mahmud, Yunan meselesinde Rusya ile ortak hareket ettikleri için İngiltere'ye ve Fransa'ya tepkiliydi. Ne var ki Rusya'ya karşı tamamen yalnız kalmamak için bu devletlerle ilişkileri tamamen koparmayı da göze alamıyordu. İstanbul'u terk eden İngiliz ve Fransız elçilerinin geri gelmelerini bu sebeple talep etti. Bu gelişme üzerine İngiltere Robert Gordon'u; Fransa ise Charles Guilleminot'u (20 Haziran 1828) elçi gönderdi. İngiltere ve Fransa'nın amacı, bu fırsatı değerlendirerek Yunan meselesindeki isteklerini Babıâli'ye kabul ettirmekti. Bu iki elçiye İstanbul'a gelişleri esnasında gösterilen sıra dışı saygı gösterisi, Osmanlı tarafının anlaşmaya çok istekli olduğunun açık bir ifadesiydi.[79] Çar I. Nikola ise, üstün durumdayken avantajlı bir barış anlaşması yapmak istiyordu. Bu amaçla, Prusya kralıyla yaptığı görüşmede, Prusyalı General von Müffling'i Rusya lehine kulis de yapması şartıyla İstanbul'a elçi olarak göndermeyi kararlaştırdılar.

77 Temperley, *age.*, s. 54-55.
78 L. Carl Brown, *International Politics and the Middle East*, L. B. Tauris&C. L., Londra 1984, s. 55.
79 Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, II, s. 322–323. Elçilerin İstanbul'a dönmesi üzerine Hollanda elçisinin bir süredir yürüttüğü vekillik de bitmiştir. BOA, HAT, nr. 47570, 09 Haziran 1829. İngiltere'nin ve Fransa'nın, Osmanlı-Rus Savaşına bir son vermek amacıyla harekete geçmesiyle ilgili ve elçilerin İstanbul'a dönüşüyle ilgili ayrıca bkz. *Bell's Life in London and Sporting Chronicle*, nr. 321, 20 Nisan 1828; *Bell's Life in London and Sporting Chronicle*, nr. 370, 05 Nisan 1829.

Bu sırada, Londra Anlaşmasının şartlarını kabul ettirerek istediklerini alan İngiltere ve Fransa, Rusya'yı barışa zorlamak için Osmanlılara yardıma hazır olduklarını göstermek amacıyla donanmalarını Çanakkale Boğazı önüne sevk etmişlerdi.[80]

Avrupa devletleri, ancak Rus birliklerinin Edirne'ye kadar gelerek İstanbul'u tehdit etmeye başlamasıyla harekete geçebilmişti. Aslında işlerin bu aşamaya gelmesinde, özellikle İngiltere'nin izlediği hatalı politikanın büyük bir payı vardı. Bu politika sebebiyle Rusya, Osmanlı topraklarını işgal etmiş, Rus nüfuzu Yunanistan'a hâkim olmuş, dahası İngiltere kontrolündeki Yedi Adalar bile tehlike altına girmişti. Bu sırada İngiliz Elçisi Gordon, Türklerin İstanbul'u Ruslara karşı savunma umutlarının tükendiğine dair Londra'ya raporlar göndermekteydi. Bunun üzerine İngiliz Hükümeti, Rusların İstanbul'u ve Boğazları işgalini engellemek için tedbirler almaya karar verdi. Hatta İngiliz donanmasının İstanbul'daki İngiliz vatandaşlarını ve bunların mallarını koruma bahanesiyle Çanakkale Boğazı'ndan zorla geçirilmesi bile düşünüldü. Fakat İngiliz Dışişleri Bakanı Aberdeen, böyle bir girişim için Akdeniz'deki İngiliz donanmasının yetersiz olduğunu düşündüğünden bu plandan vazgeçildi.[81]

Bu sırada Osmanlı ve Rus temsilcileri Edirne'de bir müddettir devam eden barış görüşmelerini sonuçlandırdı. Edirne Anlaşmasıyla (14 Eylül 1829) Osmanlı-Rus Savaşı bitirildi. Avrupa devletlerinin Rusya'nın İstanbul'u işgal edeceğine dair kaygılarının da yersiz olduğu ortaya çıktı. Edirne Anlaşmasıyla bir süredir yaşanan olayların temel sebebi olan Yunan meselesi çözülüyor ve bağımsız bir Yunan Devleti'nin kurulması kararlaş-

80 Jorga, *age.*, s. 289-293; Crawley, *age.*, s. 161. Müffling, İstanbul'a ulaştıktan kısa bir süre sonra, barış görüşmelerinin yürütüldüğü Edirne'ye gitmiştir. Burada Osmanlı ve Rus murahhaslarıyla görüşerek barışın sağlanması için çalışmıştır. Ahmed Lûtfi Efendi, *age.*, II, s. 394.

81 Chamberlain, *age.*, s. 216–219; Crawley, *age.*, s. 164. İngiliz hükümetinin Rus güdümüne girerek izlediği yanlış politika, İngiliz gazetelerinde de ağır bir şekilde eleştirilmiştir. Bunlardan birinde yer alan yazıda, Navarin Olayında İngiltere'nin Rusya'ya ortak olması ve İngiliz hükümetinin Osmanlı-Rus Savaşında izlediği pasif politika sebebiyle Rusya'nın büyük avantajlar elde ettiği, bunun sonucunda Doğuda İngiliz nüfuzunun azaldığı ve Rusya'nın güçlendiği dile getirilmiştir. *Bell's Life in London and Sporting Chronicle*, nr. 395, 27 Eylül 1829. Aynı gazete İngiliz hükümetini, Edirne Anlaşması imzalandıktan sonra II. Mahmud'u korumak adına hiçbir şey yapmamakla ve bunun yerine Osmanlı donanmasını yakmayı tercih etmekle de suçlamıştır. *Bell's Life in London and Sporting Chronicle*, nr. 398, 18 Ekim 1829.

tırılıyordu. Boğazlar da bütün ülkelerin ticaret gemilerine açık hale getiriliyordu. Rusya'nın işgal ettiği Osmanlı toprakları, ağır bir savaş tazminatı ödenmesi karşılığında iade edilecekti.[82] Edirne Anlaşması ile Rusya, Doğu Akdeniz ve İstanbul'da nüfuzunu artırmış oluyordu.

Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında İngiltere'nin izlediği hatalı dış politikanın büyük payı vardı. Bunu bilen İngiliz politikacılar, anlaşmaya karşı ağır eleştiriler getirdiler. Başbakan Dük Wellington, Dışişleri Bakanı Earl Aberdeen'e (4 Ekim 1829) Osmanlı Devleti'nin ani çöküşünden daha kötü hiçbir şeyin yaşanamayacağını söyledi. Hatta anlaşma sonrası hazırladığı bir memorandumda, Edirne Anlaşmasını Osmanlıların bağımsızlığı için ölümcül darbe olarak nitelendirdi. Ona göre, böyle bir anlaşma imzalamak yerine Rusya'nın İstanbul'u işgal etmesi ve Osmanlı Devleti'nin çökmesi belki bundan daha iyi olacaktı. Dük Wellington, bunları söylemekle yetinmiyor, Avrupa devletlerinin de bu anlaşmaya itiraz etmelerini istiyordu. Earl Aberdeen ise meseleye Dük Wellington'dan daha soğukkanlı yaklaşıyordu. Earl Aberdeen'e göre Osmanlı Devleti'nin çöküşünü engellemek mümkün değildi; ancak bu ertelenebilirdi. Gordon'a gönderdiği talimatta (10 Kasım 1829), Rus nüfuzu altındaki İstanbul'u düşünerek İngiltere'nin Osmanlı dış politikasını yeniden düzenlemesi gerektiğine inandığını açıkladı. Çünkü ona göre İstanbul'da bir ayaklanma olabilir; Avusturya ile Rusya, Polonya'da olduğu gibi Osmanlı topraklarını paylaşmaya karar verebilirlerdi. Bu yüzden de Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumaya Avrupa devletlerinin ikna edilmesi gerekiyordu.[83]

82 Uçarol, *age.*, s. 166-167; Armaoğlu, *age.*, s. 183-184; Anderson, *age.*, s. 91; Potyemkin, *age.*, s. 510-512; Tuncer, *age.*, s. 100-104. Rusya, ticaret gemileri için elde ettiği serbest geçiş hakkıyla ileride ticaret gemisi adı altında, Boğaz'a savaş gemileri sokma kapısını açmıştır. Buxton, *age.*, s. 50, 53. Edirne Anlaşmasının tam metni için bkz. Reşat Ekrem Koçu, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar (1300–1920)*, Türkiye Matbaası, İstanbul 1934, s. 148–152. Tazminat olarak Rusya'ya, toplam 11,5 milyon Macar altını ödenmesi hükmü anlaşmada yer almaktadır. Rusya'nın böyle ağır bir tazminat talep etmesinin en önemli sebeplerinden biri, Osmanlı Devleti'ni mali açıdan çöküşe sürükleyebilmektir. Besim Özcan, "1828–29 Osmanlı-Rus Harbi'nde Erzurum Eyaleti'nden Rusya'ya Göçürülen Ermenilerin Geri Dönüşlerini Sağlama Faaliyetleri," *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 46, Erzurum 2011, s. 196.

83 Chamberlain, *age.*, s. 220-221; Phillips, *age.*, s. 329; Anderson, *age.*, s. 93; Bailey, *age.*, s. 130. David Urquhart, 1854'te Newcastle Komitesine verdiği bir cevapta, İngiltere'nin Navarin'de Osmanlı donanmasını yakarak, Edirne Anlaşmasının imzalanmasına giden süreci başlattığını ifade etmiştir. David Urquhart, *Limitations of the Supply of Grain by the Past Action of British Diplomacy*, Foreign and Commonwealth Office Collection, Londra 1855, s. 5.

Edirne Anlaşması görüşmeleri sürerken İngiliz politikacılardaki genel kanı, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni yıkmak amacında olduğu yönündeydi.[84] Ancak Koçubey'in[85] ortaya attığı görüşler, Rusya'nın geleneksel Osmanlı politikasını kökten değiştirmişti. Anlaşmadan hemen önce, I. Nikola'nın emriyle Rusya'nın yeni Osmanlı dış politikasının belirlenmesi için Koçubey başkanlığında Rusya Doğu İşleri Gizli Meclisi'nde toplantılar yapılmıştı. Bu meclisin toplantılarında Koçubey'in uzun zamandır savunduğu fikirleri, devlet politikası olarak kabul edilmişti. Koçubey'e göre, zayıf durumdaki Türkler, Rusya'nın düşmanlarına karşı Boğazları korumaktaydı. Bu görevi üstlenen Osmanlı Devleti'ni ayakta tutmanın avantajı onun yıkılmasının sağlayacaklarından çok daha fazla olacaktı.[86] Rusya, Edirne Anlaşması görüşmelerini bu çerçevede sürdürmüştü. Tek başına Osmanlı topraklarını ele geçirmeye çalışması halinde büyük bir Avrupa savaşının çıkacağını bilen I. Nikola, Koçubey'in başkanlığını yaptığı ve yönlendirdiği meclisin kararlarını uygulamayı kabul etmişti.[87] Mecliste geleneksel Rus dış politikasında söz konusu değişim öngörülmüştü; ancak alternatif olarak ikinci bir plan da önerilmişti. Bu plana göre, Edirne'de barış sağlanamadığı takdirde Petersburg'da Avrupa devletlerinin katılacağı bir konferans toplanacaktı. Ayrıca Rusya'nın diğer devletlere karşı elini güçlü tutabilmek için İstanbul'un ve Boğazların işgal edilmesine dair görüşlere de hazırlanan raporda yer verilmişti.[88] Bu bilgiler, Osmanlı Devle-

84 Temperley, *age.*, s. 58.

85 Daha önce İstanbul'da elçilik yapan (1792–1798) Koçubey, Osmanlı Devleti ile ilgili 1802 yılında hazırladığı bir raporla 1829'da benimsenen yeni politikanın temellerini atmıştır. I. Nikola, iktidara geldikten sonra Koçubey'in bu fikrini desteklemiştir. S. F. Üreşkova, "Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu Arasındaki Savaşlar: Sebepleri ve Kimi Tarihi Sonuçları," *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya*, (Der. Gülten Kazgan-Natalya Ülçenko), (Çev. Hakan Aksay), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 26; Cemal Tukin, *Boğazlar Meselesi*, Pan Yayınları, İstanbul 1999, s. 132-133. Ayrıca bkz. Phillipson, *age.*, s. 34; Bitis, *age.*, s. 26-28.

86 Goryanof, *age.*, s. 79-80; A. Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 58; Tukin, *age.*, s. 170-171; Palmer, *age.*, s. 110. Çalışmalar sırasında, Nesselrode'un Osmanlılar için hazırladığı bir memorandum da okunmuştur. Nesselrode'un memorandumu ve komisyon üyeleriyle ilgili ayrıca bkz. Robert J. Kerner, "Russia's New Policy in the Near East after the Peace of Adrianople; Including the Text of the Protocol of 16 September 1829," *Cambridge Historical Journal*, V/3, Cambridge 1937, s. 280–281.

87 G. H. Bolsover, "I. Nikola ve Türkiye'nin Paylaşılması Meselesi," (Çev. Yuluğ Tekin Kurat), *DTCFD*, XXIII/3-4, Ankara 1965, s. 207; Anderson, *age.*, s. 89.

88 Bitis, *agm.*, s. 715. Bitis'in öne sürdüğü, Edirne'de anlaşma sağlanamaması durumunda İstanbul

ti'nin akıbetine yönelik Avrupalı politikacıların kaygılarının yersiz olmadığını göstermekteydi.

İngiliz politikacılar, Edirne'de barış anlaşması görüşmeleri sürerken Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne ağır şartlar kabul ettirebilecekleri konusunda ciddi bir endişe duymuş ve İngiliz hükümetine Rusya'ya karşı izlediği pasif politikayı değiştirmesi için baskı yapmışlardı. Bu baskı belli ölçüde etkili olmakla birlikte, İngiltere'nin Osmanlı politikasında somut bir adım atılmasını sağlayamadı. Osmanlının durumu, savaşın sona ermesinin ardından İngiltere'nin diğer uluslararası meseleleri ve iç sorunları arasında unutulup gitti. IV. George'un (26 Haziran 1830) ölümü ve IV. William'ın tahta geçişiyle, İngiltere'de uzun süredir yönetimde olan Muhafazakâr Partinin yerine liberaller iktidara geldi. Lord Grey yeni hükümetin başbakanı oldu. Kısa süre sonra ülkede yoğun bir reform tartışması başladı. Aynı tarihte Fransa'da patlak veren (Temmuz 1830) ayaklanmalar, bir ay içinde Belçika'ya da yayıldı. Bir yıl sonra Hollanda'nın Brüksel'i işgal etmesiyle başlayan sürece, 1830 İhtilalinin Portekiz ve İspanya'ya da sıçramasıyla İngiltere, yeni müttefiki Fransa ile müdahil oldu.[89] Bütün bu gelişmeler arasında İngiliz hükümeti ve basını Osmanlı meselelerine karşı gün geçtikçe daha duyarsız hale geldi.[90] Böylece Dük Wellington ve Aberdeen'in dile getirdikleri fikirler göz ardı edildi ve İngiliz politikasında köklü bir değişiklik olmadı. Osmanlı, kaderiyle baş başa bırakıldı.

Son dönemde meydana gelen olaylar, ihtilal savaşları ardından Viyana Kongresinde (1815) kurulan dengenin bozulmasına ve Avrupa'da bir kez daha kutuplaşmaların belirmesine sebep oldu. Özellikle 1830 İhtilalinden sonra Louis Philippe'in Fransa kralı olması, Avrupa'daki dengeleri değiştirdi. Fransa, Rusya'dan uzaklaşarak İngiltere ile müttefik oldu. Gittikçe

ve Boğazların işgal edilmesine yönelik bir komisyon kararının var olduğuna dair bir bilgiye, diğer kaynaklarda rastlanılamamıştır. Kerner bundan farklı olarak, gelecekte Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının kaçınılmaz olması durumunda uluslararası bir konferansta konu ele alınana kadar, İstanbul ve Boğazların işgal edilmesine karar verildiğini bildirmektedir. krş. Kerner, *agm.*, s. 285.

89 Muriel, *age.*, s. 45–50; Bitis, *agm.*, s. 717; Armaoğlu, *age.*, s. 128-129.

90 Allan Cunningham, *Eastern Questions in the Nineteenth Century*, II, Frank Cass Press & Co. Ltd., s. 26. Başbakan Lord Grey'in o sırada parlamentoya sunduğu yeni seçim kanunu tasarısı sebebiyle İngiltere'de büyük karışıklıklar çıkmıştır. Armaoğlu, *age.*, s. 129.

yalnızlaşan Rusya da Avusturya ve Prusya'ya yöneldi.[91] 1829'da İngiltere'yi aldatan Rusya, bundan sonraki süreçte Belçika, Polonya, İspanya ve Portekiz'de yaşanan olayların hepsinde İngiltere'nin karşısında yer aldı.[92] Bu esnada İngiliz hükümeti de Rusya'nın hareketlerini endişeyle izlemekteydi. İngilizler arasında da hızla *Rusyafobi* ortaya çıkmaya başladı.[93]

Rusya'nın Osmanlı toprakları üzerindeki emelleri konusunda beliren şüphe, bundan sonraki günlerde daha da kuvvetlendi. Osmanlı Devleti yeniden ve çok daha güçlü bir şekilde İngiliz diplomasisinin gündemine oturdu. Buna, Mısır Valisi M. Ali Paşa'nın isyan etmesi de önemli ölçüde katkıda bulundu. Böylece, Mısır meselesi Doğuda yeni bir sorun olarak kendini göstermeye başladı.

Mısır Meselesi ve İngiltere'nin Osmanlı Politikası

Yunan İsyanı, yeniçeri ocağının kaldırılması, Navarin Olayı, Rus yenilgisi, Cezayir'in işgali gibi olaylarla Osmanlı Devleti her geçen gün güç kaybederken, Mısır Valisi M. Ali Paşa kendisini daha da güçlendirdi.[94] M. Ali Paşa gerek Yunan İsyanındaki gelişmeleri, gerekse Akka Valisi Abdullah Paşa ile aralarında çıkan anlaşmazlığı bahane ederek 1831'in son aylarında isyan etti. M. Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, Suriye üzerine yürüyerek Gazze, Kudüs, Yafa ve Akka'yı ele geçirdi. Kısa bir süre sonra da Osmanlı ordusunu Beylan'da (29 Temmuz 1832) yenilgiye uğrattı. Bunun üzerine II. Mahmud, M. Ali Paşa'yı asi ilan etti.[95] Mısır güçlerinin hızla Anadolu'nun

91 Potyemkin, *age.*, s. 513–516; Armaoğlu, *age.*, s. 117. George Canning, Viyana Kongresinde Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün garanti altına alınmasını istemiş; ancak bu fikir diğer Avrupa devletlerince kabul görmemiştir. İnalcık, "Türkiye ve Avrupa," s. 202.

92 Margaret Lamb, "Writing up the Eastern Question in 1835–1836," *The International History Review*, XV/2, Oxfordshire 1993, s. 240.

93 Margaret Lamb, "The Making of a Russophobe: David Urquhart: The Formative Years, 1825–1835," *The International History Review*, III/3, Oxfordshire 1981, s. 331–332.

94 Altundağ, *age.*, s. 46, 51; Shaw, *agm.*, s. 621.

95 Uçarol, *age.*, s. 190; M. Hanefi Kutluoğlu, "Mehmet Ali Paşa'nın Suriye Seferi Öncesi Bu Bölgeye Yönelik Politikası ve Seferin Geri Plânını Oluşturan Unsurlar," *Tarih Enstitüsü Dergisi (M. Münir Aktepe'ye Armağan)*, İÜEF Yayınları, 15, İstanbul 1997, s. 472-475; Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 62; A. J. Grant-Harold Temperley, *Europe in the Nineteenth and Twentienth Centuries (1789-1939)*, Longmans, Londra 1947, s. 261; Hüner Tuncer, *Osmanlı Devleti ve Büyük Güçler (1815–1878)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009, s. 46-47; Andrew McGregor, *A Military History of Modern Egypt: from the Ottoman Conquest to the Ramadan War*, Praeger Security International, Connecticut 2006, s. 106-107. Mısır meselesinin başlaması ve gelişmesiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Hammer, *age.*, s.360 vd.; Tukin, *age.*, s. 177-223.

içlerine doğru ilerlemesi, isyanın boyutunu kısa süre içinde değiştirdi. Bunun üzerine Avrupa'nın dikkati tekrar Doğuya, Doğu Sorununa yöneldi.

M. Ali Paşa'nın isyanı İngiltere'de ilk kez duyulduğunda, bu olayın Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü tehdit edebilecek büyüklükte bir soruna dönüşebileceği hiç düşünülmemişti. II. Mahmud'un, daha önce başkaldıran diğer Osmanlı valileri gibi M. Ali Paşa'yı da alt edeceği beklenmişti. Ancak isyanın giderek büyümesi İngiliz hükümetini kaygılandırmaya başladı.[96] Bu sırada İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston, İstanbul'da elçi olarak bulunan Stratford Canning aracılığıyla isyan hakkındaki gelişmeleri yakından izliyordu.

Stratford Canning, isyan başladıktan hemen sonra (28 Ocak 1832) İstanbul'a gelmişti. Zor bir işle, müttefiklerin yeni kurulan Yunan Devleti'nin sınırlarıyla ilgili isteklerini Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmekle görevlendirilmişti. II. Mahmud, İngiliz elçisinin geliş amacını bilmekle beraber, M. Ali Paşa'ya karşı İngiltere ile ittifak yapabilmeyi umduğu için Canning'e olağan dışı bir yakınlık gösteriyordu.[97] Aslında Lord Palmerston, M. Ali Paşa'ya karşı Osmanlı Devleti'ne yardım sözü vermemesi için Canning'i daha önceden uyarmıştı. Bununla birlikte, onun bu meseleyi İngiliz isteklerini elde etmek için koz olarak kullanmasına ses çıkarmadı.[98] Gerçekten de Canning, Yunan sınır anlaşmasını II. Mahmud'a imzalatırken, Mısır valisine karşı yardım hususunu kendi ifadesiyle bir "yem"[99] olarak kullandı. Ancak bir süre sonra, boyutları giderek artan Mısır meselesinin sıradan bir olay olmadığını ve bu meselede Osmanlılara yardım edilmesinin İngiliz çıkarlarıyla doğrudan bağlantılı olduğunu anlamaya başladı. Bu sebeple görevi dışına çıkarak M. Ali Paşa'ya karşı İngiltere ile yardıma dayalı bir ittifak anlaşması yapılması için girişimde bulunmaları hususunda Babıâli'yi uyardı. Hatta böyle bir anlaşmanın mümkün olduğuna dair güçlü imalarda da bulundu. Bunun üzerine II. Mahmud, İstanbul'dan ayrılmadan Canning'le

96 Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 133.

97 Canning'in gelişi Ramazan ayına rastladığı için, kabul töreninin bayram sonrasına kalacağı kendisine bildirilmiştir. Ancak o, "hayırlı bir iş" için geldiğini öne sürerek bir an önce kabulünü istemiştir. II. Mahmud, İngiliz elçisinin bu sözüyle İngiltere'nin menfaatlerini kastettiğini belirterek arzusunun gerçekleştirilmesini talep etmiştir. BOA, HAT, nr. 46517.

98 PP/GC/CA/253, Palmerston'dan Canning'e, 20 Şubat 1832.

99 PP/GC/CA/101, Canning'ten Palmerston'a, 28 Mart 1832.

yaptığı özel görüşmede, Mısır valisine karşı İngiltere'nin yardımını sağlamasını ondan istedi. Bunun karşılığında da İngiltere'ye çeşitli alanlarda önemli avantajlar sağlamayı teklif etti. Canning, İngiltere'ye döndüğünde elinden geleni yapma sözü verdi. Ayrıca onun önerisiyle Namık Paşa ve Mavroyani, Mısır valisine karşı İngiltere ile bir anlaşma yapmak amacıyla Londra'ya gönderildi.[100]

Kısa süre içinde Londra'ya ulaşan Namık Paşa ve Mavroyani, İngiliz hükümeti nezdinde birçok girişimde bulunmalarına rağmen yardım talebini kabul ettiremediler. Bunun çeşitli sebepleri vardı: İlk sorun, Başbakan Lord Grey başta olmak üzere çoğu kabine üyesinin, Osmanlı Devleti'nin çöküşünün kaçınılmaz olduğuna inanmalarından kaynaklanıyordu. Üstelik İngiliz bakanlar arasında M. Ali Paşa'yı destekleyenler de vardı. Bunlara göre, Batı medeniyetinin kabulünde ve reformlar hususunda M. Ali Paşa, II. Mahmud'a göre daha başarılı olacaktı. Lord Palmerston, Başbakan Lord Grey'e, II. Mahmud'un desteklenmesini önerdiğinde Lord Grey "İtiraf etmeliyim, M. Ali'yi destekleme ve onunla iyi ilişki içinde olma eğilimindeyim."[101] şeklinde cevap vermişti. Kısacası Londra'daki hava hiç de Osmanlı lehine değildi. Diğer taraftan, İngiltere'nin içinde bulunduğu şartlar da yardım isteğinin kabul edilmesini zorlaştırmaktaydı. Kısa bir süre önce genel seçimler yapılmış, Muhafazakâr Parti seçimi kaybetmiş, Liberal Parti çoğunluğu elde etmişti. Fakat diğer gruplar da parlamentoda önemli sayıda koltuk kazanmıştı. Liberal Partinin kurduğu İngiliz hükümeti Osmanlılara yardım edilmesini gündeme getirdiği takdirde, Muhafazakâr Partideki Osmanlı karşıtlarının da oylarıyla, çoğunluğun buna ret cevabı vermesi kesin görünüyordu. Aynı günlerde parlamento reformu konusundaki tartışmalar da yoğun bir şekilde devam etmekteydi. İngiliz donanması bir taraftan hâlâ Belçika ve İspanya meseleleriyle de uğraşıyordu. Bu nedenle Akdeniz'e M. Ali Paşa'yı durduracak büyüklükte bir donanmanın gönderilmesi de mümkün değildi. Ayrıca Osmanlılara yardım sadece siyasi değil, ekonomik boyutu da olan bir meseleydi. Doğu Akdeniz'e gönderilecek bir deniz gücü ve muhtemel bir çatışma için önemli

100 Cunningham, *Eastern Questions*, s. 36, 41-50, 56; Crawley, *age.*, s. 212; Webster, *age.*, s. 279-280; Ingram, *age.*, s. 226.
101 E. A. Smith, *Lord Grey (1764–1845)*, Oxford University Press, Oxford 1990, s. 286.

miktarda para harcanması gerekecekti. Oysa İngiliz hükümetinin elinde belediye reform projesi, kilise harcamaları ve o sırada birçok kişinin ölümüne yol açan kolera salgınına karşı alınması gereken tedbirler için kısıtlı bir bütçe vardı. İngiliz hükümetinin önceliği, II. Mahmud'a yardımdan ziyade İngiltere'nin ihtiyaçlarıydı.[102] Kısacası, İngiltere'nin o tarihte Osmanlıya yardım etmemesi için birçok gerekçesi vardı.

Bu sırada Mısır meselesi gittikçe büyüyor, Avrupa'nın ilgisi ister istemez Doğuya yoğunlaşıyordu. İbrahim Paşa, Konya'da Osmanlı kuvvetlerini yenerek (Aralık 1832) sadrazamı esir aldığında Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünün tehdit altında olduğu Avrupa devletlerince açıkça görüldü. Kısa sürede Kayseri'den Konya'ya kadar bütün şehirler İbrahim Paşa'nın eline geçti. Anadolu'da birçok şehir, M. Ali Paşa'ya itaat edeceklerini bildiriyordu. İbrahim Paşa, Anadolu'dan topladığı güçlerle ordusundaki asker sayısını 200.000'e çıkardı. Hatta İstanbul'a gidip II. Mahmud'u tahtan indirmek için M. Ali Paşa'dan (28 Ocak 1833) izin istedi.[103]

O dönemde, Mısır ordusunu İstanbul'a gelmeden durdurabilecek herhangi bir Osmanlı ordusu yoktu. Bu yüzden İbrahim Paşa, padişah için Edirne'ye ulaşan Ruslardan daha tehlikeliydi.[104] II. Mahmud, Rusya dahil, herhangi bir yerden gelecek yardım teklifine açıktı.

Rus Çarı I. Nikola, bir süre İngiltere ve Fransa'nın müdahale etmesini bekledi; ancak onların harekete geçmediğini görünce, İstanbul'daki elçisi Bouteneff aracılığıyla yardım teklifini Babıâli'ye bildirdi.[105] II. Mah-

102 Cunningham, *Eastern Questions*, s. 65-66; Rodkey, *age.*, s. 14-15; R. B. Mowat, "The Near East and France," *Cambridge History of British Foreign Policy (1783-1919)*, II, (Ed. A. W. Ward-G. P. Gooch), Cambridge University Press, Londra 1923, s. 164; Webster, *age.*, s. 273, 279-283; Crawley, *age.*, s. 212. Namık Paşa ve Mavroyani'nin Londra'ya gönderilmesi ve buradaki faaliyetleriyle ilgili bkz. Tukin, *age.*, s. 177-181; Şahabeddin Akalın, "Mehmed Namık Paşa," *Tarih Dergisi*, IV/7, İÜEF Yayınları, İstanbul 1953, s. 131-134; Ahmet Dönmez, *Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi (1832-1841)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006, s. 49-53.

103 Altundağ, *age.*, s. 64-69, 75-77; McGregor, *age.*, s. 107-108.

104 Spencer Walpole, *A History of England*, IV, Longmans-Green and Co., Londra 1912, s. 280-281.

105 Altundağ, *age.*, s. 96; Anderson, *age.*, s. 98; Ingram, *age.*, s. 235. I. Nikola'yı, Osmanlı Devleti üzerinde kazanmayı hesapladığı nüfuz dışında, Mısır meselesine müdahaleye iten iki önemli sebep vardır: Birincisi Fransa'nın desteklediği M. Ali Paşa'nın padişahla girdiği mücadeleyi kazanma olasılığının yüksek olmasıdır. Bu takdirde Anadolu'yu da ele geçirebilecek ve güçlü bir Arap krallığı kuracaktı ki bu Rusya'nın çıkarlarına aykırıydı. İkinci sebepse İbrahim Paşa'nın padişaha karşı zafer kazandığı takdirde Ruslara karşı savaş açacağı ve Edirne Anlaşmasını iptal edeceğine dair Anadolu'daki destekçilerine

mud, önce I. Nikola'nın teklifini geri çevirdi.[106] Bunun üzerine Bouteneff'ten daha yetenekli biri, General Muriyef özel elçilikle İstanbul'a gönderildi.[107] Muriyef, Çar'ın yardım teklifini yineledi. O sırada II. Mahmud, istediği yardım için Londra'dan gelecek resmi yanıtı bekliyordu. Bu yüzden Rusların teklifine kesin cevap verilmedi. Bir hafta sonra İngiltere'den olumlu yanıt gelmeyeceği kesinleştiğinde[108] devlet adamlarıyla bir toplantı (2 Ocak 1833) yapıldı.[109] Burada, Rus Elçisi Muriyef[110] ve H. Rıfat Paşa'nın savaşı bitirmek için görüşmeler yapmak üzere Mehmet Ali Paşa'ya gönderilmesine karar verildi.[111]

Doğuda bu gelişmeler yaşanırken İngiliz hükümeti, Mısır meselesi konusunda nasıl bir politika izleyeceğine henüz karar verebilmiş değildi.[112] Bir süre İngiltere'nin vereceği kararı bekleyen Fransa ise, Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı saltanatını tehdit eder duruma gelmesine ve Rus-

sözler vermesidir. Bitis, *age.*, s. 467-468. Ayrıca bkz. Rodkey, *age.*, s. 16; Temperley, *age.*, s. 67-68.

106 Bolsover, "I. Nikola," s. 208.

107 Muriyef'e verilen talimat için bkz. Goryanof, *age.*, s. 85-86; Tukin, *age.*, s. 182-183. Muriyef, Doğu dillerini rahatlıkla konuşabilen, tercümana ihtiyaç duymadan Türklerle anlaşabilen biriydi. Bu göreve seçilmesinde bu yeteneğinin önemli etkisi olmuştur. George Vernadsky, *Rusya Tarihi*, (Çev. Doğukan Mızrak-Egemen Ç. Mızrak), Selenge Yayınları, İstanbul 2009, s. 268.

108 M. Ali Paşa'ya karşı yardım verilemeyeceğine dair İngiltere'nin gönderdiği resmi cevaplar için bkz. FO, 195/109, Palmerston'dan Mandeville'e, 30 Mart 1833.

109 Tukin, Altundağ'ın II. Mahmud'un devlet erkânıyla böyle bir toplantı yaptığını kabul etmemektedir. Ona göre, söz konusu toplantı sadece devlet adamları arasında gerçekleşmiştir. krş. Tukin, *age.*, s. 192; Altundağ, *age.*, s. 96. Rus yardımının kabul edilmesine karşı çıkanlardan biri de Pertev Paşa'dır. Akif Paşa'ya gönderdiği bir yazıda Rus donanmasının gelişinden nasıl bir menfaat sağlanacağını bilemediğini; fakat büyük bir tehlike altına girileceğinden emin olduğunu dile getirmiştir. BOA, HAT, nr. 48060, 1833.

110 Daha sonraki yıllarda Lord Palmerston, Muriyef'in İskenderiye'ye M. Ali Paşa'yı savaştan vazgeçirmek amacıyla değil, entrika için gönderildiğine inandığını açıklamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. PB, GRE/E/481/5/15, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 04 Kasım 1835.

111 Şinasi Altundağ, "Rus Generali Muravyef'in Hususî Elçi Olarak Çar'ın, Mısır Mes'elesine Bir Son Verilmesi Hususundaki Talebini Mehmed Ali'ye Tebliğ Etmek Üzere İskenderiye'ye Gönderilmesi," *Tarih Vesikaları*, I/2, Maarif Vekâleti Yayınları, Ankara 1958, s. 195–196; Esmer, *age.*, s. 138. Toplantıda iki eğilim ortaya çıkmıştır. Bazıları Mehmet Ali Paşa'yla bir şekilde anlaşılmasını istemiş ve Rusya'nın işe karıştırılmamasını talep etmiştir. Toplantıda hazır bulunan şeyhülislam, bir Müslümana karşı bir Hıristiyan ile ittifak yapılmasına Kuran'ın izin vermediğini hatırlatmış ve "Rus yardımı mutlaka reddedilmeli" diyerek yardımın kabul edilmesi halinde bunun çok tehlikeli sonuçlar doğuracağı uyarısını yapmıştır. Buna rağmen neticede Mısır valisiyle uzlaşmaya çalışılmasını isteyenlerin dediği olmuştur. NA, FO, 78/221, nr. 6, Mandeville'den Palmerston'a, 08 Ocak 1833.

112 Bu tarihte, İngiliz gazetelerinde, Mısır meselesinin iki devlet arasında yaşanan bir çatışma olup olmadığı tartışılmıştır. *The Times*'da çıkan bir yazıda M. Ali Paşa'nın hükümdar değil yalnızca bir vali olduğu, bu yüzden asi olarak değerlendirilmesi gerektiği düşüncesi savunulmuştur. *The Times*, nr. 15048, 29 Aralık 1832, s. 2.

ya'nın girişimlerine daha fazla sessiz kalmak niyetinde değildi. Bu amaçla, İngiltere'ye ortak bir donanma gönderme teklifinde bulundu; fakat olumlu cevap alamadı. Bu esnada, bir yandan Rus ve Avusturya elçileri, M. Ali Paşa'nın İstanbul'a gelerek kendisini tahttan indireceği dedikodusuyla II. Mahmud'u korkutuyordu. Diğer yandan Rus destekçisi Ahmed Fevzi Paşa, padişahı ve Babıâli'yi etkilemek için elinden gelen her şeyi yapıyordu. Buna karşılık İstanbul'daki İngiliz temsilcisi Mandeville, Londra'dan herhangi bir talimat almadan, Osmanlı Devleti'ni Rus yardımından vazgeçirmek için çalışıyordu. Mandeville, Ruslar çağrıldığı takdirde İngiltere'nin göstereceği tepkinin büyük olacağını hatırlatarak "Rus güçlerinin Osmanlının kalbine girmesine izin verilmemeli" uyarısını yapıyordu. Ancak gelinen aşamada İngiliz ve Fransız temsilcilerinin bu tip girişimlerden sonuç alması mümkün değildi. II. Mahmud, başlangıçta Rusya'nın yardım teklifini İngiltere'yi ve Fransa'yı harekete geçirmenin bir aracı olarak kullanmak istedi. Onların yardım etmeyeceği kesinleşince de Rus yardımını kabul etmeye karar verdi. 2 Şubat'ta, Reisülküttap Akif Paşa[113] aracılığıyla Rus Elçisi Bouteneff'ten donanma ve 30.000 asker talebinde bulundu.[114] Bunun üzerine Karadeniz'de zaten hazır bekletilen Amiral Lazarev komutasındaki Rus donanması harekete geçirildi. Rus gemileri kısa bir süre sonra İstanbul'a ulaştı.[115]

Nisan ayına gelindiğinde, 5.000 kişilik Rus ordusunun da gelmesiyle İstanbul adeta Ruslar tarafından işgal edilmiş bir hale geldi. Bunu öğrenen Lord Palmerston, daha önce reddettiği Fransa'nın teklifini kabul etti. İngiltere ve Fransa, Akdeniz'deki donanmalarıyla Mısır meselesine müdahale etmek konusunda anlaştılar. Bu doğrultuda İngiliz Amirali Hotham'a İskenderiye'ye gitmesi ve H. Rıfat Paşa görevinde başarısız olursa, M. Ali

113 Akif Paşa, paşa unvanını 1837 yılında almıştır.

114 Rodkey, *age.*, s. 19; Kutluoğlu, *age.*, s. 93; Altundağ, *agm.*, 196; Webster, *age.*, s. 285. NA, FO, 78/221, nr. 28, Mandeville'den Palmerston'a, 11 Şubat 1833; NA, FO, 78/221, nr. 30, Mandeville'den Palmerston'a, 13 Şubat 1833. İbrahim Paşa, Mehmet Ali Paşa'ya Konya'dan gönderdiği (28 Ocak 1833) mektubunda, Reşid Mehmet Paşa'yla anlaşmış olduğunu, onunla İstanbul'a gidip II. Mahmud'u tahttan indirebileceğini belirtmiş ve bu konuda izin istemiştir. Bu durum, İbrahim Paşa'nın İstanbul'a gelebileceği endişesinin sadece kuruntudan ibaret bir şey olmadığını göstermektedir. Altundağ, *age.*, s. 77.

115 Rodkey, *age.*, s. 20-21; Matthew Rendall, "Restraint or Self-Restraint of Russia: Nicholas I, the Treaty of Unkiar Skelessi, and the Vienna System," *The International History Review*, XXIV/1, Oxfordshire 2002, s. 39.

Paşa ve oğlunun iletişimini kesmesi emri verildi. Böylece İngiltere ve Fransa artık fiilen Mısır meselesine müdahil olmaya karar vermiş oldu.[116]

İngiltere, II. Mahmud Rusları İstanbul'a çağırmasaydı, belki de daha uzun bir süre pasif politika izlemeye devam edecekti. Çünkü Osmanlı tahtını M. Ali Paşa'nın ele geçirmesi, zorunlu kalındığında İngiltere için kabul edilebilecek bir durumdu. İngiliz politikacılar, hatta kabine üyeleri arasında, M. Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'ni çok daha iyi yönetebileceğine inananlar bile vardı. Ancak Rusya'nın İstanbul'da kazandığı konumu, İngiltere'nin kabul etmesi asla mümkün değildi. İngiltere'de aklı başında hiç kimse Rusları İstanbul'da ve Boğazlarda görmek istemezdi. Rusya, artık İngiltere açısından M. Ali Paşa'dan daha tehlikeli hale gelmişti. Bilhassa Lord Palmerston, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni himayesine alması durumunda ortaya çıkabilecekleri düşünerek teyakkuza geçmişti.[117]

1833'ün ortalarında gelindiğinde Mısır meselesinde artık barışa çok yaklaşılmıştı. Bir süre önce barış görüşmeleri için Kütahya'ya gönderilen Mustafa Reşid Paşa,[118] İbrahim Paşa ile birçok konuda anlaşmıştı. Ancak İbrahim Paşa, II. Mahmud'un gözden çıkaramadığı Adana için ısrar ediyordu. Akif Paşa, İngiliz ve Fransız elçilerinin Adana konusundaki görüşlerini sordu. O sırada İstanbul'a yeni gelen İngiliz Elçisi Lord Ponsonby ve Fransız Elçisi Roussin, barış sağlanması adına bölgenin İbrahim Paşa'ya verilmesine dair görüş bildirdiler.[119] Sonuçta M. Reşid Paşa, 3 Mayıs'ta İbrahim Paşa ile anlaşmaya vardı. Bir süre sonra Kütahya Anlaşması olarak da bilinen padişah fermanıyla M. Ali Paşa, Mısır, Girit

116 NA, FO, 78/222, nr. 65, Mandeville'den Palmerston'a, 06 Nisan 1833; NA, FO, 195/109, nr. 4, Palmerston'dan Mandeville'e, 03 Nisan 1833; Kutluoğlu, *age.*, s. 99; Armaoğlu, *age.*, s. 205; Bailey, *age.*, s. 48; Daly, *age.*, s. 91; Bitis, *age.*, s. 475; Tuncer, *Osmanlı-Avusturya*, s. 115. Rus donanma ve askerlerinin İstanbul'a çağrılmak zorunda kalınması İngiliz gazetelerinde, yeniçeri ocağının yanlış zamanda kaldırıldığı yönünde yorumların yapılmasına sebep olmuştur. *The Times*'da yeniçerilerin başıbozuk olduklarına, kimi zaman padişahı bile tehdit ettiklerine; ancak hiç değilse ülkeyi savunacak bir unsur olarak varlıklarını sürdürmekteyken, mevcut durumda Osmanlıyı koruyacak son gücün de yok edilmiş olduğuna vurgu yapılmıştır. *The Times*, nr. 15152, 30 Nisan 1833, s. 3.

117 Ingram, *age.*, s. 244; Miller William, *The Ottoman Empire and Its Successors*, Cambridge University Press, Cambridge 1934, s. 147.

118 M. Reşid Paşa, paşa unvanını 1838 yılında almıştır.

119 PB, GRE/E/481/20/10, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 12 Mayıs 1833; NA, FO, 78/223, nr. 2, Ponsonby'den Palmerston'a, 22 Mayıs 1833; NA, FO, 78/223, nr. 2, ek. 2, Roussin'den Ponsonby'ye, 04 Mayıs 1833; Webster, *age.*, s. 303.

ve Suriye valiliklerine; İbrahim Paşa, Cidde valiliğine ve Adana muhassıllığına getirildi.[120]

II. Mahmud ve Mısır valisi arasında barış sağlandıktan sonra Rus birliklerinin İstanbul'da bulunma sebebi ortadan kalktı. Ancak hemen herkes Rusya'nın bu hizmetinin bedelini almadan ayrılmak istemeyeceğinin de farkındaydı. Böyle düşünmekte de haklıydılar. I. Nikola bunun için çoktan harekete geçmiş, daha önce II. Mahmud'un güvenini kazanmış Kont Orlof'u, çarın özel elçisi sıfatıyla ve tüm Rus birliklerinin komutanı olarak İstanbul'a göndermişti. Kont Orlof'un en önemli görevi, her türlü vasıtayı kullanarak, sadece Rusya'ya sığınarak kurtulabilecekleri konusunda II. Mahmud'u ve Babıâli'yi ikna etmekti.[121]

Kont Orlof, İstanbul'a gelir gelmez huzura çıkarak I. Nikola'nın II. Mahmud'a hitaben gönderdiği mektubu takdim etti. Çar bu mektupta, Rus güçlerinin II. Mahmud'un çıkarı için İstanbul'da bulunduğunu ve Rus yardımını ilk kabul eden Osmanlı padişahı olarak bütün problemlerini kendisine açmasını ve güvenmesini istemekteydi.[122]

Bu esnada Amiral Pulteney Malcolm komutasındaki İngiliz, Amiral Hugon komutasındaki Fransız donanmaları Çanakkale Boğazı önüne geldi.[123] Her iki amiral, daha ileri giderek Çanakkale Boğazı'nı geçmeyi denememeleri konusunda uyarılmışlardı. Çünkü Lord Palmerston, Ruslarla bir çatışmaya girmeden, sadece onların birliklerini geri çekmelerini sağlamak için kontrollü baskı uygulanmasını hedefliyordu. Bu şekilde bir politika izlenmesinde Londra'daki Rus Elçisi Prens Lieven'in, Rus birliklerinin padişahın isteğiyle orada olduğuna, yalnızca padişah talep ettiği takdirde oradan ayrılabileceklerine dair verdiği garanti de etkili olmuştu. Ayrıca Lord Palmerston, Rusların İstanbul'dan ayrılmasını sağlamada tolerans gösterme

120 Tukin, *age.*, s. 222-223; Altındağ, *age.*, s. 131; Uçarol, *age.*, s. 192-193; Grant, *age.*, s. 262; Shaw, *agm.*, s. 626.

121 Tukin, *age.*, s. 223-224; Altundağ, *age.*, s. 147. Kont Orlof, Edirne Anlaşmasının imzalanmasından hemen sonra, özel görevle İstanbul'a gönderilmiştir. II. Mahmud, üç ay kadar İstanbul'da ve Edirne'de kalan Kont Orlof'tan çok etkilenmiştir. Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, II, s. 408-410.

122 John Auldjo, *Journal of a Visit to Constantinople, and Some of the Greek Islands in the Spring and Summer of 1833*, Longman, Londra 1835, s. 62-63; PB, GRE/E/481/20/11, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 12 Mayıs 1833; Phillipson, *age.*, s. 58; Goryanof, *age.*, s. 90.

123 Daly, *age.*, s. 91; Altundağ, *age.*, s. 146.

niyetinde değildi ve Rusların Türkiye'den ayrıldığını görmek konusunda çok sabırsızdı. Bu amaçla Lord Palmerston Lord Ponsonby'e, diğer Avrupa elçileriyle de işbirliği yaparak, Rusların geri çekilmesini talep etmeleri için Babıâli'ye ve padişaha baskı yapma talimatı verdi. Ayrıca İstanbul'da kalacak küçük bir Rus birliğinin bile Osmanlının bağımsızlığını tehlikeye düşüreceğini ve II. Mahmud'un kendini Ruslara teslim etmesi halinde İngiltere'nin de M. Ali Paşa'yı desteklemeyi seçebileceği hususunda Osmanlı yöneticilerini uyarmasını istedi. Diğer taraftan Lord Palmerston, Rusların hizmetlerinin karşılığını almadan ayrılmak istemeyeceklerinin de farkındaydı. Bu sebeple Lord Ponsonby'ye ve Amiral Malcolm'a gerektiğinde talimatların dışına çıkarak inisiyatif kullanma yetkisi vermişti. Ancak bunlar yine de ani bir karar almamaları, talimat almadan donanmayı Çanakkale Boğazı'ndan geçirmemeleri yönünde de uyarılmışlardı.[124] Bütün bu gelişmeler, İngiltere'nin artık Doğu Sorununa ait kararsızlıktan kurtulduğunu ve Rus tehlikesini önlemek için her türlü tedbiri almak kararlılığında olduğunu göstermekteydi.

Bu sırada İngiliz ve Fransız elçileri, Rus birliklerinin İstanbul'dan çıkarılması için Babıâli'ye baskı yapıyorlardı. Çünkü Rusya, fiilen İstanbul'u işgal etmişti. Kont Orlof, İbrahim Paşa Anadolu'yu terk etmedikçe İstanbul'dan ayrılmayacaklarını, ancak Mısır güçleri ayrıldıktan sonra tüm güçlerini geri çekeceğini açıkladı. Fransız Elçisi Roussin, bu teminatlardan sonra Kont Orlof'a güvenmeye başladı. Roussin, Rus güçlerinin yeni birliklerle sürekli takviye edilmesinden sonra *Mesange* adlı bir Fransız gemisini Çanakkale Boğazı'ndan geçirmek için izin istedi. Bu isteği kabul edilmeyince bu gemiyi Boğaz'dan zorla geçirmeyi denedi; fakat başarılı olamadı.[125] Bu olay, Fransa ile Rusya'nın çatışmaya ne kadar yakın olduğunu gösterdi. Böyle bir durumda İngiltere ve Fransa, Rusya'ya karşı birlikte hareket edecekti.

I. Nikola, bu endişelere rağmen izlediği yeni Osmanlı politikası çerçevesinde, İstanbul'u işgal etme niyetinde değildi. O, tam da Lord Pal-

124 PB, GRE/E/481/4/24, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 21 Mayıs 1833; NA, FO, 195/109, nr. 2, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 10 Mayıs 1833; NA, FO, 195/109, nr. 2, ek 1, Palmerston'dan Deniz Kuvvetleri Komutanlığına, 10 Mayıs 1833.

125 Phillipson, *age.*, s. 59; Goryanof, *age.*, s. 91; Rodkey, *age.*, s. 25. Roussin, bu teşebbüsünü Fransa Dışişleri Bakanlığından gizlemiştir. Paris'e, *Mesange* adlı gemiyi mektup taşımakta kullandığını, Boğaz'dan zorla geçme denemesinin söz konusu olmadığını bildirmiştir. LC, Turquie, 266, Roussin'den Broglie'e, 18 Mayıs 1833.

merston'un korktuğu gibi padişahı himayesine alma peşindeydi. Bunu da başardı. Kont Orlof, II. Mahmud ve Babıâli ile bir ittifak anlaşması görüşmesini gizli bir şekilde yürütüyordu. İngiliz ve Fransız elçileri de bir süredir böyle bir anlaşma için görüşmeler yapıldığını öğrenmişler ve bunu engellemek için hemen harekete geçmişlerdi. Temmuz ayına gelindiğinde İbrahim Paşa birliklerinin Toros Dağları'nı geçmesi üzerine Kont Orlof, tüm Rus kara ve deniz birliklerini İstanbul'dan çekme kararı aldı. Kısa sürede Rus birlikleri İstanbul'u terk etti. Bundan iki gün sonra Hünkâr İskelesi Anlaşması (8 Temmuz 1833) olarak bilinen ittifak anlaşmasının imzalandığı açıklandı. Bu anlaşma, iki devletin düşman tehlikesi altında birbirlerini koruması ve askeri yardımda bulunması esasına dayanıyordu. Ayrıca Rusya'nın talebi halinde Boğazların kapatılacağı anlamına gelen bir gizli maddesi[126] de mevcuttu. Bu madde, özellikle İngiltere açısından kabul edilemezdi. Hünkâr İskelesi Anlaşmasının Londra'daki yankıları çok büyük oldu. İngiliz hükümeti ve İngiliz politikacıları, uzun süredir takip edilen pasif politikadan sonra ortaya çıkan bu sonuç karşısında adeta şok olmuşlardı. Lord Palmerston, kendini "atlatılmış" hissetmiş ve anlaşmayı "çirkin" olarak nitelendirmişti. Çünkü bu anlaşmayla Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığı, bütünlüğü ve İngiltere'nin çıkarları tehlikeye giriyordu. Bu durum, sonuçları itibariyle Avrupa güçler dengesini tamamen değiştirebilecek ve bir Avrupa savaşı çıkarabilecek boyutlara ulaşabilecek nitelikteydi. Kısa bir süre sonra, Rusya'nın Avusturya ve Prusya ile yaptığı Münchengratz Anlaşması (18 Eylül 1833), Rusya'ya duyulan şüpheyi daha da artırdı.[127]

126 Hünkâr İskelesi Anlaşmasında yer alan gizli madde ve anlaşmanın diğer maddeleri için bkz. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, I, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1953, s. 297-299; Reşat Ekrem Koçu, *age.*, s. 161–162; Foreign Office, *British and Foreign State Papers (1832-1833)*, James Ridgway and Sons, Londra 1836, s. 1176-1180.

127 Anderson, *age.*, s. 102-103; Altundağ, *age.*, s. 150-154; Webster, *age.*, s. 304-305; Crawley, *age.*, s. 216; Rodkey, *age.*, s. 30-31; Puryear, *age.*, s. 15; Grant, *age.*, s. 262; Zürcher, *age.*, s. 154; Bailey, *age.*, s. 133-135. Münchengratz Anlaşması, Osmanlı Devleti'ni ve hanedanını korumayı esas almaktadır. Metternich bu anlaşmayı, Hünkâr İskelesi Anlaşmasıyla ortaya çıkan gergin havayı yumuşatmak ve en azından kendi açısından Rusya'yı kontrol altına almak için yapmıştır. Rusya ise İngiltere ve Fransa'ya karşı Avusturya ve Prusya'yı kendi tarafına çekmeyi amaçlamıştır. Metternich, bu anlaşma sayesinde Rusya'yı Osmanlı Devleti ve Mısır meselelerinde bağımsız hareket edemez hale getirmiştir. Tukin, *age.*, s. 244-245; Armaoğlu, *age.*, s. 210; Altundağ, *age.*, s. 163-164; Tuncer, *Osmanlı-Avusturya*, s. 119-121.

Buraya kadar, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin başlangıcından 1833 yılına kadar geçen sürede, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yönelik politikaları açıklandı. İngiliz hükümetleri, 1791 yılında başlayarak Osmanlıyı korumaya dayalı bir politika benimseme eğilimine girmişti. Bu politika, 1833 yılının son günlerinde, İngiltere'nin resmi dış politikası haline dönüşecekti. Çünkü İngiltere'nin Osmanlı toprakları üzerindeki çıkarları ve Osmanlı Devleti'nin yıkılması durumunda uluslararası arenada ortaya çıkabilecek problemler, İngiliz hükümetine bundan başka bir seçenek bırakmıyordu. Ancak Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığının ve bütünlüğünün korunması, sadece siyasi ve askeri yardımlarla gerçekleştirilmesi mümkün bir iş değildi. Bunun için Osmanlının reformlarla güçlendirilmesi gerekiyordu. Böylece Osmanlı modernleşmesi, ister istemez İngiliz devlet adamları ve diplomatlarının ilgi alanları arasına girmiş oldu.

İkinci Bölüm

İNGİLTERE'NİN YENİ OSMANLI POLİTİKASI: REFORM VE STATÜKO (1833-1835)

İngiltere 19. yüzyıl boyunca takip edeceği yeni Osmanlı politikasını, 1833'ten itibaren tam olarak uygulamaya başladı. Bu politika, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunabilmesi için gereken her türlü tedbirin alınması ilkesine dayanıyordu. Askeri, idari ve mali alanda yapılacak reformlarla Osmanlı Devleti'nin güçlendirilmesi, bu hedefe ulaşmanın önemli bir ayağını oluşturuyordu. Ancak reform planlarını teoriden pratiğe geçirmek hiç de kolay değildi. Bir yanda Osmanlıyı bir an önce askeri açıdan güçlü hale getirmeyi amaçlayan İngiltere, diğer yanda ülkesini Avrupa devletleri seviyesine çıkarmak isteyen, ancak bunun için gerekli alt yapıya ve kapsamlı bir reform programına sahip olmayan bir Osmanlı padişahı vardı. Karşılarında ise Osmanlı Devleti'ni zayıflatmak için ellerindeki tüm araçları kullanan ve her türlü değişimi engellemeye çalışan Rusya ve M. Ali Paşa baskısı bulunuyordu.

Bu bağlamda bu bölümde aşağıdaki soruların cevapları tespit edilmeye çalışılacaktır: İngiltere, 1833'ten itibaren hangi gerekçelerle ve kimlerin etkisiyle Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumaya yönelik yeni bir politika benimsemişti? Lord Palmerston'u Osmanlı modernleşmesiyle ilgilenmeye iten sebepler nelerdi ve onun tasarladığı reform programında, hangi alanlarda, ne gibi değişiklikler yapılması öngörülüyordu? Reform programının hayata geçirilmesiyle görevlendirilen Lord Ponsonby, hangi faaliyetlerde bulunmuştu? II. Mahmud ve Babıâli, yabancı müdahaleleri karşısında nasıl bir duruş sergiledi? II. Mahmud, İngiliz ve Rus politikaları karşısında nasıl bir ikileme düşmüştü? II. Mahmud'un isteğiyle İngiltere ile başlatılan gizli iletişim neyi amaçlıyordu? Lord Palmerston ve Lord Ponsonby'nin reform anlayışları arasındaki temel farklılıklar nelerdi? Bu ve benzeri soruların yanıtları verilebildiği oranda İngiltere'nin yeni Osmanlı politikasını hayata geçirme süreci açıklanabilmiş olacaktır.

Ancak ilk olarak, II. Mahmud'un 1826'dan itibaren uygulamaya koymaya başladığı reformların izahı, İngiltere'nin 1833'te konuya müdahil olmadan önceki durumun ortaya konulması açısından faydalı olacaktır.

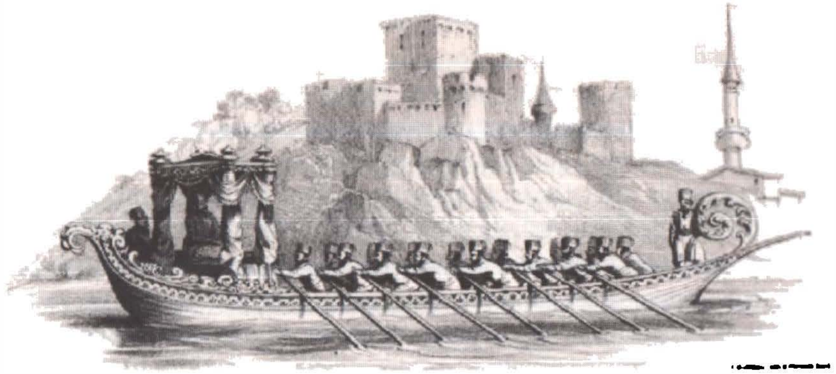
Modern Reformların Başlaması ve II. Mahmud

III. Selim, Avrupa devletlerinin saldırılarına karşı koymak için geniş çaplı reformlar yapılması gerektiğini anlayan ilk Osmanlı padişahı oldu. Bu çerçevede, Rusya ve Avusturya ile 1787'de başlayan savaş biter bitmez, ülkesini Avrupa devletleri tarzında yeniden yapılandırmak için harekete geçti. Devlet adamlarından gerekli gördükleri değişikliklere dair önerilerini bildirmelerini istedi. Böylesi bir değişim hareketini, yüzyıl önce Rusya'da başlatan Büyük Petro'yla (1682-1725) karşılaştırıldığında, III. Selim'in başarılı olabilme şansı oldukça düşüktü. Çünkü Büyük Petro, III. Selim gibi, reformlara şiddetle karşı çıkan kurumlarla, cemiyetlerle ve dini gerekçelerden kaynaklanan tepkilerle mücadele etmek zorunda kalmamıştı.[1] Halbuki III. Selim'in elinde ortaçağdan kalma bir devlet sistemi, yetersiz mali kaynaklar ve değişime isteksiz bir toplum vardı. Buna rağmen reformlar birçok alanda birden başlatıldı. Özellikle askeri alanda radikal değişiklikler gerçekleştirildi. III. Selim'in politik tutarsızlıkları ve reform denemelerindeki başarısızlıkları yüzünden çıkarları zedelenenler ve yenilik karşıtları, büyük bir huzursuzluk yaşadılar. Eskiden beri, sistemde hiçbir değişikliği kabul etmeyen ve her zaman Osmanlı padişahlarının karşısına dikilen yeniçeri ocağı da her geçen gün isyana daha hazır hale geldi. Sonuçta III. Selim, Kabakçı Mustafa İsyanı (29 Mayıs 1807) ile tahttan indirildi ve yerine IV. Mustafa (1807-1808) geçti.[2] IV. Mustafa yenilik karşıtı biriydi ve III. Selim'in ıslahatlarını yıkmak için elinden geleni yaptı.[3] Böylece Osmanlı Devleti'ni Avrupa devletleri düzeyine getirmek amacıyla başlatılan ilk kayda değer reform hareketi de sona erdi.

1 Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 61-62; Bilal Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yayınları, İstanbul 2010, s. 79–80; Abdülkadir Özcan, "II. Mahmut ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler," *Tarih İncelemeleri*, 10, İzmir 1995, s. 22.

2 III. Selim'in tahttan indirilişi ve IV. Mustafa'nın tahta çıkışıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Nuri Paşa, *age.*, IV, s. 214–220; Beydilli, *agm.*, s. 51–54; Mehmet Mert Sunar, "Ocak-ı Amire'den Ocak-ı Mülgâ'ya Doğru: Nizâm-ı Cedid Reformları Karşısında Yeniçeriler," *Nizâm-ı Kadîmden Nizâm-ı Cedîde III. Selim ve Dönemi*, (Ed. Seyfi Kenan), İSAM Yayınları, İstanbul 2008, s. 517–527; Zinkeisen, *age.*, s. 323 vd.

3 İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 105.

Resim 1. II. Mahmud saltanat kayığında John Reid, *Turkey and the Turks*

Yaklaşık bir yıl sonra, Alemdar Mustafa Paşa askerleriyle İstanbul'a gelerek IV. Mustafa'yı tahttan indirince Şehzade Mahmud padişah oldu (28 Temmuz 1808). II. Mahmud, amcaoğlunun yapmaya çalıştığı reformlar yüzünden başına gelenlere yakından tanık olmuş, kendi de isyancıların elinden canını zor kurtarmıştı.[4] Ancak bütün bunlar onun gözünü korkutmadı. Çünkü o, III. Selim ve annesi Nakşidîl Sultan'ın da etkisiyle değişime açık olarak yetiştirilmişti.[5] Bu yüzden, III. Selim'den daha güçlü ve kararlı bir reform taraftarı olarak tahta geçti. Ancak ülkenin içinde bulunduğu şartlarda, doğrudan reform çalışmalarına başlaması da mümkün değildi.[6] Her şeyden önce, değişim önündeki engellerin kaldırılması gerekiyordu. Ancak ondan sonra kendi ülkesinin efendisi olmak, merkezi gücü elinde toplamak için harekete geçmek mümkün olabilirdi.[7] Bu doğrultuda ilk olarak asi ayanları ve paşaları yola getirdi. Kritik mevkilere, kimseye hissettirmeden değişim

4 Beydilli, *agm.*, s. 54–55; Uzunçarşılı, aynı yer.
5 Temperley, *age.*, s. 7; Ortaylı, *age.*, s. 28.
6 M. Philips Price, *A History of Turkey from Empire to Republic*, George Allen & Unwin Ltd., Londra 1956, s. 71-72; Bailey, *age.*, s. 32-33.
7 Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856–1876*, (Çev. Osman Akınhay), I, Papirüs Yayınları, İstanbul 1997, s. 36; Zürcher, *age.*, s. 30–31; Özcan, "II. Mahmut," s. 14. II. Mahmud, asi ayân ve paşaları yola getirmek için özellikle 1815 yılından sonra etkili bir şekilde mücadele etme imkânı bulabilmiştir. Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayınları, İstanbul 1993, s. 348.

taraftarı ve güvenebileceği kişileri yerleştirdi. İzlediği politikayla ulemayı kendi yanına çekti. Bu esnada Rus Savaşı (1806-1812) ile Sırp ve Yunan isyanlarıyla da mücadele etmek zorunda kaldı.[8]

II. Mahmud, merkezi otoriteyi sağlamaya çalışırken, aklında hep serbestçe reformlar yapabileceği günler vardı. Viyana Kongresine (1815) Osmanlı temsilcisinin gönderilmesi tartışılırken şöyle demişti: "Düvel-i nasarâdan hiçbir vakit Devlet-i 'Aliyye'ye yardım olunacağı yokdur, evvel ve âhir tahrir eylediğim vech ile kendi umurûmuza nizâm vermek cümleden elzemdir."[9] Bu cümleden, özellikle de "kendi umurûmuza nizâm vermek" ifadesinden, onun daha 1815'te Osmanlı sistemine bir nizam verme konusunda ne kadar kararlı olduğunu anlamak mümkündü. Bu konudaki kararlılığını, reformlar önünde en büyük engel olan yeniçeri ocağının kaldırılması (15 Haziran 1826) sırasında gösterdiği cesaretle ortaya koydu. Bu tarihten sonra II. Mahmud'un önünde, reformları engelleyecek ciddi hiçbir güç kalmadı.[10] Böylece III. Selim'in başlattığı ve onun düşüşüyle uzun bir süredir kesintiye uğrayan devleti yenileştirme ya da diğer bir deyişle modernleştirme çalışmalarına bir kez daha başlanılmasının önü açıldı.[11]

Bu dönemde, merkezi otoritenin büyük ölçüde sağlanması ve değişime karşı çıkan unsurların ortadan kaldırılması önemli gelişmelerdi. Ancak II. Mahmud, bunu yapmakla Çar Petro'nun başladığı noktaya yeni gele-

8 Palmer, *age.*, s. 87; Shaw, *agm.*, s. 620; Özcan, "II. Mahmut," s. 14; Hall, *age.*, s. 145.

9 BOA, HAT, nr. 44434.

10 Shaw, *agm.*, s. 623; Joseph V. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, IX, Üçdal Neşriyat Yayınları, İstanbul 1992, s. 317-319. Mustafa Nuri Paşa'ya göre, II. Mahmud tahta geçtiği sırada yeniçeri ocağını kaldırabilme imkânına sahipti. Ancak Alemdar Mustafa Paşa'nın ordusu karşısında tamamen savunmasız kalmamak için bunu yapmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Nuri Paşa, *age.*, IV, s. 229-230. Bailey'e göre II. Mahmud, reformların erken döneminde İngiltere ya da Fransa'dan değil, M. Ali Paşa'dan etkilenmiştir. Bailey, *age.*, s. 38. Mehmed Esad, yeniçeri ocağının kaldırılmasını *Üss-i Zafer* adlı eserinde olayın canlı tanığı olarak anlatmıştır. Yeniçeri ocağının kaldırılışıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmed Esad, *Üss-i Zafer*, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1293; Ahmed Cevdet Paşa, *age.*, XII, s. 193-197, 311. Ayrıca bkz. Fatih Yeşil, "Nizam-ı Cedid'den Vaka-yı Hayriyeye Osmanlı Askeri Dönüşümü," *Osmanlı Askeri Tarihi*, (Yay. haz. Serhat Aslaner-Hatice Çolak Yentürk), Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmalar Merkezi Yayınları, İstanbul 2011, s. 139–159. Yeniçeri ocağının kaldırılmasına sebep olan isyan, dönemin bir İngiliz gazetesinde "II. Mahmud'un orduyu Avrupa modelinde yeniden organize etmesine karşı bir isyan" olarak değerlendirilmiştir. *The Age*, nr. 62, 16 Temmuz 1826, s. 494.

11 Enver Ziya Karal, "Gülhane Hatt-ı Hümayunu'na Batının Etkisi," *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Yay. haz. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Phoenix Yayınları, Ankara 2006, s. 71.

bilmişti. Yine de bir reform hareketi başlatabilmek için gereken araçlardan yoksundu. Her şeyden önce bizzat kendi, Avrupa'yı yeterince tanımıyordu. Geniş çaplı bir reform programını yönetecek bilgi ve deneyime sahip değildi. Üstelik reformları başlatmak ve sürdürmek için gerekli olan yetişmiş bir kadrosu da yoktu.[12] Bir Avrupa dilini doğru düzgün konuşabilen memur veya asker neredeyse yok gibiydi. Osmanlı ekonomisi, reformların finansmanını sağlayacak durumda değildi. Kısa sürede, geniş çaplı reformlara girişileceği kesindi; ancak bunun belli bir programı ve gerekli altyapısı yoktu. II. Mahmud, belki de bu sebeple reformlara en kolay ve en çabuk yapılabilecek olanlardan başladı. İlk iş olarak sakalını kısalttı. Mısır-Avrupa karışımı kıyafetler giymeye başladı. Kendi tablolarını yaptırarak devlet dairelerine astırdı. Askerlere ve memurlara fes giydirdi, onların kıyafetlerini değiştirdi. Benzer şekilde Osmanlı sarayında Avrupa âdetleri uygulanmaya konularak, yemek masada yenilmeye ve çatal bıçak kullanılmaya başlandı. Üst düzey Osmanlı yöneticileri, Avrupa elçilerinin İstanbul'da düzenledikleri balolarda boy gösterir oldular. Elçilerin kabul törenlerinde de birçok eski gelenek terk edildi.[13]

Bu radikal değişikliklerin, muhafazakâr cephede huzursuzluk yaratması çok sürmedi. Bu grupta yer alanlar, muhalif gücünü kuvvetlendirmek için dini argümanlar da kullanmaktan çekinmedi. Özellikle devlet dairelerine astırılan padişah portreleri ulemada şok etkisi yarattı.[14] II. Mahmud,

12 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), TTK Yayınları, Ankara 2004, s. 104; Ortaylı, *age.*, s. 34–35; Karal, *agm.*, s. 72. Bununla birlikte II. Mahmud, III. Selim'in direktifiyle şehzadeliği sırasında Osmanlı Devleti'nin mevcut durumu ve Avrupa politikası hakkında bazı bilgiler edinmiştir. Temperley, onun bu vesileyle Batı düşüncesine uygun bir eğitim aldığı görüşündedir. Temperley, *age.*, s. 7.

13 Lewis, *age.*, s. 102–103; Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, V, s. 882; Özcan, "II. Mahmut," s. 17; Eryılmaz, *age.*, s. 78; Ahmet Rasim, *Osmanlı'da Batışın Üç Evresi*, (Yay. haz. Hıfzı V. Velidedeoğlu), Evrim Yayınları, İstanbul 1987, s. 180–181. Aynı konuda ayrıca bkz. Reid, *age.*, s. 42-43. A. Lütfi Efendi'nin Esad Efendi'den naklettiğine göre, çatal ve kaşık gibi Avrupa âdetlerini ilk defa Hüsrev Paşa II. Mahmud'a tanıtmış ve bu tarz şeylere onu o alıştırmıştır. Aynı yerde Avrupa elçilerinin ilk defa o tarihlerde (1828–1829) düzenlemeye başladığı balolara, Hüsrev Paşa'nın da katıldığı bilgisi yer almaktadır. Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, II, s. 444.

14 John Murray, *British Diplomacy and Turkish Independence; With a View of the Continental Policy Required by British Interests*, John Murray, Londra 1838, s. 16. II. Mahmud döneminde ulemanın etkisinin zayıflatılmasıyla ilgili bkz. Zürcher, *age.*, s. 40. Buna karşılık II. Mahmud'un resimlerini devlet dairelerine astırmasına yönelik halkın, özellikle de ulemanın tepkisi sona ermemiştir *The Times*'da yer alan bir habere göre, 1836 yılında ulemadan Abdurrahman Efendi, ansızın Babıâli'ye gelerek duvarda asılı padişahın portresine karşı ağır sözler söyleyerek bunun İslâma aykırı olduğunu dile getirmiştir.

ulema İslami kurallara aykırı hareketlerden duyduğu rahatsızlığı belli ettiğinde, bir portre de şeyhülislama hediye ederek bu konuda ne kadar kararlı olduğunu gösterdi.[15] Reformlara karşı çıkanlar olduğunda ise rütbesine bakmadan cezalandırdı.[16] Tüm bunlar, çok hızlı gerçekleşen ve aceleyle yapıldığı yerli yabancı herkesin gözünden kaçmayan değişimlerdi. II. Mahmud, kaybettiği zamanı hızla telafi etmek istiyor gibiydi.[17]

Yeniçerilerin ortadan kaldırılmasından sonra, Osmanlı topraklarında II. Mahmud'a karşı çıkmaya cesaret edebilecek herhangi bir güç bulunmuyordu. Ancak bu, radikal değişimler sebebiyle ona karşı halkta ve yöneticilerde tepki oluşmasını ve padişahın giderek gözden düşmesini engellemiyordu. Halk ve ulema "kendi geleneklerine ve dini duygularına aykırı" bu değişiklikleri kabullenmek istemiyordu. Reformları yürütmekle görevlendirilen Hüsrev Paşa gibi birçok yönetici bile gerçekte değişime karşı kişilerdi.[18] Askerler ve memurlar, bir anda kıyafetlerini değiştirmeye zorlanmışlardı. Fakat onların düşünce yapılarını değiştirmeden ve gerekli eğitimi vermeden yapılan bu değişimlerin kalıcı olması mümkün değildi. O ana kadar yapılanlar, Osman Devleti'nin gerçek problemlerini çözmekten çok uzak ve yüzeyselliğin ötesine geçememiş şeylerdi. II. Mahmud, iyi hazırlanmış bir reform programı olmadan, küçük adımlar atarak büyük bir etki ortaya çıkarmaya çalışıyordu. Oysa Osmanlı Devleti'nin çöküşten kurtulması için gerçek bir paradigma değişimine ihtiyacı vardı.[19]

II. Mahmud, değişime tahta çıktığı tarihten itibaren başlayabilmiş olsaydı, reformları gerçekleştirirken belki de daha temkinli ve programlı bir

Pertev Paşa, Abdurrahman Efendi'yi sakinleştirmekte büyük güçlük çekmiştir. *The Times*, nr. 16239, 20 Ekim 1836, s. 3.

15 Finkel, *age.*, s. 393.

16 Temperley, *age.*, s. 21.

17 Bailey, *age.*, s. 37-38; Özcan, "II. Mahmut," s. 19.

18 Murray, *age.*, s. 13; Ortaylı, *age.*, s. 34–35; Elizabeth W. Latimer, *Russia and Turkey in the Nineteenth Century*, A. C. McClurg and Company, Chicago 1893, s. 77–78. Bir İngiliz gazetesinde, II. Mahmud'un Avrupa'yı örnek alarak gerçekleştirdiği değişikliklerle ilgili ilginç yorumlar yapılmıştır. Bu yazıya göre, Osmanlı yöneticileri ve halk, yenilikleri uygulamakla birlikte bunları gönüllü bir şekilde değil zorunda oldukları için yapmaktaydı. Bunlar II. Mahmud'un, içki içmesi, pantolon giymesi, patates yemesi ve diğer Avrupa adetlerini benimsemesi sebebiyle cehenneme gideceğini düşünmekteydiler. Bu da Osmanlı halkının Avrupa medeniyetine girmeye istekli olmadığı anlamına gelmekteydi. *The Court Magazine and Belle Assemblée*, nr. 2, 01 Ağustos 1834, s. 70.

19 Davison, *Osmanlı-Türk Tarihi*, s. 16; Bailey, *age.*, s. 138; Hall, *age.*, s. 145.

hareket tarzı izleyebilirdi. Ancak 1826'da değişim önündeki engeller kalktığı gün, aynı zamanda kara ordusunun kaybedilmesi, ülkeyi savunmasız bıraktı. Bu tarihten sonra siyasi başarısızlıklarla, art arda alınan darbelerle içine düşülen durum, reformlarda ilerlemeyi imkânsız hale getirdi. Artık dışarıdan destek alınmadıkça ne reformlar yapılabilir, ne de devletin bağımsızlığı ve bütünlüğü sağlanabilirdi.

İşte tam bu sırada İngiltere devreye girecekti. Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığının korunmasına talip tek devlet olan İngiltere, kısa bir süre sonra onun reformlarla güçlendirilmesine yönelik bir politika izlemeye başlayacaktı İngiltere'nin bu politika değişikliği, Osmanlı modernleşmesinin bundan sonraki seyrini büyük ölçüde etkileyecekti.

İngiliz Politikasının Değişiminde Etkili Olan Kişiler

Osmanlı Devleti'nin çöküşünün kaçınılmaz olduğuna yönelik Avrupa'daki görüşler, son dönemdeki gelişmelerden sonra gittikçe daha yüksek sesle dile getirilmeye başlanmıştı. Uygun koşullar oluştuğunda ya da şartlar buna zorladığında, İngiltere dışındaki diğer Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına direnmesi veya muhtemel bir paylaşıma ortak olmaması mümkün görünmüyordu. Bu durumda İngiltere'nin izleyeceği politika, Osmanlının geleceği için her zamankinden daha belirleyici hale gelmişti. Ancak kral, kabine üyeleri, politikacılar ve kamuoyu arasında Doğu Sorununda izlenmesi gereken politikada görüş birliği yoktu. İngiliz politikasındaki bu kararsızlığın bir an önce giderilmesi gerekiyordu. Aksi takdirde inisiyatif yeniden Rusya'ya geçecekti. Böyle bir ortamda radikal bir adım atılarak fiilen Osmanlıların bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumaya yönelik yeni bir politika benimsemesi için bir grup İngiliz harekete geçti. Bunlar arasında Stratford Canning, David Urquhart ve Henry Ellis gibi isimler öne çıkıyordu.

Stratford Canning: Reform Programının Mimarı

İngiliz politikasının değişmesinde ve Lord Palmerston'un Osmanlı modernleşmesine dair planlarının alt yapısının oluşturulmasında en önemli rolü Stratford Canning oynadı ve adeta Lord Palmerston'un 1833 yılı ba-

şında ortaya koyacağı reform programının mimarı oldu. Bu sebeple burada, onun Türklere ait görüşlerinin ve Osmanlı deneyiminin ayrıntılarıyla belirtilmesi büyük önem taşımaktadır.

Canning, Türkiye deneyimine daha Osmanlı-İngiliz barış görüşmeleri yapılırken (1808-1809) Robert Adair'in yardımcısı olarak görev yaptığı yıllarda başladı. Bu vesileyle İstanbul'u ve Türkleri tanıma imkânı buldu. Ardından Anadolu'yu keşfetmek için bir seyahate çıktı. İzlenimleri ona "İki-üç yıllık süre, bunca zengin bir toplumu incelemeye, anlamaya yetmez." sözünü söyletecek kadar etkileyiciydi. Bu birikim onu, kısa zamanda "İngiltere'nin Doğudaki sesi" haline getirdi. Ancak Doğu gizeminin çarpıcı etkisi çabuk geçti. Osmanlı Devleti'nin her geçen gün kötüleşen durumu gittikçe gözüne daha fazla batmaya başladı. II. Mahmud'u "genç, cahil ve görgüsüz bir insan" olarak niteliyor, Türkiye'nin içinde bulunduğu durumu "düşük para, aksak gelir, dik başlı bir ordu, yıkık kaleler, durmadan azalan bir nüfus, durmuş bir endüstri, yolsuzluklar" şeklinde özetliyordu. Osmanlı Devleti'nin dış güçler tarafından değil, içteki bozulma ve Babıâli'deki yozlaşma sebebiyle yıkılacağına inanıyordu. Ancak yine de devletin iyi yönetilmesi halinde tekrar eski gücüne kavuşabileceğine ve dış tehditlere karşı kendini savunabileceğine inanıyordu. 1826'da ikinci kez İstanbul'a gelirken önce Yunanistan'a uğradı. Burada isyanın bastırılması sırasında yaşanan ölümü ve sefaleti gördü. Kısa bir süre sonra da yeniçeri ocağının kaldırılması sırasında yaşanan olaylara şahit oldu.[20] İbrahim Paşa, Missolonghi'yi Yunan asilerin elinden kurtardıktan sonra asilere ait binlerce kulak, Topkapı Sarayı'nda sergilendiğinde ve Avrupa elçileri buraya davet edildiğinde yalnız Canning, bu daveti reddederek Babıâli'ye tepki gösterebildi. Bu ve benzeri olaylar, İngiliz elçinin Türklere karşı tutumunun gün geçtikçe değişmesine ve sertleşmesine sebep oldu. Öyle ki, II. Mahmud'a bir şeyler anlatabilmenin tek yolunun askeri müdahale olduğunu düşünmeye başladı.[21]

1808-1827 yılları arasındaki Türkiye'deki izlenimleri gittikçe olumludan olumsuza dönen Canning, ülkesine döndükten sonra Türklere karşı menfi bir tutum izledi. İstanbul'da kaldığı sürece reformlar konusundaki tav-

20 Poole, *Lord Stratford Canning'in*, s. 25–28, 51–52, 57–59; Salâhi R. Sonyel, *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire*, TTK Yayınları, Ankara 1993, s. 140–141.
21 Cunningham, *Anglo-Ottoman*, s. 290, 306.

siyelerini birçok defa II. Mahmud'a iletmesine rağmen, sonuç alamamıştı. Bu durumun da etkisiyle Osmanlı Devleti'nin reformlarla kendini yenileme kabiliyetinden bile yoksun olduğunu ve daha fazla yaşamasının mümkün olamayacağını savundu. Ancak Rusların Edirne'ye kadar gelmesi ve Osmanlı Devleti'ne imzalattıkları anlaşmadan sonra başta Canning olmak üzere birçok İngiliz, milli çıkarlarının büyük bir tehlikede olduğunu sezmeye başladı. Bu tarihten sonra Canning'in Osmanlıya bakış açısı yeniden değişti.[22]

Canning, diğer İngilizlerden farklı olarak İstanbul'da kazandığı bilgi ve deneyimiyle Osmanlıları en iyi bilenlerdendi. Lord Palmerston, yeni kurulan Yunan Devleti'yle ilgili sınır anlaşması için 1832'de İstanbul'a bir temsilci göndermek istediğinde bu niteliğini de göz önünde bulundurarak Canning'i seçti.[23] Kaderin garip bir tecellisiyle Osmanlı Devleti'ni iyi bilen ve Osmanlı Devleti'nin reformlarla güçlendirilerek yaşatılabileceğine inanan bir kişi, tam da olması gereken bir zamanda, M. Ali Paşa olayının patlak vermesinden hemen sonra, İstanbul'a gönderildi. Elçilik maiyetinde daha sonra adından çokça söz ettirecek David Urquhart da vardı.

Canning'in zihninde Osmanlı imajının geçirdiği değişim süreci önemlidir. Bu değişimde Rus tehdidi sebebiyle İngiliz çıkarlarının tehlikeye girmesinin etkili olduğuna daha önce değinilmişti. Bu değişime katkısı olan iki önemli husus daha söz konusudur: Birincisi kısa bir süre önce Rusya'ya elçi olarak atanmasına rağmen I. Nikola tarafından Petersburg elçiliğine kabul edilmemesinin yarattığı onur kırıcı duyguydu. Diğeri ise 1826'da İstanbul'a gelirken Yunanistan'da şahit oldukları yüzünden daha önce Türklere duyduğu öfkeyi, bu kez Yunanlara karşı hissetmeye başlamasıydı. Yolculuğu sırasında gördükleri, Yunanların bağımsızlıklarını elde etmek için gösterdiği mücadeleden dolayı pişman olmasına yetti. Parti kavgalarını, entrikaları, birbirleriyle mücadelelerini görmüş ve artık "Yunanların lanetlenmiş bir millet olduğuna" inanmaya başlamıştı.[24] Roller kısa sürede değişmiş; Türkler, dış saldırıların ve yoksulluğun altında ezilen, neredeyse bağımsızlıklarını kaybedecek bir millet haline gelmişti. Bu se-

22 Cunningham, *Eastern Questions*, s. 112-113; Webster, *age.*, s. 264.
23 NA, FO, 78/208, nr. 1, 12 Kasım 1831.
24 Poole, *Lord Stratford Canning'in*, s. 74; Cunningham, *Eastern Questions*, s. 31.

beple de İngiliz elçisinin gözüne Türkler diğerlerine göre daha sempatik görünmeye başlamışlardı.

Bu noktada, Canning'in İstanbul'daki faaliyetleri ve bu esnada Londra'ya gönderdiği raporlar hakkında bilgi verilmesi yerinde olacaktır. Çünkü bunların kısa süre sonra Lord Palmerston'un uygulayacağı reform programıyla doğrudan bağlantısı bulunmaktadır. Canning İstanbul'a ulaştığında (28 Ocak 1832), ramazan ayına yeni giriliyordu. Bu durum, onun huzura kabulünün gecikeceği anlamına geliyordu. Yine de Canning, II. Mahmud'un talimatıyla Babıâli'yle görüşmelere başlamıştı. 1827'de olaylı ayrılışına rağmen kendine dostça davranılmasından memnun görünüyordu.[25] Canning, bu sürede bir yandan Yunan sınır anlaşmasıyla ilgili görüşmeleri sürdürüyor, diğer yandan Osmanlı Devleti'nin durumunu inceliyordu. 1832'deki bu ziyaretinde eskisine göre bambaşka bir İstanbul'la karşılaştı. II. Mahmud birçok alanda reformlara girişmişti. Yeni bir ordu kurmuş, nüfus sayımı yapılmış, resmi bir gazete bile yayınlanmaya başlamıştı. İslami birçok gelenekte radikal değişiklikler yapılmıştı. Avrupa usulü pantolon, lastik çizme giyilmeye başlanmıştı. Sokaklarda, yabancıları rahatsız eden hareketler azalmıştı.[26] Canning, kısa süre sonra bu gözlemlerini de içeren raporlar hazırlayarak Lord Palmerston'a göndermeye başladı.

O sırada, Mısır meselesi gündemdeydi ve bu mesele ciddiyetini giderek artırmaktaydı. Canning, padişahın bütün enerjisini ve parasını bu olayı bastırmak için harcayarak reformları uygulamaya koyma işini erteleyebileceğinden endişe ediyordu.[27] Gerçekten de İngiliz elçisinin korktuğu gibi Mısır meselesi II. Mahmud'un davranışlarında ve politikasında etkili olmaya başlamıştı. Popülerliğini halkın gözünde hızla kaybeden II. Mahmud, Mısır valisine karşı destek alabilmek için halkın dini duygularına müracaat etmek istiyordu. Bu durumu gözlemleyen Canning, bu konuda "Hıristiyan Avrupa'yla daha fazla uyum içinde olmak için girişilen adaptasyon sürecinde duraksama" var, II. Mahmud, "yeni sistem çerçevesinde gerçekleştirdiği ve Müslüman halkın ön yargılarında şok etkisi yapan ye-

25 NA, FO, 78/209, nr. 5, Canning'ten Palmerston'a, 31 Ocak 1832; NA, FO, 78/209, nr. 6, Canning'ten Palmerston'a, 08 Şubat 1832.
26 Cunningham, *Eastern Questions*, s. 39, 52;Webster, *age.*, s. 264.
27 Ingram, *age.*, s. 226.

niliklerden kaçınmak konusunda" çok dikkatli hareket ediyor ifadelerini kullanmıştı.[28]

Canning, huzura kabul günü geldiğinde büyük bir merak içindeydi. 1810 yılındaki huzura kabulü sırasında öne doğru eğilmeye zorlanmıştı. 1826'da İstanbul'a elçi olarak ikinci gelişinde bu muameleye uğramayı reddetmiş ve padişahın huzuruna girerken kılıcının çıkarılmasına dahi izin vermemişti.[29] Bu kez kabulde kendine yapılacak muamele, Osmanlıda değişimin ne ölçüde gerçekleştiğini gösterecekti. II. Mahmud, İngiliz elçisini sarayda (17 Mart 1832) kabul etti. Kabul töreni neredeyse tamamen değişmiş; gelenekselleşmiş uzun resmi konuşmalar da terk edilmişti. Daha önce uygulanan zorla diz çöktürme gibi davranışlar ortadan kalkmıştı. II. Mahmud, ona çok yakın davrandı ve alışılmadık bir şekilde elçilik maiyetindekilerin huzurda bulunmasına izin verdi. Canning bu konuda şöyle yazdı: "Avrupa saraylarında günümüzde uygulanan törenlere çok benzer bir kabuldü. Reis Efendi bana, sultanın gelecekte de eski âdetlere dönme niyetinde olmadığını söyledi."[30]

Gerçekten de Canning kendisine gösterilen yakınlıktan ve olağanüstü değişimden çok memnun görünüyor ve "hislerim sultanın reform planlarından yana" diyordu.[31]

Bu sırada Lord Palmerston, Osmanlıda yapılması gereken reformlardan ziyade, Yunan sınır anlaşmasının imzalandığına yönelik İstanbul'dan

28 NA, FO, 78/209, nr. 7, Canning'ten Palmerston'a, 13 Şubat 1832.

29 Cunningham, *Anglo-Ottoman Encounters*, s. 281. O güne kadar, Osmanlı padişahının huzuruna çıkan elçilere zorla diz çöktürülmesi âdettendi. Bu konu ve elçilerin kabul törenlerine ait ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 279–282. Ayrıca bkz. İbrahim Yıldırım, *Osmanlı Devleti'nde Elçi Kabulleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.

30 NA, FO, 78/209, nr. 18, Canning'ten Lord Palmerston'a, 17 Mart 1832. Elçilerin kabul törenlerindeki değişim, 1828 yılında İngiliz ve Fransız elçilerinin İstanbul'a dönüşleri sırasında gözlemlenmiştir. Elçilere kürk gibi çeşitli hediyeler verilmiş ve Avrupa tipi eğerlere sahip atlar tahsis edilmiştir. Elçilerin gelişlerinde de daha önce uygulanmayan yenilikler görünmeye başlamıştır. O ana kadar elçilerin Sirkeci İskelesinde Kireççibaşı mevkiine kayıkla çıkmaları bir çeşit gelenekken, İngiliz Elçisi Gordon, o gün İhtisap önüne kayıkla gelmiştir. Önce divan çavuşları, atlı askerler, ardından kapıcılar kethüdası ve selam ağası, onların arkasında ise mızıka takımı ve yedekler kayıktan inmişlerdir. Onlardan sonra İngiliz elçisi, başçavuşla karaya çıkmışlardır. Elçilik heyeti için 20 süvari ve piyade İngiliz askeri yola dizilmiştir. Edirne Anlaşmasının imzalanmasından sonra Rus elçisinin bulunduğu gemi İstanbul'a top atarak girmiştir. Daha önce elçi gemilerinin top ateşiyle girişi vuku bulmamıştır. Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, II, s. 323, 413.

31 NA, FO, 78/209, gizli, Canning'ten Palmerston'a, 17 Mart 1832.

gelecek habere yoğunlaştı. Zaten Canning'e de reform konusunda araştırma ve buna dair raporlar gönderme görevi verilmemişti.[32] Ancak Canning, talimat dışına çıkarak bu konuda edindiği bilgileri ve gözlemlerini Londra'ya göndermeye devam etti. Osmanlı Devleti'nin durumu, II. Mahmud ve Babıâli hakkında hazırladığı rapor, daha sonra Lord Palmerston'un Osmanlılara ait reform programını oluştururken geniş ölçüde kullanıldığı için oldukça önemlidir.

Canning'in topladığı bu bilgiler, II. Mahmud iktidarının iyi bir durumda olmadığını gösteriyordu. Buna göre II. Mahmud, 25 yılını merkezi gücü elde etme mücadelesiyle geçirmişti. Ancak bu süreç, ülkenin kaynaklarını tüketmiş ve halkın genel durumunu eskisinden daha kötü bir hale getirmişti. Yeniçeri ocağı kaldırıldıktan sonra padişah, bazı yararlı uygulamaları yürürlüğe koymuştu. Yine de aradan geçen beş yıla rağmen, Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki düşmanlığı azaltma dışında gözle görünür, olumlu bir sonuç doğurmamıştı. II. Mahmud'un yaptığı reformlar "Müslüman halkın dini ön yargılarına ve alışkanlıklarına aykırı"[33] idi. Bu sebeple padişaha nefret artmaya ve "gâvur padişah" sözü halk arasında yayılmaya başlamıştı.[34]

Aynı anda M. Ali Paşa da bu nefreti körükleyen bir tutumla faaliyetteydi. Kendi hâkimiyet bölgesinde Avrupa tarzı reformları çok önceden başlatmış olmasına rağmen, dağıttığı beyannamelerde II. Mahmud, işi gücü kâfirleri taklitten ibaret biri olarak gösteriliyor, onun Kuran'a aykırı hareketlerde bulunduğu öne sürülüyordu. Bu propaganda, birçok Müslüman üzerinde önemli bir etki yaptı.[35] Aynı M. Ali Paşa, Avrupa'nın çeşitli yerlerine adamlarını göndererek ve bunlar aracılığıyla gazeteler çıkararak Arabistan'ı "Avrupa usulüne" koyduğu, şimdi de Türkiye'yi aynı usule koymak istediği haberlerini yayıyordu.[36]

Canning'in tespitlerine göre, ulemada radikal reformlar sebebiyle baş gösteren rahatsızlık, onların halk üzerindeki nüfuzları düşünüldüğünde

32 Cunningham, *Eastern Questions*, s. 42.

33 NA, FO, 78/209, nr. 12, Canning'ten Palmerston'a, 07 Mart 1832.

34 William, *age.*, s. 145; Temperley, *age.*, s. 23; Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2002, s. 95.

35 Altundağ, *age.*, s. 58–59. M. Ali Paşa, II. Mahmud aleyhine Anadolu'da *"gâvur padişah"* şeklinde propaganda yaptırarak halkı ve âyânı kışkırtmaktaydı. İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 349.

36 BOA, HAT, nr. 46422. E, 1832.

gitgide ciddi bir boyuta ulaşmaktaydı. Nitekim ekonomi bozulmuş, tekel yüzünden ticaret azalmış, paranın değeri düşmüş, Rusya'ya ağır bir tazminat borcu altına girilmişti. Yüksek vergiler II. Mahmud'u halkın gözünden düşürüyordu. Canning, Babıâli hakkında da bilgi topladı. Devletin en yetenekli ve eğitimli kişilerinin ya görevden alındığını ya da sürgün edildiğini tespit etti. Ona göre en eğitimli Osmanlı yöneticilerinde bile belli oranda "*barbarizm*" devam ediyordu. II. Mahmud'un üzerinde durduğu en önemli husus Avrupa tarzı güçlü bir ordu reformu gerçekleştirmekti. Canning, idari sistemde reform yapılmadıkça bunun mümkün olmadığını düşünüyordu. Şöyle soruyordu: "Mevcut idari sistemi değiştirmeden üstelik ordu ve finans sistemi böylesine verimsizken, ilerlemeyi sağlamak nasıl mümkün olabilir?" Avrupa'ya verilen kapitülasyonlar, dini ön yargılar ve padişahın Rusya bağlantısı, modern bir ordu kurulması önündeki diğer engellerdi. Canning, Osmanlı hukuk sisteminin de değişmesi gerektiğini düşünüyordu. Çünkü mevcut sistemde, yaşam ve mülkiyet hakkı bile kanunla güvenceye alınmamıştı. Canning, bu alanlarda köklü değişim olmadan, bir paradigma değişimi yaşanmadan, Osmanlıların yeniden eski gücünü kazanma şansının olmadığını düşünüyordu. Pertev Paşa[37] kendine, Mısır ve Yunan meselesi çözüldüğünde reform için düzenli bir planın uygulamaya konulacağını söylemişti. Fakat Canning, bu meseleler çözülse bile reformu engelleyecek yeni meselelerin ortaya çıkacağını düşünüyordu. Canning'in çizdiği iç karartan bu tablo, aslında Osmanlının reformlarla güçlendirilmesi için yapılacakların bir listesini Lord Palmerston'un önüne koyuyordu. Tüm bu olumsuzluklara rağmen reformlar yapmaya hazır bir padişah ve buna ehil bir ülke varlığı önemli bir husustu. Canning, yazısının sonunda Osmanlılara niçin yardım edilmesi gerektiğini ortaya koyuyor, İngiltere harekete geçmezse padişahın Rusya eline düşmesinin kaçınılmaz olduğu uyarısını yapıyordu. Ona göre böyle durumda Avrupa barışının bozulacak olması, Osmanlı Devleti'nin geleceği meselesini doğrudan İngiltere'nin çıkarlarıyla bağlantılı bir hale getiriyordu.[38]

Canning, tespit ettiği problemleri ve çözüm önerilerini Londra'ya bildirmekle beraber, bunları padişahla da paylaşmanın yollarını arıyordu.

37 Pertev Paşa, paşa unvanını 1836 yılında almıştır.
38 NA, FO, 78/209, nr. 12, Canning'ten Palmerston'a, 07 Mart 1832.

Bu amaçla Yunan meselesinde II. Mahmud'la iletişimini sağlayan saray doktoru Mac. Guffog'a, 30 Mart 1832'de gönderdiği mektubunda "şimdiye kadar yaptığı değişmeleri tamamlayıcı nitelikte gördüğü[m] yenilikler hususunda sultanı aydınlatmak" istediğini, padişahın reformlar konusunda "tam bir disiplin içinde harekete geçtiği takdirde, durumun nasıl birden bire değişeceğini" kendisine izah etmesi gerektiğini bildirmişti. Aksi takdirde eski düzene geri dönmesi; eskisi gibi sarıklı, cüppeli kıyafetler giymesi ve yeniçeri sistemini yeniden kurması daha hayırlı olacaktı. II. Mahmud, "dar kafalılık ve disiplin şıklarından birini seçme"liydi.[39] Bunun ortası yoktu. Osmanlının mevcut durumu tam da bu noktada bir yerdeydi.

Canning, daha sonraki günlerde Babıâli'yle Yunan sınır anlaşması görüşmelerini sürdürdü. Ancak bu görüşmeler esnasında bile reform konusunu gündeme getirmekten vazgeçmedi. Başta Akif Paşa'ya ve diğer Osmanlı yöneticilerine, ülkeye bir nizam getirilmesi gerektiğini, yapılan reformların yetersiz olduğunu, Yunan meselesinin bir an önce bitirilmesini ve Mısır valisine karşı güçlü bir devletle ittifak yapılmasını tavsiye ediyordu. Böylece elde edilen barış ortamında Osmanlı Devleti, kendine çeki düzen verecek ve güçlenecekti.[40]

II. Mahmud, M. Ali Paşa İsyanı gittikçe yayılırken Canning gibi bir elçinin İstanbul'da bulunmasını fırsat olarak görüyordu. Sırf bu konuda İngiliz elçisinden bir yardım sözü alabilmek için sınır anlaşmasını imzalamayı kabul edecek durumdaydı. Hatta kendi özel sekreterini Canning'e göndererek İngiltere'nin desteğini istedi. Bu destek verildiği takdirde ülkesine büyük ayrıcalıklar tanınacağını bildirdi. Canning bu konuda şunları yazdı:

> [Padişah ve danışmanları] askeri birliklerinin kurulmasını tamamlamak için gereken zamanı bulabilmek ve mevcut sistemdeki değişimin sağlam temeller üzerinde ilerlemesi konusunda tavsiyeler alabilmek için [uygun bir müttefik arıyor]. Rusya'ya bu konuda güvenemezler. Rusya ile böyle bir ittifaka giderlerse bu ancak korku ve aczin onları bunu yapmaya zorlamasıyla olacaktır.[41]

39 Poole, *Lord Stratford Canning'in*, s. 76.
40 Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, IV, s. 728-729.
41 NA, FO, 78/210, nr. 34, Canning'ten Palmerston'a, 17 Mayıs 1832.

Lord Palmerston'a hitaben yazılan bu ifadeler, bir yandan Osmanlının ona rehberlik edecek ve onu koruyacak bir destekçiye ihtiyaç duyduğunu bildiriyor –ki bu İngiltere olabilirdi– bir yandan da İngiltere isteksiz davranırsa bu boşluğu Rusya'nın dolduracağı uyarısını yapıyordu. 9 Haziran'da 1832'de ise II. Mahmud'un birçok eski geleneği değiştirerek modern reformlara devam ettiğini "mevcut reform sistemini daha da ileriye götürmek yönünde güçlü bir eğilim" gösterdiğini bildirdi.[42] Yunan sınır anlaşması, İngiltere'nin istediği gibi imzalandıktan sonra Canning İstanbul'dan ayrılmadan vedalaşmak için padişahın huzuruna çıktı. Burada öncekinden daha büyük bir sürprizle karşılaştı. Bu kez II. Mahmud kendini yanında sadece Sisam Prensi Alexander Vogorides bulunduğu halde, yalnız ve ayakta kabul etmiş ve bir portresini hediye etmişti. Serasker Hüsrev Paşa'ya, İngiliz elçisi ve maiyetini ağırlaması emrini vermişti ki böyle bir şey ilk defa gerçekleşiyordu. Canning, padişah ve danışmanlarının "mevcut ilerleme sistemini sürdürmenin avantajlarını görmesi" sebebiyle oldukça memnundu.[43]

II. Mahmud, M. Ali Paşa'ya karşı İngiltere'nin yardımı için bir ittifak anlaşması yapılması halinde İngiltere'ye önemli avantajlar sağlanacağını Canning'e bildirmişti. Ancak İngiliz elçisinin bu meselede böyle bir söz verme yetkisi yoktu, yine de bu konuda elinden geleni yapacağı sözünü verdi. Gerçekten de Lord Palmerston'a İstanbul'dan ayrılmadan hemen önce şöyle yazdı: "Türk imparatorluğu çok tehlikeli bir çıkmaz içinde; onun kaderiyle ilgili çıkarı olan kuvvetler vakit kaybetmeden sistemli bir politikayı uygulamaya koymalılar." Ayrıca Canning, sadece İngiltere'nin yardım sözü vermekle Osmanlıyı Rusya'nın eline düşmekten koruyabileceği uyarısını da yaptı.[44] Bu da onun daha Ağustos 1832'de Hünkâr İskelesi Anlaşmasına giden süreci görebildiğini gösteriyordu.

42 NA, FO, 78/210, nr. 41, Canning'ten Lord Palmerston'a, 09 Haziran 1832. Canning bu mektubunda, saray âdetlerindeki değişimi, haremdekilerin yazlık saraya ilk defa üstü açık kayıkla gitmesine şahit olmasıyla örneklemiştir.

43 NA, FO, 78/211, nr. 56, Canning'ten Lord Palmerston'a, 07 Ağustos 1832. Canning, İstanbul'dan ayrılırken elçilik gemisi 21 pare top atışı gerçekleştirilmiş, saraydan kendine yine 21 pare top atışıyla karşılık verilmiştir. A. Fevzi Paşa, II. Mahmud'un emriyle diğer bir gemiyle İngiliz elçisini uğurlamıştır. Bütün bunlar, Osmanlı Devleti'nde ilk kez gerçekleşmekteydi. NA, FO, 78/212, nr. 10, Canning'ten Palmerston'a, 25 Ağustos 1832.

44 NA, FO, 78/211, gizli, Canning'ten Palmerston'a, 9 Ağustos 1832.

Canning, Londra'ya döndükten sonra hükümet üyeleriyle ve diğer politikacılarla görüşerek Osmanlıya yardım edilmesini sağlamaya çalıştı. Ancak İspanya'ya özel elçi tayin edilmesi, çalışmalarını tamamlamasını engelledi. Buna rağmen İspanya yolundayken Türkiye hakkında hazırladığı bir memorandumu Londra'ya gönderdi. Canning, söz konusu memorandumda Osmanlı Devleti'nin tamamen çökme ya da yeniden canlanma arasında bir yerde olduğuna, o çökecek olursa İngiltere'nin ticari menfaatlerinin ve Hindistan yolu güvenliğinin bundan etkileneceğine dikkat çekti. Ona göre Osmanlı Devleti, İngiltere ve Avrupa için şu anda Rusya'nın güneye doğru yayılmasına engel oluyordu. Dolayısıyla Avrupa güçler dengesinin korunmasında önemli bir rol üstleniyordu. İngiltere, M. Ali Paşa'nın bağımsızlığını kazanmasına izin verirse bu, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına sebep olacaktı. Bu noktada, sadece İngiliz donanmasının Osmanlı Devleti'ne yardıma gönderilmesi bile fiili müdahalede bile bulunulmadan Mısır meselesinin bitirilmesi için yeterli bir etki yapacaktı. İngiliz müdahalesinin ortaya çıkaracağı bu olumlu etkinin Osmanlı Devleti'nin reform ve medeniyet yolunda ilerlemesine ve kendini güçlendirmesine oldukça fazla yardımı olacaktı.[45]

Canning'in girişimlerinin ilk etapta somut bir geri dönüşü olmadı. Fakat Lord Palmerston ve diğer kabine üyeleri onun hazırladığı memorandumu okudular. Şimdiye kadar Türklerin lehinde bir harekette bulunmamış, hatta Yunan İsyanı sırasında ve sonrasında Osmanlı aleyhine çalışmış, Doğuyu çok iyi tanıyan birinden bu uyarıları almak, birçok kişi üzerinde önemli etkiler yaptı. Bunun izlerini özellikle Lord Palmerston üzerinde tespit etmek mümkündür.[46] Canning'in Osmanlı Devleti ve onun reformlarla güçlendirilmesi hakkındaki görüşleri ve buna dair verdiği bilgiler, Lord

45 NA, FO, 78/211, 19 Aralık 1832; Cunningham, *Eastern Questions*, s. 46, 56–65; Crawley, *age.*, s. 212–213.

46 Ingram, *age.*, s. 231–233; Webster, *age.*, s. 257. Canning'in memorandumu üzerinde kurşun kalemle yazılmış bazı notlar bulunmaktadır. Crawley ve Bailey bu notları Lord Palmerston'un yazdığını düşünmektedir. Buna karşılık Webster ve Vereté bunu kabul etmez. Vereté'ye göre bu notları düşen, düşünce yapısı ve yazı karakterlerindeki benzerlik sebebiyle Lord Holland'tır. krş. Crawley, *age.*, s. 213-214; Bailey, *age.*, s. 58; Webster, *age.*, s. 284; M. Vereté, "Palmerston and the Levant Crisis, 1832," *The Journal of Modern History*, XXIV, 2, Chicago 1852, s. 151. Bu notları, Webster ve Vereté'nin de öne sürdüğü gibi, Lord Palmerston'dan başkası düşmüş olmalıdır. Çünkü notlardaki ifadeler Lord Palmerston'un bakış açısını yansıtmamaktadır. Ayrıca yazı stili, Lord Palmerston'unkinden farklıdır.

Palmerston'un sonraki yıllarda uygulayacağı reform programının temelini oluşturdu. Canning, bu tarihten sonra da Lord Palmerston'u ikna çabalarını sürdürdü. Rus donanmasının İstanbul'a gelmesinin ardından Lord Palmerston'a gönderdiği mektubunda Canning, şu ifadeleri kullandı: "Korkuyorum ki Türkiye meselesinde biz çok geç kaldık... Sultanın Rus yardımını kabul etmesi, onun egemenliğini sınırlayacak korkunç bir adım."[47]

İngiltere, Canning'in tüm ümitsizliğine rağmen çok yakında Osmanlı Devleti'ni korumaya ve onu reformlarla güçlendirmeye yönelik bir politika uygulayacaktı. Onun 1832 yılı boyunca Lord Palmerston ve diğer İngiliz politikacılara yaptığı uyarılar ve reform önerileri, izlenecek yeni Osmanlı politikasının şekillenmesinde önemli derece etkili olacaktı.

David Urquhart

Osmanlı Devleti lehine girişimlerde bulunan kişiler arasında David Urquhart'ın da özel bir yeri vardır. Urquhart, oldukça bilgili ve tecrübeliydi. Osmanlı topraklarında yaşadı. Osmanlıya karşı yürüttükleri mücadelede Yunanlara yardım etti; çatışmalara katıldı ve burada teğmenliğe kadar yükseldi. Daha sonra Yunan hududunu denetlemek için bölgeye gönderilen (Mayıs 1830) grupta yer aldı. Bu arada Türkler hakkındaki olumsuz fikirleri değişmeye başladı. Buradan gönderdiği raporlar Kral IV. William'ı da oldukça etkiledi. Urquhart, İngiltere'ye döndüğünde kralın huzuruna kabul edildi. Daha sonra İstanbul'a özel elçi olarak gönderilen Stratford Canning'le İstanbul'a gitti. 19. yüzyıl romantizminin etkisiyle birçok Batılı düşünür ve devlet adamı, Batı medeniyetinin kurucusu olarak gördükleri Yunanlara sempati duyuyordu. Bunların bağımsızlığına engel olan Osmanlı Devleti'ne de bu sebeple husumet besliyordu. Tıpkı Canning gibi Urquhart da Yunanları tanıdıktan sonra bu sempatinin yersiz olduğunu gördü ve Türkleri anlamaya başladı. Böylece Türklerle ilgili düşüncelerindeki değişim iyice belirginleşmeye başladı. Öyle ki Rusya'ya karşı desteklenmesi ve reformlar yapabilmesi için Osmanlı Devleti'ne yardımcı olunması gerektiği kanaatine vardı. M. Ali Paşa'ya karşı, II. Mahmud'a yardım edilmesi için çaba gösterdi. Ancak çok az kişiyi ikna edebildi. Urquhart, IV. William'la

47 PP/GC/CA/131, Canning'ten Palmerston'a, 18 Mart 1833.

sonraki görüşmesinde (Ocak 1833), ona Doğu Sorunu hakkındaki görüşlerini açıkladı. Bu düşüncelerden etkilenen kral ondan, konuyla ilgili bir memorandum hazırlamasını istedi. Urquhart, bir ay sonra tamamladığı memorandumunda Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünün korunması gerektiğini, bu politikanın İngiltere çıkarlarının bir gereği olduğunu vurguladı. Ayrıca, Osmanlı topraklarının İngiliz ticareti için stratejik ve potansiyel olarak çok önemli olduğu tezini de savundu. Buna göre, Rusya'nın Osmanlıların iç ve dış meselelerine karışmasını önleyebilmenin tek yolu, İngiltere'nin Doğu Sorununa doğrudan müdahale etmesiydi.[48]

Urquhart aynı yıl, Türkiye gözlemlerini birleştirdiği *Türkiye ve Onun Kaynakları*[49] adlı geniş kapsamlı bir kitap da hazırladı. Ona göre Rusya, İngiltere aleyhinde Osmanlı üzerindeki nüfuzunu artırıyor ve Türklerin kendilerini düzeltmelerine fırsat vermiyordu. İngiltere'nin bunu engellemesi gerekiyordu. Çünkü Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı desteklenmesi, İngiliz çıkarlarının bir gereğiydi. İngiltere o güne kadar Rusya'dan aldığı hammaddeyi daha kolay ve çok daha ucuz bir şekilde Osmanlı topraklarından temin edebilirdi. Kral, Urquhart'ın yazdığı kitabı bizzat okudu ve bir kopyasını hükümet üyelerine gönderdi. O sırada bu kitap, yalnız İngiliz politikacıların değil, İngiliz halkının da büyük ilgisini çekti.[50] Bu sayede Urquhart'ın düşünceleri, Türkiye'yi hiç tanımayan İngiliz kamuoyu üzerinde de olumlu bir etki yarattı.

Henry Ellis

Aynı günlerde bu konuda harekete geçen diğer bir kişi de, daha önce bir süre İran'da görev yapmış olan Henry Ellis oldu. Ellis, İran'daki görevini tamamladıktan sonra, İngiliz dış politikasının belirlenmesinde çok büyük etkisi olan, İngilizlerin Hindistan gibi uzak bölgelere kadar uzanan sınırlarını ve çıkarlarını nasıl koruması gerektiğine dair kararlar alan Board of Control'da[51] göreve başlamıştı. Ellis, son dönemde Doğuda yaşanan gelişmeleri

48 Bolsover, "David Urquhart," s. 444-445; Lamb, "The Making of a Russophobe," s. 339-340, 343, 349-350; Bailey, *age.*, s. 132-133.

49 David Urquhart, *Turkey and its Resourches*, Saunders and Otley, Londra 1833.

50 Bolsover, "David Urquhart," s. 445; Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 1993, s. 199–200.

51 Doğuda uygulanacak İngiliz dış politikasının belirlenmesinde en etkili organlardan biri de *Board of*

yakından takip ediyordu. Bu bağlamda Canning ve Urquhart gibi Osmanlı Devleti'nin çöküşünün İngiliz çıkarlarına aykırı olduğu görüşünü savunan bir memorandum (Ocak 1833) hazırladı. Ellis, M. Ali Paşa'nın bağımsızlığını kazanarak hâkimiyet alanını genişletmesinin İngiliz çıkarları için çok tehlikeli sonuçlar doğuracağını düşünüyordu. Bu şekilde güçlenecek M. Ali Paşa, ileride muhtemelen, Fırat Nehri'ni tek başına kontrol edecek, Rusya ile birleşerek İran'ı da paylaşmak isteyecekti. Hâkimiyet sahasını Arap topraklarında hızla genişleten Mısır valisi, kısa sürede önemli bir deniz gücü haline dönüşecek ve İngiltere'nin Hindistan'daki menfaatlerini tehdit eder hale gelecekti. Bu sebeple İngiltere, Mısır meselesinde kendi çıkarlarının zorunlu bir gereği olarak Osmanlı Devleti'ne yardım etmeliydi.[52]

Bu üç kişinin ortak noktası, farklı zamanlarda Türkiye'ye gelmiş, bölgenin stratejik önemini yakından tanımış olmalarıydı. Üçü de, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığının ve bütünlüğünün tehdit altında olduğunu düşünüyor ve her türlü vasıtanın kullanılarak, Türkiye'nin korunmasının İngiliz çıkarlarının bir gereği olduğuna inanıyorlardı.[53]

İngiltere'nin yeni Osmanlı politikası, elbette sadece bu üç kişinin eseri değildi.[54] Ancak Osmanlı Devleti hakkında ayrıntılı bilgisi olmayan İngiliz politikacıları ve kamuoyu için, onların Doğu deneyimleri neticesin-

Control'du. Bu kurul, İngiltere'nin Hindistan'daki sömürgelerine ait faaliyetleri gözlemlemek ve bu bölgede İngiliz çıkarlarının korunmasını sağlamakla görevliydi. 1832 yılında burada, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığının korunması, işlerine diğer devletlerin, özellikle de Rusya'nın karışmasının engellenmesine dair kararlar alınmıştır. Ingram, *age.*, s. 219, 228.

52 NA, FO, 78/233, Ellis'den Lord Palmerston'a, 09. Ocak 1833; Vereté, *agm.*, s. 149.

53 Bu üçünden önce, 1829 yılında İngiliz Gazeteci William Cobbett, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı bir bariyer olduğu, yıkılması durumunda Rusya'nın önünde bir engel kalmayacağı uyarısını yapmıştır. A. L. MacFie, "Opinions of the European Press on the Eastern Question, 1836," *Middle Eastern Studies*, XXVII/1, Oxfordshire 1991, s. 133.

54 Bu dönemde Osmanlı Devleti'ni ve Türkleri İngilizlere tanıtan diğer bir kişi ise 1829 yılında İstanbul'a gelen ve 1830–1832 yılları arasında Osmanlı donanmasında gözlemci olarak yer alan Adolphus Slade idi. Slade, bu seyahati esnasında gördüklerini ve öğrendiklerini İngiltere'ye döndükten sonra 1833 yılında iki ciltlik bir kitap haline yayınlamıştır. Burada Türklere karşı sempatisini dile getirmiş ve Avrupa'yı Türklere karşı Yunanlıları desteklediği için eleştirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Adolphus Slade, *Records of Travels in Turkey, Greece, &c.: and of a Cruise in the Black Sea, with the Capitan Pasha, in the Years 1829, 1830, and 1831*, I-II, Carey & Hard Co., Philadelphia 1833. Slade, eseri ve Türkler hakkındaki görüşleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Besim Özcan, "İngiliz Amirali Sir Adolphus Slade'in Türkiye İzlenimleri," *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 10, 2011, s. 29 vd.

de yaptıkları bu uyarılar yönlendirici bir etki yaptı. Özellikle Canning, Lord Palmerston'u, Urquhart ise kralı, Rusya aleyhine ve Osmanlı lehine yeni bir dış politika belirlemenin İngiliz çıkarları gereği olduğu konusunda etkilemeyi başardı. Bu iki kişinin kral ve Lord Palmerston'un fikirlerini değiştirmesi, daha doğrusu onların kararsızlıklarını gidermesi, Doğu Sorununun çözümünde İngiltere'nin Osmanlı yanında yer almasını sağladı.

İngiltere'nin Osmanlı, daha geniş anlamıyla Doğu politikasının tayini ve uygulanmasında en etkili kişi, kuşkusuz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'du. Bu aşamada, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığının ve bütünlüğünün korunmasının İngiltere'nin çıkarlarının bir gereği olduğuna Lord Palmerston'un nasıl ikna edildiğine yakından bakılması faydalı olacaktır.

Yeni Osmanlı Politikasının Belirlenmesi

Lord Palmerston 1830 yılının son aylarında dışişleri bakanlığı görevine getirildiği sırada, Doğu Sorununa dair İngiliz dış politikasını yönlendirebileceği somut bir düşünceye sahip değildi.[55] Gerçi daha bir yıl önce, Rusya'nın Edirne'ye kadar gelmişken İstanbul'u da işgal etmemesinden üzüntü duyduğunu, Türklerin Avrupa'dan atılması gerektiğini düşündüğünü dile getirmişti.[56] Yunan İsyanına da destek vermişti.[57] Hatta Osmanlı bütünlüğünün korunması fikrini savunan Earl Aberdeen'e karşı çıkarak (Şubat 1830), Avrupa'daki Osmanlı topraklarının Türklerin elinde kalmaması gerektiğini bile savunmuştu.[58] Yunan Devleti sınırlarının genişletilmesi için çaba göstermesi ve Mısır meselesi başladıktan sonra Stratford Canning'in çağrılarını bir süre için dikkate almaması, Lord Palmerston'un Osmanlı lehine bir dış politika izlemediğini açıkça ortaya koyuyordu.[59] Ayrıca Lord Palmerston'un bu dönemdeki kişisel tutumu, İngiliz politikasını tek başına

55 Bailey, *age.*, s. 64; Woodward, *age.*, s. 222.

56 Muriel E. Chamberlain, *Lord Palmerston*, GPC Books, Cardiff 1987, s. 52–53.

57 Lord Palmerston, bu dönemde Yunanların bağımsızlık kazanması fikrini desteklemiş olmasına rağmen, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığının korunması gerektiğini düşünmüştür. Çünkü Osmanlı Devleti'nin ancak Yunanistan gibi fazlalıklarından kurtulması halinde ayakta kalabileceğine inanmaktaydı. Bailey, *age.*, s. 55.

58 Robert Hardwicke, *The Debates on Motion for Papers with a View to the Impeachment of the Right Honourable Henry John Temple Viscount Palmerston House of Commons, Feb.8th, 23rd, March 1st, 17th, 1848*, Londra 1860, s. 7.

59 Crawley, *age.*, s. 55; Rodkey, *agm.*, s. 570-571; Sander, *age.*, s. 195.

yönlendirecek kadar da güçlü değildi.[60] Dolayısıyla her ne kadar İngiliz dış politikası, Osmanlı lehine davranmıyor ise de Lord Palmerston'un bu kişisel görüşlerinin İngiliz dış politikasına tam olarak yansıdığı söylenemez. Ancak 1833'e gelindiğinde Lord Palmerston'un İngiliz kabinesindeki ve dışişlerindeki ağırlığı iyice arttı. Osmanlı Devleti ile ilgili izlenecek politikada onun vereceği kararlar, son derece önemli hale geldi.

Lord Palmerston, Mısır meselesi ortaya çıktıktan sonra II. Mahmud ve M. Ali Paşa arasında kimin desteklenmesi gerektiği konusunda kısa bir tereddüt geçirdi.[61] Hatta belli bir süre, Rusya'ya karşı daha etkili mücadele edebileceği düşüncesiyle M. Ali Paşa'nın Osmanlı tahtına geçmesini destekleme eğilimi bile gösterdi.[62] Ancak kısa sürede 'taç, başı akıllandırır' sözü mucibince, diğer İngiliz dışişleri bakanlarında olduğu gibi, ülkesinin çıkarları söz konusu olunca, onun da düşünceleri değişti. Lord Palmerston, M. Ali Paşa'nın İngiltere'ye yaklaşmaya çalışmasındaki asıl niyeti –özellikle de Akka'yı işgal etmek için harekete geçmesinin ardından– anlayarak ondan uzaklaşmaya başlamıştı.[63]

Bu sırada M. Ali Paşa, İngiltere'nin desteğini kazanabilmek için, İngiliz hükümetine Süveyş Kanalı'nın açılması gibi Hindistan yolunu kısaltacak cazip tekliflerde bile bulunuyordu. Lord Palmerston, bir süre sonra tereddütlerinden kesin olarak kurtularak, II. Mahmud'un desteklenmesi gerektiği kanaatine vardı. Çünkü bölgedeki istikrarın korunması için, köklü bir devlet geleneği olan Osmanlının korunmasının daha doğru olacağını görebilmişti. Bir başka tehlike de M. Ali Paşa'nın bağımsızlığını kazandıktan sonra padişahın yerine güçlü bir devlet adamı olarak geçebilme ve İran'la birleşerek Rusya'ya karşı bir bariyer olma ihtimaliydi. Bu takdirde M. Ali Paşa kuracağı yeni güçlü imparatorlukla İngiltere'nin Hindistan yolunu kesebilecek ya da Rusya ile işbirliği yaparak İran'ı paylaşabilecek, Hindistan yolunda yine güçlü bir tehdit olacaktı. Mısır ticaretini geliştirme gibi sebeplerle M. Ali Paşa'nın yaptığı reformlar desteklenebilirdi; ancak Lord Palmerston, onun gerçekleştirdiği reformları sağlam temellerden yoksun

60 Chamberlain, *Lord Palmerston*, s. 45.
61 Ingram, *age.*, s. 229.
62 Temperley, *age.*, s. 64.
63 PP/GC/CA/253, Palmerston'dan Canning'e, 20 Şubat 1832.

Resim 2. Lord Palmerston
Henry L. Bulver, *The Life of Henry John Temple Viscount Palmerston*

buluyordu. Mısır gelirlerinin artması da neticede uygulanan tekellere dayanıyordu. M. Ali Paşa'nın ülke gelirini artırmaktaki gerçek amacı, insanlarının refahını artırmak değil daha fazla toprak kazanmaktı. Mısır valisinin Suriye'de elde ettiği başarılar, kendi gücünden ziyade Osmanlının bölgedeki zayıflığından kaynaklanıyordu. Suriye'ye hâkim olması, bu bölgede bir medeniyetin yerleşmesi bakımından olumlu bir katkı sağlamayacaktı. Diğer taraftan Osmanlı Devleti, İngiliz ticareti önüne büyük engeller koymuyordu. Buna karşılık M. Ali Paşa, bölgede iktidarını kurduğu takdirde yüksek gümrük vergileri uygulayabilirdi. Bu da İngiltere'nin Basra Körfezi ve Bağdat'taki ticaretine zarar verebilirdi. M. Ali Paşa'nın ölmesi halinde kurduğu sistemin parçalanması da kuvvetle muhtemeldi.[64]

64 C. W. Crawley, "Anglo-Russian Relations 1815–40," *Cambridge Historical Journal*, III/1, Cambridge University Press, Cambridge 1929, s. 56–57; Crawley, *The Question of Greek Independence*, s. 214–215.

Lord Palmerston, tüm bunları göz önünde bulundurarak, II. Mahmud M. Ali Paşa'ya karşı yardım istediğinde ona destek verilmesi için gayret gösterdi. Hatta Başbakan Lord Grey'i, en azından iki İngiliz gemisi göndererek M. Ali Paşa'yı barışa zorlamak konusunda ikna etti. Ne var ki bu plan da bir türlü hayata geçirilemedi.[65] Buna rağmen bir yandan Fransa'nın desteklediği M. Ali Paşa ve bu sayede bölgede Fransız nüfuzunun etkin olması tehlikesi, diğer yandan Rusya'nın İstanbul ve Boğazlardaki emelleri, padişah üzerinde üstlenmeye çalıştığı koruyucu rol ve İran ve Kafkaslar'da ele geçirdiği topraklar sebebiyle Hindistan yolunda oluşturduğu tehdit, vakit kaybetmeden aktif bir politika izlenmesini zorunlu hale getiriyordu.[66] Bu düşüncelerin ve gelişmelerin sonunda Kral IV. William'ın da desteğini alan Dışişleri Bakanı Lord Palmerston, diplomasiyi etkin bir şekilde kullanarak yeni bir Osmanlı politikası uygulamaya karar verdi. Böylece son dönemde izlenen hatalı politika ardından İngiltere'nin uğrayacağı zarar en az seviyeye indirilecekti.[67]

İngiltere'nin yeni Osmanlı politikası, temelde Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığı ve bütünlüğünün korunması ilkesine dayanıyordu. Bunun gerçekleşmesi içinse önce barış ortamının sağlanması ve statükonun korunması gerekiyordu. Böylece hem diplomasi yoluyla diğer Avrupa devletleri, bilhassa da Avusturya, Rusya ile mücadeleye ikna edilecek hem de İngiltere'nin Doğu Sorunuyla ilgilenmesini engelleyen diğer problemleri çözüm sürecine girecekti. Ancak bu hedeflere ulaşılması hiç de kolay bir iş değildi. Lord Palmerston, II. Mahmud ve valisi arasında sağlanacak geçici bir barışın kalıcı olamayacağını da çok iyi biliyordu. Er geç iki taraftan biri çatışmayı yeniden başlatacak, bu da Rusya'ya duruma müdahale etme fırsatı verecekti. O zaman geldiğinde İngiltere, yanında zayıf bir Osmanlı iste-

65 Smith, *age.*, s. 286; Webster, *age.*, s. 284; Lord Palmerston, 1835'te Namık Paşa'yla gerçekleştirdikleri bir görüşmede, Mısır krizi sırasında II. Mahmud'a yardım edilmesini istemesine rağmen bu konuda hükümetini ikna edemediğini, o tarihte yapılanın büyük bir hata olduğunu düşündüğünü söylemiştir. BOA, HAT, nr. 37532, 12 Şubat 1835; BOA, HAT, nr. 46430. L. Vereté, Rodkey gibi bazı tarihçilerin Lord Palmerston'un Doğu Akdeniz'deki İngiliz konsolosları tarafından verilen yanlış bilgiler sebebiyle M. Ali Paşa'ya müdahale etmediği yönündeki fikirlerine karşı çıkmakta ve buna dair herhangi bir delilin bulunmadığını ileri sürmektedir. Vereté, *agm.*, s. 143-144.

66 Ingram, *age.*, s. 243; Bourne, *age.*, s. 35.

67 Charles Webster, *The Foreign Policy of Palmerston (1830–1841)*, II, G. Bell&Sons Ltd, Londra 1951, s. 525.

miyordu. Fakat elçilerden ve konsolosluklardan kendisine ulaşan raporlar, Osmanlının neredeyse hemen her alanda büyük bir zafiyet içinde olduğunu gösteriyordu. Osmanlı ordusu ve donanması, en küçük bir saldırıya dahi karşı koyabilecek güçte değildi. Padişah, İngiltere'yle müttefiklik ilişkisi kuracaksa en azından kendi sınırlarını koruyacak kadar güçlü bir orduya sahip olmalıydı. Ayrıca padişahın ordusunu ve donanmasını güçlendirmek için düzgün bir idari ve mali sisteme ihtiyacı vardı. Bu ihtiyaç, statükonun korunması ilkesi yanı sıra Osmanlı Devleti'nin reformlarla güçlendirilmesi prensibini de yerleştirdi.[68] Bu tarihten itibaren Osmanlının istikbali sorunu ve bu süreçte İngiltere'nin rolünün ne olacağı sorusu, İngiliz diplomasisinin en önemli meselelerinden biri haline geldi.

Osmanlı politikasında yeni belirlenen hedeflere ulaşmak basit bir iş değildi. Bunun için gerekli altyapının öncelikle oluşturulması gerekiyordu. Oysa özellikle Navarin Olayından sonra, İstanbul'daki İngiliz nüfuzu son derece azaldı. 1827'de Canning'in İstanbul'dan ayrılmasından sonra elçiliğe Robert Gordon getirildi. Bir süre sonra o da ayrılınca İngiliz elçiliği, elçilik sekreteri Mandeville'in elinde kaldı.[69] O günden beri, hatta Canning'in özel elçilikle İstanbul'da bulunduğu sırada bile, bu görevi Mandeville yürütmüştü.[70] Uluslararası ilişkilerde, temsil seviyesinin bir ülkenin diğer ülkeye verdiği önemin bir göstergesi olarak kabul edildiği göz önünde bulundurulduğunda, İngiliz nüfuzunun bu dönemde Osmanlı nezdinde niçin bu derece zayıfladığını anlamak zor değildi. Canning, özel elçi olarak İstanbul'a geldiğinde (1832), İngiliz elçiliğinde tam yetkili bir temsilci eksikliğinin doğurduğu boşluğu bilen ve hisseden II. Mahmud ve Babıâli, Canning'in gelişini bir fırsat olarak gördü ve buna uygun hareket etti. Oysa aynı dönemde Rusya ve Avusturya, İstanbul'da büyükelçilikle temsil edilmekteydi.

68 Lord Palmerston, Osmanlı Devleti'nin reformlarla güçlendirilmesi fikrini İngiliz hükümetine bildirdiğinde (Kasım 1832) kabine üyeleri, Osmanlıda reform yapılmasının en iyi yolunun M. Ali Paşa'nın tahta geçirilmesi olduğunu öne sürmüşlerdir. Edward, *age.*, s. 234.

69 Gordon, elçilik sekreteri Mandeville'i, kendi yerine "murahhas elçi" elçi olarak bıraktığını bildirdikten sonra İstanbul'dan ayrılmıştır. BOA, HAT, nr. 46628, 1831; BOA, HAT, nr. 46482; BOA, HAT, 46482. D, 1831.

70 Gordon'un yokluğunda Mandeville'in "orta elçi gibi" görev yapmasına karar verilmiştir. Canning, özel elçilikle İstanbul'a geldiğinde bu durum değişmemiştir. NA, FO, 78/212, 01 Şubat 1832 ve 29–31 Mayıs 1832.

İngiliz politikacıların gözünde İstanbul'daki İngiliz elçiliğinin önemi, Canning'in özel elçi olarak İstanbul'da bulunduğu sırada burada yarattığı hava ve İngiliz etkisinin kısa süre içinde belirgin bir artış göstermesiyle bir kat daha arttı. Bu doğrultuda İstanbul'a daimi bir İngiliz elçisi atanarak, onun aracılığıyla meselelerin yakından izlenmesinin ve bu sayede gerektiğinde olaylara anında müdahale edilmesinin zorunlu olduğuna karar verildi. Bu, gerçekten de isabetli bir karardı. Çünkü İngiliz diplomasisinin olağanüstü gelişmelerin son derece hassas ve önemli bir nokta haline getirdiği İstanbul'da etkin olabilmesi, ancak tam yetkili, kriz yönetimini bilen, diğer Avrupalı meslektaşları kadar yetenekli bir temsilci bulundurulmasına bağlıydı.[71] Bu gerekçelerle üstün nitelikli biri İstanbul'a elçi atanmalıydı. Lord Palmerston bu durumun farkındaydı; Doğu Sorunuyla ilgili aktif bir politika izlemeye karar verdikten sonra, bu konuda harekete geçmekte gecikmedi. İşe, İskenderiye konsolosluğuna Albay Champhell'i atayarak başladı. Hemen ardından İstanbul elçiliği için uygun bir kişi arayışına başladı. Başbakan Lord Grey bu görev için, o sırada Napoli elçiliğini yürüten Lord Ponsonby'yi (Eylül 1832) önerdi. Bunun üzerine, İstanbul elçiliğine Lord Ponsonby'nin (Kasım 1832) tayinine karar verildi.[72]

Lord Palmerston bu tarihten sonra, İstanbul'da ve Mısır'da uygulayacağı İngiltere'nin yeni Doğu politikasını bu iki kişi, özellikle de Lord Ponsonby vasıtasıyla yürütecekti.

Reform Programı: Hedefler ve Engeller

İngiltere'nin, Rusya'ya ve M. Ali Paşa'ya karşı Osmanlıyı korumaya yönelik bir politika benimsemesi çok kolay olmadı. Lord Palmerston, bu politika belirlendikten sonra bile II. Mahmud'u mu M. Ali Paşa'yı mı desteklemesi gerektiği konusunda bir süre daha tereddüt içinde yaşadı. Buna karşılık Osmanlı Devleti'nin reformlarla güçlendirilmesi gerektiğine kesin olarak karar vermiş ve yapılması gerekenleri bir reform programı şeklinde tespit etmişti. Ancak planlarının başarıya ulaşabilmesi için yetenekli ve kendisine bu konuda yardım edecek sıra dışı birine ihtiyaç duyuyordu. Çünkü Osmanlı

71 Webster, *age.*, I, s. 289.
72 Ingram, *age.*, s. 231.

Devleti'yle ilgili tasarladıkları, sıradan bir diplomatın başarabileceği türden şeyler değildi. Lord Ponsonby, zor meseleler karşısında gösterdiği kararlı, hatta çoğu kez inatçı, tutumu ve bunların çözümünde kullandığı gizli yöntemlerle Lord Palmerston'un Doğudaki planları için tam biçilmiş kaftandı.

Lord Ponsonby ve Reform Programı

Lord John Ponsonby (1770-1855), Baron William Brabazon Ponsonby'nin en büyük oğluydu. Gençlik yıllarını uzun bir süre İngiltere dışında geçirdi. Londra'ya döndükten sonra kendine küçük bir ofis kiraladı. O günlerde elçi olmak gibi büyük hedefleri yoktu. Fakat İngiltere kralıyla arasında geçen enteresan bir olay sonucunda diplomasi mesleğine girdi. İlk olarak Arjantin elçiliği (1826-1828) görevine atandı. Burada, İngiliz hükümetinin verdiği talimatlar ve hedefler konusunda önemli başarılar kazandı. Uruguay'ın bağımsız bir devlet olarak kurulması sırasında aktif bir rol üstlendi. Bir süre sonra görev yeri Brezilya olarak (1828-1830) değiştirildi. Ardından özel temsilcilikle Belçika'ya (1831) gönderildi. Bu görevi tamamlamasının ardından Napoli elçiliğine (1832) atandı.[73] Napoli'de göreve baş-

73 Frederic Boase, *Modern English Biography*, II, Frank Cass&Co. Ltd., Londra 1965, s. 1578; George Smith, *The Concise Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, Londra 1848, s. 1057. Lord Ponsonby, Londra'ya döndüğü sırada Leydi Conyngham'la tanışmış, leydi ilk görüşte ona âşık olmuştur. Meseleyi ilginç kılan Leydi Conyngham'ın Kral IV. George'un metresi olmasıdır. Bu durumu öğrenen Dışişleri Bakanı George Canning, meselenin en akılcı çözüm yolunun onu Londra'dan uzaklaştırmak olduğunu düşünerek, Lord Ponsonby'nin Buenos Aires'e büyükelçi olarak gönderilmesini krala önermiştir. Lord Ponsonby'nin diplomasiye girişi işte bu ilginç olayla başlamıştır. Henry Lytton Bulwer, *Historical Characters: Talleyrand, Cobbett, Mackintosh, Canning*, II, Richrad Bently, Londra 1868, s. 369-370; Hall, *age.*, s. 50. Brezilya, 10 Aralık 1825'te Rio de la Plata'ya savaş ilan etmiş ve abluka altına almıştı. Bu durumdan ticari çıkarları zarar gören İngiliz hükümeti, Lord Ponsonby'yi özel elçilikle Brezilya'ya göndermiştir. Lord Ponsonby'nin görevi, Rio de la Plata'nın doğu kıyılarında bağımsız bir ülkenin kurulmasını temin etmek olarak tespit edilmiştir. Lord Ponsonby, Rio de Janerio'da görüşmelere başlamış (Mart 1826) ve görüşmeler iki yıl sürmüştür. Sonuçta Rio de la Plata'nın doğu sahillerinde Uruguay'ın kurulması (Ağustos 1828) kabul edilmiştir. Lilian del Castillo, *The Río de la Plata and its Maritime front Legal Regime*, Martinus Nijhoff, Netherland 2004, s. 24–26; E. J. Pratt, "Anglo-American Commercial and Political Rivalry on the Plata, 1820–1830," *The Hispanic American Historical Review*, XI/3, Durham 1931, s. 325–334; Judith Blow Williams, "The Establishment of British Commerce with Argentina," *The Hispanic American Historical Review*, XV/1, s. 58; March L. Krotee, "The Rise and Demise of Sport: A Reflection of Uruguayan Society," *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, CDXLV/1, 1979, s. 143; William Mac. Cann, *Two Thousand Miles' Ride through the Argentine Provinces*, Smith, Elder & Co., Londra 1853, s. 160, 221; National Printing Office, *Rosas, and the River Plate in a letter to the Right Honourable The Earl of Aberdeen, Foreign and Commonwealth Office Collection*, 1844, s. 42. Aynı konuda ayrıca bkz. Luis Alberto de Herrera, *La Mission Ponsonby*, I-II, Montevideo

layalı altı ay olmamıştı ki İstanbul elçiliğine tayin edildi. O dönemde, onun İstanbul gibi kritik bir noktaya elçi atanması kimileri için "sürpriz," kimileri için "tuhaf bir olay"dı. Çünkü Doğuda başlayan kriz sebebiyle İstanbul'a gönderilecek elçinin bir asilzade değil, daha deneyimli bir diplomat olması gerektiği düşünülüyordu. Ancak Lord Ponsonby'nin diplomatik yetenekten yoksun olmadığı kısa sürede ortaya çıkacaktı.[74]

Doğuda kriz her geçen gün artarken yeni İngiliz elçisinin en kısa sürede İstanbul'a ulaşması büyük önem arz ediyordu. Bu sebeple Lord Palmerston, Lord Ponsonby'ye elçiliğe atandığını bildirdiği mektubunda "Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcut durumunda en kısa sürede İstanbul'da olman çok önemli" ifadesini kullanarak meselenin aciliyetini bildirdi. Ayrıca onu bir an önce görev yerine ulaştırmak için özel bir gemi bile hazırlattı.[75] Fakat İngiliz dışişleri, Mısır meselesinde müdahale kararının geç alınmış olması sebebiyle hazırlıksız yakalanmıştı. Aradan üç ay geçmesine rağmen Lord Ponsonby için hazırlanan gemi ve İstanbul'daki görevinin ne olduğunu bildiren elçilik talimatı bile henüz Napoli'ye ulaşmamıştı.[76]

Bu sırada Lord Ponsonby, Osmanlı Devleti ve son gelişmeler hakkında bilgi toplamaya çalışıyordu. Bir süre sonra, Champhell'e verilen talimatın bir kopyası Londra'dan kendine gönderildi. Lord Ponsonby, elçilik talimatı yerine, niçin kendine konsolosluk talimatı gönderildiğine önce bir anlam veremedi.[77]

Ardından Lord Palmerston'dan konuyu açıklayan özel ibareli bir mektup ulaştı. Osmanlı reformları konusunda önemli bir eser kaleme alan Frank E. Bailey, eğer bu mektubu görebilmiş olsaydı, Lord Palmerston'un İngiliz elçisinin İstanbul'da izlemesi gereken politikayı ve Osmanlı Devleti'nin yapması gereken reformları ayrıntılarıyla açıkladığı elçilik talimat-

1930. Lord Ponsonby'nin Brüksel'deki faaliyetleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hall, *age.*, s. 50-72.

74 Joseph M. Fewster, "Lord Ponsonby and the Churchill Affair of 1836: An Episode in The Eastern Question," *Diplomacy&Statecraft*, IX/2, 1998, s. 55; Charles R. Middleton, "Palmerston, Ponsonby and Mehemet Ali: Some Observations on Ambassadorial Independence in the East 1838–1840," *East European Quarterly*, XV/4, 1981, s. 411.

75 PB, GRE/E/481/4/12, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 06 Kasım 1832; NA, FO, 78/218, 22 Kasım 1832.

76 PP/GC/PO/139, Ponsonby'den Palmerston'a, 04 Şubat 1833.

77 NA, FO, 195/109, nr.1, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 07 Şubat 1833.

namesinin İngiliz Milli Arşivi'nde niçin bulunamadığını anlayabilecekti.[78] Bu mektupta Lord Palmerston, elçilik talimatını henüz hazırlamadığını ve geçici olarak bunun yerine geçmek üzere Champhell'e gönderilen talimatı "Babıâli'yle iletişiminde ona rehber olarak hizmet etmesi" için kendine gönderdiğini ifade etmekteydi. Ancak ileride açıklanacağı gibi, böyle bir talimat daha sonra da gönderilemedi ve Champhell'in talimatı ve mektupta yer alan direktifler, Lord Ponsonby'nin elçilik talimatı halini aldı.[79]

Söz konusu mektup, tarihçiler arasında önemli bir tartışmayı da başlatmış ve bu mektubun Lord Ponsonby'ye ne zaman ulaştığı ve İstanbul elçisinin reformlar konusunda ne zaman görevlendirildiği hususunda farklı görüşler ortaya atılmıştır. İngiliz tarihçilerden H. Bolsover ve C. Webster, İngiliz elçisine reform konusunda ilk ayrıntılı talimatın Aralık 1833'te verildiğini ifade etmektedirler. Bunların verdiği bilgilerden yola çıkan M. H. Kutluoğlu da aynı kanaati ve bilgiyi paylaşmaktadır.[80] Bu ise Lord Palmerston'un bu kararı, Lord Ponsonby İstanbul'daki görevine başladıktan sonra aldığını düşündürmekteydi. Oysa son yıllarda açılan Durham Arşivi'nde ortaya çıkan yeni belgelere göre, elçiye bu konudaki ilk mektup, o sırada henüz Napoli'den ayrılmamış olan Lord Ponsonby'ye 17 Şubat 1833 tarihinde verilmiştir. Yukarıdaki bu yeni bilgi, reform programının ayrıntılarının 1833 yılının sonlarında değil, ilk aylarında belirlendiğini ortaya koymakta ve Lord Palmerston'un bu politikadaki kesin kararını, daha Hünkâr İskelesi Anlaşması ortada yokken verdiğini göstermektedir.

Bu noktada Lord Palmerston'un Lord Ponsonby'ye gönderdiği söz konusu mektubun ve Champhell'in talimatının içeriğine bakmak, İngiltere'nin yeni Osmanlı politikasının ayrıntılarını göstermesi bakımından yararlı olacaktır. Champhell için hazırlanan talimatta İngiltere'nin Doğu

78 Bailey eserinde, İngiliz Milli Arşivi'ndeki belgeler arasında Lord Ponsonby'nin elçilik talimatına ulaşamadığını, bu durumun Lord Ponsonby'nin İstanbul elçiliği sırasındaki çalışmaları hakkında doğru bir değerlendirme yapmasını engellediğini vurgulamaktadır. Bailey, *age.*, s. 156.

79 PB, GRE/E/481/4/20, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 17 Şubat 1833.

80 Webster, *age.*, II, s. 541; Bolsover, "David Urquhart" s. 447; Kutluoğlu, *age.*, s. 110. Edward'ın bildirdiğine göre Kasım 1832'de Lord Palmerston, İngiliz hükümetine karşı, Osmanlı Devleti'nin reformlarla güçlendirilmesinin İngiltere'nin çıkarlarının bir gereği olduğu fikrini savunmuştur. Bu bilgi, Lord Palmerston'un Osmanlı reformlarıyla ilgili düşüncelerini daha erken bir tarihe taşımaktadır. Edward, *age.*, s. 234.

Sorunu için belirlediği politika açıklanıyordu. Buna göre İngiliz hükümeti, padişahın yardım isteğini Osmanlı Devleti'ni önemsemediği için değil bazı mecburiyetler sebebiyle reddetmişti. Osmanlı Devleti bütünlüğünün korunması, İngiltere için büyük önem taşıyordu. Bu bütünlük, Avrupa güçler dengesinin de önemli bir unsuruydu. Söz konusu dengenin değişmesi Avrupa çıkarları için çok tehlikeli sonuçlar doğurabilirdi. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nin parçalanmasının ya da topraklarının bir kısmını kaybetmesinin önlenmesi İngiliz hükümetini yakından ilgilendiriyordu. M. Ali Paşa, İngiltere için padişahın sadece bir valisiydi. İngiltere politikasının, Mısır valisine hatırlatılması ve gelişmelere seyirci kalınmayacağı konusunda uyarılması gerekiyordu.[81]

Lord Palmerston, daha önce açıklandığı gibi, Champhell'in talimatını, görevini sürdürürken "rehber olarak hizmet etmesi" için Lord Ponsonby'ye göndermişti. Bu talimatta yer almayan, İstanbul elçiliğine özel direktiflerse Lord Palmerston'un 17 Şubat 1833 tarihli, sözü edilen mektubunda yer alıyordu. Bu mektupta Lord Palmerston, önce yardım teklifinin reddedilme sebepleri hakkında bilgi veriyordu.[82] Sonra Lord Ponsonby'den İngiltere'nin fiilen yardım etmemesinin konuya ilgisiz kalındığını göstermeyeceğini, barışın sağlanması için Osmanlılara yardım edeceklerini padişaha ve Babıâli'ye bildirmesini istiyordu. Mısır meselesinin çözümü için mantıklı teklifler yapılması halinde II. Mahmud, bunları geri çevirmemeliydi. Diğer bir vazifesi, İngiltere önerilerini dinlemede her zamankinden daha istekli padişaha, tavsiyelerde bulunarak onu yönlendirmek olacaktı. Ancak Lord Palmerston, Rusya hakkında kesin bir talimat vermekte zorlanıyordu. Bunu da şöyle ifade ediyordu: "Rusya'nın Türkiye'ye karşı mevcut politikasının ne olduğunu kestiremiyorum. Biz I. Nikola'nın M. Ali Paşa'yı zayıf görmek istediği ve sultanın yıkımını istemediğini düşünmek için yeterli gerekçeye sahip değiliz. Rusya, Türkiye'yi zayıf bir komşu olarak tut-

81 NA, FO, 195/109, ek.1, Palmerston'dan Champhell'e, 04 Şubat 1833.

82 PB, GRE/E/481/4/20, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 17 Şubat 1833. Lord Palmerston bu yazısında, o sırada İngiliz donanmasının Hollanda ve Portekiz'de görevli olduğunu, parlamentonun yardım isteğini kabul etmeyeceğini bildiği için bunu teklif bile etmediğini belirtmektedir. Ayrıca II. Mahmud'un yardım isteği ancak 1832'nin Kasım ayında Londra'ya ulaştığı için, bu istek parlamentoda kabul edilmiş olsa bile, olayların hızlı gelişmesi sebebiyle İngiliz gemilerinin Konya Savaşından önce bölgeye ulaşmasının mümkün olmayacağına dikkat çekmektedir.

mak istiyor." Bu sebeple Lord Ponsonby'nin İstanbul'daki Rus temsilcilere karşı dikkatli olması gerekiyordu. Onu şöyle uyarıyordu: "İnan, nerede bir Rus memuru görevlendirilse orada bir entrika yola koyulmuş demektir."[83]

Mektubun bundan sonraki bölümü, Lord Palmerston'un Osmanlı Devleti'nin güçlendirilmesi için gereken reformlara ait talimatlarını içeriyordu. İngiliz dışişleri bakanı, sözlerine şöyle devam ediyordu: "Sultan, ülkesini medenileştirmek için ciddiyetle çalışmaya başlamak konusunda kendisini hazırlamalıdır. İlerleme sağlamak için, M. Ali Paşa'nın yaptığı gibi, kendine yardımcılar bulmaya çalışmalıdır. Sultan ordusunu ve donanmasını güçlendirmek için niçin İngiliz subaylara görev vermiyor?" Maliyenin daha iyi bir temele oturtulması ve taşra yöneticilerinin halkı soymasının önüne geçilmesi ilgilenilmesi gereken iki önemli meseleydi. Vergilerin merkezde toplanarak yöneticilere düzenli maaş verilmesi bu meseleyi çözebilirdi. Sözlerini şöyle sürdürüyordu: "II. Mahmud, zaten insan haklarına önem veren, Kur'an gibi güzel bir kitaba sahip; düzgün bir idari ve adli sistemi uygulamaya koyabilirse, can ve mal güvenliğini sağlayabilirse, imparatorluğun zenginliği ve kaynakları hızla artacaktır." Lord Palmerston, finans sistemi iyileştirilirse Osmanlı Devleti için borç bulmanın mümkün olabileceğini, Rusya'ya verilecek tazminatın bu şekilde tamamıyla ödenebileceğini düşünüyordu. Böylece II. Mahmud, Rusya'ya karşı tamamen bağımsız olacaktı. Ayrıca birkaç yıl devlet kaynaklarını geliştirmeye dikkat eder, ticareti artırır ve Avrupa tüccarlarının Osmanlı topraklarında ticaret yapmalarını teşvik ederse kendi tebaasını M. Ali Paşa'nın kölesi olmaktan kurtarabilir ve onları daha mutlu edebilirdi. Diğer önemli bir mesele, II. Mahmud'un kendi oğluna Avrupa tarzı bir eğitim vermesi, onun tarih, dil gibi dersler almasını sağlamasıydı. Çünkü bu takdirde, ondan sonra tahta geçecek oğlu, reform çalışmalarını sürdürebilecekti. Lord Palmerston, II. Mahmud'un o ana kadar olan çabalarını da göz ardı etmiyordu. Bu konudaki düşüncesini şu sözlerle ifade ediyordu: "O, imparatorluğu için büyük şeyler yaptı ancak bunların kalıcı olması ve etkilerini sürdürebilmesi için daha fazlasını yapması ve Müslümanların kaçınılmaz önyargılarını engellemek konusunda çok daha dikkatli olması

83 Aynı belge.

gerekiyor." Lord Ponsonby'nin zamanla uygun zemin buldukça bu tavsiyeleri II. Mahmud'a iletmesini istiyordu. Ona göre bunu başarmak, bu tarz tavsiyeleri dinlemede padişahı hazırlamış olması ve son dönemdeki gelişmeler sebebiyle çok zor olmayacaktı.[84]

Lord Palmerston ilk kez burada, Osmanlı Devleti'ni reformlarla güçlendirme politikasını ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuştu. Görüldüğü gibi reform önerilerinin önemli bir bölümü, Canning'in 1832'de yaptığı önerilere dayanmaktaydı. Bu talimatı aldıktan sonra, Osmanlı Devleti'nde reformlar yapılması ve ülkenin genel durumunun iyileştirilmesi konusunda padişah ve Babıâli'ye tavsiyelerde bulunmak ve bunların gerçekleştirilmesi için gerekli tedbirleri almak, Lord Ponsonby'nin elçilik görevleri arasına girmiş oluyordu.

Aslında Lord Ponsonby ile Lord Palmerston arasındaki ilişki oldukça eskiye dayanıyordu. Bunlar daha önceki görevlerinde birlikte çalışma imkânı bulmuşlardı. O zaman Lord Palmerston, ona düşüncelerini özgürce açıklama izni vermişti. Birbirlerine gönderdikleri özel mektuplarda ast üst ilişkisinden uzak bir şekilde fikirlerini serbestçe ifade edebiliyorlardı.[85] Lord Ponsonby, Lord Palmerston'un yukarıda aktarılan özel mektubuna, yine özel ibareli bir yazıyla karşılık verdi. Ona göre, II. Mahmud reformlar yaparken çok hızlı davranmıştı. En kritik konu, ordunun bir an önce güçlendirilmesiydi. Çünkü ancak bu sayede ülke güvenliğini sağlayıp diğer alanlarda reformlar yapma imkânı bulunabilecekti. İngiltere, silah yardımı yaparak ordunun güçlendirilmesine katkıda bulunabilirdi. Buna karşılık Lord Ponsonby, Osmanlı Devleti'nin mevcut durumu hakkında bilgi sahibi oldukça, karamsarlığı da giderek artmaktaydı. Lord Palmerston, kendisine Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını kabul etmeyeceğini beyan etmişti. Fakat o, M. Ali Paşa'ya Suriye yönetimi tevcih edilirken toplam dört paşalık verilmesi durumunda bunun zaten bir parçalanma demek olacağı kanaatindeydi. M. Ali Paşa, Arap krallığını kurduktan sonra Afrika'ya yönelecek, Fransa da ona destek olacaktı. Diğer Avrupa devletleri, M. Ali Paşa'nın topraklarını

84 Aynı belge.

85 PP/GC/PO/141, Ponsonby'den Palmerston'a, Mart 1833. Bu durum, birçok kritik meselede Lord Palmerston ve Lord Ponsonby'nin gerçek ve ayrıntılı düşüncelerinin resmi değil ancak özel yazışmalarından tespit edilebileceğini ortaya koymaktadır.

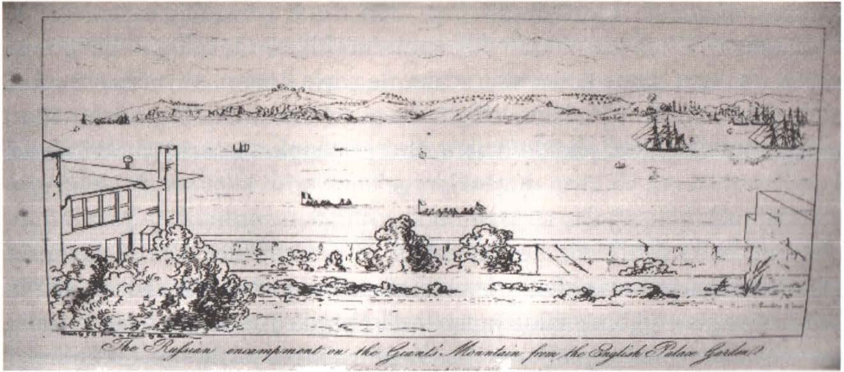
belli bir sınırın ötesinde genişletmesine ve miras hakkı elde etmesine izin vermeyeceklerdi. II. Mahmud ise bulduğu ilk fırsatta M. Ali Paşa'ya, Suriye'ye saldırmak isteyecekti.[86]

Lord Ponsonby, Avrupa'nın başına böyle dertler açan Mısır meselesi arkasında Rusya'nın da olduğuna inanıyordu. Bu düşüncesini şöyle ifade etmişti: "M. Ali Paşa'yı Rusya'nın cesaretlendirdiğinden ve Türkiye'deki karışıklığın bunların bir oyunu olduğundan en ufak bir şüphem yok. Rusya, sultanın koruyuculuğunu elde ederek, büyük avantajlar kazanmak istiyor."[87] Bununla beraber ona göre, M. Ali Paşa büyük bir sorun değildi. İngiltere ona istediği koşulları kabul ettirebilirdi. Asıl tehlike Rusya idi. Rusya'nın yardımları karşılığında padişahtan nasıl bir karşılık isteyeceği ise henüz bilinmiyordu.[88] Bu ifadelerden anlaşılacağı gibi, Lord Ponsonby daha Napoli'den ayrılmadan önce, görevleri önündeki en büyük engelin Rusya olacağına kanaat getirmiş durumdaydı.

İstanbul'da İlk İzlenimler

Doğudaki işler kritikleştikçe İstanbul'da bir İngiliz elçisi bulunmasının önemi giderek daha da artıyordu. Lord Grey ve Lord Palmerston, acele etmesi için Lord Ponsonby'yi uyarıyorlardı.[89] İstanbul'da onu bekleyen Fransız Elçisi Roussin de onun gecikmesine anlam veremiyor, bu durumu İngiltere'nin krize müdahale etmemek istemesiyle ilişkilendiriyordu.[90] Gerçekten de açık bir gecikme vardı.[91] Kasım 1832'de elçiliğe atanan Lord

86 PP/GC/PO/140, Ponsonby'den Palmerston'a, 02 Mart 1833.
87 PP/GC/PO/133, Ponsonby'den Palmerston'a, 10 Ocak 1833.
88 PB, GRE/E/481/20/6, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 28 Ocak 1833; PP/GC/PO/137, Ponsonby'den Palmerston'a, 30 Ocak 1833.
89 Lord Ponsonby'nin görev yerine ulaşmasında yaşanan gecikmeyi normal karşılamayanlar bulunmaktaydı. Bazı İngiliz politikacılar, Lord Palmerston'a Rus güçleri İstanbul'a girdiğinde İngiliz elçisinin niçin orada bulunmadığını sorarak buna dair eleştiriler yöneltmişlerdir. Charles C. F. Greville, *The Greville Memoirs A Journal of the Reign of Queen Victoria from 1837 to 1852*, I, Longmans, Londra 1885, s. 404; Broglie, *Memoirs of the Prince de Talleyrand*, V, Griffith Farran and Co. Limited, Londra 1892, s. 78; Daly, *age.*, s. 94; Bolsover, "Lord Ponsonby," s. 99; Webster, *age.*, I, s. 289, 301.
90 LC, Turquie, 266, Roussin'den Broglie'e, 11 Nisan 1833.
91 Lord Ponsonby'yi İstanbul'a götürecek gemi *Acteon* Napoli'ye Şubat 1833'ün ilk günlerinde ulaşmış; fakat hava şartları sebebiyle Nisan ayına kadar hareket edememiştir. PP/GC/PO/139, Ponsonby'den Palmerston'a, 04 Şubat 1833; Norman Anick, *The Embassy of Lord Ponsonby to Constantinople (1833–1841)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), McGill University, Kanada 1970, s. 35.

Resim 3. İngiliz elçiliğinden Büyükdere'deki Rus askerlerinin görünümü, Mayıs 1833

John Auldjo, *Journal of a Visit to Constantinople, and Some of the Greek Islands in the Spring and Summer of 1833*

Ponsonby, İngiliz hükümeti de acele etmesine rağmen, ancak Mayıs 1833 başında İstanbul'a ulaşabilmişti.

Lord Ponsonby'nin İstanbul'a girerken karşılaştığı manzara pek de iç açıcı değildi. Tarabya'daki İngiliz elçiliğine doğru yaklaştığında Büyükdere'de kamp kurmuş Rus birliklerini ve Hünkâr İskelesi'ne demirlemiş Rus gemilerini gördü.[92] Bundan sonraki günlerde ne zaman elçilik binasından dışarıya baksa Büyükdere'de kümelenmiş Rus güçlerini görecekti. Bu psikolojik baskı, Rusya'nın Doğu Sorununda asıl oyuncu olduğu yönündeki düşüncesini, her geçen gün daha da artırdı.

Lord Ponsonby, İstanbul'a geldikten sonra, Osmanlı Devleti'nin genel durumu ve istenilen reformların ne ölçüde gerçekleştirilebileceğine dair gözlem ve tespitlerde bulunmaya başladı. İlk tespitlerine göre, Osmanlı Devleti büyük bir düzensizlik ve tehlike içindeydi. Ona göre, Osmanlı Devleti'nin "siyasi varlığını bitirme noktasına getiren hastalıkların büyüklüğünü ve niteliğini açıklamaya çalışmak ilânihaye bitmez"di. II. Mahmud'un kötü yönetimi ve üstüne üstlük Türklerin en büyük düşmanı Rusları yardıma çağırması onu, halkın gözünden düşürmüştü. Kendi kişisel güvenliğini ve otoritesini korumak için Rusya ile böyle bir işbirliği

92 Auldjo, *age.*, s. 45.

yapmak, otoritesini bir hayli sarsmıştı. Yönetimde gösterdiği başarısızlıkla, Osmanlıyı yıkmak için çalışan düşmanların "ülkesinin kalbine" girmesine sebep olmuştu. Lord Ponsonby, sözlerine şöyle devam ediyordu: "Sultan, zorla alım yoluyla ve paranın dolaşımına engel olarak halkının zenginliğini tahrip etti. Gereksiz şekilde halkın dini prensiplerine saldırdı, en kutsal kuralları ihlâl etti ve saygı duydukları geleneklerini küçümsedi."[93] İki gün sonraki mektubunda ise, II. Mahmud'un elinde ne ordu ne de para bulunduğunu, halkı tarafından sevilmediğini ve yanındakiler dışında herkesin kendisinin karşısında olduğunu yazdı, sözlerine şöyle devam ediyordu: "O, reformları güvenli bir şekilde yapabilirdi. Nerede duracağını bilerek, ordusunu canlandırma ve yenileme işini sağduyulu bir şekilde gerçekleştirebilirdi. Oysa o, dine, geleneklere, kıyafetlere ve insanların ceplerine saldırdı. Özellikle sonuncusu delilik ve zalimliğe eşdeğer bir tarzda yapıldı. Yakınındakiler dışında herkes onun karşısında yer alıyor." Lord Palmerston bu koşulları göz önünde bulundurarak Rusya'nın bu geniş imparatorluğun tüm otoritesini tek başına eline geçirmesine izin verilip verilmeyeceğine karar vermek durumundaydı.[94] Lord Ponsonby'nin bu ilk izlenimlerinden anlaşıldığı üzere, II. Mahmud'un ülkesini Avrupa devletleri seviyesine çıkarabilmek adına sürdürdüğü girişimler, 1833'e gelindiğinde olumlu sonuçlar vermekten çok uzaktı. Aynı şekilde, Fransız Elçisi Roussin de bu tarihteki raporlarında padişahın halkın gözünde popülaritesini kaybettiğini, reform konusunda başarılı olmadığını dile getirmekteydi.[95] Bu dönemde İstanbul'u ziyaret eden yabancıların gözlemleri de aynı yöndeydi.[96]

Lord Palmerston, bu iç karartıcı tabloya rağmen kararlılığından hiçbir şey kaybetmedi ve İstanbul elçisine Osmanlı Devleti bağımsızlığını gerçekten korumak istiyorsa ordusunu yeniden organize etmesi, ekonomisini canlandırması ve donanmasını bir düzene oturtması gerektiğini II. Mahmud'a bildirme talimatı verdi. Ancak Lord Ponsonby, bunu yaparken

93 PB, GRE/E/481/20/18-19, Ponsonby'den Palmerston'a, 12 Mayıs 1833.
94 PP/GC/PO/142-143, Ponsonby'den Palmerston'a, 14 Mayıs 1833.
95 LC, Turquie, 267, Roussin'den Broglie'e, 08 Aralık 1833.
96 Bu dönemde İstanbul'a bulunan Miss Pardoe'nin gözlemleri, Lord Ponsonby ile uyuşmaktaydı. Pardoe'ye göre II. Mahmud, düşüncesizce yaptığı reformlar ve Rus askerlerini İstanbul'a sokması sebebiyle halk tarafından sevilmemekteydi. Miss Pardoe, *The City of the Sultan; and the Domestic Manners of the Turks in 1836*, II, Henry Colburn, Londra 1837, s. 93-94.

çok dikkatli olmak zorundaydı. Çünkü o bir Hıristiyandı ve Müslümanların önyargılarını göz önünde bulundurarak hareket etmeliydi. Bu esnada Lord Palmerston'un en büyük kaygısı, Rusya'nın İstanbul'u işgal etme olasılığıydı. II. Mahmud, içinde bulunduğu şartlarda kendini tamamen Ruslara bırakabilirdi. Böyle olursa İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'nden vazgeçip M. Ali Paşa'yı desteklemeye karar verebilirdi.[97]

Lord Palmerston, olayların böyle karışık olduğu ve hızla değiştiği bir ortamda, talimat vermekte ve gelişmeleri tahmin etmekte zorlanıyordu. Londra ve İstanbul arasındaki mesafe sebebiyle iletişim bugüne kıyasla oldukça zordu. Haberler çok geç ulaşıyordu. Bir olayla ilgili yazılan talimat, İstanbul'a gelinceye ve elçinin mektubu Londra'ya ulaşıncaya kadar, şartlar tamamıyla değişmiş olabiliyordu. Bu yüzden dışişleri bakanı, Lord Ponsonby'ye şartlara göre davranma ve inisiyatif kullanma izni verdi. Mademki İstanbul'da bulunan oydu, kendine verilen görevi nasıl yerine getireceğini de o belirlemeliydi.[98] Kısa bir süre sonra Lord Ponsonby'nin Rusların İstanbul'dan çıkarılmasıyla ilgili verdiği emre uymayarak nasıl doğru bir karar verdiğini gördüğünde[99] bu talimatını tekrarladı: "Bu şartlar altında, kendi kararınla hareket etmenden daha doğru hiçbir şey olamaz. Sana en güzel rehber, kendi reyin olacaktır." Lord Palmerston, aynı mektupta İngiltere'nin politikasını şu şekilde açıkladı:

> Hiçbir Osmanlı bölgesi, Rusya, Fransa ve Avusturya gibi devletlerin hâkimiyetine geçmemelidir. Sultan bize diz çöküp yalvarsa bile biz herhangi bir Osmanlı toprağını almayacağız. Sultan, bağımsız bir güç olarak kaldığı ve iktidarını koruduğu sürece, biz onu desteklemeye devam edeceğiz. Fakat o, Rusya'nın kölesi olmayı seçerse İstanbul'da kimi görmek istediğimiz konusunda fikrimiz değişebilir

97 PB, GRE/E/481/4/24–28, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 21 Mayıs 1833.
98 PB, GRE/E/481/4/26, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 21 Mayıs 1833.
99 Lord Palmerston, Lord Ponsonby'ye diğer Avrupa elçileriyle de işbirliği yaparak, Rus birliklerinin İstanbul'dan çıkarılmaları için, II. Mahmud'a başvurulması talimatını vermiştir. Ancak Lord Ponsonby, Rusya'nın padişah üzerinde çok büyük etkisi olduğunu, Boğaz'dan gemi sokma fikrinin doğru olmadığını ve Rusların çok zorlanması halinde kanlı bir şekilde İstanbul'u ele geçireceklerini, Rus güçlerinin çekilmesinin beklenmesi gerektiğini bildirmiştir. Yani inisiyatifini kullanarak Lord Palmerston'un talimatına uymamıştır. NA, FO, 78/223, nr. 9, Ponsonby'den Palmerston'a, 21 Haziran 1833.

ve M. Ali Paşa, Doğudaki güç dengesini korumak için daha iyi bir seçenek haline gelebilir.[100]

Bu ifadelere rağmen M. Ali Paşa, Lord Palmerston'un gözünde bir "maceracı" ve "gaspçı" idi. Öldüğünde arkasında bir şey bırakamayacak oğlu İbrahim Paşa da babasının yerini dolduramayacaktı. Oysa II. Mahmud sağlam, kalıcı, köklü bir sistemin başı ve İslamın halifesiydi. Bu yüzden İngiltere tarafından desteklenmeye devam edilecekti. "Biz elimizi serbest bırakmalıyız." diyordu Lord Palmerston: "Şartlara göre hareket etmeli, sultan ve valisinin savaşa girmesini engellemeli ve Rusya'ya karşı sultanı bağımsızlaştırmak için onu güçlendirmeliyiz." Ayrıca II. Mahmud bir an önce, gerekirse ödünç para bularak, tazminat borcunu ödemeli ve böylece Rusların işgal ettiği yerlerden çekilmelerini sağlamalıydı. Bu husus II. Mahmud'un bağımsız hareket edebilmesi açısından çok önemliydi. Lord Palmerston, Rusların birliklerini geri çekeceğinden emindi. Ona göre Ruslar, askeri değil siyasi işgal yapmak istiyorlardı.[101]

Lord Ponsonby, İstanbul'a geldiğinden beri aynı zamanda eniştesi olan Başbakan Lord Grey'le özel yazışıyordu. İstanbul'a elçi olarak gönderilmesinde bunun mutlaka etkisi vardı. Talimatları bile beklemeden rahatça hareket etme anlayışını benimsemesinde ve rahat hareket etmesinde, eniştesinin başbakan olmasının da rolü vardı. Ona gönderdiği mektupta Osmanlı Devleti'nin düşünüldüğünden çok daha kritik bir durumda olduğunu bildirdi. Rusya'ya ve onları çağıran II. Mahmud'a karşı Osmanlı yöneticileri ve halk arasında büyük bir tepki vardı. Çünkü halk, Rusların İstanbul'da bulunmasından kaynaklanan aşağılanma sebebiyle çok rahatsızdı. Ruslar çekildiğinde, despotluğu sebebiyle sevilmeyen padişaha karşı bir ayaklanma çıkabilirdi. O zaman Rusya veya M. Ali Paşa Osmanlı topraklarına saldırabilirdi. Lord Ponsonby'ye göre, büyük güçler[102] bunu önlemek için Osmanlı Devleti'ni korumak için aralarında bir anlaşma yapmalıydılar. Ayrıca İngiltere, padişahı ve yağmacılığa alışmış yöneticileri ülkenin yıkıl-

100 PB, GRE/E/481/4/29, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 07 Temmuz 1833.
101 Aynı belge.
102 İngiltere, Fransa, Avusturya ve Prusya.

masını önleyecek reformlar yapmaya zorlamalıydı. Bu bağlamda alınabilecek tedbirlerin en önemlisi yönetimde reforma gidilmesi ve imparatorluk kaynaklarının etkili bir şekilde kullanılmasını sağlamak olacaktı. Lord Ponsonby, mektubunun sonunda, Avrupa'da, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni ele geçirmesini arzu etmeyen birileri varsa, bu hususta bir şeyler yapmanın tam zamanı olduğu uyarısını yapmıştı.[103]

Gerçekten de bu tarihte İstanbul'daki durum çok kritikti. II. Mahmud ve Kont Orlof arasında gizli bir anlaşma için görüşmeler sürdürülüyordu. Bu sebeple İstanbul Elçisi Lord Ponsonby, en azından Ruslar tamamen çekilene kadar İngiliz donanmasının geri çağrılmamasını Lord Grey'den talep etti.[104] Lord Grey de onun bu mektuplarını Lord Palmerston'a gösterdi. Lord Palmerston, Lord Ponsonby'nin önerdiği gibi bir anlaşma yapılması fikrini desteklemiyordu. Çünkü İngiltere herhangi bir yabancı gücün Osmanlı topraklarını ele geçirmesine izin vermemeliydi. Ruslar İstanbul'dan çekildikten sonra karışıklık çıkabilirdi. Ancak bu onların iç meselesiydi. Bu sebeple herhangi bir yabancı güç, buna müdahale etmemeliydi. Ayrıca Lord Palmerston, II. Mahmud'un bundan sonra Rusların tavsiyeleri doğrultusunda hareket edeceğini tahmin ediyordu. Bu gelişmeler ışığında İngiltere'nin mevcut politikası, beklemek ve olayların nasıl değiştiğini gözlemlemek olacaktı. Zamanla nasıl bir politika izleneceğine karar verilebilirdi.[105]

Lord Palmerston, II. Mahmud'la ilgi tahmininde yanılmıyordu. Hünkâr İskelesi Anlaşmasının (8 Temmuz 1833) imzalanması ve ardından Rus güçlerinin İstanbul'u terk etmesinden bir gün sonra, Lord Ponsonby İstanbul'daki durumu şöyle özetledi: "II. Mahmud, bütün kalbini ve ruhunu Rusya'ya terk etmiş durumda. Biz, sultan ve çevresindekiler sebebiyle Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını çok ciddi bir tehlike altında

103 PB, GRE/E/270/5, Ponsonby'den Lord Grey'e, 15 Haziran 1833. Lord Grey, böyle bir anlaşmayı İngiltere'nin çıkarlarına uygun görmemekteydi. Lord Ponsonby'nin Osmanlıyı korumak amacıyla büyük güçlerin yapmasını önerdiği anlaşmayla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Anick, *agt*., s. 48-49. Lord Ponsonby, Osmanlı yöneticileri hakkında bu şekilde olumsuz görüşlere sahipti. Ancak Roussin'in, aynı tarihli bir raporunda, Namık Paşa ve Halil Rıfat Paşa'nın bir an önce reformlara başlanılması gerektiğine dair konuşmalarına tanık olduğunu bildirmektedir. *"Namick, et Halil Pachas, se sont ensuite avec complaisance sur les ameliorations qu'ils esperent voir bientot introduire en Turquie."* LC, Turquie, 266, Roussin'den Broglie'e, 18 Haziran 1833.

104 PB, GRE/E/270/11, Ponsonby'den Lord Grey'e, 19 Haziran 1833.

105 PB, GRE/E/481/4/35, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 08 Temmuz 1833.

görüyoruz. Ben inanıyorum ki, bütün Türk halkı sultanın politikasına karşı durumdadır."[106]

Lord Ponsonby, Hünkâr İskelesi Anlaşmasını "Türkiye'nin Rusya'nın kontrolü altına girmesinin tamamlanması" olarak niteliyordu. Ona göre, o tarihten sonra hiçbir anlaşma Osmanlıyı kurtarmaya yetmeyecekti. İngiltere ve Fransa'nın artık reel önlemler alması gerekiyordu; aksi halde "Türkiye, Rusların avı olmaya hazır" hale gelecekti.[107] Lord Palmerston da durumun ciddiyetinin farkındaydı. Hünkâr İskelesi Anlaşması konusundaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmişti: "Bu anlaşma, Rus entrikası ve Türk akılsızlığının bir şaheseridir. Eğer biz bu anlaşmanın onaylanmasını engelleyebilirsek, bu İngiliz diplomasisinin bir zaferi olacaktır. Ancak bunu yapabileceğimizi zannetmiyorum." Bu çerçevede, padişaha anlaşmayı onaylamamasını tavsiye etmesini ve Rusya'ya karşı İngiltere'nin ve Fransa'nın artık kendisini yalnız bırakmayacağı sözünü vermesini Lord Ponsonby'den istedi. Lord Palmerston aynı mektubunun devamında, 1832'de İngiltere'nin II. Mahmud'un yardım isteğini reddetmesinin bu sonucu doğurduğunu da itiraf etmekteydi.[108] Bütün bunlar gösteriyordu ki bu anlaşma, adeta İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile ilgili son dönemde izlediği yanlış politikaya toptan çıkarılmış bir fatura gibiydi.

Hünkâr İskelesi Anlaşması, İngiltere'nin tereddütlerinden kurtulmasını ve Osmanlı politikasını değiştirmesini sağlayacak güçte bir etki ortaya çıkardı. Bu etki, kısa süre sonra, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni koruma politikasını ilk kez tam anlamıyla ve İngiliz hükümetinin resmi dış politikası olarak uygulamaya koymasını sağlayacaktı. Artık geçici tedbirler ve sadece göz korkutmayla bu meselenin çözülemeyeceğinin farkına varılmıştı. Bu tarihten sonra İngiltere'nin önceliği, bu anlaşmayı ortadan kaldırmak[109] ve Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını ve bütünlüğünü koruyacak tedbirleri etkin bir şekilde kullanmak olacaktı.

106 NA, FO, 78/223, nr. 34, Ponsonby'den Palmerston'a, 11 Temmuz 1833.
107 PB, GRE/E/270/15, Ponsonby'den Lord Grey'e, 24 Temmuz 1833.
108 PB, GRE/E/481/4/38, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 07 Ağustos 1833.
109 Hünkâr İskelesi Anlaşması, İngiliz politikacılarda olduğu gibi İngiliz basınında da bir infial ortaya çıkarmıştır. *The Times*'da, bu anlaşmanın kabul edilemez olduğu, Rusya'nın bununla Osmanlı topraklarını işgal etmek için kendisine meşru bir zemin hazırlamaya çalıştığı düşünceleri savunulmuştur. İngiliz hükümetine, Rusya'ya karşı enerjik bir politika izlenme ve anlaşmanın en kısa sürede iptali için çalışma çağrısı yapılmıştır. *The Times*, nr. 15297, 16 Ekim 1833, s. 4.

Bundan sonraki günlerde Lord Ponsonby, Fransız elçisiyle birlikte anlaşmanın onaylanmaması için girişimlerde bulundu. İstanbul'da ve Petersburg'ta bulunan İngiliz ve Fransız elçileri de anlaşmanın tanınmadığını açıkladılar.[110] Ancak bu girişimler, anlaşmanın onaylanmasını engelleyemedi. Bununla beraber İngiltere ve Fransa'nın bu son girişimlerinin önemli bir anlamı vardı. Çünkü İngiltere, bu adımı atmakla ve donanmasını Çanakkale Boğazı önünde bekletmeye devam etmekle Doğu Sorununa aktif olarak müdahaleye kararlı olduğunu açıkça göstermiş oluyordu. Kısa bir süre sonra Lord Palmerston, Rusya'ya karşı İngiltere, Fransa, İspanya ve Portekiz'den oluşacak bir cephe meydana getirmek için çalışmaya başladığını bildirdi.[111] Böylece İngiliz hükümeti, Osmanlı Devleti'nin geleceği için İngiltere'nin reel önlemler alması gerektiği yönündeki Lord Ponsonby'nin uyarılarını dikkate aldığını göstermiş oldu.

Reform Anlayışlarında Farklılaşma

Lord Ponsonby, İstanbul'da hem elçilik görevini yürütmekle, hem de Osmanlı reformlarını koordine etmekle görevlendirilmişti. İstanbul'a geldikten kısa bir süre sonra, buradaki gözlemleri ve araştırmalarının bir sonucu olarak, Doğu Sorununa bakış açısında ve reform anlayışında belirgin bir değişim yaşadı. Ülkenin içinde bulunduğu durumu değerlendirerek, mevcut koşullar değişmeden reform yapılabilmesinin mümkün olmadığı kanaatine vardı. Bu konudaki düşüncelerini Başbakan Lord Grey'e yazdığı bir mektupta dile getirdi. Lord Ponsonby'ye göre Lord Palmerston, reform programını tasarlarken muhtemelen "ileriyi görmekten uzak ve konu hakkında son derece yetersiz bilgiye sahip birinden" görüş almış olmalıydı. Çünkü Osmanlı Devleti dalgalı denizde yol almak zorunda olan eski bir gemiye benziyordu. Bu gemiyi, dalgalı denizde yol alırken tamir edebilmek imkânsızdı. Avrupa, Osmanlıya kendini yeniden düzenlemesi ve reformlar yapması için barış içinde geçirebileceği bir zaman vermeli, Rus planlarına

110 LC, Turquie, 267, Roussin'den Broglie'e, 14 Eylül 1833; BOA, HAT, nr. 46123. A, 14 Ağustos 1833; NA, FO, 78/224, nr. 48 ve 50, Ponsonby'den Palmerston'a, 26–27 Ağustos 1833; NA, FO, 78/224, nr. 69, Ponsonby'den Palmerston'a, 12 Ekim 1833; NA, FO, 78/225, nr. 82, Ponsonby'den Palmerston'a, 26 Ekim 1833. Ayrıca bkz. Mowat, *agm.*, s. 168.

111 PB, GRE/E/481/4/48, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 04 Ekim 1833.

karşı Türkler kesinlikle korunmalıydı. Bu takdirde Osmanlılar hızla kendilerini toparlayabilirlerdi. Osmanlıların içinde bulunduğu şartlar değiştirilmedikçe reformlar hakkında olumlu bir gelişmenin yaşanması mümkün değildi. Bu sebeple İngiltere, reformlardan önce Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını sürdürecek ve Avrupa'daki barışı koruyacak adımlar atmalıydı. Lord Ponsonby II. Mahmud'un yalnız başına başarılı olamayacağını ve bu yüzden de elindeki araçları kullanmaya cesaret edemediğini düşünüyordu. Ona göre İngiltere ve Fransa'nın çok az bir teşviki bile, Osmanlıların kendilerini organize etmelerini sağlayacak kadar etkili bir güç ortaya çıkaracaktı.[112] Kısacası Osmanlıda reform yapılmasını sağlamak üzere görevlendirilen Lord Ponsonby, İstanbul'a geldikten sonra gördükleri neticesinde, bu aşamada reform girişimlerinin işe yaramayacağını anlamıştı. Bu yüzden reformlardan önce, Osmanlıya nefes aldıracak bir barışın tesisi için siyasi destek verilmesi gerektiğini düşünüyordu.[113] Reform anlayışlarındaki bu farklılaşma, sonraki günlerde Lord Palmerston'un direktifleriyle Lord Ponsonby'nin izlediği politika arasında büyük sapmalara sebep olacaktı.

Lord Ponsonby, Osmanlı Devleti'nin güçlendirilmesi için ilk planda reformu imkânsız kılan etkenlerin ortadan kaldırılması gerektiğini düşünüyordu. Ona göre ülkenin geri kalmışlığı dışında, iki önemli faktör sağlıklı bir reform yapılmasını engelliyordu: Birincisi M. Ali Paşa'ya ve onu destekleyenlere karşı[114] II. Mahmud'un duyduğu korku ve şahsi düşmanlıktı. Bu duygu, onun davranışlarını önemli derecede etkiliyordu. İkinci unsur ise Rusya idi. Aslında padişah, en büyük düşmanı Rusya'dan, M. Ali Paşa yüzünden yardım istemek zorunda kalmıştı. II. Mahmud'un M. Ali Paşa korkusu ortadan kaldırıldığında tüm koşullar bir anda değişecekti. Onun bu tarz düşünceleri, Lord Palmerston'la arasında yeni bir ayrışma noktası oluştuğu anlamına geliyordu. Çünkü Lord Palmerston, Mısır valisinin kolayca kontrol edilebileceğine inanıyor, Kütahya Anlaşmasının sağladığı barış ortamını korumak istiyordu. Ancak Lord Ponsonby'nin tespitine göre,

112 PB, GRE/E/270/15, Ponsonby'den Lord Grey'e, 24 Temmuz 1833.

113 Anderson, *age.*, s. 108.

114 Lord Ponsonby, M. Ali Paşa'nın başta İstanbul'da olmak üzere birçok taraftarının bulunduğunu ve II. Mahmud'un bunların bir isyan çıkarmasından endişe ettiğini tespit etmiştir. NA, FO, 78/225, nr. 82, Ponsonby'den Palmerston'a, 26 Ekim 1833.

II. Mahmud'u Rusya'nın isteklerine boyun eğmeye zorlayan M. Ali Paşa sorunuydu ve Kütahya Anlaşması ile sağlanan geçici barış hiçbir şeyi değiştirmemişti. Bu sorun çözülmeden II. Mahmud, "Rusya'nın esiri" olmaktan kurtulamayacaktı. Rus nüfuzu, saray ve Babıâli üzerinde etkisini sürdürdükçe de istenilen reformların yapılması mümkün değildi. Çünkü Osmanlı Devleti'ni zayıflatmak isteyen Rusya, reformları daima engelleyecekti.[115]

Bu iki farklı bakış açısı, iki farklı reform anlayışını ortaya çıkardı. Lord Palmerston, Osmanlı Devleti'nin reformlarla güçlendirilmesinin ve düşmanlarıyla mücadele edebilecek hale getirilmesinin en doğru yol olduğunu düşünürken Lord Ponsonby, önce Osmanlının düşmanlarından kurtarılmasını ve ardından özgürce reformlar yapılmasını istiyordu. Bir süre sonra, kralın özel sekreteri Taylor'dan kendine ulaşan bir mektup, Lord Ponsonby'yi bu konuda daha da cesaretlendirdi. İngiltere kralı, o güne kadar Lord Ponsonby'nin İstanbul'dan gönderdiği tüm raporları okumuştu ve zor şartlarda gösterdiği performanstan çok memnun olmuştu. Doğudaki İngiliz çıkarlarının "doğru ellerde" olduğunu düşündüğünü bildiriyordu.[116]

Lord Ponsonby, bundan sonraki günlerde Doğu Sorununun çözümünde kendi yöntemlerini kullanmayı tercih etti. Londra'dan gelen kritik bazı talimatları göz ardı etti veya uygulamayı geciktirdi. Böyle bağımsız hareket etmeye zaten daha önceki görevlerinden alışkındı.[117] Netice itibarıyla önce padişahı ve Babıâli'yi reformlara teşvik etmekten çok, M. Ali Paşa'ya

115 NA, FO, 78/224, gizli, Ponsonby'den Palmerston'a, 27 Ağustos 1833.
116 PB, GRE/E/612/2, Taylor'dan Ponsonby'ye, 23 Eylül 1833.
117 Lord Ponsonby, 1826 Martında Rio de la Plata'nın doğu sahillerinde Uruguay'ın kurulması için Rio de Janerio'da görüşmelere başlamış ve Uruguay'ın bağımsızlığı (Ağustos 1828) kabul edilmiştir. Rio de la Plata'nın bağımsız bir devlet olması konusu ilk kez ortaya atıldığında İngiliz Dışişleri Bakanlığı bu teklifi geri çevirmiştir. Ancak Lord Ponsonby'nin halkı cesaretlendirmesi ve ikna edici çalışmaları sonucu başarı elde edilmiştir. Peter Winn, "British Informal Empire in Uruguay in the Nineteenth Century," *Past & Present Society*, 73, Oxford 1976, s. 103-104; Lilian del Castillo, *age.*, s. 25-26; Krotee, *agm.*, s. 143. Lord Ponsonby, Brüksel'de Belçika kralı seçimine ait görüşmelerde özel temsilciydi. Bu sırada Fransa kralı, kendi oğlunu Belçika kralı seçtirebilmek için çaba göstermekteydi. İngiliz hükümeti buna karşı çıkmaktaydı. Disraeli, Lord Ponsonby'yi beş Avrupa devletinin temsilcisi gibi değil de sadece İngiltere'nin temsilcisi gibi hareket etmekle suçlamıştır. Ancak Lord Ponsonby, Lord Grey tarafından kendine verilen gizli talimat doğrultusunda protokol dışına çıkarak faaliyet göstermiştir. Disraeli'in bu talimat hakkında bilgisi bulunmamaktaydı. Benjamin Disraeli, *England and France; or, a Cure for the Ministerial Gallomania*, John Murray, Londra 1832, s. 242–246. Görüldüğü gibi Lord Ponsonby, İstanbul'a gelmeden önce, bulunduğu yerin ve şartların gerektirdiği şekilde çözümler bularak görevini yerine getirmeyi kendisine bir metot olarak benimsemiş ve o güne kadar da bu şekilde sonuca ulaşmayı başarmıştır.

karşı mücadeleye yönlendirmeye ve Rus nüfuzunu yok etmeye çalışacaktı. Ancak reformlar konusunda II. Mahmud'u ve Babıâli'yi teşvik etmesi gerekiyordu. Diğer konulardaki talimatları da tamamen göz ardı etmek gibi bir lüksü de yoktu. Aslında en başından Lord Palmerston, onu sadece belirlenen hedeflere ulaşmak için kullanacağı yöntemleri seçme ve fikirlerini -ki bunların birçoğu İngiliz hükümetinin politikasıyla çelişiyordu- özgürce açıklamada serbest bırakmıştı. Bu durumda, elçinin kontrollü bir itaatsizliği söz konusuydu. Merkeze gönderdiği mektupta, amiriyle arasındaki düşünce farklılığına rağmen Lord Ponsonby şöyle yazıyordu: "Talimatlarınızın ruhu üzerinde spekülasyon yapmaya cesaret etmeden itaat edeceğimden emin olabilirsiniz."[118]

Daha önce de işaret edildiği gibi Lord Ponsonby, Başbakan Lord Grey'e de mektuplar gönderiyordu. Lord Grey, Lord Ponsonby'nin kısa sürede olağanüstü şartlar içinde gösterdiği performanstan ve geliştirdiği fikirlerden çok memnundu. Ona göre en önemli mesele, Babıâli'yi Rus nüfuzundan kurtarmaktı. Lord Ponsonby'den bütün gücünü kullanarak Osmanlı yöneticilerinin gözlerini açmasını istiyordu. Rus etkisinden kurtulan yöneticiler, padişahı da bu etkiden kurtaracaklardı. Aksi halde Rus koruyuculuğu, kısa bir süre sonra tamamen Rus kontrolüne dönüşecekti. Lord Grey'e göre II. Mahmud, Rus yardımını kabul ederek bir tehlikeden kaçmaya çalışırken kendini daha büyük bir tehlikeye atmıştı. Bir an önce eski politikasına dönmeli ve İngiltere'nin koruyuculuğunu istemeliydi. Aksi halde İngiltere, Rusya ile M. Ali Paşa arasında bir seçim yapmaya zorlanırsa ikincisini seçmek durumunda kalacaktı.[119] Lord Grey'in özel mektubunda bildirdiği bu görüşler, aslında İngiliz hükümetinin en son kararlaştırdığı Osmanlı politikasına aitti. Kral, Lord Grey ve Lord Palmerston'la Doğu Sorununu yeniden görüşmüş ve bir süredir Lord Palmerston'un yürüttüğü Osmanlı politikası, daha da güçlendirilerek hükümetin resmi politikası haline getirilmişti. Böylece Lord Palmerston'un 1832 sonundan beri uygula-

118 PB, GRE/E/481/20/61, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Kasım 1833.

119 PB, GRE/E/481/270/21, Grey'den Ponsonby'ye, 03 Aralık 1833; Edward, *age.*, s. 260. Pertev Paşa, Rus gemilerinin İstanbul'a çağrılacağı haberleri çıktığı sırada konuyu, Akif Paşa'ya sormuş, bu gerçekleştirildiği takdirde belli bir fayda elde edileceği, ancak büyük bir tehlike altına girileceği uyarısını da çok önceden yapmıştır. BOA, HAT, nr. 48060.

maya çalıştığı politika, İngiliz hükümetinin tam desteğiyle kuvvetlendirilmiş oluyordu.

Lord Grey'in mektubundan kısa bir süre sonra, hükümetin bu konudaki resmi yazısı da İstanbul'a ulaştı. Buna göre Lord Ponsonby, bütün araçları kullanarak II. Mahmud'u mevcut barış ortamını bozacak bir hareketten alıkoymalıydı. Çünkü II. Mahmud, barışı bozarsa kendi çöküşüne ve Rusya'nın planını gerçekleştirmesine yine kendi sebep olacaktı. Osmanlı Devleti, bu durumda Polonya'nın başına gelenleri çok iyi düşünmeliydi. İngiltere için "güçler dengesinin vazgeçilmez bir parçası olan Türkiye'nin bütünlüğü ve bağımsızlığının korunmasının" ne kadar önemli olduğu ve bunu korumaktan başka hiçbir amaçları olmadığı padişaha açıklanmalıydı. II. Mahmud'un M. Ali Paşa korkusu yüzünden Rusya'ya yaklaştığı biliniyordu. Ancak İngiltere'nin onu bu konuda koruyacağını bilmesi gerekiyordu. Bu korku giderildiği takdirde padişah daha mantıklı düşünme imkânı bulacak ve Rusya ile girdiği ilişkide kendi gerçek konumunu görebilecekti. İngiliz hükümetinin önem verdiği konulardan biri de Osmanlı halkındaki memnuniyetsizliğin giderilmesiydi. Rusya'dan nefret eden halk, bir isyan başlatabilirdi. Lord Ponsonby, bu bilgiler çerçevesinde padişahı etkilemeli ve güçlü araçlarla İngiliz politikasına göre olaylara müdahale etmeli ve "gerçek pozisyonunun ne olduğu konusunda sultanın gözleri açılmalı" idi.[120] Bu şekilde İngiliz hükümetinin Osmanlı Devleti ile ilgili resmi politikası 1833 sonunda belirlenmiş oluyordu. Alınan bu kararlar aynı zamanda Rus hükümetine de bildirildi.[121]

Görüldüğü gibi Lord Palmerston; kralı ve Başbakan Lord Grey'i Osmanlı Devleti için birtakım askeri tedbirler almaktan çok II. Mahmud'a koruma garantisi vermeye ve ona, kendini reformlarla güçlendirmesi için bir barış ortamı sağlamaya yönelik bir politika benimsemeye ikna etmişti. Bu sayede Osmanlı Devleti'nde yapılacak reformların ülkeyi güçlendirmesi yanında diğer bir işlevi de halkta kötü yönetim sebebiyle oluşan memnuniyetsizliği gidermek olacaktı. Rus etkisinden kurtarılan ve ülkesini daha iyi yönetmesi sağlanan II. Mahmud, böylece halkının sevgisini tekrar kazanacaktı.

120 NA, FO, 195/109, nr. 23, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 06 Aralık 1833; NA, FO, 78/220, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 06 Aralık 1833.
121 Bolsover, "David Urquhart," s. 447.

Lord Palmerston, yukarıda bahsi geçen resmi mektubuyla aynı tarihte Lord Ponsonby'ye gönderdiği özel mektubunda, daha önceden, hatta ilk defa eline geçen talimatlarda, Şubat 1833'te açıkladığı reform programını bir kez daha tekrarlamış oldu. İstanbul'a gönderilen resmi mektupta genel prensipler varken özel mektubunda bu prensiplerin detayları yer alıyordu. Ancak bir farkla ki bu kez idari, askeri ve mali reform tavsiyelerinin tonunda değişiklik yaptı. Bu konuda elçinin, padişahı ve Babıâli'yi zorlaması talimatına yer verdi. Ordunun modernleştirilmesi, en önemli ve öncelikle ilgilenilmesi gereken bir konuydu. Bu bağlamda insanların zorla askere alınmasından vazgeçilmeli, orduda İngiliz subayları görevlendirilmeli ve mümkün olursa gayrimüslimler de askere alınmalıydı. Serbest ticaret geliştirilerek tekellerin kaldırılmasıyla ve yönetici yolsuzluklarının giderilmesiyle ekonominin de güçleneceğine inanılıyordu. Böylece ekonomisi güçlenen II. Mahmud, Rusya'ya olan borcunu kolayca ödeyebilecek ve Silistre'yi geri alacaktı. Silistre meselesi çok önemliydi. Çünkü burası Rusya için, Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarına açılan kapısıydı ve Rusya bu bölgeyi elinde tuttukça bu ne zaman isterse Türkiye'ye girebileceği anlamına geliyordu. Lord Palmerston, bütün bu hedeflerde başarıya ulaşmanın ne kadar zor olduğunu bilmekle beraber, Lord Ponsonby'nin İstanbul performansını gördükten sonra, onun bunu başarabileceğine inancı artmıştı. Yine de Lord Ponsonby'nin İngiliz donanmasını Çanakkale Boğazı'ndan zorla geçirme fikrini uygun bulmuyordu. Ondan enerjisini bu konularda harcamaktansa reformlarla, özellikle de ordunun modernizasyonuyla meşgul olmasını istiyordu. İngiliz donanması, barışın korunması için yeterince caydırıcı bir güçtü. Bu donanma aynı zamanda, Rusların olağan dışı Osmanlı operasyonlarını önlemek, dolayısıyla II. Mahmud'u korumak için bekletiliyordu. Belki İngiliz elçisi, bu durumu II. Mahmud'a iletmişti. Fakat II. Mahmud, İngiliz donanmasının Çanakkale Boğazı önünde bekletilmesinden yine de şüpheleniyordu. Bu konuda çevresine, İngiliz elçisine sorular sorması Lord Palmerston'u oldukça kızdırmıştı. II. Mahmud için kullandığı, "Çok istiyorsa İstanbul'u M. Ali Paşa'ya versin ya da tekrar Rusları çağırsın."[122] cümlesi onun bu tepkisini açıkça gösteriyordu.

122 PB, GRE/E/481/4/50, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 06 Aralık 1833; Webster, *age.*, II, s. 540-541.

Gelinen bu aşamada artık İngiltere'nin Osmanlı politikasında başarılı olabilmesi için, niyetleri konusunda padişahı ikna etmesi ve tekrar onun güvenini kazanması gerekiyordu.

Peki, II. Mahmud İngiltere'ye güven duygusunu niçin kaybetmişti? Rus baskısı karşısında, İngiltere'nin geç gelen yardım tekliflerine istese dahi ne derece olumlu yanıt verilebilirdi? Bu sorulara cevap verebilmek için zamanda bir süre geriye gidilerek İngiltere'nin bir süredir izlediği yanlış Osmanlı politikasının gözden geçirilmesi ve Rus baskısı karşısında II. Mahmud'un ve Babıâli'nin durumuna bakılması gereklidir.

İngiliz, Fransız ve Rus Politikaları Karşısında II. Mahmud

İngiliz donanması, İstanbul önlerine geldiğinde (1807), başta III. Selim olmak üzere tüm halk büyük bir korku yaşadı. O sırada genç bir şehzade olan II. Mahmud da bundan etkilendi. Kısa bir süre sonra tahta geçtiğinde barış anlaşmasını imzalayarak İngiltere ile iyi geçinme gayretinde olduğunu gösterdi. Ancak İngiltere'nin Rusya ile kendi aleyhine işbirliği yaparak Navarin'de Osmanlı donanmasını yakması (1827), II. Mahmud'un ikinci bir travma yaşamasına sebep oldu. Bundan kısa bir süre sonra, Yunanistan İsyanı sebebiyle içlerinde İngiliz temsilcinin de bulunduğu elçiler İstanbul'u terk ederek diplomatik ilişkileri kesti. O zaman padişah bunların gitmesini engellemek için çok uğraştı. Bunu başaramayınca da duygularını ve hayal kırıklığını "İşte kalkıp gittiler."[123] sözüyle ifade etti.

Diğer taraftan İngiltere'nin Osmanlıya isyan eden Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa ve İran şahı gibi, Osmanlı Devleti'nin düşmanlarıyla yakın ilişkide olması dostluk anlayışını zedeleyen önemli bir durumdu. Üstelik Cunningham'ın bildirdiğine göre II. Mahmud, Osmanlı topraklarında bulunan bazı İngilizler sebebiyle de İngiltere hakkında olumsuz bir kanaate sahipti.[124] Tüm bu olumsuzluklara rağmen II. Mahmud, Osmanlı-İngiliz ilişkilerini bozmak istemiyordu. Daha önce ayrıntıları verildiği gibi, M. Ali

123 BOA, HAT, nr. 43793.

124 Pera'daki İngiliz tüccarları spekülatörlük yapmakta, Osmanlı kanunlarına uymak istememekteydi. İngiltere'nin himayesinde bulunan ve Yunan İsyanı sırasında aktif bir rol oynayan Yedi Adalar halkı, İstanbul ve diğer bölgelerde olaylar çıkarmaktaydı. Saraya yakın bazı İngilizlerin hareketleri de rahatsızlık verecek dereceye ulaşmıştı. Cunningham, *Anglo-Ottoman Encounters*, s. 195–196.

Paşa İsyanı başladıktan kısa süre sonra İstanbul'a gelen Canning'e olağanüstü bir ilgi gösterilmiş ve İngiltere ile ittifak yapılmak istenmişti. Onun İngiltere ve diğer Avrupa devletleri hakkındaki düşüncelerini, ittifak anlaşması için Namık Paşa'nın Londra'ya gönderilmesi esnasında kullandığı ifadelerden anlamak mümkündür. II. Mahmud bu hususta şunları yazmıştı:

> [Devletin iç meselelerine] Düvel-i ecnebiyyeyi karıştırmamaktan âlâ tedbir ve usûl olmaz ise de ne çâre... Şimdiye kadar taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'mizden düvel-i ecnebiyye haklarında hürmet ve uhûd ve şurûta ne derece riâyet olunmakta olduğu zâhir ve aşikâr ise de onlar tarafından hiç Devlet-i 'Aliyye'miz hakkında bu âna gelinceye bir gün dostluğa riâyet ve menâfi' mu'cib bir madde görülmedi.[125]

Bu ifadelerinden de açıkça anlaşılacağı gibi, 1832 yılı sonlarına gelindiğinde II. Mahmud, devletini modernleştirmek için çaba gösterdiği sırada iyi ilişkiler ve işbirliği içinde olmak istediği devletlerle ilgili büyük bir hayal kırıklığı yaşamaktaydı. Onu Avrupa devletlerinden uzaklaştıran en önemli sebeplerden biri de Fransa'nın Cezayir'i işgal etmiş (1830) olmasıydı.[126]

Fransa, aynı zamanda M. Ali Paşa'nın da en büyük destekçisiydi. II. Mahmud'un, 1833 başında Mehmet Ali Paşa'yı kastederek "bütün bütün Fransalıya bakarak bu derece isyânı artırmakta"[127] ve yine aynı yıl Rusların yardım teklifini kabul ettiği sırada "Fransa'nın dahi bu herife iâne eylemekte olduğu anlaşılıyor."[128] sözleri, onun Fransa'nın gerçek niyetinin bilincinde olduğunu gösteriyordu. Geçmişteki bu deneyimler hesaba katıldığında, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni koruma politikasını başlattığı ve reformlarla güçlendirilmesine karar verdiği bir zamanda, İngiliz politikalarının gelgitlerini unutarak Osmanlıdan hiçbir şey olmamış gibi hareket etmesini beklemek mümkün değildi. Çünkü İngiltere, yaptıklarıyla II. Mahmud'un, Osmanlı yöneticilerinin ve Osmanlı halkının güvenini bir kere kaybetmişti.

125 BOA, HAT, nr. 20183, 1832.
126 Fransa'nın Cezayir'i işgaliyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ercüment Kuran, *Cezayirin Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti (1827–1847)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1957.
127 BOA, HAT, nr. 20602, 1833.
128 BOA, HAT, nr. 20238, 1833.

Resim 4.
II. Mahmud serasker ve kaptan paşa ile birlikte
John Reid, *Turkey and Turks*

İngiliz politikasının başarılı olabilmesi için, önce bu güvenin tekrar kazanılması gerekiyordu.

Politik başarı önündeki tek engel, yalnız güven sorunu değildi. Bundan daha büyük sorun, II. Mahmud'un Rusya ile girdiği ittifaktı. Bu ittifak, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne destek girişimlerini olumsuz etkiliyordu. İngiltere ve Fransa, donanmalarını göndererek Rusya'ya gözdağı verdiği sırada, İstanbul'da aniden başlayacak bir savaş, II. Mahmud'u ve Osmanlı yöneticilerini korkutmaktaydı. Bu ihtimalin çok uzak olmadığı iki ay önce Fransız elçisi bir savaş gemisini zorla Çanakkale Boğazı'ndan geçirmeye kalkıştığında ortaya çıkmıştı. Rus Elçisi Kont Orlof, Babıâli'yi bu konuda "Böyle bir şey olursa bilmiş olunuz ki işiniz bitti." şeklinde uyararak açıkça tehdit etmişti.[129] Lord Ponsonby, bu olayın ardından Reisülküttap Akif

129 Goryanof, *age.*, s. 91-92; Phillipson, *age.*, s. 59-60; Rodkey, *age.*, s. 25. Bu sırada Roussin, Odes-

Paşa'ya "Eğer Rusya, İngiltere ve Fransa'ya karşı düşmanca bir harekete girişirse Babıâli kimi destekleyecektir?" şeklinde çok kritik bir soru yöneltti. Akif Paşa cevaben Fransa ve İngiltere, Rusya ile savaşacak olursa içinde bulunulan şartların bir gereği olarak Rusya'nın yanında yer almak zorunda kalacaklarını bildirdi.[130] İngiliz elçisinin böylesi bir soru sorması savaş ihtimalinin çok uzak olmadığını gösteriyordu.

Bu sırada Lord Ponsonby, II. Mahmud'a atfedilen "Ruslardan bıktım, onlardan kurtulmalıyız." sözü saikıyla, Türkleri Ruslardan kurtarmaya yönelik planlar yapmaya başlamıştı.[131] Bunlar arasında, büyük Avrupa devletlerinin bir anlaşma yaparak Boğazları işgal etmesi ve İngiliz donanmasının zorla Çanakkale Boğazı'ndan geçirilmesi gibi radikal öneriler de mevcuttu.[132] Özellikle İngiliz ve Fransız savaş gemilerinin Boğaz'dan zorla geçirilmesi, bu devletlerle Rusya arasında savaş başlatabilecek bir hareketti. Bu ihtimal, İngiliz ve Fransız donanmalarını Türkler için güven değil korku unsuru haline getirdi. Bu sırada İngiliz gemilerinin Boğaz'ı geçmeyi denemesi halinde buna izin verilmemesi için Boğaz muhafızını Babıâli'nin ikaz etmesi,[133] yaşanan korkunun bir sonucuydu. Kısa bir süre sonra da Kont Orlof İngiliz ve Fransız donanmalarının Çanakkale Boğazı'nı geçmeye teşebbüs ettikleri takdirde buna karşılık verileceğine dair Babıâli'yi uyardı.[134]

sa'daki Fransız konsolosundan, Rusların olağanüstü bir askeri hazırlık içinde olduğuna dair aldığı haberi Lord Ponsonby ile paylaşmıştır. Lord Ponsonby, önce bu bilginin doğruluğundan şüphe etmişse de aynı bilgi Odessa'daki İngiliz konsolosundan da gelince istihbaratın doğruluğu kesinlik kazanmıştır. Ardından Çanakkale'deki İngiliz konsolosunun Gelibolu yakınında bulunan Rus birliklerindeki ani hareketliliğine yönelik bir raporu İstanbul'a ulaşmıştır. Tüm bunlar, Rusların Kont Orlof'un verdiği sözün tam aksi bir hazırlık içinde olduğunu göstermiştir. NA, FO, 78/223, nr. 5, Ponsonby'den Palmerston'a, 22 Mayıs 1833; NA, FO, 78/223, nr. 7, Ponsonby'den Palmerston'a, 24 Mayıs 1833; NA, FO, 78/223, nr. 7, ek. 2 Yeames'ten Mandeville'e, 17 Mayıs 1833; NA, FO, 78/223, nr. 9, Ponsonby'den Palmerston'a, 01 Haziran 1833; NA, FO, 78/223, nr. 9, ek. 1, Lander'den Ponsonby'ye, 21 Mayıs 1833.

130 NA, FO, 78/223, nr. 3, ek. 2, Mandeville'den F. Pisani'ye, 21 Mayıs 1833; NA, FO, 78/223, nr. 3, ek. 3, Pisani'den Ponsonby'ye, 21 Mayıs 1833.

131 PP/GC/PO/144, Ponsonby'den Palmerston'a, 25 Mayıs 1833.

132 Lord Ponsonby'nin söz konusu isteği, böyle bir hareketin ortaya çıkaracağı sonuçlar öne sürülerek reddedilmiştir. İngiliz elçisi, bu konuda ne kadar yanlış düşündüğünü sonradan anlamış ve kendini engellediği için Lord Palmerston'a teşekkür etmiştir. PB, GRE/E/481/20/64, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Kasım 1833.

133 BOA, HAT, nr. 47568, 1833. İngiliz gemileri Çanakkale Boğazı yakınında suları ölçmekte ve tetkikatta bulunmaktaydı. Boğaz muhafızı, bu konuda açıklama istediğinde İngiliz konsolosu, bunun her zaman yaptıkları rutin bir uygulama olduğunu söylemiştir. BOA, HAT, nr. 46568. C ve Ç, 1833.

134 BOA, HAT, nr. 46237. B, 17 Temmuz 1833; BOA, HAT, nr. 46237. C; BOA, HAT, nr. 39783, 1833.

Bunun üzerine Babıâli, İngiliz ve Fransız elçilerine, donanmalarının beklemesine artık ihtiyaç olmadığını bildirdi.[135] Ancak Kasım ayına gelindiğinde donanmalar hâlâ bölgeden ayrılmamıştı. Lord Ponsonby ve Roussin, kendi ülkeleri ve Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını korumak için donanmalarını bekletmeye devam edeceklerini açıklamışlardı.[136]

Lord Ponsonby, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlıları korumada kararlı olduklarını Ruslara göstermek için donanmaları bekletmenin gerekli olduğuna inanıyordu. Ona göre, İngiliz donanması II. Mahmud'u Rusların "tuzağına düşmekten" koruyacaktı.[137] Bu destek, aynı zamanda Türklere moral veren bir unsurdu.[138] Ancak II. Mahmud açısından olaya bakılacak olursa donanmaların adeta İstanbul'u "abluka"ya almış gibi Çanakkale Boğazı'nın hemen önünde durması, ona moralden çok endişe vermekteydi.[139]

Bu sırada II. Mahmud'un en büyük korkusu, İngiliz ve Fransız donanmalarının Çanakkale Boğazı'nı zorla geçmeleri ve Rus birliklerinin geri dönmesiyle üç devlet arasında Marmara'da bir savaş çıkmasıydı. Bu da yersiz bir endişe değildi. Lord Ponsonby ve Roussin, İngiliz ve Fransız donanmalarını zorla Çanakkale Boğazı'ndan geçirip padişahtan Hünkâr İskelesi Anlaşmasını iptal etmesini talep etmeye yönelik planlar yapmaktaydı.[140]

135 II. Mahmud, donanmaların beklemeleri konusunda İngiliz ve Fransız elçilerinden açıklama istemiş, İngiliz elçiliği tercümanı Pisani, Akif Paşa ve Pertev Paşa'ya, İngiliz hükümetinin aldıkları karar gereği donanma burada beklemekte, şeklinde bir cevap vermiştir. Buna karşılık Babıâli'den, Mısır meselesi bittiği ve Rus birlikleri İstanbul'u terk ettiği halde donanma bekletilmesinin uygun olmayacağı uyarısı yapılmıştır. Ancak o sırada İngiliz ve Fransız donanmaları artık Mısır meselesi için değil, Hünkâr İskelesi Anlaşması için Boğaz'da bekletilmekteydi. Çünkü anlaşmanın gizli bir maddesi olduğu öğrenilmişti ve anlaşmanın onaylanmasını engellemek için donanmalar bir baskı aracı olarak kullanılmaktaydı. Bunun üzerine II. Mahmud, gizli madde içeriğinin açıklanarak İngiltere ve Fransa'ya karşı bir husus bulunmadığının gösterilmesini ve bu meselenin "bir an akdem önünün kestirilmesi" ni emretmiştir. BOA, HAT, nr. 40771, 1833; BOA, HAT, nr. 40772, 1833.

136 NA, FO, 78/225, nr. 94, ek. 1, Ponsonby'den Pisani'ye, 28 Kasım 1833; NA, FO, 78/225, nr. 94, ek. 2, Roussin'in talimatı, 29 Kasım 1833.

137 PP/GC/PO/148, Ponsonby'den Palmerston'a, 15 Haziran 1833; PB, GRE/E/481/20/62, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Kasım 1833.

138 NA, FO, 78/224, nr. 43, Ponsonby'den Palmerston'a, 26 Temmuz 1833.

139 Lord Ponsonby, donanmaların Çanakkale Boğazı yakınında olmasının Ruslara karşı daha caydırıcı olacağına inanmaktaydı. Ancak Akif Paşa'nın bu uyarılarından sonra, Babıâli'nin bu konudaki hassasiyetini anlayarak donanmaları daha uzak bir yere aldırma sözü vermiştir. NA, FO, 78/224, nr. 44, Ponsonby'den Palmerston'a, 07 Ağustos 1833.

140 LC, Turquie, 267, Roussin'den Broglie'e, 01 Kasım 1833.

Rusya Dışişleri Bakanı Kont Karl R. Nesselrode ise İngiltere ve Fransa, Boğazları geçmeye cesaret ederse genel bir savaşın başlayacağını ve II. Mahmud'a bunun bedelinin ödettirileceğini, A. Fevzi Paşa aracılığıyla Babıâli'ye iletmişti.[141] Böyle bir savaş başladıktan sonra Osmanlı Devleti'nin akıbetinin ne olacağını kimse bilemezdi. II. Mahmud'un "Eğer genel bir savaş çıkacak olursa, bunun ilk kurbanı ben olurum."[142] şeklindeki ifadeleri, padişahın içinde bulunduğu bu zor durumu anlatmaktaydı. Bu sebeple İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yardım etmek isterken zamanlamaya ve bölgenin mevcut koşullarına çok dikkat etmesi gerekiyordu. Nitekim II. Mahmud, İngiliz desteğinden değil, desteğin veriliş şeklinden ve Rus baskısından rahatsızdı.

İlişkilerde Güven ve İşbirliği

II. Mahmud'un M. Ali Paşa'ya karşı yenik düşmesinde, Navarin'de Osmanlı donanmasının yakılması olayının büyük rolü vardı. İngiltere, Rusya ve Fransa bu konuda ortak hareket etmiş, daha sonra II. Mahmud'un ittifak teklifini reddederek Osmanlıyı Rusya'nın kollarına itmişlerdi. Lord Palmerston, sonraki günlerde, İngiltere'nin böyle bir politika izleyerek büyük bir hata yaptığını itiraf edecekti.[143] Lord Palmerston, Rus birlikleri İstanbul'a geldikten sonra harekete geçirilen İngiliz donanması yüzünden, Osmanlı yönetiminin nasıl bir sıkıntı yaşadığını da görebiliyordu. Bu sebeplerin de etkisiyle Lord Palmerston, aldığı çeşitli tedbirlerle bölgedeki tansiyonu düşürdü. Böylece savaş tehlikesi büyük ölçüde azaltıldı.

Lord Palmerston, önce Amiral Rowley'e Malta'ya çekilmesi ve kendinden bir talimat almadıkça Çanakkale Boğazı'nı geçmeye çalışmaması

141 BOA, HAT, nr. 43222, 20 Aralık 1833. I. Nikola, İngiliz ve Fransız donanmalarına karşı Çanakkale istihkâmlarının güçlendirilmesini istemiş; ancak bu konuda nasıl hareket edileceği kolayca belirlenememiştir. Çünkü eğer I. Nikola'nın istediği gibi Çanakkale Boğazı'nda büyük bir çalışma başlatılsa İngiltere ve Fransa bunu, kendilerine bir meydan okuma olarak algılayacaktı. Hiçbir şey yapılmadığı takdirde Rusya hazırlıklarını artıracak, İngiltere ve Fransa telaşa kapılarak Boğaz'ı geçmeye kalkışacaktı. Bu konuya geçici bir çözüm olarak Çanakkale Boğazı istihkâmının Rusya'yı tatmin edecek, İngiltere ve Fransa'yı şüpheye düşürmeyecek şekilde güçlendirilmesine karar verilmiştir. Bu olay, Osmanlı yönetiminin o dönemde karşı karşıya kaldığı ikilemi gösteren güzel bir örnektir. BOA, HAT, nr. 43171, 1833.
142 NA, FO, 78/225, gizli, Ponsonby'den Palmerston'a, 19 Aralık 1833.
143 NA, FO, 195/109, nr. 1, ek. 1, Palmerston'dan Champhell'e, 04 Şubat 1833; BOA, HAT, nr. 37532 ve 46430. L, 12 Şubat 1835; Webster, *age.*, I, s. 284.

emrini verdi.[144] Ardından İngiltere'nin son dönemdeki politika değişikliğinin II. Mahmud ve Osmanlı halkı tarafından nasıl karşılandığını öğrenmeye çalıştı.[145] Bu sırada Lord Ponsonby, İstanbul'da II. Mahmud'un ve Babıâli'nin dostluğunu ve güvenini kazanmaya uğraşıyor, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni korumak ve geliştirmek istediğine onları inandırmaya gayret ediyordu.[146] Buna karşılık Rus Elçisi Bouteneff, II. Mahmud'un korkularını kullanıyor ve onu, sadece Rusya'ya güvenebileceğine ikna etmeye çalışıyordu.[147]

II. Mahmud, Rusları İstanbul'a kendi çağırmasına ve daha sonra onlarla işbirliği yapmasına rağmen Rusların Osmanlı toprakları üzerindeki planlarından, en az İngilizler kadar haberdardı. Bu sebeple Osmanlı topraklarıyla ilgili hesabı olmayan İngiltere ile yakınlaşmaya çalışıyordu. Bu yönde ilk sinyal, Lord Ponsonby diğer Avrupa elçileriyle topçu sınıfı gösterisine davet edildiğinde verildi. Daveti bildirmek için İngiliz elçiliğine gönderilen Osmanlı memuru aracılığıyla Champhell'in İskenderiye'deki faaliyetlerinden duyulan memnuniyet bildirildi. Oysa daha önce Babıâli, Champhell'in M. Ali Paşa'nın yanına gönderilerek bu şekilde ona destek verilmeye çalışıldığından şüphelenildiğini ifade etmişti.[148] İkinci adım Lord Ponsonby'den geldi. Lord Ponsonby, İngiltere kralının II. Mahmud'a duyduğu dostluğu ifade eden mektubunu Akif Paşa'ya verdi. Akif Paşa, bu mektubu doğrudan padişaha ileteceğini söyledi.[149] Dahası kendinin İngiltere'nin ihmal edilmemesi gereken bir ülke olduğunu Babıâli'ye telkin etmekte olduğunu açıkladı.[150]

II. Mahmud, İngiltere ile ilişkilerde son dönemde yükselen tansiyonun düştüğünü görmekten oldukça memnundu. Daha da ileri giderek İngiliz elçisiyle doğrudan iletişimde bulunabilmenin yollarını arıyordu. Ancak bunu doğrudan yapabilmesi de mümkün değildi. Çünkü Rusya, Osmanlıların iç ve dış bütün meselelerde atacağı her adımda, kendilerinin haberdar edilmesini ve kendilerine danışılmasını istiyordu. İngiliz elçisiyle padişahın doğrudan

144 NA, FO, 195/114, nr. 11, ek.1, Palmerston'dan Rowley'e, 27 Ocak 1834.
145 PB, GRE/E/481/4/48–49, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 04 Kasım 1833.
146 NA, FO, 78/224, nr. 43, Ponsonby'den Palmerston'a, 26 Temmuz 1833.
147 NA, FO, 78/224, nr. 57, Ponsonby'den Palmerston'a, 16 Eylül 1833.
148 NA, FO, 78/224, nr. 66, Ponsonby'den Palmerston'a, 02 Ekim 1833.
149 PB, GRE/E/483/IB/39, Pisani'den Ponsonby'ye, 03 Kasım 1833.
150 PB, GRE/E/483/IB/35, Pisani'den Ponsonby'ye, 01 Kasım 1833.

görüşmesine ya da onunla yazışmasına Ruslar tahammül edemezdi. Bu sebeple oldukça riskli bir karar alarak Sisam Prensi Alexander Vogorides'i Lord Ponsonby'ye gönderdi, İngiliz elçisiyle gizli iletişim kurmak istediğini bildirdi. Bu iletişimden sadece Vogorides, Pertev Paşa, saray doktoru Mac. Guffog ve saray soytarısı Abdi Bey haberdar olacaktı. II. Mahmud, bu bağlantıyla Rusya'ya ve M. Ali Paşa'ya karşı İngiltere'yle yakınlaşmak istiyordu. İngiltere'den ilk etaptaki beklentisi, vergisini vermesi ve Kandiye'yi iade etmesi için M. Ali Paşa'ya baskı yapılmasıydı. Böylece kısa sürede tazminat borcunu tamamen ödeyerek Rusya bağlılığından kurtulacaktı.[151]

Lord Ponsonby, İstanbul'a geldiği ilk günlerde, daha önce belirtildiği gibi, II. Mahmud'un korkakça davrandığını, reformları beceremediğini düşünüyordu. Osmanlı yöneticileri hakkında da oldukça olumsuz düşünceleri vardı. Hatta II. Mahmud'un Rusya'ya yakınlığını sürdürdüğü takdirde, M. Ali Paşa'nın desteklenmesi gerektiğine inanıyordu. Ancak kısa sürede bu düşünceleri iki noktada değişti. Birincisi M. Ali Paşa desteklendiği takdirde onun Rusya ile anlaşarak Osmanlı topraklarını paylaşabileceği tehlikesini gördü. İkincisi, padişahı ve Babıâli'yi etkileyerek onları yönlendirebileceğini anladı.[152] Aynı zamanda, II. Mahmud'un danışmanlarının ve Babıâli'nin gerçekleri II. Mahmud'dan gizlediklerini ve Rus elçisinin onu, yanlış bilgiler vererek yönlendirdiğini biliyordu. Lord Ponsonby, teklif edilen gizli iletişimin sağlayacağı bağlantıyla II. Mahmud'a gerçekleri açıklayabileceğini ve Lord Palmerston'un istediği gibi İngiltere'nin reformlar ve diğer konulardaki tavsiyelerini ona iletebileceğini düşünüyordu. Bu sebeple gizli iletişim teklifini kabul etti.[153] Böylece 1833 yılı sonuna gelindiğinde Osmanlı-İngiliz ilişkileri yeniden düzelme yoluna girdi ve Osmanlı Devleti üzerinde İngiliz nüfuzu yeniden etkin olmaya başladı.

Lord Palmerston, II. Mahmud'un İngiliz elçisiyle doğrudan iletişim sağlamak için teklifte bulunacak kadar ona güvenmesinden memnundu.

151 NA, FO, 78/225, gizli, Ponsonby'den Palmerston'a, 19 Aralık 1833; Bolsover, "David Urquhart," s. 447; Fewster, *agm.*, s. 71; Anick, *agt.*, s. 67; Webster, *age.*, I, s. 544.

152 Margaret Jenks, *The Activities and Influence of David Urquhart 1833–56, with Special Reference to the Affairs of the Near East*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University of London, Londra 1964, s. 32; Bolsover, "Lord Ponsonby," s. 104.

153 NA, FO, 78/225, gizli, Ponsonby'den Palmerston'a, 19 Aralık 1833.

Osmanlı Devleti'ne ait aldığı tedbirlerin işe yaramaya başladığını görebiliyordu. Bu yüzden, Babıâli'nin Champhell'e dair memnuniyetini bildirmesini, aradaki güvenin yeniden tesisinin başka bir göstergesi olarak değerlendirdi. Bunun karşılığında, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin refahı için çalıştığını ve çok eskiye dayanan aradaki dostluk ve ittifakı korumak istediklerini bildirmesi talimatını verdi.[154] Bütün bunlar, yeni Osmanlı politikasının uygulamaya geçirilebilmesi için gereken güven duygusunun yeniden oluşmaya başladığını gösteriyordu.

Reform Karşıtı Cephe: Rusya ve Avusturya

Lord Palmerston'un Lord Ponsonby'den istediği hedeflere ulaşılabilmesi için II. Mahmud'la sağlanan yakınlaşma tek başına yeterli değildi. Fransız Elçisi Roussin göreve başladığı günden beri, Rusya'ya karşı mücadele ve padişahı Rusya'dan uzaklaştırma konusunda Lord Ponsonby'ye destek veriyordu. Çünkü bu konuda Fransız hükümeti tarafından görevlendirilmişti.[155] Buna karşın Roussin, II. Mahmud'un halkı tarafından sevilmediğini, bu yüzden artık rolünün bittiğini ve yerini M. Ali Paşa'ya bırakma zamanının geldiğini düşünmekteydi.[156] Bu bakış açısı, Fransa'nın Mısır politikasına uygundu. Fakat İngiliz politikasına tam anlamıyla ters bir görüştü. Aradaki bu farklılık, İngiliz ve Fransız elçilerinin reform konusunda işbirliği yapmasına engel olmaktaydı.

Diğer yandan Rus Elçisi Bouteneff, İstanbul'daki nüfuzunu son derece artırmış durumdaydı. Avusturya Elçisi Stürmer de onunla işbirliği içindeydi. Bu durum, Rus elçisinin etkisini daha da artırıyordu. II. Mahmud ve Babıâli üzerindeki Rus etkisinin ortadan kaldırılabilmesi için önce Avusturya elçisinin Bouteneff'e desteğinin kesilmesi gerekiyordu.[157] Lord Ponsonby, Stürmer'i bu konuda ikna edebilmek için onunla iki uzun görüş-

154 NA, FO, 195/114, nr. 4, 15 Şubat 1834.
155 Roussin, İngiltere ve Fransa'nın ortak karar aldığı konularda Lord Ponsonby ile iş birliği yapmakla görevlendirilmiştir. LC, Turquie, 268, Roussin'den Broglie'e, 06 Ocak 1834.
156 LC, Turquie, 267, Roussin'den Broglie'e, 08 Aralık 1833.
157 Lord Palmerston, Avusturya'yı Rusya'dan uzaklaştırmaya çalışmakta, onun İngiltere ve Fransa'yla hareket etmesini sağlamaya büyük önem vermekteydi. Çünkü Doğu Sorununda Metternich'in izleyeceği politika, Avrupa güç dengeleri içinde belirleyici bir etkiye sahipti. Ancak Avusturya, Doğu Sorunu konusunda bir süredir Rusya'ya yakın bir politika izlemekteydi.

me yaptı. Ancak Stürmer, Rusların verdikleri sözleri tuttukları ve Osmanlı topraklarını ele geçirmek gibi bir planları olmadığını gösterdikleri düşüncesindeydi. Lord Ponsonby, Türkiye'nin "iç koşullarının düzeltilmesi" gerektiğini düşündüğünü söylediğinde buna karşılık olarak "Türkiye'nin çok güçlenmesi Avusturya'yı memnun etmez. Avusturya, yeni bir Muhteşem Süleyman görmek istemiyor." şeklinde cevap verdi.[158] Hatta bu görüşmeden kısa bir süre sonra, Akif Paşa'yı İngiltere ve Fransa arasında gerçek bir ittifak bulunmadığına dair ikna etmeye bile çalıştı.[159]

Stürmer'in Rus politikası lehine bu faaliyetleri, Lord Ponsonby'nin sürdürdüğü politikanın aleyhineydi. Aynı günlerde Avusturya'daki İngiliz Elçisi Frederick Lamb'ın verdiği bilgiler ise, bu durumun yakın bir zamanda İngiltere lehine değişeceğine dair bir umut vermekteydi. Buna göre Metternich, I. Nikola, II. Mahmud'la bir ittifak anlaşması yapacağını kendisinden gizlediği için kendini "aldatılmış" gibi hissediyordu. Bu olay, Metternich'e öylesine dokunmuştu ki "küçük düşürülmüş" bir tavırla Lamb'la konuşmuştu. Metternich, artık Lord Palmerston'un Lord Ponsonby'ye Osmanlı Devleti'nin reformlar yoluyla güçlendirilmesi için verdiği talimata destek vereceğini açıklamıştı. Lamb'a şöyle demişti: "Sultan kendi kaynaklarına güvenmeli, şikâyetleri gidermeli, gelirini artırmalı, hepsinden öte başlangıçta kendisini güçlendiren, fakat sonunda kendi yıkımına sebep olacak bir gücün korumasına girme olayının tekrarlanmamasını sağlamalıdır." Metternich, aynı görüşmede Stürmer'e, reformlar konusunda II. Mahmud'u teşvik etme görevinde Lord Ponsonby'yle işbirliği yapması yönünde talimat gönderme sözünü de vermişti.[160]

Avusturya'nın bu şekilde Rusya'dan uzaklaşmaya başlaması ve Metternich'in reform konusunda vereceğini belirttiği destek önemliydi. Bu sayede Stürmer'in pozisyon değiştirmesi, İngiliz politikasının başarıya

158 NA, FO, 78/235, nr. 7, ek. 1, Ponsonby'den Palmerston'a, 22 Ocak 1834.
159 NA, FO, 78/235, Ponsonby'den Palmerston'a, 12 Şubat 1834.
160 NA, FO, 78/243, nr. 179, Lamb'tan Palmerston'a, 26 Aralık 1833. Ekim 1833'te Münchengratz Konferansı görüşmeleri sürerken I. Nikola, yemek yedikleri sırada Metternich'e, "Hasta adam hakkında ne düşünüyorsunuz?" diye sormuş, Metternich anlamazlıktan gelince sorusunu üç kez tekrarlamıştır. Sonunda Metternich, "Bana bu soruyu, bir hekime sorar gibi mi, yoksa mirasçıya sorar gibi mi sormaktasınız?" şeklinde cevap vermiş ve Avusturya'nın Osmanlı Devleti ile ilgili Rus planlarına karşı olduğunu göstermiştir. Potyemkin, *age.*, s. 531.

ulaşma şansını oldukça artıracaktı.[161] Ancak Lord Ponsonby, Metternich'in bu sözlerine itimat edilemeyeceğine inanıyordu. Çünkü ona göre, I. Nikola kendini yeterince güçlü hissettiği ve diğer devletleri zayıf gördüğünde Boğazları ve İstanbul'u işgalden çekinmeyecekti; bu durumda Avusturya ise toprak paylaşımına ortak olacaktı.[162] Rusya'nın planlarından vazgeçmediğinin en büyük delili, Ahmed Fevzi Paşa'ya imzalattıkları Petersburg Anlaşması (29 Ocak 1834) idi.[163]

Roussin de bu konuda Lord Ponsonby ile aynı görüşteydi.[164] Kısa bir süre sonra, Lord Ponsonby ve Roussin'in tahminlerinde yanılmadıkları ortaya çıktı. Ancak Stürmer, Metternich'in verdiği söze rağmen tavrında bir değişiklik yapmadı. Babıâli'yi, Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin dostu olduğuna inandırmak ve her sözüne güvenmelerine ikna etmek için Rus elçisiyle birlikte yürüttüğü faaliyetlerine devam etti.[165] Bu, Rus elçisi karşısında Lord Ponsonby'nin etkisini zayıflatan bir durumdu.

Gerçekten de o sırada Rus elçisi Bouteneff, Babıâli'nin kontrolünü büyük ölçüde ele geçirmişti. Hünkâr İskelesi Anlaşmasından sonra, atılacak her adımda Rusya'ya danışma yükümlülüğü altına girilmişti. Sarayda ve Babıâli'de birçok kişi, rüşvet ya da korku yoluyla özellikle de Kont Or-

161 Metternich, bu dönemde Osmanlı Devleti'nin bölünmesine karşı olmasına ve Lord Palmerston'un reform programına destek sözü vermesine rağmen, Rusya'ya yakın bir politika izlemeye devam etmekteydi. Metternich, I. Nikola'nın hiçbir Türk şehrini topraklarına katmayacağına inanmakta ve İngiltere'nin de bu söze güvenmesini istemekteydi. Ancak I. Nikola sözünü tutmazsa ona karşı İngiltere'nin yanında yer alacaktı. Doğu Sorunu konusunda ikisi arasındaki anlayış farklılığı hâlâ çok netti. Lord Palmerston, İstanbul'da Rusya'yı görmek yerine M. Ali Paşa'yı tercih ederken Metternich, M. Ali Paşa yerine Rusya'yı tercih etmekteydi. Çünkü ona göre böyle bir durumda Rusya'yı İstanbul'dan çıkarmak mümkünken, M. Ali Paşa İstanbul'a girdiğinde burada kalıcı olacaktı. NA, FO, 195/ 114, nr. 12, ek. 1, Lamb'tan Palmerston'a, 26 Aralık 1833.
162 NA, FO, 78/235, nr. 22, Ponsonby'den Palmerston'a, 01 Mart 1834.
163 NA, FO, 78/235, nr. 27, Ponsonby'den Palmerston'a, 01 Mart 1834; NA, FO, 78/235, nr. 24, Ponsonby'den Palmerston'a, 01 Mart 1834. Lord Ponsonby, bir süre sonra, Rusların bu anlaşmayla ele geçirdiği toprakları gösteren bir haritayı Londra'ya göndermiştir. Bu haritayı ona Akif Paşa vermiştir. NA, FO, 78/235, nr. 36, Ponsonby'den Palmerston'a, 07 Nisan 1834.
164 LC, Turquie, 268, Roussin'den Broglie'e, 06 Ocak 1834.
165 Stürmer, Akif Paşa'ya baskı yapmakta ve onu, Avusturya'nın, Rusya'nın Osmanlıya karşı niyetlerine kefil olduğuna, Fransa'nın sadece İngiltere'ye saygısı sebebiyle onunla iş birliği yaptığına ikna etmeye çalışmaktaydı. Kısacası Metternich'in söz verdiği yardım yerine, İngiliz politikası neyi amaçlıyorsa bunu engellemek için çaba göstermekteydi. NA, FO, 78/235, nr. 26, Ponsonby'den Palmerston'a, 01 Mart 1834.

lof'un vasıtasıyla Rusya'nın menfaati için çalışmaya ikna edilmişti.[166] Lord Ponsonby, Rusya'nın Babıâli üzerindeki söz konusu kontrolü ve Stürmer'in tavrı sebebiyle reformların başarılabileceği konusundaki cesaretini kaybetmeye başlamıştı. Bunu şöyle dile getirmişti:

> Sultanın kişisel eğilimi, sizin [Lord Palmerston] bahsettiğiniz reformları ve hatta daha fazlasını yürürlüğe koymak yönündedir. Ancak Rusya, bu ülkenin tüm kontrolünü elinde bulunduruyor. Sultan, elinden gelenin en iyisini de yapsa sonuç beyhude olacaktır. Kötü yönetim ve kötü kurumlar yoluyla Türkiye'yi zayıf tutmak, Rusya'nın çıkarınadır. Rusya, herhangi bir şekilde reform yapılmasına izin vermeyecektir.[167]

Kısacası Lord Ponsonby, İstanbul gözlemlerinden sonra, yapılması istenen reformların Rus etkisi kaldırılmadıkça mümkün olmayacağına inanıyordu. Bunu önlemek için önce Rus taraftarlarının çoğunlukta olduğu Osmanlı hükümetini içten gelecek bir etkiyle devirmek gerektiğini düşünüyordu. Aksi halde Rusya, Babıâli'yi tamamen kontrolü altına alacaktı. Bununla birlikte Rusya karşısında II. Mahmud'u zor duruma düşürmemek amacıyla sert tedbirler almaktan da çekiniyordu.

Aynı günlerde Lord Palmerston'a, Petersburg'daki İngiliz Maslahatgüzarı Bling'ten ulaşan raporlar, Lord Ponsonby'nin tezini destekler nitelikteydi. Bling'in tespitlerine göre, Rusya'nın mevcut Osmanlı politikası, kolayca kontrol edebildiği II. Mahmud'un iktidarda kalmasını sağlamak ve Osmanlı Devleti'ni güçlendirecek reformları engelleyerek onu zayıf tutmak üzerine kuruluydu. Rusya, bu şartların değişmesini önlemek uğruna savaşı bile göze alabilecek durumdaydı.[168] Lord Palmerston, bir süre sonra

166 O günlerde Paris'te ve Londra'da, İstanbul'da kaldığı sürede Kont Orlof'un padişah hariç herkesi satın aldığı konuşulmaktaydı. Potyemkin, *age.*, s. 527. Bu konuda *Caledonian Mercury*'de çıkan bir yazıda, Orlof'un İstanbul'dayken dağıttığı rüşvetler ve Osmanlı yöneticilerinin rüşvet almadan iş yapmadıkları uzun uzun anlatılmıştır. *Caledonian Mercury*, nr. 17592, 14 Nisan 1834.

167 NA, FO, 78/235, nr. 13, Ponsonby'den Palmerston'a, 03 Şubat 1834.

168 Bling'in tespitlerine göre Rusya'nın Osmanlı topraklarını ele geçirme amacı bulunmamaktaydı. I. Nikola, İstanbul'u istediği zaman ele geçirebileceğini; ancak elinde tutmasının mümkün olmadığını bilmekteydi. II. Mahmud'u iktidarda tutmak istemesinin diğer bir sebebi, onun güneyindeki Osmanlı

Petersburg Anlaşmasının detaylarını öğrendiğinde, Rusya'nın planlarından vazgeçmediğine ve Babıâli üzerindeki kontrolüne dair uyarılara daha çok hak verdi.[169] Metternich'in verdiği söze rağmen, Rusya ile işbirliğine devam ettiğinin de farkındaydı. Bunun üzerine Lord Ponsonby tarafından bir süredir talep edilen İngiliz donanmasını merkezden emir almadan İstanbul'a çağırabilme yetkisini ona verme kararı aldı.[170]

Reform Programı: Hazırlık

Lord Palmerston, uluslararası arenada oynanmakta olan satrancı hiçbir zaman M. Ali Paşa üzerine kurmadı. Ona göre Osmanlı Devleti için en büyük tehlike Rusya idi. Bu yüzden hesaplaşma günü gelmeden önce reform programı uygulamaya geçirilmeli ve Osmanlı düşmanlarına karşı dirençli hale getirilmeliydi. Çünkü İngiltere, binlerce kilometre uzaktan Osmanlı Devleti'nin geniş topraklarını ancak bir dereceye kadar koruyabilirdi. Bu şartlar, ordu ve donanmada yapılacak reformları diğer alanlardaki reformlara göre daha öncelikli kılıyordu. Ayrıca askeri reformlar, İngiltere'nin doğrudan müdahale edebileceği bir alan özelliği taşımaktaydı.

İngiliz Elçisi Stratford Canning 1832 yılında İstanbul'dan Londra'ya gönderdiği raporlarda, İngiltere'nin Osmanlı askeri modernleşmesine yardım etmesi gerektiğini savunmuştu. Canning bu raporlarda, II. Mahmud'un yeni bir ordu kurmak için çaba gösterdiğini bildirmiş ve "Babıâli muhtemelen belli sayıda Hıristiyan subayı reddetmeyecektir." sözleriyle Osmanlı ordusu için İngiliz subaylar gönderilmesini tavsiye etmişti.[171] Bu uyarıları dikkate alan Lord Palmerston da Şubat 1833'te Lord Ponsonby'ye

eyaletlerinde istediği gibi ticaret yapabilmesine izin verilmesiydi. Güçlü biri tahta geçerse buna göz yummayacaktı. NA, FO, 195/ 114, nr. 12, Bligh'ten Palmerston'a, 07 Ocak 1834.

169 Petersburg Anlaşmasına göre tazminat borcu altı milyondan dört milyona düşürülmüştür. Rusya, bu anlaşmayla küçük bir ülke büyüklüğündeki bir toprak parçasını sınırlarına katmıştır. Aynı zamanda Rusya'nın Eflak-Boğdan için hazırlattığı nizamname de kabul edilmiştir. Silistre'nin tazminat borcu tamamen bitirildiğinde Osmanlı Devleti'ne iadesine karar verilmiştir. Jorga, *age.*, s. 315. Lord Ponsonby, anlaşmanın boyutları hakkında Lord Palmerston'u bilgilendirmiştir. Özellikle Silistre'nin Osmanlıya iadesinin üç yıldan sekiz yıla çıkartılması, bu bölgenin stratejik önemi sebebiyle tehlikeli görülmekteydi. Bolsover, "Lord Ponsonby," s. 102–103.

170 Bu emre göre Lord Ponsonby, II. Mahmud talep ettiğinde, İngiliz donanmasını İstanbul'a çağırma yetkisine sahip olacaktı. PB, GRE/E/481/4/54–59, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 06 Mart 1834; NA, FO, 195/114, gizli, Palmerston'dan Rowley'e, 10 Mart 1834; Temperley, *age.*, s. 119.

171 NA, FO, 78/209, nr. 12, Canning'ten Palmerston'a, 07 Mart 1832.

gönderdiği talimatta konuyu gündeme getirmiş ve ona, II. Mahmud "ilerleme sağlamak için, M. Ali Paşa'nın yaptığı gibi, kendisine yardımcılar bulmaya çalışmalıdır. O, niçin ordu ve donanmasını güçlendirmek için İngiliz subaylara görev vermiyor?" diye sormuştu.[172]

Buna rağmen 1834 yılı ortalarına kadar, bu meselede harekete geçilmesi mümkün olmadı. Bu tarihe kadar Lord Ponsonby, Osmanlı ordusuna ve donanmasına dair bilgiler toplamakla meşgul oldu.

İstanbul'dan Londra'ya ulaşan raporlarda, Osmanlı savunma gücünün zayıflığına dair oldukça kötü bir tablo çiziliyordu. Lord Ponsonby, ilk raporunda Osmanlı donanmasında 27 savaş gemisi olmasına rağmen, bu gemileri kullanacak denizciler bulunmadığını bildirdi. Buna göre bazı Osmanlı eyaletlerinden denizci istenmiş; ancak olumlu yanıt alınamamıştı. Üstelik son çare olarak gemilerde Rusların bile çalıştırılmasına karar verildiğine dair söylentiler mevcuttu.[173] Bu söylentilerin doğruluğunu destekleyen bazı deliller de vardı. Kont Orlof, Osmanlı donanmasında Rus subaylara görev vermesini II. Mahmud'dan talep etmişti.[174] Nitekim Rus mühendisler, Çanakkale Boğazı savunmasının güçlendirilmesi gibi konularda kullanılmaya başlanmıştı.[175] Osmanlı ordusu ve donanması konusunda Rusya'nın girişimlerine dair İstanbul'dan ulaşan bu bilgiler, Lord Palmerston'un askeri modernleşme planlarına farklı bir boyut kazandırdı. Zira Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç duyduğu askeri uzman ve teknolojik destek İngiltere tarafından sağlanmazsa bu boşluğu Rusların doldurabileceği anlaşılmıştı. II. Mahmud, bir süre sonra Lord Ponsonby'yi atış talimine davet etti. İngiliz elçisi, buradaki gözlemlerinden Osmanlı ordusunun silah ve donanım bakımından oldukça kötü olduğuna kanaat getirdi.[176] Bu durum, Osmanlı ordusunu eğitmek ve idare etmek için sadece subaylar gönderilmesinin yeterli

172 PB, GRE/E/481/4/21–23, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 17 Şubat 1833.
173 NA, FO, 78/223, nr. 19, Ponsonby'den Palmerston'a, 07 Haziran 1833.
174 Auldjo, *age.*, s. 87.
175 Rus mühendislerin bu işte kullanıldığına dair ilk bilgiyi, Mandeville vermiştir. NA, FO, 78/222, nr. 62, Mandeville'den Palmerston'a, 05 Nisan 1833. Bu konuda ayrıca bkz. *The Morning Chronicle*, nr. 20076, 30 Aralık 1833. Rus Teğmen Digor Kavalın, Asâkir-i Mansûre Ordusu alaylarına avcı usulünü öğretmek amacıyla bir süre İstanbul'da bulunmuştur. İsmet Binark, "Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Mevcut Nâme-i Hûmâyun Defterlerine Göre Osmanlı Rus Münasebetleri," *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491–1992)*, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 207.
176 NA, FO, 78/224, nr. 67, Ponsonby'den Palmerston'a, 06 Ekim 1833.

olmayacağını, silah ve askeri teçhizat açısından da ordunun desteklenmesi gerektiği düşüncesini ortaya çıkardı.

Bu sırada İngiliz donanmasını İstanbul'a çağırma yetkisini elde etmesi, II. Mahmud'la kurulan gizli iletişim ve David Urquhart'ın o günlerde İstanbul'da bulunması, Lord Ponsonby'nin reform konusunda başarı umutlarını artırmıştı. Bu durum, onun bu konudaki düşüncelerini daha da belirginleştirdi. Lord Ponsonby, reformların nasıl yapılması gerektiğine dair önerilerde bulunmaya başladı. Bu çerçevede gayrimüslimlerin orduya alınması ve gelirleri merkezi hazinede toplayacak bir maliye bakanlığının kurulması hakkındaki görüşlerini Lord Palmerston'a bildirdi. Lord Palmerston, Şubat 1833'te reform programıyla ilgili detayları verirken gayrimüslim tebaanın askere alınmasıyla Osmanlının düşmana karşı daha iyi mücadele edebileceğini belirtmişti. Ancak bunların askerliklerinin İslami kurallara aykırı olduğu detayı atlanmıştı. Lord Ponsonby önce buna dikkat çekiyordu. Ona göre bunlar orduya alınsa bile, Müslüman askerlerin onlarla işbirliği yapmaları çok zor olacaktı. Bunun yerine Osmanlı hâkimiyetinde yaşayan Hıristiyan milletlerin kendi içlerinde küçük idari birimler ve vilayetler şeklinde kendi güçlerini organize ederek çözülmekte olan devleti destekleyebileceklerini düşünüyordu. Ancak bu sefer de gayrimüslimler silahlandıkları için kendilerini Türklerle eşit görerek, kendi içlerinde bölünerek, bağımsız olmak isteyebilirlerdi. Lord Palmerston cevabında, Lord Ponsonby'nin öne sürdüğü Hıristiyanların kendi içlerinde savunma birimleri oluşturması fikrini desteklediğini açıkladı. Ancak bunu, II. Mahmud onlara Ruslarda bulabileceklerinden "daha iyi bir yaşam" verebildiği takdirde mümkün görüyordu. Çünkü ancak o zaman Osmanlı Devleti'ni savunmak için birleşeceklerdi. Lord Palmerston, gerektiğinde İngiliz hükümetinin 200.000 tüfek göndererek Osmanlı ordusunu destekleyeceği garantisini de veriyordu. Lord Ponsonby'nin yukarıda söz edilen mektubunda yer alan bir diğer öneri, gelirlerin merkezde toplanması için bir maliye bakanlığının kurulmasına dairdi. Lord Palmerston, bu öneriye "Ben senin, Türklerin maliye bakanlığına sahip olmaları gerektiğine dair fikrini tam olarak destekliyorum." şeklinde cevap vermişti. Böylece, taşradaki memurların zimmetine para geçirmesi

engellenecek ve gelirler merkezde toplanacaktı; bu şekilde güçlü bir ordu için gerekli finansman da sağlanacaktı.[177]

Görüldüğü gibi Lord Ponsonby, elçilik görevleri arasında bulunan reform konusunu ihmal etmiyor, her ne kadar başarılı olunabileceğine dair umutlu olmasa da Osmanlı Devleti'nin koşullarına uygun çözümler geliştirmeye çalışıyordu. Bundan kısa bir süre sonra Osmanlı ordusunda önemli bir reform hareketine girişilmesi, reform konusunda başarılı olunabileceğine dair beklentileri daha da artırdı.

Merkezi orduya yardımcı olmak üzere redif birliklerinin kurulacağı haberi, 10 Mayıs'a gelindiğinde *Takvim-i Vekayi*'de yayınlandı. Lord Ponsonby bu gelişmeyi büyük bir sevinçle karşıladı. Ona göre atılan bu adım, genel anlamda yapılacak reformların bir parçası olacaktı. Bu konuda başarılı olunması halinde Osmanlı Devleti'nin durumu kısa sürede değişecekti. Lord Ponsonby, Rusya ve Avusturya'nın bunu engellemek için harekete geçmelerinden de endişe duyuyordu. Çünkü bu iki devlet, "Türklerin alışıldık uyuşukluklarını giderecek" tüm yararlı tedbirlere karşıydılar. Sözlerine şöyle devam ediyordu: "Bu milleti kendini savunabilecek hale getirmek için yeterli araçlar var. Ancak kendilerini güçlendirmek için yeterli zamanı bulamadan önce ezileceklerinden eminim."[178]

Lord Palmerston, II. Mahmud'un redif birlikleri oluşturma konusundaki girişimini öğrendiğinde çok memnun oldu. Hatta daha önce teklif ettiği tüfekleri çok daha uygun bir fiyata satmayı önerdi.[179] Ona göre, de-

177 PB, GRE/E/481/4/54–59, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 06 Mart 1834; Webster, *age.*, II, s. 541. Bir süre önce *Takvim-i Vekayi*'de yayınlanan bir fermanda, vergilerin toplanmasında yaşanan yolsuzlukları önlemek için vergi sisteminde reform yapılacağı açıklanmıştır. Lord Ponsonby, bu konuya verdiği önemin bir göstergesi olarak, bu habere ait gazete sayfalarını Lord Palmerston'a göndermiştir. NA, FO, 78/235, nr. 25, Ponsonby'den Palmerston'a, 01 Mart 1834.

178 NA, FO, 78/236, nr. 54, Ponsonby'den Palmerston'a, 14 Mayıs 1834. Redif birlikleriyle ilgili nizamnamenin yayınlanması (8 Temmuz 1834) ardından, hangi bölgeden ne kadar asker toplanabileceği nüfus sayımlarından faydalanarak hesaplanmış, sonra da redif birlikleri için asker yazılmaya başlanmıştır. Mübahat S. Kütükoğlu, "Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu Redif-i Asâkir-i Mansûre," *Tarih Enstitüsü Dergisi (Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı)*, 12, İstanbul 1982, s. 128, 131; Musa Çadırcı, "Anadolu'da Redif Askeri Teşkilatının Kuruluşu," *Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik*, İmge Yayınları, Ankara 2008, s. 31–37; Zürcher, *age.*, s. 41. Redif birliklerinin oluşturulacak olması *The Times*'da *"önemli bir yenilik"* olarak nitelendirilmiş ve ilgili fermanın tam metni yayınlanmıştır. *The Times*, nr. 15603, 08 Ekim 1834, s. 5.

179 Lord Palmerston, daha sonra, bu tüfeklerin sadece yeni İngiliz elçiliği için bir bina verilmesi karşılığında hibe bile edilebileceğini Lord Ponsonby'ye bildirmiştir. PB, GRE/E/481/4/79, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 22 Ağustos 1834.

ğişime böyle devam edildiği takdirde Osmanlı Devleti kendi kaynaklarıyla güçlendirilmiş olacaktı. Bu yüzden Lord Ponsonby'ye, Rusya ve Avusturya elçilerinin tüm engellemelerine rağmen II. Mahmud'u reformlar konusunda cesaretlendirmek için elindeki tüm araçları kullanması, talimatını verdi. Diğer yandan mali alandaki reformların da ihmal edilmemesini istedi. Çünkü ordu için gereken finansmanın sağlanması, vergileri düzenli toplamak için güçlü bir sistemin kurulmasına bağlıydı.[180] Lord Palmerston, Lord Ponsonby'ye şöyle soruyordu: "Finansal ve askeri kaynakları artırılarak Türkiye'nin güvenliği sağlanabilir mi? Üzüntüm o ki böyle bir organizasyon için şimdiye kadar çok az şey yapıldı. Sultan böyle bir planın başında olmaya eğilimli olsa bile, bu süreci etkileyebilmek için bazı araçlara ihtiyaç duyulacaktır." Ona göre, Osmanlı Devleti ancak kendi kaynaklarını canlandırarak güvenliğini sağlayabilecekti.[181]

Bu sebeple Lord Ponsonby'yi, ordu ve donanma reformlarla güçlendirilmedikçe, M. Ali Paşa'ya karşı girişilecek bir savaşın kaybedilmesinin kaçınılmaz olduğu yönünde padişahı uyarmakla görevlendirdi.[182]

Bu esnada Lord Ponsonby, Osmanlı ordusu hakkında tespit ettiklerini, Londra'ya bildirmeye devam ediyordu. Buna göre, ordunun problemleri arasında asker ücretlerinin düzenli ödenmemesi, disiplinsizlik, subayların nitelik ve nicelik bakımından yetersizliği ve ordu komutanlarının kötü yönetimi öncelikle göze çarpıyordu. Ayrıca orduda ve donanmada genel bir memnuniyetsizlik vardı.[183] Diğer yandan II. Mahmud, neredeyse çocuk yaştaki kişileri askere alıyordu. Askere alınanlar talim yapmaya istekliydiler; fakat onları eğitebilecek yeterli subay yoktu. Lord Ponsonby bu sebeple İngiliz subayların eğitmen olarak İstanbul'a gönderilmesinin önemli olduğunu düşünüyordu.[184] Bunun yanında İngiliz subayların Osmanlı ordusunu eğitmek ve idare etmek için gönderilmeleri halinde, uygulamada başarılı olunamayacağı kanaatini de taşıyordu.

180 NA, FO, 195/115, nr. 24, Ponsonby'den Palmerston'a, 01 Haziran 1834.
181 PB, GRE/E/481/4/76, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 22 Ağustos 1834.
182 NA, FO, 195/116, nr. 41, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 22 Ağustos 1834.
183 NA, FO, 78/237, nr. 95, Ponsonby'den Palmerston'a, 24 Temmuz 1834; NA, FO, 78/238, nr. 143, Ponsonby'den Palmerston'a, 10 Eylül 1834.
184 NA, FO, 78/236, nr. 54, Ponsonby'den Palmerston'a, 14 Mayıs 1834.

Çünkü ona göre, Türk askerleri Hıristiyan komutanlara itaat etmeyi kabul etmeyeceklerdi.[185]

Lord Ponsonby, böyle düşünmesine rağmen kendine verilen emirlere göre gereken adımları atmayı da ihmal etmedi. Önce Reisülküttap Akif Paşa'yla görüşerek Osmanlı ordusu için subay ve silah göndermek istediklerini söyledi. Ancak bu konuda bir süre olumlu ya da olumsuz bir cevap verilmedi. Daha sonra Akif Paşa, Suriye'deki isyana müdahale için İngiltere'nin yardımını talep ettiği sırada farklı bir teklifte bulunarak, İngiliz donanmasının Osmanlı donanmasıyla birleşerek hareket etmesini ve bu sırada İngiliz donanmasından bazı subayların Osmanlı donanmasında görevlendirilmesini önerdi. İlaveten Osmanlı ordusunu eğitmek için subay ve uygun fiyata silah alabileceklerini de ifade etti.[186] İngiliz elçisi, o zaman bu teklife hemen yanıt vermedi. Bunun cevabı M. Ali Paşa'ya karşı İngiltere'nin desteğini alabilmek için Londra'ya tayin edilen Osmanlı Elçisi Namık Paşa'ya verildi.

Lord Palmerston, Namık Paşa'ya İngiliz ordusu ve donanmasının katılacağı, barışı bozacak bir askeri yardımda bulunmayı kabul edemeyeceklerini söyledi. Ayrıca II. Mahmud'un orduda başlattığı reformlara devam etmesini ve donanmasını güçlendirmeye çalışmasını tavsiye ederek, buna yardım için İngiliz subaylarını İstanbul'a gönderebileceklerini beyan etti.[187]

Bu esnada Rus Elçisi Bouteneff, Babıâli'deki adamları aracılığıyla tüm gelişmelerden haberdardı. Namık Paşa'nın Londra'ya, M. Reşid Paşa'nın Paris'e elçi gönderilmesi[188] Rusya'yı zaten yeterince rahatsız etmişken subay meselesinin gündeme getirilmesi tansiyonun iyice yükselmesine sebep oldu. Rus elçisi hemen Akif Paşa'ya giderek Osmanlı Devleti'nin mevcut politikasında bir değişiklik olup olmadığını, İngiltere'den subay ve silah istenilip istenilmeyeceğini sordu.[189]

185 NA, FO, 78/236, nr. 75, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Haziran 1834.
186 NA, FO, 78/237, nr. 115, Ponsonby'den Palmerston'a, 16 Ağustos 1834.
187 PB, GRE/E/481/4/84, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 16 Eylül 1834.
188 Namık Paşa ve M. Reşid Paşa'nın Avrupa'ya elçi olarak gönderilmesiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. M. Alaaddin Yalçınkaya, "II. Mahmud Dönemi Osmanlı Diplomasisi," *II. Mahmud Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul*, (Ed. Coşkun Yılmaz), İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, İstanbul 2010, s. 185 vd.; Ahmet Dönmez, "Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832–1841," *Fahir Armaoğlu Armağanı*, (Ed. Ersin Embel), TTK Yayınları, Ankara 2008, s. 166-167.
189 Lord Ponsonby'ye göre, Rus elçisine Akif Paşa'yla görüşmesini ileten kişi, A. Fevzi Paşa'nın eski tercümanı Logotheli'dir. NA, FO, 78/328, nr. 129, Ponsonby'den Palmerston'a, 20 Ağustos 1834.

İngiltere'nin subay gönderme teklifi, Osmanlı için cazip görünüyordu. Bununla birlikte II. Mahmud bu tekliften kısa bir süre önce Paris Elçisi M. Reşid Paşa aracılığıyla Fransa'dan eğitmen subay ve askeri okullarda görev yapması için 30 eğitmen ve hoca talep etmişti.[190] Bu konuda öncelikle Fransa'ya müracaat edilmesinde Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu'nun Fransız usulüne göre düzenlenmesi etkili olmuştu.[191]

Fransa'dan gelecek subaylar yanında İngiltere'den de subay alınması halinde bunların her biri farklı sistemde, kendi ülkelerinin modelinde eğitim vereceği için bir karmaşa kaçınılmazdı. Ayrıca İngiliz subayların askerleri eğitmekle yetinmeyip komuta yetkisi istemeleri de muhtemeldi ki bu hiç kabul edilemezdi.[192] Çünkü Müslüman olmayan birinin İslam ordusunu yönetmesi, dinen asla müsaade edilemeyecek bir husustu.[193]

190 LC, Turquie, 270, M. Reşid Paşa'dan Broglie'ye, 24 Mart 1835, LC, Turquie, 270, Akif Paşa'nın yazısı, 17 Şubat 1835; BOA, HAT, nr. 46835, Şubat 1835.

191 Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusunun teşkilatlandırılması Fransız askeri sistemine göre yapılmış ve ordu nizamnamesi dahil her şey Fransa'dan alınmıştır. Bu yolla eskiye dair tüm izler silinmeye çalışılmıştır. Öyle ki talimler, alay düzeni, askeri rütbeler, hatta süvarilerin eğerleri bile bu çerçevede değiştirilmiştir. Tuncer Baykara, *Osmanlılar'da Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, Akademi Kitabevi, Manisa 2000, s. 100–101; Aksan, *age.*, s. 348; William Hale, *Turkish Politics and the Military*, Routledge, Londra 1994, s. 19; Ahmed Cevdet Paşa, *age.*, XII, s. 316. Askerlere, Avrupa tarzı kıyafetler giydirilmiş ve subay yetiştirmek için okullar açılmıştır. Bailey, *age.*, s. 140; Aksan, *age.*, s. 350–351.

192 Bu dönemde görev yapan Martin Manchett de danışmanlık yapmış; ama komuta kademesinde yer almamıştır. Manchett, Osmanlı donanmasında görev yapmak için kendi isteğiyle İstanbul'a gelmiş, Osmanlı-Rus Savaşı (1828–1829) sırasında Osmanlı donanmasında danışman olarak görev yapmış, Edirne Anlaşmasından sonra, komuta kademesinde görev alabilmek için rütbe ve yüksek ücret talep ettiği için görevine son verilmiştir. Ancak Manchett, Londra'ya döndüğünde Lord Palmerston'a yalan söyleyerek, II. Mahmud'un kendine amirallik rütbesi verdiğini söylemiştir. NA, FO, 78/232, Manchett'ten Palmerston'a, 28 Ocak 1833; BOA, HAT, nr. 46474; BOA, HAT, nr. 46637, 01 Kasım 1828; BOA, HAT, nr. 46647, 05 Nisan 1829; BOA, HAT, nr. 46560.

193 NA, FO, 78/278, nr. 208, ek. 1, Ponsonby'den Palmerston'a, 29 Ekim 1836; BOA, HAT, nr. 46427. Ç; Zürcher, *age.*, s. 41. Osmanlı ordusunda ve donanmasında yabancı uzmanlardan faydalanılması yeni bir şey değildir. 18. yüzyıldan itibaren giderek artan bir oranda, Avrupa'dan kendiliğinden gelen ya da resmi yolla getirtilen uzmanlardan faydalanılmıştır. Bir Fransız soylusu olan Bonneval Kontu Claude Alexander 1730 yılında Müslüman olarak Humbaracı Ahmed Paşa ismini almış ve humbaracı ocağının başına getirilerek önemli hizmetlerde bulunmuştur. Ayrıca yine Müslümanlığı kabul etmiş üç Fransız subay ve iki topçu bu dönemde Osmanlı ordusunda görev yapmıştır. Berkes, *age.*, s. 64; M. Alaaddin Yalçınkaya, "Osmanlı Devleti'nin Modernleşme Sürecinde Avrupalılar'ın İstihdam Edilmesi (1774-1807)," *Erken Klasik Dönemden XVIII. Yüzyılın Sonuna Kadar Osmanlılar ve Avrupa*, (Ed. Seyfi Kenan), İSAM Yayınları, İstanbul 2010, s. 421-422; Lewis, *age.*, s. 48. Humbaracı Ahmed Paşa'dan sonra 1774'te Macar asıllı Baron de Tott, Hendesehanenin başına getirilmiştir. İskoçyalı Champhell ve Fransız Aubert de onun yardımcılığını yapmıştır. Tott'un Fransa'ya dönmesinden sonra İngiliz Resmi

Lord Ponsonby ve Yöntemleri

Lord Ponsonby'nin Osmanlı Devleti ve Türkler hakkında bilgi ve düşünceleri, elçilik görevine başlamasının üzerinden iki yıl geçmesiyle birlikte netleşmişti. Ona göre İstanbul'daki en bariz olgu, fikirlerin ve olayların sürekli değişkenlik göstermesiydi. II. Mahmud, halk tarafından, şiddeti sürekli değişmekle birlikte, hâlâ sevilmiyordu. M. Ali Paşa hakkında halkın düşüncesi bazen iyi bazen kötüydü. Şehirdeki düzensizlik kimi zaman azalıyor kimi zaman da artıyordu. Yöneticilerdeki Rusya korkusu son derece fazlaydı. Kısacası istikrar söz konusu değildi. Buna karşılık değişmeyen şeyler de vardı. Mesela, Osmanlı Devleti'nin kaynakları ve coğrafi pozisyonu, insanların Rusya'nın yönetimindekilerden daha iyi durumda olmaları, Rusya'ya karşı duyulan nefret, Türklerin ailelerine bağlılığı, yeni bilgileri öğren-

Mustafa Ağa onun yerini almıştır. Aynı dönemde Osmanlı donanmasında Fransız Le Roi yardımcı olarak görev yapmıştır. I. Abdülhamid zamanında, Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın gayretleriyle yine birçok yabancı uzmana görev verilmiştir. Coğrafyacı Eynard, topçu subayı Lafitte, Meniye, Dömare ve Chabay, Yüzbaşı Monier, inşaat mühendisi Saint-Remy ve Rua, coğrafya mühendisi Poare bunlardan bazılarıdır. Lewis, *age.*, s. 48–51; Karal, *Selim III' ün Hatt-ı Hümayunları*, s. 72–73; Besim Özcan, "XIX. Asrın Ortalarına Kadar Osmanlı Bahriyesinde Yabancı Uzmanların Görevlendirilmesi," *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi*, 24, Erzurum 1997, s. 41; Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, (Çev. Server Tanilli), Cem Yayınevi, İstanbul 1995, s. 10–11; Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform*, s. 34; İhsanoğlu, *agm.*, s. 348. III. Selim'e devlet adamlarının sunduğu lâyihalarda Fransa'dan ve Prusya'dan askeri uzman getirtilmesi tavsiyeleri yer almıştır. Bunun üzerine III. Selim, 1793 yılında Fransa'dan askeri ve teknik uzmanlar talep etmiştir. İstanbul'a getirilen uzmanlara çeşitli alanlarda eğitmenlik görevi verilmiştir. Ayrıca Londra Elçisi Yusuf Agâh Efendi aracılığıyla uzmanlar getirilmiştir. Yalçınkaya, "Osmanlı Devleti'nin Modernleşme," s. 431–435; Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi (1776–1826)*, Eren Yayınları, İstanbul 1995, s. 87–91; Shaw, *agm.*, s. 616; Berkes, *age.*, s. 96. Yine bu dönemde Küçük Hüseyin Paşa'nın gayretleriyle Fransız Deniz Mühendisi Jean-Babtiste Poussielgu önderliğindeki bir grup, modern bir Osmanlı donanması oluşturulması için çalıştırılmıştır. M. A. Ubucini, *Osmanlı'da Modernleşme Sancısı*, (Çev. Cemal Aydın), Timaş Yayınları, İstanbul 1998, s. 336; Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 66–68; Yalçınkaya, "Osmanlı Devleti'nin Batı Politikası-Küçük Kaynarca'dan," s. 79; Özcan, "XIX. Asrın Ortalarına," s. 41–43; İdris Bostan, "Osmanlı Bahriyesinde Modernleşme Hareketleri: Tersane'de Büyük Havuz İnşası (1794–1800)," *150. Yılında Tanzimat*, (Yay. haz. Hakkı Dursun Yılmaz), TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 70–90. 1774–1807 yılları arasında Osmanlı hizmetinde kullanılan İngilizlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Yalçınkaya, "Osmanlı Devleti'nin Modernleşme," s. 435–444. I. Abdülhamid ve III. Selim dönemlerinde Osmanlı hizmetinde çalışan yabancılar hakkında ayrıca bkz. Tuncay Zorlu, *Innovation and Empire in Turkey-Sultan Selim III and the Modernisation of the Ottoman Navy*, Tauris Academic Studies, Londra 2008, s. 78–109; Tuncay Zorlu, "III. Selim Dönemi Osmanlı Teknolojisi," *Nizâm-ı Kadîmden Nizâm-ı Cedîde III. Selim ve Dönemi*, (Ed. Seyfi Kenan), İSAM Yayınları, İstanbul 2008, s. 232–240. Gösterildiği gibi Osmanlı hizmetinde yabancılardan yararlanılması, uzun bir süredir kullanılan bir yöntem olmakla birlikte, bu yapılırken yabancı askerlere dinlerini değiştirmeden ordu ve donanmada komuta mevkii verilmesi yoluna gidilmemiştir.

me istekleri, Yeniçerilerin ortadan kalkmasının ilerleme önündeki engelleri kaldırmış olması, İngiltere'nin yardımına olan ihtiyaç, istikrarlı bir şekilde varlıklarını koruyorlardı. Bu tespitlerden sonra Lord Ponsonby, Türklerin kolayca yönlendirilebileceği kanaatini edindi. Ancak o, yönlendirmeyle reformdan çok, Rusya'ya karşı yapılacak müdahaleyi kastediyordu.[194] Lord Ponsonby, David Urquhart'a gönderdiği bir mektupta, düşüncelerini daha net açıklayarak Lord Palmerston'un reform planının gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığına inandığını dile getirdi. Ona göre her şeyden önce Osmanlı Devleti, Rusya'nın elinden kurtarılmalıydı.[195]

Lord Ponsonby, İstanbul'da bizzat gördükleri ve kendine ulaşan raporlar sebebiyle iki önemli konu çözüme kavuşturulmadıkça hiçbir reform girişiminin başarılı olamayacağını düşünüyordu. Bunlar arasında en önemlisi saray ve Babıâli üzerindeki Rus etkisiydi. Diğeri Mısır meselesiydi. II. Mahmud'un M. Ali Paşa'ya kişisel düşmanlığı o kadar fazlaydı ki bu meseleyi halletmedikçe planlı bir reform mümkün görünmüyordu. Lord Ponsonby, bu iki meseleyle ilgili 1833-1835 yılları boyunca, çoğunlukla kendi yöntemlerini kullanarak sonuç elde etmeye çalıştı. Bu sırada Urquhart'tın da önemli yardımlarını gördü.

Rus Etkisine Karşı Mücadele

Lord Palmerston, Rus ve Avusturya elçilerinin İstanbul'da işbirliği içinde yürüttükleri çalışmaların farkındaydı.[196] Buna rağmen reform çalışmalarına mümkün olan tüm araçları kullanarak devam edilmesini istiyordu. Tüm araçları kullanarak ibaresi, normal diplomasi uygulamaları yanında, amaca ulaşmayı sağlayabilecek diğer yöntemlerin de kullanılması anlamına geliyordu. II. Mahmud'la başlatılan gizli iletişim, bu tür bir kanal açmıştı. Lord Ponsonby, bu kanalın da yardımıyla 1834 yılı boyunca Rusya'nın Babıâli'nin işlerine doğrudan müdahale ettiğini ve Hünkâr İskelesi

194 NA, FO, 78/240, nr. 187, Ponsonby'den Palmerston'a, 25 Ekim 1834.
195 David Urquhart, *Reminiscences of William IV, Correspondence Between Lord Ponsonby and David Urquhart*, Diplomatic Review Office, Londra 1875, nr. 44, Ponsonby'den Urquhart'a, 17 Mart 1835, s. 57.
196 Avusturya elçisi Stürmer, İngiliz politikası aleyhindeki çalışmalarını sürdürmekteydi. Son olarak Stürmer, Babıâli'ye Lord Ponsonby'nin Rusya ile ilgili söylediği hiçbir şeyi dikkate almamalarını tavsiye etmiş ve onun İngiliz hükümeti adına değil, kendi adına hareket ettiğini söylemiştir. NA, FO, 78/236, nr. 44, Ponsonby'den Palmerston'a, 02 Mayıs 1834.

Anlaşmasının savunma değil, saldırıya yönelik olduğunu somut delillerle ispatlamaya yönelik bir çalışma yürüttü. Bu konuda somut deliller bularak İngiliz hükümetini harekete geçirmeyi hedefledi.

Lord Ponsonby, İstanbul'a geldiği günden itibaren Rus elçisinin Babıâli'yi kontrol ettiğine dair güçlü şüphelere sahipti. Bu sırada gerçekleşen bir olay, bu şüpheyi kesin bilgiye dönüştürdü. Bir İngiliz gemisi Boğaz'dan geçerek Trabzon'a gitmek istiyordu. Bunun için elçinin Babıâli'den izin alması gerekiyordu. Bu konuyu daha İngiliz elçiliği müracaat etmeden öğrenen Reisülküttab Akif Paşa, elçilik tercümanını çağırarak bu konuda izin isteneceğini öğrendiğini ancak Rus elçisinin onayı olmadıkça böyle bir iznin verilemeyeceğini ifade ediyordu. Lord Ponsonby, bu tavrı açıkça Rusya'ya tabi olmanın bir göstergesi olarak yorumladı ve "Bu olayın, Babıâli'nin Rus otoritesi buyruğuna girdiğinin bir delili olduğu"na kanaat getirdi. Fakat bu durumun avantaj olabileceğini de düşündü. Lord Ponsonby, Rusya'nın Babıâli'nin diğer elçilerle yaptığı yazışmaları okumasının ve yanı sıra bunlara verilecek cevaplar konusunda yönlendirmelerde bulunmasının kendilerine getireceği avantajın farkına vardı. Çünkü somut delillerle Rus elçisinin Osmanlı Devleti'nin içişlerini yönlendirdiğini ispatlayabilirse bu, İngiliz hükümetine ve diğer Avrupa devletlerine, Rusya'nın gerçek amacını göstermeyi sağlayacaktı. Özellikle Namık Paşa ve Nuri Efendi'nin Londra elçiliğine atanması işlemlerinde Rus Elçisi Bouteneff'in müdahalelerini göstererek bu konuda başarıya da ulaştı.[197] Hünkâr İskelesi Anlaşmasına dair anlaşmanın gizli maddesinin gerçek manasına yönelik sorular yönelterek Babıâli'yi sıkıştırma politikası da izledi.

197 NA, FO, 78/236, nr. 47, Ponsonby'den Palmerston'a, 02 Mayıs 1834. M. Reşid Paşa'nın Paris'e, Namık Paşa'nın Londra'ya elçi olarak gönderilmeye karar verilmesi ardından Bouteneff, elçi talimatnamelerinin kendine verilmesini istemiş ve Babıâli'ye ittifak anlaşmasına göre her türlü meseleyi kendisiyle paylaşmak zorunda olduklarını söylemiştir. NA, FO, 78/328, nr. 129, Ponsonby'den Palmerston'a, 20 Ağustos 1834. Bunun üzerine, Namık Paşa'nın talimatnamesi Rus elçisine verilmek zorunda kalınmıştır. BOA, HAT, nr. 37480. Rus elçisi, 1835'te Namık Paşa yerine Nuri Efendi Londra elçisi olarak gönderileceği sırada da bu konuda kendilerine danışılması gerektiğini ileri sürmüştür. BOA, HAT, nr. 46126. Aynı günlerde Lord Ponsonby'nin Boğazlardan geçen Rus gemileriyle ilgili sorusunun cevabını, Rus maslahatgüzarı hazırlamıştır. BOA, HAT, nr. 46201. Bu sırada mesele Londra'ya da aksetmiş, Dük Wellington, Namık Paşa'dan konuyla ilgili açıklama istemiştir. Babıâli, Namık Paşa'ya aradaki ittifak gereği gizli olmayan yazıları Rusya'ya göstermek durumunda kaldıklarını bildirmiştir. Aynı şekilde cevap vermesi için Nuri Efendi'ye de talimat verilmiştir. BOA, HAT, nr. 46422. G, 27 Mart 1835; BOA, HAT, nr. 37467; BOA, HAT, nr. 33015. A.

Hünkâr İskelesi Anlaşması imzalandığı sırada Akif Paşa ve Pertev Paşa, Avrupa elçilerini şüpheye düşürmemek için gizli maddenin açıklanması gerektiğini düşünmüştü. Ancak Kont Orlof'un isteğiyle bu gizli madde bir süre için Avrupa elçilerine açıklanmadı. Kont Orlof, İstanbul'dan ayrıldıktan sonra II. Mahmud, bu meselede nasıl davranılacağı konusunda Rus elçisiyle görüşerek karar verdi.[198] Aynı sırada Lord Ponsonby, gizli maddeyi Akif Paşa kanalıyla elde etti. Bir süre sonra Lord Palmerston, Babıâli'den gizli maddenin gerçek manasının ne olduğuna dair resmi cevap istemesi için Lord Ponsonby'ye talimat verdi. Lord Ponsonby, II. Mahmud'un panikle Rusya'yı çağırabileceği düşüncesiyle bu talimatı yerine getirmede pek aceleci davranmadı.[199] Fakat 9 Şubat 1834'te Babıâli'ye iki nota verdi.[200] Bu notalara, Rus elçisi Bouteneff'in müdahalesiyle, muğlak ifadelerle dolu, oyalamaya yönelik yanıtlar verildi. Diğer yandan Lord Ponsonby'nin İstanbul'dan gönderdiği Hünkâr İskelesi Anlaşmasının nüshası ile Lord Palmerston'un Londra'daki Rus elçisinden aldığı nüsha birbirinden farklıydı. Lord Palmerston, hemen bu konularda Babıâli'den açıklama istenmesi talimatı gönderdi.[201] Bunun üzerine Lord Ponsonby Babıâli'ye, 21 Nisan'da anlaşmanın iki nüshası arasındaki farklılığı soran yeni bir nota verdi. Akif Paşa, bu farklılığın çeviri yanlışlığından kaynaklandığını belirterek bu meselenin üzerine gidilmemesini rica etti.[202] Babıâli, bir süre yaşanan tereddütten sonra, Londra'daki Rus Elçisi Prens Lieven'in verdiği anlaşma nüshasının doğru metin olduğunu kabul etmek zorunda kaldı.[203] Bunun üzerine Lord Ponsonby, bu konuda Babıâli'yi sıkıştırmaktan vazgeçti. Ancak kasım ayına gelindiğinde 9 Şubat'ta verdiği iki notadaki soruları

198 BOA, HAT, nr. 46195; BOA, HAT, nr. 46195. A.

199 NA, FO, 78/224, nr. 35, Ponsonby'den Palmerston'a, 12 Temmuz 1833; NA, FO, 195/109, nr. 24, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 10 Aralık 1833; NA, FO, 78/235, nr. 4, Ponsonby'den Palmerston'a, 10 Ocak 1834.

200 NA, FO, 78/235, nr. 18, ek. 1 ve 2, Ponsonby'den Akif Paşa'ya, 09 Şubat 1834; BOA, HAT, nr. 46564; BOA, HAT, nr. 46564. A.

201 NA, FO, 195/114, nr. 10, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 15 Şubat 1834.

202 NA, FO, 78/236, nr. 49, Ponsonby'den Palmerston'a, 02 Mayıs 1834; NA, FO, 78/236, nr. 76, ek. 1, Ponsonby'den Akif Paşa'ya, 21 Nisan 1834.

203 NA, FO, 78/236, nr. 76, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Haziran 1834; NA, FO, 78/236, nr. 76, ek. 2, Akif Paşa'dan Ponsonby'ye, 19 Mayıs 1834; BOA, HAT, nr. 46234. B.

Babıâli'ye yeniden yöneltti.[204] 3 Aralık'ta ise Babıâli'nin cevabı geldi. Bir gün sonra Akif Paşa, bu cevabı Rus elçisinin dikte ettirdiğini itiraf ederek "Biz bu tip işlerin tümünde, Rusya'nın tavsiyesini istemeye mecburuz." dedi. Ayrıca Babıâli'nin Lord Ponsonby'nin tüm yazılarını Bouteneff'e gösterdiğini açıkladı.[205] Bu sırada II. Mahmud, duruma müdahale etti ve Lord Ponsonby'ye açık bir cevap verilmesini istedi.[206] Buna rağmen Akif Paşa, İngiliz elçilik tercümanı Pisani aracılığıyla bu konuda resmi cevap istenmemesini rica etti. Çünkü Bouteneff, açık bir cevap verilmesine izin vermiyordu. Lord Ponsonby, Akif Paşa'ya, bunu kabul edemeyeceklerini bildirdi.[207] Sonuçta Akif Paşa, istenilen cevabı göndermek zorunda kaldı. Bu cevap, öncekiler gibi muğlak ifadeler içermekle birlikte son bir yıldır alınan yanıtlar, Hünkâr İskelesi Anlaşmasının gerçek karakterini ortaya çıkardı. Böylece ittifakın savunmaya değil, saldırıya yönelik olduğunu ispatlamış oldu.[208] Lord Ponsonby, bu konularda elde ettiği başarıyı büyük ölçüde, bir süredir gizli iletişime dahil Akif Paşa'dan aldığı bilgilere borçluydu. Bouteneff ve Stürmer'in yaptıklarıyla ilgili perde arkası bilgileri hep onun aracılığıyla öğrenmişti.[209]

Bir İkna Aracı Olarak Mısır Meselesi

Lord Ponsonby'nin Rus etkisini ortadan kaldırmak için araç olarak kullandığı diğer bir konu, Mısır meselesiydi. Çünkü II. Mahmud'un Rus etkisine girmesinin en büyük sebebi M. Ali Paşa'ydı. 1834'te Mısır meselesinin yeniden alevlenmesi sırasında gelişen olaylar, Lord Ponsonby'ye Rus nüfuzunu kırmak için bu konuyu nasıl kullanabileceğini öğretecekti.

Lord Palmerston ve Lord Ponsonby, Osmanlı Devleti'nin reformlar aracılığıyla güçlendirilmesiyle ilgili planlar yaparken II. Mahmud'un plan-

204 NA, FO, 78/240, nr. 178, Ponsonby'den Palmerston'a, 17 Kasım 1834.
205 NA, FO, 78/240, nr. 191, Ponsonby'den Palmerston'a, 06 Aralık 1834; NA, FO, 78/240, nr. 191, ek. 1, Akif Paşa'dan Ponsonby'ye, 03 Aralık 1834.
206 NA, FO, 78/240, nr. 203, Ponsonby'den Palmerston'a, 13 Aralık 1834.
207 NA, FO, 78/240, nr. 209, Ponsonby'den Palmerston'a, 17 Aralık 1834; NA, FO, 78/240, nr. 209, ek. 2 Ponsonby'den Pisani'ye, 15 Aralık 1834; BOA, HAT, nr. 46653, 17 Aralık 1834. A.
208 NA, FO, 78/252, nr. 11, Ponsonby'den Wellington'a, 12 Ocak 1835; NA, FO, 78/252, nr. 11, ek. 1, Akif Paşa'dan Ponsonby'ye, 23 Aralık 1834. Lord Ponsonby, Akif Paşa aracılığıyla Bouteneff'in Babıâli'ye gönderdiği ve gizli maddeye verilecek cevapla ilgili talimat içeren mektubu ele geçirmiştir. NA, FO, 78/252, gizli, Ponsonby'den Wellington'a, 12 Ocak 1835.
209 NA, FO, 78/236, Ponsonby'den Palmerston'a, 02 Mayıs 1834.

ları onlarınkilerden çok farklıydı. M. Ali Paşa'yla bir an önce hesaplaşmak ve en azından Suriye'yi geri almak istiyordu. Bu konuda ilk sinyali Şubat 1834'te Akif Paşa verdi. Akif Paşa, Lord Ponsonby'ye Osmanlı Devleti'nin "bütünlüğü ve dahili güçlenmesi için" İngiltere ve Fransa'nın desteğine ihtiyaç duyduklarını, ancak önce İngiltere'nin tam olarak ne yapabileceğini öğrenmek istediklerini bildirdi.[210] Bir süre sonra Akif Paşa, II. Mahmud'a Osmanlı Devleti çıkarlarının İngiltere'ye güvenmeye ve onlarla işbirliğine bağlı olduğunu söylediğini açıkladı.[211] Akif Paşa, M. Ali Paşa'ya saldırmak gibi bir niyetlerinin olmadığını söylüyordu. Mısır valisi önce saldıracak veya bağımsızlığını ilan edecek olursa bu kararın değişeceği garantisini veriyordu.[212] Ancak II. Mahmud, Nablus'ta Mısır valisine karşı bir ayaklanma çıktığını öğrendiğinde verdiği garantileri unuttu ve bu durumu Suriye'yi geri almak için bir şans olarak gördü. Önce aradaki ittifaka dayanarak Rusya'ya, Mısır valisine yapılacak bir saldırıya destek verip veremeyeceklerini sordu. Ancak Rusya, ittifak anlaşmasının sadece İstanbul'un ve Boğazların korunmasıyla ilgili olduğu yanıtını verdi.[213] Bunun üzerine II. Mahmud, Rusya'dan daha da uzaklaşarak İngiltere'nin dostluğuna ve yardımına daha fazla önem vermeye başladı. İngiltere'den M. Ali Paşa'nın Kandiye'yi geri vermesini ve vergisini ödemesini sağlaması beklenmekteydi.[214] Lord Ponsonby de bu isteklerin karşılanması taraftarıydı. Çünkü padişahın Mehmet Ali nefreti ve korkusu o kadar çoktu ki herhangi bir tehlike halinde padişah, Hünkâr İskelesi Anlaşmasına dayanarak Rusları yardıma çağırmaktan çekinmeyecekti. Ayrıca bu talepler karşılandığı takdirde, İngiltere'nin ne kadar güçlü ve güvenilir olduğu, Rusya'ya bel bağlanamayacağı da ispat edilecekti.[215]

Kısa süre sonra II. Mahmud, Mısır valisinin Bağdat'ı ele geçirmeye hazırlandığına dair bir istihbarat aldı. Bu gerekçeyle Sivas'taki Osmanlı bir-

210 NA, FO, 78/235, Ponsonby'den Palmerston'a, 12 Şubat 1834.
211 NA, FO, 78/235, nr. 36, ek. 1, Pisani'den Ponsonby'ye, 13 Mart 1834.
212 NA, FO, 78/235, nr. 36, ek. 2, Pisani'den Ponsonby'ye, 15 Mart 1834.
213 NA, FO, 78/328, nr. 129, Ponsonby'den Palmerston'a, 20 Ağustos 1834; Anderson, *age.*, s. 108; Bolsover, "Lord Ponsonby," s. 104.
214 NA, FO, 78/236, Ponsonby'den Palmerston'a, 02 Mayıs 1834.
215 NA, FO, 78/236, Ponsonby'den Palmerston'a, 14 Mayıs 1834; NA, FO, 78/236, nr. 57, Ponsonby'den Palmerston'a, 14 Mayıs 1834.

liklerinin başındaki Reşid Mehmed Paşa'ya[216] kuvvetlerini takviye talimatı verildi.[217] Lord Ponsonby, buna tepkisini önce temkinli gösterdi. Amirinin verdiği talimatlar gereği barışın bozulmamasına yönelik tavsiyelerde bulunuyordu. II. Mahmud'u, içinde bulunduğu durumun farkına varması ve böyle bir çatışma başlayacak olursa Mısır güçleri karşısında Osmanlı ordusunun başarılı olamayacağı, bunun sonucunda da kurbanın kendi olacağı yönünde uyardı.[218] Ancak bir süre sonra M. Ali Paşa'nın Kandiye'yi geri vermeyi reddettiğini açıklaması ve isyancıların İbrahim Paşa'yı Nablus'ta yenerek Kudüs'te sıkıştırdığı bilgisinin İstanbul'a ulaşması üzerine durum iyice kritikleşti. Öyle ki Akif Paşa açıkça, Mısır valisiyle savaş çıkması halinde İngiltere'nin yardım edip etmeyeceğini sordu. Lord Ponsonby, bu soruya Babıâli'nin ümit ettiği gibi bir yanıt vermedi. Yalnızca böyle bir şey vuku bulduğu takdirde padişahın tahtını kaybedebileceği ihtimalinin akıldan çıkarılmaması gerektiğini söylemekle yetindi.[219] Akif Paşa, kısa süre sonra "M. Ali Paşa ile savaş başladığı takdirde İngiltere ne yapacaktır?" şeklinde ikinci bir soru yönelttiğinde bu kez Lord Ponsonby'nin cevabı "Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığı korunmaya çalışılacaktır" şeklinde oldu.[220] İngiltere'nin, Suriye'nin geri alınmasına yardım edeceği imasını içeren bu cevap üzerine II. Mahmud'un İngiltere'ye yönelişi daha da güçlendi.

Gelişmeler açıkça gösteriyordu ki İstanbul'daki Avrupa elçilerinin Osmanlı sarayındaki etkinliği, Mısır meselesinde II. Mahmud'a verdikleri ümit oranında artıyor ya da azalıyordu. Bu gerçeği gören Lord Ponsonby

216 1832 yılında Konya Savaşında İbrahim Paşa'ya yenilen Sadrazam Reşid Mehmed Paşa, 1834'ün Kasım ayında önce Sivas, daha sonra Diyarbakır ve Harput bölgelerinin yönetimine getirilmiş ve buradaki Osmanlı birliklerinin komutanlığını yürütmüştür. Mustafa Nuri Paşa, *age.*, IV, s. 274.

217 Lord Ponsonby, bu konuda A. Fevzi Paşa'yı uyarmış ve Bağdat Valisi Ali Paşa'nın böyle bir zemin hazırlamaması için ikaz edilmesini istemiştir. NA, FO, 78/236, nr. 62, Ponsonby'den Palmerston'a, 07 Haziran 1834.

218 NA, FO, 78/236, nr. 70, Ponsonby'den Palmerston'a, 07 Haziran 1834; Urquhart, *Reminiscences*, nr. 9, Ponsonby'den Urquhart'a, 09 Haziran 1834, s. 36; PB, GRE/E/481/4/66, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 24 Haziran 1834.

219 NA, FO, 78/236, nr. 81, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Haziran 1834; NA, FO, 78/237, nr. 99, Ponsonby'den Palmerston'a, 24 Temmuz 1834. Bir süre sonra Şam'daki İngiliz konsolosundan İngiliz elçiliğine, İbrahim Paşa'nın Mısır'dan yeni birlikler getirerek Kudüs'ü tekrar ele geçirdiğine dair bir haber ulaşmıştır. Bu da II. Mahmud'un ani bir saldırıyla Suriye'nin geri alınması planının ne kadar isabetsiz olduğunu göstermektedir. NA, FO, 78/237, nr. 91, Ponsonby'den Palmerston'a, 24 Temmuz 1834.

220 NA, FO, 78/237, nr. 115, Ponsonby'den Palmerston'a, 16 Ağustos 1834.

de bu meseleyi bir koz olarak kullanmazsa sarayı ve Babıâli'yi etkileyemeyeceğini anlamakta gecikmedi. Osmanlı topraklarında Rus nüfuzunun kırılması ve İngiliz etkisinin artırılması için Mısır meselesini, etkili bir araç olarak kullanmaya karar verdi. Bu sebeple Akif Paşa, İngiliz donanmasının Osmanlı donanmasına karşı iki devletin dost ve müttefik olduğunu gösterecek bazı hareketlerde bulunmasını sağlaması için ricada bulunduğunda, bu kez onu geri çevirmedi.[221] Çünkü Lord Ponsonby'ye göre asıl sorun, Rusya idi. M. Ali Paşa'ya karşı verilecek destek sözü, II. Mahmud'un Rusya'dan tamamen kurtulmasını sağlayacaktı.[222] Babıâli'ye, İngiltere'nin her koşulda Osmanlının bağımsızlığını koruyacağı garantisini vermeye devam etti. Ancak Lord Ponsonby şunu anlamıştı ki İngiltere, Mısır valisine karşı yardım sözü verdiği takdirde, II. Mahmud tamamen İngiltere'nin yanında yer alacaktı.[223]

Bir süre sonra İngiliz kralının barışın bozulmasını istemediğine ve ilk saldıranın II. Mahmud olması halinde Osmanlılara yardım edilmeyeceğine dair Lord Palmerston'un talimatı İstanbul'a ulaştı.[224] Lord Palmerston Mısır meselesinin II. Mahmud'u İngiltere'ye yönlendirdiğini ve bunun kendi tavsiyelerini padişaha dinletmek için etkili bir araç olduğunu da görmüştü. Yukarıdaki talimatla aynı gün Lord Ponsonby'ye gönderdiği özel mektubunda, onun çalışmalarından duyduğu memnuniyeti ifade etti. Ayrıca padişaha, savaştan kaçınması ve kendi güvenliği için reformlarla ülkesini güçlendirmeye çalışması yönünde tavsiyelerde bulunmaya devam etmesini istedi.[225] Lord Palmerston, 1832 yılında Stratford Canning'in Yunan sınır anlaşmasını İngiltere'nin istediği şartlarda padişaha kabul ettirebilmek için, Mısır valisine karşı yardım konusunu "yem" olarak kullanmasına nasıl ses çıkarmadıysa, şimdi de Lord Ponsonby'nin aynı yöntemi izlemesini görmezden gelecekti. Bununla birlikte İngiliz dışişleri bakanı, gerçek bir çatışma halinde meseleye Rusya'nın da dahil olacağını biliyordu. Özellikle

221 NA, FO, 78/237, nr. 108, Ponsonby'den Palmerston'a, 05 Ağustos 1834.
222 NA, FO, 78/237, nr. 114, Ponsonby'den Palmerston'a, 12 Ağustos 1834.
223 NA, FO, 78/237, nr. 115 ve 122, Ponsonby'den Palmerston'a, 16 Ağustos 1834; Bolsover, "Lord Ponsonby," s. 105.
224 NA, FO, 195/116, nr. 41, Ponsonby'den Palmerston'a, 22 Ağustos 1834.
225 PB, GRE/E/481/4/72, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 22 Ağustos 1834.

Mısır valisinin bağımsızlığa hazırlandığına dair haberler kendine ulaştığında, duruma müdahale etmekte gecikmedi. Bu bağlamda Lord Palmerston, M. Ali Paşa'yı Champhell ile; II. Mahmud'u da Lord Ponsonby ve Namık Paşa[226] aracılığıyla uyararak muhtemel bir çatışmayı önledi.[227] Böylece savaş tehlikesi, bir süre daha ortadan kaldırıldı.

David Urquhart Faktörü

David Urquhart, Ağustos 1833'te kralın da desteğini alarak Anadolu ve Asya'nın politik ve ekonomik koşulları hakkında rapor hazırlamak üzere İstanbul'da çalışma izni aldı.[228] İstanbul'a geldikten sonra asıl görevini bir süre sakladı. Kendini ticaret amacıyla gelen bir tüccar olarak tanıttı. Urquhart, her ne kadar gerçek görevini gizlese de Osmanlı Devleti hakkında yazdığı kitap sebebiyle İstanbul'da herkes tarafından tanınıyordu. Babıâli, *Takvim-i Vekayi*'nin Fransızca nüshası editörü Alexander Blacque aracılığıyla ondan, Osmanlı reformlarıyla ilgili düşüncelerini anlatan bir rapor hazırlamasını istedi. Bu rapor Türkçeye çevrilecek, kitabıyla birlikte II. Mahmud'a

226 II. Mahmud Namık Paşa'yı, bir süre önce Londra'ya elçi olarak gönderme kararı almıştır. Böylece İstanbul'daki girişimlerin yanı sıra Londra'da da bir Osmanlı memuru çalışacak ve M. Ali Paşa'ya karşı İngiltere'den yardım alma şansı artırılabilecekti. NA, FO, 78/237, nr. 111, Ponsonby'den Palmerston'a, 12 Ağustos 1834; BOA, HAT, nr. 46623, 19 Ağustos 1834.

227 Lord Palmerston, Eylül ayında Fransa'nın M. Ali Paşa'yı bağımsızlık için cesaretlendirdiğini öğrendiğinde Champhell'den Mısır valisini, bağımsızlığını ilan etmeyi denerse, onu Mısır'dan ve Suriye'den çıkarmak zorunda kalacakları yönünde uyarmasını istemiştir. PP/GC/VA/61, Palmerston'dan Champhell'e, 29 Eylül 1834. Lord Palmerston, Namık Paşa'ya da M. Ali Paşa'nın bağımsızlığını ilan etmesine izin vermeyeceklerine dair garanti vermiştir. BOA, HAT, nr. 37503. F, 25 Ekim 1834. II. Mahmud, Ekim 1834'te, savaşçı söylemini değiştirmiştir. Ordusunun ve donanmasının yeterli olmadığını anlamıştır. Avrupa elçilerinin Mısır valisinin bağımsızlığına izin vermeyeceklerine dair verdikleri resmi takrir üzerine saldırı planından vazgeçmiştir. Böyle bir garantiyi II. Mahmud istemiş, bunun üzerine İngiltere, Fransa, Avusturya ve Rusya elçileri istenilen şekilde hazırlanmış takrirleri Babıâli'ye vermişlerdir. BOA, HAT, nr. 37503; BOA, HAT, nr. 37503. C; BOA, HAT, nr. 37503. D; BOA, HAT, nr. 20064, 12 Kasım 1834. Aynı günlerde Fransa ve İngiltere, II. Mahmud ve M. Ali Paşa arasında yeni bir savaş başlarsa bunu zor kullanarak engelleme kararı aldılar. NA, FO, 195/116, nr. 65, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 16 Kasım 1834. II. Mahmud ve M. Ali Paşa arasındaki çatışma olasılığı İngiliz basınının da gündeminde önemli bir yer tutmaktaydı. Bu gazetelerden birinde Suriye'nin yakında çok büyük olaylara sahne olacağı ve burada Osmanlı Devleti'nin kaderinin belirleneceği düşünceleri dile getirilmiştir. *John Bull*, nr. 725, 03 Kasım 1834, s. 346.

228 NA, FO, 78/249, nr. 13, Backhouse'tan Palmerston'a, 08 Ağustos 1833. Palmerston, Urquhart'a kendi talimatını yazması için izin vermiştir. Bu talimata göre Urquhart, 18 ay içinde, Balkanlar'dan Türkiye'ye, Hazar Denizi, Afganistan, Arabistan-Bağdat, Suriye, Yunanistan'ı kapsayan bir seyahat gerçekleştirecektir. Bolsover, "David Urquhart," s. 446.

sunulacaktı. Lord Ponsonby, Urquhart'ın gerçek görevini öğrendiğinde İstanbul'da yalnız başına yürüttüğü çalışmalarda onun kendine iyi bir yardımcı olabileceğini anladı. Çünkü 1832'de İstanbul'da bulunduğu sırada birçok üst düzey Osmanlı yöneticisiyle yakın ilişkiler kuran Urquhart'ın bağlantıları aracılığıyla Babıâli üzerindeki Rus etkisini azaltmada etkili olabileceğini biliyordu. Gerçekten de Urquhart, gelir gelmez eski tanıdıklarıyla yeniden ilişki kurmayı başardı.[229]

Urquhart, daha önce de belirtildiği gibi ticari imkânları araştırmak ve bu konuda rapor hazırlamak için görevlendirilmişti. Ancak kısa sürede ilgi alanı değişti; Londra'ya, politik konularda gittikçe artan raporlar göndermeye başladı. Rusya'dan alınan hammaddenin Osmanlı Devleti'nden alınması gerektiğine dair 23 Ocak tarihli raporunun sonunda, İngiliz diplomasisinin Osmanlı yönetimini etkilemesi gerektiğini düşündüğünü bildirdi.[230] Bir sonraki raporu, artık tam anlamıyla politikti. Burada, Osmanlı halkının Ruslardan nefret ettiği; İngiltere padişaha yardım etmezse Türklerin İngilizlere olan güvenlerini tamamen kaybedeceği yönünde Lord Palmerston'u uyarıyordu. Urquhart incelemelerini sürdürmek istiyordu. Bu amaçla İstanbul'da daha uzun kalabilmek için izin istedi.[231] Lord Ponsonby de onun bir süre daha İstanbul'da çalışması fikrini destekliyordu.[232] Aynı şekilde Lord Palmerston da onun raporlarıyla yakından ilgileniyor, Türkiye'deki çalışmalarını faydalı buluyordu. Bu sebeple Nisan ayına kadar İstanbul'da kalmasına izin verdi.[233]

Urquhart'ın İstanbul'da olması Rus ve Avusturya elçilerinin işbirliği karşısında yalnız kalan Lord Ponsonby'nin önemli bir destek kazanmasını sağladı. Hemen sonra, Vogorides ve Mac. Guffog'un yanında Alexander Blacque'in de bu gruba dahil olmasıyla Lord Ponsonby iyice rahatladı. Urquhart ve Lord Ponsonby'nin Osmanlı Devleti ile ilgili fikirleri de büyük oranda uyuşuyordu. Bu uyum sayesinde Urquhart, her geçen gün daha güç-

229 Bolsover, "David Urquhart," s. 447; Sander, *age.*, s. 200; Orhan Koloğlu, *Miyop Çörçil Olayı: Ceride-i Havadis'in Öyküsü*, Yorum Yayınları, Ankara 1986, s. 13.
230 NA, FO, 78/249, nr. 2, Urquhart'tan Palmerston'a, 23 Ocak 1834.
231 NA, FO, 78/249, nr. 3, Urquhart'tan Palmerston'a, 28 Şubat 1834.
232 Urquhart, *Reminiscences*, nr. 1, Ponsonby'den Palmerston'a, 06 Nisan 1834, s. 33.
233 NA, FO, 195/115, Ponsonby'den Palmerston'a, 09 Mayıs 1834; Bolsover, "David Urquhart," s. 450.

lü bir şekilde Lord Ponsonby'yle ortak hareket etmeye başladı. Türklerin hangi şartlarda reformları uygulamayı başarabilecekleri konusunda aralarında fikir ayrılıkları bulunmasına karşın, ikisi de reformlarda ilerleme sağlanmasını hedefliyordu. Urquhart İstanbul'da kalmak için izin aldıktan sonra Osmanlı maliyesi, ticareti ve nüfus istatistiği üzerinde, dışişlerinin talimatından çok öte bir inceleme yürütmeye başladı. Asıl görevi olan ticari konularda ise çok az bir ilerleme sağlayabildi.[234] Çünkü neredeyse tüm enerjisini A. Fevzi Paşa, Namık Paşa gibi bağlantılarla görüşmeye ve Lord Ponsonby ile Osmanlı Devleti'nin durumunu iyileştirmek için neler yapılabileceği üzerinde düşünmeye harcıyordu. Lord Ponsonby, Urquhart'ın bu çalışmalarından çok memnundu. Zorlukların çok büyük olduğunu, bu nedenle zeki ve temkinli hareket etmeleri gerektiğini ona hatırlatıyor ve şu nasihati yapıyordu: "Biz fırsatları ortaya çıkarmak için çalışmamalıyız, fırsatların kendiliğinden ortaya çıkmasını beklemeliyiz."[235]

Urquhart, 1834'ün Temmuz ve Ağustos ayları boyunca Karadeniz'in kuzey sahillerinde bir geziye çıktı. Buradaki topluluklarla, özellikle de Çerkezlerle görüştü. Sayıları altı milyonu bulan Çerkezlerin Rusya ile Osmanlı Devleti arasında çok güçlü bir bariyer olacağını düşünüyordu. Bu doğrultuda İngiliz Dışişleri Bakanlığına, Çerkezlerin desteklenmesi gerektiğiyle ilgili ayrıntılı raporlar gönderdi. İstanbul'a döndükten sonra da Lord Ponsonby ile çalışmalarına devam etti. Bu sırada Avrupa kamuoyunu Osmanlı lehine çevirmek için onunla birlikte yazılar hazırladı. Bunlardan biri *England, France, Russia, and Turkey*[236] adıyla daha sonra basıldı ve kopyaları kısa sürede yayılarak Avrupa'da büyük bir yankı uyandırdı. Kitap, aynı ilgiyi İstanbul'da da gördü ve çevirisi II. Mahmud tarafından da okundu. Urquhart, Lord Ponsonby'nin tavsiyesiyle Osmanlı Devleti ve seyahat ettiği yerlerdeki izlenimleri hakkında Lord Palmerston'a ayrıntılı raporlar[237] gönderiyordu.

234 NA, FO, 78/249, Urquhart'tan Backhouse'a, 16 Haziran 1834.

235 Urquhart, *Reminiscences*, nr. 20, Ponsonby'den Urquhart'a, Haziran 1834, s. 41; Anick, *agt*., s. 80.

236 Bu küçük kitabın asıl metnini Lord Ponsonby hazırlamıştır. Urquhart, Londra'ya döndükten sonra üzerinde değişiklikler yaparak bastırmıştır. Urquhart, *Reminiscences*, nr. 21, 20 Ağustos 1834, s. 42.

237 Urquhart, söz konusu raporda Osmanlı Devleti ve halkının durumunun iyi olmadığını tespit ederek, ilerleme için reformların gerekli olduğunu kanaatine varmıştır. Tespitlerine göre, özellikle halk, padişahın Ruslarla yakın ilişkide olmasından rahatsızdı. Hatta bazı kişiler Urquhart'tan padişaha Ruslarla yakın dost olmamasını söylemesini istemiştir. Urquhart halkın bu memnuniyetsizliğini İngiliz nüfuzunu

Ancak Lord Palmerston, Urquhart'ın görevi dışına çıkarak Çerkezlerle ilgili faaliyetlerde bulunmasından rahatsız oldu. Lord Ponsonby'den onu kontrol etmesini istedi. Bir süre sonra, gönderdiği raporlardaki düzensizliği de göz önünde bulundurarak onu Londra'ya geri çağırdı. Fakat daha sonra Lord Ponsonby'nin Urquhart'ın Çerkezleri isyana teşvik etmediğini ve İstanbul'da kendine çok yardımcı olduğunu bildirmesi üzerine, onu İstanbul başkonsolosu olarak atamak istedi. Ne var ki Urquhart kendine yöneltilen suçlamalar yüzünden daha fazla İstanbul'da kalmak istemedi ve Londra'ya dönmeye karar verdi. Lord Ponsonby de onun bu kararını destekliyordu. Çünkü Lord Palmerston, Osmanlı Devleti'nin durumu hakkında Urquhart vasıtasıyla birinci elden bilgi edinebilecek ve kamuoyunu basın aracılığıyla Türkiye lehine yönlendirilebilecekti.[238] Urquhart'a şöyle demişti: "Sen, soylu bir görev üstlendin. Girişimde bulunduğun şerefli bir iştir."[239] Urquhart, Aralık ayında İstanbul'dan ayrıldı. Yolculuğa çıkmadan hemen önce, reformlar ve alınması gereken diğer tedbirler konusunda tavsiyelerini içeren bir mektubu da II. Mahmud'a iletti.[240]

Urquhart'ın Londra'ya dönüşü, Lord Ponsonby için zor bir döneme rastladı. Çünkü aynı günlerde Liberal Parti (Whing) hükümeti görevden alındı (15 Kasım 1834) ve yerine Muhafazakâr Parti (Tory) iktidara geldi. Dük Wellington ise dışişleri bakanlığına atandı.[241] Lord Ponsonby'nin Lord Palmerston'la kurduğu ilişkiyi Dük Wellington'la aynı şekilde sürdürebilmesi imkânsızdı. Kısa bir süre sonra, onu elçilikten almak için yeni kabine üyelerinden bazıları ve Londra'daki Rus elçisi harekete geçti. Buna karşılık Babıâli, Londra Elçisi Namık Paşa'ya Lord Ponsonby'nin görevden alınma-

artırmak için kullanabileceğini düşünmekteydi. NA, FO, 78/249, nr. 8, Urquhart'tan Palmerston'a, 02 Eylül 1834. Urquhart, yine Lord Ponsonby'nin talebiyle Türkiye'nin kaynaklarıyla ilgili kapsamlı bir rapor daha hazırlamıştır. NA, FO, 78/239, nr. 159, Ponsonby'den Palmerston'a, 11 Ekim 1834.

238 NA, FO, 78/249, nr. 7, Urquhart'tan Palmerston'a, 18 Ağustos 1834; PB, GRE/E/481/21/50, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 11 Ekim 1834; PB, GRE/E/481/4/87, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 16 Ekim 1834; NA, FO, 78/249, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 25 Ekim 1834; LC, Turquie, 270, Roussin'den Rigny'e, 09 Şubat 1835; Urquhart, *Reminiscences*, nr. 27, 11 Ekim 1834, s. 44; Bolsover, "David Urquhart," s. 451–453. Urquhart'ın Çerkezistan gezisiyle ilgili ayrıca bkz. Koloğlu, *age.*, s. 14.

239 Urquhart, *Reminiscences*, nr. 34, Ponsonby'den Urquhart'a, 08 Aralık 1834, s. 49.

240 PB, GRE/E/632/97, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 15 Aralık 1834.

241 PB, GRE/E/481/4/89, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 15 Kasım 1834; NA, FO, 78/240, nr. 212, Ponsonby'den Wellington'a, 18 Aralık 1834; Mowat, *agm.*, s. 168; Shaw, *The Duke of Wellington*, s. 125.

sını önlemeye çalışması talimatı verdi.[242] Bununla beraber Lord Ponsonby, kendini elçiliğe atayan hükümet değiştikten sonra, görevine devam etmesinin zor olduğunun farkındaydı. Yine de Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ni savunmak için mümkün olduğunca İstanbul'da kalmaya kararlıydı.[243] Fakat Rusya'nın bir şekilde kendini görevden aldırmayı başaracağını da düşünüyordu.[244] Kısa bir süre sonra Dük Wellington, Lord Ponsonby'nin İngiliz donanmasını İstanbul'a çağırma yetkisini geri aldı.[245] Dük Wellington, Urquhart'a da benzer şekilde davrandı. Osmanlı Devleti'ne yönelik aktif bir politika izlenmesi gerektiğini savunan Urquhart'ın hazırladığı ve huzurunda okuduğu memorandumu ciddiye almadı. Çünkü Osmanlı Devleti'ne saldırmayacağı yönünde Rusya'nın verdiği garantiye güveniyordu.[246] Dük Wellington, Namık Paşa'nın sunduğu memorandumu da önemsemedi. Namık Paşa burada, II. Mahmud'un reformlar yaparak medeni devletler arasına girmek için uzun zamandır çaba gösterdiğini, ancak M. Ali Paşa'nın tıpkı bir kanser gibi, iyi olan her şeyi engellediğini, İngiltere'nin bu konuda yardımını beklediklerini belirtmekteydi.[247] Dük Wellington'un tepkisi sert oldu ve bir devletin diğer bir devlete güvenerek yaşayamayacağını "her devletin kendi kuvvetine itimad" etmesi gerektiğini hatırlatarak Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmak gibi bir niyetinin olmadığını söyledi. II. Mahmud'a kendi içişlerini düzenlemesini, ordusunu ve donanmasını güçlendirerek diğer devletlerin vaatlerine güvenmemesini tavsiye etti.[248] İngiliz hükümetinin bu tavrı, 1833 yılında başlatılan yeni Osmanlı politikasından vazgeçildiği anlamına geliyordu.

242 PB, GRE/E/632/108, Urquhart'tan Ponsonby'ye, 26 Ocak 1835; PB, GRE/E/378/36, Mac. Guffog'tan Ponsonby'ye, 09 Şubat 1835. Namık Paşa'nın bildirdiğine göre Lord Ponsonby önceki hükûmet tarafından atandığı için, Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporlara artık itibar edilmemekteydi. BOA, HAT, nr. 47283. L, 31 Ocak 1835.
243 PB, GRE/E/322/B/61, Ponsonby'den Strangway'e, 18 Aralık 1834.
244 Urquhart, *Reminiscences*, nr. 40, Ponsonby'den Urquhart'a, 02 Şubat 1835, s. 53.
245 NA, FO, 195/122, nr. 5, Wellington'dan Ponsonby'ye, 16 Mart 1835.
246 Bolsover, "David Urquhart," s. 454.
247 NA, FO, 78/250, ek. 1, Namık Paşa'dan Wellington'a, 18 Aralık 1834.
248 BOA, HAT, nr. 37504. B, 22 Ocak 1835; BOA, İ. DUİT, nr. 140/1, lef. 5, 1835.

REFORM PROGRAMI: UYGULAMA VE SORUNLAR (1835-1838)

Buraya kadar anlatıldığı gibi, İngiltere'nin Doğu politikasına göre Osmanlı Devleti'nin varlığını sürdürmesi en önemli prensipti. Bunu sağlamak için İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston, Londra'daki ofisinde Osmanlı Devleti'nin güçlendirilmesi için gerekli reformları ve bunların nasıl gerçekleştirileceğini tespit etmekteydi. Reformların hayata geçirilmesini sağlamakla görevli Lord Ponsonby'nin İstanbul'da karşılaştığı gerçekler ise amirinin hesapladığından çok daha farklıydı. İstanbul'da geçirdiği iki yıl, Osmanlı Devleti'nin gün geçtikçe müzminleşen problemleri için kesin ve hızlı çözüm reçeteleri hazırlamanın imkânsızlığını Lord Ponsonby'ye göstermişti.

Lord Palmerston'un reform programına göre, Osmanlıların çeşitli alanlarda, özellikle de askeri alanda reformlarla güçlendirilmesi, İngiliz yardımına ihtiyaç duyulmadan Osmanlı sınırlarının düşmanlara karşı korunmasını sağlayacaktı. O yıllarda II. Mahmud'un ülkesini Avrupalı yapma çabaları da göz önünde bulundurulduğunda, İngiltere'nin reform taleplerinde bulunmasının memnuniyetle karşılanacağı akla gelebilirdi. Fakat bu iki devlet adamının reform anlayışlarında temel farklılıklar vardı. Lord Palmerston, hiçbir şekilde mevcut barış ortamının bozulmamasını ve Osmanlı Devleti kendini savunabilecek hale gelene kadar, reformlara devam edilmesini istiyordu. Bu yüzden de Lord Ponsonby'den ve Doğudaki İngiliz konsolosluklarından Rusya'nın İstanbul'u ve Boğazları ele geçirmek için planlar yaptığına dair haberler gelirken ve Londra'daki Osmanlı elçileri de Mısır valisine karşı askeri yardım taleplerinde bulunurken izlediği politika çizgisinden hiç sapmadı.

Buna karşılık II. Mahmud, M. Ali Paşa'yla olan hesabını bir an önce kapatmak istiyor ve çoğu zaman İngiltere'nin taleplerine uymayı reddediyor ya da bunları uygulamayı erteliyordu. Bu esnada dışişleri bakanının talimatlarını eksiksiz yerine getirmekle görevli Lord Ponsonby ise amirinin reform

programını uygulanabilirlikten uzak buluyor ve farklı bir reform anlayışı benimsiyordu. Çünkü ona göre Rusya, Babıâli dahil Osmanlı Devleti'nin tüm alanlarına nüfuz etmişti. Bu etki kaldırılmadan reformların başarıya ulaşması imkânsızdı. Bu sırada padişahın zihni yalnız M. Ali Paşa'yla meşguldü. Bu durum karşısında Lord Ponsonby, Rusya ve Mısır meseleleri çözüldükten sonra reformlara devam edilmesi gerektiği kanaatine vardı. Kısacası 1835 yılı başında, Osmanlı Devleti'nin modernleşmesine dair ortada, II. Mahmud'a, Lord Palmerston'a ve Lord Ponsonby'ye ait üç farklı reform anlayışı vardı.

1835-1838 yılları işte bu üç farklı reform anlayışının çatıştığı bir dönem oldu. Araştırmamızın bu bölümünde, böyle bir ortamda reform çalışmalarına dair Osmanlılarda hangi gelişmelerin yaşandığı tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu çerçevede önce aşağıdaki sorulara cevap verilmesi gerekmektedir: Lord Palmerston, reform programını hayata geçirmek için neler yapmıştı? Osmanlı ordusunun güçlendirilmesi için İngiltere'den gönderilmek istenen kara subaylarının görevlendirilmesiyle ilgili hangi anlaşmazlıklar yaşanmıştı? Rusya, bu meseleye nasıl müdahil olmuştu? Bu dönemde, ortaya çıkan Churchill Olayı reformların gidişatını nasıl değiştirmişti? Lord Palmerston ve Lord Ponsonby'nin reform anlayışlarındaki farklılığın dönemin olaylarına ne gibi etkileri olmuştu? Lord Palmerston, reform çalışmalarının kesintiye uğramaması için neler yapmıştı? Aynı yıllarda İngiltere'den eğitim ve askeri teknoloji transferi konusunda nasıl bir hareketlilik yaşanmıştı? Londra'ya hangi amaçla, kaç Osmanlı öğrencisi gönderilmişti? Bu öğrenciler yurtdışından döndükten sonra hangi kademelerde görev almışlardı? İngiltere'den askeri teknoloji alanında ne düzeyde bir transfer söz konusu olmuştu? Bunlar ve benzeri soruların yanıtları ne ölçüde verilebilirse, yukarıda bahsi geçen ortamın Osmanlı modernleşme sürecine katkısı o ölçüde ortaya konabilecektir.

Osmanlı Ordusunu Güçlendirme Projesi

Dük Wellington, 1834 yılı sonunda dışişleri bakanlığına getirildiğinde, Osmanlı Devleti'nin korunmasına ve güçlendirilmesine yönelik aktif bir politika izlenmesi yönünde selefinin benimsediği görüşü desteklemiyordu.[1]

1 Bolsover, "David Urquhart," s. 454; Jenks, *agt.*, s. 56. Liberal Partiye bağlı Grey hükümeti iktidardayken aldığı en büyük eleştirilerden biri, Fransa'nın Cezayir'i işgaline seyirci kalması ve 1832 yılında

Bu yüzden İngiliz subayların Osmanlı ordusunda görevlendirilmesi amacıyla daha önce Lord Palmerston'un başlattığı girişimleri kendi bakanlığı döneminde, devam ettirmek niyetinde de değildi.

Buna karşılık, İstanbul'dan ayrılmadan önce Osmanlı ordusunda İngiliz subayları kullanmaya padişahı ikna etmeye çalışan Urquhart, bu kez yeni kurulan İngiliz hükümetini konunun önemine inandırmak için çalışmalar sürdürüyordu. Çünkü ona göre böyle bir şey "Türkler üzerinde çok güçlü bir etki ortaya çıkaracak ve Türklerin dış ilişkilerini tamamıyla değiştirecek"ti.[2] Aynı günlerde Lord Ponsonby de İngiliz subayları padişaha ve Babıâli'ye kabul ettirebilmek için İstanbul'da faaliyetlerde bulunuyordu. Halil Rıfat Paşa'nın adamı Selim Bey, bu hususta ona yardım ediyordu. Babıâli'de geniş çevresi olan Selim Bey, Osmanlı yöneticileriyle konuşarak İngiltere'den subay istemenin önemini anlatıyordu. Ona göre görüştüğü kişiler, ordu için değil ama donanma için İngiltere'den subay istenmesine sıcak bakıyorlardı. Selim Bey, İngilizlere bu mesele hakkında karar vermenin çok zor olduğunu söylüyordu. Çünkü Londra'ya Osmanlı elçisi gönderdikten hemen sonra İngiltere'den askeri uzman getirtmenin Rusya'yı daha da sinirlendirecek bir adım olacağı açıktı.[3] Aslında bu mesele, İngiltere ve Rusya arasında nüfuz mücadelesinin bir parçasıydı. Kısa bir süre sonra bu çekişmeye, Fransa ve Avusturya da dahil oldu.

Paris'teki Rus Elçisi Pozzo di Borgo, II. Mahmud'un Fransız hükümetinden Osmanlı askerlerini eğitmek için askeri uzmanlar istediğini hemen Petersburg'a bildirdi. Rus Dışişleri Bakanı Nesselrode, bu konuda çeşitli uyarılar içeren bir mektup hazırladı. Bu mektubu İstanbul'daki Rus Elçisi Bouteneff aracılığıyla Babıâli'ye iletti. Çok geçmeden Avusturya Şansölyesi Metternich'in aynı doğrultuda bir mektubu da Babıâli'ye ulaştırıldı. Rusya ve Avusturya'nın bu ortak tepkisinden sonra Osmanlı Paris Elçisi M. Reşid

padişahın yardım isteklerine cevap vermeyerek Rusların İstanbul'a gelmesine müsaade etmesi olmuştur. Bu tarihte İngiliz gazetelerinde, İngiliz hükümetinin Osmanlı politikasını bir an önce değiştirmesi gerektiğine dair görüşler ortaya çıkmaya başlamıştır. 1834 yılı sonunda Muhafazakâr Partinin işbaşına gelmesinde, bu gidişatı değiştireceğinin umulması etkili olmuştur. *The Satirist; or, The Censor of The Times*, 05 Ocak 1834, s. 4; *The Age*, 21 Aralık 1834, s. 2. Ne var ki yeni hükümetin böyle bir amacı yoktu.

2 PB, GRE/E/632/99, Urquhart'tan Ponsonby'ye, 15 Aralık 1834; NA, FO, 78/279, Urquhart'tan Strangways'a, 09 Mart 1836.

3 NA, FO, 78/252, gizli, Ponsonby'den Wellington'a, 12 Ocak 1835.

Paşa'ya, Fransız subaylar konusunda henüz talepte bulunulmamışsa meselenin kapatılması, resmi talepte bulunulduysa bir çare bulunarak bunun geri çekilmesi hususu açıkça bildirildi.[4] Ancak M. Reşid Paşa, Fransa'nın eski İstanbul Elçisi Guilleminot aracılığıyla üç subay için çoktan resmi bir talepte bulunmuştu. Hatta bunlardan ikisi, yolculuk hazırlığına bile başlamıştı. M. Reşid Paşa, Babıâli'ye gönderdiği yazıda, en azından üzerinde anlaşmaya varılan bu üç kişinin kabul edilmesini istedi.[5] Ancak M. Reşid Paşa'nın bu isteği Babıâli tarafından geri çevrildi.[6] Görüldüğü gibi, Rusya ve Avusturya'nın şiddetli itirazları üzerine, sözleşmeleri bile hazırlanan Fransız askeri eğitmenlerin Osmanlı ordusunda görevlendirilmesi projesinden vazgeçilmiş oldu.

Bu sırada Peel hükümeti görevden ayrılarak yerini Melbourne kabinesine bırakınca (Nisan 1835), Lord Palmerston tekrar dışişleri bakanı oldu.[7] Onun yeniden İngiliz Dışişleri Bakanlığının başına gelmesi, reform programıyla ilgili çalışmaların yeniden başlatılmasına imkân tanıdı. Lord Palmerston, aradan geçen beş aylık sürede bile Osmanlıdaki gelişmeleri yakından takibe devam etmişti. Göreve başladığında ilk iş olarak Osmanlı ordusu için İstanbul'a subay gönderme projesini yeniden gündeme almak niyetindeydi.

Aynı günlerde Londra Elçisi Namık Paşa, görevinden alındı ve yerine Nuri Efendi atandı.[8] Lord Palmerston'un Nuri Efendi hakkındaki ilk izlenimleri olumsuzdu[9]; ancak bunu ilişkilere yansıtmaktan kaçındı. Ona,

4 Bu mektupta, Paris'ten hoca getirtilmesinin büyük sakıncaları bulunduğu, bunların bilgili askerler olmalarına karşın öğrencilerine aşıladıkları fikirlerle fesada sebep oldukları, hatta bu yüzden Paris'te kırk senedir hiçbir hükümetin kalıcı olamadığı uyarıları da yer almaktaydı. BOA, HAT, nr. 46835, 1835.

5 BOA, DUİT, nr. 140/1, ek. 2, 1835. M. Reşid Paşa, Rusya'nın kendi ordusunda da Fransız ve İngiliz subaylar kullandığını bilmekteydi. Bu sebeple yabancı subayların Osmanlıya zarar vereceği korkusunun yersiz olduğu görüşündeydi. Reşad Kaynar, *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*, TTK Yayınları, Ankara 1954, s. 91.

6 M. Reşid Paşa, o sırada İstanbul'a gitmek üzereydi. Bu yüzden meseleyi geri döndüğünde çözmek istediğini Fransız yetkililere bildirerek, konuyu böyle kapatmayı seçmiştir. BOA, HAT, nr. 46764, Mart 1835.

7 NA, FO, 78/253, nr. 87, Ponsonby'den Palmerston'a, 17 Mayıs 1835; NA, FO, 195/122, Wellington'dan Ponsonby'ye, 18 Nisan 1835; Mowat, *agm.*, s. 169; Shaw, *The Duke of Wellington*, s. 125.

8 BOA, HAT, nr. 46430. Z, 08 Mayıs 1835.

9 Nuri Efendi, yabancı dil bilmemekteydi. Üstelik onun Rus taraftarı olduğuna dair bazı bilgiler İstanbul'dan Londra'ya ulaşmıştı. BOA, HAT, nr. 46422. G, 27 Mart 1835; BOA, HAT, nr. 37520. A, Mart 1835. Nuri Efendi, Edirne Anlaşması görüşmelerinde görevli olarak bulunmuştur. Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, II, s. 405; Mehmet Selahaddin, *Bir Türk Diplomatının Evrak-ı Siyasiyesi*, Alem Matbaası,

padişahın savaştan kaçınması ve önce reformlarla devletin güçlendirilmesi gerektiği tavsiyelerinde bulunmaya devam etti. Nuri Efendi ise, Mısır meselesi çözülmeden Osmanlı Devleti'nin hiçbir konuda ilerleme sağlayamayacağını savunmaktaydı.[10] Nuri Efendi'nin dile getirdiği bu görüş, aslında Lord Ponsonby'nin benimsediği ve uygulamaya çalıştığı reform anlayışına oldukça yakındı.

Bu sırada Lord Ponsonby, İstanbul'da II. Mahmud'la ve Babıâli'yle görüşüyor, İngiliz ve Fransız kamuoyunu da harekete geçirerek M. Ali Paşa'nın yola getirilmesine dair planlar hazırlıyordu. Çünkü ona göre Doğu Sorununun bir an önce çözülmesi gerekiyordu. Aksi halde Osmanlının dağılması kaçınılmazdı. Bu uğurda bir şeyler yapmaya öyle kararlıydı ki, İngiliz hükümeti gerekli tedbirleri almadığı takdirde İstanbul elçiliğinden ayrılacağını Lord Palmerston'a bile bildirmişti.[11] David Urquhart ise, bu sırada, Lord Ponsonby'nin direktiflerine göre İngiliz kamuoyunu Osmanlı lehine harekete geçirmek için Londra'da çeşitli çalışmalarda bulunuyordu.[12]

Kısa bir süre sonra, II. Mahmud'un M. Ali Paşa'ya karşı bir saldırıya hazırlandığı haberi Londra'ya ulaştı. Bunun üzerine Lord Palmerston, Lord Ponsonby'den padişahı, barışı bozmaması ve Kütahya Anlaşmasının şartlarına uyması yönünde uyarmasını ve ona, Konya Savaşının akıbetini hatırlatmasını istedi. Lord Palmerston, II. Mahmud'un ülkesini geliştirmek için yaptığı reformları ve kaydettiği ilerlemeyi takdir ediyordu; fakat reform çalışmalarından sonuç alınması için sadece enerjik ve yetenekli olmak yeterli değildi. Bunun için zamana ve sabra ihtiyaç vardı. Lord Palmerston uyarılarına söyle devam ediyordu: "Büyük ve disiplinli bir ordu, güçlü bir donanma, düzenlenmiş maliye, bütün bunlar sağlandığı takdirde Sultan yeniden

İstanbul 1306, s. 13. Ayrıca A. Fevzi Paşa'nın Petersburg elçiliği sırasında elçilik heyetinde kâtip olarak yer almıştır. Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, IV, s. 782. Bu görevlerde bulunmuş olması, ona Londra'da Rus taraftarı gözüyle bakılmasının en önemli sebeplerindendi.

10 PB, GRE/E/481/5/3, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 26 Temmuz 1835.

11 PB, GRE/E/481/22/1, Ponsonby'den Palmerston'a, 19 Ağustos 1835. Lord Ponsonby, Mısır meselesinin bir an önce çözülmesini istemekteydi. Çünkü Rusya ve M. Ali Paşa, Osmanlıdaki bozulmanın devamı için işbirliği yapmaktaydı ve bunun önüne geçilmesi için M. Ali Paşa konusunun bir an önce bitirilmesi gerekmekteydi. Bununla birlikte Lord Ponsonby, II. Mahmud ve M. Ali Paşa'nın mevcut şartlarda savaşması durumunda, Rusya'nın zor duruma düşeceği kanaatindeydi. NA, FO, 78/254, nr. 131, Ponsonby'den Palmerston'a, 11 Temmuz 1835.

12 Urquhart, *Reminiscences*, nr. 53, Urquhart'tan Ponsonby'ye, 14 Ağustos 1835, s. 67.

bütün topraklarında otoritesini kurduğunu gösterebilir ve yabancı güçlerle ilişkiye girerken bağımsız bir tavır takınabilir. Fakat bunları başarıncaya ve reformlar olgunlaşıncaya kadar, sabırla beklemelidir." Ona göre, reformlar sonuçlanmadan M. Ali Paşa'ya karşı harekete geçilirse Osmanlının yenilgisi kaçınılmazdı. Çünkü Osmanlı ordusu hâlâ yapılandırılma aşamasındaydı ve Mısır ordusuna nazaran çok güçsüzdü. Bu durum, II. Mahmud'un M. Ali Paşa gibi yabancı subaylar kullanmamasından kaynaklanıyordu. Bu yüzden Lord Palmerston, Lord Ponsonby'den İngiliz subayların Osmanlı ordusunu ve donanmasını eğitmesi için gönderilmesi konusunu Babıâli'ye yeniden hatırlatmasını istedi. O ayrıca askeri alanda ihtiyaç duyulabilecek tüm kitap, çizim ve planları vermeyi de vadediyordu.[13]

Dışişleri bakanının aynı tarihte İngiliz elçisine gönderdiği özel mektubunda yer alan ifadelerden, bu konuyla ilgili düşüncelerini daha ayrıntılı tespit etmek mümkündür. Eğitilmeleri için bir süre önce İstanbul'dan Londra'ya 14 öğrenci gönderilmişti. Lord Palmerston, bu öğrencilerin askeri eğitimlerini tamamlayarak Osmanlı ordusunu idare edebilecek seviyeye gelmelerinin ve ayrıca bunlara ilave olarak gönderilecek diğer öğrencilerin de eğitimlerinin çok uzun zaman alacağı kanaatindeydi. Bu sebeple Londra Elçisi Nuri Efendi, öğrencilerden ikisinin İngiliz savaş gemilerinde eğitilmelerini talep ettiğinde bunu şöyle değerlendirmişti: "Nuri Efendi'ye neden hükümetiniz bizim subaylarımızdan bazısını ordunuzu ve donanmanızı eğitmek için almıyor diye sordum... Biz çok sayıda subaya sahibiz ki bunlar, bu sanatı öğretebilir ve biz bunları şimdi Sultan'a gönderebiliriz. İngiliz subaylar, onun ordusunu ve donanmasını, Türk öğrencilerin beş yıl sonra ulaşabilecekleri seviyeden daha usta bir şekilde eğitebilirler." İngiliz dışişleri bakanına göre, bu takdirde II. Mahmud zamandan tasarruf edecek ve daha usta eğitmenleri alarak avantaj kazanacaktı.[14]

Lord Palmerston, subayların kabul edileceğine dair İstanbul'dan henüz olumlu bir yanıt gelmemiş olmasına rağmen bu konuda çoktan hazırlıklara başlamıştı. Bu görev için uygun bir aday da bulmuştu: Bu kişi General Wojciech Chrzanowski idi. Onu, Polonyalı Prens Adam Jerzy

13 NA, FO, 195/122, nr. 40, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 04 Kasım 1835.
14 PB, GRE/E/481/5/12, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 04 Kasım 1835.

Czartoryski Lord Palmerston'a tavsiye etmişti. Chrzanowski, Polonya asıllı bir Rus generaliydi. Daha önce 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Rus ordusunda generallik yapmış, ardından Rus ordusundan ayrılınca asi ilan edilmişti. Lord Palmerston Chrzanowski'yi, Rus ordusunu çok iyi bilmesi, iyi bir Rus düşmanı olması, Osmanlı ordusuna karşı savaştığı sırada Türk ordusu hakkında kazandığı deneyim, Osmanlı ordusunun modernleşmesine katkı sağlayabilecek olması gibi özellikleri sebebiyle seçmişti. Lord Palmerston kesin kararını verdikten sonra, Chrzanowski'ye karşı Rusya'nın herhangi bir müdahalesine karşı padişahın garanti vermesi halinde kendini İstanbul'a göndermeyi planladığını Lord Ponsonby'ye bildirdi.[15] Aynı tarihte, Kraliyet Mühendisi Du Plat'ın bazı silahlarla ve askeri malzemelerle İstanbul'a gönderilmesi için hazırlıklara başlanılması emrini verdi.[16]

İstanbul'daki gelişmeler, Lord Palmerston'u memnun edecek şekilde devam ediyordu. Lord Ponsonby, gizli iletişimle padişah ve Babıâli üzerindeki nüfuzunu son derece artırmıştı. Rusya'dan, M. Ali Paşa'ya karşı yardım alamayacağını anlayan II. Mahmud, böylece yönünü İngiltere'ye çevirmişti. Öyle ki Fransız Elçisi Roussin, Paris'e gönderdiği raporlarında Lord Ponsonby'nin padişaha ve Babıâli'ye kendinden daha yakın olduğunu, İngiliz nüfuzunun kısa sürede arttığını bildirmekteydi.[17] Lord Ponsonby, İngiliz hükümetini Mısır meselesinde yardım etmesi için ikna edeceğine dair umut veren sözler söylüyordu. II. Mahmud, Lord Ponsonby sayesinde İngiltere'nin desteğini alabileceğine inanmaya başlamıştı. Bu durum, padişaha Rus isteklerine direnme gücü veriyordu. Bunun bir göstergesi olarak da İngiltere'nin teklif ettiği subayları kabul etmeye karar verdi.[18] Bu kararı öğrenen Lord Ponsonby, vakit geçirmeden Nuri Efendi'ye subayların kabul

15 PB, GRE/E/481/5/12, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 04 Kasım 1835. Aynı konuda ayrıca bkz. Webster, *age.*, II, s. 544; Anick, *agt.*, s. 137; İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Reformlar ve Polonyalı Mülteci Subaylar," *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim: Makaleler I*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2004, s. 187-188.

16 NA, FO, 78/270, 07 Kasım 1835; NA, FO, 78/270, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 24 Kasım 1835. Lord Palmerston, İstanbul'a gönderilmek üzere 12 adet ordu egzersiz alanı çizimi, 6 adet ordu nizamnamesi, bir süvari eyeri modeli hazırlanmasını istemiştir. NA, FO, 78/270, 07 Kasım 1835; NA, FO, 78/270, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 24 Kasım 1835.

17 *"L'Angleterre, ou du moins son Ambassadeur, s'est donc plus rapproche de la Porte que nous."* LC, Turquie, 269, Roussin'den Rigny'e, 29 Kasım 1834.

18 PB, GRE/E/102/G/36-37, Blacque'tan Ponsonby'ye, 09 Aralık 1835.

edileceğine dair bir talimatın gönderileceğini Londra'ya bildirdi. Bu karar, Rus elçisine danışılmadan alınmıştı. Bu da Lord Ponsonby'nin başarısıydı. Çünkü o, göreve başladığından beri Rusya'ya karşı çıkma cesaretini göstermeleri ve bağımsız karar alabilmeleri yönünde padişahı ve Babıâli'yi etkilemeye çalışıyordu.[19]

Gerçekten de Nuri Efendi, 13 Ocak günü padişahın İngiltere'den ordu ve donanma için asker yetiştirecek eğitmenler talebine dair resmi yazıyı, İngiliz Dışişleri Bakanlığına ulaştırdı. II. Mahmud, ayrıca İngiltere'nin ne kadar ve hangi rütbede subay gönderebileceği, bunlara ne kadar maaş verileceği gibi detayları da öğrenmek istiyordu.[20] Rusya Dışişleri Bakanı Nesselrode, Osmanlıların İngiltere'den subay talebinde bulunduğunu öğrendiğinde Rus Elçisi Bouteneff'e bu işi engellemesi talimatını verdi. Ona göre İngiliz subaylar, Fransızlardan daha da tehlikeli olacaktı. Çünkü bunlar, İstanbul'da aynı zamanda ajanlık yapacak, Türkler arasında Rus düşmanlığını yayacaklardı. Aynı şekilde Metternich de Avusturya Elçisi Stürmer'e İngiliz subayların İstanbul'a gelişinin durdurulması talimatını verdi. Bouteneff ve Stürmer'in Babıâli üzerindeki ortak baskısı kısa sürede sonuç verdi. Çünkü o günlerde Silistre'nin tahliyesine ait, Rusya ile anlaşma görüşmeleri yürütülmekteydi. Bu durumu göz önünde bulunduran II. Mahmud, Rusya'yı gücendirerek bu anlaşmayı tehlikeye sokmaktan çekindi. Bu yüzden, Avusturya ve Prusya'dan da subay istenmesine karar verildi. Diğer yandan Nuri Efendi aracılığıyla İngiltere'ye yapılan resmi talep de geçerliliğini korumaktaydı.[21]

19 NA, FO, 78/256, nr. 231, Ponsonby'den Palmerston'a, 29 Aralık 1835.

20 NA, FO, 78/297, ek. 2, Nuri Efendi'den Palmerston'a, 13 Ocak 1836.

21 NA, FO, 195/129, nr. 13, ek. 1, Russell'dan Palmerston'a, 16 Mart 1836. Russell mektubunda, II. Mahmud'u böyle bir kararı almaya Rusya'nın ikna ettiğini düşündüğünü; ancak buna dair kesin bilgiye sahip olmadığını bildirmiştir. Puryear, *age.*, s. 54. Edirne Anlaşması gereği, savaş tazminatı tamamen ödeninceye kadar Silistre'nin Rusya'nın elinde kalmasına karar verilmiştir. I. Nikola, ani bir strateji değişikliği yaparak tazminat borcunun bitirilmesinde kolaylık sağlamıştır. Osmanlı ve Rus temsilcileri arasında Silistre'nin tahliyesiyle ilgili anlaşmaya (15 Mart 1836) varılmıştır. Tahliye ise bundan beş ay sonra gerçekleşmiştir. BOA, HAT, nr. 43201. A, 07 Eylül 1836; *Takvim-i Vekayi*, nr. 136, 01 Ekim 1836, s. 4. Lord Palmerston, bu konuya büyük önem vermekteydi. Silistre'nin tahliye edilmesiyle ilgili anlaşmaya varıldığını öğrendiğinde, bunu *"Osmanlı Devleti'nin kaynaklarını geliştirme ve II. Mahmud'un bağımsızlığını devam ettirmesi için ek bir garanti"* olarak değerlendirmiştir. NA, FO, 78/297, Palmerston'dan Nuri Efendi'ye, 07 Mayıs 1836. Buna karşılık *The Times*'da, Silistre'nin iadesinin Osmanlı Devleti'ni daha bağımsız kılmadığı, İngiltere'ye bir şey kazandırmadığı ve Doğuyu daha güvenli bir yer haline getirmediği düşünceleri savunulmuştur. *The Times*, nr. 16227, 06 Ekim 1836, s. 5.

Bu sırada Lord Palmerston, subay gönderme meselesiyle ilgili İstanbul'dan beklenen cevabın gecikmesinden bir şeylerin ters gittiğini anladı. Prusya'daki İngiliz temsilcisi William Russell aracılığıyla II. Mahmud'un Avusturya'dan ve Prusya'dan da subay isteyeceğini öğrendikten sonra bu konudaki kaygıları iyice arttı.[22] Bu sebeple İngilizler, Babıâli'nin yanıtı Londra'ya ulaşmadan harekete geçme kararı aldı. İlk etapta üç aşamalı bir hareket tarzı belirlendi. İlk aşamada Chrzanowski, Malta üzerinden İzmir'e gönderilecekti. Lord Palmerston, Rusların fark etmemesi için onu doğrudan İstanbul'a göndermemeyi tercih etmişti. Chrzanowski, İzmir'de Konsolos Brant tarafından karşılanacaktı. Bu sırada Lord Ponsonby, onun Reşid Mehmed Paşa ordusunda komutan olarak görevlendirilmesi için II. Mahmud'dan izin almaya çalışacaktı. İzin alınamazsa kendini seyyah olarak tanıtarak duruma göre ya İstanbul'a ya da doğrudan Reşid Paşa'nın yanına gidecekti. Chrzanowski, yolculuk sırasında Osmanlının genel durumunu, askeri kapasitesini, askeri alanda ilerlemeyi engelleyen kişilerin veya unsurların olup olmadığını tespit etmeye çalışacaktı. Reşid Mehmed Paşa'nın ordusuna ulaştığındaysa ordu hakkında ayrıntılı bir rapor hazırlayarak Londra'ya gönderecekti. Lord Palmerston şöyle yazmıştı: "O gerçekten dikkat çekici, zeki biri. Sultan ona fırsat verdiği takdirde, faydalı bir hizmet vereceğine inanıyorum."[23]

İkinci aşama olarak Yarbay Considine'in Kaptan Cooke'la birlikte İstanbul'a gönderilmesi kararlaştırıldı. Considine'in öncelikli görevi Babıâli'yle İngiltere'den kaç adet ve hangi rütbede subay istendiğine dair görüşmeleri başlatmak olacaktı.[24] Böylece, Nuri Efendi'ye İstanbul'dan yanıt gelmesi beklenmemiş ve süreç hızlandırılmış olacaktı. Üçüncü aşamada ise Kaptan Du Plat, kralın II. Mahmud için hazırlattığı silah, askeri plan ve modellerden ibaret hediyelerini taşıyan bir gemiyle İstanbul'a gönderilecekti.[25]

22 NA, FO, 195/129, nr. 30, ek. 2, Russell'dan Palmerston'a, 23 Mart 1836.

23 PB, GRE/E/481/5/20–21,26, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 07 Mart 1836; NA, FO, 195/129, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 07 Mart 1836; NA, FO, 78/298, Ponsonby'den Palmerston'a, 30 Mart 1836. Aynı konuda ayrıca bkz. Rodkey, *agm.*, I, s. 578–579; Puryear, *age.*, s. 55; Bolsover, "Lord Ponsonby," s. 109; Webster, *age.*, II, s. 544.

24 NA, FO, 78/298, 27 Nisan 1836; NA, FO, 195/129, nr. 21, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 28 Nisan 1836; Bolsover, "Lord Ponsonby," s. 109.

25 NA, FO, 195/129, nr. 21, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 28 Nisan 1836.

Chrzanowski, yanında iki adamıyla Nisan 1836'da İzmir'e ulaştı.[26] Bir ay sonra Yarbay Considine, İstanbul'a hareket etti.[27] II. Mahmud'a gönderilecek hediyelerin hazırlıkları henüz tamamlanmadığı için, Du Plat'ın yolcuğu Ağustos'a kadar ertelendi.[28]

Lord Palmerston, Considine'i İstanbul'a göndererek planını uygulamaya koymuştu. Meseleyi oldubittiye getirmek ve resmi talebin geri çekilmesine fırsat vermemek amacıyla Considine'in yola çıkarıldığını Nuri Efendi'ye haber vermek için Considine, Malta'ya ulaşana kadar bekledi.[29] Bu İngiliz politikası açısından doğru bir hamleydi. Çünkü aynı sırada Babıâli, Nuri Efendi'ye, kara ordusu için ihtiyaç duyulan subayların Avusturya'dan temin edileceğini bildirmişti. Böylece Nuri Efendi, İngiliz subaylardan vazgeçildiğini açıklamaya hazırlanırken İngiliz subaylar yola çıkarılarak mevcut talebin geri çekilmesinin önü kesildi.[30] Nuri Efendi, subayların İstanbul'a gelmekte olduğunu öğrenince, aldığı talimatı tebliğ edemeyeceğini anladı ve vakit kaybetmeden durumu Babıâli'ye bildirdi. Bir gün sonra da yüz yüze görüştüğü Lord Palmerston'a İngiliz subaylarını istemiyoruz diyemedi.[31] Sadece gönderilen subaylar için teşekkür etmekle yetinmek zorunda kaldı.[32]

26 PB, GRE/E/481/5/21, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 07 Mart 1836

27 NA, FO, 195/129, nr. 21, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 28 Nisan 1836.

28 NA, FO, 195/130, nr. 75, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 31 Ağustos 1836.

29 BOA, A. AMD, nr. 85/1, 01 Mayıs 1836; BOA, HAT, nr. 46669. D, 03 Mayıs 1836; BOA, HAT, nr. 46669. E, 03 Mayıs 1836; BOA, HAT, nr. 46669. B, 08 Mayıs 1836. Nuri Efendi, Lord Palmerston'un subaylar hakkında padişahın kararını sorduğu 25 Nisan 1835 tarihli yazısından üç gün sonra, bu yönde henüz bir gelişme olmadığına dair bir cevap göndermiştir. Cevabın verilmesindeki bu gecikme ve Russell'ın verdiği bilgiler, Lord Palmerston'un daha fazla beklemekten vazgeçip harekete geçmesinde önemli derecede etkili olmuştur. NA, FO, 195/130, nr. 69, ek. 2, Palmerston'dan Nuri Efendi'ye, 25 Nisan 1836; NA, FO, 195/130, nr. 69, ek. 3, Nuri Efendi'den Palmerston'a, 28 Nisan 1836.

30 BOA, HAT, nr. 46669. B, 08 Mayıs 1836. II. Mahmud, İngiliz subayların İstanbul'a doğru yola çıkmış olduklarını öğrendiğinde, meselenin Babıâli'de yeniden görüşülmesini istemiştir. BOA, HAT, nr. 33001, 1836.

31 NA, FO, 195/129, nr. 30, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 09 Mayıs 1836. Lord Palmerston bu yazısının ekinde, II. Mahmud'un Avusturya ve Prusya'dan subay istemeye karar verdiğine dair Russell'ın mektubunu da İstanbul'a göndermiştir. NA, FO, 195/129, nr. 30, ek. 2, Russell'dan Palmerston'a, 23 Mart 1836.

32 NA, FO, 195/130, nr. 69, ek. 4, Nuri Efendi'den Palmerston'a, 06 Mayıs 1836. Bununla birlikte aynı tarihte Nuri Efendi Babıâli'ye gönderdiği raporlarda, İngiltere Osmanlı Devleti'nin talep ettiği hiçbir işe olumlu yanıt vermiyor şeklinde şikâyette bulunmaktaydı. Akif Paşa bu durumu Lord Ponsonby'ye ilettiğinde, İngiliz elçisi bu ifadelerin gerçekleri yansıtmadığını bildirmiştir. NA, FO, 78/274,

Lord Palmerston, tecrübesiz diplomat Nuri Efendi karşısında bu hamleyle oldukça avantaj kazanmış gibi görünüyordu.[33] Ancak bu esnada İstanbul'daki dengelerde büyük bir değişim yaşanmak üzereydi. Bu değişimle Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin derinden etkileneceği bir krizin eşiğine gelinmişti. Krizin adı "Churchill Olayı" idi.

Churchill Olayı ve Reform Sürecine Etkisi

1835 yılı sonlarına gelindiğinde Osmanlı Devleti üzerindeki İngiliz nüfuzu, Lord Ponsonby'nin yürüttüğü gizli iletişim sayesinde son derece etkin hale gelmişti. Bu kanal aracılığıyla Rus elçinin entrikalarını sonuçsuz bırakmaya; II. Mahmud ve Pertev Paşa üzerinde etki kurmaya başlamıştı.

Bu tarihte II. Mahmud'un öncelikli amacı, Suriye'yi M. Ali Paşa'dan geri alabilmekti. Lord Ponsonby de bu meselenin çözülmesi gerektiğine inandığı için, Blacque'in bu çerçevede gizli görevle Londra'ya ve Paris'e gönderilmesini planladı ve II. Mahmud'u bu konuda ikna etti.[34] Aynı sırada David Urquhart Londra'da, Rusya'ya karşı Osmanlıları desteklemesi için İngiliz kamuoyunu harekete geçirmeye çalışıyordu.[35] Lord Ponsonby'nin amacı, Blacque'in ve Urquhart'ın çalışmalarıyla İngiliz ve Fransız hükümetlerinin II. Mahmud'a Mısır meselesinde yardım etmelerini temin etmekti. Onun gerçek amacı ise, 1853 yılında Kırım Savaşında gerçekleşeceği gibi, İngiltere ve Fransa'nın Rusya'ya bir savaş başlatmasını sağlamaktı.[36] Çünkü Lord Ponsonby'ye göre, bu konu Mısır meselesinden daha önemliydi.

nr. 50, ek. 1, Pisani'den Ponsonby'ye, 20 Nisan 1836; NA, FO, 78/274, nr. 53, Ponsonby'den Palmerston'a, 02 Mayıs 1836; BOA, A. AMD, nr. 84/54, 1836.

33 Nuri Efendi, beylikçilik görevini sürdürürken Londra elçisi olarak atanmış; yani kalemiyedeyken kendini aniden hariciyede bulmuştur. BOA, HAT, nr. 37489, 1835. *The Times*'da, Nuri Efendi'nin ticari meseleleri konuşabilecek en uygun kişi olduğu için elçilik görevine seçildiği öne sürülmüştür. *The Times*, nr. 15890, 09 Ağustos 1835, s. 3.

34 Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Webster, *age.*, II, s. 538, 602; Fewster, *agm.*, s. 56; Anick, *agt.*, s. 109-110; Bolsover, "Lord Ponsonby," s. 108–109.

35 Urquhart'ın bu yöndeki faaliyetleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Bolsover, "David Urquhart," s. 453–459; Jenks, *agt.*, s. 45–46; Lamb, *agm.*, s. 256–262.

36 Lord Ponsonby, İngiliz ve Fransız hükûmetlerinin M. Ali Paşa'ya karşı ortak bir müdahalede bulunacaklarına ihtimal vermemekteydi. Çünkü Lord Palmerston, Blacque'in Londra'ya gelmesinin mevcut politikalarını değiştirmeyeceğini daha önceden kendine bildirmişti. PB, GRE/E/481/5/27, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 10 Mayıs 1836. Bu yüzden Lord Ponsonby'nin asıl hedefi Mısır meselesini çözmek değil, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni ele geçirmek için çalıştığını ispatlayarak, Rusya'ya karşı bir savaş başlatabilmek olmuştur. PB, GRE/E/637/39, Ponsonby'den Vogorides'e, 1836.

Ancak Rus tehlikesi ortadan kaldırıldıktan sonra gerçek anlamda bir reform programı uygulanabilecek, askeri ve idari alanda reformlar yapılabilecekti. Buna karşın Alexander Blacque'in gizli görevle gittiği yolculuğun başlarında Malta'da esrarengiz bir şekilde ölmesi, Lord Ponsonby'nin bütün planlarını suya düşürdü.[37] Aynı günlerde patlak verecek başka bir olay ise İngiliz elçisinin İstanbul'daki durumunu daha da zorlaştıracaktı.

Blacque'in ölümünün ardından, Lord Ponsonby'nin Ruslara ve Rus destekçilerine duyduğu nefret doruk noktasına ulaştı. Çünkü o, Blacque'in doğal yollarla ölmediğini, Rusya tarafından zehirletildiğini düşünüyordu. Bu yüzden Ruslara karşı harekete geçmek için kullanabileceği herhangi bir bahane bulmayı amaçlıyordu. O günlerde av sırasında bir Müslüman çocuğu tüfekle yaralayan İngiliz vatandaşı William Churchill'in,[38] Osmanlı memurlarınca darp edilerek zindana atılması, tam da İngiliz elçisinin beklediği fırsatı ortaya çıkardı.[39] Lord Ponsonby, Rus destekçisi olduğunu düşündüğü A. Fevzi Paşa ve son dönemde Rusya lehine hareket etmeye başlayan Akif Paşa'nın bu olayda sorumluluğu olmasını, onları görevlerinden uzaklaştırmak için bir bahane olarak kullanmaya karar verdi. Bu gerekçeyle II. Mahmud'dan bunların azlini istedi. Ayrıca talebi karşılanıncaya kadar Hariciye Nazırı[40] Akif Paşa'yla hiçbir şekilde resmi ilişkiye girmeyeceğini de beyan etti.[41] Böylece İngiliz elçiliğiyle Babıâli arasındaki bağlantı kesildi. Bütün bu gelişmeler, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde uzun süredir görülmemiş derecede bir krizin başladığını gösteriyordu.

Churchill Olayı, öyle talihsiz bir zamanda yaşanmıştı ki bu krizden sonra artık İngiliz subayların orduya kabulü çok zor görünüyordu. Lord

37 Webster, *age.*, II, s. 538; M. Münir Aktepe, "Dünkü Fransızlar Bulak Bey ve Oğlu," *Tarih Dergisi (Fatih Sultan Mehmed'e Hatıra Sayısı)*, 33, İstanbul 1982, s. 262.

38 Churchill, 1840 yılında Osmanlı Devleti'nde yarı resmi ilk Türkçe gazete olan *Ceride-i Havadis*'i çıkartmıştır.

39 Fewster, *agm.*, s. 57 vd.; Webster, *age.*, II, s. 530–531; G. Henry Bolsover, "Great Britain, Russia and the Eastern Question 1832–1841," (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University of London, Londra 1933, s. 206. Akif Paşa, Churchill Olayını kendi bakış açısından *Tabsıra* adıyla kaleme almıştır. Bu konuda bkz. Taha Niyazi Karaca, *Türk-İngiliz İlişkileri ve Mehmed Akif Paşa'nın Anıları (İbret)*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2004, s. 73 vd.

40 Reisülküttaplık, 13 Mart 1836'da hariciye nezaretine dönüştürülmüştür. *Takvim-i Vekayi*, nr. 125, 14 Mart 1836, s. 1.

41 BOA, HAT, nr. 47986, 1836; BOA, HAT, nr. 47986. C, 1836.

Palmerston, Considine'i İstanbul'a gönderdiği sırada yaşanan bu gelişmelerden habersizdi. O, İngiliz subayların talimci ya da danışman değil komuta mevkiinde görevlendirilmelerine yoğunlaşmıştı. Bu konuda Lord Ponsonby'ye şöyle yazmıştı: "Babıâli, bizden subayları ordusuna ve donanmasına komuta etmek için mi yoksa sadece askerlere eğitimci olarak mı istiyor? Onlara komuta yetkisi verilmedikçe, faydalı olabileceklerine inanmıyorum. Fakat her halükârda birkaçını göndereceğim."[42]

Lord Ponsonby, subaylarla ilgili talimatı aldıktan sonra bu konuyu Pertev Paşa'yla görüştü. Pertev Paşa, padişahın cevabını kendine ileteceğini bildirdi. Babıâli'yle arasındaki problemlere rağmen Rusya'nın müdahalesine engel olunduğu takdirde bu işte başarı sağlanabileceğine inanıyordu. Ancak bu sırada Rus ve Avusturya elçileri de İngiliz subayların kabulünü engellemek için tüm vasıtaları kullanıyorlardı. Saray ve Babıâli üzerindeki prestijini hızla kaybeden İngiliz elçisi karşısında iki elçinin ortak baskısı, önemli derecede etkili oldu. Öyle ki artık Lord Ponsonby, Chrzanowski'ye görev verilmesi için padişahtan izin mektubu alıp alamayacağından bile emin olamaz hale gelmişti.[43]

Aslında Osmanlı-İngiliz ilişkilerini eski haline döndürmek çok da zor değildi. Bu, bir anlamda Lord Ponsonby'nin elinde olan bir meseleydi. II. Mahmud da Lord Ponsonby'yi, Akif Paşa ve A. Fevzi Paşa'nın görevden alınması ısrarından vazgeçirmeye çalışıyordu. Onu ikna etmek ve azil meselesinin Osmanlı Devleti için doğurabileceği sıkıntıları açıklamak üzere Hüsrev Paşa'yı Lord Ponsonby ile görüşmeye dahi gönderdi. Ancak bu görüşmeden bir sonuç çıkmadı.[44] Bunun üzerine Akif Paşa, hastalığı öne sürülerek görevinden alındı. Yerine Ahmed Hulusi Paşa hariciye nazırı olarak atandı.[45] Bu olaydan sonra Lord Ponsonby, zafer kazanmış gibi görünüyordu. Fakat Babıâli'yle arası son derece açılmıştı.[46]

42 PB, GRE/E/481/5/24, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 25 Mart 1836; PB, GRE/E/481/5/27, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 10 Mayıs 1836.

43 NA, FO, 78/274, gizli, Ponsonby'den Palmerston'a, 01 Mayıs 1836; PB, GRE/E/481/22/65, Ponsonby'den Palmerston'a, 02 Mayıs 1836.

44 BOA, HAT, nr. 47986. F, 01 Haziran 1836; Fewster, *agm.*, s. 64.

45 *Takvim-i Vekayi*, nr. 130, 22 Haziran 1836, s. 1; NA, FO, 78/275, nr. 91, Ponsonby'den Palmerston'a, 19 Haziran 1836; Aynı konuda ayrıca bkz. Puryear, *age.*, s. 46-47; Anick, *agt.*, s. 118; Fewster, *agm.*, s. 69. Aynı tarihte Pertev Paşa'ya *paşa* unvanı verildi. *Takvim-i Vekayi*, nr. 130, 22 Haziran 1836, s. 1.

46 LC, Turquie, 273, Roussin'den Thiers'e, 18 Temmuz 1836.

II. Mahmud da bir elçinin ısrarıyla hariciye nazırını azletmek zorunda kalmaktan hiç de memnun değildi. Çünkü bu, onun itibarına zarar verebilecek bir gelişmeydi. Bu durumdan yararlanan Rus elçisi ise bu konu üzerine gitti ve Osmanlı padişahının şeref ve namusunun zedelendiğini ve buna sessiz kalınamayacağını söyleyerek Lord Ponsonby aleyhine propaganda yaptı.[47] Bunda Lord Ponsonby'yi haksız bulan sadece Rus elçisi değildi. Fransız Elçisi Roussin de onun böyle davranmakla padişahın otoritesine ve bağımsızlığına zarar verdiğini düşünüyordu.[48] Churchill Olayı İngiliz gazetelerinde de geniş bir şekilde yer alıyordu. *The Age*'te yer alan konuyla ilgi bir yazıda, II. Mahmud'un "gurur ve siyaset" arasında bir seçim yapmaya zorlandığı, sonunda Akif Paşa'yı hastalığını bahane ederek görevden alarak "Türk kurnazlığının görkemli bir örneğini" gösterdiği ve böylece "yabancı bir gücün empoze ettiği koşullara boyun eğmenin" doğuracağı küçük düşmeden kendini kurtardığı yorumu yapıldı.[49] Bütün bu yaşananlardan sonra İstanbul'daki dengeler bir anda değişti. Türkler arasında İngiliz elçisine olan düşmanlık hızla yayıldı.

Lord Palmerston, Churchill Olayını ve Lord Ponsonby'nin yaptıklarını öğrendiğinde bu gelişmenin reform programına, özellikle de İngiliz subayların görevlendirilmesine verebileceği zararı çok iyi kavradı. Onu, Osmanlı Devleti ile bağlantıları koparacak şekilde hareket etmemesi ve satrancı Babıâli üzerine değil Rusya üzerine oynaması için uyardı.[50] Lord Palmerston, Churchill Olayının doğurabileceği olumsuzluklardan endişelenmekte çok haklıydı. Bir süre sonra Considine ve Kaptan Cooke İstanbul'a ulaştığında bu olayın etkisiyle çok soğuk bir ortamla karşılaşacaklardı.

Pertev Paşa, İngiliz subaylar geldikten sonra, bununla ilgili memnuniyetini bildirdi.[51] Fakat Babıâli'nin duruşu Pertev Paşa'nın kişisel yaklaşımından çok farklıydı. Bunun ilk belirtisi Considine, Serasker Hüsrev Paşa'yla görüştüğünde görüldü. Lord Ponsonby, Lord Palmerston'a gön-

47 BOA, HAT, nr. 47986. İ, 1836; NA, FO, 78/276, nr. 123, Ponsonby'den Palmerston'a, 22 Temmuz 1836.

48 LC, Turquie, 272, Roussin'den Thiers'e, 25 Mayıs 1836.

49 Aynı yazıda Akif Paşa'nın azledilmesine karşın gözden düşmediği ve kısa bir süre sonra yine önemli bir göreve atanacağı öne sürülmüştür. *The Age*, 17 Temmuz 1836, s. 236.

50 PB, GRE/E/481/5/30, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 23 Haziran 1836.

51 NA, FO, 78/275, nr. 77, Ponsonby'den Palmerston'a, 02 Haziran 1836; Rodkey, *agm.*, I, s. 579–580.

derdiği raporda Hüsrev Paşa'nın Considine'e iyi davrandığını bildirmişti. Buna karşılık Considine, kendine yapılan muameleyi çok kaba olarak nitelendiriyordu. Ona göre Hüsrev Paşa, detayları konuşmasına bile izin vermemiş ve daha çok tanışma tarzı bir görüşmeyle yetinmişti. Lord Ponsonby, Considine'e işleri böyle ertelemenin Osmanlı yöneticilerinin bir alışkanlığı olduğunu açıklamaya çalıştı. Ancak kendi de Hüsrev Paşa'nın son gelişmeler sebebiyle meseleyi askıya aldığını biliyordu. Bu sırada İngiliz hükümeti, uzun bir süre geçmesine rağmen Churchill Olayıyla ilgili resmi görüşünü henüz açıklamamıştı. Bu gelişmeler üzerine Babıâli, Lord Ponsonby'nin ve politikalarının İngiliz hükümetince desteklenmediği şüphesini duymaya başladı. Bu durum ise İngiliz elçisinin Babıâli üzerindeki etkisini daha da azaltıyordu. Diğer yandan İstanbul'da son dönemde yaşananlara tam vakıf olmayan Considine, Osmanlı ordusunda kendine komuta yetkisi verilmesi için ısrar ediyordu. Buna karşılık saray ve Babıâli üzerindeki etkisinin iyice zayıfladığını bilen Lord Ponsonby, İngiliz subaylarını en azından eğitimci olarak orduya kabul ettirebilmenin hesabını yapıyordu.[52]

Bu sırada Londra'nın gündeminde subay meselesinden çok, Churchill Olayı vardı. İngiliz politikacıların önemli bir kısmı hatta Başbakan Melbourne, Lord Ponsonby'nin davranış tarzını çok sert ve İngiliz politikası açısından zararlı buluyordu. Babıâli de İngiliz elçisine karşı harekete geçerek onun görevden alınması için İngiliz Dışişleri Bakanlığına başvurulmasına karar verdi. Bu talimat, o tarihte Paris elçiliğinden Londra elçiliğine tayin edilen M. Reşid Paşa'ya gönderildi.[53] Babıâli'nin İngiliz elçisinin değişmesini istediği, bir süre sonra ayrıntılı bir şekilde İngiliz gazetelerinde haber yapılacak kadar açık bir mesele haline geldi.[54]

Lord Ponsonby, saray ve Babıâli üzerindeki etkisini kaybettiğini Lord Palmerston'dan saklamadı. İstanbul'da dengelerin değiştiğini, bir

52 NA, FO, 78/275, nr. 96, Ponsonby'den Palmerston'a, 28 Haziran 1836; NA, FO, 78/276, nr. 118, Ponsonby'den Palmerston'a, 21 Temmuz 1836; NA, FO, 78/276, nr. 118, ek. 1, Considine'den Ponsonby'ye, 19 Temmuz 1836; Puryear, *age.*, s. 55.

53 BOA, HAT, nr. 40838. F, 16 Eylül 1836. Bir süre önce Paris Elçisi M. Reşid Paşa Londra'ya, Londra Elçisi Nuri Efendi Paris'e elçi olarak atanmıştır. BOA, HAT, nr. 46614, Ekim 1836; *Takvim-i Vekayi*, nr. 135, 14 Eylül 1836, s. 3. İngiltere kralının Nuri Efendi'nin yerine M. Reşid Paşa'nın Londra elçiliğine getirilmesiyle ilgili namesi için bkz. BOA, A. AMD, nr. 86/54, 1836.

54 *The Times*, nr. 16435, 06 Haziran 1837, s. 5.

süre önce tek bir sözüyle padişaha İngiltere'nin tüm isteklerini kabul ettirebilecek durumdayken, son gelişmelerden sonra üstünlüğün tekrar Rus elçisine geçmesine sebep olduğunu bildirdi. Dengelerin yeniden İngiltere lehine çevrilmesi için İngiliz hükümetinden Churchill Olayında kendisinin arkasında olduğunu açıklamasını ve Rusya'ya karşı Türkleri destekleyeceklerini güçlü bir şekilde göstermesini istedi. İngiliz subayların istihdamı konusunda Hüsrev Paşa'nın Rusya'dan çekinmesi sebebiyle olumlu yanıt veremediğini düşündüğü için de mevcut şartlar değişinceye kadar Considine'in görevlendirilmesiyle ilgili yeni bir girişimde bulunmama kararı aldı.[55]

Bu karar oldukça isabetliydi. Çünkü bu sırada Babıâli, son dönemdeki gelişmelerden sonra İngiliz subayların kabul edilmemesine kesin olarak karar vermişti. Ancak Osmanlı elçisi tarafından İngiltere'den resmen subay talep edildiği için, bundan geri adım atılmasında ve mazeret bulunmasında zorlanılıyordu. Bu sırada İngiliz subayların orduda yalnız talimci/eğitmen olarak çalışmaya itiraz etmeleri ve komuta yetkisinde ısrar etmeleri, Osmanlılara kendiliğinden bir çıkış yolu açtı. Gerçekte Nuri Efendi'nin, İngiliz subaylarını sadece eğitmen olarak mı, yoksa aynı zamanda birliklere komuta etmek üzere mi talep edip etmediği de tartışmalı bir konuydu. Buna rağmen Considine, komuta yetkisiyle gönderildiklerini iddia ederken Lord Ponsonby, meseleye dair talimat almadığı için yorum yapmakta tereddüt ediyordu. Buna rağmen komuta yetkisi verilmedikçe İngiliz subayların Osmanlı hizmetine girmeyeceğini de biliyordu.[56]

Hüsrev Paşa, Considine'i 11 Ekim'de makamına davet ederek, Osmanlı ordusunda Hıristiyanlara komuta izni verilemeyeceğini, böyle bir yenilik yapılmak istense bile kendinin ya da padişahın buna cesaret edemeyeceğini açıkladı. Aksi takdirde İngiliz subaylara karşı bir isyan başlayabile-

55 NA, FO, 78/277, nr. 162, Ponsonby'den Palmerston'a, 22 Eylül 1836; NA, FO, 195/130, nr. 69, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 13 Ağustos 1836; NA, FO, 78/276, nr. 143, Ponsonby'den Palmerston'a, 20 Ağustos 1836. Aynı konuda ayrıca bkz. Webster, *age.*, II, s. 533. Rus Elçisi Bouteneff, Lord Ponsonby'nin görevden alınması yönünde İngiliz hükümetine talepte bulunması için II. Mahmud'a baskı yapmıştır. Fewster, *agm.*, s. 74; Bolsover, "Lord Ponsonby," s. 110.

56 NA, FO, 78/277, nr. 162, Ponsonby'den Palmerston'a, 22 Eylül 1836. Lord Palmerston'un bu konuda yaptığı açıklama, ancak Babıâli tarafından İngiliz subaylara ret cevabı verildikten sonra İstanbul'a ulaşabilmiştir. Bu talimatta, subayların komuta mevkiinde orduya alınması istenmekteydi. NA, FO, 195/131, nr. 92, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 31 Ekim 1836.

ceğini ya da Müslüman askerlerin onları öldürmeye teşebbüs edebileceğini, böyle bir durumda onların can güvenliklerinin sağlanamayacağını söyledi. Considine, arkadaşlarıyla birlikte Londra'dan Osmanlı birliklerini yönetmek için gönderildiklerini ifade ettiyse de verilen kararın değiştirilmesi mümkün olmadı.[57] Lord Ponsonby bu kararda dini hassasiyetlerden ziyade Rus müdahalesinin etkili olduğuna inanıyordu. Buna rağmen dini meselelerde Türklerle tartışmaya girilemeyeceğini iyi bildiği için A. Hulusi Paşa'ya İngiltere'nin Babıâli'yi dine aykırı davranmaya zorlamayacağını bildirmekle yetindi.[58] Bir süre sonra Considine, Kaptan Cook'la kimseye danışmadan ve bilgi vermeden İstanbul'dan ayrıldı. Ancak Lord Palmerston, izin almadan onun böyle bir işe kalkışmasından çok rahatsız oldu.[59]

Babıâli, kısa bir süre önce Londra elçiliği görevine başlayan M. Reşid Paşa'ya İstanbul'daki İngiliz elçisini azlettirme talimatı vermişti. Ancak M. Reşid Paşa inisiyatif kullanarak bu emri yürütmeyi geciktirdi. Çünkü bu işin arkasında Rus elçisinin olduğunu biliyordu. Hatta İngiliz subaylara görev verilmediğine ve subayların Churchill'le İngiltere'ye geri dönmekte

57 NA, FO, 78/277, nr. 183, ek. 1, Considine'den Ponsonby'ye, 11 Ekim 1836. Aynı konuda ayrıca bkz. Rodkey, *agm.*, I, s. 580; Puryear, *age.*, s. 55; Anick, *agt.*, s. 140; Sander, *age.*, s. 197–198. Considine ile yapılan görüşmenin ayrıntılarını Hüsrev Paşa'nın Sadrazam M. Emin Rauf Paşa'ya verdiği rapordan öğrenmek mümkündür. Burada yer alan en dikkat çekici konu, Nuri Efendi'nin subayları hangi statüyle talep etmiş olduğuna dair yaşanan tartışmayla ilgilidir. Considine, birliklere komuta etmek üzere çağrılmış oldukları hususunda ısrar edince, Hüsrev Paşa, Nuri Efendi asker olmadığı için eğitim ve komuta kavramlarını karıştırmış ve bunun yanlış anlaşılmaya sebep olmuş olabileceğini söylemiştir. Ayrıca o güne kadar hiçbir gayrimüslime, böyle bir yetki verilmediğini ve bu kuralı değiştirmenin mümkün olmadığını öne sürmüştür. NA, FO, 78/278, nr. 208, ek. 1, Ponsonby'den Palmerston'a, 29 Ekim 1836; BOA, HAT, nr. 46427. Ç.

58 NA, FO, 78/277, nr. 183, Ponsonby'den Palmerston'a, 11 Ekim 1836; NA, FO, 78/277, nr. 183, ek. 1, Considine'den Ponsonby'ye, 11 Ekim 1836. Lord Ponsonby'ye göre, Hüsrev Paşa Considine'in orduya komuta etmesini kendi de istediği için bu yöndeki taleplere ilk görüşmede itiraz etmemiştir. Ancak ikinci görüşmede Rusya'nın baskısıyla dini gerekçeleri öne sürmek zorunda kalmıştır. NA, FO, 78/277, nr. 198, Ponsonby'den Palmerston'a, 20 Ekim 1836. Lord Ponsonby'nin tahmin ettiği gibi, II. Mahmud'u ve Hüsrev Paşa'yı bu konuda etkileyen kişi Boutenefftir. Bolsover, *agt.*, s. 215.

59 Considine'e ve Kaptan Cooke'a İstanbul'dan ayrılma iznini, konunun artık askeri bir mesele olmaktan çıktığını ve politikleştiğini düşünen Lord Ponsonby vermiştir. Lord Ponsonby, gereksiz yere beklemelerini önlemek ve o sırada İstanbul'a da ulaşan veba salgınından onları korumak için bu şekilde bir inisiyatif kullandığını Lord Palmerston'a bildirmiştir. NA, FO, 195/131, nr. 104, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 11 Kasım 1836; NA, FO, 78/278, nr. 231, Ponsonby'den Palmerston'a, 05 Aralık 1836. Considine İstanbul'dan bu şekilde ayrılmasına karşın, Osmanlı ordusu ve donanması hakkında olumlu yorumlarda bulunmuş; bunların tek eksiklerinin yetenekli subaylar olduğunu söylemiştir. *The Times*, nr. 16290, 19 Aralık 1836, s. 5.

olduğuna dair haberler Londra'ya ulaştığında bunu Osmanlı aleyhine bir gelişme olarak değerlendirdi. Bunlar Londra'da Osmanlı Devleti ve Türkler hakkında olumsuz şeyler anlatacak, gazetelerde Rusya'nın etkisiyle subayların geri gönderildiği yazılacaktı. Bu da Osmanlı Devleti'nin imajına büyük zarar verecekti. Bu sebeple İngiliz subaylar henüz İstanbul'dan ayrılmamışlarsa A. Hulusi Paşa'dan onların gitmelerine engel olunmasını istedi.[60]

M. Reşid Paşa endişelenmekte haklıydı. Kısa zamanda Lord Palmerston'un tepkisi karşısında meselenin düşündüğünden de ciddi bir boyuta ulaştığını anlamakta gecikmedi. Lord Palmerston, Akif Paşa'nın göstermelik olarak azledildiğini, A. Fevzi Paşa'nın cezalandırılmak yerine daha yüksek rütbede bir göreve getirildiğini ve İngiltere'den talep edilen subaylara "hiç yüzlerine bakılmayıp bayağı sokaklarda süründürülerek"[61] görev verilmediğini öne sürdü ve sözlerine şöyle devam etti:

> Babıâli, her şeyi Ruslar için ve İngiltere'ye karşı olarak yaparak akılsızca davranıyor. Bu davranış, Türkiye'nin dostu yerine düşmanı olmanın daha iyi bir şey olduğunu gösteriyor. Bu ise bizim bundan tehlikeli bir ders çıkarmamıza sebep oluyor ki, Babıâli bizi bir gün, en az Rusya kadar korkunç bir düşman olarak karşısında bulabilir. Biz de Türkiye'nin uygun bir parçasını topraklarımıza katabiliriz. Bizi zorlarsanız Sultan'ın aleyhine hareket etmeye başlayabiliriz.[62]

Lord Palmerston'un tonu oldukça yüksek ve bir uyarıdan çok tehdide benzeyen bu sözleri, aslında Rus entrikalarına duyduğu öfkeden kaynaklanıyordu. Buna rağmen İngiliz dışişleri bakanının uyarıları, M. Reşid Paşa'yı Babıâli'nin Lord Ponsonby'nin görevden alınmasına yönelik talimatını uygulamaktan tamamen vazgeçirmeye yetti.

Gerçekten de Rusya, Lord Palmerston'un şikâyet ettiği kadar, İngiltere'nin Osmanlı ordusu ve donanması için subay göndermesine müdahil

60 BOA, HAT, nr. 46617, 13 Kasım 1836; BOA, HAT, nr. 33016. B, 27 Ekim 1836.
61 BOA, HAT, nr. 46429. K.
62 PB, GRE/E/481/5/35-38, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 11 Kasım 1836. Aynı konuda ayrıca bkz. Fewster, *agm.*, s. 76; M. Reşid Paşa'nın bildirdiğine göre, bu konuşmanın devamında Lord Palmerston, padişahın kaydettiği ilerlemeleri bildiğini, Rusya'nın etkisinden de kurtulmayı başardığı takdirde her şeyin düzeleceğine inandığını söylemiştir. BOA, HAT, nr. 46429. K.

oldu. Rus elçisi, İngiltere'nin ilk teşebbüsünden itibaren bu işi engellemeye çalıştı. Bunda Metternich'in de Rusya'ya destek vermesi ise, II. Mahmud'u ve Babıâli'yi iyice baskı altına aldı. Rusya, Osmanlı Devleti'ni zayıf tutma ve reformlarla gelişmesine mani olma politikası çerçevesinde Osmanlı ordusuna belki doğrudan değil ama dolaylı olarak nüfuz ediyordu. Bazı Rus subayların Türk üniformasıyla Osmanlı ordusunda görev yapması,[63] Rusların başka milletlerden de olsa kendi adamlarını Osmanlı ordusuna sokması,[64] Mekteb-i Harbiye'deki hocaların seçimine kadar tüm aşamalarda Rus elçisinin etkin olması[65] gibi gelişmeler bunu doğruluyordu. II. Mahmud, Fransa'dan askeri uzman getirtmek istediğinde Rusya buna müsaade etmemiş, M. Reşid Paşa'nın temin ettiği hocaların gelişini engellemişti. Bir süre sonra Osmanlı ordusunda kullanılan birkaç Fransız subayın da işine son verilmesiyle Rusya'nın istediği her şey gerçekleşmiş oldu.[66]

İngiltere'den ve Fransa'dan askeri uzman getirtilmesini engelleyen Rusya, aynı zamanda askeri uzman ihtiyacının kendi müttefikleri Avusturya'dan ve Prusya'dan karşılanması hususunda baskı yapıyordu. Bu politika neticesinde II. Mahmud, 1836 yılı başında bu ülkelerden subay istedi. Bu meselenin başka bir boyutu ise Osmanlı ordusunu aynı anda Fransız, İngiliz, Prusyalı ve Avusturyalı subayların eğitmesinden çıkacak karmaşaydı. Bunun yanlışlığına işaret edenlerden biri de M. Reşid Paşa'ydı. Osmanlı ordusunun Fransız sistemine göre kurulduğunu, bu sebeple kara ordusu için Fransız uzmanların tercih edilmesi gerektiğini, İngiliz subayların sadece donanmada kullanılmasının daha doğru olacağını düşündüğünü Babıâli'ye bildirdi.[67] Lord Ponsonby de, dört farklı devletten subayların Osmanlı

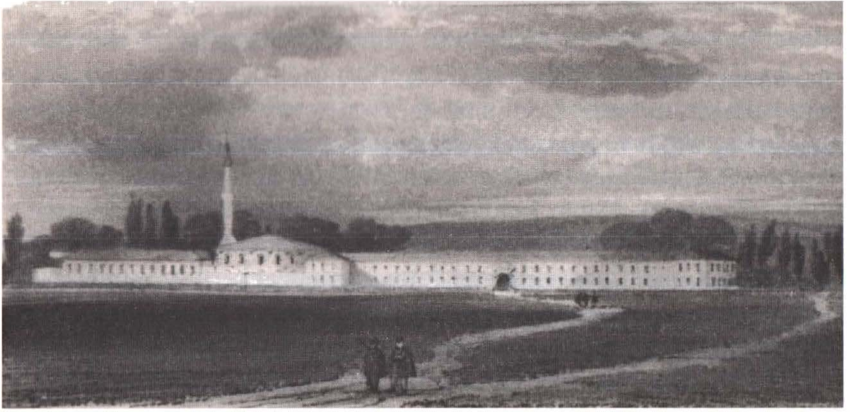
63 Suriye'de görev yapan Richard Wood, Rus subayların Osmanlı üniforması giyerek sınırlardaki birliklerde görev yaptığını bu olaya şahit kişilerden öğrendiğini bildirmiştir. NA, FO, 78/256, ek. 9, Wood'tan Ponsonby'ye, 30 Ekim 1835. Miss Pardoe'nin Osmanlı askeri okullarındaki Rus kontrolüne yönelik gözlemleri için bkz. Pardoe, *age.*, s. 194–212.

64 Urquhart, bir yıl süreyle kaldığı İstanbul'da, Rusya'nın kendi adamlarını orduya ve donanmaya yerleştirmekle Osmanlı Devleti üzerinde kontrol kurmaya çalıştığını, resmi görevli olmayan bazı Rusların yetkiliymiş gibi davrandığını ve buna kimsenin ses çıkaramadığını gözlemlemiştir. Ayrıca Türk üniformalarının gün geçtikçe Rus üniformasına benzediğini ve Türk askerlerin Rusların verdiği madalyayı takmaya zorlandığını tespit etmiştir. NA, FO, 78/279, Urquhart'tan Strangways'a, 09 Mart 1836.

65 Pardoe, *age.*, s. 208–212.

66 NA, FO, 78/278, nr. 245, Ponsonby'den Palmerston'a, 28 Aralık 1836.

67 Kaynar, *age.*, s. 91.

Resim 5. 1836 yılında Mekteb-i Harbiyenin görünümü
Miss Pardoe, *The City of the Sultan; and the Domestic Manners of teh Turks in 1836*

ordusunu aynı anda eğitmesinin, askeri sistemin birliğini bozacağına dair görüşlerini Londra'ya iletti.[68]

1836 yılı sonlarına gelindiğinde Churchill Olayı etkisini artık kaybetmeye başlamıştı.[69] Bununla birlikte yaşanan kriz, Lord Ponsonby'nin saray ve Babıâli üzerindeki etkinliğini yedi ay öncesine göre büyük ölçüde azaltmıştı. Ancak Lord Ponsonby, tavrını değiştirmedi. Hatta son bir hamle olarak o sırada İstanbul'da bulunan Urquhart'la, bir İngiliz gemisini Çerkezlerin Rus ablukasında yaşadığı Karadeniz kıyılarına geçirmeyi planladı. Böylece Lord Ponsonby ile Urquhart, kimseye fark ettirmeden İngiltere ve Rusya arasında bir çatışma başlatmak istiyordu. Tarihe Vixen olayı olarak geçen bu ikilinin planı, Lord Palmerston'un akılcı politikası sayesinde başarısızlıkla sonuçlandı, amacına ulaşamadı.[70] David Urquhart'ın aynı gün-

68 NA, FO, 78/276, nr. 118, Ponsonby'den Palmerston'a, 21 Temmuz 1836. Aynı konuda bkz. Murray, *age.*, s. 13.
69 II. Mahmud, Ahmed Fevzi Paşa'yı azletmemekle birlikte, Lord Ponsonby'nin Churchill için talep ettiği tazminatı ödemeyi kabul etmiştir. Bu olay, böylece tamamen kapatılmıştır. BOA, HAT, nr. 46981. A, 29 Ocak 1837; BOA, HAT, nr. 46438. I, 1837; NA, FO, 78/301, nr. 34, Ponsonby'den Palmerston'a, 19 Şubat 1837. Aynı konuda ayrıca bkz. Webster, *age.*, II, s. 534; Fewster, *agm.*, s. 78.
70 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Charles Webster, "Urquhart, Ponsonby and Palmerston," *The*

lerde İstanbul elçiliğine kendinin getirilmesi için gizli planlar yapması üzerine, Lord Ponsonby'yle aralarında bir iç çekişme de başladı. Bu son olay, Lord Ponsonby'nin içinde bulunduğu zor durumu daha da ağırlaştırdı.[71] Elçi için her şey üst üste geliyordu.

Bu sırada Lord Ponsonby, Osmanlı idari yapısında reform yapılması için Babıâli'ye bazı yeni önerilerde bulundu. Pertev Paşa'yı, "valilerin askeri ve idari yetkilerinin birbirinden ayrılması" için teşvik etti. Ancak Pertev Paşa, ona bu tip düşüncelerini padişahtan gizlemesi gerektiği, aksi halde bunun tehlikeli sonuçlar doğurabileceği yanıtını verdi. Böylece Lord Ponsonby, Osmanlı Devleti'nin gelişmesi için reformlar yapılabileceğine dair inancını neredeyse tamamen kaybetti. Bu haletiruhiyeyle İstanbul'da göreve başladığı andan itibaren elinden geleni yaptığını, ancak rüşvet, cehalet, entrika ve kişisel hırs gibi etkenlerle Türkleri, Rus entrikalarına karşı koymaya ikna edemeyeceğini anladığını Lord Palmerston'a bildirdi. İngiliz hükümetinin Osmanlılardan gerçek bir ilerleme beklemesinin hata olacağını düşündüğünü de ifade etti.[72]

İngiliz nüfuzunun böyle azalması ve İngiliz elçisinin bir anlamda, itibarını kaybetmesi, doğal olarak Rus etkisinin artmasına sebep oldu.

English Historical Review, LXII/244, Oxford 1947, s. 342; Webster, *age.*, II, s. 570–576; Puryear, *age.*, s. 50–53; Crawley, *Anglo-Russian Relations*, s. 65.

71 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Fewster, *agm.*, s. 78–79; Puryear, *age.*, s. 48; Webster, *age.*, II, s. 530; Bolsover, "David Urquhart," s. 465; *The Times*, nr. 16416, 15 Mayıs 1836, s. 5. Oysa Lord Ponsonby, Urquhart'ın elçilik sekreteri olarak İstanbul'a gönderildiğini öğrendiğinde buna çok sevinmiş ve Rusya'ya karşı mücadelesinde kendine yardımcı olacağını düşünmüştür. Ayrıca İngiliz hükümetinin bu atamayı yapmasını bir politika değişikliği olarak değerlendirmiştir. LC, Turquie, 271, Roussin'den Broglie'e, 21 Ekim 1835.

72 NA, FO, 78/278, nr. 227, Ponsonby'den Palmerston'a, 29 Kasım 1836. O günlerde, redif teşkilatında yeniden düzenlemeye gidilerek redif birliklerinin beş bölge halinde, içlerinde A. Fevzi Paşa'nın da bulunduğu, paşalara bağlanmasına dair bir değişikliğe gidilmesi planlanmıştır. Lord Ponsonby, böyle bir düzenlemeyi, padişahın otoritesi ve ülke yönetimi açısından çok sakıncalı bulduğuna dair bir yazı hazırlayarak Pertev Paşa'ya göndermiştir. Bu yazısında, daha önce Lord Palmerston'un da dile getirdiği gibi idari reformların yapılmasını ve eyalet yönetiminde askeri ve sivil yetkinin birbirinden ayrılmasını talep etmiştir. Pertev Paşa ise, bu çeşit fikirlerini gizlemesi ve özellikle de bunları padişaha iletmekten kaçınması yönünde İngiliz elçisini uyarmıştır. NA, FO, 78/277, nr. 200, Ponsonby'den Palmerston'a, 21 Ekim 1836; NA, FO, 78/277, nr. 200, ek. 1, Ponsonby'den Pertev Paşa'ya, 1836. Moltke, redif teşkilatının yeniden düzenlenmesine ait bir layiha hazırlamıştır. Bunun üzerine redif birliklerinin Ankara, Konya, Aydın, Erzurum ve Hüdâvendigâr müşirlikleri olarak beş bölgeye ayrılmasına karar verilmiştir. Hüdâvendigâr müşirliği, A. Fevzi Paşa'ya verilecekti. Kütükoğlu, *agm.*, s. 139–143; *Takvim-i Vekayi*, nr. 135, 14 Eylül 1836, s. 2. Lord Ponsonby, Churchill Olayı sebebiyle görevden alınmasını istediği A. Fevzi Paşa'nın, cezalandırılmak şöyle dursun, bu görevle ödüllendirildiğini düşünmekteydi.

James Baillie Fraser'ın[73] hazırladığı rapor da bu yönde bilgiler içeriyordu. Fraser, bir süredir Türkiye'de bulunan Chrzanowski ile görüşmüştü. Chrzanowski'ye göre İngiliz nüfuzu, hiç olmadığı kadar azalmıştı. Türkler, İngiltere'nin Rusya'ya karşı kendilerine yardım edebileceğine dair ümitlerini kaybetmişlerdi. Chrzanowski, II. Mahmud'un artık orduyu ve donanmayı geliştirmekle ilgilenmediğini, Rusya'nın onu bu yönde ikna ettiğini düşünüyordu. Lord Ponsonby'ye göre ise II. Mahmud, askeri alanda ordusunu geliştirme düşüncesini değiştirmemişti. Fakat Rusya'nın onu, bu hazırlığı kendine karşı yapmakla suçladığını ileri sürüyor ve bu yolla reform yapmasını engellemeye çalıştığına inanıyordu. Lord Ponsonby, Fraser'a "Türkiye'de ilerleme ve başarıdan konuşmanın" yalnızca Rusya'nın felç edici etkisi ortadan kaldırıldığında mümkün olabileceğini söylüyordu. Fraser, şahit oldukları karşında bu düşünceye kendinin de katıldığını, Rusya'nın Babıâli üzerinde kurduğu etkinin ancak İstanbul'da bulunularak gerçek manada anlaşabileceğini Lord Palmerston'a gönderdiği raporda açık açık ifade etti.[74]

Reform Çalışmalarını Sürdürme Mücadelesi

Lord Ponsonby, elçilik görevine başladığı tarihten itibaren bir yandan Rus ve Avusturya elçilerine, diğer yandan Babıâli'deki Rus destekçilerine karşı aralıksız bir mücadele sürdürdü. Bu sürede Churchill Olayı yüzünden aldığı eleştiriler ve Urquhart'ın onu yıpratma çalışmaları sebebiyle bütün şevkini ve enerjisini de kaybetti.

Buna karşılık Lord Palmerston, reform programını hayata geçirme konusunda kararlılığını sürdürüyordu. Hatta reform programının sınırlarını daha da genişleterek Osmanlıda yapılmasını istediği askeri, idari ve mali reformlar yanında ticaret, endüstri ve tarımı da vurgulamaya başladı. II. Mahmud'un ancak bu alanlarda yakalayacağı ilerlemeyle Osmanlı sınırlarını koruyabilecek güce ulaşacağını savunmaktaydı.[75] Lord Palmerston,

73 İngiltere kralının II. Mahmud'a gönderdiği hediyeleri taşıyan gemiyle, İran şahı için hazırlanan benzer silah ve askeri malzemeler de gönderilmiştir. Bu çerçevede, Du Plat'la Fraser, İranlı prenslere eşlik etmek üzere İstanbul'a (Aralık 1836) gelmiştir. PB, GRE/E/481/22/92, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 07 Aralık 1836.

74 NA, FO, 78/309, Fraser'dan Backhouse'a, 03 Ocak 1837.

75 PP/GC/VA/102, Palmerston'dan Vaughan'a, 10 Nisan 1837.

reform programındaki amacı bir süre sonra "eyaletlerin iç düzenini geliştirmek, verimli endüstriyi teşvik etmek, ticareti korumak, halkın zenginliğini artırmak, refahı, daha geniş alanlara yaymak ve böylece devletin gelirlerini artırmak" şeklinde formülleştirdi. Devlet zenginleştikten sonra, ordunun ve donanmanın güçlenmesi ve sınır güvenliğini sağlaması için gereken paraya sahip olacaktı. Sadece bunlar da yetmeyecekti. Çünkü ordunun ve donanmanın modernleştirilmesi, ancak yetenekli ve deneyimli subaylara bağlıydı.[76] Yine ona göre, M. Ali Paşa, Fransız subayları kullanmakta tereddüt göstermeyerek ordusunu, Osmanlı ordusundan üstün hale getirmişti. II. Mahmud'un da bu yolu izlememesi için bir sebep yoktu.[77]

Görüldüğü gibi Lord Palmerston, diğer alanlarda reformlar yapılmasıyla ilgili düşüncelerini değiştirmemiş, hatta geliştirmişti.[78] Reform programının en önemli aşaması olan Osmanlı ordusunu güçlendirme planlarının sonuçsuz bırakılmasına ise ne olursa olsun izin verme niyetinde değildi. Bu çerçevede, Babıâli'den Considine'e verilen olumsuz cevaba rağmen girişimlerde bulunmaya devam etti. Bu bağlamda, belirlediği üç aşamalı hareket tarzının üçüncü aşaması olarak kullanmayı amaçladığı Du Plat'ı devreye sokarak onu yanındaki subaylarla İstanbul'a gönderdi. Du Plat ve yanındakiler, kralın II. Mahmud'a hediye olarak gönderdiği askeri silah, modeller ve diğer malzemelerle Aralık 1836'da İstanbul'a ulaştılar. Du Plat'ın görevi, yanında getirdiği askeri malzemelerin kurulması, kullanılışlarının gösterilmesi ve askeri tecrübesini aktarması olarak belirlenmişti. Talep edilirse askeri okul-

76 NA, FO, 195/138, nr. 29, Palmerston'dan Vaughan'a, 11 Mayıs 1837.

77 BOA, HAT, nr. 37512. G, 10 Ağustos 1837. M. Ali Paşa'nın Mısır ordusunda ve donanmasında kullandığı Fransız subaylar için bkz. Jacques Thobie, "La France et la Modernisation de l'Empire Ottoman," *A Bridge Between Cultures: Studies on Ottoman and Republican Turkey in Memory of Ali İhsan Bağış*, (Ed. Sinan Kuneralp), İsis Yayınları, İstanbul 2006, s. 159–160.

78 Lord Palmerston, 1834–1838 yılları arasında yukarıda açıklanan alanlardaki gelişmelerle ilgili olduğu kadar, Osmanlı topraklarında fakirler için kurulan vakıfların durumu, sanat okullarının var olup olmadığı gibi konularla da ilgilenmiş, Lord Ponsonby aracılığıyla bunlarla ilgili bilgi toplamıştır. NA, FO, 195/109, Backhouse'tan Ponsonby'ye, 30 Kasım 1833; NA, FO, 78/235, Ponsonby'den Backhouse'a, 04 Mart 1834; NA, FO, 195/122, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 21 Eylül 1835. Bu çerçevede yapılanlar arasında Türk gençlerine İngilizce eğitim verilmesini öngören bir proje dahi yer almıştır. Lord Palmerston, bu projenin yürütülmesi için gizli ödenekten para tahsis etmeyi kabul etmiştir. NA, FO, 78/298, Carlisle'den Palmerston'a, 23 Ocak 1836; NA, FO, 78/298, 02 Şubat 1836; NA, FO, 195/129, Palmerston'dan Ponsonby, 29 Şubat 1836.

larda da görev yapacaktı.[79] Du Plat'a, askeri görevleri dışında Türk kültürü ve Türklerin ihtiyaç duyabileceği bilgiler konusunda araştırma yapması ve İngiliz ordusunun prestijini Babıâli'nin gözünde artırması görevi de verilmişti.[80] Onunla Teğmen Knowles, madenci, topçu ve istihkâmcı üç subay ve bir sivil mühendis İstanbul'a gönderilmişti.[81] Ancak İstanbul'daki mevcut koşullar, onların da Considine'in akıbetiyle karşılaşacağını gösteriyordu.

Lord Ponsonby, yeni İngiliz subay grubunun İstanbul'a ulaşmasından kısa bir süre sonra, Du Plat'ın gelişini ve kralın hediyelerini Babıâli'ye bildirerek gelenlerin padişahın huzuruna kabul edilmelerini talep etti. Du Plat getirdiği silah, askeri çizim ve modelleri II. Mahmud'a sunmak üzere hazırlık yapmıştı. Buna rağmen Babıâli'den herhangi bir yanıt gelmedi. Bu tavır, Considine'den sonra Du Plat ve diğerlerinin de reddedilmesi ve bir anlamda İngiliz subayların Osmanlı ordusunda görevlendirilmesi projesinin bittiği anlamına da geliyordu.[82]

Daha önce de vurgulandığı gibi Osmanlı ordusunu hangi devlete mensup subayların eğiteceği ya da yöneteceği meselesi, Osmanlı ordusunu modernleştirme projesi olmaktan çoktan çıkmış, büyük güçlerin nüfuz yarışına dönüşmüştü. Bunun farkında olan Lord Palmerston, Londra'da oldukça sıkıntılı günler geçiriyordu.[83] Diplomatik çevrelerde, gazetelerde, Rusya'nın bu konuda İngiltere'yi nasıl etkisiz hale getirdiği konuşuluyordu. Hatta çeşitli biçimlerde alay konusu bile ediliyordu. Bunun üzerine Lord Palmerston, Considine'e görev verilmemesinde dini sebeplerin gerçekten etkili olup olmadığını araştırmaya başladı. Lord Ponsonby'den önce Osmanlı ordusunda görev yapan bir Hıristiyan bulunup bulunmadığını araştırmasını istedi. Çünkü kendine bazı Hristiyan Çerkezlerin orduda görev yaptığına dair istihbarat ulaşıyordu. Lord Ponsonby bu konuyu araştırdı.

79 NA, FO, 78/299, 05 Temmuz 1836. Lord Ponsonby, Du Plat ve getireceği hediyeler konusunda uzun bir süre haber alınamamıştır. Daha sonra veba sebebiyle gemi değiştirmek zorunda kaldıkları için geç kaldıkları ortaya çıkmıştır. NA, FO, 78/277, nr. 197, Ponsonby'den Palmerston'a, 20 Ekim 1836; NA, FO, 78/278, nr. 211, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Kasım 1836.

80 NA, FO, 195/130, nr. 75, ek. 2, Palmerston'dan Du Plat'a, 11 Ağustos 1836.

81 NA, FO, 195/138, nr. 13, ek. 1, Du Plat'tan Palmerston'a, 17 Şubat 1837; NA, FO, 195/130, nr. 75, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 31 Ağustos 1836; NA, FO, 78/278, nr. 233, Ponsonby'den Palmerston'a, 06 Aralık 1836.

82 NA, FO, 195/138, nr. 13, ek. 1, Du Plat'tan Palmerston'a, 17 Şubat 1837.

83 PB, GRE/E/481/6/2, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 17 Ocak 1837.

Gerçekten de Babıâli'nin iddia ettiği gibi Osmanlı ordusunda herhangi bir Hıristiyanın komuta mevkiinde görev almadığını tespit etti. Orduda görevli Çerkezlerin hepsi Müslümandı. Orduda, Ermeni ve gayrimüslim Osmanlı tebaasından bazı kişiler de vardı; fakat bunlar sadece sivil görevlerde çalıştırılıyorlardı.[84]

Bu sırada Londra Elçisi M. Reşid Paşa, Osmanlı-İngiliz ilişkilerindeki problemlerin meydana çıkardığı sıkıntıları gidermek için çabalıyordu. Babıâli'ye, Londra'daki koşulları açıklayan raporlar gönderiyor, gelen cevapları kendi süzgecinden geçirerek Lord Palmerston'a aktarıyordu. Ocak ayı sonunda, bu konuda Lord Palmerston'la görüşen M. Reşid Paşa, İngiliz subaylara hakaret edilmediğini ve orduya kabul edilmemeleri gibi bir durumun olmadığını anlatmaya çalıştı. Asıl problemin Considine'in İngiliz subayların ferik, liva ve miralay rütbesiyle görevlendirilmelerini talep etmesinden ve Babıâli henüz kesin bir ret cevabı vermeden İstanbul'u terk etmesinden kaynaklandığını açıkladı. Lord Palmerston ise Mısır askerlerini yabancıların yönettiğini ve İran'da da bu gibi bir kısıtlama olmadığını öne sürdü. İngiliz subayların zorla değil, Nuri Efendi'nin resmi takriri üzerine gönderildiklerini; Hüsrev Paşa'nın "Nuri Efendi asker değil, bu yüzden kavramları karıştırmış olmalı" gibi mazeretlerinin kabul edilemez olduğunu belirtti. Lord Palmerston bunun aksine Considine'in, Rusya'nın itirazı sebebiyle istihdam edilmediği görüşündeydi. Buna karşılık M. Reşid Paşa, bu konunun ne kadar önemli olduğunu açıklamaya çalıştı. Lord Palmerston, İngiliz subayların İstanbul'a gönderilmesinde asıl sebebin Osmanlı ordusunun eğitilerek kuvvetlendirilmesi olduğunun bilinmesini istiyordu. Ayrıca Rusya'nın da bir gün karşısına çıkacak güçlü bir Osmanlı Devleti istemediği için bu işe mani olmaya çalıştığı kanaatindeydi. İngiliz hükümeti, İngiliz subayların Osmanlı askerlerini yönetirken emirlerinin dinlenmesi için, onlara geçici rütbe verilmesini istiyordu. Buna karşılık M. Reşid Paşa, bir Osmanlı elçisi olmanın yüklediği sorumlulukla kendi böyle düşünmese de devletin resmi tavırlarını sergiliyordu. Bu konuda Rusya baskısının etkisi olmadığını ve Rusları da onların isteklerini yerine getiriyormuş gibi oyala-

84 NA, FO, 195/131, nr. 109, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 26 Kasım 1836; NA, FO, 78/301, nr. 2, Ponsonby'den Palmerston'a, 04 Ocak 1837.

dıklarını söylemek durumunda kaldı.[85] Ancak gerçekte o da Rus müdahalelerinin etkili olduğunu biliyordu. Bu konuda İngiliz dışişleri bakanından farklı düşünmüyordu.

Lord Palmerston, bundan sonraki bir görüşmede bir önceki görüşmeye göre, M. Reşid Paşa'ya karşı tavrını oldukça yumuşattı. Bu tavır değişikliğinde, Considine'in ansızın İstanbul'u terk ettiğinin ve Osmanlı ordusunda Hıristiyan çalıştırılmadığının tespiti etkili oldu. Ayrıca Nuri Efendi'nin İngiliz subaylara komuta yetkisi verilmesini kabul ettiğine dair somut bir delil de bulunamamıştı. Buna rağmen Lord Palmerston, subaylar için komuta yetkisi istemekten vazgeçmek niyetinde değildi. Lord Ponsonby'ye gönderdiği talimatta yer alan "Considine veya herhangi bir subayın, birliklere komuta yetkisi verilmedikçe faydalı olabilmeleri imkânsızdır." cümlesi bunu açıkça gösteriyordu. Yalnız bu çerçevede istenenlerin gerçekleştirilebilmesi için taktik değiştirmeye karar verdi ve Lord Ponsonby'den İngiliz subayların daha önce talep edildiği gibi Osmanlı ordusunda daimi değil, geçici statüde istihdamını sağlamasını istedi.[86]

Lord Ponsonby, bu emri alır almaz A. Hulusi Paşa'ya bu mevzuda bir nota gönderdi. Bu notada, Londra'da M. Reşid Paşa'nın dini sebeple değil halkın tepkisinden çekinildiği için Considine'e komuta yetkisi verilemediğine dair ifadelerde bulunduğunu; şimdiye kadar Babıâli'den kendine gönderilen cevaplarda ise dini gerekçelerin ret sebebi olarak gösterildiğini belirterek bu iki açıklamanın birbiriyle tezat oluşturduğunu bildirdi. İngilizlerin M. Reşid Paşa'nın söylemiyle Babıâli'nin İstanbul'daki tavrı arasın-

85 BOA, HAT, nr. 48981. A, 29 Ocak 1837. M. Reşid Paşa, Considine'e görev verilmeyerek İngiltere'nin aşağılandığına yönelik Londra'da yapılan eleştirileri ve gazete haberlerini Babıâli'ye bildirmiştir. Buna karşılık Babıâli'den gelen cevapta, Considine'in sadece komuta yetkisi istediği, diğer teklifleri kabul etmediği ve aniden İstanbul'u terk ettiği belirtilmiştir. BOA, HAT, nr. 32991. Considine, Lord Palmerston'dan izin almadan İstanbul'u terk etmiştir. Lord Palmerston, 17 Ocak tarihli mektubunda Considine'le henüz görüşemediğini belirtmiştir. PB, GRE/E/481/6/2, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 17 Ocak 1837.

86 NA, FO, 195/138, nr. 6, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 04 Şubat 1837. Lord Palmerston, Osmanlı ordusunda Hıristiyanlara görev verilip verilmediğini araştırmaktan vazgeçmemiştir. 1837 yılı Kasım'ında Prusyalı Binbaşı Kopke'nin Çanakkale'deki Türk askerlerine komuta ettiğine dair bir istihbarat aldığında, konuyu araştırması için Lord Ponsonby'yi görevlendirmiştir. NA, FO, 195/140, nr. 100, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 02 Aralık 1837. Ancak bu istihbarat doğru çıkmamıştır. Lord Ponsonby, Kopke'nin Osmanlı ordusunda rütbe almadan çalıştığını tespit etmiştir. NA, FO, 78/307, nr. 318, Ponsonby'den Palmerston'a, 05 Aralık 1837.

daki bu farklılığa rağmen subay meselesini görüşmeye kalındığı yerden devam etmeye hazır olduklarını ve İngiliz subayların orduda kalıcı değil geçici görevlendirilmesini istediklerini bildirdi. Lord Ponsonby, Considine'e ve Kaptan Cooke'a birer madalya verilmesini de talep etti.[87] A. Hulusi Paşa ise M. Reşid Paşa'nın böyle konuşabileceğine ihtimal vermiyordu. Lord Palmerston'un yanlış anlamış olabileceğini, gerçekten söylediği buysa onun hata ettiğini düşünüyordu. Bu sebeple ona, Hüsrev Paşa ve Considine görüşmesinin bir kopyasını gönderdi. A. Hulusi Paşa, Considine'in istediği koşullarda herhangi bir Hıristiyana hiçbir zaman görev verilmeyeceğinin bilinmesini istediğini de ifade etti.[88] Babıâli'ye verilen notaya A. Hulusi Paşa'nın verdiği cevapta, M. Reşid Paşa'ya ait değerlendirmenin Babıâli'nin resmi görüşünü yansıtmadığı bildirildi. İstanbul'da İngiliz elçisinin verdiği notadan ve buna verilen cevaptan Lord Palmerston habersizdi. Babıâli'nin cevabı henüz kendine ulaşmadan Considine'e İstanbul'a gitme emrini verdi.[89] Londra'ya dönmek isteyen Du Plat'a ve yanındaki subaylara kendisi talimat vermedikçe yerlerinden ayrılmamalarını da bildirdi. Aslında A. Hulusi Paşa'nın olumsuz cevabından haberi olsa da bundan farklı davranamayacaktı. Çünkü İngiliz hükümetinin amacı "gerekirse Türk hükümetinin kendine rağmen, Babıâli'ye yardımcı olmak" idi.[90]

1837 başlarına gelindiğinde, Churchill Olayının tamamen kapatılması için anlaşma sağlanmıştı.[91] II. Mahmud, gerginliği daha fazla sürdürmek istemiyordu. Bu tavır değişikliği önce A. Hulusi Paşa'nın üslubundaki yumuşamayla kendini gösterdi. A. Hulusi Paşa, İngiliz elçiliğine gönderdiği yeni bir yazıyla İngiliz subaylara komuta yetkisi verilemeyeceğini tekrar ifade etti. Fakat bu kez, İngiliz subayları incitecek bir harekette bulunmak istemediklerini ve onların talep ettikleri şekilde görev veremeyecekleri için "özür" ifadesini de içeren çok farklı bir üslup kullanıldı. Üstelik tıpkı Lord Ponsonby'nin talep ettiği gibi, padişahın İngiliz subayları onurlandırmak

87 NA, FO, 78/302, nr. 48, Ponsonby'den Palmerston'a, 15 Mart 1837; NA, FO, 78/302, nr. 48, ek. 1, Ponsonby'den A. Hulusi Paşa'ya, 10 Mart 1837; BOA, HAT, nr. 46631, 10 Mart 1837.
88 NA, FO, 78/302, nr. 48, ek. 2, Pisani'den Ponsonby'ye, 13 Mart 1837.
89 NA, FO, 78/326, Palmerston'dan Lord Hill'e, 27 Mart 1837; Webster, *age.*, II, s. 545.
90 NA, FO, 195/138, nr. 13, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 25 Mart 1837; NA, FO, 195/138, nr. 13, ek. 1, Du Plat'tan Palmerston'a, 17 Şubat 1837; NA, FO, 78/309, Palmerston'dan Du Plat'a, 20 Mart 1837.
91 NA, FO, 78/301, nr. 34, Ponsonby'den Palmerston'a, 19 Şubat 1837.

için madalya vermek istediği de bildirildi.[92] İngiliz elçiliğine kısa bir süre sonra, Lord Ponsonby'yi ve İngiliz subaylarını huzura davet eden bir yazı ulaştı. Lord Ponsonby, Knowles ve Kaptan Richards 13 Nisan'da II. Mahmud'la görüştü. Padişah, hepsine çok sıcak davrandı. Daha önce söz verilen madalyalar kendilerine burada verildi. II. Mahmud'un böyle davranmasında İngiltere ile yeniden yakınlaşma isteği yanında Lord Ponsonby'nin A. Hulusi Paşa'ya 10 Mart'ta gönderdiği notanın üslubu da etkili oldu. II. Mahmud, subay meselesinin ikinci bir Churchill Olayına dönüşmesinden çekiniyordu. Bu notanın kopyası Londra'ya ulaştığında Lord Palmerston, notayı yazarken kullandığı sert üslup sebebiyle Lord Ponsonby'yi uyardı. Çünkü böyle sert ifadeler kullanırsa bu üslup, Babıâli'nin yeniden ret cevabı vermesine sebep olabilirdi.[93] Bütün bunlar hem II. Mahmud'un hem de Lord Palmerston'un iki ülke ilişkilerinin daha fazla bozulmamasını istediklerini ortaya koyuyordu.

Kısacası Lord Palmerston, ikili ilişkilerdeki gergin ortamın daha fazla sürdürülmesini istemiyordu. Ancak 1836 yılı başında, Du Plat'ın hazırladığı raporu okuyunca çok sinirlendi. Çünkü bu raporda, Prusya'dan istenilen subayların kısa sürede İstanbul'a geleceği bilgisi vardı. Raporda ayrıca Moltke'nin iki yıllık ücreti padişah tarafından ödenmek üzere görevlendirildiği[94] ve üç Prusyalı subayın da yolda oldukları belirtiliyordu. Lord Palmerston'a göre, bunları Rusya ayarladığı ve onayladığı için Prusyalı subay demek, Rusyalı subay demekti, arada çok fazla bir fark yoktu. Bunlar neticede "İngiltere için dostça olmayan bir amaçla ve Türkiye'ye zarar vermek

92 NA, FO, 78/302, nr. 63, ek. 2, A. Hulusi Paşa'dan Ponsonby'ye, 28 Mart 1837.

93 PB, GRE/E/481/6/20–21, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 19 Mayıs 1837. Du Plat, hasta olduğu gerekçesiyle görüşmeye katılmamıştır. II. Mahmud Lord Ponsonby'ye, onu göremediği için çok üzüldüğünü söylemiştir. NA, FO, 195/89, Ponsonby'den Palmerston'a, 13 Nisan 1837; *The Times*, nr. 16416, 15 Mayıs 1836, s. 5; *The Morning Chronicle*, nr. 21061, 12 Mayıs 1837. Du Plat için hazırlanan madalya bir süre sonra kendisine verilmiştir. NA, FO, 78/309, Du Plat'tan Palmerston'a, 07 Mayıs 1837. Lord Palmerston, bu madalyaları yalnızca Osmanlı topraklarında takmalarına izin vermiştir. NA, FO, 78/309, Palmerston'dan Du Plat'a, 08 Haziran 1837.

94 Moltke, ziyaret amacıyla 1835'te İstanbul'a geldiği sırada Hüsrev Paşa'nın dikkatini çekmiştir. Hüsrev Paşa, padişahın da onayını alarak, onu İstanbul'da kalmaya ikna etmiştir. Moltke, Varna, Silistre gibi şehirleri içeren padişahın gezisine de katılmıştır. Helmulth von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, (Çev. Hayrullah Örs), Remzi Kitabevi, İstanbul 1995, s. 35, 95–108; Hale, *age.*, s. 20; Kütükoğlu, *agm.*, s. 139; Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826–1839)*, Kitabevi Yayınları İstanbul 2009, s. 422.

için" gönderiliyordu. Berlin'deki İngiliz temsilcisi Russell'a bu subaylarla Rusya arasında bir bağlantı olup olmadığı konusunda bilgi toplaması emrini verdi.[95]

Mayıs 1837 sonunda Considine, yanında Kaptan Champhell ve Teğmen Lynch olduğu halde İstanbul'a ulaştı. Zaten Lord Palmerston, Considine'den İstanbul'a gitmesini ve kendine orduda görev verilinceye kadar bir yılı aşmamak kaydıyla orada beklemesini istemişti. Ayrıca ondan bu sürede Anadolu'yu dolaşarak Türkçe öğrenmesini ve gezdiği yerlerdeki Osmanlı birliklerinin durumuyla ilgili kendine raporlar göndermesini de istemişti. İlaveten daha önce talep ettiği gibi, Malta'daki ve Korfu'daki İngiliz subayların bir kısmını İstanbul'a çağırma izni de verdi. Kaptan Champhell de onunla Anadolu'yu dolaşacaktı.[96] Lord Palmerston, bu bir yıllık bekleme süresini Babıâli'den olumlu yanıt alana kadar, Considine'in ikinci kez olaylı bir şekilde görüşmelerden ayrılmasını engellemek için vermişti. Anadolu'da incelemeler yapmasını ise Türkiye hakkında faydalı bilgiler elde edebileceğini hesaba katarak istemişti.

Lord Palmerston, Considine'e böyle bir seçenek sunmakla çok doğru bir karar vermişti. Lord Ponsonby ve Considine arasında geçen bir konuşma, bu kararın ne kadar isabetli olduğunu gösteriyordu. Bu konuşmada Considine'in "Babıâli tarafından görevlendirilmem konusunda herhangi bir şans var mı?" sorusunu Lord Ponsonby, "Sanmıyorum. Babıâli kararını değiştirmeyecektir. Babıâli, herhangi bir yabancı subaya komuta yetkisi veya rütbe vermeyecektir." şeklinde cevaplamıştı.[97] Considine, bunun üzerine karamsarlığı ve ilgisizliği sebebiyle Lord Ponsonby'yi eleştiren bir

95 NA, FO, 78/302, nr. 71, ek. 1, Ponsonby'den Palmerston'a, 03 Nisan 1837, Du Plat'tan Ponsonby'ye; NA, FO, 195/138, nr. 30, Palmerston'dan Vaughan'a, 11 Mayıs 1837. Paris'teki Avusturya elçisi, M. Reşid Paşa'ya, Rusya'nın İngiltere'den ve Fransa'dan subay getirtmesini engellemek için çalıştığını ve bu amaçla II. Mahmud'u Prusya'ya yönlendirdiğini söylemiştir. Avusturya elçisine göre, Prusyalı subaylar Rusya tarafından gönderildiği için Rusyalı sayılmalıydı. BOA, HAT, nr. 43207, 01 Mayıs 1836.

96 NA, FO, 78/303, nr. 112, Ponsonby'den Palmerston'a, 31 Mayıs 1837; NA, FO, 78/309, Palmerston'dan Considine'e, 17 Nisan 1837; NA, FO, 78/309, ek. 1, Considine'den Palmerston'a, 11 Mart 1837; NA, FO, 195/138, nr. 23, Palmerston'dan Vaughan'a, 14 Nisan 1837; NA, FO, 195/138, nr. 23, ek. 1, Palmerston'dan Considine'e, 17 Nisan 1837. Considine, İstanbul'a ulaştıktan sonra Malta ve Korfu'da bulunan İngiliz subaylarından bazılarının İstanbul'a gönderilmesini Lord Palmerston'a teklif etmiştir. NA, FO, 78/299, Palmerston'dan Hill'e, 18 Temmuz 1836; NA, FO, 195/130, nr. 62, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 28 Temmuz 1836.

97 NA, FO, 78/303, nr. 121, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Haziran 1837.

mektubu Lord Palmerston'a gönderdi. Daha sonra Hafız Mehmed Paşa ordusunun[98] bulunduğu Diyarbakır'a gitti. Lord Ponsonby, Considine'in orduda görevlendirilmesiyle ilgili herhangi bir teşebbüste bulunmamışsa da en azından onu, Hafız Mehmed Paşa'ya tavsiye eden bir mektubu sadrazamdan alabilmişti.[99]

Lord Palmerston, Considine'in mektubunu okuduğunda Lord Ponsonby'nin ümidini kaybetmiş olmasına çok üzüldü ve subayların orduya alınması için çok az şansları olduğunu anladı. Buna rağmen Lord Ponsonby'ye gönderdiği talimatta ondan Babıâli'yi bu konuda ikna edebilmek için tüm gücünü kullanmasını istedi.[100] Bunun üzerine Lord Ponsonby, İngiliz subayların görevlendirilmesi için Babıâli'ye yeniden bir yazı gönderdi ve bu yazının padişaha ulaşmasını temin etti. Bir sonuç çıkacağına dair umudu yoktu. Ancak en azından Babıâli'nin cevap vermeyi geciktirmesini olumlu bir işaret olarak da görüyordu.[101] Bir süre sonra, Prusyalı üç subay Fincke, Muhlbach ve Fischer İstanbul'a ulaştı.[102] Bu gelişme II.

98 Reşid Mehmed Paşa'nın vefat etmesiyle (Kasım 1836) onun üzerinde bulunan Sivas, Diyarbakır ve Rakka eyaletleri Hafız Mehmed Paşa'ya verilmiştir. Bu bölgedeki Osmanlı birliklerinin başına da o getirilmiştir. Mustafa Nuri Paşa, *age.*, IV, s. 275.

99 NA, FO, 78/309, Considine'den Palmerston'a, 07 Haziran 1837. Considine, Lord Ponsonby'yi görevlendirilmeleri için yeterince gayret göstermemekle suçlamıştır. Buna göre Lord Ponsonby Considine'e, ordu içinde serbestçe dolaşabilmesi için istediği ferman yerine, Anadolu'yu gezmek üzere sıradan seyyahlara verilen izinden almıştır. Oysa NA, FO, 78/309, ek. 1, Considine'den Backhouse'a, 07 Haziran 1837.

100 NA, FO, 195/139, nr. 54, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 29 Haziran 1837.

101 NA, FO, 78/304, nr. 172, Ponsonby'den Palmerston'a, 07 Ağustos 1837.

102 NA, FO, 78/305, nr. 194, Ponsonby'den Palmerston'a, 30 Ağustos 1837; BOA, HAT, nr. 47338; BOA, HAT, nr. 47376; Yıldız, *age.*, s. 426-427. Stürmer Babıâli'ye, Prusyalı subaylar İstanbul'a geldiğinde bunların ne şekilde istihdam edileceğini sormuştur. BOA, HAT, nr. 47360. Russell, Prusyalı subayların Rus destekçisi olmayan, değerli kişiler olduğunu bildirmiştir. NA, FO, 195/138, nr. 22, ek. 1, Russell'dan Palmerston'a, 1836. Bir süre sonra gönderdiği raporda, bu üç subayın değil ama Moltke'nin Ruslar için çalıştığı bilgisini vermiştir. NA, FO, 195/139, nr. 34, ek. 1, Russell'dan Palmerston'a, 27 Mayıs 1837. Ancak Russell, Moltke'nin Varna savunmasının kuvvetlendirilmesi için bir plan hazırladığını öğrendiğinde, onun Rusya taraftarı olmadığına karar vermiştir. NA, FO, 195/139, nr. 45, ek. 1, Russell'dan Palmerston'a, 1837. Buna karşın Lord Ponsonby, Prusyalı subayların dördünün de Rusya'nın isteğiyle geldiğini, bu yüzden hiçbirine güvenemeyeceklerini düşünmekteydi. NA, FO, 78/304, nr. 138, Ponsonby'den Palmerston'a, 04 Temmuz 1837. Bunun üzerine Lord Palmerston Lord Ponsonby'ye, Moltke'yi görevden aldırmak üzere çalışma talimatı vermiştir. NA, FO, 195/139, nr. 62, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 04 Ağustos 1837. Bir süre sonra Russell Lord Palmerston'a, Fischer hariç diğer Prusyalı subaylara, özellikle de Moltke'ye güvenilmemesi gerektiğini bildirmiştir. PB, GRE/E/481/7/1, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 12 Ocak 1838.

Mahmud'un tercihini, komuta yetkisi istemeyen Prusyalı subaylardan yana kullandığını gösteriyordu.

İngiliz subaylara görev verilmesi konusunda ümitsizliğe düşen yalnızca Lord Ponsonby değildi. Beklemekten sıkılan Du Plat ve Knowles, Londra'ya dönmek için izin istemişti. Ancak Lord Palmerston buna müsaade etmedi.[103] Çünkü Du Plat'ı, Prusyalı subaylarla Varna'ya göndermeyi planlıyordu. Russell'ın bildirdiğine göre bir süre önce Moltke, II. Mahmud'a Varna savunmasının güçlendirilmesiyle ilgili bir plan sunmuş ve Prusyalı subaylardan oluşan bir ekibin Varna'ya gitmesi kararlaştırılmıştı. Lord Palmerston, Du Plat'ın da Varna'ya gidecek ekibe dahil edilmesini istiyordu.[104]

Lord Ponsonby, Babıâli'den böyle bir şeyi istemesi halinde Rusya'nın buna müdahale edeceğini ve talebinin geri çevrileceğini biliyordu. Bu yüzden bunu, o sırada yakın ilişkide bulunduğu Pertev Paşa aracılığıyla yapmayı düşündü. Pertev Paşa'ya konuyu gizlice iletti. Ancak o da bu konuda izin almakta zorlanıyordu. Bunun üzerine Lord Ponsonby, farklı bir yol denemeye karar verdi. Pertev Paşa, Serasker Halil Rıfat Paşa'yı, Du Plat'ı Varna projesine davet etmeye zorlayacaktı. Böylece normal koşullarda alınamayacak izin, Lord Ponsonby'nin metotlarıyla elde edilecekti.[105]

Bu esnada Considine, Kaptan Champhell'le Anadolu'yu dolaşıyordu. Diyarbakır'da Hafız Mehmed Paşa komutasındaki Osmanlı birliklerini ziyaret ettiler. Ardından Erzurum'a giderek Esad Paşa'nın birliklerini incelediler. Considine, Türk ordusuna dair gözlemlerine ait Lord Palmerston'a gönderdiği raporlarda, Türk askerlerini cesur ve eğitilmeye uygun olarak nitelendirdi. Ancak asker iyi silahtan ve disiplinden yoksundu. Türk subayları ise umduğundan "çok daha bilgisiz"di. Ona göre Türkler, parlak şeyleri seven çocuklar gibi, içinde şatafatlı kelimeler geçen rütbelere fazlasıyla ilgi gösteriyorlardı. Bu yüzden kendine Osmanlı ordusunda generallik rütbesi verilmesinin olumlu etkisi olacağını düşünüyordu. Buna rağmen orduda görev alma ümidini kaybetmiş gibi görünüyordu. Raporun sonunda, Halil

103 PB, GRE/E/481/6/38, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 10 Ağustos 1837.

104 NA, FO, 195/139, nr. 45, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 24 Haziran 1837; NA, FO, 195/139, nr. 45, ek. 1, Russell'dan Palmerston'a. Moltke ve diğer Prusyalı subayların Varna projesi kapsamında gerçekleştirdikleri yolculuk için bkz. Moltke, *age.*, s. 115–122.

105 NA, FO, 78/305, nr. 178, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Ağustos 1837.

Rıfat Paşa'nın İngiliz subayları istemediğini, "bu yüzden İngiliz hükümetinin talebinin yerine getirilmesini sultanın desteklemesinin tek şansları" olduğunu dile getirmişti.[106] Lord Palmerston, bu mektubu aldıktan sonra Lord Ponsonby'den, Babıâli'nin Considine'i ne zaman görevlendireceğini öğrenerek kendine bildirmesini istedi.[107] Ayrıca ikinci kez olumsuz cevap verilmesi halinde Londra'ya dönmesi için Considine'e de izin verdi.[108]

Lord Palmerston, İngiliz subayların Prusyalı subaylar gibi orduda danışman olarak görev yapması fikrini kabul edilemez buluyordu. Özel mektubunda Lord Ponsonby'ye bu konuda şunları yazmıştı: "Biz herhangi bir İngiliz subayın sultanın danışmanı olmasını istemiyoruz. Peki, biz ne istiyoruz? İngiliz subayların Türk birliklerini organize ve disipline etmesini ve bu örnekle Türklere, iyi ve etkili bir ordunun nasıl meydana getirileceğini göstermek istiyoruz. Biz Considine'in bunu yapmak için doğru kişi olduğuna inanıyoruz." Lord Palmerston, aynı mektubunda, Considine'e olduğu gibi Chrzanowski'ye de komuta yetkisi verilmesini istediğini bildirdi. II. Mahmud'un Rusya'dan korktuğu için İngiliz subayları işe almaya cesaret edemediğini bildiren Lord Ponsonby'ye şöyle cevap vermişti: "Rusya'nın hangi hareketi sultanı korkutuyor? Sultan İngiltere'den hangi garantiyi istiyor? Sultan İngiliz subaylara ordusunda komuta mevki verdiği zaman, Rusya'nın asla ona saldırmaya cesaret edemeyeceğinden emin olmalıdır." Lord Palmerston, İngiltere'nin tavsiyelerini dinlemesi halinde Osmanlı ordusunun ülkeyi savunabilecek düzeye geleceğini II. Mahmud'un bilmesini istiyordu. İngiltere gerektiğinde padişahı, düşmanlarından korumaya kararlıydı.[109]

Lord Palmerston'un Hayal Kırıklığı

Lord Ponsonby, Pertev Paşa aracılığıyla Halil Rıfat Paşa'ya, Du Plat'ı Varna projesine davet ettirebilmeyi planlamıştı. Ancak Pertev Paşa, devreye girmek yerine bu konuda farklı bir öneri getirdi. Pertev Paşa'ya göre II.

106 NA, FO, 78/309, Considine'den Palmerston'a, 07 Ağustos 1837; NA, FO, 78/309, ek. 1, Considine'den Backhouse'a, 07 Ağustos 1837; NA, FO, 78/309, ek. 2, Considine'den Backhouse'a, 07 Eylül 1837.
107 NA, FO, 195/140, nr. 72, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 04 Eylül 1837.
108 NA, FO, 195/140, nr. 72, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 06 Eylül 1837; NA, FO, 195/140, nr. 72, ek. 1, Palmerston'dan Considine'e, 06 Eylül 1837; NA, FO, 78/309, Palmerston'dan Considine'e, 06 Eylül 1837.
109 PB, GRE/E/481/6/43, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 06 Eylül 1837.

Mahmud, İngiliz subayları orduya almak istemişti. Ancak Halil Rıfat Paşa iki gerekçeyi öne sürerek buna itiraz etmişti. Birincisi, Osmanlı ordusunun Fransız sistemine göre yapılandırılması sebebiyle İngilizlerin bu sisteme uyum sağlayamayacağıydı. İkincisi ise, İngiliz subayların orduda gizli görevlendirilmesine karar verilmesi halinde bile, bunun mümkün olmayacağıydı. Çünkü Ruslar, bunu bir şekilde öğreneceklerdi. Pertev Paşa, buna karşılık Lord Ponsonby'nin Halil Rıfat Paşa'ya özel bir mektup göndererek, İngiliz subayların Fransız sistemini de bildiğini ve II. Mahmud'un bağımsız bir hükümdar olarak Rusya'dan izin istemeye ihtiyacı olmadığını öne sürecekti. Böylece Halil Rıfat Paşa'nın iddialarını çürütmüş olacaktı. Böylece hem Du Plat Varna'ya gidebilecek hem de İngiliz subaylar açıktan Osmanlı ordusunda görev yapabilecekti. Lord Ponsonby, tıpkı Pertev Paşa'nın istediği gibi bir mektubu Halil Rıfat Paşa'ya gönderdi.[110] Fakat İstanbul'daki mevcut koşullar planlandığı gibi hareket etmeye uygun değildi. Rusya, Babıâli üzerindeki baskısını iyice artırmıştı. Öyle ki Rus elçisi, Osmanlı yöneticilerinin İngiliz elçisiyle ve İngiliz dışişleri bakanıyla yaptıkları tüm görüşmeleri bildiklerini bildirerek Babıâli'yi bir anlamda üstü kapalı tehdit etmişti.[111]

Bundan kısa bir süre sonra Halil Rıfat Paşa, Lord Ponsonby'nin mektubuna rağmen tavırlarını değiştirmeyeceklerini, ne Prusyalı ne de İngiliz subaylara rütbe ve komuta vermeyeceklerini açıkladı. Lord Ponsonby, Halil Rıfat Paşa'yı böyle davranması için Rusya'nın yönlendirdiğine inanıyordu. Ayrıca onun kısa bir süre sonra görevden alınacağı yönünde bir istihbarat da almıştı.[112] Ancak bundan sadece birkaç gün sonra, bu istihbaratın aksine II. Mahmud, Rus yanlısı Halil Rıfat Paşa'yı değil İngilizleri destekleyen Mülkiye Nazırı Pertev Paşa'yı görevden aldı. Onun yerine, iki üç ay önce Lord Ponsonby'nin hariciye nazırlığından aldırdığı Akif Paşa'yı getirdi. Böylece İstanbul'da hem İngiliz yanlısı bir devlet adamı görevden alınıyordu, hem de İngiliz yanlısı olmayan biri göreve getiriliyordu. Bu yüzden İngiliz politikasının İstanbul'da ağır bir darbe aldığı söylenebilirdi. Bu

110 NA, FO, 78/305, nr. 203, Ponsonby'den Palmerston'a, 05 Eylül 1837.
111 NA, FO, 78/305, nr. 185, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Ağustos 1837.
112 NA, FO, 78/305, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Eylül 1837; NA, FO, 78/305, ek. 1, Pisani'den Ponsonby'e, 08 Eylül 1837.

karardan sonra, İstanbul'daki dengeler bir anda değişti.[113] Pertev Paşa'nın gözden düşmesiyle Lord Ponsonby, en büyük dayanaklarından birini de kaybetmiş oldu.

Lord Ponsonby, bu olayın ardından Lord Palmerston'a bütün planlarının bir anda alt üst olduğunu ve Considine konusunda ne yapılması gerektiğini artık kendinin bile kestiremediğini bildirdi.[114] Bununla birlikte kişisel duygularını bir tarafa bırakıp Akif Paşa'yla ilişkilerini düzeltme yolunu seçti. Bunun bir göstergesi olarak da Akif Paşa'ya subay meselesiyle ilgili söyleyeceklerini bir nota şeklinde tepeden değil, elçilik tercümanı Pisani aracılığıyla izafi olarak daha samimi bir havada ileterek yaptı. Bu notta, İngiliz hükümetiyle oyun oynamasına izin verilmeyeceğini, Prusyalı subayların işe alındıklarını bildiklerini ve özellikle padişahın isteğiyle İstanbul'a getirilen İngiliz subaylara görev verilip verilmeyeceği konusunda net bir cevap talep ettiğini bildirdi.[115] Akif Paşa, Lord Ponsonby'nin uzattığı bu zeytin dalını geri çevirmedi. Pisani'ye olağanüstü bir ilgi göstererek geçmişi unutmak istediğini dile getirdi.[116] Akif Paşa bu görüşmeden iki hafta sonra, İngiliz subaylarla ilgili beklenen açıklamayı yaparak onların görevlendirileceklerini bildirdi. Buna göre Halil Rıfat Paşa; Considine'i, Du Plat'ı, Knowles'i ve Kaptan Champhell'i ayrıntıları görüşmek üzere yakında kabul edecekti.[117]

Lord Ponsonby'nin özel notlarından öğrenildiğine göre, Halil Rıfat Paşa Vogorides'e, İngiliz subayların doğrudan kendine başvurmaması sebebiyle rahatsız olduğunu söylemişti. Bunun üzerine Lord Ponsonby, vakit geçirmeden Halil Rıfat Paşa'dan randevu istedi.[118] Babıâli'deki bu ani tavır değişikliğinin asıl sebebi, Lord Ponsonby'nin subaylar için yaptığı müra-

113 NA, FO, 78/305, nr. 212, Ponsonby'den Palmerston'a, 12 Eylül 1837; BOA, HAT, nr. 35253; *Takvim-i Vekayi*, nr. 154, 18 Eylül 1837, s. 1. Pertev Paşa'nın görevden alınmasında, Akif [Paşa) ve Halil Rıfat Paşa etkili olmuştur. NA, FO, 78/305, nr. 216, Ponsonby'den Palmerston'a, 16 Eylül 1837. Kısa bir süre sonra Akif Paşa'ya *paşa* unvanı verilmiştir. *Takvim-i Vekayi*, nr. 155, 09 Ekim 1837, s. 1.
114 NA, FO, 78/305, nr. 217, Ponsonby'den Palmerston'a, 16 Eylül 1837.
115 NA, FO, 78/305, nr. 221, Ponsonby'den Palmerston'a, 20 Eylül 1837; NA, FO, 78/305, nr. 221, ek. 1, Ponsonby'den Pisani'ye, 19 Eylül 1837; BOA, HAT, nr. 40838, 19 Eylül 1837; BOA, HAT, nr. 40838. B, 23 Eylül 1837.
116 NA, FO, 78/305, nr. 215, ek. 1, Pisani'den Ponsonby'ye, 15 Eylül 1837; NA, FO, 78/305, nr. 215, ek. 2, Ponsonby'den Pisani'ye, 14 Eylül 1837.
117 NA, FO, 78/306, nr. 232, Ponsonby'den Palmerston'a, 03 Ekim 1837.
118 PB, GRE/E/489/1A/34, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 28 Eylül 1837.

caatın II. Mahmud'a kadar ulaşmasıydı. Subayları İngiltere'den resmen kendi talep eden II. Mahmud hiçbir görev verilmeden bunların geri gönderilmesi halinde, İngilizlerin bunu bir hürmetsizlik sayacağını biliyordu. Bu sebeple, konuyla ilgilenilmesi için Babıâli'ye talimat vermişti. Padişahın bu beklentisine rağmen Babıâli'nin planı, İngiliz subayların basit işlerde görevlendirilerek eleştirilerin önüne geçilmesinden ibaretti.[119] Considine, bu durumu anlamış ve konuyla ilgili düşüncelerini "Babıâli, bu meseleden kurtulmaya çalışıyor, bizi istemiyorlar." şeklinde ifade etmişti.[120]

Halil Rıfat Paşa, Considine'i, Du Plat'ı ve Knowles'i 18 Ekim'de kabul etti. Considine'e bir birliğin başına getirileceğini, bu birlikteki Türk subayların kendisinin talimatlarını dinleyeceğini, ayrıca Du Plat'ın donanmada, Knowles'in ise topçu birliğinde görevlendirileceğini söyledi. Ancak Considine işi yokuşa sürerek kendine yardımcı 32 İngiliz subay daha görevlendirmek ve birliği İngiliz sistemine göre yapılandırmak konusunda ısrar etti. Bunun üzerine Halil Rıfat Paşa, padişahın görüşünü almak için süre istedi. Considine, kendisinin ekstra taleplerle Osmanlı devlet adamlarını zora soktuğunu Londra'ya söylemek yerine, Halil Rıfat Paşa'nın kendileriyle gönülsüz görüştüğünü ve "meselenin sonuçsuz kalmasından memnun olacağını" hareketleriyle belli ettiğini düşündüğünü söyledi.[121]

İkinci görüşme 26 Ekim'de gerçekleşti. Halil Rıfat Paşa, Considine daha fazla subay istihdam edilmesinde ısrarcı olursa bu talebinin karşılanamayacağını söyledi. Du Plat'a ise mühendislik görevi verilmek isteniyordu. Bu karar, Du Plat haricindeki İngiliz subayların reddedildiği anlamına geliyordu. Considine, bir hafta sonra Halil Rıfat Paşa'yla üçüncü kez görüştüğünde Halil Rıfat Paşa, Osmanlı ordusunun Fransız sistemine göre yapılandırıldığını, bu sistemi değiştirmek istemediklerini, bu sebeple İngiliz subaylara ihtiyaçları olmadığını açıkça beyan etti. Bununla birlikte gayretlerinden dolayı Considine'e ve Kaptan Cooke'a madalya verilecekti.[122] Son

119 BOA, HAT, nr. 40838, 19 Eylül 1837. Bu sırada Babıâli'de, Prusyalı subayların istihdamı sırasında Considine'in de İstanbul'da ya da Hafız Mehmed Paşa'nın ordusunda, gizli bir şekilde görevlendirilmesi üzerinde görüşülmekteydi. BOA, HAT, nr. 37512, 1837.
120 NA, FO, 78/309, Considine'den Backhouse'a, 07 Ekim 1837.
121 NA, FO, 78/306, nr. 252, Ponsonby'den Palmerston'a, 23 Ekim 1837; NA, FO, 78/306, nr. 252, ek. 1, Considine'den Ponsonby'ye, 19 Ekim 1837.
122 NA, FO, 78/306, nr. 272, Ponsonby'den Palmerston'a, 07 Kasım 1837; NA, FO, 78/306, nr. 272,

görüşmeden hemen sonra Du Plat dışındaki subaylara Osmanlı ordusunda kesin olarak görev verilemeyeceğine dair Akif Paşa'nın mesajı İngiliz elçiliğine ulaştı. Bu sonuç, Lord Ponsonby'yi hiç de şaşırtmamıştı. Çünkü İngiliz elçisi, II. Mahmud'un Hünkâr İskelesi Anlaşmasıyla Rusya'ya karşı sorumlu hale geldiğini ve Rusya'nın sözünü dinlemekten başka bir seçeneğinin bulunmadığını biliyordu. Bu yüzden İngiltere, Rusya'ya karşı padişahı koruyacağına dair garanti vermedikçe farklı bir sonuç alınması mümkün değildi.[123]

Buna rağmen Lord Palmerston, bu gelişmeyi Lord Ponsonby kadar soğukkanlılıkla karşılamadı. Lord Ponsonby'ye Babıâli'nin İngiliz hükümetini gücendirmiş olduğunu ve teklif edilen madalyaların kabul edilmeyeceğini bildirmesini istedi. Ayrıca Du Plat haricindeki tüm subayların Londra'ya geri dönmesi talimatını da verdi.[124] Lord Palmerston, II. Mahmud'un bu madalyalar aracılığıyla bu yakışıksız davranışa karşılık özür dilemek istediğini düşündüğü için, madalya teklifinin reddedilmesini istemişti. Böylece subayların reddedilmesine karşılık olarak, bir çeşit tazminat verilmiş olacaktı. Oysa Lord Palmerston, bu meselenin basit hediyelerle, küçük madalyalarla kapatılmasını kabul etmeye niyetli görünmüyordu.[125] Madalyaların geri çevrileceği Babıâli'ye bildirildiğinde, M. Reşid Paşa, bunun padişahı gücendireceğini belirterek kabul edilmelerini rica etti.[126] Fakat Lord Palmerston, fikrini değiştirmedi. Çünkü birine madalya teklif

ek. 1, Considine'den Ponsonby'ye, 26 Ekim 1837; NA, FO, 78/306, nr. 272, ek. 2, Considine'den Ponsonby'ye, 06 Kasım 1837. Halil Rıfat Paşa, Fransız ve İngiliz askeri sistemlerinin birbirine çok yakın olduğu yönünde görüş bildirerek, M. Reşid Paşa'nın hata yaptığını söylemiştir. NA, FO, 78/306, nr. 272, ek. 3, Pisani'den Ponsonby'ye, 05 Kasım 1837. Considine, Osmanlı ordusunda kendilerine ihtiyaç olmadığını İstanbul'a ilk geldiklerinde söylemediği için Babıâli'yi suçlamaktaydı. Ona göre, II. Mahmud hariç, tüm Osmanlı yöneticileri İngiliz subayların yararlı olmayacağına dair ortak bir kanaate sahipti. Padişah ise serbest karar alma cesaretine sahip değildi. NA, FO, 78/309, Considine'den Backhouse'a, 07 Kasım 1837.

123 NA, FO, 78/306, nr. 283, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Kasım 1837.

124 NA, FO, 195/140, nr. 126, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 08 Aralık 1837; NA, FO, 195/140, nr. 126, ek. 1-2, Palmerston'dan Considine'e, 08-12 Aralık 1837. Aynı konuda ayrıca bkz. Anick, *agt.*, s. 147; Rodkey, *agm.*, I, s. 583. İngiliz subaylar, Londra'ya geri dönmek için Lord Ponsonby'den izin istemişlerdir. Lord Ponsonby, onlara Lord Palmerston'dan gelecek talimatı beklemeleri gerektiğini söylemiştir. NA, FO, 78/306, nr. 282, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Kasım 1837.

125 PB, GRE/E/481/6/62, 64, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 12 Aralık 1837.

126 NA, FO, 78/330, Ponsonby'den Palmerston'a, 22 Şubat 1838; NA, FO, 78/330, ek, 1, Ponsonby'den Pisani'ye, 22 Şubat 1838; NA, FO, 78/330, ek, 2, Pisani'den Ponsonby'ye, 15 Şubat 1838.

ettiğinde, bunun reddedilebileceğini II. Mahmud'un öğrenmesini istiyordu.[127] Bununla birlikte Lord Palmerston, II. Mahmud'un İngiliz subaylara görev vermemesinde Rus baskısının da etkili olduğunun farkındaydı. Londra Elçisi İ. Sarım Efendi, İngiliz subayların kumandanlık istedikleri için kabul edilmediğini kendisine söylediğinde "Hayır Rusyalı razı olmadı." diye karşılık vermişti.[128]

Artık Du Plat dışındaki İngiliz subayların Londra'ya dönmeleri kesinleşmişti. Halil Rıfat Paşa, Du Plat'a, Varna, Şumnu, Silistre, Rusçuk ve Balkanlar'da ulaşabildiği yerlerdeki geçitleri ve istihkâmları kapsayan bir araştırma gezisine çıkmasını teklif etmiş ve bu bölgelerdeki Osmanlı savunmasının mevcut durumuyla ilgili ayrıntılı bir rapor hazırlamasını istemişti.[129] Gerçekte bu projeyi ilk olarak Lord Palmerston'un tasvibiyle Lord Ponsonby gündeme getirmişti.[130] Lord Palmerston, kendilerinin teklif ettiği bu planın kabul edilmesine engel olmadı. Ancak diğer subaylara yapılan muamele sebebiyle öyle kızgındı ki Du Plat'ın masraflarının padişah tarafından ödenmesi şartını koydu.[131]

Du Plat, kısa süre sonra Varna'ya doğru hareket etti.[132] Du Plat Ocak ayında planlandığı şekilde yolculuğunu tamamlayarak İstanbul'a döndü ve hazırladığı ayrıntılı raporu Halil Rıfat Paşa'ya iletti.[133] Bu rapor, II. Mahmud'u çok etkiledi ve raporun tamamının Türkçeye çevrilmesi talimatını

127 PB, GRE/E/481/7/13, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 14 Nisan 1838.
128 BOA, HAT, nr. 46638, 29 Aralık 1837.
129 NA, FO, 78/306, nr. 272, ek. 4, Du Plat'tan Ponsonby'ye, 04 Kasım 1837; NA, FO, 78/306, nr. 272, ek. 5, Pisani'den Ponsonby'ye, 02 Kasım 1837. Aynı konuda ayrıca bkz. Anick, *agt.*, s. 145; Rodkey, *agm.*, I s. 581.
130 Lord Ponsonby ve Du Plat, daha önce Akif Paşa'yı ziyaret ederek Varna istihkâmını araştırmak için hazırladıkları bir planı ona sunmuşlardır. NA, FO, 78/306, nr. 233, Ponsonby'den Palmerston'a, 04 Ekim 1837.
131 Daha önce, İstanbul'a gönderilen İngiliz subayların tüm masraflarının İngiliz hükümeti tarafından ödenmesi planlanmıştır. NA, FO, 195/145, nr. 37, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 12 Şubat 1838.
132 NA, FO, 78/306, nr. 286, Ponsonby'den Palmerston'a, 13 Kasım 1837; NA, FO, 195/89, Ponsonby'den E. Pisani'ye 10 Kasım 1837. Etienne Pisani, tercüman olarak Du Plat'la birlikte gitmiştir. NA, FO, 78/306, nr. 273, Ponsonby'den Palmerston'a, 11 Kasım 1837. Halil Rıfat Paşa'nın Du Plat'a verdiği, Silistre ve Varna paşalarına hitaben yazılmış mektuplarla ilgili bkz. NA, FO, 78/306, nr. 294, ek. 1, Ponsonby'den Palmerston'a, 07 Aralık 1837.
133 NA, FO, 78/329B, nr. 12, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Ocak 1838. Du Plat'ın yolculuğuyla ilgili raporu için bkz. NA, FO, 78/329B, nr. 12, ek. 1–6. Aynı konuda ayrıca bkz. *The Morning Chronicle*, nr. 21293, 10 Şubat 1838.

verdi. Ancak bundan sonra Babıâli, Du Plat'ın görevlendirilmesiyle ilgili herhangi bir açıklama yapmadı. Bu yüzden onun İstanbul'da kalıp kalmayacağı konusu belirsiz bir konu olarak kaldı.[134]

Aynı günlerde Considine, Osmanlı ordusunda kendine görev verilmeyeceği kesinleştiği için Tunus'a gitmek üzere yolculuk hazırlıklarına başlamıştı. Lord Palmerston, üstün niteliklerine rağmen Considine'i kabul etmeyen II. Mahmud'a hata yaptığını göstermek istercesine onu, Tunus beyine komutan olarak tavsiye etmişti.[135] Considine, Tunus'a gitmek üzere 27 Şubat'ta İstanbul'dan ayrıldı. Lord Palmerston, hiç değilse Du Plat'ın Osmanlı askeri okullarında görevlendirilmesini istiyor, bunun iyi bir başlangıç olacağını düşünüyordu. Ancak bir süre sonra Du Plat'la ilgili Babıâli'den teklif gelmeyeceği kesinleşti. Bunun üzerine Du Plat, diğer subaylarla birlikte İstanbul'dan ayrıldı.[136] Böylece 1834 yılı ortalarından beri devam eden Osmanlı ordusunu İngiliz subaylarıyla geliştirme, başka bir ifadeyle Osmanlı ordusunda İngiliz subayların görevlendirilmesiyle ilgili ilk teşebbüs başarısızlıkla sonuçlandı.

Lord Palmerston, onca çabadan sonra ortaya çıkan manzaradan hiç de memnun değildi. Lord Ponsonby'ye bu konuyla ilgili gönderdiği mektubunda bütün çabalarının II. Mahmud'u, M. Ali Paşa karşısında güçlü bir ordu sahibi yapmak olduğunu ancak bu iyi niyetlerini anlatmayı başaramadıklarını belirterek, şu sözlerle de bu duruma tepkisini gösterdi: "Biz sultana hediyeler göndererek ve her türlü yardımı yaparak Türklerin gü-

134 NA, FO, 78/330, nr. 65, ek. 1, Du Plat'tan Ponsonby'ye, 22 Şubat 1838. Du Plat, Varna yolculuğundan döndükten sonra, Osmanlı ordusunda kendine görev verilip verilmeyeceği konusunda net bir bilgi alamamaktan duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. NA, FO, 78/348, 08 Ocak 1838.

135 NA, FO, 78/309, Palmerston'dan Considine'e, 12 Aralık 1837; NA, FO, 78/309, Backhouse'tan Considine'e, 11 Aralık 1838; Webster, *age.*, II, s. 545. Türkiye'de iki yıl beklemesine rağmen eline bir şey geçmeyen ve II. Mahmud'un teklif ettiği madalyayı alması da engellenen Considine, İstanbul'dan ayrılmadan hizmetinden dolayı bir şekilde taltif edilmek istemekteydi. Bu sebeple kendini padişahın huzuruna çıkarmasını Lord Ponsonby'den talep etmiştir. Ancak bu isteği kabul görmemiştir. NA, FO, 78/329B, Ponsonby'den Palmerston'a, 16 Ocak 1838. Lord Palmerston, Considine'in padişahın huzuruna çıkarılıp çıkarılmaması konusunu, İngiliz elçisinin inisiyatifine bırakmıştır. PB, GRE/E/481/7/7, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 23 Şubat 1838.

136 NA, FO, 78/330, Ponsonby'den Palmerston'a, 07 Mart 1838; PB, GRE/E/481/6/43, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 06 Eylül 1837. Du Plat ve yanındakiler, 6 Mart 1838'te İstanbul'dan ayrılmış ve 8 Ağustos 1838'de Londra'ya ulaşmıştır. NA, FO, 78/349, 17 Ağustos 1838. Kaptan Cooke, 1837 yılı sonunda Suriye ve Mısır'a gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmıştır. NA, FO, 78/348, 06 Ocak 1838; NA, FO, 78/348, ek. 3, Champhell'den Spearman'a, 05 Aralık 1837.

venlerini kazanmak için uzun zaman bekledik. Bizim sabrımız ve cömertliğimiz bitti. Şimdi, biz bu insanları kendi akıbetlerini görmeleri için yalnız bırakmalıyız."[137]

Bir süre sonra Considine, Tunus beyi tarafından ordu komutanı olarak atandığında Lord Palmerston, II. Mahmud'u reformlar konusunda kendi valisi kadar cesur olamadığı için eleştirdi. Considine'i Tunus'a göndermekteki amaçlarının Kuzey Afrika'daki Osmanlı savunmasına yardım etmek olduğunu söyledikten sonra sözlerine şöyle devam etti: "Sultan, Tunus Beyi'nden ders almalıdır. Tunus Beyi, ondan daha kötü bir Müslüman değil; o, kendi savunmasını nasıl sağlayacağını biliyor. Bununla birlikte sultan, Kuzey Afrika'da kalan topraklarının savunması için attığımız bu adım sebebiyle bize teşekkür etmelidir."[138]

Lord Palmerston, Tunus beyinin cesaretini övmekte ve Considine'in ordu komutanlığına getirildiğini açıklamakta acele etmişti. Çünkü Considine, İstanbul'da yaptığı gibi Tunus'ta da kendine komuta yetkisi verilmesini ve orduyu İngiliz sistemine göre yapılandırmayı istedi. Ancak Tunus beyi, ordusundaki Fransız subayları işten çıkaramayacağını ve kendini komutan olarak görevlendiremeyeceğini söyleyerek ona askeri danışmanlık önerdi. Lord Palmerston da onun bu teklifi kabul etmesine izin vermek durumunda kaldı.[139] Böylece II. Mahmud'un Tunus beyinden alacağı herhangi bir ders bulunmadığı da ortaya çıktı. Bu olaydan sonra Lord Palmerston, Müslüman bir yöneticinin bir Hıristiyana komutanlık vermesinin zannettiği gibi kolay bir iş olmadığını anlamış olmalıydı.

137 PB, GRE/E/481/7/3, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 12 Şubat 1838.
138 PB, GRE/E/481/7/31, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 22 Mayıs 1838. Fransa Dışişleri Bakanı Kont Mole, İngiliz Elçisi Granville'e Tunus beyinin Considine'i neden işe aldığını sormuştur. Lord Palmerston Kont Mole'e, II. Mahmud'un dini ve milli ön yargılarla Considine'e görev vermediği, bunun üzerine onun Tunus'a gönderildiği şeklinde bir cevap verilmesini istemiştir. NA, FO, 195/145, nr. 131, Palmerston'dan Granville'e, 12 Haziran 1838. Considine'in Tunus beyi tarafından ordu komutanlığına getirilmesiyle ilgili ayrıca bkz. NA, FO, 195/146, nr. 107, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 21 Mayıs 1838.
139 NA, FO, 195/147, nr. 156, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 03 Ağustos 1838; NA, FO, 195/147, nr. 156, ek. 1, 21 Haziran 1838; NA, FO, 195/147, nr. 156, ek. 2, Palmerston'dan Considine'e, 02 Ağustos 1838. Considine, Tunus'ta bir yıl kalmıştır. Bu sürede önemli herhangi bir reform gerçekleştiremeden Londra'ya geri dönmüştür. Rodkey, *agm.*, I, s. 583.

Buraya kadar açıklanan süreç, 1834 yılı ortalarında başlayan ve dört yıl süren mücadeleye rağmen, Lord Palmerston'un Osmanlı ordusunu modernleştirme çabalarında kayda değer bir ilerleme kaydedemediğini göstermektedir. İngiliz tarihçi Puryear, İngiltere'nin gönderdiği subayların kabul edilmemesini, Rusya'nın karşı çıkmasına, Türklerin isteksiz olmasına ve Lord Palmerston'un İngiliz subaylarının komuta kademesinde görevlendirilmek üzere talep edildiğine dair somut bir delil gösterememesine dayandırır.[140] Tarihçi Bailey bunun sebebini, orduda uygulanan mevcut sistemin Osmanlı yöneticilerince değiştirilmek istenmemesi, İngilizlerin aksine Prusyalı subayların komuta yetkisi talep etmemesi ve İngiliz subaylara komutanlık verildiği takdirde Rusya'nın ve Fransa'nın da aynı istekte bulunmasından çekinilmesi olarak gösterir.[141] Webster ise, bir Hıristiyana İslam ordusunda komutanlık verilemeyeceğini Lord Palmerston'un anlayamamasının bu durumda etkili olduğuna dikkat çekmektedir.[142]

Gerçekten de II. Mahmud'un, hem de adı gâvur padişaha çıkmışken, Muhammed'in askerleri ismini verdiği ordusuna bir Hıristiyanı komutan tayin etmesi hiç de kolay bir iş değildi. Ayrıca Hünkâr İskelesi Anlaşmasının yürürlüğünü koruduğu bir ortamda, Rusya'nın şiddetle karşı çıktığı bir meselede böyle bir adım atmanın ağır bedelleri olabilirdi. Diğer yandan Babıâli'deki dengelerin değişkenliği gibi birtakım sebepler de padişahın hareket alanını kısıtlamaktaydı. Bunlardan başka bu meselenin temelinde yatan iki büyük etkeni de belirtmek yararlı olacaktır. Daha önce açıklandığı gibi II. Mahmud, Lord Palmerston ve Lord Ponsonby birbirlerinden farklı reform anlayışlarına sahiptiler. Bu farklılık sebebiyle Lord Palmerston, İngiliz subayların görevlendirilmesi için talimat gönderdiğinde Lord Ponsonby, Türk askerlerinin Hıristiyan subaylara itaat etmeyeceği gerekçesiyle bunun yararlı olmayacağını dile getirmişti.[143] Urquhart da Osmanlı ordusunun ge-

140 Puryear, *age.*, s. 56. Nuri Efendi'nin konuyla ilgili İngiliz Dışişleri Bakanlığına sunduğu yazının İngilizce tercümesinde, İngiliz subayların talep edilme amacıyla ilgili olarak "*to receive a number of qualified English Officers and masters for the instruction and organization of both the Imperial Army and Navy*" ifadesi yer almaktadır. NA, FO, 78/297, ek. 2, Nuri Efendi'den Palmerston'a, 13 Ocak 1836.

141 Bailey, *age.*, s. 147.

142 Webster, *age.*, II, s. 543.

143 NA, FO, 78/236, nr. 75, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Haziran 1834; Bailey, *age.*, s. 159.

liştirilmesiyle ilgili görüşlerini benzer şekilde, kendine yazdığında, ondan bu konuya fazla yoğunlaşmamasını istedi. Kısacası Lord Ponsonby, yabancı subayların Osmanlı ordusunu eğitmesi fikrini desteklemiyordu. Ona göre yabancı subaylar geldiğinde, ordunun ne kadar kötü olduğu ortaya çıkacak ve Türkler, Avrupa orduları karşısında kendi durumlarını görerek güven duygularını tamamen kaybedeceklerdi. Buradan da Lord Ponsonby'nin, Osmanlı ordusunun her ne olursa olsun güven duygusunu kaybetmesini istemediği anlaşılmaktadır. O, reformlardan önce Rus tehlikesinin bertaraf edilmesini istiyordu. Rus tehlikesi bertaraf edildikten sonraysa her türlü reform rahatça yapılabilirdi. Lord Ponsonby, Türklerin Ruslardan nefretine, özgüvenlerine, kendilerinin diğerlerinden üstün oldukları inançlarına çok fazla önem veriyordu. Bir istila ya da felaket anında bu duygunun harekete geçeceğini ve Türklerin Osmanlı topraklarında yaşayan diğer milletlerle, gerekirse gerilla savaşıyla Ruslara direneceklerini düşünüyordu.[144]

İngiliz elçisi bir süre sonra İngiltere, Fransa, Avusturya ve Prusya'dan da subay getirilmesiyle Osmanlı ordusunda ortaya çıkabilecek karmaşa konusunda Lord Palmerston'u da uyardı.[145] Diğer yandan II. Mahmud'u Avrupa'ya öğrenci göndermesi için de teşvik ediyordu. Nisan 1837'de huzura çıktığında Osmanlı öğrencilerinin Londra'da kaydettikleri ilerlemeyi padişaha uzun uzun övdü.[146] Dört ay sonra gizli iletişimde kullandığı Mac. Guffog aracılığıyla padişaha şu mesajı iletti:

> Sultanla yabancı subayların görevlendirilmesi meselesini görüşmek istiyorum. Bana göre bu proje, hükümetim tarafından yanlış tasarlandı. Kendisi istese ve bütün otoritesini kullansa dahi, sultanın bu işi gerçekleştirmesi mümkün değildir. Bu konuda en büyük insan gücünün bile yenileceği bir direnç var ve bu durum, yabancı subayların bu ülkede etkili bir komuta kurmasını engelleyecektir... Fakat

144 Urquhart, *Reminiscences*, nr. 50, Ponsonby'den Urquhart'a, 27 Haziran 1835, s. 62. Bundan bir süre önce Lord Ponsonby, gayrimüslimlerin Türklerle Ruslara karşı mücadeleye girebileceklerini düşündüğünü bildirmiştir. PB, GRE/E/481/4/54–59, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 06 Mart 1834; Webster, *age.*, II, s. 541.
145 NA, FO, 78/276, nr. 118, Ponsonby'den Palmerston'a, 21 Temmuz 1836.
146 NA, FO, 195/89, Ponsonby'den Palmerston'a, 13 Nisan 1837.

ben, [bunun yerine] sultanın yerli subaylar yetiştirmesinde büyük bir avantaj görüyorum.[147]

Lord Ponsonby'ye göre, bunlar yeterli sayıda yetiştirildiğinde Osmanlı için etkili hareket edebilecek bir ordu meydana getirilmiş olacaktı. Bu yüzden yurtdışına öğrenci gönderme işi genişletilmeliydi. Lord Ponsonby aynı mesajında, öğrenci masraflarını azaltmak için Londra yanında Malta ve Korfu Adaları'nda, Cebelitarık'ta veya Almanya'daki askeri okullara öğrenci gönderilmesini de tavsiye etmekteydi.[148]

Buna rağmen sadece bir hafta sonra Lord Palmerston'a yolladığı mektubunda, yurtdışına daha fazla öğrenci göndermesini II. Mahmud'a tavsiye ettiğini yazdı. Ancak yabancı subayların istihdam edilmemesine dair padişaha yaptığı telkinlerden hiç söz etmedi.[149] Bu ise İngiliz elçisinin İstanbul'da takip ettiği politikanın, Lord Palmerston'unkinden tamamen farklı olduğunu ortaya koyuyordu. Üstelik Lord Ponsonby bu konuda oldukça kararlıydı. Öyle ki kasım ayına gelindiğinde hâlâ Osmanlı öğrencilerini Avrupa'ya gönderme konusunda Babıâli'yi ikna çabalarını sürdürmekteydi.[150] İngiliz elçisinin bu tarz tavsiyelerde bulunduğu bir ortamda[151] II. Mahmud'un orduda İngiliz subaylar görevlendirilmesine neden ret kararı verdiğini ve Considine İstanbul'dan ayrılırken Lord Ponsonby'yi niçin kendileri için hiçbir çaba göstermemekle suçladığını anlamak çok da zor değildi.[152]

147 PB, GRE/E/378/124–127, Ponsonby'den Mac. Guffog'a, 31 Ağustos 1837.
148 Aynı belge.
149 NA, FO, 78/305, nr. 206, Ponsonby'den Palmerston'a, 07 Eylül 1837. Lord Palmerston, Avrupa'ya Osmanlı öğrencilerinin gönderilmesine karşı değildi. Lord Ponsonby, padişaha daha fazla öğrenci göndermeyi tavsiye ettiğini ona bildirdiğinde, bunu kendinin de çok arzu ettiğini bildirmiş olması bunu ispatlamaktadır. Bununla birlikte Lord Palmerston, öğrencilerin eğitiminin uzun zaman alacağını düşündüğü için, İngiliz subayların Osmanlı ordusuna alınması hususunda ısrar etmiştir. NA, FO, 195/140, nr. 91, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 07 Ekim 1837.
150 NA, FO, 78/306, nr. 279, Ponsonby'den Palmerston'a, 07 Kasım 1837.
151 Fransız Elçisi Roussin de yabancı subay getirtilmesine karşıydı. Ancak Lord Ponsonby'den farklı olarak Roussin, Osmanlı ordusunda uygulanmaya çalışılan Avrupa sisteminin, Türklerin geleneklerine ve dinî inançlarına uygun olmadığını düşünmekte ve bu yüzden askeri reformlarda başarılı olunmasını mümkün görmemekteydi. LC, Turquie, 270, Roussin'den Rigny'e, 09 Şubat 1835.
152 Considine, Lord Ponsonby'yle tartışmış ve onu, İngiliz subayların görevlendirilmesi için çaba göstermediğini Londra'da herkese anlatmakla tehdit etmiştir. NA, FO, 78/329B, ek. 4, Considine'den Ponsonby'ye, 11 Ocak 1838. *The Morning Chronicle* adlı İngiliz gazetesinde, İngiliz subayların görevlendirilmemesinde en büyük etkiyi Rusya'nın yaptığı öne sürülmüştür. Gazetede yer alan makalede, Lord

Osmanlı ordusunun ve donanmasının güçlendirilmesi, sadece Lord Palmerston'un gündemini meşgul eden bir mesele değildi. II. Mahmud, ülkesinin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruyabilmesinin askeri alanda sağlayacağı ilerlemeye bağlı olduğunu çok iyi biliyordu. Bu yüzden en önemli hedeflerinden biri, Avrupa devletlerinin sahip olduğu gibi modern bir ordu ve donanmaya sahip olabilmekti. Bunun için Osmanlı askerlerini Avrupa sistemine göre eğitecek ve idare edecek yetişmiş subaylara ihtiyacı vardı. Bu eksikliği iki yolla gidermesi mümkündü: Ya Avrupa'dan subay getirtecekti ya da Avrupa'ya öğrenci gönderecekti. II. Mahmud, iki yöntemi birlikte kullanmayı seçti.

Birinci yöntemin uygulanması sırasında yaşanan gelişmeler yukarıda açıklandı. Bundan sonraki kısımda, 1835-1838 yılları arasında Londra'ya hangi bölümlere, kaç öğrenci gönderildiği, eğitimlerini hangi şartlarda sürdürdükleri, Lord Palmerston'un bu konuda nasıl bir yaklaşım sergilediği, öğrencilerin eğitimlerini tamamlamaları ardından hangi Osmanlı askeri ve sivil kademelerinde görev aldıkları gibi hususlara yer verilecektir. Ayrıca bu dönemde İngiltere'den Osmanlılara doğru teknoloji transferi konusunda yaşanan gelişmeler açıklanmaya çalışılacaktır. Konu bütünlüğünün korunması açısından, öğrenci gönderilmesi ve teknoloji transferiyle ilgili 1838-1841 arasındaki gelişmelere de yine burada yer verilecektir.

Londra'ya Gönderilen Öğrenciler

Osmanlı Devleti, 19. yüzyıldan önce de çeşitli vesilelerle Avrupa'ya öğrenci göndermişti. Daha III. Mustafa (1757-1774) zamanında tıp eğitimi almaları için bazı öğrenciler Viyana'ya gitmiş[153] ve III. Selim zamanında İshak Bey Paris'e gönderilmişti.[154] Ancak bütün bunlar, spesifik ve bireysel girişimlerdi. Devlet politikası doğrultusunda, sistemli olarak Avrupa'ya ilk kez öğrenci gönderilmesi ise II. Mahmud döneminde başladı.

Ponsonby'nin, Considine'nin ilk reddedilişinde kusurlu olduğu, ancak ikincisinde subayların görevlendirilmesi için elinden gelen her şeyi yaptığı halde başarılı olamadığı savunulmuştur. *The Morning Chronicle*, nr. 21234, 04 Aralık 1837.

153 M. Alaaddin Yalçınkaya, "Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Değeri," *OTAM*, 7, İstanbul 1996, s. 334.

154 Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 60.

Yeniçeri ocağı kaldırıldıktan sonra kurulmasına başlanan yeni orduyu eğitecek, Avrupa usulünü bilen subayları bulmak, asker temin etmekten çok daha zor bir işti. II. Mahmud, ihtiyaç duyduğu eğitmenler için ilk planda Avrupa devletlerine başvurmak istemedi. Önce Mısır Valisi M. Ali Paşa'dan Osmanlı ordusunu eğitmek üzere, Türk veya Arap olması kaydıyla 12 subay istedi. Fakat M. Ali Paşa, elindeki subayların henüz eğitim verecek düzeye ulaşmadığını öne sürerek bu isteği geri çevirdi. Bunun üzerine, kendiliğinden İstanbul'a gelen bazı Avrupalı ve Mısırlı uzmanlar, orduda kullanılmaya başlandı.[155]

Bunlar arasında, II. Mahmud'a Avrupa tarzı ata biniş tekniklerini öğreten İtalyan Calosso ve müzisyen Donizetti, Fransız Galliard ve Sade Caliére, barutçubaşılık yapan Semyon, İngiliz Manchett ve Slade gibi kişiler vardı.[156] Ancak bunların katkısı çok sınırlıydı. Bu yüzden Mısır Valisi M. Ali Paşa'nın da yaptığı gibi, subay ihtiyacını karşılamak üzere Türkler arasından seçilecek 150 öğrencinin Avrupa'ya gönderilmesine karar verildi. Fakat bu, halkın "gözünde pek çirkin" bir iş olarak görüldü ve hiç kimse çocuğunu Avrupa'ya göndermeye gönüllü olmadı.[157] Bunun üzerine bir süre sonra Hüsrev Paşa kendi himayesindeki Ahmed, Abdüllatif, Hüseyin ve Edhem adlarındaki dört kişiyi eğitim almak üzere Avrupa'ya gönderilmeleri için II. Mahmud'a takdim etti. Padişahın da onay vermesiyle bu dört kişinin öğrenci olarak Fransa'ya gönderilmesine

155 Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, I, s. 143; Lewis, *age.*, s. 82; Baykara, *age.*, s. 99; Aksan, *age.*, s. 344; Gültekin Yıldız, "Üniformalı Padişah II. Mahmud," *II. Mahmud Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul*, (Ed. Coşkun Yılmaz), İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, İstanbul 2010, s. 106.

156 Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, II, s. 448-449; James Ellswort De Kay, *1831–1832 Türkiyesi'nden Görünümler*, (Çev. Serpil Atamaz Hazar), Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara 2009, s. 178; Finkel, *age.*, s. 388, 393; Avigdor Levy, "The Officer Corps in Sultan Mahmud II's New Otoman Army 1826–1839," *International Journal of Middle East Studies*, II/1, Cambridge 1971, s. 24; Sertoğlu, *age.*, V, s. 2926; Berkes, *age.*, s. 185; Temperley, *age.*, s. 30; Özcan, "II. Mahmut," s. 19; Özcan, "İngiliz Amirali," s. 29 vd.; Gültekin, *agm.*, s. 108-109, 116-117. II. Mahmud, bunlar dışında çeşitli alanlarda İskoç, Amerikan, İspanyol asıllı yabancı uzmanlar da kullanmıştır. Davison, *Osmanlı-Türk Tarihi*, s. 139. İtalyan Guiseppe Donizetti, yeni oluşturulan Musika-i Hümayunun başına getirilmiş (Eylül 1828) ve uzun süre bu görevi sürdürmüştür. Aksan, *age.*, s. 347; Finkel, *age.*, s. 393. Calosso ve Galliard hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yıldız, *age.*, s. 405–408, 410–411.

157 Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, II, s. 444; İsrafil Kurtçepe-Mustafa Balcıoğlu, *Kara Harp Okulu Tarihi*, Kara Harp Okulu Matbaası, Ankara 1991, s. 125; Tahsin Ünal, *Kara Harp Okulu Tarihi*, Berikan Yayınları, Ankara 2001, s. 9; Sertoğlu, *age.*, V, s. 2927. Shaw, 1826'dan önce gizlice Avrupa'ya gönderilen öğrenciler olduğunu bildirmektedir. Shaw, *agm.*, s. 624.

Resim 6. II. Mahmud ve yeni tarz üniformalarıyla Osmanlı askerleri
John Auldjo, *Journal of a Visit to Constantinople, and Some of the Greek Islands in the Spring and Summer of 1833*

karar verildi. Bunlar Fransız Amédée Jaubert refakatinde Paris'e (1830) gittiler.[158]

Elbette eğitimleri uzun yıllar sürecek bu az sayıdaki öğrenciyle, Osmanlı ordusunun subay ihtiyacının karşılanması mümkün değildi.[159] Bu probleme diğer alternatif bir çözüm, subayların İstanbul'da kurulacak bir askeri okulda yetiştirilmeleriydi. Aslında A. Fevzi Paşa, 1831'den beri Seli-

158 İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, II, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982, s. 601–604; Adnan Şişman, *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1838–1876)*, TTK Yayınları, Ankara 2004, s. 5; Zürcher, *age.*, s. 44; İhsanoğlu, *agm.*, s. 373. Lewis ve Kuran, bu öğrencilerin 1827'de Paris'e gönderildiğini bildirmektedir. Lewis, *age.*, s. 84; Ercüment Kuran, "Türkiye'nin Batılılaşmasında Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Rolü," *VI. Tarih Kongresi*, TTK Yayınları, Ankara 1967, s. 494.

159 Hayrullah Gök, *Arşiv Belgeleri Işığında Kara Harp Okulu Tarihi (1834–1883)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2005, s. 74–75. Buna karşılık daha 1819 yılında M. Ali Paşa, Süleyman Paşa'nın (Albay Séve) başkanlığında kurduğu harp okulunda 500 subay yetiştirmiş durumdaydı. Sina Akşin, "1839'da Osmanlı Ülkesinde İdeolojik Ortam ve Osmanlı Devleti'nin Uluslararası Durumu," *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Yay. haz. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Phoenix Yayınları, Ankara 2006, s. 88.

miye Kışlası'nda Sıbyan Bölükleri adıyla bir araya getirdiği bir grup öğrenciyi yetiştirmekteydi; fakat burası gerçek manada bir okul değildi. II. Mahmud, Avrupa ordu sistemini bilen subaylar yetiştirecek tam teşekküllü bir okula sahip olmak istiyordu. Bu doğrultuda Hassa Ordusu Müşiri A. Fevzi Paşa'ya ve Namık Paşa'ya bir askeri okul inşa etme görevini (1834) verdi. Bunun üzerine Maçka Kışlası tamir edildi. Bir yıl içinde okul açılışa hazır hale getirildi ve böylece Mekteb-i Harbiye resmen açıldı. Selimiye'deki Sıbyan Bölükleri, Mekteb-i Harbiye'nin ilk öğrencileri oldu.[160]

David Urquhart, Mekteb-i Harbiye inşaatının devam ettiği günlerde İstanbul'daydı. Bu sırada Osmanlı askerlerini eğitmek amacıyla İngiliz subaylarının getirtilmesini, II. Mahmud'a kabul ettirebilmek için ikna çalışmalarını sürdürüyordu. Aynı günlerde İngiliz elçiliği görevlilerinden David Ross, Hassa Birliği'nde görevli Azim Bey'i ve Ahmed Efendi'yi Londra'da eğitim almaları için ücretsiz olarak yanında götürmeyi Babıâli'ye teklif etti. Hüsrev Paşa, bunların Osmanlı adına Londra'ya götürülme teklifini memnuniyetle karşıladı. Urquhart da meseleyi öğrendiğinde Ross'u bu konuda destekledi. Çünkü bu vesileyle İngiltere'de Türk öğrencilerle nasıl ilgilenildiğinin gösterilebileceğini ve böylelikle İngilizlere karşı Türklerin güven duygusunun artırılabileceğini düşünüyordu.[161] Lord Ponsonby ise Türk öğrencilerin Avrupa'ya gönderilmesini faydalı bulmakla birlikte, Urquhart'ın umduğunun aksine, onların Londra'da ihmal edilebileceğinden ve beklenenin tam aksi bir etkinin ortaya çıkabileceğinden endişe ediyordu.[162] Bu yüzden bu konuda kendi başına karar vermekten kaçınarak durumu Lord Palmerston'a bildirdi.[163]

Bundan kısa bir süre sonra Urquhart, Osmanlıda yapılması gereken reformlarla ilgili düşüncelerini içeren bir raporu II. Mahmud'a sundu.

160 Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, IV, s. 826; Mehmed Esad, *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye*, Artin Asadoryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1310, s. 10–16; Kara Harp Okulu, *Harpokulu Tarihçesi (1834–1945)*, Harp Okulu Matbaası, İstanbul 1945, s. 5–6; Ünal, *age.*, s. 47–51; Akalın, *agm.*, s. 136; Levy, *agm.*, s. 33. Mekteb-i Harbiye'nin açılmasına karar verilmesi ve açılışıyla ilgili ayrıca bkz. Ahmet Yaramış, "Atatürk'ün Yetiştiği Mekteb-i Harbiye'nin Kuruluşu," *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Atatürk Özel Sayısı)*, VIII/3, Afyon 2006, s. 188-191; Gök, *agt.*, s. 78–84. Berkes, Mekteb-i Harbiye'nin açılmasını Osmanlı modernleşme tarihinin en önemli olaylarından biri olarak nitelendirmektedir. Berkes, *age.*, s. 194.

161 PB, GRE/E/632/65, Urquhart'tan Ponsonby'ye, 07 Haziran 1834.

162 Urquhart, *Reminiscences*, nr. 20, Ponsonby'den Urquhart'a, Haziran 1834, s. 41.

163 Urquhart, *Reminiscences*, nr. 11, Ponsonby'den Urquhart'a, 22 Haziran 1834, s. 38.

Burada Avrupa'ya öğrenci gönderilmesini ve Batılı bilim adamlarının Türkiye'de araştırmalar yapmak üzere işe alınmasını tavsiye etti.[164] Ayrıca, bu konularda girişimde bulunulduğu takdirde şahsen yardımda bulunma sözü de verdi. Bunun bir delili olarak da Azim Bey'i ve Ahmed Efendi'yi yanında götürmeyi teklif etti.[165] Urquhart, söz konusu bu iki Türk öğrenciyi yanında Londra'ya götürerek padişahın güvenini kazanmayı planlıyordu. Bundan diğer bir beklentisi ise, bu öğrenciler vasıtasıyla Türkçesini Londra'da da geliştirmekteydi.[166] Urquhart bu iki kişiyi de yanına alarak İstanbul'dan ayrıldı.[167] Urquhart'ın mektubundan anlaşıldığına göre Azim Bey'in ve Ahmed Efendi'nin Londra'ya gönderildiği, muhtemelen Rusya'dan çekinildiği için, gizlenmişti. Bu yüzden konuyu soranlara, bunların görevli olarak Rumeli'ye gönderildikleri söylendi.[168] Urquhart Londra'ya ulaştıktan sonra, Azim Bey ve Ahmed Efendi'yi Dışişleri Bakanı Dük Wellington'un huzuruna çıkardı. Dük Wellington onlara büyük bir ilgili gösterdi.[169] Bu iki Türkün Londra'ya gelişi İngilizler arasında büyük ilgi uyandırdı. Özellikle İngiltere'ye neden gönderildikleri tartışma konusu olmuştu. *The Times*'da, bunların II. Mahmud tarafından "gizli bir görevle" gönderilmiş olabilecekleri iddiaları yer aldı.[170]

Namık Paşa, 1832 yılında özel görevle İngiltere'ye giderken Viyana ve Paris gibi Avrupa şehirlerine de uğradı. Viyana'da, M. Ali Paşa'nın askeri eğitim için gönderdiği öğrencilerle karşılaştı. Paris'te ise Mısır valisinin gönderdiği 40'tan fazla öğrencinin burada eğitim gördüğünü ve yeni bir öğrenci grubunun daha Paris'e ulaşmak üzere olduğunu tespit etti. Burada Mareşal Maisson'la bir görüşme yaptı. Maisson, Namık Paşa'ya M. Ali Paşa'nın Avrupa usulünde okullarda subaylar yetiştirdiğini, Avrupalı subayları ordusunda

164 NA, FO, 78/266, Urquhart'tan Wellington'a, 05 Şubat 1835; Bolsover, "David Urquhart," s. 450.
165 NA, FO, 78/279, Urquhart'tan Backhouse'a, 30 Ocak 1836.
166 NA, FO, 78/266, Urquhart'tan Backhouse'a, 29 Ağustos 1835.
167 Urquhart, *Reminiscences*, Urquhart'tan G. Fyler'e, s. 18–19.
168 Urquhart, Azim Bey'in İngiltere'ye gideceğini öğrendiğinde "bir oyuncakla çılgına dönmüş gibi" sevince boğulduğunu belirtmektedir. PB, GRE/E/632/65, Urquhart'tan Ponsonby'ye, 07 Haziran 1834.
169 Dük Wellington, gelişlerinin kış mevsimine denk gelmesi yüzünden Londra'yı rahat bir şekilde gezemedikleri için üzgün olduğunu söylediğinde, Azim Bey ve Ahmet Efendi, bu durumun kendilerini etkilemediğini; çünkü Londra'da her gün ülkelerinde uygulayabilecekleri yeni bir şey görmekten mutlu olduklarını ifade etmişlerdir. *The Times*, nr. 15710, 10 Şubat 1835, s. 2.
170 *The Times*, nr. 15714, 14 Şubat 1835, s. 4.

kullandığını, böyle yaptığı için de Osmanlı ordusuna karşı başarılı olduğunu söyledi. Maisson'a göre Osmanlı Devleti'nin askeri bakımdan zayıf olmasının en büyük sebepleri arasında bilgisizlik, askeri okul olmayışı ve yabancı subayların kullanılmaması yer alıyordu.[171] Namık Paşa, Londra'ya ulaştığında benzer manzarayla karşılaştı. Burada, 12 kişinin M. Ali Paşa adına denizcilik eğitimi aldığını gördü. Woolwich Kraliyet Akademisini ziyaret etti ve İngiliz ordusunda kullanılan son teknoloji makineleri inceledi. Namık Paşa bu gözlemleri sayesinde, M. Ali Paşa'nın savaş alanlarında niçin üstün geldiğini daha iyi anlama imkânı buldu. Daha sonra bu durumu ve Maisson'la yaptığı görüşmenin ayrıntılarını II. Mahmud'a rapor etti.[172]

II. Mahmud, kendine ulaşan bu bilgiler sonucunda, Osmanlı ordusunun ve donanmasının güçlendirilmesi için Avrupa'dan uzmanlar getirtilmesi ve Osmanlı öğrencilerinin Avrupa'daki okullara gönderilmesi gerektiği kanaatine vardı. 1834 yılı ortalarında M. Reşid Paşa'nın Paris'e elçi olarak gönderilmesi bu konuda adım atılması için uygun bir vesile oldu. M. Reşid Paşa'ya Mekteb-i Harbiyede görev yapmak üzere Fransız hocalar bulması talimatı verildi.[173] Bunlar, Fransız sistemine göre yapılandırılan yeni Osmanlı ordusunun ihtiyaç duyduğu subayların yetiştirilmesinde kullanılacaktı.

Bir süre sonra, Urquhart'ın teşvikleri ve yardım vaatlerinin de etkisiyle, 14 kişilik bir öğrenci grubunun o sırada Namık Paşa yerine elçiliğe atanan Nuri Efendi'yle Londra'ya gönderilmesine karar verildi. Bu karar, sistematik olarak Avrupa'ya öğrenci gönderilmesine başlanması açısından çok önemliydi.[174] Öğrencilerden onu, Mühendishane-i Berri Hümayunun

171 Levy, *agm.*, s. 32.

172 BOA, HAT, nr. 46422. E, 1832; Levy, *agm.*, s. 33; Yaramış, *agm.*, s. 187. Namık Paşa'nın Woolwich Kraliyet Akademisini ziyaretiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. *The Age*, 30 Aralık 1832, s. 422. M. Ali Paşa, Paris'e 1815 yılından itibaren öğrenci göndermeye başlamıştır. Bunlar arasında Nisan 1826'da Paris'e giden 44 kişilik bir grup yer almaktadır. Şişman, *age.*, s. 3–4; Uçarol, *age.*, s. 188–189; Kutluoğlu ise Mısır valisinin Paris'e ilk öğrenciyi 1809'da gönderdiğini öne sürmektedir. M. Hanefi Kutluoğlu, "Kavalalı Mehmed Ali Paşa Maddesi," *DİA*, XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s. 63.

173 BOA, DUİT, nr. 140/1, ek. 2, 1835.

174 Aynı günlerde üç Osmanlı öğrenci, Miralay Hafiz Eyüp Bey, Yüzbaşı Ali Ağa ve İbrahim Ağa Paris'e gönderilmiştir. "*La Porte se decide a envoyer quelques jeunes officiers en France pour y travailler a leur instruction. Je leur ai donne des lettres de recommandation qu'ils auront l'honneur de vous presenter. Trois d'entr'eux partent aujourd'hui; c'est le Colonel Hafiz Eyoub Bey, et les Captaines Ibrahim et Ali Aga.*" LC, Turquie, 270, Roussin'den Rigny'e, 16 Ocak 1835.

subayları ve öğrencileri arasından seçildi. Bunlardan Bekir Bey ve Emin Bey subaydı. Diğerleri İbrahim Efendi, Derviş Efendi, Arif Efendi, Enis Efendi, Mahmud Efendi, Halil Efendi, Selim Efendi ve Tahir Efendi ise Mühendishane-i Berri Hümayun öğrencileriydi. Mühendishane-i Bahri Hümayundan da dört kişi; Osman Efendi, Aziz Efendi, Salih Efendi ve Mustafa Efendi seçildiler. Nuri Efendi 30 Aralık 1834'te bu 14 kişiyle birlikte İstanbul'dan ayrıldı.[175] Paris'e ulaştıklarında Nuri Efendi M. Reşid Paşa ile bir süre daha görüşmesi gerektiği için, öğrenci grubunu Londra'ya gönderdi. Bunlar 13 Mart'ta Namık Paşa tarafından karşılandı ve *Carlton* adlı otele yerleştirildiler. Bir hafta sonra Nuri Efendi de Londra'ya geldi.[176]

Kısa süre sonra Namık Paşa, II. Mahmud tarafından 14 Osmanlı öğrencinin İngiltere'deki askeri okullarda eğitim görmek üzere gönderildiğine dair resmi yazıyı İngiliz Dışişleri Bakanlığına sundu.[177] O günlerde İngiliz Dışişleri Bakanı Dük Wellington, Namık Paşa'nın Mısır valisine karşı Osmanlı Devleti'ne yardım edilmesi ve Trablus'taki İngiliz konsolosunun azledilmesi gibi ısrarcı talepleri sebebiyle zaten yeterince bunalmış durumdaydı. Diğer yandan Osman Devleti'nin reformlarla güçlendirilmesine yönelik bir politika da izlemiyordu. Bu yüzden padişahın gönderdiği öğrenciler pek fazla ilgisini

175 *Takvim-i Vekayi*, nr. 94, 15 Ocak 1835, s. 1. Londra'ya gönderilen öğrenciler ve isimleri için ayrıca bkz. Çağatay Uluçay-Enver Kartekin, *Yüksek Mühendis Okulu*, İstanbul Teknik Üniversitesi Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 1958, s. 97; Şişman, *age.*, s. 7–8; Kuran, *agm.*, s. 494–495; Akalın, *agm.*, s. 133; Bailey, *age.*, s. 146–147; Daly, *age.*, s. 110. (Londra'ya gönderilen öğrencilerin isim listesi için bkz. EKLER)

176 NA, FO, 78/269, Payne'den Palmerston'a, 14 Mart 1835. II. Mahmud, Avrupa'ya öğrenci gönderirken tereddütlerinden biri de bunların masrafları olmuştur. Bu yüzden elçilerden, hem kendi masrafları hem de öğrencilerin harcamaları konusunda dikkatli olmaları istenmiştir. Nuri Efendi'nin Londra'daki ilk günlerinde kaldıkları otelle ilgili karşılaştığı bir olay, bu çerçevede ilk sıkıntıyı yaşatmıştır. William Payne, Carlton Oteli'nin sahibiydi. Nuri Efendi ve yanındakiler burada 30 Nisan'a kadar kaldılar. Toplam 823 pound gibi oldukça yüksek bir fatura çıkarılınca Nuri Efendi bunu ödemeyi kabul etmemiştir. Bu mesele Lord Palmerston'a kadar ulaşmış, Lord Palmerston, ilk etapta Nuri Efendi'nin yanındakilerden habersiz olduğu için meblağın çok yüksek olduğunu kabul etmiştir. Ancak daha sonra Nuri Efendi'nin kalabalık bir grupla kaldığını öğrendiğinde fikrini değiştirmiş ve Urquhart'ın devreye girmesini ve problemin otel sahibinden indirim talep edilerek çözülmesini istemiştir. NA, FO, 78/269, 06 Haziran 1835; NA, FO, 78/269, Backhouse'un konuyla ilgili raporu, 15 Haziran 1835; NA, FO, 78/269, 16 Haziran 1835. Nuri Efendi, hesaptan en azı 100 pound düşürülmesini istese de otel sahibi bunu kabul etmemiştir. NA, FO, 78/269, Kerr'den Backhouse'a, 18 Haziran 1835; NA, FO, 78/269, Backhouse'tan Kerr'e, 17 Haziran 1835. Bu borçla ilgili Nuri Efendi'nin Niven Kerr'e verdiği senedin ödenmesiyle ilgili bkz. BOA, C. MF, nr. 3858, 03 Temmuz 1835; BOA, C. BH, nr. 3052, 05 Ağustos 1835.

177 BOA, HAT, nr. 46662. G, 16 Mart 1835; Rodkey, *agm.*, I, s. 577–578.

çekmedi.[178] Namık Paşa'nın ikinci bir yazı daha göndermesi ardından Dük Wellington, Portsmouth, Woolwich ve Sandhurst'taki askeri okul sorumlularına konuyu havale etti ve öğrencilerin buralara yerleştirilmelerinin uygun olup olmadığıyla ilgili rapor hazırlanmasını istedi.[179]

Aynı günlerde Namık Paşa, Trablus'taki İngiliz konsolosunun görevden alınması talepleri karşılanmadıkça Londra'dan ayrılmayacağını söylemiş ve bu yüzden Dük Wellington'la aralarındaki gerginlik iyice artmıştı.[180] Böyle bir ortamda, öğrenci meselesinde sıkıntı yaşanması kuvvetle muhtemel görünüyordu. Askeri okul sorumlularının Osmanlı öğrencilerinin İngiliz okullarında eğitim almaya uygun olmadıklarına yönelik görüş bildirmeleri durumu daha da zorlaştırdı.[181] Birkaç gün sonra İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Namık Paşa'ya olumsuz yönde cevap verilmesine yönelik bir taslak cevap metni hazırladı.[182] Ancak bu taslak henüz resmi yazıya dönüşmeden İngiltere'de ani bir hükümet değişikliği yaşandı ve Lord Palmerston, yeniden dışişleri bakanlığına getirildi. Bu son gelişmenin ardından olayların tüm gidişatı bir anda değişti.[183]

Namık Paşa, bu kez öğrencilere ait detaylı bilgilerin yer aldığı bir listeyi 13 Mayıs'ta Lord Palmerston'a sunarak, öğrencilerin donanma, piyade, topçuluk ve mühendislik okullarına yerleştirilmesini talep etti.[184] Lord Palmerston, Askeri okulların olumsuz görüş bildirmesine karşın bu meseleyi çözmekte kararlıydı. Okul yöneticilerine yeni bir yazı göndererek bu konunun "politik açıdan çok büyük bir öneme sahip olduğunu" bil-

178 Namık Paşa, bundan sonraki günlerde de İngiltere'nin Trablus Konsolosu Warrington'un görevden alınması için talepte bulunmaya devam etmiştir. Fakat Dük Wellington, konsolosun yanlış bir hareketinin tespit edilmediğini, bu yüzden azlinin mümkün olmadığını bildirmiştir. NA, FO, 195/122, nr. 7, ek. 1, Wellington'dan Namık Paşa'ya, 07 Nisan 1835. Bu konu, bundan sonraki yıllarda da Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde bir türlü çözüme kavuşturulamayan meselelerden biri olmuştur. Babıâli bu yönde isteklerde bulunurken, buna karşılık İngiliz hükümeti Osmanlı görevlilerinin Trablus'taki İngiliz tebaasının haklarını ihlâl ettiği yönünde şikâyetlerde bulunmuştur. BOA, A. DVN. DVE, nr. 98/31, 1837.

179 NA, FO, 78/268, Namık Paşa'dan Wellington'a, 28 Mart 1835; NA, FO, 78/269, Dışişleri Bakanlığından Grey, Hill ve Murray'a, 28 Mart 1835.

180 BOA, HAT, nr. 46422. G, 27 Mart 1835.

181 NA, FO, 78/269, ek. 1, Loring'ten Dawson'a, 31 Mart 1835; NA, FO, 78/269, Murray'dan Wellington'a, 01 Nisan 1835; NA, FO, 78/269, Hill'den Wellington'a, 04 Nisan 1835.

182 NA, FO, 78/268, Dışişleri Bakanlığından Namık Paşa'ya, 08 Nisan 1835.

183 NA, FO, 195/122, Wellington'dan Ponsonby'ye, 18 Nisan 1835.

184 NA, FO, 78/268, Namık Paşa'dan Palmerston'a, 13 Mayıs 1835.

dirdi ve öğrencilerin bir şekilde okullara kabulünü istedi.[185] Donanmadan gelen cevap, Türk öğrencilerin çok yaşlı oldukları, bu sebeple okula kabul edilmek yerine İngiliz gemilerinde eğitim görmelerinin daha uygun olacağı yönündeydi. Lord Palmerston'un buna yorumu "Onlar için hangisi daha iyi?" şeklinde oldu.[186] Deniz Kuvvetleri Komutanlığı ise Woolwich Kraliyet Harp Akademisi kurallarının genç Osmanlıların kabulünü imkânsız kıldığını, bununla birlikte gayriresmi olarak ders alabileceklerini bildirdi. Lord Palmerston, bu cevabın altına "Bu olabilir" notunu düştü.[187] Bir süre sonra Lord Palmerston, yeni Londra Elçisi Nuri Efendi'ye[188] durumu açıklayan bir cevap göndererek öğrencilerin bir yandan İngilizcelerini geliştirmelerini tavsiye etti.[189] Nuri Efendi, İngilizce bilgisindeki eksikliğin ortaya çıkaracağı sıkıntının farkındaydı. Bu yüzden öğrenciler İngilizcelerini geliştirinceye kadar, bir süreliğine okula başlama meselesinin ertelenmesini istedi.[190]

Bundan kısa bir süre sonra, görüş istenilen okullardan Sandhurst Kraliyet Askeri Okulu yöneticisi Lord Hill'in cevabı da Lord Palmerston'a ulaştı. Lord Hill, İngiliz öğrenci ailelerinin ödediği ücretlerle okul finansmanının sağlandığını, Osmanlıların alınması halinde bazı ailelerin çocuklarını okuldan alabileceklerini öne sürmekteydi ki bu takdirde okul mali açıdan zor duruma düşecekti. Bu durum karşısında Lord Palmerston, öğrencilerin bir yandan İngilizcelerini geliştirirken bir yandan da özel bir hocadan askerlik dersleri almalarının daha uygun olacağı kararını verdi.[191]

O tarihte Urquhart, İstanbul'da söz verdiği gibi Osmanlı elçileriyle irtibata geçti. Özellikle Nuri Efendi'ye, Londra'ya ayak bastığı andan itibaren yakın ilgi gösterdi.[192] Ancak Urquhart'ın ilgisi öğrencilerden çok, Nuri

185 NA, FO, 78/269, Palmerston'dan Auckland'a ve Hill'e ve Ordu Donatım Ofisi Generaline, 15 Mayıs 1835.
186 NA, FO, 78/269, Deniz Kuvvetleri Komutanlığından Backhouse'a, 18 Mayıs 1835.
187 NA, FO, 78/269, Ordu Donatım Ofisinden Palmerston'a, 21 Mayıs 1835.
188 Nuri Efendi 29 Nisan'da görevi devralmıştır. BOA, HAT, nr. 32990. A, 29 Nisan 1835. Namık Paşa, 18 Mayıs'ta Londra'dan ayrılmıştır. BOA, HAT, nr. 19747. A, Mayıs 1835.
189 NA, FO, 78/268, Palmerston'dan Nuri Efendi'ye, 26 Mayıs 1835.
190 NA, FO, 78/268, Nuri Efendi'den Palmerston'a, 13 Haziran 1835.
191 NA, FO, 78/269, Hill'den Palmerston'a, 01 Haziran 1835; NA, FO, 78/269, Paget'ten Somerset'e, 14 Mayıs 1835.
192 BOA, HAT, nr. 32990. A, 29 Nisan 1835.

Efendi'nin kısa sürede görüşmelerini başlatacağı gümrük tarifelerinin yenilenmesi konusuna odaklanmıştı. Nuri Efendi'yi istediği gibi yönlendirmeye çalışıyordu. Bu sırada, zaman zaman aralarında problemler de çıktı.[193] Bunun üzerine Azim Bey ve Ahmed Efendi, kralın memnuniyetini bildiren bir mektupla birlikte İstanbul'a gönderildi.[194]

Lord Palmerston, Osmanlı öğrencilerinin İngiltere'de ya da diğer Avrupa devletlerinde eğitim görmelerinin uzun vadede Osmanlı modernleşme sürecine ne derece bir katkı sağlayacağının farkındaydı. Ancak onun asıl ilgilendiği mesele, bir süre önce Lord Ponsonby aracılığıyla İngiliz subayların Osmanlı ordusunda ve donanmasında görevlendirilmesiyle ilgili padişaha yapılan teklifin kabul edilmesiydi. Ona göre, İngilizce bile bilmeyen öğrencilerin dil sorunlarını hallederek savaş sanatını öğrenmeleri için uzun bir süre gerekliydi. Bu yüzden II. Mahmud, askerlerini eğitmek için deneyimli İngiliz subaylardan faydalanmalıydı. Nuri Efendi, iki ya da üç öğrencinin İngiliz gemilerine alınmasını talep ettiğinde ona, bu isteğini yerine getirebileceğini; ancak bunun yerine İngiliz subayların Osmanlı ordusuna kabul edilmesinin daha avantajlı olduğunu anlatarak sözlerine şöyle devam etti:

> Türk öğrencileri buraya gönderilmekle iyi yapıldı, hatta daha fazlası da gönderilirse daha iyi olur ve biz onları görmekten mutlu oluruz. Fakat onlar buraya ne için geliyorlar? Ordu ve donanmayla ilgili öğ-

193 NA, FO, 78/268, Nuri Efendi'den Palmerston'a, 15 Temmuz 1835. Bu problemlerin kesin sebebini belgelerdeki bilgilerden tespit etmek mümkün değildir. Ancak muhtemelen Nuri Efendi masraflarını ödemeyi kabul etmediği için, Urquhart İstanbul'dan getirdiği Azim Bey'i ve Ahmed Efendi'yi Londra'da daha fazla tutmamaya karar vermiştir. Urquhart'ın ifadelerinden anlaşıldığına göre, Azim Bey'in ve Ahmed Efendi'nin bütün masraflarını kendisi karşılamıştır. Urquhart mektubunda, kendi paralarını ödemek zorunda kalmamaları için onları geri gönderiyorum, ifadesini kullanmaktadır. NA, FO, 78/266, Urquhart'tan Backhouse'a, 17 Temmuz 1835. Buradan, Nuri Efendi'nin onların masraflarını üstlenmediği sonucunu çıkarmak mümkündür. Urquhart A. Fevzi Paşa'ya yazdığı mektupta, Ahmed Efendi'nin Londra'da kaldığı sürede çok büyük bir kabiliyet göstererek önemli bilgiler edindiğini ve bunların padişahın işine çok yarayacağını belirtmektedir. Urquhart, *Reminiscences*, nr. 55, Urquhart'tan A. Fevzi Paşa'ya, 20 Ağustos 1835, s. 70.

194 Urquhart, *Reminiscences*, nr. 53, Urquhart'tan A. Fevzi Paşa'ya, 12 Ağustos 1835, s. 67. Urquhart, Azim Bey'i ve Ahmed Efendi'yi o sırada İstanbul üzerinden Petersburg'a gitmek üzere olan Lord Durham'la göndermek istemiştir. Fakat gemide onlar için yer bulunamamıştır. Bunun üzerine ücretleri İngiliz Dışişleri Bakanlığından karşılanmak üzere Sussex adlı bir ticari gemiyle gönderilmelerine karar verilmiştir. NA, FO, 78/266, Backhouse'tan Urquhart'a, 20 Temmuz 1835; NA, FO, 78/266, Bidwell'den Urquhart'a, 08 Ağustos 1835; NA, FO, 78/270, Palmerston'dan Urquhart'a, 03 Ağustos 1835.

rendikleri bilgileri Türkiye'ye döndüklerinde diğerlerine öğretmek için, fakat diğerlerine eğitim verme yeteneğine ulaşmaları ne kadar sürecek? Muhtemelen dört ya da beş yıl. Peki, ne öğrenmiş olacaklar? Sadece okullarda ve odalarda, kitaplardan ve barış zamanındaki egzersizlerden alabildiklerini. Fakat askeri ve bahri sanat, savaş sanatıdır ve bu sanat tam anlamıyla yalnızca gerçek savaşta öğrenilebilir.[195]

1836 başında öğrenciler İngilizcelerini eğitim alabilecek seviyeye getirmişlerdi. Bunun üzerine Nuri Efendi, bunların bir an önce ilgili branşlardaki okullara yerleştirilmelerini Lord Palmerston'dan talep etti. Bekir Bey ve Enis Efendi vapur makinelerinin yapımı ve kullanımı; Emin Bey ve Derviş Efendi madenlerin bulunması, çıkarılması ve dökümü; İbrahim ve Halil Efendi top ve gülle üretimi; Aziz Efendi ve Mahmud Efendi, top yapımı ve levazımın uygun şekilde depolanması işlerinin öğrenilmesi için gönderilmişlerdi. Nuri Efendi, bunların söz konusu yetenekleri kazanabilecekleri okullara alınmasını ve eğitimlerini tamamladıklarında, konularında uzman olduklarına dair diplomaların verilmesini istiyordu. Bunun üzerine Lord Palmerston, durumu Ordu Donatım Kuruluna iletti ve meselenin bir şekilde çözüme kavuşturulması talimatını verdi. Bir süre sonra kurulun da onayıyla Binbaşı Dundas'ın öğrencilerden sorumlu olmak üzere görevlendirilmesine karar verdi.[196]

Ancak önce Woolwich Kraliyet Harp Akademisine gitmeleri ve burada her birinin seviyelerinin ölçülmesi amacıyla bir profesörün yapacağı sınavdan geçmeleri isteniyordu. Bu sınavda ortaya çıkacak sonuçlara göre, öğrenciler Woolwich'te seviyelerine uygun dersleri alacaklardı. Ancak kurallar gereği, okula resmi öğrenci statüsünde kabul edilmeyeceklerdi.[197] Resmi

195 PB, GRE/E/481/5/12-13, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 04 Kasım 1835.

196 Binbaşı Dundas'ın Osmanlı öğrencilerinden sorumlu olarak görevlendirilmesiyle ilgili bkz. NA, FO, 78/298, Fox'tan Dışişleri Bakanlığına, 08 Mart 1836; NA, FO, 78/298, Fox'tan Strangways'e, 30 Mart 1836. (Londra'ya gönderilen öğrencilerin harcamaları ve aldıkları dersleri gösteren liste için bkz. EKLER)

197 NA, FO, 78/297, Nuri Efendi'den Palmerston'a, 13 Ocak 1836; NA, FO, 78/297, Palmerston'un talimatı, 14 Ocak 1836; NA, FO, 78/298, Dışişleri Bakanlığından Ordu Donatım Ofisine, 16 Ocak 1836; NA, FO, 78/298, Byham'dan Backhouse'a, 10 Şubat 1836; NA, FO, 78/298, Palmerston'un konuyla ilgili kararı, 14 Şubat 1836; NA, FO, 78/298, Backhouse'tan Ordu Donatım Ofisine, 27 Şubat 1836; NA, FO, 78/297, Palmerston'dan Nuri Efendi'ye, 27 Şubat 1836.

olmasa da bu öğrencilerin okula devam edebilecek olmaları, göreceli olsa da olumlu bir gelişmeydi. Kısa süre önce dışişleri bakanlığından ayrılan Dük Wellington, bakanlığa devam etmiş olsaydı, muhtemelen bu statüde bile okula alınmayacaklardı.

Nuri Efendi, bu cevabı aldıktan sonra konuyu daha ayrıntılı konuşmak için Lord Palmerston'dan randevu talep etti.[198] Lord Palmerston bu isteği kabul etti ve Binbaşı Dundas'ı öğrencilerin durumunu incelemek üzere Nuri Efendi'ye gönderdi.[199]

Nuri Efendi, bu meseleyi yoluna koyduktan sonra denizcilik eğitimi almaları için gönderilenlere ait ikinci bir talepte bulundu. Mustafa Efendi'nin ve Osman Efendi'nin Portsmouth Tersanesinde bulunan kraliyet donanması gemilerinden birinde görevlendirilmesini istedi.[200] Lord Palmerston, Donanma Komutanlığının görüşünü aldıktan sonra bu isteğe de olumlu yanıt verdi.[201] Mustafa Efendi ve Osman Efendi'nin işleriyle ilgilenmek üzere Portsmouth'tan Amiral Maittand görevlendirildi.[202] Nuri Efendi, Maittand'la iletişim kurarak iki Osmanlı öğrencisinin ileride Osmanlı donanmasında görev alacaklarını, İngiliz stili tüm denizcilik tekniklerinin öğretilmesini istediklerini bildirdi. Amiralin gerekenlerin kısa sürede yapılacağına dair cevabı Londra'ya ulaştı.[203] Böylece diğer öğrencilerden sonra, denizcilik sanatını öğrenecek iki kişinin eğitim işi de organize edildi. Osmanlı öğrencilerinin Woolwich'teki eğitimlerinin idaresiyle görevlendirilen Dundas, Lord Palmerston'un talimatıyla bir süre sonra Nuri Efendi'yi ziyaret etti. Öğrencilerle tek tek görüşerek ayrıntılı bir rapor hazırladı. Buna göre hemen hepsi temel düzeyde İngilizce öğrenmişlerdi. Ancak subay olan Bekir ve Emin beylerin diğerleriyle derse girmemeleri ve bilgilerini artırmak için kimya, mineraloji ve matematik kitapları okumaları gerekiyordu. Dun-

198 NA, FO, 78/297, Nuri Efendi'den Palmerston'a, 07 Mart 1836.
199 NA, FO, 78/297, Palmerston'dan Nuri Efendi'ye, 08 Mart 1836.
200 NA, FO, 78/297, Nuri Efendi'den Palmerston'a, 12 Mart 1836.
201 NA, FO, 78/298, Dışişleri Bakanlığından Donanma Komutanlığına, 19 Mart 1836; NA, FO, 78/298, Barrow'dan Backhouse'a, 23 Mart 1836; NA, FO, 78/297, Palmerston'dan Nuri Efendi'ye, 28 Mart 1836.
202 NA, FO, 78/298, Barrow'dan Backhouse'a, 01 Nisan 1836; NA, FO, 78/297, Palmerston'dan Nuri Efendi'ye, 07 Nisan 1836.
203 NA, FO, 78/297, Maittand'tan Nuri Efendi'ye, 15 Nisan 1836.

das, bu kitaplardaki İngilizce ağır olacağı için işlerinin çok zor olduğunu düşünüyordu. Aziz Efendi ile Salih Efendi'nin ise Woolwich Tersanesi'nde vapur makineleriyle ilgili eğitim almaları gerekiyordu. Ancak bunları eğitecek tek uygun kişi Kington, o sırada M. Ali Paşa'nın bir öğrencisine eğitim verdiği için bir yıl beklemeleri gerekiyordu. Bu bir yılda diğer öğrencilerle başka dersler alacaklardı.[204] Londra'ya gönderilen ilk Osmanlı öğrencileri, kısa bir süre sonra Woolwich Kraliyet Harp Akademisinde ve Portsmouth Tersanesinde eğitimlerine başladılar. Bunlar, bir yandan da İngilizcelerini geliştirmek için dersler alıyorlardı. Ağustos 1836'da iki yeni öğrenci, Eşref Efendi ve Yunus Efendi barut ilmini öğrenmek için[205] ve ardından Osmanlı tebaası bazı Bulgar çocukları top imali konusunda eğitim almak üzere İngiltere'ye gönderildiler.[206]

1836'nın son aylarında Paris elçiliğinden Londra elçiliğine getirilen M. Reşid Paşa, Osmanlı öğrencilerinin Avrupa şehirlerinde eğitilmesini çok önemli buluyor, Osmanlı geleceğinin buralarda yetişecek kişilere bağlı olduğunu düşünüyordu. Mevcut öğrenci sayısının az olduğunu, bu sebeple Paris'e 40-50, Londra'ya da 20 öğrenci daha gönderilmesini istiyordu. Ancak bir yandan Rus baskıları, diğer yandan öğrencilerin son derece yüksek masrafları, finansman zorluğu yaşayan ve savaş alanlarında bir an önce sonuç almak isteyen II. Mahmud'u, bu konuda kararsızlığa sürüklemekteydi. Hatta Paris'te bulunan Mehmed Efendi ve Rıfat Efendi, eğitimlerini tamamlayamadan geri çağrılmıştı. Londra'da ve Paris'te incelemelerde bulunan Barutçubaşı Ohannes'e (Johannes Dadyan) de İstanbul'a dönme emri verilmişti. Bu durumu öğrenen M. Reşid Paşa, Londra'daki öğrencilerin de aynı akıbete uğramasının doğru olmayacağı konusunda Babıâli'yi uyararak, Avrupa'da eğitim almanın meyvelerini, önce yabancı dil öğrenmek

204 NA, FO, 78/298, Dundas'dan Fox'a, 30 Mart 1836. Dundas, ayrıca öğrencilerin nerede ikamet edeceklerini, kalacakları yerlerin ve hoca ücretlerinin nasıl ödeneceğini öğrenmek istemiştir. Bunun üzerine konu, Nuri Efendi'ye bildirilmiştir. NA, FO, 78/297, Backhouse'tan Nuri Efendi'ye, 08 Nisan 1836.

205 NA, FO, 78/297, Nuri Efendi'den Palmerston'a, 13 Ağustos 1836. Öğrencilerden Arif Efendi, 1836'nın Ağustos ayında vefat etmiştir. Kuran, *agm.*, s. 495. Arif Efendi, Woolwich Kraliyet Akademisi'ndeki hastanenin yakınında bir yere, dinî tören yapılmaksızın gömülmüştür. Törene, diğer öğrencilerin yanı sıra Dundas da katılmıştır. *The Times*, nr. 16185, 18 Ağustos 1836, s. 3.

206 M. Reşid Paşa, bunlardan Yanaki'nin ürettiği top örneğini çok beğenmiş ve örneği İstanbul'a göndermiştir. BOA, HAT, nr. 37529. F, 11 Haziran 1837.

gerektiği için, uzun bir süreç sonunda verebileceğini bildirdi.[207] Babıâli'de M. Reşid Paşa'nın uyarılarının tartışılmasına karar verildi. Ancak M. Reşid Paşa, Rusya'nın diğer meselelerde olduğu gibi, Osmanlının gelişmesine hizmet edecek bu işe de engel olmaya çalışacağından şüphe duymuyordu. Bu yüzden İstanbul'a ikinci bir mektup göndererek, Rus elçisi itirazda bulunduğunda, Rusya'nın da savaş ilmini İngiltere'den ve Fransa'dan öğrendiklerini ve buralardan getirttikleri subayları kullandıklarının kendilerine hatırlatılmasını istedi. M. Reşid Paşa, denizcilik eğitimi alacak öğrencilerin İngiltere'ye, diğerlerinin de masrafları daha az olduğu için Fransa'ya gönderilmesini tavsiye ediyordu. Ayrıca eğitimleri yarıda bıraktırılarak İstanbul'a çağrılan öğrencilerin Paris'e geri gönderilmelerini talep etmekteydi.[208]

Aynı tarihte İstanbul'da Lord Ponsonby, II. Mahmud'u Avrupa'ya daha fazla öğrenci göndermeye teşvik ediyordu.[209] O sırada İstanbul'da bulunan Avusturya arşidükü de padişaha Avusturya'ya öğrenci göndermesi konusunda ısrar etmişti. II. Mahmud da bunun üzerine Viyana'ya 50 öğrenci yollama sözü verdi.[210] II. Mahmud, Londra'da ve Paris'te bulunan subayların rütbelerinin yükseltilmesi kendine teklif edildiğinde de "tahsil-i fünunda onlara bir kat dahi istek" gelmesi amacıyla bu talebe olumlu yanıt verdi.[211] Çünkü ülkesinin gelişmesi ve güçlü bir orduya sahip olmasının Avrupa'da yetişecek öğrencilere bağlı olduğunu biliyordu.

1838'e gelindiğinde öğrencilerin Londra'da eğitime başlamasının üzerinden artık üç yıl geçmişti. Öğrenciler ilk bir yıl, İngilizce eğitimiyle meşgul olmuşlardı. İki yıl da Dundas gözetiminde Woolwich Kraliyet Harp Akademisinde derslere devam etmişlerdi. Ancak bu arada Dundas'ın kendileri için uyguladığı eğitim planında bazı sorunlar ortaya çıktı. En önemli

207 BOA, HAT, nr. 33016. A, 27 Kasım 1836. M. Reşid Paşa aynı yazısında, yakın zamanda Paris'ten İstanbul'a dönen Azmi ve Nuri beylerin kendilerini çok iyi Fransızca biliyorlar gibi tanıttıklarını, oysa bunun doğru olmadığını, bunlara bakılarak Avrupa'da eğitimin kısa sürede tamamlanabileceğinin düşünülmemesi yönünde bir uyarıda bulunmuştur.

208 BOA, HAT, nr. 37507. B, 26 Ocak 1837. M. Reşid Paşa'nın bu istekleri değerlendirilmek üzere Serasker Paşa'ya havale edilmiştir. BOA, HAT, nr. 37507, 1837.

209 NA, FO, 78/305, nr. 206, Ponsonby'den Palmerston'a, 07 Eylül 1837.

210 PB, GRE/E/489/1A37, Ponsonby'nin notlarından, 20 Ekim 1837; NA, FO, 78/306, nr. 279, Ponsonby'den Palmerston'a, 07 Kasım 1837.

211 Londra'daki Bekir Bey'e ve Emin Bey'e mirlivalık, Selim Efendi'ye binbaşılık, Paris'te bulunan Mehmed Emin Efendi'ye ise alay eminliği rütbeleri verilmiştir. BOA, HAT, nr. 18272.

problem, uzun süredir teorik dersler almalarına rağmen, öğrencilere eğitim aldıkları alanlarda uygulama yapma ve bu sayede tecrübe kazanma imkânı verilmemesiydi. Kara subayı eğitimi alan Selim Efendi, Tahir Efendi ve Mahmud Efendi bu üç yıldan sonra İngiliz subaylarla talimlere katılmak, birliklerin organizesinde ve idaresinde tecrübe kazanmak istiyorlardı. Top imali dersleri alan Halil Efendi ve İbrahim Efendi de sürekli planlarla, çizimlerle meşgul olmak yerine uygulamalı olarak top dökümünü görmek istiyorlardı. Bu isteklerini çeşitli zamanlarda Dundas'a iletmelerine rağmen karşılık alamadılar. Öğrenciler bunun üzerine, Londra Elçisi İ. Sarım Efendi'ye başvurdular. İ. Sarım Efendi, öğrencileri ve Dundas'ı konuyu görüşmek üzere elçiliğe çağırdı. Ancak Dundas, İ. Sarım Efendi'nin ifadesine göre, "siz bizim subaylarımızı kabul ettiniz mi ki biz sizin eğitiminize özen gösterelim" diye bir itirazda bulunarak çalışma planını değiştirmeyeceklerini söyledi. Bu tavra çok sinirlenen İ. Sarım Efendi, iki ülke arasında bir kriz çıkmaması için duygularını belli etmedi. Meseleyi bir şikâyet şeklinde değil de bir rica olarak Lord Palmerston'a bildirmeye karar verdi. Öğrencilerin isteklerini de yazısına ekleyerek Lord Palmerston'a gönderdi. Bu yazıda, Osmanlı ordusunun ihtiyaçları göz önünde bulundurulmadan "öğrenciler için çok geniş ve yavaş bir plan uygulandığı"nı, Dundas'ın bu konuda taviz vermediğini, böyle devam edildiği takdirde öğrencilerin daha uzun yıllar Londra'da kalması gerekeceğini ifade etti. Halbuki Osmanlı ordusunun acil olarak yetişmiş subaylara ihtiyacı vardı. İ. Sarım Efendi, öğrencilerin üçer aylık masraflarının yaklaşık 600 pound[212] olmasının padişaha ağır bir yük olduğunun da dikkate alınmasını ve "daha farklı ve hızlı bir plan" yürütülmesini talep etti.[213]

Lord Palmerston bu meseleyi öğrendiğinde elçinin isteğini yerinde bularak problemin çözülmesi talimatını verdi. Bunun üzerine öğrencilerin durumlarını ve isteklerini değerlendirmek üzere üç generalden oluşan bir komite oluşturuldu. 7 Şubat'ta toplanan komite, önce Dundas'ı dinledi. Dundas, iki yıl boyunca uyguladığı eğitim programının detaylarını açıkla-

212 Londra'daki öğrencilerin 1835–1839 yıllarındaki masrafları için bkz. BOA, HAT, nr. 46848. B, 1835; BOA, C. BH, nr. 3163, 31 Ocak 1836; BOA, HAT, nr. 25932. B, 10 Şubat 1837; BOA, HAT, nr. 26227. B, 13 Haziran 1838; BOA, C. AS, nr. 23444, 02 Ekim 1839.
213 BOA, HAT, nr. 37465. F, 24 Şubat 1838; BOA, HR. SFR. 3, nr. 28, 20 Ocak 1838; NA, FO, 78/347, İ. Sarım Efendi'den Palmerston'a, 20 Ocak 1838; BOA, HAT, nr. 37465, 1838.

yarak öğrenci iddialarının aksine, teorik bilgilerin pratik olarak verildiğini söyledi. Komite, Dundas'ın açıklamalarından tatmin oldu. Çünkü bu öğrencilerin bulundukları pozisyonda, istedikleri tarzda pratik uygulamalara, askeri eğitimlere katılmaları mümkün değildi. Bunun için orduda rütbe verilerek ve maaş bağlanarak görevlendirilmeleri gerekiyordu. Bu da İngiliz kanunlarına göre mümkün değildi. Komite, Selim Efendi, Tahir Efendi ve Mahmud Efendi'ye resmi görev ve yetki verilmeden, maaş bağlanmadan geçici rütbe verilmesini tavsiye etti. Diğer iki öğrencinin de yine geçici rütbeyle top imali yapılan fabrikalara gönderilerek tecrübe kazandırılmalarını önerdi.[214] Lord Palmerston, komitenin önerilerini makul bularak durumu İ. Sarım Efendi'ye iletti. İ. Sarım Efendi'nin de bu şartları kabul etmesi üzerine öğrencilerle ilgili problem, bu şekilde çözüldü.[215]

Burada dikkati çeken husus, subaylara rütbe ve komuta verilmesi talebinde İngiltere'nin uyguladığı çifte standarttı. İngiliz kanunlarına göre, barış zamanında hiçbir yabancıya rütbe ve komuta yetkisi verilemeyeceği öne sürülerek Osmanlı subaylarının İngiliz ordusunda görevlendirilemeyeceği açıklanmıştı. Lord Palmerston da ara çözüm olarak onlara, komuta yetkisi içermeyen geçici rütbe verilmesini sağlamıştı. Oysa Lord Palmerston, İngiliz subaylara rütbe ve komuta yetkisi talep ettiğinde, Babıâli'nin, kanunlarımıza göre Osmanlı ordusunda bir yabancıya rütbe verilmesi uygun değildir yönündeki cevabını hiç de anlayışla karşılamamış ve isteklerinin yerine getirilmesi konusunda ısrarcı olmuştu.

Bundan sonraki günlerde öğrenciler, talep ettikleri gibi tecrübelerini daha da artıracak pratik metotlarla eğitimlerine devam ettiler.[216] 1839 yılı sonlarına gelindiğinde eğitimlerini tamamlamak üzereydiler. İngiliz hükümeti, öğrenciler İstanbul'a dönmeden kendilerine hediye olarak istedikleri silahlardan almalarına müsaade etti. Öğrenciler de ihtiyaç duyabilecekleri silahları bir liste halinde Dundas'a verdiler.[217] Kısa bir süre sonra

214 NA, FO, 78/348, Backhouse'tan Vivan'a, 01 Şubat 1838; NA, FO, 78/348, Vivan'dan Backhouse'a, 12 Şubat 1838; NA, FO, 78/348, ek. 1, Komitenin Öğrencilerle İlgili Raporu, 07 Şubat 1838; BOA, HAT, nr. 46438, 02 Şubat 1838.
215 NA, FO, 78/348, Backhouse'tan Vivan'a, 23 Şubat 1838; BOA, HAT, nr. 37465. F, 24 Şubat 1838.
216 BOA, HAT, nr. 40841, 1838.
217 NA, FO, 78/388, Dundas'dan Vivan'a, 29 Kasım 1839.

da öğrenciler hazırlıklarını tamamlayarak İstanbul'a döndüler. Listesini verdikleri silahlar da kraliçenin bir hediyesi olarak kendilerine verildi. Dört yılın ardından bu öğrencilerin eğitimlerini koordine eden Dundas, onlarla ilgili ayrıntılı bir rapor hazırladı. Rapora göre Dundas, Selim Efendi, Tahir Efendi, Mahmud Efendi, Halil Efendi ve İbrahim Efendi'nin çalışmalarından memnundu. Hepsi de çeşitli alanlarda uzmanlaşmıştı. İngilizceyi akıcı bir şekilde konuşup yazabiliyorlardı. Ayrıca Fransızca da biliyorlardı. Buna karşın, ilk öğrenci grubu ardından Londra'ya Avrupalıların barut ilmini öğrenmeleri amacıyla gönderilen Yunus Efendi, Eşref Efendi ve daha sonra onlara katılan Necib Bey[218] hakkında aynı düşüncelere sahip değildi. Hatta Dundas bunlarla ilgili raporunda, bu üçünün Osmanlı ordusunun ilerlemesini önlemek isteyen kişiler tarafından gönderildiği düşüncesinde olduğunu yazmıştı.[219]

İlk öğrenci grubu eğitimini tamamlayıp İstanbul'a döndükten sonra da Osmanlı Devleti Londra'ya öğrenci göndermeye devam etti. II. Mahmud'un, saltanatının son aylarında Londra'ya beş yeni öğrenci gönderildi. Bunlar, Temmuz 1841'e kadar hem İngilizce öğrendiler hem kendi alanlarında özel dersler aldılar. Londra Elçisi Şekib Efendi, bu öğrencilerden Süleyman Efendi ve Eyüb Efendi'nin Woolwich Kraliyet Harp Akademisinde kara subayı; Kadir Efendi, Ahmed Efendi ve Salih Efendi'nin Portsmouth ya da Sheerness Tersanesinde denizcilik eğitimi almaları için Lord Palmerston'a başvurdu.[220] Lord Palmerston, bu talepleri olumlu karşıladı ve gerekli birimlerle görüşerek öğrencilerin okullara kabullerini sağladı. Buna göre kara subayı eğitim alacak öğrenciler Woolwich Kraliyet Harp Akademisine kabul edilecek ve eskisi gibi Dundas'ın gözetiminde olacaklardı. Denizcilik eğitimi alacaklar ise Portsmouth Tersanesinde öğrenimlerine devam ede-

218 BOA, HAT, nr. 25932. B, 10 Şubat 1837. Necib Efendi, Londra'dan ayrıldıktan sonra eğitimine devam etmek için Paris'e gitmiştir. BOA, İ. MTZ. (05), nr. 65, lef. 4, 13 Nisan 1840.

219 NA, FO, 78/419, Backhouse'tan Vivan'a, 08 Ocak 1840; NA, FO, 78/419, Vivan'dan Palmerston'a, 17 Ocak 1840; NA, FO, 195/161, nr. 13, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 29 Ocak 1840; NA, FO, 195/161, nr. 13, ek. 1, 15 Ocak 1840; NA, FO, 195/161, nr. 13, ek. 5, Vivan'dan Palmerston'a, 17 Ocak 1840; NA, FO, 78/419, Bayham'dan Backhouse'a, 16 Mart 1840.

220 NA, FO, 78/463, Şekib Efendi'den Palmerston'a, 12 Temmuz 1841; NA, FO, 78/468, Backhouse'tan Ordu Donatım Ofisine, 16 Temmuz 1841; NA, FO, 78/468, Backhouse'tan Deniz Kuvvetleri Komutanlığına, 16 Temmuz 1841.

ceklerdi. Bunlardan Salih Efendi, *Monach* adlı İngiliz savaş gemisinde asteğmen rütbesiyle görev yapacaktı.[221]

Buraya kadar İngiltere'ye gönderilen öğrenciler ve bunların oradaki eğitim süreçleri açıklanmaya çalışıldı. Buradan sonra, bahsi geçen bu öğrencilerin yurda döndüklerinde neler yaptıkları anlatılacaktır. Bu çerçevede, Avrupa'ya gönderilenler, kendilerinden bekleneni ne derecede yerine getirebildiler, Osmanlı toplumuna, bu çerçevede hangi katkıları sağladılar, hangi kurumun modernizasyonunda rol alarak sistemin pozitif işleyişine katkıda bulundular gibi soruların yanıtları aranacaktır.

Dundas'ın raporunda övgüyle bahsettiği öğrenciler, yurda döndükten sonra da bu başarılarını sürdürdüler. Bu öğrencilerden bazıları, 1840'ta Suriye'nin geri alınması için müttefik devletlerin gerçekleştirdiği operasyonda görev aldılar.[222] Bunlar arasında yer alan Tahir Efendi, Mekteb-i Harbiyede uzun yıllar hocalık yaptı ve Küçük Tahir Paşa adıyla tanındı. Halil Efendi, müşirlik rütbesine kadar yükselen ve Tophane-i Amire kumandanlığı yapan Halil Paşa'dır. Selim Efendi, Mekteb-i Harbiye nazırlığı yapan Ferik Selim Paşa'dır. İbrahim Efendi ise ilk Türk ressamı meşhur Ferik İbrahim Paşa'dır.[223]

Dundas'ın memnuniyetsizliğini bildirdiği Yunus ve Eşref efendiler ise, muhtemelen Dundas'ın raporu üzerine Babıâli'den gelen emirle İstanbul'a geri gönderildi. 1835'te denizcilik eğitimi almak üzere Londra'ya giden Aziz Efendi de vereme yakalanması sebebiyle bunlarla İstanbul'a geri dönmek zorunda kaldı.[224]

221 NA, FO, 78/463, Palmerston'dan Şekib Efendi'ye, 24 Temmuz 1841; NA, FO, 78/463, Palmerston'dan Şekib Efendi'ye, 31 Temmuz 1841; NA, FO, 78/468, Deniz Kuvvetleri Komutanlığından Backhouse'a, 21 Temmuz 1841; NA, FO, 78/468, Byham'dan Backhouse'a, 26 Temmuz 1841. Aynı konuda ayrıca bkz. Kuran, *agm.*, s. 495. Şekib Efendi'nin öğrencilerin kabul edilmelerine karşılık Lord Palmerston'a teşekkürü için bkz. NA, FO, 78/463, Şekib Efendi'den Palmerston'a, 28 Temmuz 1841.

222 NA, FO, 78/397, nr. 220, ek. 9, Alison'dan Ponsonby'ye, 27 Eylül 1840.

223 Uluçay, *age.*, s. 97; Kara Harp Okulu, *age.*, s. 24; Esad, *Mirat*, s. 20; Cahit Bilim, "Osmanlılar'da Avrupa'ya Öğrenci Gönderilmesi," *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, I/1, Eskişehir 1999, s. 19, 22; Ünal, *age.*, s. 138; Şişman, *age.*, s. 9. İbrahim Paşa, Londra'dayken II. Mahmud'un portresini yapmıştır. Bu portre İstanbul'a gönderilmiş ve padişah tarafından kabul edilmiştir. BOA, HAT, nr. 35074, 17 Haziran 1837.

224 BOA, HAT, nr. 46439. B, 08 Ağustos 1838; BOA, HAT, nr. 46397. Yunus Efendi ve Eşref Efendi'nin Londra'da kalıp kalmamaları konusu Babıâli'de görüşülmüştür. Hasta olmaları göz önünde bulundurularak, her ikisinin geri çağrılmasına karar verilmiştir. BOA, HAT, nr. 40481, 20 Ocak 1838;

Denizcilik eğitimi için gönderilen Osman Efendi, Hindistan'a giden İngiliz gemisinde görevlendirildi. Ancak hastalığı yüzünden yolculuğa çıkamadı. İyileştikten sonra Portsmouth'a giderek buradaki İngiliz savaş gemisi *Excellent*'ta görev almak istediyse de Lord Palmerston, bu gemide yalnız İngiliz subayların çalışmasına izin verildiği gerekçesiyle bu isteği reddetti.[225] Bunun üzerine Osman Efendi, Hindistan'da görevli geminin İngiltere'ye dönmesini bekledi. Burada göreve başladıktan bir süre sonra yeniden hastalanınca Londra'ya döndü. Lord Palmerston, Osman Efendi'ye Akdeniz'deki İngiliz donanmasında görev verebileceklerini bildirdi.[226] Ancak Londra Elçisi İ. Sarım Efendi, muhtemelen Osman Efendi'nin sağlık problemleri sebebiyle, bu teklifi kabul etmedi ve Osman Efendi'yi İstanbul'a gönderdi.[227]

Aziz Efendi ile denizcilik, özellikle de vapur ilmi konusunda eğitim alması için Londra'ya gönderilen Salih Efendi ise çalışmalarını başarıyla tamamladı. İstanbul'a döndükten sonra kendine bahriye kaymakamlığı rütbesi verilerek Tersane-i Amirede görevlendirildi.[228] Mustafa Efendi ise Londra'daki eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul'a dönerek Osmanlı donanmasında göreve başladı. Mustafa Efendi, Mısır meselesi kargaşasında Nizip yenilgisinin ardından Osmanlı donanmasını M. Ali Paşa'ya teslim eden A. Fevzi Paşa'nın hizmetinde bulunuyordu. Bu gerekçeyle o da donanmayla bir süre İskenderiye'de bulunmak zorunda kaldı. Kurtarılması için İstanbul'a mektuplar gönderdi.[229] Daha sonra serbest bırakıldı ve M. Ali Paşa'ya karşı düzenlenen operasyonlarda bazı Osmanlı gemilerinin komutanlığını yaptı. İngiliz Kaptan Walker'la önemli başarılar kazandı.[230]

Londra'ya gönderilen öğrencilerden Enis Efendi, İstanbul'a döndükten sonra miralay rütbesine kadar yükselmeyi başardı.[231] Top dökümünü öğ-

BOA, HAT, nr. 40481. A, 1838; BOA, HAT, nr. 37465, 1838.

225 NA, FO, 78/347, İ. Sarım Efendi'den Palmerston'a, 24 Eylül 1838; NA, FO, 78/347, Palmerston'dan İ. Sarım Efendi'ye, 01 Ekim 1838.

226 NA, FO, 78/422, Barrow'dan Leveson'a, 24 Ağustos 1840; NA, FO, 78/418, Palmerston'dan İ. Sarım Efendi'ye, 29 Ağustos 1840.

227 NA, FO, 78/423, Backhouse'tan Barrow'a, 05 Ekim 1840.

228 BOA, HAT, nr. 59164.

229 PB, GRE/E/637/113, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 10 Nisan 1840.

230 NA, FO, 78/395, nr 171, Ponsonby'den Palmerston'a, 09 Ağustos 1840; NA, FO, 78/397, nr. 234, Ponsonby'den Palmerston'a, 09 Ekim 1840.

231 Bilim, *agm.*, s. 22.

renmeleri için Londra'ya gönderilen Bulgar çocukları, çalışmalarına devam ettiler ve 1839 yılı sonlarında eğitimlerini tamamlayarak İstanbul'a döndüler.[232]

Derviş Efendi, namıdiğer Kimyager Derviş Paşa, İngiltere'deki çalışmalarını tamamladıktan sonra Ecole des Mines adlı okulda bilgisini artırması için iki yıllığına Paris'e de gönderildi.[233] Haziran 1841 çalışmalarını tamamlayarak İstanbul'a döndü. Bir süre Ergani madeninde başmühendislik yaptı. Daha sonra Mekteb-i Harbiye'de hocalığa başladı. Burada hızla ilerledi. Kendine paşa unvanı verildi. 1853'te Mekteb-i Harbiye nazırı olarak atandı. Ardından ferik rütbesi aldı. 1872'de maarif nazırlığına getirildi. Kimya ve fizik alanında önemli eserler yazdı.[234]

Bekir Bey Londra'daki eğitimine 1840'a kadar devam etti. İstanbul'a döndüğünde Mühendishane-i Berri Hümayun nazırı tayin edildi. Mühendishanenin yeniden yapılandırılması ve tamiri için bir layiha hazırladı. Bu çerçevede Mühendishanede birçok yeniliği uygulamaya koydu. Başarılarından dolayı kendine paşa unvanı da verildi.[235] İngiltere'ye gönderilen diğer bir subay olan Emin Bey, namıdiğer Mühendis Emin Paşa ise, 1840'a kadar eğitimine Londra ve Paris'te devam etti. Ona da diğerleri gibi paşa unvanı verildi. Eğitimini tamamlamasının ardından Prusya'daki ve Avusturya'daki askeri okulları ve fabrikaları gezerek İstanbul'a döndü.[236] 1841'de Mekteb-i Harbiye nazırı tayin edildi. Avrupa'da kazandığı bilgi ve tecrübelerden yararlanarak okulda önemli çalışmalarda bulundu. 1847'de Arabistan ordusu müşiri olarak Şam'da görevlendirildi.[237]

232 BOA, HAT, nr. 37498. G, 10 Şubat 1839.

233 BOA, HAT, nr. 46720. D, 26 Ekim 1838; BOA, HAT, nr. 46720, 06 Ekim 1838; Tarık Artel, "Tanzimattan Cumhuriyete Kadar Türkiye'de Kimya Tedrisatının Geçirdiği Safhalara Dair Notlar," *Tanzimat*, I, MEB Yayınları, İstanbul 1999, s. 500; Şişman, *age.*, s. 8.

234 Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, II, (Yay. haz. Nuri Aybayar), (Yeni yazıya aktaran. Seyit Ali Kahraman), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 417; Artel, *agm.*, s. 500–501; Kara Harp Okulu, *age.*, s. 21–22; Bilim, *agm.*, s. 20–21; Ünal, *age.*, s. 138; Şişman, *age.*, s. 8.

235 BOA, İ. HR, nr. 191, 04 Mayıs 1839; Uluçay, *age.*, s. 47, 97; Bilim, *agm.*, s. 21. Uluçay, Bekir Paşa'nın Londra'dan dönüş tarihini 1845 olarak gösterir. Bilim'e göre Bekir Paşa, İstanbul'a 1840 yılında dönmüştür. krş. Uluçay, *age.*, s. 47; Bilim, *agm.*, s. 21.

236 BOA, İ. MTZ. (05), nr. 65, lef. 4, 13 Nisan 1840; BOA, İ. HR, nr. 249, 30 Haziran 1840; BOA, İ. HR, nr. 249, lef. 1, Haziran 1840; BOA, İ. HR, nr. 249, lef. 2, Nisan 1840.

237 Kara Harp Okulu, *age.*, s. 21–22; Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, VI, s. 1035; Esad, *Mirat*, s. 19; Bilim, *agm.*, s. 20–21; Ünal, *age.*, s. 138. Emin Paşa'nın Mekteb-i Harbiye'deki çalışmalarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Esad, *Mirat*, s. 32–39; Ünal, *age.*, s. 36–41; Osman Nuri Ergin, "Mekteb-i Ulum-i Harbiye 1834," *Türk Tarihinde Harbiye*, (Ed. Ali Güler-Suat Akgül), Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara 1999, s. 78.

Netice itibariyle II. Mahmud döneminde Londra'ya öğrenim için gönderilen öğrencilerden başarısız olanlar hemen geri çağrıldılar. Başarılı olanlar ise Tanzimat döneminde sivil ve askeri bürokrasinin önemli kademelerinde görev aldılar.

İngiltere'den Teknoloji Transferi

İngiltere'nin Osmanlı modernleşmesine katkısı, yalnızca İngiliz subaylarının Osmanlı ordusunda ve donanmasında görevlendirilmesinden ve Londra'ya öğrenci gönderilmesinden ibaret değildi. Osmanlının Batı tarzı savaş tekniklerini bilen subaylara ihtiyacı olduğu kadar, Avrupa ordularında kullanılan askeri teknolojiye de ihtiyacı vardı. Ayrıca askeri alanın dışında yeni kurulacak ya da teknolojisi yenilenecek sanayi için de Avrupa'dan modern teknolojinin[238] transferi konusu da büyük bir önem taşımaktaydı.

III. Selim, daha 1793'ten itibaren köklü bir yenileşme hareketi başlatmıştı. Top, tüfek ve barut üretimiyle, maden ocakları için gerekli tekniklerin ve teknolojinin Avrupa'dan alınmasına karar vermişti. Ayrıca kâğıt, ipek ve çuha fabrikalarının kurulması gibi diğer ihtiyaçların da karşılanması için girişimlerde bulunmuştu.[239] Barut imali için Fransa'dan ustaları; Tersane ve Tophane için İngiltere'den, Fransa'dan ve İsveç'ten top gülleleri ve döküm ustaları getirtilmiş; Avrupa'daki son tekniklerin ve teknolojilerin kullanılmasına çalışılmıştı.[240]

Ancak III. Selim'in tahttan indirilmesinden sonra başlayan yenilik karşıtı dönemde tüm bu kazanımlar kaybedildi. II. Mahmud 1826'dan itibaren başlattığı reformlarla III. Selim tarafından başlatılan çalışmaları eski haline getirmeyi ve o günün teknolojisine göre yapılandırmayı hedefledi. Bu bağlamda iplik, kumaş, kundura, deri fabrikaları kurdu. Batı usulüne

238 Buhar enerjisinin kinetik enerjiye dönüştürüldüğü teknoloji.
239 Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839–1876)," *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVIII/46, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 2009, s. 58; Edward C. Clark, "Osmanlı Sanayi Devrimi," *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler*, (Yay. haz. Ekmeleddin İhsanoğlu), İÜEF Yayınları, İstanbul 1992, s. 38; Zorlu, *agm.*, s. 214–215.
240 Birol Çetin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Teknolojilerin Takibi (1700–1900)," *Türkler*, XIII, (Ed. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 813–814; Zorlu, *agm.*, s. 215. 1826-1839 yılları arasında diğer Avrupa devletlerinden yapılan askeri teknoloji transferiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Yıldız, *age.*, s. 433-472.

göre barut, tüfek, top imalinin öğrenilmesi ve bunların Türkiye'de üretilebilmesi amacıyla gereken aletlerin ve makinelerin getirtilmesi için girişimlerde bulundu.[241] Azadlu Baruthanesi, Dolmabahçe'deki Tüfek Fabrikası, Tophane'ye bağlı Top Döküm Fabrikası ve Tersane-i Amire gibi diğer yerlerin gereksinimi olan makine, alet, mühendis ve ustalar konusunda İngiltere başta olmak üzere Avrupa devletlerinden destek alınmaya çalışıldı.[242]

İngiltere'den teknoloji transferi ve bu konuda yetişmiş elemanların istihdamı, II. Mahmud'un yabancı olduğu bir konu değildi. Daha 1827 yılında, buharlı bir İngiliz gemisi İstanbul'a geldiğinde II. Mahmud bu gemiyi satın almıştı. Böylece hem teknoloji transferinde öncü rol üstlenmiş; hem de, geminin mürettebatını işe alarak ve bunlara, Osmanlı gemicilerine buharlı gemi kullanımı konusunda eğitim verme görevini yükleyerek, teknoloji transferinin kullanımını geliştirmede tabandan gelen bir talebin ötesinde kendisi karar vererek öncü bir rol üstlenmişti. Bundan iki yıl sonra İngiltere'den yeni bir vapur daha alması da bu konudaki kararlığını göstermekteydi.[243]

Bundan sonraki yıllarda da bu yönde birtakım girişimlerde bulunulmaya devam edilmiştir. Ancak, hem Yunan İsyanı hem Mısır meselesi

241 Seyitdanlıoğlu, *agm.*, s. 58–59; Rahmi Deniz Özbay-Yaşar Bülbül, "Osmanlı Devleti'nde Bir Teknoloji Transferi Yöntemi Olarak Yabancı İşgücü İstihdamı," *Tülin Aren Armağanı*, Pamuk Yayınları, İstanbul 2009, s. 196–197; Clark, *agm.*, s. 38–39; Ali İhsan Gencer, *Bahriyede Yapılan Islâhât Hareketleri ve Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu (1789–1867)*, TTK Yayınları, Ankara 2001, s. 117; Ali İhsan Gencer "Osmanlı Bahriyesinde Yapılan Yeniliklerin Devlet Siyasetine Etkileri (19.Yüzyıl)," *Türk Dış Politikası*, I, (Ed. Mustafa Bıyıklı), Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2008, s. 148.

242 İngiltere'den getirtilen vapur çarkları için bkz. BOA, HAT, nr. 29288, 1834; BOA, HAT, nr. 28744. A, 1834. Osmanlıda 1827 yılından itibaren buharlı gemilerin idarelerinde İngiliz makinist ve çarkçılar kullanılmaya başlanmıştır. Vapurların idareleri de Ford isimli bir İngilize verilmiştir. Özcan, "XIX. Asrın Ortalarına," s. 47. Osmanlı hizmetinde kullanılan İngiliz uzmanlardan biri de Mühendis Frederick Taylor'du. Taylor, 1833'ten itibaren başta Tersane ve Tophane'de olmak üzere 23 yıl Osmanlıya hizmet etmiştir. Özbay, *agm.*, s. 207, 209. Aynı yıllarda Samakov'daki demirhanede kullanılan İngiliz usta için bkz. BOA, HAT, nr. 29044. D, 1835. Tüfek Fabrikası için İngiltere'den getirtilen usta ile ilgili bkz. BOA, A. AMD, nr. 85/24, 29 Ocak 1836.

243 Gencer, *age.*, s. 116. Palmer, bu geminin İstanbul'a geliş tarihini 1820 olarak göstermektedir. krş. Palmer, *age.*, s. 105. 1831 yılında Amerikalı iki mühendis, Amerikan hükümeti tarafından İstanbul'a gönderilmiştir. Bunlar kısa süre içinde, Osmanlı donanması için Amerikan tipi savaş gemisi inşasına başlamışlardır. Çağrı Erhan, "Osmanlı-Amerikan İlişkilerinin Başlangıcında Temel Faktörler (1776–1830)," *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, TTK, Ankara 1999, s. 32. II. Mahmud ve Abdülmecid dönemlerinde, Avrupa ve Amerika'dan satın alma ya da Osmanlı topraklarında inşa ettirme yoluyla Osmanlı donanmasına dahil edilen gemi ve vapurlar için bkz. Bernd Langensiepen-Ahmet Güleryüz, *The Ottoman Steam Navy (1828–1923)*, (Ed. James Cooper), Conway Maritime Press, Londra 1995, s. 1–2.

ve Rus baskısı gibi problemlerle uğraşması, muhtemelen, II. Mahmud'un dikkatini dağıtmış; başka yönlere çekmişti. Bu yüzden 1830'lu yıllara gelindiğinde, teknoloji transferi konusunda ciddi bir ilerleme sağlanabilmiş değildi. Buna rağmen, hem II. Mahmud'un hem de diğer devlet adamlarının kafasında, M. Ali Paşa'nın yaptığı gibi, Avrupa ordularının kullandığı silahların ve askeri donanımın Osmanlı ordusuna transferi, çözülmesi gereken en acil meseleler arasında yer alıyordu. II. Mahmud'un teknoloji transferinde dikkati dağılmış; bu konu geri plana düşmüştü. Fakat bu sefer devreye İngilizler girmiş ve bu yönde öneriler İngiltere'den gelmeye başlamıştı.

Bu bağlamda bu kısımda, İngiltere'den gelen girişimlerin neler olduğu ve bu önerilere Osmanlı Devleti'nin nasıl tepki verdiği gibi konulara açıklık kazandırılmaya çalışılacaktır.

Stratford Canning, 1832'de İstanbul'da elçiyken, İstanbul'daki İngiliz savaş gemisini ziyaret eden reisülküttap, İngiliz elçisine gemideki topları çok beğendiğini söylemişti. Aynı yıl, Mısır valisine karşı padişahın yardım talebini bildirmek üzere Londra'ya gönderilen Namık Paşa'nın karşılık olarak alabildiği tek söz, söz konusu bu toplardan, padişaha hediye gönderilebileceği olmuştu.[244] Lord Ponsonby, elçiliğe başladıktan kısa bir süre sonra, Lord Palmerston, bu topların İstanbul'a doğru yola çıkarıldığını haber verdi.[245] Kısa süre sonra topları taşıyan gemi İstanbul'a geldi.[246] Kralın hediyeleri Lord Ponsonby aracılığıyla II. Mahmud'a ulaştırıldı. Bundan yaklaşık bir yıl sonra (Mart 1834), Lord Palmerston Osmanlı ordusunda kullanılmak üzere 200.000 tüfek vermeyi de teklif etti.[247] Aynı sırada İngiltere kralı da M. Ali Paşa'ya 2.000 silah takımı hediye etmeye karar vermişti. Lord Palmerston, II. Mahmud'un buna göstereceği tepkiyi tahmin ederek, Lord Ponsonby'yi bu konuda dikkatli olması için uyardı ve konuyla ilgili Babıâli'den açıklama istendiğinde, silahların Mısır valisiyle İngilte-

244 BOA, HAT, nr. 20392. C, 1833.
245 PB, GRE/E/481/4/28, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 21 Mayıs 1835. Söz konusu topların hazırlanmasına Haziran 1832'den itibaren başlanılmıştır. Aralık 1832'de toplar İstanbul'a gönderilmek üzere hâlâ bekletilmekteydi. NA, FO, 78/218, Backhouse'tan Bayham'a, 09 Haziran 1832; NA, FO, 78/218, Dışişleri Bakanlığından Elliot'a, 29 Aralık 1832. Bu bilgi, topların hediye olarak gönderilmesinin Namık Paşa'nın yardım talebinden çok önce planlandığını göstermektedir.
246 BOA, HAT, nr. 46598, 1833.
247 PB, GRE/E/481/4/58, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 06 Mart 1834.

re'nin ticareti sebebiyle verildiğini, kralın benzer hediyeleri İran şahına da gönderdiğini, talep edildiği takdirde aynılarından padişaha da verilebileceğini söylemesini istedi.[248] Ancak Babıâli, bu konuyu gündeme getirmedi. İngiliz dışişleri bakanının yüklü miktarda silah satışı teklifine olumlu ya da olumsuz bir yanıt verilmedi.

1834 sonlarında Londra'ya elçi olarak giden Namık Paşa'nın görevleri arasında, Osmanlı ordusunda örnek olarak kullanılmak üzere iki adet İngiliz piyade tüfeği isteme talimatı yer alıyordu. Bu isteği olumlu karşılandı ve tüfekler kendisine verildi.[249] Fakat Namık Paşa, Londra'dan ayrılmak üzereyken İngiliz ordusunda kullanılan dönemin son teknolojisi roketlerden de örnek almak istediğinde, İngiliz Ordu Donatım Ofisinin, söz konusu bu silahın herhangi bir yabancı güce, taklit edilmesi tehlikesi sebebiyle, verilmemesi gerektiği yönünde görüş bildirmesi üzerine, Osmanlı elçisinin bu isteği yerine getirilmedi.[250]

İngiltere, Osmanlı Devleti'ne silah satmak ve Osmanlı ordusunun askeri teknoloji kapasitesini geliştirmek istiyordu. Ancak II. Mahmud İngiliz silahlarından örnekler alarak, bunları kendi ülkesinde kuracağı fabrikalarda üretmek niyetindeydi. Bu yönde ikinci bir teşebbüs ise barut üretimi teknolojisinin transferi konusunda yapıldı. Nuri Efendi 1835 yılında Osmanlı öğrencilerinin kabulüne yönelik Londra'da girişimlerde bulunduğu bir sırada, İstanbul'daki İngiliz elçiliğine barut yapımındaki bilgisini artırmak üzere Barutçubaşı Ohannes'in[251] Londra'ya gönderilmek istendiğine

248 NA, FO, 195/116, nr. 51, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 29 Eylül 1834; NA, FO, 78/239, nr. 158, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 08 Ekim 1834. İngiltere kralının, İran şahına gönderdiği hediye silahlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. NA, FO, 195/116, nr. 50, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 29 Eylül 1834.
249 NA, FO, 78/268, Namık Paşa'dan Wellington'a, 03 Şubat 1835; NA, FO, 78/268, Wellington'dan Namık Paşa'ya, 21 Mart 1835; BOA, HAT, nr. 46582, 1835; BOA, HAT, nr. 34986. C, 05 Mart 1835.
250 NA, FO, 78/268, Namık Paşa'dan Palmerston'a, 13 Mayıs 1835; NA, FO, 78/269, Backhouse'tan Ordu Donatım Ofisine, 15 Mayıs 1835; NA, FO, 78/269, Ordu Donatım Ofisinden Backhouse'a, 01 Haziran 1835.
251 III. Selim, Ermeni asıllı Hacı Arakel Dadyan'a Baruthaneyi modernleştirmesi için 1795'te görev vermiştir. Başarılı olması üzerine, onu Azadlu Köyü'nde inşa edilmekte olan yeni Baruthaneye başmühendis ve müdür olarak atamıştır. II. Mahmud 1832 yılında, Hacı Arakel Dadyan'ın oğulları Ohannes ve Bogos'a barut imal edebilmelerine yönelik imtiyaz vermiştir. Ohannes aynı yıl Azadlu Baruthanesinin müdürü ve barutçubaşı olarak tayin edilmiştir. Clark, *agm.*, s. 44–45; Zorlu, *agm.*, s. 216–217. Dadyan ailesiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Pars Tuğlacı, *Dadyan Ailesi'nin Osmanlı Toplum, Ekonomi ve Siyaset Hayatındaki Rolü*, Pars Yayıncılık, İstanbul 1993.

dair Akif Paşa'nın mesajı ulaştı.[252] Bunun üzerine Lord Ponsonby, konuyu Lord Palmerston'a bildirdi.[253] Bir süre sonra Londra'dan olumlu cevap gelmesi üzerine, Ohannes, oğluyla birlikte Paris üzerinden Londra'ya gitti. Londra'da, onları, Nuri Efendi karşıladı. Lord Palmerston, Ohannes'e ve oğluna barut üretimi hakkındaki bilgisini artırmasında yardımcı olunması ve ziyaret etmek istediği yerlere girişlerinde kolaylık sağlanması için gerekli tedbirleri aldı.[254]

Bu tedbirlerden biri kraliyet mühendisi Yarbay Thomas Moddy'nin Ohannes'e yardımcı olmak üzere görevlendirilmesiydi. Moddy, Ohannes'in Türkiye'de ürettiği barutu, İngiliz barutuyla karşılaştırmak için görmek istedi. Bunun üzerine İstanbul'dan barut örneği getirtildi.[255] Ardından Ohannes, barut üretiminde İstanbul'da kullandıkları yöntemi yarbaya anlattı. Moddy'nin bu konuda ilk tespiti, Ohannes'in İngiliz stilinden çok farklı olan Fransız stiline göre barut üretmekte olduğuydu. Diğer bir tespiti de onun bu stildeki bilgisinin de yeterli düzeyde olmadığıydı. Bunun üzerine, İngiliz stili barutun nasıl yapılacağını Ohannes'e uygulamalı olarak öğretti. Ona gerekli formülleri, kullanması gereken malzemeleri gösterdi. İstanbul'da üretim yaparken ihtiyaç duyabileceği son teknoloji buharlı makineleri tanıtarak, bunların ve binalarının çizimlerini ona vererek, yanında götürmesi için bazı makineler de hazırlattı.[256]

Ayrıca Ohannes'in isteğiyle, diğer şirketlere sipariş verilerek yaptırılan fırın, ocak gibi bazı makine ve aletler, Nuri Efendi vasıtasıyla, İstanbul'a gönderildi. Bu sırada Lord Palmerston da her türlü kolaylığın sağlanması için önemli yardımlarda bulundu. Örneğin Ohannes, Waltham Abbey Kraliyet Barut Fabrikasında gördüğü bir havan aletinin aynısından ve burada üretilen baruttan örnek olarak biraz istediğinde, ona olumsuz

252 NA, FO, 78/256, nr. 206, Ponsonby'den Palmerston'a, 11 Kasım 1835; NA, FO, 78/256, nr. 206, ek. 1, Pisani'den Ponsonby'ye. Ohannes'in Londra'ya gönderilmesine dair II. Mahmud'un iradesi için bkz. BOA, HAT, nr. 28879.

253 NA, FO, 78/256, nr. 206, ek. 2, Ponsonby'den Palmerston'a, 20 Kasım 1835.

254 NA, FO, 78/298, Palmerston'un Talimatı, 14 Mart 1836; NA, FO, 78/298, Dışişleri Bakanlığından Ordu Donatım Ofisine, 17 Mart 1836; NA, FO, 78/298, Byham'dan Backhouse'a, 25 Mart 1836.

255 NA, FO, 78/297, Nuri Efendi'den Backhouse'a, 31 Mart 1836; NA, FO, 78/297, Palmerston'dan Nuri Efendi'ye, 31 Mart 1836.

256 NA, FO, 195/130, nr. 56, 23 Haziran 1836. (Ohannes Dadyan hakkında hocası Moddy'nin hazırladığı rapor için bkz. EKLER)

cevap verildiğini öğrenen Lord Palmerston, derhal devreye girerek bunların temin edilmesini sağladı.[257] Ohannes tüm bu alet ve makineleri, İstanbul'a modern teknolojiye göre kurmayı planladığı Azadlu Baruthanesi için hazırlıyordu.

Ohannes, Londra'daki eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul'a geri dönmek için Paris'e geçti. Bu sırada Londra Elçisi M. Reşid Paşa da oradaydı. Ohannes, İstanbul'a gidecek gemiyi beklerken, Babıâli'den yeni bir talimat geldi. Buna göre, hazır Paris'teyken, dönmeden önce modern top dökme sanatını da öğrenmesi isteniyordu. Ancak onun bu hüneri kazanması kısa sürede olacak bir şey değildi. Bunun için en az iki yıl Paris'te eğitim görmesi gerekiyordu. Bu durumu öğrenen M. Reşid Paşa ve Nuri Efendi konuyu görüşerek, Ohannes'in oğluyla birlikte İstanbul'a dönmesinin daha uygun olacağına karar verdiler ve onları İstanbul'a gönderdiler.[258]

Kısa süre sonra da Ohannes ve oğlunun eğitimlerini başarıyla tamamladıklarına dair Lord Palmerston'un yazısı ve Moddy'nin hazırladığı sertifika İstanbul'a ulaştı.[259] II. Mahmud, Ohannes'in görevini başarıyla tamamlaması ve bu sayede dönemin son teknolojisine göre barut üretilebilecek olunmasından çok memnun oldu. Bir süre sonra Baruthaneye giderek, sürdürülen çalışmaları ve İngiltere'den getirilen makineleri bizzat incelemesi, bu konuya ne kadar önem verdiğini ortaya koyuyordu. Ohannes'in çalışmalarından duyduğu memnuniyeti, ona mücevherli bir nişan hediye ederek gösterdi.[260] M. Ali Paşa'yla yakın bir zamanda başlatmayı planladığı bir savaşta, burada üretilecek iyi kalitede baruta çok ihtiyacı olacaktı.

257 NA, FO, 78/297, Talat Efendi'den Palmerston'a, 14 Eylül 1836; NA, FO, 78/297, Talat Efendi'den Palmerston'a, 16 Eylül 1836; NA, FO, 78/297, Palmerston'dan Talat Efendi'ye, 05 Ekim 1836; NA, FO, 78/299, Strangways'ten Ordu Donatım Ofisine, 15 Eylül 1836; NA, FO, 78/299, Ordu Donatım Ofisinden Strangways'e, 30 Eylül 1836. M. Reşid Paşa, Ohannes Londra'dan ayrıldıktan sonra, söz konusu havanı ve makinelerden yeni tamamlananları İstanbul'a göndermiştir. BOA, HAT, nr. 33016. B, 27 Ekim 1836.

258 BOA, HAT, nr. 46703. H, 26 Ekim 1836. Ohannes, barut üretimi için gereken makine ve aletlerin yanı sıra, kumaş üretiminde kullanılan makinelerden de 10 adet satın almıştır. NA, FO, 78/297, Nuri Efendi'den Palmerston'a, 28 Mayıs 1836; NA, FO, 78/297, Palmerston'dan Nuri Efendi'ye, 28 Haziran 1836.

259 BOA, HAT, nr. 28921, 09 Mart 1836; BOA, HAT, nr. 28921. A. (Ohannes ve oğlunun eğitimlerini başarıyla tamamladıklarına dair Moddy'nin hazırladığı sertifika için bkz. EKLER)

260 Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, V, s. 928.

Kısa bir süre sonra, daha önce de değinildiği gibi, Yunus Efendi ve Eşref Efendi barut ilmini öğrenerek Azadlu Baruthanesindeki çalışmalarında Ohannes'e yardımcı olmaları amacıyla Londra'ya gönderildi. Ancak bunlar, İngiliz okullarının eğitim şartlarına uyum sağlayamadılar. Bunun üzerine Ohannes'in de tavsiyesiyle Arakil, Manuk ve Martinos'un Londra'ya gönderilmesine karar verildi. Bu üçü, 1838 yılı ortalarında Londra'ya ulaştılar. Bu sırada Londra Elçisi İ. Sarım Efendi, bunların barut eğitimi almaları için gerekli düzenlemeleri yapmıştı.[261] Böylece Arakil ve arkadaşları vakit kaybetmeden eğitimlerine başladılar. Arakil, bir yandan eğitimini sürdürürken diğer yandan İstanbul Baruthanesi için ihtiyaç duyulan kalbur, ecza takımı, şişe, derece gibi teçhizatın temininde ve bunların İstanbul'a gönderilmesinde, bu işlerden çok anlamayan, İ. Sarım Efendi'ye yardımcı oldu.[262]

Osmanlı ordu ve donanmasının ihtiyaç duyduğu silah ve cephanenin dışarıdan satın alınmayarak Türkiye'de üretilmesiyle ilgili teşebbüsler, yalnızca barutla sınırlı kalmadı. 1838 yılı ortalarında, Ohannes'in teklifiyle İstanbul'da bir baruthane inşasına, Tersane ve Tüfekhanede ise ihtiyaç duyulan alet ve makine parçaları üretecek bir demir fabrikası kurulmasına karar verildi.[263]

Bu doğrultuda o tarihte Londra'ya gitmeye hazırlanan A. Fethi Paşa'ya, demir fabrikası için gerekli makineleri ve aletleri alma ve bir top namlusu ustası bulma görevi verildi. İ. Sarım Efendi henüz A. Fethi Paşa Londra'ya ulaşmadan, burada eğitimine devam eden Bekir Bey aracılığıyla, John Ashovar adlı ustayla irtibat kurdu ve bir ön anlaşma yaptı.[264] A. Fethi Paşa Londra'ya geldiğinde, ilk iş olarak bu ustayla İstanbul'daki çalışma koşulları ve maaşı konusunda anlaştı. İkinci olarak A. Fethi Paşa, Bekir Bey'i

261 BOA, HAT, nr. 46397, 1838; BOA, HAT, nr. 46403, 1838; BOA, HAT, nr. 46505. D, 24 Haziran 1838; BOA, HAT, nr. 46439. C, 08 Ağustos 1838; BOA, HAT, nr. 46505. D, Haziran/Temmuz 1838; BOA, HAT, nr. 28874, 1838.

262 BOA, HAT, nr. 46728. C, 26 Ekim 1838; BOA, HAT, nr. 46773. D, 24 Nisan 1838; BOA, HAT, nr. 46737, 07 Mayıs 1838.

263 BOA, HAT, nr. 37483. A, 16 Temmuz 1838; Yıldız, *age.*, s. 462.

264 John Ashovar, Bekir Bey'in yaptığı ön anlaşmaya göre Osmanlı hizmetinde iki yıl çalışacak, her yıl için 300 pound alacaktı. BOA, A. AMD, nr. 88/24, 27 Ağustos 1838; BOA, HR. SFR. 3, nr. 52, 04 Ekim 1838. (John Ashovar ile yapılan kontrat için bkz. EKLER).

ve Arakil'i Londra'daki bir demir fabrikası şirketine göndererek İstanbul'da kurulacak fabrika için gereken malzemelerin temini konusunda anlaşma sağladı. Söz konusu şirket, fabrika binası hazırlandığında, İstanbul'da makinelerin kurulumunu da yapacaktı.[265]

A. Fethi Paşa'nın gerekli makine ve aletler konusunda anlaşma yaptığını bildirmesinden sonra Ohannes'in kardeşi ve diğer Osmanlı baruthanesinin başında bulunan Barutçubaşı Boğos, Babıâli'ye çağrılarak fabrikanın yeri ve yapımı gibi konularda fikirlerine müracaat edildi.[266] Ardından demir fabrikasıyla ilgili işlemlerin koordinesi ve takibi işinin Ohannes'in sorumluluğuna verilmesi kararlaştırıldı.[267] Kısa bir süre sonra da kendisiyle Londra'da anlaşma yapılan İngiliz usta John Ashovar İstanbul'a ulaştı[268] ve göreve başladı.[269]

Ohannes, 1842'de yalnız demir fabrikası için değil, yeni kurulacak çuha fabrikası için de gereken malzemeleri almak ve fabrikalarda çalıştırılacak ustaları ayarlamak üzere Londra'ya ve Paris'e gitti. Çuha fabrikası 1844'te açıldı. Uzun zamandır hazırlıkları sürdürülen Zeytinburnu Demir Fabrikası ise ancak 1845 yılında faaliyete geçirilebildi.[270]

İngiltere'den teknoloji transferi girişimi yalnız askeri alanla sınırlı kalmadı. Bu dönemde Osmanlı darphanesinin modernleştirilmesi için de bazı girişimlerde bulunuldu. 1838 yılında, uzun süredir Osmanlı darphanesinde ustalık yapan Düzoğlu ailesi mensubu Diran, Avrupa'daki para basma tekniklerini öğrenmesi amacıyla Londra'ya gönderildi. Aslında II. Mahmud, onu Londra'dan önce Paris'e göndermişti. Fakat Diran, Paris'te

265 BOA, HAT, nr. 37483. A, 16 Temmuz 1838; BOA, HAT, nr. 28870; BOA, HAT, nr. 28870. A, 28 Haziran 1838; BOA, HAT, nr. 46704. Ç, 01 Eylül 1838; BOA, HAT, nr. 46704. F, 03 Eylül 1838; BOA, HAT, nr. 46763. J, 07 Eylül 1838.
266 BOA, HAT, nr. 46712,14 Aralık 1838.
267 Clark, *agm.*, s. 45–46; Abdülkadir Buluş, "Ann Binns'in Türkiye Günlüğü'nden Seçmeler: Dindar Bir İngiliz Kadının Gözlemleri ve 19. Yüzyıl Osmanlı Sanayileşmesinden Manzaralar," *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 2012, s. 51.
268 BOA, HAT, nr. 26180. A, 11 Şubat 1839; BOA, HAT, nr. 28820, 02 Nisan 1839.
269 Yıldız, *age.*, s. 460.
270 Clark, *agm.*, s. 45–46; Seyitdanlıoğlu, *agm.*, s. 61; Buluş, *agm.*, s. 52; Gencer, *age.*, s. 194–195; Wolfgang Müler-Wiener, "15-19. yüzyıllar Arasında İstanbul'da İmalathane ve Fabrikalar," *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler*, (Yay. haz. Ekmeleddin İhsanoğlu), İÜEF Yayınları, İstanbul 1992, s. 78; Tevfik Güran, "Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları," *150. Yılında Tanzimat*, (Yay. haz. Hakkı Dursun Yılmaz), TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 243.

eğitime başladıktan sonra Londra'ya gitti ve İngiliz darphanesini gezdi. Paris ve Londra darphanelerini karşılaştırdı. Londra darphanesinin diğerleriyle mukayese edilmeyecek derecede üstün olduğunu görerek bir süre de Londra'da çalışmak için talepte bulundu. Bunun üzerine İ. Sarım Efendi, Diran'ın madeni para basımı konusunda Londra'daki darphanede eğitim alması için, bu konuda sağlanacak kolaylığın padişahın "medeniyet ve ilerleme yolundaki çeşitli planlarını tamamlaması"na yardım edeceği hususuna dikkat çekerek Lord Palmerston'a başvurdu.[271]

Lord Palmerston, II. Mahmud'un sadece askerlik alanında değil, Osmanlı Devleti'nin güçlenmesine yardım edecek diğer alanlarda da eleman yetiştirme girişimlerinde bulunmasından oldukça memnundu. Bu nedenle kısa sürede gerekli yazışmaların tamamlanmasını ve Diran'ın, Londra darphanesinde eğitim almasını sağladı.[272] Böylece İngiltere, Avrupa'nın kullandığı düzeyde barut, tüfek, top gibi savaş malzemelerinin ve aletlerinin üretiminde olduğu gibi, ekonomi alanındaki son teknolojinin de Osmanlılara aktarılmasında bir kanal özelliği kazanmaya başlamış oldu.

Nizip Savaşından sonra ortaya çıkan konjonktür, İngiltere'den askeri teknoloji transferi yanında doğrudan toplu silah ve malzeme alma kapısını da açtı. Lord Palmerston daha 1834 yılında herhangi bir savaşa girilmesi durumunda, Osmanlı ordusunda kullanılması için istenilen miktarda silah verebileceklerini Lord Ponsonby aracılığıyla Babıâli'ye bildirmişti.[273] Lord Palmerston, müttefik devletler 1840'ta M. Ali Paşa'yı yola getirmek için ortak operasyon başlatmayı kararlaştırdığında, Suriye'de kullanılmak üzere Osmanlı ordusuna cephane ve 5.000 tüfek verilmesine karar verdi. Bu konuda gereken talimatı Akdeniz'deki İngiliz Donanması Komutanı Amiral Robert Stopford'a gönderdi. Silahlar, Malta'daki İngiliz cephaneliğinden verilecek, Babıâli bunların bedelini daha sonra ödeye-

271 NA, FO, 78/347, İ. Sarım Efendi'den Palmerston'a, 04 Ağustos 1838.
272 NA, FO, 78/347, Palmerston'dan İ. Sarım Efendi'ye, 22 Ağustos 1838; NA, FO, 78/349, Palmerston'dan Labouchere'e, 07 Ağustos 1838; NA, FO, 78/349, Labouchere'den Palmerston'a, 15 Ağustos 1838. Aynı konuda ayrıca bkz. Kuran, *agm.*, s. 495.
273 PB, GRE/E/481/4/58, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 06 Mart 1834.

cekti.[274] Bu silah ve cephane kısa sürede Suriye'de M. Ali Paşa ordusuna karşı savaşan Osmanlı birliklerine dağıtıldı. Bir süre sonra Babıâli, Londra Elçisi Şekib Efendi aracılığıyla 10.000 ve hatta mümkünse 15.000 tüfek daha verilmesini talep etti.[275] Lord Palmerston bunu da kabul ederek, bu talebin Hindistan'daki İngiliz cephaneliklerinden karşılanması talimatını verdi.[276]

İngiliz hükümeti, M. Ali Paşa'ya karşı yürütülen operasyon bittikten ve Mısır meselesi çözüldükten sonra bu silahların parasını Osmanlı Devleti'nden talep etti. Lord Palmerston, Osmanlı maliyesinin durumunu bilindiği için, Lord Ponsonby'den bu borcun barut yapımında kullanılan güherçile karşılığında ödenmesinin kabul edilebileceğini Babıâli'ye bildirmesini istedi.[277] Ancak 1841'in Ağustos ayına geldiğinde bu problem hâlâ çözülmemiş ve Babıâli silahların parasını ödeyememişti.[278] Oysa Ordu Donatım Ofisi, paranın alınması için Lord Palmerston'a yazılar gönderiyordu.[279] Birçok badire atlatan Osmanlı Devleti hazinesi ise hiç de iyi durumda değildi. Yine de Babıâli'de bu konu görüşülerek silah borcunun en kısa sürede nakit olarak İngiltere'ye ödenmesine karar verildi.[280]

Lord Palmerston, Osmanlı ordusunun ve donanmasının geliştirilmesi amacıyla teknoloji transferinde çok istekliydi. Mısır valisine karşı operasyonda görev alan Kaptan Williams kendine, Tophane'ye hediye edilmek üzere değişik çaptaki İngiliz tüfekleri gönderilmesini istediğinde bunu memnuniyetle kabul etti.[281] Bu silahlar İstanbul'a ulaştıktan sonra Kaptan Williams, tophanede örnek olarak kullanılmak üzere 56 librelik bir İngiliz topu talep etti. Kaptan Williams, bu sırada Osmanlı ordusunun

274 NA, FO, 78/421, İngiliz Donanma Komutanlığına, 17 Temmuz 1840; NA, FO, 195/162, nr. 105 Palmerston'dan Ponsonby'ye, 17 Temmuz 1840; NA, FO, 195/162, nr. 115, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 24 Temmuz 1840; NA, FO, 195/162, nr. 115, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 25 Temmuz 1840;

275 NA, FO, 78/418, Şekib Efendi'den Palmerston'a, 29 Ekim 1840.

276 NA, FO, 78/418, Palmerston'dan Ordu Donatım Ofisine, 05 Kasım 1840.

277 NA, FO, 78/465, Leveson'dan Ordu Donatım Ofisine, 05 Mart 1841; NA, FO, 78/466, Byham'dan Leveson'a, 15 Mart 1841.

278 NA, FO, 195/183, nr. 208, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 25 Temmuz 1841; NA, FO, 195/183, nr. 208, ek. 1, Hazine'den Backhouse'a, 14 Ağustos 1841.

279 NA, FO, 78/468, Byham'dan Backhouse'a, 21 Temmuz 1841.

280 BOA, İ. MTZ. (05), nr. 196, 02 Nisan 1841; BOA, İ. MTZ. (05), nr. 196, lef. 2, 1841.

281 NA, FO, 78/467, Backhouse'tan Byham'a, 17 Mayıs 1841; NA, FO, 78/467, Byham'dan Backhouse'a, 21 Mayıs 1841; NA, FO, 78/468, Leveson'dan Ordu Donatım Ofisine, 02 Ağustos 1841.

geliştirilmesi için çalışıyordu. Bu silahlarla da İngiliz ordusunda kullanılan modern silahların sergilendiği bir alan oluşturacaktı. Bu isteği kabul edildi. Hatta Kaptan Williams'ın İstanbul'da oluşturmaya çalıştığı birime konulabilecek silahlarla ilgili Wolwich Kraliyet Harp Akademisinde bir liste hazırlanarak padişaha hediye niteliğinde daha fazla malzeme gönderilmesine karar verildi.[282] Ayrıca burada çalıştırılmak üzere bir İngiliz ustabaşı da görevlendirildi.[283]

İlk olarak İngilizlerin gündeme getirdiği Osmanlı ordusunun modernleştirilmesinde yabancı subaylar görevlendirilmesi, daha sonra Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi ve Avrupa'dan teknoloji transferi konuları birlikte değerlendirildiğinde birinciye göre diğerlerinde daha başarılı olunduğu açıkça söylenebilir. Osmanlı ordusunda ve donanmasında yabancı subaylar görevlendirilmesi meselesi 1835-1839 yılları arasındaki dönemde, Avrupa devletlerinin Osmanlı üzerindeki nüfuz yarışına dönüştü. Bu ise, bir kısır döngüye sebep oldu. Osmanlı öğrencilerinin yurtdışında eğitimi için dini bir engel olmaması ve bunların hangi ülkelere gönderileceklerine dair Avrupa devletleri arasında belirgin bir rekabet bulunmaması ise, Osmanlı öğrencilerinin Avrupa'da eğitim almaları konusunda gözle görülebilir bir ilerleme kaydedilmesini sağladı. Bu sebeple II. Mahmud, sadece Londra'ya değil, Paris, Viyana ve Berlin gibi diğer Avrupa başkentlerine de bu dönemde öğrenci gönderebildi.[284]

Buraya kadar açıklananlardan da anlaşılacağı üzere, bu kişiler, yurda döndükten sonra eğitimini aldıkları branşlarda çok önemli mevkilerde görev aldılar. Önemli işler başardılar. Her biri, Avrupa'da gördükleri yenilikleri sadece Osmanlı Devleti'nde uygulamaya çalışmakla kalmayıp Tanzimat Döneminin aydınları da oldular.

Bütün bu bilgiler ışığında, İngiltere'nin Osmanlıda askeri modernleşmenin sağlanması için teknoloji transferi konusunda, dönemin şartları

282 NA, FO, 78/469, Dışişleri Bakanlığından Ordu Donatım Ofisine, 08 Ekim 1841; NA, FO, 78/469, Byham'dan Backhouse'a, 08 Ekim 1841. İstanbul'da oluşturulmaya çalışılan laboratuvarda bulunabilecek silahlarla ilgili Woolwich Kraliyet Harp Akademisinde hazırlanan liste için bkz. NA, FO, 78/469.
283 NA, FO, 78/470, Butler'den Canning'e, 27 Ekim 1841; NA, FO, 78/470, Dışişleri Bakanlığından Ordu Donatım Ofisine, 15 Ekim 1841; NA, FO, 78/470, Butler'den Canning'e, 27 Ekim 1841.
284 İhsanoğlu'nun bildirdiğine göre 1830–1839 yılları arasında Avrupa'ya gönderilen toplam öğrenci sayısı 36'dır. İhsanoğlu, *agm.*, s. 374.

çerçevesinde, destekte bulunduğunu söylemek mümkündür. İngiliz hükümeti, Osmanlının talep ettiği silah ve askeri donanımı zorluk çıkarmadan vermiştir. Hatta bu konuda Babıâli teşvik de edilmiştir. Ayrıca Osmanlı öğrencilerinin top, barut, vapur üretimi gibi alanlarda Londra'da eğitim görmeleri hususunda her türlü kolaylık sağlanmıştır. Uygulama için gereken makinelerle aletlerin ve uzmanların temininde de yardım edilmiştir.

REFORM PROGRAMINDAN TANZİMATA: OSMANLININ GELECEĞİ (1838-1841)

Lord Palmerston, Osmanlı Devleti'nin güçlendirilmesi amacıyla bir reform programı belirlemiş ve 1833'ten itibaren bunun uygulamaya geçirilebilmesi için çalışmıştı. Ancak 1838 yılına gelindiğinde, aradan beş yıl geçmesine karşın, bu programda somut bir ilerleme sağlanamamıştı. Bunda, bir yandan Osmanlı Devleti'nin reformlarla güçlenmesini istemeyen güçlerin etkisi olduğu gibi, reform taraftarları arasındaki fikir ayrılıklarının da büyük rolü oldu. Tüm bu olumsuzluklara rağmen bu uğurda gösterilen çabalar tümüyle boşa da gitmiş değildi. 1838, reformlar konusunda çok hızlı gelişmelerin yaşanacağı bir yıl olacak, M. Reşid Paşa, bu gelişmelerde kilit bir rol üstlenecekti.

M. Reşid Paşa, 1834'ten itibaren Paris ve Londra elçilikleri görevinde bulundu. 1837 sonunda Osmanlı hariciyesinin başına geçmek üzere İstanbul'a ulaştığında yurtiçinde ve yurtdışında elde ettiği bilgi birikimi ve tecrübeler sayesinde zihnindeki reform düşüncelerini olgunlaştırmıştı. Bunları kendi reform anlayışı doğrultusunda kapsamlı bir program haline dönüştürme aşamasına da gelmişti. Kısa bir süre sonra bu programa, Tanzimat adını verecekti. Böylece daha önce ayrıntılı olarak açıklanan üç farklı reform anlayışına dördüncüsü eklenmiş ve söz konusu üç bilinmeyenli denklem, M. Reşid Paşa ile dört bilinmeyenli bir denkleme dönüşmüş oldu. Kısa bir süre sonra II. Mahmud'un bu denklemden çıkması ve ardından Mısır meselesinin çözülmesi sürecinde yaşanan olaylar, Tanzimat Fermanının ilanını ve dolayısıyla İngiltere'nin de talep ettiği reformların uygulanmasını sağlayacak bir ortam oluşturacaktı.

Bu bağlamda çalışmanın bu son bölümünde, bazı sorulara cevap verilmeye çalışılacaktır: M. Reşid Paşa'nın Osmanlı hariciyesinin başına getirilmesi Osmanlı dış politikasının ve reform çalışmalarının seyrini nasıl etkilemiştir? Balta Limanı Anlaşması hangi koşulların ürünü olarak ortaya çıktı? Nizip Savaşı, reform taraftarları açısından ne gibi fırsatlar ortaya çı-

kardı? Mısır meselesi çözümü esnasında yaşanan olayların reform sürecine olumlu ya da olumsuz ne gibi etkileri oldu? Tanzimat Fermanının hazırlanmasında ve ilanında İngiltere nasıl bir rol oynadı? Bu dönemde, İngiliz subayların Osmanlı ordusunda ve donanmasında görevlendirilmesiyle ilgili hangi gelişmeler yaşandı? Lord Palmerston'un uygulaması için çaba gösterdiği reform programından Tanzimata nasıl bir geçiş oldu? Tanzimat sonrasında İngiltere, reformlar konusunda nasıl bir politika izledi? Bu soruların cevaplandırılmasıyla 1833'ten 1841 yılı sonuna kadarki süreçte İngiltere'nin Osmanlı politikasının dayandığı hedeflerden hangilerinin gerçekleştirilebildiği ve bu politikanın Osmanlı modernleşmesi üzerinde ne denli etkili olduğu ortaya konulmuş olacaktır.

İktidar Mücadelesi: Mustafa Reşid Paşa ve Hizipler

Babıâli'de, hedefleri ve çıkarları açısından belirgin şekilde ayrışmış hizipler mevcuttu. Bu hiziplerden birinin lideri, uzun bir süre II. Mahmud'un en yakınında bulunan ve bu sayede saray ve Babıâli üzerinde büyük etkisi olan Pertev Paşa idi. Diğer grubun başında ise Akif Paşa vardı. Akif Paşa, özellikle 1836 yılından itibaren, Rusya'yı desteklemiş, Churchill Olayı sırasında Lord Ponsonby'nin baskısıyla hariciye nazırlığından alınmıştı. Onun düşüşü ardından Babıâli üzerindeki Rus etkisi zayıflamıştı. Ancak Akif Paşa, çok geçmeden Hüsrev Paşa ve padişahın damadı Halil Rıfat Paşa ile işbirliğine girdi. Bu üçü, Pertev Paşa'nın kendisine suikast düzenlemeyi planladığına II. Mahmud'u ikna ederek, onu görevinden azlettirmeyi (Eylül 1837) başardı. Pertev Paşa'nın yerine Akif Paşa geçti ve onun himayesinde bulunanları birer birer Babıâli'den uzaklaştırmaya başladı.[1] Pertev Paşa'nın iktidardan düşmesiyle birlikte, İstanbul'daki tüm

1 NA, FO, 78/305, nr. 212, Ponsonby'den Palmerston'a, 12 Eylül 1837; NA, FO, 78/305, nr. 216, Ponsonby'den Palmerston'a, 16 Eylül 1837; BOA, HAT, nr. 35253, 1837; Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, V, s. 908, 916-917, 920; Mehmed Selahaddin, *age.*, s. 18; Koloğlu, *age.*, s. 121; Henry Lytton Bulwer, *The life of Henry John Temple, Viscount Palmerston*, II, Richard Bentley, Londra 1870, s. 256; Kaynar, *age.*, s. 82; Finkel, *age.*, s. 392; Şerâfeddin Turan, "Pertev Paşa," *İA*, IX, MEB Yayınları, Eskişehir 1970, s. 555; Temperley, *age.*, s. 24-25. Pertev Paşa'yla damadı Mabeyn Baş Katibi Vassaf Efendi ve Harbiye Nazırı Emin Efendi azledilmiştir. Pertev Paşa, Edirne'ye sürülmüştür. *Takvim-i Vekayi*, nr. 154, 18 Eylül 1837, s. 1. Pertev Paşa'nın görevden alınması haberi *The Times*'da yer almış, bu çok önemli bir gelişme olarak değerlendirilmiş ve Hüsrev Paşa, bu entrikanın arkasındaki kişi olarak gösterilmiştir. *The Times*, nr. 16542, 09 Ekim 1837, s. 4.

dengeler bir anda değişti; Rus destekçileri Babıâli yönetiminde yeniden üstünlük kazandı.

Pertev Paşa'nın ardından, onun himayesinde bulunan M. Reşid Paşa'nın da gözden düşmesi bekleniyordu.[2] Ancak denge siyaseti izleyen II. Mahmud, onun hariciye nazırlığına getirilmesiyle ilgili kararını değiştirmedi.[3] M. Reşid Paşa, yeni görevine başlamak üzere Londra'dan İstanbul'a doğru geldiği sırada Edirne'de sürgünde bulunan Pertev Paşa; Akif Paşa'ya yardım eden Hüsrev Paşa ve Halil Rıfat Paşa'nın da çabalarıyla idam edildi.[4] M. Reşid Paşa, bu olayı yolculuğu sırasında öğrendi.[5] M. Reşid Paşa İstanbul'da II. Mahmud tarafından büyük bir ilgiyle karşılandı. Devlet adamlarının katıldığı görkemli bir törenle hariciye nazırlığı görevine başladı.[6] Kaderin bir cilvesi olarak Pertev Paşa'nın ölüm haberi ve M. Reşid Paşa'nın hariciye nazırlığına başlama töreni haberi, *Takvim-i Vekayi*'nin aynı sayısında yayınlandı.[7]

Pertev Paşa siyaset sahnesinden çekildikten sonra, onun başında bulunduğu hizbin liderliğini yürütebilecek en uygun kişi M. Reşid Paşa idi. Bunu iyi bilen Akif Paşa, Rusya'nın koruyuculuğunda ve doğal olarak reformların karşısında yer alan diğer grubun lideri olması hasebiyle M. Reşid Paşa'yı İstanbul'dan uzaklaştırma yollarını aramaya başladı. Bir süre sonra M. Reşid Paşa'yı Paris elçiliğine ve ona yakın gördüğü Ahmet Fethi Paşa'yı

2 Pertev Paşa'nın düşüşünden sonra M. Reşid Paşa'nın hariciye nazırlığı görevinde kalıp kalamayacağı İngiliz gazetelerinde de tartışma konusu yapılmıştır. *The Morning Chronicle*, nr. 21241, 12 Aralık 1837.

3 M. Reşid Paşa, Hariciye Nazırı A. Hulusi Paşa'nın vefat etmesi ardından(10 Haziran 1837) onun yerine bu göreve atanmıştır. Bu, II. Mahmud üzerinde Pertev Paşa'nın etkisi devam ettiği sırada alınmış bir karardır. II. Mahmud, Pertev Paşa azledildikten sonra bu kararı iptal edebilecekken bunu yapmamıştır. *Takvim-i Vekayi*, nr. 150, 13 Temmuz 1837, s. 1. M. Reşid Paşa'nın yerine Londra elçiliğine İbrahim Sarım Efendi atanmıştır. *Takvim-i Vekayi*, nr. 152, 11 Ağustos 1837, s. 2.

4 *Takvim-i Vekayi*, nr. 157, 03 Aralık 1837, s. 3; Ahmet Hamdi Tanpınar, "*Âkif Paşa*," *İA*, I, MEB Yayınları, Eskişehir 1997, s. 244–245; Turan, "Pertev Paşa," s. 555; Kutluoğlu, *age.*, s. 29–30. Fransız Elçisi Roussin'e göre, II. Mahmud'un Pertev Paşa'yı görevden almaya karar vermesinde, Pertev Paşa'nın Churchill Olayında kendini Akif Paşa'yı azle ikna etmesi de etkili olmuştur. Çünkü padişah, onun etkisiyle aldığı bu karar sebebiyle küçük düştüğünü düşünmekteydi. *LC*, Turquie, 275, Roussin'den Mole'e, 12 Eylül 1837. O sırada yolda olan M. Reşid Paşa, kendi başına da bir iş gelebilir endişesiyle Edirne'ye uğramak istememiştir. Ancak Akif Paşa taraftarı olan Edirne Valisi Emin Paşa, bir adamını göndererek onu davet etmiştir. Davete icabet etmezse bir mana çıkarılabileceğine dair yanındaki adamları M. Reşid Paşa'yı uyarınca, Paşa Edirne'ye uğramak zorunda kalmıştır. Mehmed Selahaddin, *age.*, s. 19-20.

5 Enver Behnan Şapolyo, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Güven Yayınları, İstanbul 1945, s. 23.

6 Cavid Baysun, "Mustafa Reşid Paşa," *Tanzimat*, II, MEB Yayınları, İstanbul 1999, s. 730.

7 *Takvim-i Vekayi*, nr. 157, 03 Aralık 1837, s. 3; Koloğlu, *age.*, s. 124.

Resim 7.
Mustafa Reşid Paşa
Theodor Flatthe, A History of All Nation

da Londra elçiliğine tayin ettirmeyi başardı. Bu sırada M. Reşid Paşa'ya paşa unvanı verilmesine de karar verildi.[8]

Ancak M. Reşid Paşa, kendine yapılan saldırılara cevap vermekte gecikmeyecekti. Pertev Paşa'nın ölümünden sorumlu tuttuğu Akif Paşa'ya, konağını ziyaret ederken kendini kasten bekleterek bir nevi hakaret ettiği için de iyice düşman kesilmişti.[9] Akif Paşa ve Pertev Paşa'nın ölümünden sorumlu olan diğerlerinden, teker teker intikam almak niyetindeydi. Serasker Halil Rıfat Paşa da bunlar arasında yer alıyordu.

Aynı günlerde Mac. Guffog ve Vogorides, M. Reşid Paşa'nın Rıza Bey'le ortak hareket ederek Halil Rıfat Paşa'nın seraskerlikten azledilmesi hususunda II. Mahmud'u ikna ettiği bilgisini Lord Ponsonby'ye ulaştırdılar. Bu istihbarata göre II. Mahmud, Halil Rıfat Paşa'nın davranışlarından

8 *Takvim-i Vekayi*, nr. 160, 28 Ocak 1838, s. 1; NA, FO, 78/330, nr. 39, Ponsonby'den Palmerston'a, 20 Şubat 1838; NA, FO, 78/329B, nr. 25, Ponsonby'den Palmerston'a, 30 Ocak 1838; Mehmed Selahaddin, *age.*, s. 19-20; Baysun, *agm.*, s. 730.

9 Abdurrahman Şeref, *Tarih Söyleşileri (Müsahebe-i Tarihiye)*, (Sad. Mübeccel Nami Duru), Sucuoğlu Matbaası, İstanbul 1980, s. 23; Kaynar, *age.*, s. 111.

çok rahatsızdı ve yerine "rüşvet almayan" Said Paşa'yı atayacaktı. Akif Paşa'nın da görevden alınması yakındı.[10]

Bundan bir gün sonra Halil Rıfat Paşa'nın azli kesinleşti. M. Reşid Paşa'ya ve Rıza Bey'e Hüsrev Paşa da katılarak, II. Mahmud'u onun M. Ali Paşa'nın destekçisi olduğuna ve görevini iyi yapamadığına inandırdılar. Lord Ponsonby, bu gelişmelere bakarak yakın bir zamanda Akif Paşa veya M. Reşid Paşa'dan birinin tamamen gözden düşeceğini tahmin ediyor; Hüsrev Paşa'yı ve Rıza Bey'i yanına çeken M. Reşid Paşa'nın şansını daha yüksek görüyordu.[11] Bu doğrultuda İstanbul'daki gelişmeleri "Reşid Paşa yükselmeye, Akif Paşa düşmeye devam ediyor. Öyle görünüyor ki Akif Paşa'ya sadece tolerans gösteriliyor ve görevinden alınması çok yakın." ifadeleriyle Londra'ya bildirdi.[12] Gerçekten de bu satırları yazmasının üstünden dört gün bile geçmeden Akif Paşa dahiliye nazırlığı görevinden alındı.[13] M. Reşid Paşa'nın Paris'e elçi olarak gönderilmesi kararı da iptal edildi.[14] Böylece M. Reşid Paşa, Pertev Paşa'nın intikamını almış ve kendini saf dışı etmeye çalışan önemli bir düşmandan, en azından bir süreliğine, kurtulmuş oldu.

Bu mücadeleden M. Reşid Paşa'nın galip çıkması, Osmanlı modernleşme süreci açısından çok önemli bir olaydı. Çünkü burada yalnızca Babıâli'deki hiziplerden hangisinin üstünlük kazanacağı değil, reform taraftarları ve karşıtlarından hangisinin üstün geleceği de belirlenmiş oluyordu. Bu tarihten hemen sonra hızla gerçekleştirilen reformları gözden geçirmek, bu hususta bir fikir verecektir. M. Reşid Paşa, Akif Paşa'yı görevden aldırdıktan ve hariciyenin başına geçtikten sonra II. Mahmud'u reformlar konusunda ikna etmekte zorluk yaşamadı. Önce Osmanlı hükümet sistemini yeniden

10 PB, GRE/E/378/134–135, Mac. Guffog'tan Ponsonby'ye, 14 Mart 1838; PB, GRE/E/378/136, Mac. Guffog'tan Ponsonby'ye, 15 Mart 1838.

11 NA, FO, 78/330, nr. 66, Ponsonby'den Palmerston'a, 15 Mart 1838. Konuyla ilgili *Takvim-i Vekayi* haberinde, görevine yakışmayacak işlere karıştığı için Halil Rıfat Paşa'nın azledildiği ifade edilmiştir. *Takvim-i Vekayi*, nr. 162, 19 Mart 1838, s. 1.

12 PB, GRE/E/378/140, Mac. Guffog'tan Ponsonby'ye, 26 Mart 1838.

13 *Takvim-i Vekayi*, nr. 163, 06 Nisan 1838, s. 1; NA, FO, 78/330, nr. 83, Ponsonby'den Palmerston'a, 03 Nisan 1838; Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, VI, s. 1024; Şeref, *age.*, s. 21; Webster, *age.*, II, s. 536; Kutluoğlu, *age.*, s. 29-30.

14 Başvekil olarak atanan M. Emin Rauf Paşa'nın, mülkiye nazırlığını da idare etmesi kararlaştırılmıştır. *Takvim-i Vekayi*, nr. 164, 06 Mayıs 1838, s. 3; NA, FO, 78/330, nr. 100, Ponsonby'den Palmerston'a, 19 Nisan 1838.

organize edecek ve onu Avrupa hükümetleri tarzına yaklaştıracak bir değişikliği kabul ettirdi. Sadrazamlık kaldırılarak yerine başvekillik makamı getirildi.[15] Ardından hızlı bir reform dalgası yaşandı. Lord Ponsonby'nin 1834'te gündeme getirdiği bir reform olarak ardından Maliye Nezareti (28 Şubat) kuruldu.[16] Babıâli kalemlerinde de yeniden düzenlemeye gidilerek memurlar mârûzât-ı dahiliye ve mârûzât-ı hâriciye adında iki grupta (21-22 Mart) toplandı.[17] Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye ve Dâr-ı Şûrâ-yı Babıâli adında iki meclis (24-25 Mart) oluşturuldu.[18] Memurlara maaş bağlanmasına ve kanunsuz ceza, rüşvet, iltimas gibi uygulamaları bitirmek için bir ceza kanunnamesi hazırlanmasına (27 Mart) karar verildi.[19] Memurların her yıl yeniden atanmasına yönelik tevcihat usulü (4 Nisan) kaldırıldı.[20] Şeyhülislam'dan fetva alınarak (29 Nisan) karantina uygulaması başlatıldı.[21] Yine aynı günlerde pasaport uygulamasına geçildi.[22] Haziran ayında ziraat, ticaret, zanaat işlerinde ve halkın refahı ve memleketin imarı konularında yapılması gereken düzenlemeleri görüşmek üzere Meclis-i Ziraât ve Sanâyi adında bir meclis oluşturuldu.[23] Bunların çoğu, hazırlıkları bir süredir devam eden, fakat bir türlü uygulamaya geçirilemeyen değişikliklerdi. Kısa

15 *Takvim-i Vekayi*, nr. 163, 06 Nisan 1838, s. 1; BOA, HAT, nr. 23003, 1838; BOA, HAT, nr. 23065, 1838; Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836–1856)*, Eren Yayınları, İstanbul 1993, s. 26–27; Webster, *age.*, II, s. 536; Rasim, *age.*, s. 186–187.

16 *Takvim-i Vekayi*, nr. 162, 19 Mart 1838, s. 1; PB, GRE/E/481/4/54-59, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 06 Mart 1834; Akyıldız, *age.*, s. 97; Coşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Küre Yayınları, İstanbul 2001, s. 35-36.

17 Akyıldız, *age.*, s. 82.

18 *Takvim-i Vekayi*, nr. 163, 06 Nisan 1838, s. 2; NA, FO, 78/330, nr. 79, Ponsonby'den Palmerston'a, 26 Mart 1838; Akyıldız, *age.*, s. 189, 218; Rasim, *age.*, s. 184-185.

19 Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, V, s. 930. Gülnihâl Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi (1839–1939)*, TTK Yayınları, Ankara 1996, s. 95; Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat," *Tanzimat*, I, MEB Yayınları, İstanbul 1999, s. 170–172; Rasim, *age.*, s. 188. Memurlara ve ilmiye sınıfına iki farklı ceza kanunnamesi hazırlanmış ve Mayıs 1838'de yürürlüğe girmiştir. Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli Târik-i İlmiyyeye Dâir Ceza Kânunnamesi," *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIV/25, Ankara 1981, s. 142; Akyıldız, *age.*, s. 106.

20 Akyıldız, *age.*, s. 83.

21 NA, FO, 78/330, nr. 99, ek. 1, M. Reşid Paşa'dan Ponsonby'ye, 17 Nisan 1838; Akyıldız, *age.*, s. 267.

22 *Takvim-i Vekayi*, nr. 164, 09 Mayıs 1838, s. 4; NA, FO, 78/330, nr. 88, ek. 1, M. Reşid Paşa'dan Ponsonby'ye, 09 Nisan 1838.

23 *Takvim-i Vekayi*, nr. 167, 07 Temmuz 1838, s. 1; *The Morning Chronicle*, nr. 21412, 28 Haziran 1838; Akyıldız, *age.*, s. 258; Rasim, *age.*, s. 191.

süre içinde yaşanan bu hızlı değişim, reform karşıtları engellemediğinde ilerlemenin önünün nasıl açılabildiğinin açık bir göstergesiydi.

M. Reşid Paşa bu tarihten sonra devlet işlerine dair düşüncelerini II. Mahmud'a serbestçe iletme imkânı buldu. Başvekil Muavini Mustafa Kâni Bey, bu konuda padişahla arasında aracılık yapmaktaydı. Bir süre sonra, yapılması planlanan reformların belirlenmesi için Dâr-ı Şûrâ-yı Babıâli'de çalışmalar başlatıldı. M. Reşid Paşa; M. Emin Rauf Paşa, Nâfiz Paşa, Hasib Paşa, Said Paşa'yla düzenli olarak bir araya gelerek ihtiyaç duyulan değişiklikleri tespite başladı.[24] M. Reşid Paşa'nın amacı, uzun süredir tasarladığı geniş kapsamlı bir reform programını uygulamaya koydurabilmekti. Buna da çok yaklaşmış ve II. Mahmud'a Tanzimat Fermanını kabul ettirmişti. Hatta bu konuda somut bir adım atılarak Hüdavendigâr ve Gelibolu sancaklarında arazi ve nüfus tahriri yapılmaya başlanmıştı. Rüşvet, angarya ve müsadere gibi uygulamaların kaldırılması hedefleniyordu.[25] Ancak Akif Paşa yine devreye girerek Tanzimatı uygulamaya koyması halinde hükümdarlık yetkilerinin çoğunu kaybedeceğini söyleyerek, II. Mahmud'u bu işten vazgeçmesi yönünde ikna etti.[26] Böylece Tanzimat Fermanının ilanı planı suya düşmüş oldu. Bununla birlikte tüm bu reformlar, 1839 yılında Tanzimat Fermanının ilanına uygun bir zemin hazırlamaya başlamışlardı.[27]

Baltalimani Anlaşması: Lord Ponsonby'nin Zaferi

M. Reşid Paşa, hariciye nazırlığı görevine getirildikten sonra Lord Palmerston'la son bir görüşme yapmıştı. Bu toplantının ağırlıklı konusu reform olmuş; Lord Palmerston burada, II. Mahmud'un M. Ali Paşa'yı kendine örnek alması ve dışarıdan yapılan müdahalelerin etkisinde kalmadan, reformlarla kendini güçlendirmeye gayret etmesi gerektiğini söylemişti. M.

24 Kaynar, *age.*, s. 102-103; Turgut Subaşı, "Anglo-Ottoman Relations and the Reform Question in the Early Tanzimat Period 1839–1852: with Special Reference to Reforms Concerning Ottoman Non-Muslim," (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Faculty of Arts of University of Birmingham, Birmingham 1995, s. 113-114.

25 *Takvim-i Vekayi*, nr. 174, 01 Aralık 1838, s. 1; *The Times*, nr. 16838, 19 Eylül 1838, s. 5; Karal, *agm.*, s. 77.

26 Ercüment Kuran, "*Mustafa Reşid Paşa,*" *İA*, IX, MEB Yayınları, Eskişehir 1970, s. 702; Baysun, *agm.*, s. 731–732.

27 Halil Cin, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri," *150. Yılında Tanzimat*, (Yay. haz. Hakkı Dursun Yılmaz), TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 11.

Reşid Paşa da gerekli tüm reformların zaman içinde uygulamaya konulacağına dair söz vermişti.[28]

M. Reşid Paşa, Londra'da bulunduğu sırada Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'la karşılıklı anlayış içinde bir ilişki geliştirmişlerdi. Lord Palmerston, yabancı dil bilmemesi sebebiyle sık sık şikâyet ettiği Nuri Efendi'nin ardından onun gibi aydın birinin Londra'da bulunmasını bir şans olarak değerlendirmiş olmalıydı. M. Reşid Paşa'nın Lord Ponsonby'nin görevden alınması konusunda Babıâli'den kendine verilen talimatın Rusya'nın zoruyla yapıldığını anlaması ve inisiyatif kullanarak bu konuyu gündeme getirmemesiyle gösterdiği dirayet de Lord Palmerston'un dikkatinden kaçmamıştı. Reform konusunda ve diğer siyasi meselelerde ikisinin görüşleri ve anlayışları büyük ölçüde uyuşuyordu. Bu sebeple onun Londra elçiliğinden hariciye nazırlığına getirilmesi, İngiltere açısından bir kayıp değil kazançtı. Daha önce açıklandığı gibi Lord Palmerston, İngiliz subayların görevlendirilmesi meselesinde M. Reşid Paşa'nın sözlerinin Babıâli'nin resmi görüşü olmadığı A. Hulusi Paşa tarafından açıklandığında, Lord Ponsonby'ye Babıâli'nin politikasını M. Reşid Paşa'nınkine çevirmeye çalışması talimatını vermişti.[29] Bu da gösteriyordu ki onun bizzat İstanbul'da çok önemli bir pozisyonda bulunması, Babıâli'nin politikasının İngiltere lehine değişmesine yardım edecek bir gelişmeydi.

Lord Palmerston, M. Reşid Paşa 1837 yılı sonunda İstanbul'a döndükten sonra, Lord Ponsonby'ye yazdığı mektuplarda ondan takdirle bahsetmişti.[30] Bir süre sonra M. Reşid Paşa'nın Paris elçisi olarak İstanbul'dan uzaklaştırılmasından vazgeçildiğini öğrendiği zaman da onun gibi üstün yetenekli ve aydın birinin yönetimde kalacak olmasından duyduğu memnuniyeti ifade etmişti. Ayrıca Lord Ponsonby'ye, M. Reşid Paşa ile işbirliği yapması talimatını vermiş ve ortak hareket ettikleri takdirde birçok konuda başarı kazanabileceklerini düşündüğünü belirtmişti.[31] Yeni Londra Elçisi İ. Sarım Efendi'yle yaptığı bir görüşmede de M. Reşid Paşa

28 BOA, HAT, nr. 37512. G, 10 Ağustos 1837.
29 A. Hulusi Paşa'nın konuyla ilgili ifadeleri için bkz. NA, FO, 78/302, nr. 48, ek. 2, Pisani'den Ponsonby'ye, 13 Mart 1837.
30 PB, GRE/E/481/7/6, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 12 Şubat 1838.
31 PB, GRE/E/481/7/14, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 14 Nisan 1838.

sayesinde gerçekleştirilen idari reformlardan dolayı memnun olduklarını açıklamıştı.[32]

Reform konusu her ne kadar önemini kaybetmemişse de 1838 yılı başında Lord Palmerston'un ve Lord Ponsonby'nin asıl ilgilendikleri konu, uzun süredir üzerinde çalışılan ticaret anlaşmasıydı. Lord Palmerston'a göre tekellerin kalkmasıyla İngiltere büyük ticari avantajlar elde edeceği gibi, Osmanlı topraklarında ticaret artacak ve bu sayede Osmanlı Devleti zenginleşecekti. Çünkü tekeller, Osmanlı sanayiinin gelişmesini ve ihracatın artmasını engellemekteydi.[33] İ. Sarım Efendi de Londra'dan Babıâli'ye gönderdiği yazısında, Osmanlı Devleti gelirlerinin masraflarına yetmediğini, maliyenin güçlendirilmesi için ticaretin serbestleştirilmesi gerektiğini düşündüğünü ifade etmişti.[34] Lord Palmerston bu konudaki düşüncelerini daha 1833 yılında Lord Ponsonby'ye reform programını açıklarken dile getirmiş ve tekellerin kaldırılmasının Osmanlı Devleti'nin ilerlemesine yardım edeceğini söylemişti: "Türklerin, mali durumlarını daha iyi hale getirmelerini beklemek mümkün değil mi? Ticarette yıkıma sebep olan tekelleri kabul etmek yerine, insanların serbestçe ticaret yapmalarına izin verseler ve zorla vergi toplamaktan vazgeçseler, gelirlerinin büyük oranda artmış olduğunu görecekler."[35]

Kısacası Lord Palmerston, Osmanlı ekonomisinin liberalleşmesini, reformla bağlantılı bir mesele olarak görmekteydi.[36] Bu konuda girişimde bulunan ilk kişi ise David Urquhart oldu. Urquhart, 1834'te İstanbul'dan Londra'ya gönderdiği raporlarda İngiltere'nin hammadde ihtiyacını Rusya yerine, Osmanlı Devleti'nden karşılayabileceği savını ortaya attı. Ona göre Osmanlı toprakları, İngiltere'nin ürettiği mallar için iyi bir pazar da olabilirdi. Böylece bir yandan İngiltere'nin Rusya'ya bağımlılığı ortadan kaldırı-

32 BOA, HAT, nr. 37506. A, 18 Mayıs 1838.

33 NA, FO, 195/145, nr. 21, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 06 Şubat 1838; Y. Kemal Tengirşenk, "Tanzimat Devrinde Osmanlı Devletinin Harici Ticaret Siyaseti," *Tanzimat*, I, MEB Yayınları, İstanbul 1999, s. 299–300; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münasebetleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1974, s. 89.

34 BOA, HAT, nr. 37506. A, 18 Mayıs 1838.

35 PB, GRE/E/481/4/50, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 06 Aralık 1833.

36 Fraser, Lord Palmerston'a sunduğu memorandumda, tekellerin kalkmasının Osmanlı Devleti'nin gelirlerinin artmasını sağlayacağını savunmuştur. Lord Palmerston, Fraser'ın bu düşüncelerinden de etkilenmiş olmalıdır. NA, FO, 78/309, Fraser'ın Memorandumu, 20 Temmuz 1837.

lacak, diğer yandan iki devlet arasında kurulacak güçlü ticari bağ sebebiyle Osmanlı Devleti'nin korunması İngiliz hükümetinin öncelikli hedefi haline gelecekti. Urquhart, bu düşüncelerini teorik planda bırakmadı ve bunları pratiğe geçirmeye yönelik bir ticaret anlaşması taslağı da hazırladı.[37]

Babıâli, Urquhart'ın bu çalışmaları sürdürdüğü günlerde 1834'te süresi dolan gümrük tarifelerinin yenilenmesine yönelik talebi Lord Ponsonby'ye bildirdi.[38] İngiliz elçisi, bu meselenin Lord Palmerston'la görüşülmesi gerektiğini düşünüyordu. Bunun üzerine, Nuri Efendi'nin Namık Paşa yerine elçiliğe tayin edilmesi ve bu konuda Londra'da girişimde bulunması kararlaştırıldı. Urquhart da İstanbul'dan ayrılmadan meselenin çözümü için yardımcı olacağına dair söz verdi. Nuri Efendi göreve başladıktan kısa bir süre sonra, Babıâli'nin gümrük anlaşması konusundaki taleplerini İngiliz Dışişleri Bakanlığına iletti. Bu sırada Lord Palmerston, gümrük anlaşmasını yenileyerek İngiltere'nin yapacağı fedakârlık karşılığında II. Mahmud'dan isteyebilecekleri ticari avantajlar üzerinde düşünüyordu. Bu husustaki arayış zamanla İngiliz tüccarlarının Osmanlı topraklarında istedikleri şekilde ticaret yapabilmelerini ve özellikle de tekel adı verilen bazı ürünlerin satışına getirilen kısıtlamaların kaldırılmasını öngören bir ticaret anlaşması yapılması fikrine dönüştü. Lord Palmerston, Lord Ponsonby'ye bu tarz bir anlaşma için Babıâli ile gerekli görüşmeleri başlatma talimatı verdi. Ancak İngiliz tüccarlara geniş ticari imtiyazlar tanıyan bir anlaşmayla çıkarları zarar görecek olan ve İngiltere'nin avantajlı konuma geçmesini istemeyen Rusya, anlaşma görüşmelerinin yürütülmesini engelledi. II. Mahmud ise bu sırada özellikle tekellerin ve iç vergilerin kaldırılması hususunda taviz verip vermemek konusunda kararsızdı. Neticede 1837 yılı sonuna gelindiğinde anlaşma konusunda henüz somut bir ilerleme sağlanabilmiş değildi.[39] Lord Palmerston bunun üzerine bu işte Lord Ponsonby'ye destek olması için Urquhart'ı elçilik sekreteri olarak İstanbul'a gönderdi. Ancak

37 NA, FO, 78/239, nr. 159, ek. 1, Ponsonby'den Palmerston'a, 10 Ekim 1834; Bailey, *age.*, s. 164–165; Frank E. Bailey, "The Economics of British Foreign Policy (1825–1850)," *The Journal of Modern History*, XII/4, Chicago 1940, s. 477-478; Bolsover, "David Urquhart," s. 450-451, 459-460; Webster, *age.*, II, s. 548.
38 Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye uyguladığı gümrük tarifeleriyle ilgili bkz. Tengirşenk, *agm.*, s. 299; Bailey, *age.*, s. 79-121.
39 Temperley, *age.*, s. 34-35; Webster, *age.*, II, s. 550-551; Bolsover, *agt.*, s. 253-257; Bailey, *age.*, s. 121-123, 164-165; Kütükoğlu, *age.*, s. 87-89, 94-98.

ikisi arasında başlayan kişisel mücadele kısa sürede düşmanlığa dönüştü ve işbirliği yapmaları imkânsız hale geldi. Lord Palmerston böylece Urquhart'ı geri çağırarak onun yerine E. Lytton Bulwer'i atadı.[40] Bulwer, İstanbul'da ticaret anlaşması görüşmelerini yürütecekti.[41]

Bu sırada Lord Ponsonby, uzun bir süredir kesintiye uğrayan ve bu yüzden bir türlü ilerleme kaydedilemeyen anlaşma görüşmeleri, Churchill Olayı ve ardından Urquhart'la giriştiği mücadeleden sonra yaşadığı prestij kaybı sebebiyle moral gücünü kaybetmişti. Parlak bir zaferle itibarını ve moral gücünü geri kazanmak istiyordu.[42] M. Reşid Paşa'nın o sırada İstanbul'da olması, bu bakımdan onun için bir şanstı. Ancak o, Paris'e elçi olarak gitmesi söz konusu olduğundan, anlaşmayı konuşmakta isteksiz davranıyordu. Ancak Akif Paşa'nın görevden alınmasından ve kendisinin İstanbul'da kalması kesinleştikten sonra bu tavrını değiştirdi.[43]

Bu sırada Lord Palmerston, anlaşma görüşmelerinin sonlandırılması konusunda İstanbul'a baskı yapmaya başladı. Çünkü İskenderiye Konsolosu Champhell'in Mısır'la ilgili gönderdiği rapor, bu işin sürüncemede bırakılmadan bir an önce bitirilmesi gerektiğini ortaya koyuyordu. Bu raporda Champhell, M. Ali Paşa'nın hemen hemen her üründe kapitülasyonlara aykırı olarak tekel uyguladığını ve bunun İngiliz tüccarları zarara uğrattığı uyarısında bulunmaktaydı. Lord Palmerston, M. Ali Paşa'nın gücünü tekellerden elde ettiği vergilerden aldığını, bu kaynak elinden alındığı takdirde zayıf düşeceğini düşündüğünü Lord Ponsonby'ye bildirdi. Ondan bu argümanı kullanarak Babıâli'yi anlaşmayı kabule ikna etmeye çalışmasını istedi.[44] Lord Ponsonby cevabında, Mısır meselesini zaten bir koz olarak

40 PB, GRE/E/481/6/39, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 11 Ağustos 1837; Webster, *age.*, II, s. 552. Lord Ponsonby ve Urquhart arasında yaşanan anlaşmazlıkla ilgili geniş bilgi için bkz. Webster, *agm.*, s. 342-348; Webster, *age.*, II, s. 530; Bolsover, "David Urquhart," s. 465-467; Gertrude Robinson, *David Urquhart, Some Chapters In The Life Of A Victorian Knight Errant Of Justice And Liberty*, Houghton Mifflin Co., New York 1920, s. 51, 53, 55, 59-60.

41 Bulwer, İstanbul'a Mayıs ayı başında ulaşabilmiştir. NA, FO, 78/331, nr. 124, Ponsonby'den Palmerston'a, 21 Mayıs 1838. Osmanlı Devleti'ni, Hariciye Nezareti Müsteşarı Nuri Efendi'nin temsil etmesi kararlaştırılmıştır. BOA, HAT, nr. 46613, 1838.

42 Bulwer, *The Life*, s. 259.

43 NA, FO, 78/330, Ponsonby'den Palmerston'a, Mart 1838.

44 NA, FO, 195/145, nr. 21, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 06 Şubat 1838; Puryear, *age.*, s. 73; Bolsover, *agt.*, s. 257; Kutluoğlu, *age.*, s. 128. Lord Palmerston, Stratford Canning'in 1832 yılında Yunan sınır anlaşmasını çok kısa bir sürede II. Mahmud'a imzalatmayı nasıl başardığını hatırlamış

kullanmakta olduğunu ve tekellerin kalkmasıyla M. Ali Paşa'nın gücünü kaybetmesinin sağlanacağına kendisinin de inandığını bildirdi. Ona göre Babıâli'yi ikna edecek asıl husus, M. Ali Paşa anlaşma hükümlerini uygulamayı reddettiği takdirde İngiliz hükümetinin onu bu anlaşmaya uymaya zorlayacağına dair kesin bir garanti vermesiydi.[45]

Lord Ponsonby bu tarihten sonra, ticaret anlaşmasını kabul ettirebilmek için Mısır meselesini eskisine göre daha vurgulu bir şekilde kullanmaya başladı. Bu tavır değişikliği etkisini kısa sürede gösterdi ve kesintiye uğrayan görüşmeler 1838'in Nisan ayında yeniden başladı.[46] Lord Ponsonby, Babıâli'ye bu anlaşma kabul edilmediği takdirde, İngiltere'nin desteğini kaybedeceklerini; anlaşmalarda bulunmasına rağmen o güne dek ihlal edilen hükümlerin uygulanması için sert tedbirler alacaklarını ve bu takdirde Osmanlının büyük gelir kaybına uğrayacağını söyleyerek bunu bir çeşit tehdit olarak kullanıyordu. Londra Elçisi İ. Sarım Efendi'ye karşı aynı yöntemi uygulamasını Lord Palmerston'dan da istedi.[47]

Lord Ponsonby, M. Reşid Paşa'nın anlaşmanın kabul edilip edilmemesinde kritik bir rol oynayabileceğinin farkındaydı. Bu yüzden elçilik tercümanı Pisani'yi ona göndererek, anlaşmanın reddedilmesi durumunda olabilecekleri açıkladı. Ticaret anlaşmasının Osmanlı Devleti'ni zenginleştireceğini, İngiltere'nin ve diğer devletlerin Mısır valisini anlaşmayı kabule zorlayacağını, bunun M. Ali Paşa'nın gücünü kaybetmesini sağlayacağını, üç yıl gibi kısa bir sürede anlaşmanın etkilerinin görüleceği ve padişahı güçlendireceğini öne sürdü. Aksi takdirde İngiltere'nin, alacağı tedbirlerle Osmanlı Devleti gelirlerinin daha da azalacağını, ordu için gereken paranın bulunamayacağını ve fakirliğin gelişmeyi durduracağını savundu.[48] Bundan iki gün sonra, II. Mahmud özel görevli bir adamını Lord Ponsonby'ye gönderdi. Lord Ponsonby bu kişiye de ticaret anlaşması konusunda İngiltere'nin isteklerini kabul etmediği takdirde padişahın çok

olmalıdır. PP/GC/CA/253, Palmerston'dan Canning'e, 20 Şubat 1832; PP/GC/CA/101, Canning'ten Palmerston'a, 28 Mart 1832.

45 NA, FO, 78/330, nr. 52, Ponsonby'den Palmerston'a, 14 Mart 1838.

46 NA, FO, 78/330, nr. 85, Ponsonby'den Palmerston'a, 09 Nisan 1838; Bolsover, *agt.*, s. 258.

47 NA, FO, 78/330, nr. 96, Ponsonby'den Palmerston'a, 16 Nisan 1838.

48 NA, FO, 78/330, nr. 101, Ponsonby'den Palmerston'a, 21 Nisan 1838; NA, FO, 78/330, nr. 101, ek. 1, Ponsonby'den Pisani'ye, 17 Nisan 1838; BOA, HAT, nr. 46409. A.

büyük bir sıkıntıya düşeceği uyarısını yaptı.[49] Bir hafta sonra anlaşma kabul edilmediğinde olabilecekler konusunda M. Reşid Paşa'yı, Pisani aracılığıyla tekrar uyardı. Lord Ponsonby, bu takdirde başta İngiltere olmak üzere, Fransa, Avusturya ve diğer devletlerin o güne kadar ihlal edilen hakların verilmesi konusunda birlikte hareket edeceklerini ve bu durumun Osmanlı maliyesine büyük zarar vereceğini de öne sürmekteydi. Bu da Osmanlı Devleti'nin güçlenmesini ve ilerlemesini engelleyecekti.[50] Lord Palmerston da aynı uyarıları Londra'da İ. Sarım Efendi'ye yapmakta ve ticaret serbestleştiğinde gelirlerin artacağını ve bunun Osmanlı askeri gücünün artırılması için gereken kaynağı sağlayacağını Babıâli'ye bildirmesini istemekteydi.[51]

Bütün bunlar II. Mahmud ve M. Reşid Paşa'ya, İngiltere'nin ticaret anlaşması konusunda ne kadar kararlı olduğunu açıkça göstermişti. Bu yüzden padişahın talimatıyla M. Reşid Paşa 10 Mayıs'ta Lord Ponsonby ile son derece önemli bir görüşme yaptı. Dört saat süren bu toplantıda başta reformlar olmak üzere birçok mesele üzerinde konuştular. M. Reşid Paşa, söz ticaret anlaşmasına geldiğinde: "İngiltere, anlaşma konusunda niçin bu kadar istekli?" diye sordu. Lord Ponsonby, anlaşmanın ekonomik ve politik olmak üzere iki açıdan çok büyük önem taşıdığını, politik yanının ise daha ağır bastığını söyleyerek, Osmanlı Devleti çıkarlarının anlaşmanın kabulünden yana olduğunu savundu. Ona göre II. Mahmud'un M. Ali Paşa'dan kurtulması bu anlaşmaya bağlıydı. Toplantının sonunda M. Reşid Paşa'nın: "Anlaşmanın faydaları konusunda ikna oldum. Kabul edilmesi için elimden geleni yapacağım. Umarım başarılı olabilirim." şeklindeki sözleri, ikna olduğunu göstermekteydi. II. Mahmud, İngiliz elçisinin sözlerini öğrendikten ve M. Reşid Paşa'nın da olumlu yaklaşması üzerine anlaşmayı kabul etmeye karar verdi. Padişahı İngiltere'nin istediği şartlarda bir anlaşmayı kabule zorlayan en büyük etkense, M. Ali Paşa'nın bağımsızlığını ilan etmek için askeri hazırlıklarını artırdığına dair o günlerde İstanbul'a ulaşan haberler oldu. M. Reşid Paşa, padişahın anlaşmayı

49 NA, FO, 78/330, nr. 104, Ponsonby'den Palmerston'a, 21 Nisan 1838.
50 NA, FO, 78/331, nr. 110, Ponsonby'den Pisani'ye, ek. 4, 29 Nisan 1838.
51 BOA, HAT, nr. 37506. A, 18 Mayıs 1838; BOA, HAT, nr. 37506. B, 18 Mayıs 1838.

kabul edeceğine dair bu müjdeyi 21 Mayıs'ta Lord Ponsonby'ye iletti.[52] Bu tarihten sonra, Bulwer'in de katılımıyla görüşmeler hızlandı.

M. Ali Paşa'nın hareketleri karşısında II. Mahmud'un duyduğu tedirginlik yersiz değildi. 25 Mayıs'ta İskenderiye'de çok önemli bir gelişme yaşandı. Mısır valisi, Avrupa konsoloslarına bağımsızlığını ilan etmeyi düşündüğünü açıkladı.[53] 15 Haziran'a gelindiğinde Lord Ponsonby, Pisani'yi M. Reşid Paşa'ya göndererek M. Ali Paşa'nın bağımsızlığını kazanmasını isteyenlerin olduğu ve bu aşamada İngiltere'nin isteklerini kabul etmenin en doğru yol olacağı uyarısında bulundu. II. Mahmud da İngiltere'nin M. Ali Paşa'yı desteklemeye karar verebileceği yönünde ciddi bir endişe taşıyordu. Bunun üzerine M. Reşid Paşa, anlaşmanın çok geçmeden yapılacağı garantisini verdi.[54] Kısa süre sonra Lord Palmerston, Mısır meselesine dair padişaha yöneltilmek üzere altı soru gönderdi. Sorular, M. Ali Paşa'nın bağımsızlığını ilan etmesi halinde kurulacak işbirliği ve gerektiğinde yapılacak müdahaleyle ilgiliydi. M. Reşid Paşa, bu soruları padişaha iletti. II. Mahmud'un sorulara cevabı M. Ali'nin isteklerine boyun eğmektense tahtını ve hayatını kaybetmeyi göze alacağı ve ona karşı İngiltere ile her türlü işbirliğine girmeye hazır olduğu şeklinde oldu. Bu esnada Mustafa Kâni Bey'in de katıldığı birkaç toplantı daha yapıldı. II. Mahmud, İngiltere'nin Mısır valisine karşı donanmasıyla fiilen yardım edip etmeyeceğini öğrenmek istiyordu. Lord Ponsonby bu konuda söz vermeye yetkilendirilmediğini, ancak bunu sağlayabileceklerine inandığını açıkladı.[55] Bu sırada anlaşma görüşmelerini yürüten Bulwer, Lord Palmerston'a Türklerin M. Ali Paşa'yı devirecek herhangi bir anlaşmayı kabul etmeye hazır olduğunu bildirdi.[56]

16 Ağustos'ta M. Reşid Paşa'nın Baltalimanı'ndaki konağında ticaret anlaşması imzalandı. Anlaşmayla tekeller ve iç vergiler tamamen kaldı-

52 NA, FO, 78/331, nr. 119, Ponsonby'den Pisani'ye, 10 Mayıs 1838; 78/331, n. 123, Ponsonby'den Palmerston'a, 21 Mayıs 1838.

53 BOA, HAT, nr. 46214.C; NA, FO, 78/331, nr. 139, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 06 Haziran 1838; Anderson, *age.*, s. 112; Rodkey, *age.*, s. 64; Mowat, *agm.*, s. 170. Lord Palmerston'un M. Ali Paşa'yı bağımsızlık kararından vazgeçirmesiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kutluoğlu, *age.*, s. 123-128.

54 NA, FO, 78/331, nr. 161, Ponsonby'den Palmerston'a, 26 Haziran 1838; NA, FO, 78/331, nr. 145, Ponsonby'den Pisani'ye, 15 Haziran 1838.

55 PB, GRE/E/481/23/25–33, Ponsonby'den Palmerston'a, 30 Temmuz 1838.

56 Bulwer, *The Life*, s. 276.

rılarak ihracat için yüzde 12 (9+3), ithalat için de yüzde 5'lik (3+2) bir vergi getirildi.[57] Lord Ponsonby, anlaşmanın İngiltere için olduğu kadar Osmanlı Devleti için de büyük faydalar sağlayacağına inanıyordu. Lord Palmerston'a da M. Reşid Paşa İstanbul'da bulunmasa bu işin başarılamayacağını bildirdi.[58] Konuyla ilgili *The Times*'da yer alan haberde "Bu önemli reformlar, açıkça M. Reşid Paşa'nın iktidara gelişiyle ilgili" ifadeleri kullanıldı.[59] Diğer İngiliz gazetelerinde anlaşmanın İngiltere'ye sağlayacağı faydaların yanı sıra Osmanlı Devleti'nin de anlaşmadan kârlı çıkacağını ve ticari bakımdan daha önemli bir ülke haline geleceğine dair yazılar çıkmaktaydı.[60]

Anlaşmayla Lord Ponsonby'nin kazandığı zafer, Lord Palmerston'u çok etkiledi. Anlaşmayı "mükemmel bir şey" olarak nitelendirerek Lord Ponsonby'yi ve Bulwer'i başarılarından dolayı tebrik etti. Çünkü bu sayede İngiltere'nin çıkarlarına sonuçlar elde edildiği gibi, reform programı çerçevesinde gerçekleştirilmesi planlanan hedeflerden biri olan serbest ticaret, Osmanlı topraklarında uygulamaya konuluyordu. Diğer yandan anlaşma, askeri açıdan M. Ali Paşa'ya zarar verecek ve Osmanlılara faydalı olacak nitelikteydi.[61] Kısa süre sonra Kraliçe Victoria,[62] ardından da II. Mahmud anlaşmayı onayladı.[63] Lord Ponsonby, elçilik döneminin en önemli başarısı-

57 Baltalimanı Anlaşması ile Osmanlı topraklarında uygulanan tekellerin hepsi kaldırılmıştır. Anlaşmaya göre, İngiliz tüccarlar eğer malı üretim yerine gidip alırlarsa eskiden beri geçerli olan yüzde 3 vergiye ek olarak yüzde 9, yani toplam yüzde 12; limandan alırlarsa yalnızca yüzde 3 vergi ödeyeceklerdi. Puryear, *age.*, s. 124-125; Kütükoğlu, *age.*, 106-107; Bailey, *age.*, s. 125; Temperley, *age.*, s. 36. Gümrük tarif elerine dair maddelerin 01 Mart 1839'dan itibaren yürürlüğe girmesi kararlaştırılmıştır. Kütükoğlu, *age.*, s. 111. Bundan önce İngiliz tüccarlar için yüzde 3 vergiye ek olarak bazı iç vergiler ve olağanüstü zamanlarda alınan vergiler uygulanmaktaydı. İngiliz tüccarların ödediği yüzde 3 sabit gümrük vergisinin tarihsel süreçte ortaya çıkışıyla ilgili bkz. Bailey, *age.*, s. 79, 121. Anlaşmanın maddeleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500–1914*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 205-206; Uçarol, *age.*, 197. Baltalimanı Anlaşmasının tam metni için bkz. BOA, HAT, nr. 48418. A; *The Times*, nr. 16916, 19 Aralık 1838, s. 4.

58 NA, FO, 78/332, nr. 190, Ponsonby'den Pisani'ye, 19 Ağustos 1838.

59 *The Times*, nr. 16844, 26 Eylül 1838. Diğer bir İngiliz gazetesinde de Lord Palmerston ve Lord Ponsonby'den çok M. Reşid Paşa ve David Urquhart'ın anlaşmayla ilgili övgüye layık olduğu düşüncesi öne sürülmüştür. *Bell's Life in London and Sporting Chronicle*, 25 Kasım 1838.

60 *Caledonian Mercury*, nr. 18517,17 Ağustos 1838; *The Morning Chronicle*, nr. 21489, 27 Ağustos 1838;

61 PB, GRE/E/481/7/42, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 13 Eylül 1838; NA, FO, 195/148, nr. 182, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 15 Eylül 1838; PB, GRE/E/481/7/49, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 13 Ekim 1838.

62 NA, FO, 195/148, nr. 197, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 12 Ekim 1838; Kütükoğlu, *age.*, s. 109.

63 Kütükoğlu, *age.*, s. 109. Baltalimanı Anlaşması imzalandıktan sonra aynı yıl Fransa; 1839'da Löbek, Brem Hamburg, Hans şehirleri ve Sardunya; 1840'ta İsveç, Norveç, İspanya, Belçika ve Prusya; 1841'de

nı kazanmıştı.[64] Bu olay, diplomasi dünyasında öyle büyük bir yankı uyandırdı ki 10 aydır ülkesinde olan Rus Elçisi Bouteneff, apar topar İstanbul'a dönmek zorunda kaldı.[65]

Lord Ponsonby'nin öne sürdüğü gibi anlaşmanın politik boyutu, en azından o gün için, ekonomik boyutunun çok ötesindeydi. Lord Palmerston, anlaşmanın Osmanlı Devleti'ne getireceği faydaları öne çıkarmakla birlikte, bundan İngiltere'nin daha çok faydalanacağının ve Osmanlı Devleti'nin bazı konularda zarar göreceğinin farkındaydı. Ancak İngiltere'nin 1833'ten beri sürdürdüğü Osmanlıyı koruma politikası karşılığında II. Mahmud'un böyle bir fedakârlıkta bulunması gerektiğini düşünüyordu.[66] Bu anlaşma, İngiltere ile Osmanlı arasındaki bağları daha da kuvvetlendirecek ve böylece Osmanlıyı koruma politikası konusunda çekinceleri olan İngiliz politikacılar da fikirlerini değiştirecekti. Gerçekten de anlaşmayla geniş ticari imtiyazlar elde eden İngiltere, bundan sonraki günlerde Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığı ve bütünlüğünü korumak konusundaki desteğini belirgin bir şekilde artırdı.[67]

Lord Ponsonby ise kendi kariyeriyle ilgili kaygıları dışında, bu anlaşmadan sonra İngiliz hükümetinin, İngiltere'nin çıkarlarını muhafaza için, Osmanlıyı korumada çok daha kararlı olacağına dair bir beklenti içindeydi. M. Ali Paşa'nın anlaşmanın hükümlerini uygulamayı reddedeceğini umuyordu. Bu takdirde İngiliz hükümeti, onu gerekirse silah zoruyla itaate mecbur etmek durumunda kalacaktı. Bir çatışma çıktığı takdirde, Rusya da duruma müdahil olacak, böylece İngiltere ile Rusya karşı karşıya getirilmiş olacaktı. Diğer yandan Lord Ponsonby, anlaşmadan sonra Rusya ticaretinin de zarar göreceğini ummaktaydı.

Danimarka ve Toskana benzer anlaşmalar yapmışlardır. Avusturya bazı eski ayrıcalıkları sebebiyle anlaşmayı kabul etmemiş; ama en ayrıcalıklı devlet muamelesi hakkı nedeniyle bu anlaşmada kendi menfaatine olan hükümlerden faydalanmıştır. 1846'da Rusya ile benzer bir anlaşma imzalanmıştır. Tengirşenk, *agm.*, s. 289-290. İngiltere ve diğer Avrupa devletleriyle imzalanan ticaret anlaşmaları için ayrıca bkz. Koçu, *age.*, s. 164-165.

64 Bu başarısından dolayı Lord Ponsonby'ye *Viscount* rütbesi verilmiştir. NA, FO, 195/155, nr. 58, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 29 Nisan 1839. M. Reşid Paşa'nın İstanbul'da gelişinden anlaşmanın imzalanışına kadar yaşanan gelişmelerle ilgili geniş bilgi için ayrıca bkz. Kütükoğlu, *age.*, s. 99-111; Webster, *age.*, II, s. 448-553; Puryear, *age.*, s. 79-84, 123-125.

65 NA, FO, 78/332, nr. 199, Ponsonby'den Palmerston'a, 05 Eylül 1838.

66 Lord Palmerston, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığı ve reformlar konusunda verdiği destek karşılığında bir ödün olarak, Osmanlı ekonomisinin liberalleşmesini istemiştir. Pamuk, *age.*, s. 204.

67 İnalcık, "Türkiye ve Avrupa," s. 203.

Konuya II. Mahmud açısından bakılacak olursa, elbette ki onun amacı bu sayede İngiltere'nin desteğini almak ve M. Ali Paşa'ya zarar vermekti. Bunun yanı sıra anlaşma kabul edilmediği takdirde İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin karşısında yer alma olasılığından çekinmişti.[68]

M. Reşid Paşa ise aynı şekilde anlaşmanın Mısır meselesinin çözümüne katkısı olacağını düşünmüştü. M. Reşid Paşa, İngiltere'de kaldığı sürede liberal düşünceyi tanımış ve serbest ticaretin Osmanlı Devleti'ne getirebileceği faydalar konusunda ikna olmuştu. Ayrıca 10 Mayıs'ta Lord Ponsonby'nin tekellerin kalkmasıyla sağlanacak yararlar konusundaki savlarını etkileyici bulmuş; anlaşmanın muhtemel zararları yanında getireceği faydaların daha ağır bastığını görmüştü. Anlaşmanın çoğu hükmünün Tanzimat Fermanının ilanıyla uygulamaya geçirmeyi düşündüğü esaslara uygun olması da onun açısından olumlu diğer bir durumdu.

Kısacası, farklı reform anlayışlarına sahip bu dört kişinin kâr-zarar hesabında, Baltalimanı Anlaşmasının faydalı kısımları zararlı kısımlarından daha ağır basmıştı. Baltalimanı Anlaşması işte böyle bir atmosferde imzalanmıştı.

Osmanlı Donanmasını Güçlendirme Projesi

Lord Palmerston, Considine ve diğer İngiliz subaylara Osmanlı ordusunda görev verilmemesini, İngiltere'ye karşı büyük bir saygısızlık ve II. Mahmud'un Rusya'nın talimatlarını dinlemesinin bir göstergesi olarak görmüştü. Öyle ki Osmanlıları bundan sonra kendi başına bırakacağını söylemişti. Ancak bunlar yaşanılan hayal kırıklığı ve kızgınlıkla söylenmiş sözlerdi. Karşılaştığı güçlükler, reform programını uygulama kararlılığını etkilememişti. Üstelik uzun süredir gündemini meşgul eden İspanya ve Portekiz meseleleri 1837 sonunda çözülmüştü ve bu ona, Doğu Sorunuyla daha yakından ilgilenme imkânı tanıyordu.[69]

68 II. Mahmud'un Baltalimanı Anlaşmasının şartlarını kabul etme sebepleriyle ilgili ayrıca bkz. Bulwer, *The Life*, s. 259–265; Temperley, *age.*, s. 37; Webster, *age.*, II, s. 553; Bailey, *age.*, s. 124; Ortaylı, *age.*, s. 47; Şerif Mardin, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisadi Düşüncenin Gelişimi (1839-1918)," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, III, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 621.

69 Lord Palmerston, 1837 yılı başında İspanya ve Portekiz meselelerini çözdüğünde, Doğu Sorunuyla artık daha rahat ilgilenebileceğini söylemiştir. PB, GRE/E/481/6/3, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 17 Ocak 1837.

Lord Palmerston, bu kez ordu yerine Osmanlı donanmasını güçlendirme projesini hayata geçirmek niyetindeydi. İngiliz dışişleri bakanının donanmaya yoğunlaşmasında Lord Ponsonby'nin yanı sıra, Osmanlıyı tanıyan diğer bazı kişilerin verdiği bilgi ve tavsiyelerin de büyük ölçüde etkisi olmuştu.

Lord Palmerston'un Yeni Bilgi Kaynakları: Chrzanowski, Fraser ve Bulwer

Osmanlı Devleti'nin genel durumu ve yapılması gereken reformlar hakkında Lord Palmerston'un tek bilgi kaynağı Lord Ponsonby değildi.[70] 1836 yılı içinde İstanbul'a gönderilen Chrzanowski ve Fraser, daha sonra da 1838'de Bulwer, Londra'ya gönderdikleri raporlarda ona Türkleri ve Türkiye'yi anlattılar.

Daha önce de değinildiği gibi Fraser, Osmanlı topraklarında ve İran'da geçirdiği sürede edindiği bilgiyi ve deneyimi, hazırladığı raporlarla Lord Palmerston'a iletti. Lord Palmerston, Fraser Londra'ya döndükten sonra ondan Osmanlı Devleti'nin mevcut durumu hakkında yeni bir memorandum hazırlamasını istedi. Fraser bu doğrultuda hazırladığı kapsamlı raporda, Osmanlı Devleti'nin genel yapısı, padişah, Babıâli, Osmanlı paşaları, Osmanlı ordusu ve donanması, Eflak-Boğdan ve Çerkezler, Rusya'nın Osmanlı üzerindeki tahakkümü, Osmanlı-İngiliz ilişkileri ve son dönemde gerçekleştirilen reformlar hakkında edindiği bilgi ve tespit ettiği problemlere çözüm önerilerini açıkladı. Fraser'ın tespitlerine göre, Türkler Ruslardan nefret ediyor, kendilerini Ruslardan koruyacak bir güç arıyorlardı. Bu gücün de İngiltere olmasını tercih ediyorlardı. Osmanlı Devleti'nin güçlenmesi önündeki en büyük engel, Rusya ve M. Ali Paşa'ydı. Rusya, tüm reformları durdurma ve gerilemeyi teşvik etme politikası izliyordu. Ayrıca Rusya, Osmanlı ordusunun güçlenmesi için yapılan çalışmalara engel oluyor, kendinin onayından geçmeyen hiçbir yabancı subayın görevlendirilmesine izin vermiyordu. Rusya, Osmanlı topraklarını ele geçirmeyi planlıyordu. İngiltere, II. Mahmud'a destek ver-

70 Lord Palmerston 1836 yılının sonunda James Brant'ı Trabzon, Erzurum ve Sivas'a İngiliz konsolosu olarak atamıştır. Brant'tan, bu bölgede Rusya ve İran'ın kendi nüfuz ve ayrıcalıklarını artırmak üzere faaliyet gösterip göstermediklerini tespit ederek Londra'ya bildirmesi ve bu bölgeyle ticari ve politik ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla faaliyette bulunması istenmiştir. Bu, Lord Palmerston'un, Osmanlı Devleti'nin çeşitli stratejik bölgelerine yerleştirdiği İngiliz memurlarıyla Osmanlı Devleti'nin durumu ve dış güçlerin bu bölgelerdeki faaliyetleri hakkında bilgi edinmekte olduğunu göstermektedir. NA, FO, 195/131, nr. 111, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 02 Aralık 1836. Brant'ın konsolosluğa atanma yazısı için bkz. BOA, A. DVN. DVE, nr. 98/17, 01 Şubat 1837.

mezse Osmanlı Devleti parçalanacak ve Rusya amacına ulaşacaktı. İlaveten Rusya, Mısır valisini gizlice destekliyor ve kışkırtıyordu. II. Mahmud'un bütün kaynaklarını M. Ali Paşa'yla mücadele için harcamasını istiyordu. Mevcut şartlarda padişah ve Mısır valisi arasında bir çatışma kaçınılmazdı. İngiltere, kendi çıkarları için bunu engellemeliydi. Ancak II. Mahmud, İngiltere'ye güvenini kaybetmişti. Rusya, II. Mahmud'u İngiltere'nin yardım etmeyeceği konusunda kolayca ikna edebilecek durumdaydı. Çünkü padişaha yakın isimlerin çoğu Rusya tarafından satın alınmıştı. Fraser'ın dikkat çektiği diğer bir husus, Rusya'nın ani bir atakla İstanbul'u ele geçirebileceğiydi. Fraser'a göre, Rusların durdurulması, güçlü bir donanmaya sahip olmaya bağlıydı.[71]

Lord Palmerston'un diğer bir bilgi kaynağı Chrzanowski'ydi. Daha önce açıklandığı gibi Lord Ponsonby, Chrzanowski'nin Reşid Mehmed Paşa komutasında bulunan Diyarbakır'daki Osmanlı birliklerinde görevlendirilmesi için çaba göstermiş; fakat Churchill Olayından sonra yaşanan gerginlik ve Rusya'nın engellemeleri yüzünden, bunu başaramamıştı.[72] Buna rağmen onun bir çeşit danışman olarak Hüsrev Paşa'nın yanında çalışmasını sağlamıştı.[73] Chrzanowski, bu redif birliklerindeki asker sayısının artırılmasına yönelik bir plan hazırlamış ve bu plan uygulamaya konulmuştu. Ancak Osmanlı ordusunun üç farklı bölgede konuşlandırılacak şekilde yapılandırılmasına dair yeni bir plan üzerinde çalıştığı bir sırada, Hüsrev Paşa'nın seraskerlikten alınmasının ardından onun da görevine son verilmişti.[74] Lord Ponsonby, bundan sonraki günlerde onu Diyarbakır'da görevlendirmek için bir süre daha çaba göstermişse de sonuç alamamıştı. Bunun üzerine Chrzanowski İstanbul'dan ayrılmıştı.[75]

71 NA, FO, 78/309, Fraser'ın Memorandumu, 20 Temmuz 1837. Memorandumda yer alan bilgilere göre, Osmanlı topraklarında Türklerin toplam nüfusu 5/1 oranındaydı ve bu oran gittikçe Türkler aleyhine değişmekteydi. Bu duruma, orduda yalnızca Türklerin kullanılması sebep olmaktaydı.

72 PB, GRE/E/481/22/65, Ponsonby'den Palmerston'a, 02 Mayıs 1836.

73 Ortaylı, *agm.*, s. 188.

74 NA, FO, 78/309, Fraser'dan Backhouse'a, 03 Ocak 1837. Chrazanowski'nin Hüsrev Paşa ile çalışmaları ve Rusya'nın etkisiyle görevden alınmasıyla ilgili bkz. *The Morning Chronicle*, nr. 21024, 29 Mart 1837. Chrzanowski, redif birliklerindeki asker sayısının artırılmasına dair planı, İstanbul'da bulunduğu sırada yerine getirmesine izin verilen tek hizmet olarak nitelendirmiştir. NA, FO, 78/309, Fraser'ın Memorandumu, 20 Temmuz 1837.

75 PB, GRE/E/378/142, Mac. Guffog'tan Ponsonby'ye, 06 Haziran 1837; NA, FO, 78/327, John Barrow'dan Backhouse'a, 28 Temmuz 1837.

Chrzanowski, Fraser'ın yukarıda ayrıntıları açıklanan memorandumu sunmasından kısa bir süre sonra (Eylül 1837), Türkiye'nin mevcut durumuyla ilgili görüşlerini içeren bir raporu Lord Palmerston'a ulaştırdı. Chrzanowski'nin tespitlerine göre, III. Selim'den itibaren Osmanlı Devleti'ni güçlendirmek amacıyla reform çabaları sürdürülmekteydi. II. Mahmud, III. Selim'in başına gelenlere rağmen, devletini reformlar yaparak güçlendirmek ve Avrupa devletleri seviyesine çıkartmak için çalışmalara devam etmekteydi. Fakat başta Rusya olmak üzere Osmanlı Devleti'nin gelişmesini çıkarlarına aykırı gören dış güçler reformların önünü tıkıyorlardı. Chrzanowski, birçok kişinin iddia ettiği, Osmanlı Devleti'nin ölü bir beden veya çökmeye mahkûm bir devlet olduğu ve kurtarılamayacağı görüşünü kabul etmiyordu. Ona göre Osmanlı Devleti bazı alanlarda zayıfken, bazı alanlarda güçlü durumdaydı. Osmanlıları çöküşten kurtarmak mümkündü; ancak Rusya, çevirdiği entrikalarla bunu engelliyordu. Rusya'nın asıl hedefi İstanbul'u işgaldi ve ilk fırsatta bunu gerçekleştirecekti. Avrupa devletlerinin çok geç olmadan Osmanlı Devleti'ni kurtarmak için harekete geçmesi zorunluydu.[76]

Chrzanowski, iki ay sonra yeni bir memorandum daha hazırladı. Burada padişah, Babıâli, dış ilişkiler, Osmanlı ordusu ve donanması ve Osmanlı ekonomisi hakkında elde ettiği bilgileri açıkladı. Chrzanowski'ye göre II. Mahmud, reform yapma konusunda samimiydi; fakat büyük bir reformcu olmanın gerektirdiği bilgi ve anlayıştan yoksundu. Reformların başarıya ulaşmasını önleyen en büyük güç ise Rusya'ydı. Rus elçisi, Babıâli'nin reform planlarını henüz tasarı halindeyken, içerideki adamları aracılığıyla öğreniyordu. Hünkâr İskelesi Anlaşmasından aldığı güçle de bu projelerin başlatılmasına izin vermiyordu. Rusya'nın Osmanlı toprakları üzerinde büyük planları vardı. Mevcut statükonun devamı Osmanlıları dezavantajlı bir konuma sürüklüyordu. Türkler, Rusları sevdikleri ya da saygı duyduklarından değil, onlardan korktukları için boyun eğiyordu. Türkler, İngilizler şimdiye kadar harekete geçmediği için, Rusya'ya karşı kendilerini İngiltere'nin bile koruyamayacağına inanmaya başlamışlardı. Chrzanowski'nin üzerinde durduğu diğer bir husus da Osmanlı donanmasının kötü durumu

76 NA, FO, 78/309, Chrzanowski'nin Memorandumu, Eylül 1837.

ve askeri okulların yetersizliğiydi. Donanmanın birçok gemisi vardı; ancak bunları kullanacak denizciler yoktu. Bu yüzden gemileri idare etmesi için, İngiliz deniz subaylarının İstanbul'a gönderilmesini tavsiye ediyordu.[77] Chrzanowski, hazırladığı üçüncü memorandumunda (Ocak 1838), İngiliz donanmasının Malta'da değil, Marmara Denizi'nde beklemesi gerektiğine dikkat çekti. Böylece Türkler, Rusya'nın bir ani atakla İstanbul'u işgal etme endişesinden kurtulacaklardı. Bu baskı ortadan kalkınca kendilerini özgür hissedecekler ve böylece orduyu, donanmayı ve idareyi düzeltebileceklerdi. Diğer yandan Hünkâr İskelesi Anlaşması geçersiz hale gelecek ve böylece İngiltere'nin hem Osmanlılar üzerinde hem de tüm Doğu Akdeniz'de etkinliği artacaktı.[78]

Tıpkı Fraser ve Chrzanowski gibi, ticaret anlaşması görüşmeleri için İstanbul'a gönderilen Bulwer de kısa sürede Lord Palmerston'un Doğudaki bilgi kaynaklarından biri oldu. Onun raporları; padişah, Babıâli, Türkler, Türklerin düşünce yapıları ve alışkanlıkları, Osmanlının genel durumu hakkında önemli bilgiler içeriyordu. Bulwer'in 30 Temmuz tarihli raporuna göre, II. Mahmud ve M. Ali Paşa arasındaki mevcut barış ortamı Osmanlılara zarar veriyordu. Mısır ordusu, Osmanlı ordusundan daha üstün durumdaydı. Birbirleriyle çatışmaları halinde Osmanlı ordusunun yenilgiye uğraması kaçınılmaz görünüyordu. Bu yüzden yeni bir anlaşmayla mevcut şartların değiştirilmesi gerekiyordu. Bulwer raporuna şöyle devam ediyordu: "İmparatorluktaki büyük zayıflık, cahillikten ve fakirlikten kaynaklanıyor... Türkiye'nin büyük bir değişimle yenilenmesi için, finans sisteminin düzeltilmesi ve yönetimin bir düzene konulması gerekiyor." Ona göre bunun için önce Mısır meselesi çözülmeliydi. Aksi takdirde reformların yapılması ve herhangi bir konuda ilerleme sağlanması mümkün değildi. Osmanlı ordusunun ve donanmasının reformlarla modernleştirilmesini önleyen önemli bir husus ise, II. Mahmud'un M. Ali Paşa'ya karşı sürekli savaş hazırlığı içinde olmasıydı. Diğer yandan orduyu ve donanmayı idare edecek yetenekli Türk subaylar ve generaller de mevcut değildi.[79]

77 NA, FO, 195/145, nr. 6, Chrzanowski'nin Memorandumu, 08 Kasım 1837.
78 NA, FO, 78/348, Chrzanowski'nin Memorandumu, 25 Ocak 1838.
79 Bulwer, *The Life*, s. 273–280. Bulwer, bir mektubunda, Osmanlı ordusunu çok kötü bir durumda tasvir etmiştir. Buna göre orduyu idare eden Türk ve yabancı subaylar işlerinin ehli değillerdi. Bu sebep-

Fraser ve Chrzanowski, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni ele geçirmeye yönelik bir politikayı uyguladığı ve reformları engellediği konusunda birleşmişlerdi. Bu bilgiler, 1833 yılından beri uygulamaya konmaya çalışılan reform programında niçin ilerleme sağlanılamadığını açıkladığı gibi, o güne kadar Lord Ponsonby'nin yaptığı uyarıların haklılığını da ortaya koyuyordu.

Lord Palmerston, Chrzanowski'nin memorandumunu Lord Ponsonby'ye de gönderdi. İngiliz elçisi, burada yer alan Osmanlı donanması hakkındaki ifadeler dışındaki tüm görüşlere katılıyordu. Zira ona göre Osmanlı donanması Fransız donanması kadar iyi durumdaydı. Lord Ponsonby, Chrzanowski hakkında çok olumlu düşüncelere sahipti. O, İstanbul'daki koşullara, İngiliz subaylara göre rahatlıkla uyum sağlayabilmekteydi. Yabancı subayların İstanbul'daki en önemli dezavantajlarından biri, Osmanlı yöneticilerinin kendilerinden daha bilgili kişileri kıskanmalarıydı. Oysa Chrzanowski, kendi fikirlerini, sanki kendinden değil de Osmanlı yöneticilerinden geliyormuş gibi sunarak, bu tehlikeye düşmekten kurtulmayı başarmıştı. Lord Ponsonby, onun bu yönteminden öylesine etkilenmişti ki, kendisi de gerekirse aynı yolu kullanarak, donanmayı idare edecek İngiliz denizcileri işe alması için padişahı ikna etmeye çalışmaya karar vermişti.[80]

Lord Palmerston, Chrzanowski hakkında Lord Ponsonby'nin yazdıklarından sonra, onu yeniden İstanbul'a göndermeye karar verdi.[81] Bu esnada Chrzanowski, Osmanlı Devleti savunmasını güçlendirmeye yönelik planlar geliştirmeye devam ediyordu. Bu çerçevede iki yeni memorandum daha hazırladı. Burada, Rusya'nın Osmanlı topraklarını ele geçirmeye hazırlanmakta olduğunu öne sürdü; Osmanlı topraklarının nasıl savunulabileceğine ve bunun için hangi tedbirlerin alınması gerektiğine dair görüşlerini ortaya koydu.[82]

le orduda disiplinsizlik söz konusuydu ve askerlerin kıyafetleri yetersizdi. Ağır silahlar konusunda da önemli bir eksiklik vardı NA, FO, 78/334, Bulwer'den Palmerston'a, 28 Haziran 1838.

80 NA, FO, 78/329B, Ponsonby'den Palmerston'a, Şubat 1838.

81 PB, GRE/E/481/7/9, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 21 Mart 1838.

82 NA, FO, 78/348, Chrzanowski'nin Memorandumu, 12 Mart 1838; NA, FO, 78/348, Chrzanowski'nin Memorandumu, 20 Mart 1838.

Hatırlanacağı gibi Lord Palmerston, bundan sadece bir ay önce, Considine ve arkadaşlarına görev verilmemesi sebebiyle Osmanlı yöneticilerine çok kızmış ve "Bizim sabrımız ve cömertliğimiz bitti. Şimdi, biz bu insanları kendi deneyimlerini kazanmaları için yalnız bırakmalıyız." Demişti.[83] Buna rağmen kısa süre sonra bu kızgınlığı geçti ve şöyle yazdı: "Sultan bazı İngiliz deniz subayları göndermemize izin verirse, donanmasının durumunu iyileştirebiliriz. İyi bir donanma onun imparatorluğunu kurtarabilir." Ancak Lord Palmerston, İngiliz deniz subaylarına komuta yetkisi verilmesini şart koşuyordu. Planına göre iki Osmanlı savaş gemisi İngiliz subayların yönetimine verilecek, yanlarında Yunan denizciler de görev yapacaktı. Bunlar, gemilere yerleştirilecek tecrübesiz Türk öğrencileri eğitecekler; gemiler, bir nevi okul olarak kullanılacaktı.[84]

Aslında aynı tarihte Babıâli de İngiltere'den Osmanlı donanması için eğitmen olarak görev yapacak subaylar istemeyi planlıyordu. Serasker Halil Rıfat Paşa 1838'in Şubat ayında Du Plat'a, Considine'e ve diğer İngiliz subaylara görev verilmeyeceğini söylerken, ona buna dair planları olduğunu açıklamış; yeni bir yanlış anlaşılma yaşanmasın diye de bunların komutan olarak değil, eğitmen olarak vazifelendirileceklerinin altını çizmişti.[85]

Osmanlı ordusunu İngiliz subayları vasıtasıyla güçlendirme planı suya düşen Lord Palmerston, bu kez bu hedefine donanmada ulaşabilmek üzere harekete geçmek için sabırsızlanıyordu. Bununla birlikte teklifin ilkönce Osmanlı Devleti'nden gelmesini istiyordu. Ancak Londra Elçisi İbrahim Sarım Efendi, görüştükleri esnada birçok konuyu dile getirmesine rağmen, bu meseleden hiç söz etmiyordu. Bu ise İngiliz dışişleri bakanının sabırsızlığını daha da artırıyordu. Lord Palmerston'u böyle davranmaya iten asıl sebep ise, son günlerde Doğu politikasında strateji değişikliğine gitmiş olmasıydı. Lord Ponsonby'den sonra Fraser ve Chrzanowski'nin de Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni ele geçirme planları yaptığına yönelik uyarılarda bulunması onu, Rusların Karadeniz üzerinden ani bir saldırıyla İstanbul'u işgal etme ihtimali üzerinde daha ciddi düşünmeye itmişti. M. Ali Paşa'nın

83 PB, GRE/E/481/7/3, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 12 Şubat 1838.
84 PB, GRE/E/481/7/13-14, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 14 Nisan 1838; Webster, *age.*, II, s. 547.
85 NA, FO, 78/330, nr. 65, ek. 1, Du Plat'tan Ponsonby'ye, 22 Şubat 1838.

Rusya ile işbirliği içinde olduğuna ve bağımsızlığını ilan etmeye hazırlandığına dair bilgiler de onun bu tavır değişikliğinde etkili olmuştu. Bu çerçevede Lord Ponsonby'ye İngiliz gemileri için Karadeniz Boğazı'ndan sürekli geçiş izni almak üzere Babıâli'ye müracaat etme talimatı vermişti. Bütün bunlar Lord Palmerston'un Lord Ponsonby'nin uzun süredir uygulamaya konulmasını istediği politikaya yaklaştığını ortaya koyuyordu. Ancak Lord Palmerston, statükonun korunması ilkesinden henüz vazgeçmiş değildi. Sadece Rusya ve M. Ali Paşa'nın işbirliği içinde hareket ettiği görüşünün doğru olduğuna ikna olmuştu. Bunu önleyebilmek için de muhtemel bir saldırıda İstanbul'u ve Boğazları savunmak için Osmanlı donanmasının güçlendirilmesine gayret ediyordu.[86] Bu çerçevede somut adımlar atmaya da kararlıydı.

Bu kararlılığını, İngiliz ve Osmanlı donanmalarının birleşerek Akdeniz'de birlikte hareket etmesini padişaha teklif ederek ortaya koydu.[87] Ayrıca İ. Sarım Efendi'nin subay meselesini açmasını beklemenin zaman kaybı olduğuna karar vererek, onu başka bir konuyu bahane ederek görüşmeye çağırdı ve Osmanlı gemilerinin bir okul gibi kullanılmasıyla ilgili planını açıkladı. İ. Sarım Efendi, bu konuda Babıâli'ye gönderdiği raporunda, kara subaylarının reddinden sonra bu teklifin de geri çevrilmesi durumunda, iki devlet ilişkilerinde ciddi sorunlar ortaya çıkabileceğini bildirdi.[88]

Aynı günlerde Chrzanowski, iki arkadaşıyla Londra'dan İstanbul'a doğru hareket etti. Chrzanowski, kısa bir süre sonra (Haziran 1838) İstanbul'a geldi. Lord Ponsonby, M. Reşid Paşa'yla ticaret anlaşması konusunu görüşürken Chrzanowski'nin komuta yetkisiyle görevlendirilmesini de gündeme getirdi. M. Reşid Paşa'ya, onun Osmanlı Devleti hakkında hazırladığı memorandumları da gösterdi. M. Reşid Paşa, bu memorandumların içeriğinden çok etkilendi. Lord Ponsonby'ye ona yetki verilmesi için elinden geleni yapmaya çalışacağını belirterek "Ben İngiltere için yapabileceğim her şeyi yapmak için çalışmaya başladım. Sen de Babıâli için yapabileceğin her şeyi yapmalısın." dedi. M. Reşid Paşa, özellikle Mısır meselesi için Os-

86 PB, GRE/E/481/7/28–30, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 22 Mayıs 1838; Rodkey, *agm.*, I, s. 588.
87 NA, FO, 195/147, nr. 146, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 25 Temmuz 1838.
88 BOA, HAT, nr. 46773, 08 Haziran 1838; BOA, HAT, nr. 46773. B, 07 Haziran 1838.

manlı lehine bir çözümde gayret gösterilmesini istiyordu. Lord Ponsonby de bunun haklı bir talep olduğunun farkındaydı. Bu yüzden de Lord Palmerston'u, Osmanlı bağımsızlığını korumanın M. Ali Paşa'yı kontrol etmeye bağlı olduğu, Mısır valisi aniden saldırırsa, Rusya'nın ittifak anlaşması gereği İstanbul'a geleceği, neticede büyük bir Avrupa savaşı çıkacağı konularında uyardı. Böylece Osmanlıların istediği yardım konusunda destek olmaya çalıştı.[89]

M. Reşid Paşa, Chrzanowski'nin görevlendirilmesi için tüm gücünü kullandı. Kısa süre sonra Bulwer, Babıâli'nin ona orduda yüksek bir mevki vermeyi teklif ettiğini bildirdi. II. Mahmud, Chrzanowski'nin Hafız Mehmed Paşa ordusunda danışman olarak vazifelendirilmesini kabul etmişti. İngiliz elçiliği, Bağdat'a kadar olan bölgeyi gezecekmiş gibi onun için bir yolculuk izni talep edecekti. Chrzanowski bu izinle birlikte Hafız Mehmed Paşa'nın yanına gidecekti.[90] Bunda Lord Ponsonby'nin amacı, Chrzanowski'yi Mısır ordusu karşısına çıkması muhtemel Osmanlı ordusunun başına getirebilmekti. Çünkü ancak böyle olursa padişahın M. Ali Paşa'ya karşı bir şansı olabileceğini düşünüyordu.[91] II. Mahmud'un bir süre sonra Chrzanowski'yi huzura çağırarak onunla özel görüşmesi, İngiliz elçinin beklentilerini artırdı.[92] Lord Palmerston bu gelişmeleri öğrendiğinde çok memnun oldu.[93]

Bu sırada, Chrzanowski'yle ilgili İstanbul'da yürütülen faaliyetler, Rus elçiliği tarafından yakından takip edilmekteydi. Bir süre sonra, tıpkı Lord Palmerston'un da tahmin ettiği gibi, Rus elçiliği tercümanı Hançerli, M. Reşid Paşa'ya Chrzanowski'nin Osmanlı topraklarından çıkarılması için baskı yapmaya başladı. Buna karşılık Lord Ponsonby, Chrza-

89 M. Reşid Paşa, Chrzanowski'nin Osmanlı Devleti'nin savunmasıyla ilgili hazırladığı iki memorandumu *"mükemmel"* olarak nitelendirmiştir. NA, FO, 78/331, nr. 156, Ponsonby'den Palmerston'a, 24 Haziran 1838; NA, FO, 78/331, nr. 156, ek. 1, Pisani'den Ponsonby'ye, 24 Haziran 1838. Bundan bir süre önce Lord Palmerston, onun İngiliz vatandaşlığına geçmesini sağlamıştır. Böylece Chrzanowski, İngiliz elçiliğinin korumasında olacak ve Rus elçisi, onun Türkiye'den sürülmesini talep edemeyecekti. NA, FO, 195/146, nr. 84, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 07 Mayıs 1838; NA, FO, 195/146, nr. 85, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 07 Mayıs 1838.

90 PB, GRE/E/637/69, Vogorides'ten Ponsonby'ye, 30 Haziran 1838. Bulwer, Chrzanowski'nin Türk kıyafetleri giyip, Türk gibi yaşamaya başlaması halinde çok daha başarılı olacağını düşünmekteydi. Ancak Lord Ponsonby, bu fikri onaylamamıştır. NA, FO, 78/334, Bulwer'den Palmerston'a, 28 Haziran 1838.

91 PB, GRE/E/378/142, Ponsonby'den Palmerston'a, 06 Haziran 1838.

92 PB, GRE/E/637/72, Vogorides'ten Ponsonby'ye, 21 Temmuz 1838.

93 NA, FO, 195/147, nr. 151, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 25 Temmuz 1838.

nowski'nin İngiliz vatandaşı olduğu gerekçesiyle, böyle bir müdahalenin önüne geçti.[94]

Rusya, Chrzanowski'nin Osmanlı ordusunun modernleştirilmesi ve etkili idaresinde nasıl bir rol oynayabileceğini çok iyi biliyordu. Bu yüzden Londra'daki Rus Elçisi Pozzo di Borgo, Lord Palmerston'a başvurarak Lord Ponsonby'ye Chrzanowski'yi korumaktan vazgeçmesi talimatı vermesini istedi. Lord Palmerston, bunu reddetmekle kalmayıp Lord Ponsonby'ye onu, İngiliz elçiliğinde askeri danışman olarak görevlendirmesi ve ona, "kendi ailesinin bir ferdi" gibi muamele etmesi talimatını verdi.[95] *The Times*'da bildirildiğine göre, Rus Elçisi Bouteneff Babıâli'den, Chrzanowski'nin Osmanlı topraklarından çıkarılmasını talep etmiş; Babıâli buna "Sultan için ordusunda seçkin karakterli subayların bulunması önemlidir." şeklinde bir cevap vererek bu isteği reddetmişti. Bunun üzerine Bouteneff, Osmanlı ordusunda görevli tüm Prusyalı subayları ülkelerine döndürmekle tehdit etmişti.[96] Aynı tehditte Prusya Elçisi Konigsmarg da bulunmuştu.[97]

Bu meselede Metternich de Rusya ile ortak hareket ediyordu; bu doğrultuda Chrzanowski'nin görevden alınmasını ve yerine bir İngiliz generalin gönderilmesini Lord Palmerston'dan istedi. Ancak bu talebi dikkate alınmadı.[98] Bütün bunlar, Rusya'nın reform programını engelleme çabalarına karşı Lord Palmerston'un bu kez, eskiye göre çok daha kararlı olduğunu göstermekteydi.

Daha önce açıklandığı gibi Akif Paşa, M. Reşid Paşa'yı İstanbul'dan uzaklaştırmak için onu Paris, A. Fethi Paşa'yı da Londra elçiliğine tayin ettirmişti. Bu görevlendirmeler iptal edildikten sonra (Mayıs 1838), Paris elçiliğine A. Fethi Paşa getirildi. A. Fethi Paşa, Paris'e gitmeden Londra'ya uğrayacak ve Kraliçe Victoria'nın tahta çıkma törenine katılacaktı.[99] Diğer bir görevi, Os-

94 NA, FO, 78/332, nr. 196, Ponsonby'den Palmerston'a, 24 Ağustos 1838; NA, FO, 78/332, nr. 196, ek. 1, Ponsonby'den Nuri Efendi'ye, 24 Ağustos 1838. Aynı konuda ayrıca bkz. Ortaylı, *agm.*, s. 188.
95 NA, FO, 195/148, nr. 184, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 15 Eylül 1838; NA, FO, 195/148, nr. 189, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 29 Eylül 1838.
96 *The Times*, nr. 16881, 08 Kasım 1838, s. 5.
97 İlber Ortaylı, "Tanzimat Bürokratları ve Meternich," *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim: Makaleler I*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2004, s. 445.
98 NA, FO, 07/272, nr. 2, Lamb'tan Palmerston'a, 17 Eylül 1838.
99 BOA, HAT, nr. 34984. A, 1838; BOA, HAT, nr. 46898. Ç, 1838; BOA, HAT, nr. 37506. D, 25 Mayıs 1838; *Takvim-i Vekayi*, nr. 164, 06 Mayıs 1838, s. 2.

manlı donanması için İngiliz deniz subayları istemekti. A. Fethi Paşa, Londra'ya ulaştıktan iki gün sonra (21 Ağustos 1838)[100] Lord Palmerston'a gönderdiği resmi yazıyla padişahın üç İngiliz deniz subayı talep ettiğini bildirdi. Lord Palmerston, önce subaylara komuta yetkisi ve her birine ayrı gemide görev verilip verilmeyeceğini ve subaylara maaş ödenip ödenmeyeceğini öğrenmek istiyordu. A. Fethi Paşa, subaylara ayrı bir savaş gemisi verileceğini, maaş konusunun ise Lord Palmerston'un insiyatifine bırakıldığını açıkladı. Babıâli'nin İngiltere'den subay talebi böylece resmen gerçekleştirilmiş oldu. Lord Palmerston Lord Ponsonby'ye, A. Fethi Paşa'nın İngiliz subaylar İstanbul'a ulaştığında "bazı Türk gemilerinin onların idaresine verileceğini ve bu gemilerin Akdeniz'e gönderileceklerini" bildirdi. Buna rağmen bu subayların komuta yetkisine sahip olup olamayacakları meselesine kesinlik kazandırılamadı.[101] Bu ise aynı meselede 1836 yılında yaşanan komuta yetkisi krizinin yeniden yaşanmasına açık kapı bırakmaktaydı.

Aynı tarihte II. Mahmud, Osmanlı donanmasıyla İngiliz donanmasının birleşerek Akdeniz'de ortak manevra yapmasına dair Lord Ponsonby'nin bir süre önce yaptığı teklifi kabul etti. Bunun üzerine Lord Ponsonby, Akdeniz'deki İngiliz Donanması Komutanı Amiral Stopford'a harekete geçmesi gerektiğini bildirdi.[102] Bu arada Babıâli, böyle bir hareketin ortaya çıkarabilecekleriyle ilgili olarak Lord Ponsonby ile görüşme yapmaktaydı.[103] Sonuçta iki donanma birleşti (16 Eylül 1838) ve yedi hafta boyunca Doğu Akdeniz'de birlikte hareket etti. Buna karşılık Rusya, aradaki ittifak anlaşmasına rağmen İngiltere'yle girişilen bu harekete karşı duyduğu şiddetli memnuniyetsizliği Babıâli'ye iletti.[104] Rus Elçisi Bouteneff,

100 BOA, HAT, nr. 37496. A, 26 Ağustos 1838.

101 BOA, HR. SFR. 3, nr. 48, 27 Ağustos 1838; BOA, SFR, nr. 53, 27 Ekim 1838; NA, FO, 195/148, nr. 176, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 04 Eylül 1838; NA, FO, 195/148, nr. 176, ek. 1, A. Fethi Paşa'dan Palmerston'a, 23 Ağustos 1838; NA, FO, 195/148, nr. 176, ek. 2, Palmerston'dan A. Fethi Paşa'ya, 27 Ağustos 1838; NA, FO, 195/148, nr. 176, ek. 3, A. Fethi Paşa'dan Palmerston'a, 28 Ağustos 1838; BOA, HAT, nr. 46763. F, 07 Eylül 1838. Aynı konuda ayrıca bkz. Puryear, *age.*, s. 56; *The Times*, nr. 16773, 05 Temmuz 1838, s. 3.

102 NA, FO, 78/332, nr. 192, Ponsonby'den Palmerston'a, 21 Ağustos 1838; NA, FO, 78/332, nr. 192, ek. 1, Pisani'den Ponsonby'ye, 19 Ağustos 1838.

103 BOA, C. HR, nr. 7569, 06 Eylül 1838.

104 NA, FO, 78/332, nr. 209, Ponsonby'den Palmerston'a, 26 Eylül 1838; NA, FO, 78/332, nr. 209, ek. 1, Stopford'tan Ponsonby'ye, 22 Eylül 1838; Rodkey, *agm.*, I, s. 589. İngiliz donanmasının Osmanlı donanmasıyla birleşmesi olayı İngiliz gazetelerinde geniş yer tutmuştur. *The Times*'da, II. Mahmud'un

II. Mahmud'a I. Nikola'nın bu konuyla ilgili mesajını okudu. Mesaj şöyleydi: "İmparator Nikola, kendini en yakın dostu Sultanın çıkarlarına adadı ve ona yardımı olabilecek herhangi bir şeyi yapmaya hazır ancak Sultan başka dostların güvenini kazanmaya çalışıyorsa, değişen şartları açıklamalıdır."[105] I. Nikola'nın duyduğu bu rahatsızlıktan, Lord Palmerston'dan daha fazla memnuniyet duyan ikinci bir kişi olmazdı. Çünkü onun ortaya çıkarmak istediği etki de tam olarak buydu.

İkinci Hayal Kırıklığı: İngiliz Subayların Reddi

Ahmet Fethi Paşa'nın Osmanlı donanması için resmen İngiliz deniz subayları talebinde bulunmasının ardından, Londra Elçisi İ. Sarım Efendi bunların bir an önce gönderilmesini beklediklerini bildirdi. Ancak Lord Palmerston, önce bu subaylara Osmanlı donanmasında komuta yetkisi verilip verilmeyeceği meselesinin açıklığa kavuşturulmasını istiyordu.[106]

İ. Sarım Efendi, komuta yetkisi verileceğini yazılı olarak bildirmişti. Fakat Lord Palmerston, ilk resmi talepte bulunan A. Fethi Paşa olduğu için, İ. Sarım Efendi'nin bu konuda tam yetkili olmadığını düşünüyordu.[107] Bu yüzden Paris'teki İngiliz Elçisi Lord Granville'e, Paris Elçisi A. Fethi Paşa'dan yazılı garanti isteme talimatı verdi. A. Fethi Paşa, Babıâli'den izin almak istediyse de Lord Granville'in ısrarları sonucu İstanbul'a danışmadan İngiliz dışişleri bakanının arzu ettiği şekilde bir yazıyı verdi.[108] Osmanlı elçilerinden alınan garantilerden sonra, subayların hazırlık işlemleri hızlandırıldı.[109]

birleşik donanmanın tüm komutasını Amiral Stopford'a verdiği, bu yüzden Kaptan-ı Derya A. Fevzi Paşa'nın Stopford'a sanki padişahın kendisiymiş gibi saygı gösterdiği iddiaları yer almıştır. *The Times*, nr. 16907, 08 Aralık 1838, s. 5.

105 NA, FO, 78/332, nr. 213, Ponsonby'den Palmerston'a, 27 Eylül 1838.

106 PB, GRE/E/481/7/49, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 13 Ekim 1838; NA, FO, 78/350, İngiliz Donanma Komutanlığına, 22 Ekim 1838.

107 NA, FO, 195/148, nr. 227, ek. 6, İ. Sarım Efendi'den Palmerston'a, 26 Ekim 1838.

108 NA, FO, 195/148, nr. 227, ek. 7, Granville'den Palmerston'a, 09 Kasım 1838; NA, FO, 195/148, nr. 227, ek. 7, Granville'den A. Fethi Paşa'ya, 05 Kasım 1838; BOA, A. AMD, nr. 88/19, 05 Kasım 1838; NA, FO, 195/148, nr. 227, ek. 7, A. Fethi Paşa'dan Granville'e, 06 Kasım 1838; BOA, HAT, nr. 32268. F, 30 Ekim 1838; BOA, HAT, nr. 32268. D, 1838. (Lord Granville'in A. Fethi Paşa'ya yazdığı mektup için bkz. EKLER).

109 NA, FO, 78/350, Palmerston'dan Deniz Kuvvetleri Komutanlığına, 13 Kasım 1838. A. Fethi Paşa İ. Sarım Efendi'ye, Granville aracılığıyla verdiği yazılı garantiyi açıklayarak, buna göre hareket etmesini istediğini bildirmiştir. NA, FO, 195/148, nr. 227, ek. 9, A. Fethi Paşa'dan İ. Sarım Efendi'ye, 10 Kasım 1838.

Lord Palmerston garanti konusu üzerinde, Babıâli subayların görevlendirilmesinde daha önce olduğu gibi yeniden güçlük çıkarırsa elinde resmi delil bulunması için, özellikle durmuştu. İstanbul'a gönderilecek subaylar İngiliz donanmasının seçkin subayları arasından seçildiğinden, bunlara komuta yetkisi vermekte padişahın tereddüt etmeyeceğini düşünüyordu.[110]

Bu sırada İ. Sarım Efendi'nin yerine M. Reşid Paşa yeniden Londra elçiliğine atandı.[111] M. Reşid Paşa'nın asıl görevi, İngiltere ile Mısır valisine karşı bir ittifak anlaşması yapmaktı. Bununla bağlantılı diğer bir konu da donanmanın güçlendirilmesiydi. A. Fevzi Paşa, Osmanlı ve İngiliz donanmaları bir araya geldiği günlerde (Ekim 1838) Kaptan Baldwin Wake Walker'ın yeteneklerinden çok etkilenmişti. Bu yüzden A. Fevzi Paşa, M. Reşid Paşa'dan diğer subaylarla birlikte Kaptan Walker'ın da İstanbul'a gönderilmesini sağlamasını istedi.[112] Lord Palmerston bu talebi olumlu karşıladı[113] Böylece Osmanlı donanmasında görevlendirilecek subay sayısı dörde çıktı. Kaptan Walker dışında belirlenen diğer deniz subayları James Aulaby Legard, Thomas Leke Massie ve John Foote'du.[114] Bu subaylar, Lord Ponsonby'nin kontrolünde olacaklar ve Osmanlı donanmasının güçlendirilmesi yönündeki çalışmaları ve elde edilen sonuçları düzenli olarak Londra'ya rapor edeceklerdi.[115]

A. Fethi Paşa, İngiliz subayların komuta yetkisine sahip olacaklarına dair yazılı garanti verirken, İstanbul'da neredeyse günübirlik değişen siyasi dengeleri hesaba katmamakla büyük bir hata yapmıştı.

I. Nikola, İngiltere ile bu şekilde yakın ilişkiye girilmesini kendi politikaları açısından çok tehlikeli buluyordu. Osmanlı-İngiliz donanmasının ortak hareket etmesinden sonra, İngiliz subayların hem de Osmanlı ge-

110 NA, FO, 195/148, nr. 227, ek. 12, Backhouse'tan Deniz Kuvvetleri Komutanlığına, 23 Kasım 1838.
111 BOA, HAT, nr. 46662. J, 1838; *Takvim-i Vekayi*, nr. 169, 07 Ağustos 1839.
112 NA, FO, 78/350, Backhouse'tan Deniz Kuvvetleri Komutanlığına, 03 Aralık 1838; NA, FO, 195/148, nr. 227, ek. 13, A. Fevzi Paşa'dan Stopford'a, 20 Ekim 1838; NA, FO, 195/148, nr. 227, ek. 13, Deniz Kuvvetleri Komutanlığından Stangways'e, 05 Aralık 1838; BOA, HAT, nr. 46577. B, 08 Aralık 1838. Aynı konuda ayrıca bkz. Puryear, *age.*, s. 57.
113 NA, FO, 195/148, nr. 227, ek. 4, Palmerston'dan M. Reşid Paşa'ya, 10 Aralık 1838.
114 NA, FO, 78/350, Deniz Kuvvetleri Komutanlığından Backhouse'a, 11 Aralık 1838. BOA, HAT, nr. 46569. D, 10 Aralık 1838; BOA, HAT, nr. 46569. I, 1838; BOA, HAT, nr. 46569. Ğ, 1838. Aynı konuda ayrıca bkz. Puryear, *age.*, s. 57; Bailey, *age.*, s. 148; Daly, *age.*, s. 137.
115 NA, FO, 195/148, nr. 227, ek. 12, Backhouse'tan Deniz Kuvvetleri Komutanlığına, 23 Kasım 1838.

milerini idare etmek amacıyla gönderilmek üzere olduğunu öğrenen Rus Elçisi Bouteneff, vakit kaybetmeden bu işi engellemeye yönelik çalışmalara başladı. Babıâli'yi ve A. Fevzi Paşa'yı İngiliz subaylar konusunda uyardı. Hatta İngiliz donanmasına eşlik eden ve İngiliz subayların alınmasını ısrarla isteyen A. Fevzi Paşa'nın kaptanıderyalıktan alınması için de girişimlerde bulundu. Netice almakta da güçlük çekmedi. A. Fevzi Paşa'nın yerine, bir süre önce seraskerlikten alınan ve bir Rus destekçisi olan Halil Rıfat Paşa'nın getirilmesine karar verildi. A. Fevzi Paşa, donanmanın reformlarla güçlendirilmesi için çalışan biriydi. Öyle ki İngiliz donanmasındaki subaylar da onun bu tutumunu raporlarında dile getirmişlerdi. Halil Rıfat Paşa ise Rusya'nın talimatları doğrultusunda bunu engelleyecekti. Lord Ponsonby, bu tehlikeyi görmekte gecikmedi. Rus elçisinin entrikalarına, karşı atak geliştirerek, saray ve Babıâli nezdinde girişimlerde bulunarak A. Fevzi Paşa'nın görevden alınmasını önledi. Bu esnada Babıâli, Rus ve İngiliz elçilerinin baskıları ortasında sıkışmış durumdaydı. İngiliz elçisinin isteği gerçekleştirilmişti. Ancak Rusya'nın gücenmesinin bir şekilde önlenmesi gerekiyordu. Neticede Londra'dan gönderilecek dört subaydan vazgeçilmesine Akdeniz'deki İngiliz donanmasından bazı subayların Osmanlı donanmasına alınması kararlaştırıldı. Subaylar konusunda izinsiz yazılı garanti veren A. Fethi Paşa da bir daha kendi başına kararlar vermemesi yönünde uyarılacaktı. Hariciye Nezareti Müsteşarı Nuri Efendi, Lord Ponsonby'ye Londra'dan gelecekler yerine, Akdeniz'deki İngiliz donanmasında bulunan Kaptan Walker, Kaptan Moresby, Binbaşı Prudhoe ve Binbaşı Scott'un Osmanlı donanmasında görevlendirilmesini istedi.[116] Ancak ne Lord Ponsonby'nin ne de İngiliz donanma komutanlarından Parker'ın bu konuda karar verme yetkisi yoktu.[117] Bütün bu gelişmeler, Lord Palmerston'un, A. Fethi Paşa'dan yazılı garanti istemesinde ne denli, haklı olduğunu ortaya koyuyordu.

116 NA, FO, 78/333, nr. 244, Ponsonby'den Palmerston'a, 21 Kasım 1838; NA, FO, 78/333, nr. 247, Ponsonby'den Palmerston'a, 28 Kasım 1838; NA, FO, 78/354, nr. 3, Ponsonby'den Palmerston'a, 03 Ocak 1839; BOA, HAT, nr. 32268, 07 Aralık 1838; BOA, HAT, nr. 34647, 16 Ocak 1839.

117 NA, FO, 78/333, nr. 249, Ponsonby'den Palmerston'a, 29 Kasım 1838. Lord Palmerston, Lord Ponsonby'nin A. Fevzi Paşa'nın görevden alınmasını önlediğini öğrendiğinde, bu başarısından dolayı onu tebrik ederek Osmanlı donanmasıyla ilgili entrikalara karşı çok dikkatli olması yönünde uyarmıştır. NA, FO, 195/155, nr. 5, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 07 Ocak 1839.

Babıâli, meseleyi bu şekilde kapatma kararı alarak, topu bir anlamda M. Reşid Paşa'ya atmıştı. M. Reşid Paşa, böyle bir durumla ilk defa karşılaşmıyordu. 1835'te Paris elçisiyken anlaşmalarını yaptığı Fransız subayların gelişi de aynı şekilde Rusya tarafından engellenmiş ve Paris'te çok güç durumda kalmıştı. Bu yüzden, elçiliğin yanı sıra hariciye nazırlığını da yaptığı bir dönemde, yeniden prestijini sarsacak benzer bir durumla karşılaşmak istemiyordu. Diğer yandan Rus elçisinin bu meseleye dair İstanbul'da çevirdiği entrikaların ayrıntıları İngiliz gazetelerinde yayınlanmıştı. Bu durumda İngiliz politikacılara subaylardan vazgeçilmesiyle ilgili hangi gerekçe gösterilirse gösterilsin, inanmayacaklardı. M. Reşid Paşa, subayların istenmediğini bildirirse, bundan ittifak konusunun da etkileneceğini düşünüyordu. Bu yüzden Babıâli'ye gönderdiği cevapta kendi İstanbul'dayken İngiliz subaylara Osmanlı gemilerinde görev verilerek, gemilerin bir okul gibi kullanılmasının kabul edildiğini hatırlatarak, Rus baskılarına karşı konulmasını ve Ruslara bir kez hayır cevabı verildiğinde bir daha bu tip isteklerde bulunamayacaklarını bildirdi. M. Reşid Paşa, Rusya'nın bu talebinin kabul edilmesine karşı tepkisini "Bu, silahımızı kendi elimizle düşmana teslim etmek demektir." şeklindeki sözleriyle ifade etti. Ona göre, Babıâli'nin asıl düşünmesi gereken yabancı subay istihdamının Osmanlı Devleti için faydalı olup olmayacağıydı. Netice olarak M. Reşid Paşa, inisiyatifini kullanarak subaylardan vazgeçildiğine dair Lord Palmerston'a herhangi bir açıklama yapmama kararı aldı. Subayların çoktan İstanbul'a doğru yola çıktığının Ruslara söylenmesini Babıâli'den istedi.[118] Böylece sorumluluğu üzerinden atmış oldu. M. Reşid Paşa'nın bu tavrından sonra, Babıâli'nin yapabileceği fazla bir şey kalmamıştı.

İşlerin bu şekilde gelişmesine en çok sevinenlerden biri de A. Fevzi Paşa oldu. Lord Ponsonby'ye sık sık Kaptan Walker ve diğerlerinin ne zaman geleceklerini sorması bunun açık bir göstergesiydi.[119] İngiliz subaylar İstanbul'a geldiğinde (7 Mart 1839) Lord Ponsonby, Nuri Efendi'den subay-

118 BOA, HAT, nr. 31089, 11 Ocak 1839; BOA, HAT, nr. 31066, 1839.

119 NA, FO, 78/354, nr. 11, Ponsonby'den Palmerston'a, 10 Ocak 1839; NA, FO, 195/155, nr. 23, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 18 Şubat 1839; NA, FO, 78/384, dışişleri bakanlığından deniz kuvvetleri komutanlığına, 11 Şubat 1839; NA, FO, 78/384, Barrow'dan Strangways'e, 13 Şubat 1839.

ların donanmada görevlendirilmelerini talep etti.[120] Nuri Efendi, A. Fevzi Paşa'nın Kaptan Walker'ı danışman olarak görevlendireceğini ve diğer subayların da onun gözetiminde olacağını, ancak İngiliz subaylara komuta yetkisi verilemeyeceğini bildirdi. Bu ise Londra'da Osmanlı elçilerinin verdiği söze aykırıydı. Bununla birlikte İstanbul'daki koşulları iyi bilen Lord Ponsonby, II. Mahmud'un İngiltere'yi ve Rusya'yı gücendirmeden meseleye bir çözüm bulmaya çalıştığının farkındaydı. Ayrıca A. Fevzi Paşa, hiçbir zaman İngiliz subaylara komuta yetkisi verileceğini açıkça beyan etmemişti. Bu yüzden Kaptan Walker'a, danışmanlık görevini kabul etmesini tavsiye etti. Çünkü danışman bile olsa Kaptan Walker'ın Osmanlı donanmasında görev almasının getirebileceği avantajları görebiliyordu.[121] Bunun üzerine Kaptan Walker, A. Fevzi Paşa'yla görüştü. A. Fevzi Paşa, ona danışmanlık görevi vereceğini, diğer üç subayın ise istihdam edilemeyeceğini açıkladı.[122] Bir süre sonra Nuri Efendi'den de aynı yönde bir yazı İngiliz elçiliğine ulaştı. Nuri Efendi, İngiltere'den deniz subayları talep edilirken, bunlara komuta yetkisi verileceğine dair herhangi bir söz verilmediğini ifade ediyordu. Çünkü bu, Osmanlı sistemine aykırı olduğu gibi, Müslümanların, dini açıdan, böyle bir durumu kabul etmeleri de mümkün değildi. Nuri Efendi, bu kararı almalarında yabancı bir güç müdahalesi bulunmadığının da altını çiziyor ve bunda sadece "Babıâli'nin saygı göstermek zorunda olduğu halkın önyargılarının" etkili olduğunun bilinmesini istiyordu.[123]

Ancak ortada A. Fethi Paşa ve İ. Sarım Efendi'nin verdiği yazılı garantiler duruyordu. Babıâli, Osmanlı elçilerinin kendilerine danışmadan böyle bir işe kalkıştığını açıkladı. Ancak bu açıklama, ne Lord Palmerston ne de Lord Ponsonby'yi tatmin etmedi. 1836 yılındaki gibi bir Rus müdahalesinin yeniden devreye girdiğini görmek çok zor değildi. Yine de o şartlar altında, Babıâli'nin kararını değiştirebilmek için yapılabilecek çok

120 NA, FO, 78/354, nr. 56, Ponsonby'den Palmerston'a, 07 Mart 1839; NA, FO, 78/354, nr. 58, Ponsonby'den Palmerston'a, 07 Mart 1839; Puryear, *age.*, s. 57.

121 NA, FO, 78/355, nr. 60, Ponsonby'den Palmerston'a, 11 Mart 1839.

122 NA, FO, 78/355, nr. 45, Ponsonby'den Palmerston'a, 12 Mart 1839.

123 NA, FO, 78/355, nr. 66, Ponsonby'den Palmerston'a, 17 Mart 1839. Nuri Efendi'nin aynı mektupta yer alan ifadesine göre, A. Fethi Paşa yazılı garanti verme hususunu Babıâli'ye sormak için zaman istemişken, acele etmesi yönünde Lord Granville ona baskı yapmış ve bu suretle yazıyı ondan almıştır.

fazla bir şey de yoktu.[124] Bu yüzden Lord Ponsonby, subaylara Malta'ya gitmeleri ve kesin sonuç açıklanana kadar burada beklemeleri talimatını verdi.[125] Bu isabetli bir karardı. Çünkü kısa süre sonra Nuri Efendi, İngiliz elçisine Osmanlı donanmasında yeterli miktarda İngiliz deniz subayı bulunduğunu ve daha fazla subay kabul etmeyeceklerini bildiren yeni bir yazı daha gönderdi.[126]

Burada Chrzanowski'nin akıbetine dair bilgi vermek yerinde olacaktır. Daha önce belirtildiği gibi Lord Ponsonby, Chrzanowski'nin Hafız Mehmed Paşa'nın yanında danışmanlık yapmasını ve mümkün olursa onun ordu komutanlığına getirilmesini istemişti. Ancak İngiliz deniz subaylarında olduğu gibi, bunda da istenilen sonuç elde edilemedi. Chrzanowski, kendine verilen talimatın ardından Hafız Mehmed Paşa'nın yanına Malatya'ya gitti. Fakat Rusya'nın ve Prusyalı subayların[127] müdahalesiyle kısa bir süre sonra buradan Bağdat'a gönderildi. Chrzanowski, yolcuğu sırasında Diyarbakır ve Musul'daki Osmanlı güçlerini inceledi. Elde ettiği bilgileri ve Osmanlı savunmasına dair tavsiyelerini içeren bir raporu Lord Ponsonby'ye gönderdi. Lord Ponsonby de bu mektubu II. Mahmud'a iletti. II. Mahmud, mektubun içeriğinden son derece etkilendi ve burada yer alan önerilerin uygulamasını emretti. Bu, Chrzanowski'nin Hafız Mehmed Paşa ordusunda görevlendirilmesi konusunda padişahı ikna etmeyi kolaylaştırabilecek bir gelişmeydi.[128] Lord Ponsonby bu konuda harekete geçti. Ancak Rusya'nın müdahalesiyle Chrzanowski'yle ilgili planı gerçekleşmedi.[129]

124 NA, FO,78/355, nr.74, Ponsonby'den Palmerston'a, 21 Mart 1839; NA, FO,78/385, Backhouse'tan Deniz Kuvvetleri Komutanlığına, 10 Mayıs 1839; Daly, *age.*, s. 138; Reid, *age.*, s. 48-49.
125 NA, FO, 78/355, nr. 74, ek. 1, Ponsonby'den Palmerston'a, 23 Mart 1839; Lord Ponsonby, A. Fethi Paşa'nın konuyla ilgili kendine gönderdiği yazının kopyasını Nuri Efendi'den istemiştir. A. Fethi Paşa bu yazısında, Lord Granville'in ısrarı neticesinde Babıâli'ye sormadan böyle bir yanıt verdiğini ifade etmektedir. NA, FO, 78/355, nr. 77, ek. 1, A. Fethi Paşa'dan Nuri Efendi'ye, 24 Aralık 1838.
126 NA, FO, 78/355, nr. 86, Ponsonby'den Palmerston'a, 06 Nisan 1839; Puryear, *age.*, s. 57.
127 *The Times*'da yer alan bir yazıda, Hafız Mehmed Paşa ordusunda görev yapan Prusyalı subayların Hafız Mehmed Paşa'yı tamamen kontrolleri altına aldıkları ve Chrzanowski'nin uzaklaştırılmasını sağladıkları iddiası yer almıştır. *The Times*, nr. 17000, 27 Mart 1839, s. 4.
128 NA, FO, 78/333, nr. 233, Ponsonby'den Palmerston'a, 09 Kasım 1838; NA, FO, 78/333, nr. 249, Ponsonby'den Palmerston'a, 04 Aralık 1838; NA, FO, 78/333, nr. 249, ek. 1, Chrzanowski'den Ponsonby'ye, 03 Kasım 1838.
129 NA, FO, 78/355, nr. 60, Ponsonby'den Palmerston'a, 11 Mart 1839.

Lord Palmerston İstanbul'daki bu olumsuz gelişmeleri öğrendiğinde, üç sene önceki senaryonun tekrar yaşandığını anladı. Bununla birlikte hiç değilse Kaptan Walker'ın A. Fevzi Paşa'nın danışmanlığına getirilmesi sağlanabilmişti. Lord Ponsonby'ye, amaçlarının Osmanlı donanmasını geliştirmek olduğunu ve ne olursa olsun mücadeleye devam etmek zorunda olduklarını bildirdi. Bu sırada, M. Reşid Paşa ile ittifak anlaşması metni üzerinde çalışıyorlardı. Taslağa göre İngiltere, Osmanlı donanmasıyla ilgili taleplerde bulunma ve müdahale hakkına sahip olacaktı.[130] Lord Palmerston, padişahı istediği gibi bir ittifak anlaşmasına razı ederek Doğuda barışı korumak istiyordu. Ancak bu hesapların tutmayacağı kısa bir süre içinde görülecekti.

İttifak Girişimlerinin Başarısızlığı ve Savaşın Kaçınılmazlığı

Lord Palmerston, Kütahya Anlaşması (1833) ile II. Mahmud ve valisi arasında sağlanan barışın kalıcı olamayacağını biliyordu. Ancak reform programı uygulamaya geçirilerek Osmanlı Devleti güçlendirilinceye ve Avusturya gibi bazı Avrupa devletleri Doğu Sorununda İngiltere ile işbirliğine ikna edilinceye kadar, statükonun bozulmaması gerekiyordu. Diğer yandan İngiliz dış politikası, Osmanlıları mümkün olduğunca korumayı, ancak İngiltere'yi buna dair sorumluluk altında bırakacak uluslararası anlaşmalar yapmamayı öngörüyordu. Buna karşılık II. Mahmud'un planları İngiliz dışişleri bakanının beklentilerinden çok farklıydı. Padişah, İngiltere yanında olsun ya da olmasın, M. Ali Paşa'yla arasındaki hesabı kapatmak için artık daha fazla beklemek niyetinde değildi.

M. Reşid Paşa ve Osmanlı-İngiliz İttifakı

Baltalimanı Anlaşması imzalandıktan sonra Lord Ponsonby ile Mısır meselesine dair bir toplantı yapıldı. Lord Ponsonby bu toplantıda İngiltere'yi M. Ali Paşa'ya karşı harekete geçirmek için elinden geleni yapacağına dair söz verdi. Ayrıca kendisiyle bu yönde girişimlerde bulunacak etkili bir kişinin Londra'da bulunmasını tavsiye etti. Bunun üzerine M. Reşid Paşa'nın İngiltere'yle bir ittifak anlaşması yapmak üzere Londra'ya elçi olarak gönderilmesine karar verildi. M. Reşid Paşa'nın görevi, M. Ali Paşa'ya karşı

130 PB, GRE/E/481/8/10–11, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 23 Nisan 1839.

saldırıya yönelik bir ittifak anlaşması konusunda İngiliz hükümetiyle görüşmeler yapmak şeklinde belirlendi.[131]

Geçmişte yaşananlar, M. Reşid Paşa'nın bu görevde başarılı olup olamayacağı konusunda bir fikir veriyordu. Daha önce de açıklandığı gibi, 1832 yılında Namık Paşa aynı amaçla Londra'ya gönderilmiş; fakat olumlu bir sonuç alamamıştı. II. Mahmud, Baltalimanı Anlaşmasıyla verdiği büyük tavizden sonra, İngiltere'nin kendisini yeniden yüzüstü bırakmayacağını ve Mısır valisine karşı saldırıya yönelik bir ittifak anlaşmasının kabul edileceğini umuyordu. Bu hususta şunları söylemişti: "M. Reşid Paşa, şu maddeye muvaffık olur ise...kıyamete değin hayr ile yâd olunacağı derkârdır, fî mâ İngiltereli sözlerinde sebât etmeyip de Maazallah-u Teâlâ türlü zimmetle vakit geçirmek...gibi bazı şeyler ile müşarünileyhi iştigal ederler ise...türlü fenalıkların zuhûra geleceği zâhirdir."[132]

M. Reşid Paşa, kısa süre içinde hazırlıklarını tamamlayarak, Londra'ya doğru hareket etti. O, Malta'da karantina süresinin bitmesini beklerken,[133] Lord Ponsonby Rusya'nın ani bir atakla İstanbul'u işgal edebileceği endişesiyle teyakkuza geçti. Buna karşı bir tedbir olarak da İngiliz ve Fransız donanmasını Çanakkale Boğazı önüne getirtmek için girişimlerde bulundu. Bu konuda Babıâli'yi de uyardı.[134] Ancak Lord Palmerston, onun ittifak anlaşması için gösterdiği gayretten fazla etkilenmiş görünmüyordu. M. Ali Paşa bağımsızlığını ilan etmeyi düşündüğünü açıkladıktan sonra, bunu engellemek için gerektiğinde askeri bir müdahalede bulunma niyetindeydi. Hatta daha önce açıklandığı gibi böyle olursa padişahın tavrının ne olacağını öğrenmek amacıyla M. Reşid Paşa aracılığıyla birtakım sorular yöneltmişti. II. Mahmud, bütün bunlar ve Lord Ponsonby'nin teminatları ardından, Mısır valisine karşı İngiltere'nin desteğinin alınabileceğine

131 NA, FO, 78/332, nr. 184, Ponsonby'den Palmerston'a, 07 Ağustos 1838; BOA, HAT, nr. 37519, 10 Ağustos 1838; BOA, HAT, nr. 20584, 1838; *Takvim-i Vekayi*, nr. 169, 07 Ağustos 1838, s. 1. M. Reşid Paşa'nın Londra'ya elçi gönderilmesiyle ilgili olarak ayrıca bkz. Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, VI, s. 988-992; Kaynar, *age.*, s. 130-137; Webster, *age.*, II, s. 614; Kutluoğlu, *age.*, s. 131-132; Ahmet Dönmez, "M. Reşid Paşa'nın İkinci Londra Elçiliği ve Tanzimat Reformlarına Dair Memorandumu," *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6, Konya 2011, s. 4.

132 BOA, HAT, nr. 20583, Ağustos 1838.

133 BOA, HAT, nr. 46569. F, 09 Eylül 1838.

134 NA, FO, 78/332, nr. 198, Ponsonby'den Palmerston'a, 05 Eylül 1838.

inanmaya başlamıştı. Baltalimanı Anlaşması, işte böyle bir ortamda imzalanmıştı. Fakat anlaşma imzalandıktan ve M. Ali Paşa bağımsızlığını ilan etmekten vazgeçtikten sonra hesaplar değişti. Lord Palmerston, M. Reşid Paşa'nın Londra'ya gönderildiğini öğrendikten sonra II. Mahmud'un istediği gibi bir ittifak anlaşmasının mümkün olmadığını Lord Ponsonby'ye açıkça bildirdi. Bu esnada İngiliz dışişleri bakanının zihnini, Mısır valisinden çok padişahın M. Reşid Paşa'yla birlikte kendine gönderdiği hediyeleri nazik bir şekilde nasıl reddedebileceği meselesi meşgul ediyordu. Çünkü ittifak anlaşmasının gündemde olduğu bir sırada böyle hediyeleri kabul etmesi, rüşvet aldığı izlenimini uyandıracaktı.[135] Görüldüğü gibi bu dönemde Lord Palmerston'un planları padişahınkinden çok farklıydı. Hedefinde M. Ali Paşa'yla savaşmak değil, Rusya'nın Osmanlı baskısına meşruiyet kazandıran Hünkâr İskelesi Anlaşmasını ortadan kaldırmak vardı.

Bütün bunlar, 1832'de Yunan sınır anlaşmasının imzalanmasından sonra yaşananların tekrarlanacağını gösteriyordu. Ancak Lord Palmerston, her şeye rağmen, o zaman Osmanlı Devleti'ni yalnız bırakarak yaptıkları büyük hatadan önemli dersler çıkarmıştı. Chrzanowski, Fraser ve Bulwer'in Osmanlı Devleti'ne ait verdiği yeni bilgiler, Lord Palmerston'un Doğu Sorunu politikası üzerinde etkili olmuştu. Bu raporlar, M. Ali Paşa'nın askeri bakımdan hâlâ II. Mahmud'dan üstün olduğunu gösteriyordu. Bir çatışma olursa Osmanlıların kaybetmesi kesin görünüyordu. Üstelik böyle bir durumda Rusya, ittifak anlaşmasını bahane ederek İstanbul'a gelecekti. Bu da büyük bir Avrupa savaşı başlatacaktı. Lord Palmerston aradaki ihtilafın, padişahın Suriye karşılığında Mısır valiliğinin miras yoluyla İbrahim Paşa'ya geçmesine izin vermesiyle çözülebileceğini düşünüyordu. Fakat tarafların bunu kabul etmesi de mümkün görünmüyordu. Lord Palmerston bu şartlar altında Hünkâr İskelesi Anlaşmasının yürürlükten kaldırılması için çalışmaya karar verdi. Çünkü II. Mahmud bu anlaşmayla önemli meselelerde I. Nikola'ya danışma sözü vermişti. Bu da Rusya'nın, reformlar dahil Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren her konuya müdahale etmesi için meşru bir zemin

135 PB, GRE/E/481/7/42–43, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 13 Eylül 1838. II. Mahmud'un Lord Palmerston'a gönderdiği hediyeler yüzünden düştüğü zor durumla ilgili ilginç bir yorum için bkz. *The Age*, 14 Ekim 1838, s. 324.

oluşturuyordu. Bunun yanı sıra Lord Palmerston, Lord Ponsonby'nin uzun bir süredir iddia ettiği Rusya etkisi ortadan kaldırılmadıkça reformların mümkün olmadığı görüşünü, bu tarihte kabul etmiş görünmektedir. Lord Palmerston, Doğu politikasındaki işte bu değişiklik çerçevesinde II. Mahmud'a, A. Fethi Paşa aracılığıyla bazı tavsiyelerde bulundu. Buna göre padişah, Mısır valisiyle, yenilginin kuvvetle muhtemel olduğu bir savaşa girmemeliydi. Bunun yerine beş büyük Avrupa devletine[136] çağrıda bulunmalı ve Mısır meselesini gerekçe göstererek Hünkâr İskelesi Anlaşması yerine yeni bir anlaşma yapmaya çalışmalıydı. Padişah, Rusya'nın Osmanlı yönetimine müdahale etmesini önlemeliydi. Çünkü Rusya'nın amacı "Türk sisteminin herhangi bir parçasında ilerleme sağlamak için yapılan tüm düzenlemeleri önlemek ve bozguna uğratmak"tı. İngiliz dışişleri bakanı tavsiyelerine şöyle devam ediyordu:

> Sultan kendini ordusunu ve donanmasını organize etme, gelirlerini artırma işine vermelidir. Böylece, kendi gücüyle M. Ali Paşa'yı yenebilecek kuvvete ulaşabilecektir. Tebaasını zorla askere almak yerine, gönüllü olarak alınmalarını sağlamaya çalışmalıdır. Kabul ederlerse, tıpkı İngiliz hükümetinin Hindistan'da ayrım yapmadan Müslüman ve Hinduları aldığı gibi, Hıristiyanları da Türkler gibi askere almalıdır. Sultan, Rusya ile ilişkilerini bozmamalı ve anlaşmazlığa zemin oluşturacak bir bahane vermemelidir.[137]

Lord Palmerston, A. Fethi Paşa'ya bunları ifade etmekle birlikte, sözlerinin II. Mahmud'a tam aktarılmayacağı kaygısıyla konuşmasının tam metnini Lord Ponsonby'ye gönderdi ve bunu Babıâli'ye iletmesini istedi. Gerçekten de, Lord Palmerston'un tahmin ettiği gibi, A. Fethi Paşa söz konusu görüşmeyi Babıâli'ye olduğu gibi aktarmadı. Özellikle de Lord Palmerston'un Hıristiyanların askere alınmasıyla ilgili tavsiyesinden, muhtemelen cesaret edemediği için, hiç bahsetmedi.[138]

136 İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusya, Prusya.

137 NA, FO, 195/148, nr. 185, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 15 Eylül 1838. Bulwer, *The Life*, s. 281; Bailey, *age.*, s. 149.

138 Lord Palmerston, Lord Ponsonby'ye görüşmeyi aktarırken aynı şekilde bazı kısımları atlamıştır.

Bu görüşmeden yaklaşık iki hafta sonra Lord Palmerston, Bulwer'e yazdığı mektubunda, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını koruma kararlılıklarının sürdüğünü, çünkü Doğu politikasının geleceğinin 70 yaşındaki M. Ali Paşa'ya göre ayarlanamayacağını bildirerek sözlerine şöyle devam etti: "Şüphe yok ki Sultanın güçlü olması İngiltere çıkarlarının bir gereğidir. Sultanın, Suriye ve Mısır'la daha güçlü olacağı da açıktır." Bunun yanında Lord Palmerston, barışın bozulmasına karşıydı. M. Ali Paşa'ya karşı II. Mahmud'a askeri destek verilmesine sıcak bakmıyordu. Ona göre, II. Mahmud reformlarda başarılı olduğu ölçüde güçlenecek ve Suriye'yi bu sayede geri alabilecekti. Lord Palmerston'un aynı mektuptaki bazı ifadeleri, Chrzanowski'nin memorandumunda yer alan Osmanlı Devleti'nin çökmeye mahkûm olduğuna dair inanışın doğru olmadığına dair fikri, onun da benimsediğini göstermektedir. Bu çerçevede Bulwer'e, Osmanlının sadece diğer devletler onu yalnız bıraktığında yıkılacağına inandığını belirtmektedir. Lord Palmerston'a göre, II. Mahmud Avrupa devletlerine yaklaştıkça kendi sistemindeki zayıflığı ve bozulmayı daha net görmeye başlayacak ve köklü bir değişim için harekete geçecekti.[139]

Fırsat ya da Felaket: Nizip Savaşı

Lord Palmerston, Lord Ponsonby'ye ticaret anlaşmasının kabul edilmesi karşılığında, saldırıya yönelik bir ittifak yapılabileceğine dair padişaha vaatte bulunma yetkisi vermemişti. Buna rağmen Lord Ponsonby, böyle bir anlaşmayı kesin olarak garanti etmemişse de bu yönde güçlü imalarda bulunmuştu. Özellikle de M. Ali Paşa'nın ticaret anlaşmasına itaat etmemesi halinde İngiltere'nin ve Fransa'nın onu buna zorlamasıyla çıkabilecek bir çatışmanın getireceği kazanç üzerinde durmuştu. Diğer yandan II. Mahmud'u ikna edebilmek için İngiltere isteklerinin kabul edilmemesi halinde olabilecekler için M. Reşid Paşa'yı korkutmuştu. M. Ali Paşa'nın o günlerde bağımsızlığını ilan etme teşebbüsü karşısında, Lord Palmerston'un takın-

Mesela Lord Palmerston, II. Mahmud'un Rusya ile yakın ilişkisini eleştirdiğinde, A. Fethi Paşa'nın kendisine "Acaba Rusyalının bu hali kesb etmesine sebeb kimdir?" diye sorduğu sorudan hiç söz etmemiştir. BOA, HAT, nr. 46763, 17 Eylül 1838.

139 Bulwer, *The life*, s. 286–287; Woodward, *age.*, s. 235. Osmanlı Devleti'nin yıkılmaya mahkûm olduğuna dair görüşlere Fransız Elçisi Roussin de karşı çıkmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. LC, Turquie, 272, Roussin'den Thiers'e, 06 Mayıs 1836

dığı sert tavır da padişahı umutlandırmıştı. Kısacası Mısır meselesi, 1832'de olduğu gibi yeniden İngiltere'nin isteklerini Osmanlıya kabul ettirebilmenin bir aracı olarak kullanılmıştı.

Baltalimanı Anlaşması işte bu şartlar altında imzalanmıştı. Ancak anlaşma onaylandıktan sonra bütün hesaplar değişti. Lord Palmerston, baştan beri zaten saldırı ittifakını kabul etmeme kararlılığındaydı. Çünkü bu durumda İngiltere, Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya ve M. Ali Paşa'ya karşı tek başına koruma yükümlülüğü altına girecekti. M. Ali Paşa'nın bağımsızlığını ilan etmekten vazgeçmesi ve Baltalimanı Anlaşması hükümlerini uygulamayı kabul etmesiyle İngiltere'nin Mısır'a müdahale olasılığı tamamen ortadan kalktı. Lord Palmerston'un teklif ettiği anlaşma, bir saldırı durumunda Osmanlı Devleti'ni korumaya yönelik ve padişahın serbest hareket alanını kısıtlayacak nitelikteydi. Hatta Hünkâr İskelesi Anlaşması bile göreceli biçimde bu anlaşmaya göre daha avantajlıydı.[140]

İngiltere'nin teklif ettiği ittifak anlaşmasının taslağı[141] İstanbul'a ulaştıktan sonra Babıâli'de yapılan toplantıda, bu şekilde bir ittifakın Osmanlıya yarardan çok zarar getireceği görüşü ağırlık kazandı. II. Mahmud da aynı kanaatteydi. Lord Ponsonby'nin ticaret anlaşmasını imzalatabilmek için M. Reşid Paşa'yı kandırdığını düşünüyordu. Neticede İngiltere'nin teklif ettiği şekilde bir ittifakın kabul edilmemesi görüşü ağırlık kazandı. M. Reşid Paşa'ya da anlaşmayı imzalamadan geri dönmesi, imzalamışsa bile hemen Londra'dan ayrılıp İstanbul'a dönmesi emri verildi.[142] Bu olay, Lord Ponsonby'nin padişah ve Babıâli üzerindeki nüfuzunu kaybetmesine yol açtı.[143] İngiliz subaylarının talebi ardından, ani bir karar değişikliğiyle bunlardan vazgeçilmesinde, ittifak anlaşması sebebiyle İngiltere'ye duyulan tepkinin önemli etkisi oldu.

140 Puryear, *age.*, s. 100-104; Letitia W. Ufford, *The Pasha*, McFarland Company, North Carolina 2007, s. 79.

141 Görüşmeler sonrasında ortaya çıkan üç maddelik ittifak anlaşması taslağının tam metni için bkz. NA, FO, 78/355, nr. 99, ek. 1.

142 BOA, HAT, nr. 20596, 05 Mart 1839; BOA, HAT, nr. 20560, 31 Mart 1839; BOA, HAT, nr. 20602. A, 05 Nisan 1839; Kaynar, *age.*, s. 148-151; Baysun, *agm.*, s. 732; Webster, *age.*, s. 614. M. Reşid Paşa'nın ittifak anlaşması hususundaki faaliyetleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Dönmez, *agm.*, s. 4-5.

143 S. K. Pavlowitch, "British Diplomacy and the Serbian Constitution of 1838," *The Slavonic and East European Review*, XXXVIII/90, Londra 1959, s. 154; Puryear, *age.*, s. 104.

Bu sırada İngiltere'den umudunu kesen II. Mahmud, Mısır valisine karşı savaş hazırlıklarına başlanması emrini verdi.[144] Diğer yandan Lord Palmerston Lord Ponsonby'ye, padişahı savaştan uzak tutmasına yönelik talimatlar gönderiyordu.[145] Kısa bir süre sonra Lord Ponsonby'den açıkça M. Ali Paşa saldırıda bulunursa İngiltere'nin Osmanlıyı savunacağını; padişahın saldırması halinde İngiltere'nin yardım etmeyeceğini Babıâli'ye bildirmesini istedi.[146] Lord Ponsonby de savaşın önlenmesi, hiç değilse bir süre için ertelenmesi için, Nuri Efendi'yle görüşüyordu. Nuri Efendi, İngiltere'nin teklif ettiği anlaşmanın M. Reşid Paşa'nın yapmayı düşündüğünden çok uzak olduğunu, II. Mahmud'un statükoyu değiştirmek istediğini, ancak anlaşmanın bunu sağlamadığı gibi, hareket alanlarını da kısıtladığını söyledi.[147] Buna rağmen Lord Ponsonby, anlaşmanın kabulünü sağlamak amacıyla Nuri Efendi'yle görüşmelere devam etti. Lord Ponsonby, anlaşmanın reddedilmesini A. Fevzi Paşa'nın ve Nuri Efendi'nin muhalefetine bağlıyordu.[148] Bu yüzden elçilik tercümanı Pisani aracılığıyla Babıâli'ye, anlaşmanın Osmanlı Devleti yararına olduğunu, A. Fevzi Paşa'nın ve Nuri Efendi'nin Rusya'nın isteğiyle bu işe engel olduğunu bildiğini ve bu iki kişiyi azlettirinceye kadar uğraşacağını bildirdi. Nuri Efendi de buna dair tüm yazışmaları II. Mahmud'a sundu. II. Mahmud, İngiltere'nin ittifakta ısrar edeceğinden kaygılıydı.[149]

II. Mahmud'un uzun süredir devam eden sağlık sorunları, son dönemde iyice artmıştı.[150] Bu durum padişahı, Lord Palmerston'un tavsiye ettiği gibi reformların meyve vermesini görmek için uzun yıllar beklemek hususunda daha da isteksiz yaptı.

144 NA, FO, 78/354, nr. 59, Ponsonby'den Palmerston'a, 07 Mart 1839. Ocak ve Şubat 1839'da Babıâli'de yapılan toplantılarda Mısır valisiyle savaş konusu görüşülmüştür. Bu toplantılar sonucunda, M. Ali Paşa'ya karşı muhtemel bir savaşta kullanılmak üzere asker toplanılmasına ve savaş konusunda Avrupa elçileriyle görüşülmesine karar verilmiştir. Subaşı, *agt.*, s. 39.
145 PB, GRE/E/481/8/7, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 13 Mart 1839.
146 NA, FO, 195/155, nr. 38, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 15 Mart 1839.
147 NA, FO, 78/355, nr. 88, Ponsonby'den Palmerston'a, 06 Nisan 1839.
148 NA, FO, 78/355, nr. 99, Ponsonby'den Palmerston'a, 22 Nisan 1839.
149 BOA, HAT, nr. 20567, 25 Nisan 1839.
150 PB, GRE/E/378/161, Mac. Guffog'tan Ponsonby'ye, Mayıs 1839; Mustafa Nuri Paşa, *age.*, IV, s. 275; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 105.

Bu esnada Lord Ponsonby Babıâli'yi çatışmadan uzak durulması konusunda ikna etmeye çalışıyordu; bu doğrultuda İbrahim Paşa'yla çatışma ihtimali bulunan Hafız Mehmed Paşa ordusunun geri çekilmesini Babıâli'den talep etti. Ancak bu çabalar bir sonuç vermedi. Bir süre sonra (21 Nisan 1839) Osmanlı ordusunun Fırat'ı geçtiği haberleri Londra'ya ulaştı. Lord Palmerston, bir çatışma çıkması halinde İngiltere ve Fransa donanmalarının buna müdahale edeceği uyarısında bulunuyordu. M. Reşid Paşa bu şartlar altında İstanbul'a dönmekten vazgeçerek Paris'e gitmeye karar verdi.[151] Kısa bir süre sonra Lord Ponsonby, savaşın artık kaçınılmaz olduğunu ve Osmanlıların kaybetme olasılığının çok yüksek olduğunu Londra'ya bildirdi.[152] İki gün sonra II. Mahmud, Nuri Efendi'ye ve A. Fevzi Paşa'ya Lord Ponsonby ile görüşme talimatı verdi. Nuri Efendi, görüşmede M. Ali Paşa'nın padişaha karşı giriştiği yanlış hareketleri hatırlatarak, İngiltere'nin kendilerine statükonun korunmasını tavsiye ettiğini, mevcut statükonun Osmanlıya zararı açıkken, bu tavsiyeye uymalarının nasıl beklendiğini sordu. Lord Ponsonby, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığına önem verdiğine dair açıklamalarda bulunmaya çalıştıysa da görüşmeden bir sonuç çıkmadı. Lord Ponsonby buradan "Sultan[ın] kendini statükoyu korumaya zorlayan kişilerden gerçekten de çok rahatsız" olduğu sonucunu çıkardı.[153] Aynı gün Mac. Guffog, Hafız Mehmed Paşa'nın kendi ordusunun, İbrahim Paşa'nınkinden üstün olduğuna dair raporlar gönderdiğini, padişahın kendini iyice içkiye verdiğini ve savaşın artık kaçınılmaz olduğunu Lord Ponsonby'ye bildirdi.[154] Gerçekten de II. Mahmud, savaş konusunda artık kesin kararını vermişti. Çünkü mevcut durumu kendi kişisel iktidarı ve genelde Osmanlı hanedanı bakımından sürdürülemez buluyordu. Savaş için kendi kişisel hazinesindeki altın eşyaları bile elden çıkarmayı göze almıştı. Babıâli de savaş kararını destekliyordu.[155] II. Mahmud, her şeye rağmen İngiltere desteğinin ne kadar önemli olduğunu biliyordu. Bu sebeple özel sekreteri

151 NA, FO, 78/383, M. Reşid Paşa'dan Palmerston'a, 18 Mayıs 1839; Kaynar, *age.*, s. 156.
152 NA, FO, 78/356, nr. 120, Ponsonby'den Palmerston'a, 20 Mayıs 1839.
153 NA, FO, 78/356, nr. 122, Ponsonby'den Palmerston'a, 22 Mayıs 1839.
154 PB, GRE/E/378/155–158, Mac. Guffog'tan Ponsonby'ye, 22 Mayıs 1839. II. Mahmud'un vefatı ardından İngiliz gazetelerinde, padişahın ölümüne aşırı içki içmesinin sebep olduğuna dair iddialar yer almıştır. *The Satirist; or, The Censor of The Times*, nr. 384, 25 Ağustos 1835, s. 270.
155 PB, GRE/E/150/B/39, Ponsonby'den Palmerston'a, 22 Mayıs 1839.

Said Bey'i Lord Ponsonby'ye gönderdi. Nuri Efendi gibi, Said Bey de İngiltere'yi yanlarında görmek istediklerini ve M. Ali Paşa'nın yaptıkları karşısında sessiz kalmalarının mümkün olmadığını ifade etti.[156]

Hastalığı iyice ilerleyen II. Mahmud, ölmeden önce M. Ali Paşa'yla savaşmakta kararlıydı. Çünkü yalnızca böyle bir çatışmanın, büyük güçleri harekete geçirebileceğini biliyordu.[157] Bu sırada Lord Palmerston, Lord Ponsonby'ye her ne pahasına olursa olsun savaşı engellemesine yönelik talimatlar gönderiyordu. 20 Haziran'da ona şunları yazmıştı: "Allah aşkına sultanı durdur! Sultan, M. Ali'ye saldırırsa kendi kendini yıkmış olacak. Sadece aptallık ve kendini kaybetme sultanı böyle delice bir işi yapmaya itebilir. Çünkü M. Ali'ye saldırmak deliliktir." Lord Palmerston muhtemel bir çatışmayı önlemek amacıyla İngiliz ve Fransız donanmalarını duruma müdahale için harekete geçirmeyi ve M. Ali Paşa'yı Mısır dışındaki tüm Osmanlı topraklarını boşaltmaya zorlamayı planlıyordu.[158] Bunun için Lord Ponsonby'ye ve Akdeniz'deki İngiliz donanması kumandanı Amiral Stopford'a, gerektiği durumda padişahı korumak üzere her türlü tedbiri alması emrini de verdi. Çünkü 1833'te olduğu gibi, Rusların yeniden İstanbul'a çağrılmasını istemiyordu.[159]

Barışı korumak adına bir şeyler yapmak için artık çok geçti. Fırat'ı geçen Hafız Mehmed Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, İbrahim Paşa ordusuyla karşı karşıya geldi. Nizip'te yapılan savaşta (24 Haziran 1839) Osmanlı ordusu ağır bir yenilgi aldı. Bundan bir hafta sonra da II. Mahmud vefat etti ve 16 yaşındaki oğlu Abdülmecid (1839-1861), yeni Osmanlı padişahı olarak tahta geçti.[160] Bunun hemen ardından Kaptanıderya A. Fevzi

156 NA, FO, 78/356, nr. 126, Ponsonby'den Palmerston'a, 26 Mayıs 1839.

157 Webster, *age.*, II, s. 616, 625.

158 PB, GRE/E/481/8/13, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 20 Haziran 1839.

159 NA, FO, 195/156, gizli, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 26 Haziran 1839; NA, FO, 195/156, gizli, ek. 1, Palmerston'dan İngiliz Donanma Komutanlığına, 25 Haziran 1839.

160 NA, FO, 78/356, nr. 169, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Temmuz 1839; NA, FO, 78/356, nr. 163, Ponsonby'den Palmerston'a, 01 Temmuz 1839; *Takvim-i Vekayi*, nr. 181, 11 Temmuz 1839, s. 1; Kutluoğlu, *age.*, s. 139; Rodkey, *age.*, s. 104; McGregor, *age.*, s. 116. Nizip Savaşıyla ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Moltke, *age.*, s. 291–333; Tukin, *age.*, s. 253–254; Armaoğlu, *age.*, s. 211; Anderson, *age.*, s. 113; Yalçınkaya, "III. Selim ve II. Mahmud," s. 654–655. II. Mahmud'un vefatıyla ilgili ayrıca bkz. Mustafa Nuri Paşa, *age.*, IV, s. 275. Abdülmecid'in tahta geçiş süreciyle ilgili ayrıca bkz. Gültekin Yıldız, "Yeniçerisiz Tahta Çıkmak: Kadîm ve Cedîd Arasında Sultan Abdülmecid'in Cülûsu," *Türklük Araştırmaları Dergisi (Prof. Dr. Mücteba İlgürel'e Armağan II)*, 20, Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları,

Paşa Osmanlı donanmasını M. Ali Paşa'ya teslim etti.[161] Böylece Osmanlı Devleti 1833'ten sonra ikinci defa çöküşün eşiğine gelmiş bulunuyordu.

Modernleşmenin Yeni Yol Haritası: Tanzimat

Osmanlı Devleti'nde bütün bu olağanüstü gelişmeler yaşanırken, M. Reşid Paşa Londra ve Paris arasında gidip gelmiş, İstanbul'a dönüp dönmemek konusunda kararsız kalmıştı. İttifak anlaşması görüşmelerinde yaşadığı başarısızlık ve Abdülmecid'in tahta geçmesiyle güç dengelerinde yaşanan değişim, İstanbul'u onun için son derece tehlikeli bir yer haline getirmişti. Ancak diğer yandan Nizip Savaşı ile ortaya çıkan felaket, bir yönüyle ona uzun süredir planlarını yaptığı geniş çaplı bir reform programını, yani Tanzimatı uygulayabilmesi için yeni fırsat kapıları hazırlamaktaydı.

Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat Reformlarına Dair Düşünceleri

M. Reşid Paşa, Lord Palmerston'u Mısır valisine karşı bir ittifak anlaşmasına ikna edemeyeceğini anlayınca, Fransız hükümetini ve kamuoyunu Osmanlı lehine çevirebilmek için Paris'e gitmeye karar verdi.[162] Buradaki çalışmalarından sonra doğrudan İstanbul'a dönmeyi planlıyordu. Bu yüzden Londra'dan ayrılmadan Lord Palmerston'la görüştü. Lord Palmerston bu konuşmada ondan, Mısır valisiyle bir çatışma çıkması veya o günlerde Londra'da Doğu Sorunuyla ilgili yapılması planlanan konferansın gerçekleşmesi durumunda tekrar Londra'ya gelmesini istedi.[163]

M. Reşid Paşa, Paris'e ulaştıktan sonra A. Fethi Paşa'yla birlikte, gazetelerde Osmanlılar lehine yazılar yayınlatmak gibi, kamuoyunu Osmanlı tarafına çevirmek üzere çeşitli faaliyetlerde bulundu. Fransa kralıyla ve hükümet üyeleriyle görüşmeler yaptı. İstanbul'da durumun kritikleştiği ve bir savaşın an meselesi olduğu haberlerinin Paris'e gelmesi üzerine, İstanbul yolculuğunu erteleyerek buradaki çalışmalarına devam etmeye karar ver-

s. 339–353.

161 Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, VI, s. 1013–1014; Tukin, *age.*, s. 255; Anderson, *age.*, s. 114; Augustus G. Stapleton, *Intervention and Non-Intervention or the Foreign Policy of Great Britain (1790–1865)*, John Murray, Londra 1866, s. 63.

162 NA, FO, 78/383, M. Reşid Paşa'dan Palmerston'a, 16 Mayıs 1839.

163 BOA, HAT, nr. 48177, 04 Haziran 1839; Kaynar, *age.*, s. 153–156.

di.[164] Fakat bu sırada Babıâli'den acilen İstanbul'a dönmesi emrini aldı.[165] Yakın dostları ona, İstanbul'a dönmemesini; aksi takdirde öldürülebileceğine yönelik mektuplar gönderiyordu. Bu uyarılar yersiz değildi. Gerçekten de Hüsrev Paşa, M. Reşid Paşa'nın öldürülmesi için II. Mahmud'u ikna etmiş durumdaydı.[166] Lord Ponsonby de M. Reşid Paşa'yı ortadan kaldırmak üzere yapılan planlar hakkında Lord Palmerston'u bilgilendirmiş ve onu bu tehlikeye karşı uyarmasını istemişti.[167]

Bir süre sonra Nizip Savaşı çıkınca M. Reşid Paşa, rotasını Paris'ten tekrar Londra'ya çevirdi.[168] Bu esnada cülus töreni için derhal İstanbul'a dönmesine dair Babıâli'nin talimatını aldı.[169] Böylece dönüş hazırlıklarına başlamak zorunda kaldı. Ancak Londra'dan ayrılmadan önce, İstanbul'a döndükten sonra yapacaklarına zemin hazırlamak için yapması gereken bazı önemli işleri vardı.

M. Reşid Paşa, bir sene önce İstanbul'da geniş çaplı bir reform olan Tanzimatı başlatma aşamasındayken Londra'ya gönderilmişti. Geçen sürede planları daha da netleşmiş ve reform düşünceleri olgunlaşmıştı. II. Mahmud'un iktidardan ayrılması planlarını uygulamak için eskiye göre daha uygun bir zemin yaratabilir ya da yeni dengelerden sonra değişimin önü diğerleri tarafından tamamen kapatılabilirdi. Bu yüzden bu konu henüz belirsizliğini korurken Londra'dan ayrılmadan İngiliz politikacıların desteğini almak istedi. Lord Palmerston'la 10 Ağustos'ta yaptığı son görüşmede ona, Osmanlı Devleti'nin mevcut durumu ve yapılması gereken reformlara dair bir memorandum hazırladığını açıkladı. Lord Palmerston, bu memorandumla çok ilgilendi ve ayrılmadan önce mutlaka bunu kendisine göndermesini istedi.[170]

164 BOA, HAT, nr. 48212. A, 08 Temmuz 1839; BOA, İ. MTZ. (05), nr. 4, lef. 1, 18 Haziran 1839; BOA, İ. MTZ. (05), nr. 4, lef. 2, 18 Haziran 1839; Baysun, *agm.*, s. 732-733.
165 NA, FO, 78/356, nr. 151, Ponsonby'den Palmerston'a, 24 Haziran 1839.
166 Kaynar, *age.*, s. 161; Esmer, *age.*, s. 149-150; Subaşı, *agt.*, s. 62.
167 NA, FO, 78/333, nr. 264, Ponsonby'den Palmerston'a, 17 Aralık 1838.
168 BOA, İ. HR, nr. 21, 30 Ekim 1839.
169 Ahmed Lûtfî Efendi, *age.*, VI, s. 1023; Baysun, *agm.*, s. 733. M. Reşid Paşa'nın İstanbul'a dönüşünü ertelemesiyle ilgili ayrıca bkz. Ufford, *age.*, s. 79.
170 NA, FO, 78/383, M. Reşid Paşa'dan Palmerston'a, 09 Ağustos 1839; NA, FO, 78/383, M. Reşid Paşa'dan Palmerston'a, 11 Ağustos 1839. Lord Palmerston memorandumu aldıktan sonra, M. Reşid Paşa'ya bir teşekkür mektubu yollamıştır. NA, FO, 78/383, Palmerston'dan M. Reşid Paşa'ya, 17 Ağustos 1839.

II. Mahmud'un ölümü, M. Reşid Paşa'ya düşüncelerini serbestçe açıklama fırsatı vermişti. Dönüş hazırlıklarını tamamlayan M. Reşid Paşa, Londra'dan ayrılacağı gün İngiliz Dışişleri Bakanlığına söz konusu memorandumunu iletti.[171]

M. Reşid Paşa memorandumda, kısa bir süre sonra ilan edilecek Tanzimat Fermanını haber vermekte; Osmanlı Devleti'nin sorunları, sebepleriyle ortaya konulmakta ve bunların çözüm yolları üzerinde durulmaktaydı. Lord Palmerston'un da benimsediği bir düşünce olan, Osmanlı Devleti'nin çökmeye mahkûm bir devlet olmadığı fikri, burada da savunulmaktaydı. Ardından Osmanlı halkının reformlara uyum sağlayabilecek bir toplum olduğunu savunan M. Reşid Paşa, II. Mahmud'un şimdiye kadar gerçekleştirdiği reformları gösteriş amacıyla yaptığını öne sürmekteydi. Bu ve yeni oluşturulan kurumlar hakkındaki düşüncelerini aynı yerde şöyle dile getirmekteydi:

> Son 13-14 yıldır, reform adıyla övünülerek yapılanlar, herhangi faydalı bir sonucu olmaktan uzak şeylerdi. Bütün bu sahte reformlar, sadece geçmişin zulmüne yeni aşağılamalar eklemeye yaradı... Sultan Mahmud'un taraftarı olduğu yeni kurumlar bazı zorluklarla karşılaştıysa ve başlangıçta tüm bunlar herhangi bir ilerleme sağlayamadan sona erdirildiyse, bunun nedeni Sultanın bunları içleri boş bir şekilde, sadece gösteriş için oluşturmasıydı.

M. Reşid Paşa, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu problemleri, iktidarda bulunanların kötü yönetimine bağlıyor, hatta II. Mahmud'u bir despot olarak tanımlıyor, onu yanındakilerin sözlerine aldanarak suçsuz insanları öldürmekle suçluyordu. Bu konuda şunları yazmıştı:

171 NA, FO, 78/383, M. Reşid Paşa'nın Memorandumu, 11 Ağustos 1839. M. Reşid Paşa memorandumunun orijinali ve tam metin Türkçe çevirisi için bkz. Dönmez, *agm.*, s. 7–20. Fransızca tam metni için ayrıca bkz. F. Stanley Rodkey, "Reshid Pasha's Memorandum of August 12, 1839," *The Journal of Modern History*, II/ 2, s. 251–257; Bailey, *age.*, s. 271–276. M. Reşid Paşa'nın söz konusu memorandumuyla ilgili ayrıca bkz. Şerif Mardin, "Tanzimat Fermanı'nın Manası: Yeni Bir izah Denemesi," *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Yay. haz. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Phoenix Yayınları, Ankara 2006, s. 93–95; Subaşı, *agt.*, s. 117-121. (M. Reşid Paşa'nın söz konusu memorandumu için bkz. EKLER)

Yeniçeri ocağı kaldırıldıktan sonra Sultan Mahmud'un zorbalığının giderek ne dereceye ulaştığını Avrupa güçleri iyi bilmektedir. Sultan Mahmud, hiç kimseden bir şey duymak istemedi ve hiç kimsenin tavsiyesini kabul etmedi. Onun için sadece kendisi vardı... Anlayışı doğru hüküm vermekten yoksundu. Herhangi biri, gurur ve kibrini okşayacak şekilde onu överse, bu kişi Sultanın onayından emin olabilirdi. Diğer yandan doğruluğu seven birkaç cesur, onun istediğinden farklı bir düşünceyi ifade etmek isterse ölüm ve mallarına el konulması onun bu korkusuz girişiminin bedeli oluyordu.

Diğer yandan, Osmanlı Devleti'nin ancak reformlar yapılarak güçlendirilebileceğini savunuyordu. Mal ve can emniyetinin korunması, insanların mahkemelerde adil yargılanması gerektiğini düşünüyordu. Ona göre Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinin ortak olarak kabul ettiği yasaları benimsemek zorundaydı. Bu konuda ise yine sözkonusu memorandumda şunları yazmıştı:

> Bu kanunlar, Avrupa'da kutsal kanunlar olarak benimsenmiştir ve bunlar, Kuran'da da emredilmekte olan, yasalara aykırı olarak vatandaşların öldürülmemesi, vatandaşların servetlerinden mahrum bırakılmamasıyla ilgilidir. Bu nedenle, bir kişi cezası ölüm olan bir suçla suçlanırsa, bu kişi eski ve yeni oluşturulacak kanunlara göre halka açık bir mahkemede yargılanmalıdır. Bu düzenlemeyle artık sanık herhangi alakasız bir şeyden değil sadece mahkemenin vereceği hükümden korkacaktır.

Ayrıca bunlara ilave olarak idari, hukuki ve diğer alanlarda gerek duyulan reformların da yapılması gerektiği düşüncesindeydi.[172]

M. Reşid Paşa, aslında burada, uygulamaya koymayı tasarladığı Tanzimatı açıklıyor, İngiltere'nin ve diğer Avrupa devletlerinin yardımını istiyordu. Özellikle de Osmanlı Devleti'nin çöküşünün engellenmesi için alınması gereken tedbirlerin geçici çözümlerden ziyade ülke genelinde reformlar yapılması olduğunu vurguluyordu. Ayrıca Mısır meselesinin çözü-

172 NA, FO, 78/383, M. Reşid Paşa'nın Memorandumu, 11 Ağustos 1839.

mü hususunda Londra'da toplanması düşünülen uluslararası konferansta, Avrupa devletlerinin Abdülmecid'e ve Babıâli'ye reformlar için baskı yapmalarını talep ediyordu.

Reform Karşıtlarıyla Mücadele: M. Reşid Paşa'nın Yükselişi

M. Reşid Paşa söz konusu memorandumu verdikten sonra, elçilik tercümanı Agop'u yerine vekil bırakarak İstanbul'a doğru hareket etti.[173] Bu sırada Nizip Savaşının gerçekleştiğine dair haberler Londra'ya ulaştı. Lord Palmerston, II. Mahmud'u savaşa Rusya'nın teşvik ettiğine inanıyor; onun İngiltere'ye ve Fransa'ya güvenmek yerine Rusya'ya aldanarak "aptalca" davrandığını düşünüyordu.[174] Buna rağmen Lord Ponsonby'ye ve Amiral Stopford'a padişahın talep etmesi şartıyla donanmayı İstanbul'a getirmeleri talimatını verdi. Avrupa devletleri temsilcileriyle görüşerek savaşı durdurmak istiyordu. M. Reşid Paşa'nın İstanbul'da bulunacak olmasından ise çok memnundu. Çünkü böyle karışık bir ortamda onun bilgi ve yeteneklerinin olayların kontrol altına alınmasına yardım edebileceğini umuyordu.[175]

Bir süre sonra Avrupa devletlerinin İstanbul'daki beş temsilcisi, Babıâli'ye ortak bir nota vererek hükümetlerinin Mısır meselesini görüştüklerini, bu konuda kendilerine danışılmadan herhangi bir adım atılmamasını istediler.[176] Babıâli, buna olumlu yanıt vererek, yardım ve destek beklendiğini bildirdi.[177]

Ortaya çıkan tüm bu olumsuz gelişmelere karşın Lord Palmerston, Osmanlı Devleti'nin reformlarla güçlendirilebileceği planlarından vazgeçmemişti; Bu doğrultuda beş büyük Avrupa devletini, Osmanlıların bağımsızlığını en azından on yıllık bir süre için garanti edecek bir anlaşmaya razı etmeyi planlıyordu. Böyle bir anlaşmanın Osmanlı Devleti'ne kendini modernleştirmesi için uygun bir zaman kazanma fırsatı tanıyacağına inanıyordu.[178] Bu konuda Lord Ponsonby'ye şunları yazmıştı: "Beş devlet birleşir ve belli bir zaman için Türkiye'yi korumaya yönelik bir anlaşma

173 *Takvim-i Vekayi*, nr. 185, 25 Eylül 1839, s. 1.
174 PB, GRE/E/481/8/19–20, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 23 Temmuz 1839.
175 PB, GRE/E/481/8/18, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 13 Temmuz 1839.
176 NA, FO, 78/357, nr. 194, Ponsonby'den Palmerston'a, 29 Temmuz 1839.
177 NA, FO, 78/358, nr. 231, ek. 1, Babıâli'den Avrupa Elçilerine, 22 Ağustos 1839.
178 PB, GRE/E/481/8/21–22, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 01 Ağustos 1839.

imzalarsa biz bu eski imparatorluğun tekrar ayakları üzerinde durmasını sağlayabiliriz."[179]

M. Reşid Paşa, bir süre sonra İstanbul'a ulaştı.[180] O günlerde Hüsrev Paşa sadrazamlığı ele geçirmiş, son dönemdeki hızlı yükselişini kıskandığı M. Reşid Paşa'yı ortadan kaldırmak için Abdülmecid'i ikna edebilmenin yollarını arıyordu.[181] Nuri Efendi ve İ. Sarım Efendi de bu işte onunla birlikteydi. Hatta M. Reşid Paşa gelmeden, onun hariciye nazırlığı görevinden alınmasına dair bir karar yazısı bile hazırlamışlardı. Ancak Halil Rıfat Paşa ile Rıza Paşa, buna karşı çıkarak Hüsrev Paşa'yı bu kararı imzalamaktan vazgeçirdiler.[182] II. Mahmud'un Batı tarzında yetiştirdiği Abdülmecid, onu himayesine aldı ve hariciye nazırlığı görevinde kalmasını sağladı.[183] Çünkü Abdülmecid, uzun süredir Avrupa'da bulunan ve Avrupalı devlet adamlarıyla güçlü bağlantılar kuran M. Reşid Paşa'ya ihtiyacı olduğunu biliyordu.[184]

M. Reşid Paşa hariciye nazırlığında kalacağı kesinleştikten sonra, Lord Ponsonby ile yaptıkları görüşmede mevcut durumu değerlendirdiler. M. Reşid Paşa, Rusya'nın planlarından şüpheleniyor, Fransa'nın da Osmanlılara desteğinde samimi olmadığını düşünüyordu. Buna karşılık İngiltere'nin ve Avusturya'nın izleyecekleri politikaya güveniyordu. Lord Ponsonby bu görüşmede, Nuri Efendi'nin ve İ. Sarım Efendi'nin son günlerde izlediği Rus yanlısı politikayı ve Suriye'nin M. Ali Paşa'ya verilmesine yönelik tavırlarını gündeme getirdi. M. Reşid Paşa da bu konuda çok rahatsızdı ve gereken tedbirleri alma kararlılığındaydı.[185] Gerçekten de bu görüşmenin üzerinden iki hafta geçmeden Nuri Efendi ve İ. Sarım Efendi görevlerinden azledildi. Babıâli'nin yönetimi kısa süre içinde, başta M. Reşid Paşa olmak

179 PB, GRE/E/481/8/24, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 26 Ağustos 1839.

180 NA, FO, 78/358, nr. 243, Ponsonby'den Palmerston'a, 05 Eylül 1839; *Takvim-i Vekayi*, nr. 185, 25 Eylül 1839, s. 1.

181 *Takvîm-i Vekayi*, nr. 181, 11 Temmuz 1839; Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 86.

182 NA, FO, 78/358, nr. 243, Ponsonby'den Palmerston'a, 05 Eylül 1839. Mehmed Selahaddin ve Kaynar'ın bildirdiğine göre, M. Reşid Paşa Abdülmecid'in huzuruna çıkacağı sırada, Hüsrev Paşa ona bir yazı vermiş ve padişahın yanına gitmişken bunu da vermesini rica etmiştir. Hüsrev Paşa, bu yazıda onun öldürülmesini istemiştir. Mehmed Selahaddin, *age.*, s. 20-22; Kaynar, *age.*, s. 161, 166; Baysun, *agm.*, s. 733; Rasim, *age.*, s. 197-198.

183 Kaynar, *age.*, s. 161.

184 Subaşı, *agt.*, s. 50, 52.

185 NA, FO, 78/358, nr. 249, Ponsonby'den Palmerston'a, 10 Eylül 1839.

üzere Hüsrev Paşa, H. Rıfat Paşa ve A. Fethi Paşa'nın eline geçti. Hüsrev Paşa, çıkarlarının İngiliz politikasını desteklemekte olduğu konusunda ikna edilerek bu gruba dahil edilebilmişti. Lord Ponsonby, bu gelişmeyi: "Bu üçü, halihazırda, Reşid Paşa'nın sistemine göre hareket etmek hususunda birleşmiş durumdalar." sözleriyle ifade etti.[186]

Babıâli'nin yönetiminin reformcu grubun eline geçmesini sağlayan bu operasyon çok kolay gerçekleşmedi. Rusya, Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Sultan vasıtasıyla M. Reşid Paşa ve diğer reform taraftarlarını görevlerinden aldırarak Akif Paşa, Said Paşa ve Nazif Paşa'yı yönetime getirtmek için teşebbüste bulundu.[187] Fakat Halil Rıfat Paşa ve A. Fethi Paşa, Bezmiâlem Sultan üzerinden yürütülmeye çalışılan bu entrika konusunda Abdülmecid'i uyardı. Böylece reform karşıtları amaçlarına ulaşamadı.[188] M. Reşid Paşa'ya karşı bu son oyunu da bozulan Akif Paşa, Kocaeli valiliği göreviyle İstanbul'dan uzaklaştırıldı.[189]

Bu olaydan kısa bir süre sonra Hüsrev Paşa İngiliz elçisine, reform karşıtlarının M. Reşid Paşa'nın da içinde bulunduğu gruba yönelik bir darbe planladıklarını, böyle bir durumda İngiltere'nin kendilerini destekleyip desteklemeyeceklerini sordu. Lord Ponsonby, Osmanlı hükümetine karşı ciddi bir darbe hazırlığı olabileceğine pek ihtimal vermiyordu. Bununla birlikte Hüsrev Paşa'ya, İngiliz donanmasının gerektiğinde kendilerini koruyacağı bildirdi. Lord Palmerston da durumu öğrendiğinde, İngiliz donanması komutanı Stopford'a, M. Reşid Paşa'ya ve diğerlerine karşı bir müdahale olduğunda tereddüt etmeden İstanbul'a gitmesi talimatını verdi.[190] Bu da

186 NA, FO, 78/358, nr. 257, Ponsonby'den Palmerston'a, 22 Eylül 1839.

187 NA, FO, 78/358, nr. 258, ek. 1, Roussin'den Ponsonby'ye, 19 Eylül 1839; NA, FO, 78/358, nr. 258, Ponsonby'den Palmerston'a, 22 Eylül 1839.

188 Webster, *age.*, II, s. 656.

189 *Takvim-i Vekayi*, nr. 186, 28 Ekim 1839, s. 2; NA, FO, 78/358, nr. 258, Ponsonby'den Palmerston'a, 22 Eylül 1839; Ahmed Lûtfi Efendi, *age.*, VI, s. 1024; Şeref, *age.*, s. 21; Koloğlu, *age.*, s. 124. Akif Paşa, Tanzimat Fermanının ilanından sonra rüşvet aldığı gerekçesiyle yargılanmış ve suçlu bulunarak Edirne'ye sürülmüştür. Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, VI, s. 1050; Şeref, *age.*, s. 21; Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler (1840–1856)," *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Yay. haz. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Phoenix Yayınları, Ankara 2006, s. 134–135.

190 NA, FO, 78/359, gizli, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Ekim 1839; NA, FO, 78/388, Palmerston'dan Deniz Kuvvetleri Komutanlığına, 03 Kasım 1839; NA, FO, 195/158, nr. 162, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 04 Kasım 1839.

İngiliz hükümetinin, M. Reşid Paşa'nın giriştiği reform hareketine desteğinin sadece teşvik edici sözlerden ibaret olmadığını, gerektiğinde bu uğurda askeri müdahaleyi bile göze aldıklarını göstermekteydi.

Lord Ponsonby, son dönemde saray-Babıâli ilişkilerindeki son durumu şu şekilde değerlendirmekteydi:

> Reşid Paşa, kendi fikrini ve sistemini desteklemesi konusunda Halil Rıfat Paşa'yı tam olarak kazandı. Halil Rıfat Paşa'nın Sultanla doğrudan bağlantısı var. O, Reşid'e sarayın yönetim işlerine sürekli olarak müdahalesine bir son vermesi hususunda yardım etti... Sultan Mahmud zamanında saray, her şeydi. Genç sultan, artık etrafındakilerin tavsiyelerini dinlememeyi ve onlara danışmamayı kabul etti.[191]

M. Reşid Paşa bu hususta, Abdülmecid'le bizzat görüşmüş ve kendi annesi dahi olsa devlet işlerinde, bakanları dışında hiç kimseye danışmaması gerektiğini söylemişti. Padişah da bu konuda ona söz vermişti. Lord Ponsonby, M. Reşid Paşa'nın bu hareketini, hiç kimsenin Türkiye'deki birinden beklemeyeceği ölçüde büyük bir "cesaret işi" olarak nitelendirmekteydi.[192]

Bu şekilde düşmanlarını kendi tarafına çeken veya yönetimden uzaklaştıran M. Reşid Paşa, Abdülmecid'in ve İngiltere'nin de desteğini alarak, uzun zamandır tasarladığı reform programını hayata geçirme fırsatı yakaladı.

Tanzimat Fermanı: Hazırlık ve İlan

Yerli ve yabancı tarihçiler, Tanzimat Fermanının hazırlanışında İngiltere'nin etkisi ya da baskısı olup olmadığı konusunda farklı görüşlere sahiptir. Örneğin Roderic H. Davison,[193] Frank E. Bailey[194] ve İlber Ortaylı[195]

191 NA, FO, 78/359, gizli, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Ekim 1839.
192 NA, FO, 78/359, nr. 263, Ponsonby'den Palmerston'a, 29 Ekim 1839.
193 Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform*, s. 47. Davison diğer bir eserinde, Lord Palmerston'un Lord Ponsonby'ye söylediği hatt-ı şerifiniz büyük bir politika başarısıydı sözünün, M. Reşid Paşa ve diğerlerini İngilizlerin ne derece baskı altında tuttuğunu gösterdiğini öne sürmektedir. Davison, *Osmanlı-Türk Tarihi*, s. 122.
194 Bailey, *age.*, s. 185-186, 189-190.
195 Ortaylı, *age.*, s. 86.

Tanzimatta İngiliz politikacıların baskısı, yönlendirmesi ya da doğrudan katkısı olmadığı görüşündedir. Buna karşılık Virginia H. Aksan,[196] Abdülkadir Özcan[197] ve Letitia W. Ufford[198] gibi tarihçiler, fermanın hazırlanışında İngiltere'nin ya da dolaylı olarak Lord Ponsonby'nin katkısı olduğu düşüncesindedir. John Reid, M. Reşid Paşa'nın ferman metnini İstanbul'a dönmeden önce Paris'te tuttuğu notlardan oluşturduğu, ferman metninin Fransızca hazırlandığı, sonradan Türkçeye çevrildiği görüşündedir. Ayrıca Reid, fermanın içeriğinde yoğun bir Fransız etkisinin göze çarpmakta olduğunu öne sürmektedir.[199] Karal ise bu farklı görüşlerden birini desteklemekten kaçınmakta ve daha çok Tanzimat Dönemi'nde Batı etkisinin olup olmadığı konusu üzerinde durmaktadır.[200]

Tanzimat Fermanı nasıl ve hangi şartlarda hazırlandı sorusuna objektif yanıt verebilmek için, M. Reşid Paşa İstanbul'a döndükten sonra yaşanan olayları, Tanzimatın ilanı sırasında ve sonrasındaki gelişmeleri ayrıntılı bir şekilde incelemek gerekmektedir.

Daha önce açıklandığı gibi Dahiliye Nazırı Akif Paşa, 1838 yılında M. Reşid Paşa'yı görevden aldırmak ve reformların yapılmasını engellemek istemiş; ancak başarılı olamamıştı. Akif Paşa, M. Reşid Paşa bir yıl sonra İstanbul'da döndükten sonra bir kez daha sahneye çıktı ve onu iktidardan uzaklaştırmak için harekete geçti. Ancak M. Reşid Paşa, Babıâli'nin yönetimi konusunda yaşanan güç mücadelesinde, Avrupa'da kazandığı deneyimle ve Batılı devlet adamlarıyla, özellikle de Lord Palmerston'la, kurduğu bağlantı sebebiyle ikinci kez galip çıktı. Akif Paşa'nın uzaklaştırılması, reformların önündeki çok önemli bir engelin kaldırıldığı anlamına geliyordu.

Diğer yandan, M. Reşid Paşa'nın Nizip Savaşı sonrası İstanbul'a döndüğü günlerde, yönetim şeklini ve reform anlayışını sert bir şekilde

196 Aksan, *age.*, s. 424.
197 Özcan, "II. Mahmut," s. 39.
198 Ufford, *age.*, s. 79.
199 Reid'e göre, fermanın orijinali Fransızca olduğu gibi, içeriği de Fransız düşünce, kanun ve usulünden etkilenmiştir. Ayrıca Tanzimat Fermanı, Osmanlı geleneğinde bulunmayan Avrupai bir tarzda ilan edilmiştir. Yine Reid'e göre, Tanzimat Fermanı M. Reşid Paşa'nın eseri olmakla birlikte, içindeki hiçbir şey Türke ait değildir; tümüyle Fransızdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Reid, *age.*, s. 73-74.
200 Karal, Tanzimat Fermanının değilse bile Tanzimat Döneminin yabancı müdahalesiyle dolu olduğu konusunda kesin bir kanaate sahiptir. Karal, *agm.*, s. 81–82.

eleştirdiği II. Mahmud vefat etmiş ve dolayısıyla iktidardan tamamen uzaklaşmış durumdaydı. Ayrıca Mısır meselesinde dönülemez bir yola girilmiş ve bu savaşla birlikte adeta uzun zamandır Osmanlı Devleti'nin bağrında büyüyen bir çıban patlatılmıştı.

Mısır meselesi, padişahı ve Babıâli'yi çeşitli hususlarda ikna edebilmek için İngiltere'nin kullandığı en büyük kozlardan biri olmuştu. Bu koz bu kez, M. Reşid Paşa için tasarlamakta olduğu reformları uygulamaya koyabilmesine yarayacak bir silaha dönüşecekti. Ordudan ve donanmadan yoksun, başına tecrübesiz Abdülmecid'in geçtiği ve kaderinin büyük devletlerin elinde bulunduğu bir sırada, başta Hüsrev Paşa olmak üzere birçok Osmanlı yöneticisi "Reşid Paşa'nın sistemine göre hareket etmek hususunda birleşmek"[201] konusunda fikir birliğine varmış durumdaydı. Bunların birçoğu reform karşıtı olmalarına rağmen, devleti içine düştüğü gaileden ancak M. Reşid Paşa'nın kurtarabileceğine inandıkları için onun isteklerini, geçici de olsa, kabul etmekten bir başka çare bulamıyorlardı.[202] M. Reşid Paşa, eğer Nizip Savaşı çıkmasaydı ve II. Mahmud ölmeseydi, İstanbul'a döndüğünde hiç şüphesiz hoş karşılanmayacaktı. Ancak koşullar her şeyi onun lehine çevirmişti.

Tüm bu gelişmeler, reformların uygulamaya konulması için uygun bir zemin yaratmıştı. Bunu görmekte gecikmeyen M. Reşid Paşa, Avrupa devletlerinin Mısır meselesiyle ilgili bir "tanzimat"[203] yapmak için bir toplantı tasarladığı sırada, kendi reform anlayışına göre şekillendirdiği Tanzimat-ı Hayriye'yi, padişaha kabul ettirmeyi planlamaktaydı. İstanbul'a geldikten sonra bu konuda ilk danıştığı kişilerden biri Lord Ponsonby oldu. M. Reşid Paşa, bir buçuk sene önce ticaret anlaşması için bir araya geldiklerinde de İngiliz elçisine, "yönetimin çeşitli kademelerinde gerçekleştirme-

201 NA, FO, 78/358, nr. 257, Ponsonby'den Palmerston'a, 22 Eylül 1839.

202 M. Reşid Paşa'ya destek veriyor gibi görünenler dahil birçok Osmanlı yönetici, aslında Tanzimat Fermanına karşıydılar. Ancak bunlar, Mısır meselesinin çözümünde İngiltere'ye ihtiyaç olduğu için fermana itiraz etmemişlerdir. Bu sırada, Mısır meselesinin çözümünden sonra fermanın iptal edilebileceğini, hatta M. Reşid Paşa'nın ortadan kaldırılabileceğini hesap etmişlerdir. Ahmet Cevdet Paşa, *Tezakir*, 1–12, (Yay. haz. Cavit Baysun), TTK Yayınları, Ankara 1953, s. 7. Aynı konuda ayrıca bkz. Subaşı, *agt.*, s. 124.

203 M. Reşid Paşa, Mısır meselesinin çözüme kavuşturulması amacıyla Avrupa devletlerinin gerçekleştirmeyi planladığı toplantı hakkındaki yazılarında, Mısır meselesiyle ilgili "*tanzimat meselesi*" ifadesini kullanmıştır. BOA, HAT, nr. 48229, 28 Haziran 1839.

yi tasarladığı reform planları"nı açıklamıştı. Lord Ponsonby de bunları çok beğenmiş ve başarılı olabileceklerine inandığını dile getirmişti.[204]

M. Reşid Paşa, 1839'un Eylül ayında yakın bir adamını İngiliz elçisine göndererek "Osmanlıda, yaşam ve mülkiyet hakkı güvenliğinin verilmesi hususunda bazı tedbirler almak konusunda istekli olduğunu" ve tavsiyelerini istediğini bildirdi. Ancak Lord Ponsonby'nin, içinde bulunulan kritik dönemde, böyle önemli meselelerde girişimde bulunulmasının doğru olup olmayacağı hususunda tereddütleri vardı. Bu yüzden M. Reşid Paşa'ya, "istenmeyen bir sonuç"la karşılaşmamak için enerjik, fakat dikkatli olmasını tavsiye etti. Lord Ponsonby'ye göre padişahın gücüyle ve halkın da onayı alınarak bazı acil konuların halledilmesi gerekiyordu. Bu acil konular arasında, Osmanlı valilerinin sivil ve askeri yetkilerinin birbirinden ayrılması, Baltalimanı Anlaşması hükümlerinin uygulanması, vergi toplanması ve memurlara dair düzenlemeler yapılması, Müslim ve gayrimüslim tebaa arasında mülkiyet dokunulmazlığının yerleştirilmesi yer almaktaydı.[205]

Uzun süredir İstanbul'da bulunan ve gerek Rus elçiliği gerekse Babıâli içinde ne tür entrikalar döndüğünü iyi bilen Lord Ponsonby, M. Reşid Paşa'nın böyle bir işe kalkışarak mevcut durumda nasıl bir risk aldığını ve başına neler gelebileceğini iyi biliyordu. Ancak M. Reşid Paşa bu uğurda her türlü tehlikeyi göze almıştı. Çünkü ona göre Mısır meselesi çözüldükten sonra, tasarladığı çapta bir reform programını kabul ettirmek için çok geç olacaktı.

Tanzimat Fermanının ilanı sırasında da hazır bulunan Ahmet Lûtfî Efendi'nin eserinde naklettiği bir hatıra, M. Reşid Paşa'nın bugünlerde aldığı riski en çarpıcı bir şekilde ortaya koyar niteliktedir. Buna göre M. Reşid Paşa, Tanzimat Fermanı metnini hazırladığı sırada sadece bu işle meşgul oluyordu. Bu esnada kethüdası Topçubaşızâde Salih Efendi, önemli bir meseleyi kendisiyle görüşmek için fırsat kolluyor; ancak bir türlü paşanın boş anını yakalayamıyordu. Bunun üzerine, bir gece evinin önünde bekleyerek M. Reşid Paşa'yı kapı önünde yakalayıp maruzatını açıklamak istedi. M. Reşid Paşa'nın Salih Efendi'ye cevabı "Efendim sen ne efkârdasın ben ne haldeyim.

204 NA, FO, 78/331, nr. 119, Ponsonby'den Palmerston'a, 10 Mayıs 1838.
205 NA, FO, 78/359, gizli, Ponsonby'den Palmerston'a, 30 Eylül 1839.

Ben yarınki gün bir mühlikedeyim ki akşama sağ çıkacağımdan ümîdim yokdur." şeklinde oldu.[206] Bu ifadeler, Lord Ponsonby'nin uyarılarının yersiz olmadığını, o sırada Tanzimat Fermanını hazırlamanın paşanın hayatına mal olabilecek derecede ağır bir bedeli olabileceğini göstermekteydi.

Bütün bu güçlüklere karşın, M. Reşid Paşa çalışmalarına devam etti. Hüsrev Paşa, Halil Rıfat Paşa, padişahın annesinin kâhyası Ali Paşa'yla birlikte "tebaayı yargılanmadan ölüm cezasından ve malların keyfi bir şekilde müsaderesinden korumaya yönelik bir plan" üzerinde çalışmaya başladılar. Lord Ponsonby, bu hususlarda adım atılmasının önemini takdir etmekle birlikte, nasıl uygulamaya konulabileceklerini kestiremiyordu. Bu meselenin ucunun nereye kadar uzanacağını bilemediği için ve sonunda kendinin de bundan sorumlu sayılacağını düşünerek bu konuya müdahil olmamaya karar verdi.[207] Buna karşılık Lord Palmerston, M. Reşid Paşa'nın reformlar konusunda başarılı olmasını şiddetle arzu ettiğini belirterek, iyi dileklerinin ona iletilmesini Lord Ponsonby'den istedi.[208]

M. Reşid Paşa, Tanzimat Fermanının esasları şekillendiğinde Abdülmecid'in huzuruna çıkarak, hazırladığı taslağı kabul ettirmek için padişaha izahatlarda bulundu. Bu sırada kullandığı temel argüman, Batılı devlet adamlarının uzun zamandır istediği ve ülkelerinde de uyguladıkları esaslar benimsenmedikçe ve yolsuzluk, rüşvet, kötü yönetim, adaletsizlik gibi hususların önüne geçilmedikçe Avrupa'dan yardım alınamayacağıydı. Tanzimat reformlarıyla Osmanlı Devleti'nin liberal ve çağdaş bir sistemi benimseyebileceği ve Batı medeniyetine yaklaşabileceği tüm Avrupa'ya gösterilecekti. Abdülmecid, babasının etkisi ve yetiştirilme tarzı sebebiyle, reformların ülkesinin geleceği için ne kadar önemli olduğunu kavramıştı. Ayrıca Osmanlı yöneticilerinin önde gelenleri de bu girişime destek veriyor ya da en azından karşı çıkmıyordu. Neticede genç padişah, M. Reşid Paşa'nın reform önerilerini kabul etti. M. Reşid Paşa da bu fırsatın her an elden kaçabileceğini hesaplayarak vakit kaybetmeden ferman taslağını

206 Ahmed Lûtfî Efendi, *age.*, VI, s. 1029. M. Reşid Paşa Tanzimat Fermanının ilan edileceği gün de hayatıyla ilgili aynı korkuyu yaşamıştır. Bu yüzden evden ayrılmadan önce ailesiyle helalleşmiştir. Karal, *agm.*, s. 65.
207 NA, FO, 78/359, Ponsonby'den Palmerston'a, 22 Ekim 1839.
208 PB, GRE/E/481/8/28, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 29 Ekim 1839.

temize çekti ve padişaha onaylattı.[209] Artık sıra Tanzimat Fermanının ilanına gelmişti.

M. Reşid Paşa'nın Tanzimat Fermanının ilanı için Gülhane'de yapılacak törenle ilgili daveti İngiliz elçiliğine 2 Kasım gecesi ulaştı. Lord Ponsonby'nin buna dair ifadelerinden, fermanın ilanıyla ilgili hazırlıklardan son ana kadar haberdar olmadığı anlaşılıyordu.[210] Törende başta Sadrazam Hüsrev Paşa olmak üzere Osmanlı yöneticileri, tüm paşalar, şeyhülislam, ulema, Avrupa elçileri, Yunan patriği, Ermeni patriği ve Fransa kralının oğlu Prens Joniville gibi yabancı misafirler Gülhane'de hazır bulundular. M. Reşid Paşa, bu topluluğa Tanzimat Fermanını (3 Kasım 1839) okudu.[211]

Tanzimat Fermanı, şimdiye kadar Avrupa'da uygulanan ve Osmanlı Devleti'nin bunları ihmal etmesi sebebiyle Batılı devlet adamları ve diplomatlarının sürekli şikâyet ettiği konularda atılacak adımlara, padişahın da ortak edildiği bir vaatler toplamıydı. Fermanda özetle mal, can ve namus emniyetinin sağlanacağı, iltizam usulünün kaldırılacağı ve vergilerin adaletli bir şekilde toplanacağı, hiç kimsenin yargılanmadan açık veya gizli idam edilemeyeceği, kanunlar önünde herkesin eşit olacağı, zorla askere almanın önleneceği, rüşvet, yolsuzluk gibi suistimallere müsaade edilmeyeceği, bu konularda düzenleme yapmak üzere bir ceza kanunnamesi hazırlanacağı, bütün devlet erkânı, memur ve askerin bu hususlara uymasının sağlanacağı ifade ediliyordu. Diğer gereken hususlarda yapılacak reformların, oluşturulacak meclislerde kararlaştırılacağı garantisi de veriliyordu. Fermanın sonunda, bu hususlara uyulacağına dair padişahın, bütün Osmanlı yöneticileri ve ulemayla Hırka-ı Şerif odasında yemin ettiği belirtiliyordu.[212] Ayrıca

209 Şeref, *age.*, s. 54; Bailey, *age.*, s. 180; Kaynar, *age.*, s. 166–167, 174; Baysun, *agm.*, s. 734; A. D. Noviçev, "1839 Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu ve Dış Politikadaki Boyutları," *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Yay. haz. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Phoenix Yayınları, Ankara 2006, s. 242; Karal, *agm.*, s. 78.

210 NA, FO, 78/360, nr. 301, Ponsonby'den Palmerston'a, 05 Kasım 1839.

211 NA, FO, 78/360, nr. 301, Ponsonby'den Palmerston'a, 05 Kasım 1839; Ahmed Lûtfî Efendi, *age.*, VI, s. 1026; Engelhardt *age.*, s. 44; Reid, *age.*, s. 55-56; Kaynar, *age.*, s. 174; Karal, *agm.*, s. 65.

212 Tanzimat Fermanının tam metni için bkz. Ahmed Lûtfi Efendi, *age.*, VI, s. 1027–1029; NA, FO, 78/360, nr. 301, ek. 1, Ponsonby'den Palmerston'a, 05 Kasım 1839; Kaynar, *age.*, s. 176–180. Tanzimat Fermanının maddeleri ve maddelerin tahliliyle ilgili bkz. Halil İnalcık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümâyunu," *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Yay. haz. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 99–109; Reid, *age.*, s. 56-63; Karal, *agm.*, s. 78–81.

ferman, Mısır dahil, tüm eyaletlere gönderilecek ve valilerden buna göre hareket etmeleri istenecekti.[213]

Lord Ponsonby, M. Reşid Paşa Tanzimat düşüncesini ilk açıkladığı sırada, bu konuda çekimser bir tavır sergilemişti. Ancak törende gördükleri ve duydukları onu çok etkiledi. Tanzimatla ilgili şunları yazdı:

> Bu, bu imparatorluktaki insanların sosyal koşullarını geliştirme projesini uygulamaya koymak adına atılmış ilk adımdır... Bu, mükemmel bir anlayış ve uygulama üzerine kaleme alınmış; halkın dini, milli hisleri ve çıkarlarıyla mükemmel bir uyuma sahip, aynı zamanda her sınıftan tebaanın haklarını güvence altına alıyor, diğer yandan hiçbir hakkı ya da imtiyazı ihlâl etmiyor... Müslümanlar ve gayrimüslimler aynı şiddette bir iştiyakla Tanzimatın uygulamaya geçirilmesini istiyor.[214]

Lord Ponsonby'ye göre bu ferman, Osmanlı Devleti'nin mevcut yönetimle varlığının sürdürülemeyeceğini öne sürenlere verilmiş güzel bir cevaptı. Bununla birlikte Osmanlı düşmanları, özellikle de M. Ali Paşa, Tanzimatın ne kadar önemli olduğunun farkındaydı. Bu yüzden fermanın uygulamaya konulmasını engellemek için çalışacaklardı.[215]

Bir süre sonra Londra'dan da Tanzimatla ilgili olumlu sinyaller gelmeye başladı. Lord Palmerston Tanzimatın Osmanlılara "hesap edilemez avantajlar" getireceğini, kurumları geliştireceğini, böylece mutluluğu, refahı artıracağını, Osmanlı Devleti'nin güçlenmesini ve bağımsızlığını korumasını sağlayacağını düşünüyor ve bu "başarısından dolayı en içten dilekle-

213 NA, FO, 78/360, nr. 328, Ponsonby'den Palmerston'a, 11 Kasım 1839; NA, FO, 78/360, nr. 334, Ponsonby'den Palmerston'a, 17 Kasım 1839. Eyaletlere gönderilen Tanzimat Fermanı için bkz. Ahmed Lûtfi Efendi, *age.*, VI, s. 1084–1087. Tanzimat Fermanı, M. Kamil Bey aracılığıyla M. Ali Paşa'ya gönderilmiştir. NA, FO, 78/360, nr. 331, Ponsonby'den Palmerston'a, 13 Kasım 1839; Ahmed Lûtfi Efendi, *age.*, VI, s. 1031. M. Ali Paşa cevap olarak, Tanzimat Fermanını uygulamayı kabul ettiğini bildirmiştir. NA, FO, 78/392, nr. 10, Ponsonby'den Palmerston'a, 15 Ocak 1841. Bu konuda ayrıca bkz. Noviçev, *agm.*, s. 249–251.

214 NA, FO, 78/360, nr. 301, Ponsonby'den Palmerston'a, 05 Kasım 1839; NA, FO, 78/360, nr. 313, Ponsonby'den Palmerston'a, 24 Kasım 1839.

215 NA, FO, 78/360, nr. 301, Ponsonby'den Palmerston'a, 05 Kasım 1839. Aynı konuda ayrıca bkz. Temperley, *age.*, s. 162; Palmer, *age.*, s. 118.

riyle Reşid Paşa'yı" tebrik ediyordu.[216] Bu ifadeler gösteriyordu ki Tanzimat, Lord Palmerston'un gerçekleştirilmesi için 1833'ten beri mücadele ettiği reform programının gerçek ruhunu taşıyor ve hatta bu programın üstünde bir potansiyeli bünyesinde barındırıyordu. Osmanlıda aranan paradigma değişimi için Tanzimatla büyük bir adım atılmıştı.

Bunun üzerine Lord Ponsonby, M. Reşid Paşa'ya, İngiliz hükümetinin Tanzimata tam destek verdiğini, planlanan reformların uygulamaya geçirilmesi için gereken tüm yardımı yapmaya hazır olduklarını bildirdi.[217] M. Reşid Paşa, İngiliz hükümetinin bu tavrını öğrendiğinde, Mısır meselesinde ve reformlar konusunda izlediği politikada daha kararlı hareket etme gücünü kendinde buldu.[218]

Tanzimatı Uygulama Çabaları ve Lord Ponsonby

Tanzimatın ilanından kısa bir süre sonra, fermanda vaat edilen reformların kâğıt üzerinde kalacağına ve bunların uygulanması mümkün olmayan sözlerden ibaret olduğuna yönelik bazı eleştiriler, çeşitli çevrelerde yüksek sesle dile getirilmeye başlandı. M. Reşid Paşa da bu iddiaların doğru olmadığını gösterecek adımlar atmak üzere harekete geçti. İlk iş olarak padişahın da onayını alarak, daha önce kendisinin kurulmasını sağladığı Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'yi (Mart 1838), Tanzimat Fermanı çerçevesinde yapılacak reformların belirleneceği bir organa dönüştürdü. Meclis üyelerinin seçimi ve meclisin çalışma esaslarını belirleyen iki nizamname hazırlayarak temsil derecesinin daha yüksek olması için meclis üye sayısını artırdı.[219] Bir süre sonra bu meclisten, iltizam sisteminin kaldırılması ve vergilerin Osmanlı topraklarının her yerinde önceden tespit edilen ölçülerde eşit alınmasına dair bir karar çıkartılmasını sağladı. M. Reşid Paşa, bu sayede "insanlara ve dünyaya, Hatt-ı Şerif'in bir gerçek olduğunu ispatlamak"

216 NA, FO, 195/158, nr. 181, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 12 Aralık 1839.
217 NA, FO, 78/360, nr. 339, Ponsonby'den Palmerston'a, 23 Kasım 1839; NA, FO, 78/360, nr. 313, Ponsonby'den Palmerston'a, 24 Kasım 1839.
218 NA, FO, 78/360, nr. 341, Ponsonby'den Palmerston'a, 24 Kasım 1839. Tanzimat Fermanının ilanının Avrupa devletlerinde nasıl karşılandığı ve bu olayın Avrupa gazetelerine nasıl yansıdığıyla ilgili bkz. Noviçev, *agm.*, s. 242–248.
219 Akyıldız, *age.*, s. 197–199.

istiyordu.[220] Lord Palmerston, bu gelişmeleri öğrendiğinde çok memnun oldu. Lord Ponsonby'den "ülkesini yeniden örgütlemek ve onun kurumlarını geliştirmek için yaptığı sistematik çabalar ve gösterdiği azim sebebiyle" M. Reşid Paşa'yı tebrik etmesini ve imkân bulabilirse "hayırlı bir şekilde saltanatında başlattığı bilge ve aydınlık tedbirler için İngiliz hükümetinin içten tebriklerini" Abdülmecid'e iletmesini istedi.[221]

Aynı günlerde Meclis-i Vâlâ için bir iç tüzük hazırlandı. Burada, herkesin fikirlerini serbestçe açıklamasına izin verileceği, zengin ve fakir çıkarlarının göz önünde bulundurulacağı ve kararların çoğunluğa göre alınacağına dair esaslar belirlendi.[222] Bu gelişmeyi öğrenen Lord Palmerston Lord Ponsonby'den, İngiliz hükümetinin Tanzimat Fermanıyla birlikte başlatılan reform süreciyle çok yakından ilgilendiğini M. Reşid Paşa'ya bildirmesini ve ona bazı tavsiyelerde bulunmasını istedi. Lord Palmerston, M. Reşid Paşa'nın Batı tarzı reformları eski kurumlar üzerinden gerçekleştirmesini, "çok zekice ve sağgörülü bir davranış" olarak görüyordu. Çünkü yeni kurumları mevsimi gelmeden oluşturması durumunda, Müslüman halk, âdetleri ve önyargıları sebebiyle bunları "iğrenç" bulabilecekti. M. Reşid Paşa, bu tehlikeyi görerek eski kurumları gittikçe ilerletme yoluyla onları eski saflık ve dinçliğine kavuşturmayı amaçlamıştı. Bu çerçevede Lord Palmerston, Lord Ponsonby'den, "Kim bir şeyleri değiştirmek isterse, onların eski isimlerini korumalıdır." özdeyişini M. Reşid Paşa'ya hatırlatmasını istedi. Reformları uygularken, bu düstura göre hareket ettiği takdirde gereksiz güvensizliklerin ve kıskançlıkların önüne geçmiş olacaktı.[223] Böylelikle Lord Palmerston, kendi reform programının çok ötesinde bir programla, yani Tanzimatla harekete geçen M. Reşid Paşa'ya, izlemesi gereken yolu ve alması gereken tedbirleri öğütlemekteydi.

Meclis-i Vâlâ, Babıâli içine yapılan yeni bir binaya (Mart 1840) taşındı. Abdülmecid, yeni bina sebebiyle yapılan açılışa bizzat katıldı. Burada vükelaya hitaben hazırlanan padişahın nutku, M. Reşid Paşa tarafından

220 NA, FO, 78/360, nr. 346, Ponsonby'den Palmerston'a, 31 Kasım 1839.
221 NA, FO, 195/161, nr. 4, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 17 Şubat 1840.
222 NA, FO, 78/392, nr. 3, Ponsonby'den Palmerston'a, 06 Ocak 1840; Akyıldız, *age.*, s. 198; Kaynar, *age.*, s. 206-208.
223 NA, FO, 195/161, nr. 18, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 04 Şubat 1840. Aynı konuda ayrıca bkz. Bailey, *age.*, s. 199-200; Subaşı, *agt.*, s. 66.

okundu. Padişah nutkunda, meclis çalışmalarından memnun olduğunu, Tanzimat Fermanına uygun reformların yapılmasını ve yaygınlaştırılmasını istediğini açıklıyordu.[224]

M. Reşid Paşa'nın tüm bu gayretlerine karşın Lord Ponsonby, reform konusunda ciddi bir ilerleme emaresi bulunmadığını düşünüyordu. Ona göre Tanzimat, teorik olarak mükemmel esaslara göre hazırlanmıştı. Ancak aradan geçen bunca zamana rağmen somut adımlar atılmamıştı. Bu da Tanzimatın kâğıt üzerinde kaldığını gösteriyordu. Bununla birlikte İngiliz elçisi, bu ifadeleri kullandığı mektubunu Londra'ya göndermemeyi tercih etti.[225] Kısa bir süre sonra, ani bir fikir değişikliğiyle Lord Palmerston'a, Tanzimat reformlarının etkilerini göstermeye başladığını bildirdi.[226] Bu sırada Lord Ponsonby'nin M. Reşid Paşa'nın reformlar konusundaki performansına dair fikirleri sık değişiklik gösteriyordu. Aynı günlerde Londra'ya gönderdiği diğer bir mektubunda, M. Reşid Paşa'nın reformlarda çok hızlı gittiğini, bu şekilde başarılı olamayacağını düşündüğünü yazdı. İngiliz dışişleri bakanı buna cevabında, M. Reşid Paşa'ya çalışmalarında tam destek verdiğini, onun Osmanlı Devleti'nde şimdiye kadar kimsenin cesaret edemediği şeyler yaptığını, tüm reform denemeleri başarılı olamasa da en azından girişimde bulunduğunu ve sonuca ulaşacağına inandığını ifade etti.[227]

Lord Ponsonby'nin M. Reşid Paşa ve reformları konusunda eleştirilerde bulunması ve bu konuda sık sık fikir değiştirmesinin temelinde, aslında Yunan patriğinin görevden alınması konusunda onunla son günlerde düştüğü anlaşmazlık yatmaktaydı. Lord Ponsonby'nin çok yakın ilişkide bulunduğu Alexander Vogorides ile M. Reşid Paşa'nın arasının açılması da bunu büyük ölçüde etkiledi. Lord Ponsonby, M. Reşid Paşa'dan Rus taraftarı olduğunu düşündüğü Yunan patriğini azletmesini istemişti. Ancak M. Reşid Paşa, İngiliz elçisinin her isteğini yerine getiriyor eleştirilerini önle-

224 *Takvim-i Vekayi*, nr. 195, 15 Mart 1840; Ahmed Lûtfi Efendi, *age.*, VI, s. 1045; Kaynar, *age.*, s. 209; Akyıldız, *age.*, s. 200. Padişahın nutkunun tam metni için bkz. NA, FO, 78/393, nr. 56, ek. 3, Abdülmecid'den Meclis-i Vâlâ'ya, 08 Mart 1840; Ahmed Lûtfi Efendi, *age.*, VI, s. 1045-1047; Kaynar, *age.*, s. 210-211; Rasim, *age.*, s. 212-214. Abdülmecid'in nutkunun tam metni *The Times*'da yayınlandı. *The Times*, nr. 17328, 10 Nisan 1840, s. 6.

225 NA, FO, 78/393, nr. 62, Ponsonby'den Palmerston'a, 23 Mart 1840.

226 NA, FO, 78/393, nr. 75, Ponsonby'den Palmerston'a, 10 Nisan 1840.

227 PB, GRE/E/481/9/14, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 12 Nisan 1840.

mek için, bir süre bu talebi yerine getirmekte tereddüt etti. Lord Ponsonby de onun, Rusya'dan çekindiği için böyle davrandığını düşündü. M. Reşid Paşa ise İngiliz elçisiyle ilişkilerini bozmak istemiyordu. Mart ayında İngiliz elçinin isteği gerekleştirildi ve Yunan patriği görevden alındı.[228] Ancak bu bile, fazlasıyla alıngan olan, Lord Ponsonby'nin M. Reşid Paşa'ya karşı kırgınlığını gideremedi.

Meselenin diğer bir yönüyse, Tanzimatın ilanındaki zamanlamanın aslında Lord Ponsonby'nin reform anlayışına uygun olmamasıydı. Çünkü Lord Ponsonby, önce Mısır meselesinin çözülmesini ve Rus etkisinin ortadan kaldırılmasını istiyordu. Reformların bundan sonra yapılması gerektiğini düşünüyordu. Nizip Savaşının başladığı, Osmanlı ordusunun dağıldığı, donanmasının M. Ali Paşa'nın elinde bulunduğu, Hünkâr İskelesi Anlaşmasının yürürlüğünü koruduğu ve Rusların her an İstanbul'a gelebileceği bir ortamda böyle büyük bir reform programının başlatılmış olması Lord Ponsonby'ye göre yanlıştı. Lord Ponsonby, bunları açıkça dile getiremiyordu. Ancak iç dünyasındaki bu çatışma, onun davranışlarına ister istemez yansıyordu.

Lord Palmerston ise, M. Reşid Paşa'nın giriştiği mücadelenin öneminin farkındaydı ve gerekirse onu kendi elçisinden bile korumaya kararlıydı. Bu bağlamda Lord Ponsonby'ye aynı konuda yeniden yazarak, M. Reşid Paşa'ya reformlar konusunda destek olması talimatını verdi. Lord Palmerston, M. Reşid Paşa'nın başarılı olabilmesi için yönetimde kalmasını istiyordu. Çünkü o, iktidardan uzaklaştırıldığı takdirde reform süreci kesintiye uğrayacaktı. Lord Ponsonby, buna izin vermemeliydi. Osmanlı Devleti yeni kurumlara ihtiyaç duyuyordu. Bu vasıtayla Osmanlı, yeniden güçlü hale gelebilecekti. Lord Palmerston ayrıca padişah yetkilerinin, çok fazla olmamak şartıyla, kısıtlanması gerektiği kanaatini taşıyordu.[229]

Gerçekten de M. Reşid Paşa, Tanzimat Fermanında belirtilen esasların vaatte kalmayıp uygulamaya geçirilmesi için çalışıyordu.[230] Bu çerçevede

228 PB, GRE/E/608/119, Ponsonby'den Stürmer'e, 22 Ocak 1840; PB, GRE/E/150/C/17, Cordoba'dan Ponsonby'ye, Ocak 1840; PB, GRE/E/608/141, Ponsonby'den Stürmer'e, Şubat 1840; BOA, İ.HR, nr. 93, 07 Şubat 1840; NA, FO, 195/89, Ponsonby'den Palmerston'a, 02 Mart 1840.
229 PB, GRE/E/481/9/23, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 12 Mayıs 1840.
230 Tanzimatı uygulama çalışmaları için ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri," *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Yay. haz. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Phoenix Yayınları, Ankara 2006, s. 109–131; Çadırcı, "Tanzimat'ın Uygulan-

yeni bir Ceza Kanunnamesi (3 Mayıs 1840) yayınlandı. Böylece, fermanda yer alan can, mal, ırz emniyetinin sağlanması, yargısız infazların önlenmesi, açık yargılama yapılması gibi esasların uygulanması kanun hükmü haline getirildi.[231]

Buraya kadar Tanzimat Fermanının fikir aşamasından, ilanına ve ilanından sonraki gelişmelere kadar geçen süreç açıklandı. Görüldüğü gibi Tanzimat Fermanının hazırlanışında ve ilanında, İngiliz hükümetinin, Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'un ve İstanbul Elçisi Lord Ponsonby'nin[232] doğrudan bir müdahalesi olmamıştı.[233] Öyle ki M. Reşid Paşa, bu projeyi gündeme getirdiğinde Lord Ponsonby açıkça çekimser bir tavır sergilemişti. Peki, M. Reşid Paşa'da Tanzimat düşüncesi nasıl ortaya çıkmıştı?

M. Reşid Paşa, 1834 yılından itibaren sürdürdüğü elçilik görevi çerçevesinde Paris'te ve Londra'da uzun süre bulundu. Yolculukları sırasında Viyana, Berlin, Roma gibi Avrupa'nın önemli merkezlerini ziyaret etti. Bu ziyaretleri esnasında, başta İngiltere, Fransa, Avusturya ve Prusya kralı olmak üzere İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston, Prens Metternich, General Sebastian, Kont Orlof, Alexander Blacque, David Urquhart, Sadık Rıfat Paşa, Silvestre de Sacy, M. Cor, Hassanüd-Dagisi gibi şahıslarla görüşerek fikir alışverişinde bulundu. Bu esnada reformlarla ilgili düşünceleri gelişmiş ve zamanla olgunlaşmıştı. Ayrıca İngiliz ve Fransız gazetecilerle temaslarda bulundu. Bütün bunlar içinde özellikle İngiliz Elçisi Lord Stratford Canning, M. Reşid Paşa üzerinde etkili oldu. Canning ve M. Reşid Paşa arasındaki ilişki başlangıcı 1832 yılına kadar uzanmaktaydı. M. Reşid Paşa,

ması," s. 133–140. M. Reşid Paşa, Tanzimat Fermanına ve yeni ceza kanunnamesine aykırı olarak rüşvet aldığı için Sadrazam Hüsrev Paşa'yı görevinden aldırmış ve sürgün edilmesini sağlamıştır. NA, FO, 78/394, nr. 116, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Haziran 1840.

231 Kaynar, *age.*, s. 295. Ceza Kanunnamesinin tam metni için bkz. Kaynar, *age.*, s. 302–312. 1840 Ceza Kanunnamesinde, sadece tazir cezalarını tanzimle yetinilmiş; had ve kısas, mürtetlerin idamı gibi Avrupa devletlerinin kaldırılmasını bekledikleri şer'i hükümler uygulanmaya devam edilmiştir. Cin, *agm.*, s. 19. *The Times*'da, 1840 tarihli Ceza Kanunnamesiyle getirilen değişikliklere Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Fermanı ardından yaptığı düzenlemeler çerçevesinde ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir. *The Times*, nr. 17371, 30 Mayıs 1840, s. 5. Aynı konuda ayrıca bkz. *The Age*, 21 Haziran 1840, s. 200.

232 Ufford, fermanın hazırlanması sırada M. Reşid Paşa'nın Lord Ponsonby'den yardım aldığı/etkilendiği görüşündedir. Ufford, *age.*, s. 79. Fakat daha önce açıklanan sebepler yüzünden bu doğru bir yargı değildir.

233 Bu konuda Namık Kemal'in görüşleriyle ilgili ayrıca bkz. İhsan Sungu, "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar," *Tanzimat*, II, MEB Yayınları, İstanbul 1999, s. 782, 785–786.

Londra elçiliği sırasında da Canning'le bağlantısını sürdürdü. Tasarladığı reform programını hazırlarken ondan yardım aldı. Bu sırada Canning ona, can ve mal emniyetini garantiye alacak tedbirlerle işe başlamasını tavsiye etti.[234] M. Reşid Paşa, II. Mahmud'un vefatından sonra ortaya çıkan fırsatları değerlendirdi ve Tanzimat Fermanı'nı hazırlayarak uygulanmasını sağladı. Bu çerçevede ortaya konulan tüm veriler, Tanzimatın M. Reşid Paşa'nın kendi projesi olduğunu göstermektedir.

M. Reşid Paşa, Avrupalıların isteklerini, Batı medeniyetinin sahip olduğu değerler konusunda kendi gözlemlerini, bir Osmanlı olarak kendi devletinin, halkının isteklerini ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmuş ve modernleşme için böyle bir yol haritası çizmiştir. Bu sayede, M. Ali Paşa'nın Avrupa'da yaptığı Osmanlı Devleti'ni Batı medeniyetine yalnız kendinin dahil edebileceği aksi halde devletin çökmeye mahkûm kalacağı propagandalarına güzel bir cevap vermek istemiştir. Diğer yandan can ve mal emniyeti gibi temel hakları kanun hükmüne bağlattırarak kendinin de siyaseten katl ile her an yargısız infaza maruz kalabileceği sistemi değiştirmeyi amaçlamıştır.

Tanzimat Fermanı, Gülhane'de ilan ediliş tarzı sebebiyle bazı kişiler tarafından bir "komedi" olarak nitelendirilmiştir. Rus Elçisi Bouteneff "tiyatral bir hareket" benzetmesi yapmıştır. Ancak ferman, M. Reşid Paşa'nın prestijini son derece artırmış ve reformlara devam edebilmesi için ona ihtiyacı olan gücü vermiştir. Ayrıca Tanzimat Fermanında vaat edilen reformlar, Avrupa diplomasisinde ve kamuoyunda büyük bir heyecan yaratmıştır. Bu heyecanın doğurduğu olumlu etki, Avrupa devletlerinin Mısır meselesine müdahale etmesine ve bu problemin Osmanlının lehine çözü-

234 Poole, *Lord Stratford Canning'in*, s. 97; Bailey, *age.*, s. 186. M. Reşid Paşa ve Canning arasındaki bu görüşmenin ne zaman gerçekleştiği konusunda yaşanan tartışmalarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Subaşı, *agt.*, s. 59. Seyitdanlıoğlu, 1838-1839 yılları arasında Viyana elçiliği yapan Sadık Rıfat Paşa'nın, bu yıllarda hazırladığı *Avrupa'nın Ahvâline Dair Risâle* adlı yazısında öne sürdüğü düşüncelerle Tanzimatın teorik temellerini ortaya koymuş ve düşünsel zeminini hazırlamış olduğu görüşündedir. Bu yönde ortaya koyduğu en önemli argümanı ise, can, mal ve ırz emniyetinin korunması ilkesinin öneminin söz konusu risalede açıkça vurgulanmış olmasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Sadık Rıfat Paşa ve Avrupa'nın Ahvâline Dair Risâlesi," *Liberal Düşünce*, I/3, 1996, s. 115 vd. Doktor Mac. Guffog, M. Cor'un M. Reşid Paşa'nın danışmanlarından biri olduğunu ve onun tavsiyelerinin M. Reşid Paşa'nın reform planlarını etkilediğini Lord Ponsonby'ye bildirmiştir. PB, GRE/E/378/208, Mac. Guffog'dan Ponsonby'ye, 24 Ocak 1840.

lerek Suriye'nin M. Ali Paşa'nın elinden geri alınmasına büyük ölçüde katkı sağlamıştır.[235]

Doğu Sorununa Müdahale: Osmanlı Ordusunda İngiliz "Paşalar"

Tanzimat Fermanının ilan edildiği günlerde, Avrupa politikasında Osmanlı Devleti'ni yakından ilgilendiren önemli değişimler yaşanmaktaydı. Avrupa devletlerinin bazıları, son dönemde yaşanan olağanüstü gelişmelere paralel olarak Doğu Sorununa yönelik politikalarında revizyona gitme kararı almışlardı.

Bu doğrultuda ilk harekete geçen Rusya oldu. Çar I. Nikola, Baron Brunnow'u özel elçi sıfatıyla Londra'ya göndererek (15 Eylül 1839), Doğu Sorununda İngiltere ile ortak hareket etmeye karar verdiğini açıkladı. Baron Brunnow, Lord Palmerston'la sürdürdüğü görüşmelerde samimiyetlerinin bir göstergesi olarak, sekiz yıllık süresi dolmak üzere olan Hünkâr İskelesi Anlaşmasının yenilenmeyeceğine dair söz de verdi. Buna karşılık, İngiltere'nin müttefiki olmakla birlikte uzun süredir üstü kapalı bir şekilde M. Ali Paşa'yı destekleyen Fransa, bu desteği açıktan ve çok daha güçlü bir şekilde göstermeye başladı.[236] Fransa'nın bu politika değişikliği 1833 yılından beri İngiltere ile sürdürdükleri ittifakta derin bir çatlak oluştuğunu göstermekteydi.

Uluslararası konjonktürde yaşanan bu değişimlerin İstanbul'daki İngiliz elçisinin takip ettiği politikayı ve diğer Avrupa elçileriyle ilişkilerini etkilememesi mümkün değildi. Baron Brunnow'la görüşmelerin tamam-

235 Temperley, *age.*, s. 162; Noviçev, *agm.*, s. 251. Tanzimat Fermanının Fransa'da yarattığı etkiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Sabri Esat Siyavuşgil, "Tanzimat'ın Fransız Efkârı Umumiyesinde Uyandırdığı Akisler," *Tanzimat*, II, MEB Yayınları, İstanbul 1999, s. 747–756. Zürcher ve Kodaman, Tanzimat Fermanının ilan edilmesinde, Mısır meselesinin çözümünde Avrupa devletlerinin desteğinin alınmak istenmesinin büyük ölçüde etkili olduğu, ancak Avrupa devletlerinin bu meseleye müdahale etmesinde fermanın doğrudan bir katkısı olmadığı görüşündedir. Zürcher, *age.*, s. 51; Bayram Kodaman-Ahmet Turan Alkan, "Tanzimatın Öncüsü Mustafa Reşid Paşa," *150. Yılında Tanzimat*, (Yay. haz. Hakkı Dursun Yılmaz), TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 4.

236 PB, GRE/E/481/8/25, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 29 Ekim 1839; Phillipson, *age.*, s. 73–74; Armaoğlu, *age.*, s. 212–213; Puryear, *age.*, s. 166; Bailey, *age.*, s. 170; Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, IV, s. 833. Baron Brunnow'un Eylül ve Aralık 1839'da Lord Palmerston'la yaptığı görüşmeler ve Fransa'nın buna tepkisiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Rodkey, *age.*, s. 120–133. Baron Brunnow, Lord Palmerston'la görüşmeler yaptığı sırada bazı İngiliz gazeteleri bunu, I. Nikola'nın İngiliz dışişleri bakanına isteklerini dikte ettirmesi olarak yorumlamıştır. *The Age*, 12 Ocak 1840, s. 12. Fakat bunun böyle olmadığı kısa bir süre sonra ortaya çıkmıştır.

lanmasından hemen sonra Lord Palmerston, Lord Ponsonby'ye bundan sonra Rus Elçisi Bouteneff'le işbirliği içinde olması gerektiğini bildirdi.[237] Buna talimata göre Lord Ponsonby, 1833'ten beri mücadele ettiği Rusya ve Avusturya elçileriyle bundan böyle ortak hareket edecekti. O güne kadar işbirliği içinde olunan Fransız elçisi ise bir anda rakip haline gelmişti. Avrupa devletlerinin politikalarında yaşanan bu radikal değişim, Osmanlıda reformların gerçekleştirilmesi önündeki en büyük engel olan Rus etkisinin ortadan kalkacağı ya da en azından bu etkinin eskisi kadar şiddetli olmayacağı anlamına da gelmekteydi.

M. Reşid Paşa, Avrupa'da bu gelişmeler yaşandığı esnada İstanbul'da M. Ali Paşa'ya karşı sert tedbirler alınması için çalışıyordu. Bir yandan da Suriye'nin Mısır valisine verilmesi, büyük güçlerin aracılığının devre dışı bırakılarak doğrudan Mısır valisiyle anlaşılması yönünde Fransa'nın ve Mısır valisinin taraftarlarının baskılarına karşı direniyordu. Onun bu tavizsiz tavrı, düşmanlarının sayısını da kaçınılmaz olarak hızla artırıyordu. Hatta Fransa Başbakanı Mareşal Soult, İstanbul'daki Fransız Maslahatgüzarı Pontois aracılığıyla M. Ali Paşa aleyhinde çalışmaması için M. Reşid Paşa'yı uyardı. Ancak M. Reşid Paşa'nın buna cevabı çok sert oldu; baskılara, hiçbir tehdide boyun eğmeyeceğini, Mısır valisi üstünlük kazanacak olursa, İstanbul'u terk ederek Avrupa'ya yerleşeceğini dahi söyledi. Fransa'nın asıl amacı, M. Reşid Paşa'yı İngiltere'den uzaklaştırarak kendi tarafına çekmek ve M. Ali Paşa'yla doğrudan anlaşmaya ikna etmekti. Fakat M. Reşid Paşa politikasını değiştirme niyetinde değildi; Pontois'e, İngiltere'nin görüşünü öğrenmeden herhangi bir adım atmayacağını söyledi.[238] Böylece İngiltere ile işbirliği içinde hareket etmeye devam edeceğini açıkça gösterdi.

M. Reşid Paşa, İngiltere'ye dayalı bir politika izleyerek isabetli bir karar vermişti. Çünkü Osmanlı Devleti'nin topraklarında gözü olmayan ve onun bağımsızlığı ve bütünlüğünü gerçekten korumaya kararlı tek devlet İngiltere idi. Lord Palmerston da İngiltere'nin 1832 yılında M. Ali Paşa'ya

237 PB, GRE/E/481/8/25, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 29 Ekim 1839.
238 NA, FO, 78/360, nr. 309, Ponsonby'den Palmerston'a, 18 Kasım 1839. İngiliz Elçisi Lord Ponsonby bu olayın ayrıntılarını öğrendiğinde, kendi çıkarlarını ve hatta hayatını riske atarak takındığı tavrı sebebiyle M. Reşid Paşa'yı takdirle karşılamıştır. NA, FO, 78/360, nr. 333, Ponsonby'den Palmerston'a, 17 Kasım 1839.

karşı Osmanlıları yalnız bırakarak yapılan büyük stratejik hatanın, 1839'da tekrar edilmemesi konusunda kararlıydı. Bu kez aktif bir politika izleyerek Mısır meselesinin çözülmesini ve Hünkâr İskelesi Anlaşmasının yürürlükten kaldırılmasını amaçlıyordu. Bunun içinse Osmanlı askeri gücünün acil olarak güçlendirilmesi gerekiyordu.

Lord Palmerston'un Kararlılığı: Ordu ve Donanmanın Güçlendirilmesi

Lord Palmerston 1833-1838 yıllarında İngiliz subaylar aracılığıyla Osmanlı ordu ve donanmasını modernleştirme projesi konusunda yaşanan hayal kırıklığına rağmen, bu hususta ilerleme sağlayana kadar mücadeleden vazgeçmek niyetinde değildi. Daha 1838'in son günlerinde Lord Ponsonby'ye İstanbul'daki askeri okullar ve buralarda uygulanmakta olan eğitim sistemleri hakkında bilgi toplaması için talimat vermişti. Bu veriler doğrultusunda, daha önce İstanbul'a gönderilen Du Plat'ı, Osmanlı askeri okullarını organize etmek üzere tekrar görevlendirmeyi amaçlıyordu. Lord Ponsonby yaptığı araştırma sonucunda, İstanbul'da üç askeri okul bulunduğunu tespit etmiş ve bu okulların koşulları ve eğitim sistemiyle ilgili ayrıntılı bir rapor hazırlamıştı. Lord Ponsonby konuyla ilgili raporunun sonunda, Lord Palmerston'un planladığının aksine, bu okulların başına İngiliz subayların getirilmesini Babıâli'nin kabul etmeyeceğini de savunmuştu.[239]

Lord Palmerston, Tanzimat Fermanının ilanını öğrendiğinde, Osmanlı ordu ve donanmasıyla ilgili planların uygulanmasında o güne kadar karşılaşılan güçlüklerin, yeni başlayan süreçte aşılabileceğini düşündü. Bu sebeple Lord Ponsonby'ye, Tanzimatla ilgili duyduğu memnuniyetini bildirdiği mektupla birlikte, Osmanlı ordusunun yeniden düzenlenmesine ve Avrupalı subaylara görev verilmesine dair görüşlerini içeren ikinci bir mektup daha gönderdi. Lord Palmerston, yabancı subaylar tarafından bir birlik oluşturulmasını, bu birliğin diğerlerine örnek teşkil ederek tüm orduyu Avrupa sisteminde organize etmesini istiyordu. Ancak bu kez İngiliz

239 NA, FO, 195/148, nr. 226, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 18 Aralık 1838; NA, FO, 78/354, nr. 29, Ponsonby'den Palmerston'a, 12 Şubat 1839; NA, FO, 78/354, nr. 45, ek. 1, Ponsonby'den Palmerston'a, 28 Mart 1839; NA, FO, 195/155, nr. 41, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 09 Nisan 1839; NA, FO, 78/356, nr. 129, Ponsonby'den Palmerston'a, 27 Mayıs 1839; F. Stanley Rodkey, "Lord Palmerston and the Rejuvenation of Turkey, 1830–41: Part II, 1839–41," *The Journal of Modern History*, II/2, University of Chicago Press, Chicago 1930, s. 194.

subaylarda ısrar etmiyor, Alman subayların da Osmanlı hizmetinde kullanılabileceğini söylüyordu. Ayrıca daha önce de birkaç kez gündeme getirdiği gayrimüslimlerin de Osmanlı ordusuna alınması konusunun uygulamaya geçirilmesini tavsiye etmekteydi.[240]

Bu planın uygulamaya geçirilmesiyle ilgili detaylara geçmeden önce, 1839'un sonuna gelindiğinde İngiltere'nin gönderdiği subayların Osmanlı Devleti içindeki durumunu açıklamak gerekmektedir.

Bu tarihte Kaptan Walker ve General Chrzanowski hâlâ İstanbul'da bulunmaktaydı. Kaptan Walker, Osmanlı donanmasında danışman statüsünde görevlendirilmişti (Mart 1838) ve Kaptanıderya A. Fevzi Paşa'ya bağlı olarak çalışıyordu. Ancak Nizip Savaşından sonra A. Fevzi Paşa'nın Osmanlı donanmasını M. Ali Paşa'ya kaçırması ardından, onun durumunda da bir belirsizlik oluştu. Bu esnada Sadrazam Hüsrev Paşa, tercümanı James W. Redhouse[241] aracılığıyla ondan görevine devam etmesini istedi. Osmanlıların içinde bulunduğu şartlarda, İstanbul'dan ayrılması durumunda bunun olumsuz sonuçları olacağı yönünde Lord Ponsonby'nin de görüş bildirmesi üzerine, Kaptan Walker kalmaya karar verdi.[242]

Osmanlı ordusunda danışman statüsünde görev yapan General Chrzanowski ise Nizip Savaşı ardından İstanbul'a döndü.[243] Lord Ponsonby, Chrzanowski'nin Hüsrev Paşa üzerinde büyük bir etkiye sahip bulunduğunu, İstanbul'da görevine devam etmesinin İngiliz etkisini artıracağını Lord Palmerston'a bildirdi.[244] Bu durumu öğrenen Lord Palmerston, Chrzanowski'nin İstanbul'da kalmasına (Ekim 1839) ve ücretinin İngiliz hükümetince ödenmesinin devamına karar verdi.[245] Bu sırada Lord Ponsonby,

240 NA, FO, 195/158, nr. 182, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 02 Şubat 1839; Rodkey, "Lord Palmerston," II, s. 195.

241 Redhouse Sözlüğü'nü hazırlayan kişidir.

242 NA, FO, 78/357, nr. 202, Ponsonby'den Palmerston'a, 07 Ağustos 1839; NA, FO, 78/357, nr. 202, ek. 1, Redhouse'dan Walker'a, 06 Ağustos 1839. Lord Palmerston gelişmeyi öğrendiğinde, aldıkları isabetli karar sebebiyle memnuniyetini ifade etmiştir. NA, FO, 195/157, nr. 128, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 04 Eylül 1839.

243 *John Bull*, nr. 977, 01 Eylül 1839, s. 411.

244 NA, FO, 78/357, nr. 184, Ponsonby'den Palmerston'a, 20 Temmuz 1839.

245 NA, FO, 195/158, nr. 146, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 07 Ekim 1839. Bundan kısa bir süre önce de Strangways, Chrzanowski'nin görevine devam etmesinin faydalarına dair bir memorandumu Lord Palmerston'a sunmuştur. NA, FO, 78/388, Strangways'den Palmerston'a, 04 Ekim 1839.

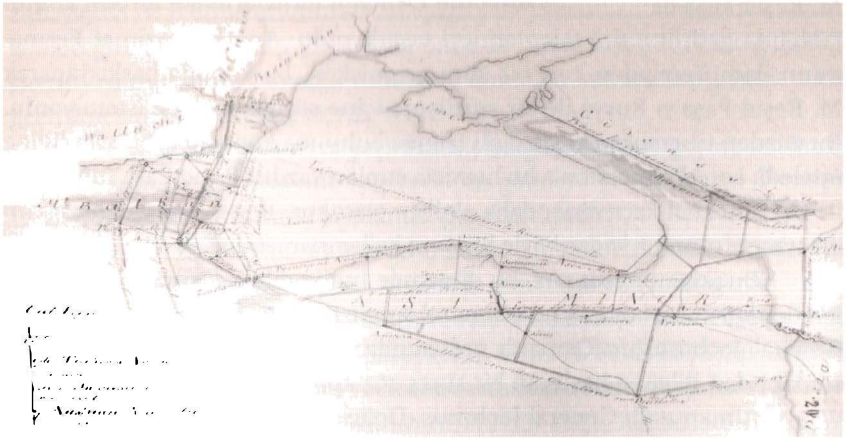
M. Reşid Paşa'dan Chrzanowski'nin Osmanlı birliklerinden birinin komutanlığına getirilmesini talep etmeyi tasarlıyordu. Ancak Tanzimat Fermanının ilanı üzerinden kısa bir süre geçmişken, bu konuda baskı yaparak M. Reşid Paşa'yı Rusya ile bir sürtüşme içine sürüklemek de istemiyordu. Bu yüzden Chrzanowski'yle ilgili talepte bulunma konusunu bir süreliğine erteledi. Lord Palmerston'a bu hususta şunları yazdı: "Reşid Paşa'nın Rusya ile çekişmekten kaçınması daha akıllıca olacaktır. Reşid Paşa gücü sağlam bir temele oturana kadar böyle bir şeye kalkışmamalıdır."[246]

Bu ikisinin yanı sıra, bu dönemde İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne gönderdiği subaylar arasında General August von Jochmus da yer almıştır. General Jochmus'un Osmanlı ordusunda görevlendirilmesiyle ilgili 1838 sonlarından itibaren başlayan bir süreç söz konusudur.

Alman asıllı General Jochmus, Doğu Sorunuyla ilgili bir memorandum hazırlayarak (Kasım 1838) Osmanlı hizmetinde görev almak istediğini Lord Palmerston'a bildirmişti. Jochmus, İstanbul'da bir ay kalmak ve uygun ortam bulduğu takdirde İngiltere'den gelecek diğer subaylarla Osmanlı ordusunu düzenlemek niyetindeydi;[247] Lord Palmerston'un onay vermesi ardından İstanbul'a gitti.[248]

Jochmus, 1839 yılı başında İstanbul'a ulaştı. Kısa süre içinde Osmanlı Devleti'nin genel durumu, ordu ve donanma, Rusya'nın reformları engelleme çabaları hakkında raporlar göndermeye başladı. Bu raporlara göre Rusya, reformlar konusunda padişahı ve Babıâli'yi yanlış yönlendiriyordu. Osmanlı öğrencilerinin farklı Avrupa devletlerine gönderilmesini ve Fransa, İtalya, Avusturya, Prusya'dan yabancı subaylar getirtilmesini tavsiye ederek askeri sistemde kargaşa çıkarmak istiyordu. Jochmus, Osmanlı ordusunun nasıl geliştirilebileceğine ve muhtemel bir İngiliz-Rus Savaşında alınabilecek tedbirlere dair de ayrıntılı bilgiler verdi. Ayrıca savaş planına dair bir harita gönderdi.[249]

246 NA, FO, 78/360, nr. 320, Ponsonby'den Palmerston'a, 30 Kasım 1839.
247 NA, FO, 78/350, Jochmus'tan Palmerston'a, 20 Kasım 1838; NA, FO, 78/350, Backhouse'un Jochmus Hakkında Memorandumu, 30 Kasım 1838.
248 NA, FO, 195/148, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 30 Kasım 1838; NA, FO, 195/148, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 12 Aralık 1838.
249 NA, FO, 78/379, Jochmus'tan Backhouse'a, 03 Şubat 1839.

Resim 8. Jochmus'un İstanbul ve Çanakkale boğazları savunma planı
NA Belgelerinden

Bundan sonraki günlerde, Rusların Çanakkale Boğazı'nı muhtemel işgaline karşı savunma planları hazırladı. Onun bu çalışmaları Lord Palmerston tarafından büyük bir takdirle karşılandı.[250] Aynı planı inceleyen II. Mahmud da planın içeriğini çok beğendi ve uygulanmasını istedi.[251] Ancak kısa bir süre sonra padişahın vefatı üzerine bu gerçekleşemedi.[252] Daha sonraki günlerde Jochmus, Serasker Halil Rıfat Paşa'yla aynı konuda birkaç kez görüştü; fakat bu görüşmelerden somut bir sonuç çıkmadı. Kendine Osmanlı ordusunda herhangi bir görev de teklif edilmedi. Jochmus, bunun üzerine Londra'ya döndü.[253]

Bununla birlikte Jochmus, Doğu Sorununun çözümünde aktif olarak rol almak hedefinden vazgeçmek niyetinde değildi. Londra'ya döndükten sonra da Osmanlı Devleti'nin savunmasıyla ilgili bilgi ve görüşlerini

250 NA, FO, 78/379, Jochmus'tan Backhouse'a, 28 Mart 1839; NA, FO, 78/379, Backhouse'tan Jochmus'a, 20 Mayıs 1839; NA, FO, 78/356, nr. 154, ek. 1, Jochmus'un Memorandumu, 28 Mayıs 1839.
251 NA, FO, 78/379, Jochmus'tan Backhouse'a, 02 Haziran 1839.
252 NA, FO, 78/379, Jochmus'tan Backhouse'a, 10 Temmuz 1839.
253 NA, FO, 78/379, Jochmus'tan Backhouse'a, 26 Temmuz 1839; NA, FO, 78/358, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Eylül 1839; NA, FO, 78/358, Ponsonby'den Palmerston'a, 11 Eylül 1839.

Lord Palmerston'a açıklamaya devam etti ve yeniden Doğu'ya gitmek istediğini bildirdi.[254]

Lord Palmerston, Jochmus'un planlarını, özellikle de M. Ali Paşa'nın etkisiz hale getirilmesiyle ilgili olanları, son derece etkileyici buluyordu.[255] Hatta onun İstanbul ve Çanakkale Boğazı'nın savunmasıyla ilgili memorandumunda yer alan çizimleri, değerlendirilmek üzere kopyalanması için Deniz Kuvvetleri Komutanlığına gönderdi.[256] Ayrıca Kaptan Walker ve General Chrzanowski'nin yanında Jochmus'un da İstanbul'da bulunmasının getireceği avantajları düşünerek, ona görev verilmesi hususunda Babıâli'yi ikna etmesi için Lord Ponsonby'ye talimat gönderdi. Lord Palmerston, Jochmus'un Osmanlı ordusu için Arnavutluk'tan 3.000-4.000 gönüllü asker toplayabileceğine inanıyordu.[257]

Lord Palmerston, 1840 yılı başlarına gelindiğinde hâlâ Avrupa devletlerinin temsilcileriyle birlikte Londra'da Mısır meselesiyle ilgili görüşmeleri sürdürüyordu. Görüşmelerde bir Osmanlı temsilcisinin de bulunması gerektiğine karar verilmesi üzerine, Babıâli'den Londra'ya bir temsilci göndermesi talep edildi.[258] Bunun üzerine Şekib Efendi'nin elçi olarak Londra'ya gönderilmesine karar verildi. Şekib Efendi görev yerine ulaşana kadar, Paris Elçisi Nuri Efendi görüşmelerde Osmanlı tarafını temsil edecekti.[259] Nuri Efendi'nin de görüşmelere katılmasıyla Mısır meselesinin çözümüyle ilgili karara daha da yaklaşıldı.[260]

Aynı günlerde Hüsrev Paşa Chrzanowski'yi, İstanbul ve diğer Osmanlı topraklarının savunmasıyla ilgili yaklaşık bir sene önce hazırladığı memorandumla ilgili konuşmak ve İstanbul'un savunmasıyla ilgili görüşlerini almak üzere makamına davet etti. Chrzanowski'ye göre, M. Ali Pa-

254 NA, FO, 78/379, Jochmus'tan Palmerston'a, 26 Ekim 1839; NA, FO, 78/379, Jochmus'tan Backhouse'a, 13 Aralık 1839.
255 PB, GRE/E/481/8/28, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 29 Ekim 1839.
256 NA, FO, 78/386, Palmerston'dan Deniz Kuvvetleri Komutanlığına, 20 Mayıs 1839.
257 PB, GRE/E/481/8/29, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 02 Aralık 1839.
258 PB, GRE/E/481/9/1, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 25 Ocak 1840.
259 BOA, HAT, nr. 48233, Şubat 1840; BOA, İ. MTZ. (05), nr. 39, 21 Şubat 1840; BOA, İ. MTZ. (05), nr. 36, 25 Şubat 1840; BOA, İ. HR, nr. 107, 25 Şubat 1840; BOA, C. HR, nr. 7130, 11 Mart 1840.
260 PB, GRE/E/481/9/10, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 29 Mart 1840. Şekib Efendi, İstanbul'dan ancak 20 Mart'ta ayrılabildi. NA, FO, 78/393, nr. 63, Ponsonby'den Palmerston'a, 31 Mart 1840.

şa'nın İstanbul'u işgali mümkün değildi. Bununla birlikte, her ihtimale, karşı gerekli tedbirlerin alınması gerekiyordu. Bir süre sonra bu görüşmeye M. Reşid Paşa ve A. Fethi Paşa da katıldı. Hepsi de Chrzanowski'nin planını uygulanabilir buldu. Bu sırada Osmanlı yöneticilerinin gözünde Chrzanowski'nin itibarı oldukça yükselmiş durumdaydı. Bu yüzden Lord Ponsonby, Babıâli'nin onu Osmanlı birliklerinin başına getirmeyi planladığını düşünüyordu.[261] Hüsrev Paşa, gerçekten de Chrzanowski'nin yeteneklerinden ve askeri bilgisinden çok etkilenmişti. Bu yüzden onun hazırladığı savunma planının incelenmesi talimatını verdi.[262] Ardından Chrzanowski'yle birkaç toplantı daha yaptı. Sonuçta, Chrzanowski'ye ülkenin savunması için[263] birliklerin konuşlandırılması gereken noktaları tespit etmesi ve bu noktaların hazırlanması görevi verildi. Bu sırada Londra'dan yeni dönen beş Osmanlı öğrencisi de ona yardım edecekti.[264]

Lord Palmerston, Türkiye'ye gönderdiği subayların Osmanlı savunmasına katkıda bulunmaya ve İstanbul'da bu şekilde itibar görmeye başlamasından çok memnundu. Bu arada Osmanlı ordusunun ve donanmasının geliştirilmesine dair tavsiyelerini uygulamaya geçirmesi için Lord Ponsonby'ye iletmeyi de sürdürüyordu. Üzerinde durduğu en önemli konu, zorla askere almadan vazgeçilmesiydi. Çünkü bu, halk arasında huzursuzluğa sebep olduğu gibi, böyle toplanan deneyimsiz askerler etkili de olamıyorlardı. Lord Palmerston, bunun yerine gönüllü asker toplama yoluna gidilmesini tavsiye ediyordu. M. Ali Paşa bunu Arnavutluk'ta yapmış ve birçok asker toplamıştı. Osmanlıların M. Ali Paşa'dan ders alarak Babıâli'nin de bunu yapmasını bekliyordu. Bu konuda yardımcı olmak üzere de Jochmus'u göndermeyi öneriyordu. O günlerde Londra'da Avrupa devletlerini Mısır valisine karşı bir askeri operasyona ikna etmeye çalışan Lord Palmerston, müttefik donanması arasında az sayıda da olsa Osmanlı donanmasına ait gemilere ihtiyaç duyacaklarını biliyordu. Çünkü Müslümanlar, sırf Hıristiyan güçlerin oluştura-

261 NA, FO, 78/393, nr. 62, Ponsonby'den Palmerston'a, 23 Mart 1840.
262 PB, GRE/E/637/116-117, Vogorides'ten Ponsonby'ye, 13 Nisan 1840.
263 Burada söz konusu edilen savunma, M. Ali Paşa'nın Anadolu'ya girmesine karşı alınacak tedbirlerle ilgilidir. Özellikle de İbrahim Paşa'nın 1833'teki gibi İstanbul'u işgal etmeye kalkabileceği ihtimali üzerinde durulmaktaydı. NA, FO, 78/394, nr. 100, Ponsonby'den Palmerston'a, 13 Mayıs 1840.
264 NA, FO, 78/393, nr. 86, Ponsonby'den Palmerston'a, 25 Nisan 1840. Bu beş öğrenci, Selim Efendi, Tahir Efendi, Mahmud Efendi, Halil Efendi ve İbrahim Efendi'dir.

cağı bir donanmaya büyük bir direnç gösterebilirdi. Bu yüzden Lord Ponsonby'ye, Osmanlı donanmasının mevcut durumu ve donanmada yapılacak reform konusuyla yakından ilgilenme talimatı verdi.[265]

Lord Ponsonby, Lord Palmerston bu talimatı vermeden bir süre önce, Osmanlı donanmasıyla ilgili araştırmalara zaten başlamıştı. Bu konuda Kaptan Walker'dan bir rapor hazırlamasını istemişti. Kaptan Walker, bu doğrultuda, etkili ve modern bir eğitim için Mühendishane-i Bahri Hümayunda yapılması gereken değişikliklere ve bir Osmanlı gemisinin "okul gemi" olarak kullanılmasına dair iki rapor yazdı. Kaptan Walker'a göre, Osmanlı donanmasında köklü reformlara ihtiyaç vardı. Çünkü donanmada "sadece öğrenciler değil aynı zamanda rütbeli denizcilerin tümü yetersiz düzeyde" idi. Kaptan Walker, Mühendishanede yapılması gereken değişikliklerle ilgili 11 maddelik bir liste de hazırladı. Bunlar arasında öğrencilerin ve hocaların şartlarının iyileştirilmesi, zamanın etkili bir şekilde kullanılması, talebelerin Fransızca öğrenmeye teşvik edilmesi, denizcilikle ilgili Türkçe kitapların basılması gibi öneriler yer alıyordu. Okul gemi projesiyle ilgili ise 14 maddelik bir liste söz konusuydu. Bunlar arasında da gemide eğitime alınacakların okuma yazma bilenlerden seçilmesi, gemide bulunacakların birbirlerine sahip olduğu bilgi ve deneyimi aktarması, başarılı subayların terfi ettirilmesi gibi hususlar bulunuyordu. Kaptan Walker'ın bu önerileri, kısa bir süre önce denizcilik alanında yeniden yapılanmaya gitmek ve yapılacak reformları görüşmek üzere Babıâli tarafından oluşturulan Bahriye Meclisi'ne[266] sunuldu. Raporda yer alan tavsiyeler söz konusu mecliste kabul gördükten sonra padişahın da onayından geçirilerek, bunların zaman içinde uygulamaya geçirilmesine karar verildi.[267]

Lord Ponsonby, Lord Palmerston'un yukarıda sözü geçen talimatını aldıktan sonra, Osmanlı donanmasının nitelik ve niceliğiyle ilgili yeni bir rapor hazırlamasını Kaptan Walker'dan istedi. Kaptan Walker'ın araştırma-

265 PB, GRE/E/481/9/15, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 20 Nisan 1840.
266 Bahriye Meclisi, 1840 yılının ilk aylarında oluşturulmuştur. İlk meclisin başkanlığına Liman Reisi İbrahim Bey getirilmiştir. Bahriye Meclisi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Gencer, *age.*, s. 149-151.
267 NA, FO, 78/393, nr. 81, Ponsonby'den Palmerston'a, 21 Nisan 1840; NA, FO, 78/393, nr. 81, ek. 1, Walker'dan Ponsonby'ye, 20 Nisan 1840; NA, FO, 78/393, nr. 81, ek. 2, Walker'dan Ponsonby'ye, 27 Ocak 1840.

ları sonucu ulaştığı sonuçlar hiç olumlu değildi. Ona göre donanmada, A. Fevzi Paşa asıl donanmayı İskenderiye'ye kaçırdığı için, yeterli sayıda gemi bulunmuyordu. Mevcut gemilerin birçoğu da denize indirilebilecek durumda değildi. Donanmaya bağlı 1100 öğrenci vardı; ancak bunların çoğu denizcilikle ilgili hemen hemen hiçbir şey bilmiyordu.[268]

İngiliz hükümetinin Osmanlı ordusu ve donanmasıyla ilgili yaptırdığı bu araştırmalar ve İngiliz politikasında Osmanlı lehine yaşanan değişim saray ve Babıâli'nin dikkatinden kaçmıyordu. O günlerde İskenderiye konsolosunun M. Ali Paşa'ya karşı kullandığı sert ifadeler ve Amiral Stopford'a Osmanlı Devleti'ni koruması yönünde verilen kesin emir de memnuniyetle karşılandı. Bu memnuniyetin bir göstergesi olarak, padişahın da onayıyla, İngiltere'nin izlediği politikadan dolayı Lord Ponsonby'ye resmi olarak teşekkür edildi.[269]

Gerçekten de İngiltere, Fransa'nın M. Ali Paşa'ya açıkça destek vermeye başladığı,[270] Rusya'nın doğrudan M. Ali Paşa ile anlaşılması yönünde Babıâli'ye gizlice baskı yaptığı[271] bir dönemde, 1832 yılının tam aksine, Osmanlıları koruma adına aktif bir politika izlemekteydi. Lord Palmerston'un İngiliz donanmasının Çanakkale Boğazı yakınında beklemesi ve padişah çağıracak olursa derhal İstanbul'a gitmesine dair verdiği talimat bunun açık bir göstergesiydi.[272]

Bu sırada Chrzanowski, İstanbul'un denizin yanı sıra karadan da savunulması yönündeki çalışmaları sürdürüyordu. Chrzanowski, 18.000 kişilik bir Osmanlı birliğinin İznik-Üsküdar arasına konuşlandırılması gerektiğini tespit etmişti. Diğer savunma noktalarının belirlenmesi işlemini

268 NA, FO, 78/394, nr. 109, Ponsonby'den Palmerston'a, 26 Mayıs 1840; NA, FO, 78/394, nr. 109, ek. 1, Walker'dan Ponsonby'ye, 23 Mayıs 1840.
269 BOA, İ. MTZ. (05), nr. 56, 03 Mayıs 1840; BOA, İ. MTZ. (05), nr. 56, lef. 2, 13 Mart 1840.
270 Fransa, Londra'daki görüşmelerde M. Ali Paşa'ya açıkça destek verdiği gibi, onunla doğrudan anlaşılması konusunda M. Reşid Paşa'ya baskı yapmaktaydı. NA, FO, 78/394, Ponsonby'den Palmerston'a, 29 Mayıs 1840. M. Reşid Paşa, böyle bir isteği kabul etmeyecekleri konusunda Lord Ponsonby'ye garanti vermiştir. NA, FO, 78/395, nr. 134, Ponsonby'den Palmerston'a, 01 Temmuz 1840; BOA, İ. MTZ. (05), nr. 68, 06 Temmuz 1840; BOA, İ. MTZ. (05), nr. 68, lef. 2, 28 Haziran 1840.
271 Rusya ile ilgili bu iddia Lord Ponsonby'ye aittir. Lord Palmerston bu iddiaya inanmamakla birlikte, Fransa'nın M. Ali Paşa'ya destek verdiğini kabul etmekteydi. PB, GRE/E/481/9/21, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 12 Mayıs 1840.
272 NA, FO, 195/162, nr. 67, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 08 Mayıs 1840.

de sürdürmekteydi. Lord Ponsonby bu planın uygulanması durumunda İbrahim Paşa'nın İstanbul'a saldırmasının "bir çılgınlık" olacağını düşünüyordu.[273] Lord Ponsonby, M. Ali Paşa'ya karşı alınan bu etkili tedbirlerin "bütün dünyaya Osmanlı Devleti'nin ölü bir bedenden daha iyi durumda olacağını göstereceğine" inanıyordu.[274] Lord Palmerston da Chrzanowski'nin önerdiği bu tedbirlerin alınması gerektiği kanaatindeydi. İngiltere ve müttefik devletleri, Osmanlı Devleti'ni korumakta kararlıydı. Ancak Lord Palmerston'a göre ordusu Nizip'te ağır bir yenilgiye uğrayan ve donanması M. Ali Paşa'nın elinde bulunan Osmanlıların kendi savunma araçlarından yoksun olması, bu hususta büyük dezavantaj oluşturmaktaydı. Bu sebeple M. Reşid Paşa'ya, enerjik politikasına devam etmesi ve Osmanlı ordusunu ve donanmasını mümkün olduğunca güçlendirmekle meşgul olması mesajını gönderdi. Çünkü İngiliz dışişleri bakanı, Osmanlı ordusu ve donanmasının bir an önce müttefik kuvvetlere yardım edebilecek düzeye getirilmesini istiyordu.[275]

Operasyona Hazırlık ve İngiliz Subaylara Komuta Yetkisi Verilmesi

Avrupa devletlerinin Mısır meselesine çözüm bulma amacıyla sürdürdüğü görüşmeler sonuçlanmış (15 Temmuz 1840); İngiltere, Avusturya, Rusya ve Prusya aralarında bir anlaşma ve bununla bağlı bir senet imzalamışlardı. Anlaşmaya göre bu dört devlet Mısır meselesinin çözümü konusunda ayrı bir senette yer alan bir çözüm önerisi geliştirmişlerdi; M. Ali Paşa'ya bunu kabul ettirmek üzere de her türlü tedbiri almak konusunda anlaşmışlardı. Senede göre, Mısır valiliği miras yoluyla babadan oğluna geçmek üzere M. Ali Paşa'da kalacak, ayrıca Akka valiliğini ve güney Suriye'deki hâkimiyetini sürdürecekti. Bu teklifi on gün içinde kabul etmezse elinde sadece Mısır valiliği kalacaktı. Sonraki on gün içinde bunu da reddederse, bu kez babadan oğula geçmeksizin, yalnız Mısır valiliğiyle yetinmek

273 NA, FO, 78/394, nr. 103, Ponsonby'den Palmerston'a, 15 Mayıs 1840.
274 NA, FO, 78/394, nr. 107, Ponsonby'den Palmerston'a, 26 Mayıs 1840. Lord Ponsonby, İstanbul'un savunmasına yönelik alınacak bu tedbirlerin özellikle Fransız politikası üzerinde etkili olacağını, bu sayede Fransa'nın Osmanlı Devleti'nin *"ölü bir beden"* olduğu iddiasının aksinin ispatlanacağını düşünmekteydi. NA, FO, 78/394, nr. 112, Ponsonby'den Palmerston'a, 29 Mayıs 1840.
275 PB, GRE/E/481/9/26, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 04 Temmuz 1840.

zorunda bırakılacaktı.[276] Fransa, dışta bırakılarak böyle bir anlaşmanın yapılması, Paris'te büyük bir şok etkisi uyandırdı. Kısa sürede politikacılar ve halk arasında M. Ali Paşa'yı korumak uğruna gerekirse savaşılması dile getirilmeye başlandı.[277] Fransa Kralı Louis Philippe ise kendisinin çok zor bir durumda bırakıldığını ve anlaşmayı Avrupa barışı için tehlikeli bulduğunu açıklamakla yetindi.[278]

Lord Palmerston, anlaşmanın hükümlerini vakit kaybetmeden yürütmekte kararlıydı. Çünkü bu anlaşmayı "Osmanlı İmparatorluğu'nu destekleyen bir Avrupa Anlaşması" olarak niteliyordu. Ayrıca M. Ali Paşa'nın ilk on gün içinde teklifi kabul etmemesini, böylece Suriye'nin de elinden alınmasını temenni ediyordu. Bu yüzden anlaşmanın en kısa zamanda padişaha onaylatılmasını istiyordu. Lord Palmerston, M. Ali Paşa'nın teklifleri kabul etmeyeceğinden öylesine emindi ki ona karşı düzenlenecek operasyonun hazırlıklarını başlatmış; bu çerçevede General Jochmus'a İstanbul'a hareket emri vermişti.[279]

Lord Palmerston, Anadolu'daki ya da Suriye'deki Osmanlı birliklerini düzenleme işinin Jochmus'a verilmesini arzu ediyordu.[280] Çünkü müttefiklerin düzenleyeceği operasyonda onun büyük bir rol oynayacağı kanaatini taşımaktaydı.[281] Jochmus ile birlikte Charles Smith ve Kont Nuget'in gönderilmeleri için hazırlıklar başlatıldı.[282] Daha önce İstanbul'da bulunan Du Plat'ın ise yanındaki ekiple birlikte[283] Osmanlı topçu birliğini ve Mühendishaneyi düzenlemesine karar verildi.[284] Bu doğrultuda İspanya'da bu-

276 Armaoğlu, *age.*, s. 213–214; Anderson, *age.*, s. 118–119; McGregor, *age.*, s. 117. Anlaşmanın tam metni ile söz konusu ayrı senet *The Times*'da yayınlanmıştır. *The Times*'a göre bir de Boğazlarla ilgili gizli protokol söz konusudur. *The Times*, nr. 17463, 15 Eylül 1840, s. 3; *The Times*, nr. 17470, 23 Eylül 1840, s. 3.
277 Armaoğlu, *age.*, s. 214–215.
278 NA, FO, 195/163, nr. 131, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 11 Ağustos 1840.
279 NA, FO, 195/162, nr. 103, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 15 Temmuz 1840; PB, GRE/E/481/9/34, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 15 Temmuz 1840.
280 NA, FO, 195/163, nr. 129, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 03 Ağustos 1840.
281 PB, GRE/E/481/9/29, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 09 Temmuz 1840.
282 PB, GRE/E/481/9/43, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 25 Temmuz 1840.
283 Du Plat'la birlikte İstanbul'a gitmek üzere Collier, Wood ve Dickson adlı teğmenler ve bir de askeri teknisyen görevlendirilmiştir. NA, FO, 78/422, Ordu Donatım Ofisinden Backhouse'a, 08 Ağustos 1840; NA, FO, 78/422, Backhouse'tan Ordu Donatım Ofisine, 14 Ağustos 1840.
284 PB, GRE/E/481/9/48, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 14 Ağustos 1840; NA, FO, 78/421, Palmerston'dan Deniz Kuvvetleri Komutanlığına, 25 Temmuz 1840; NA, FO, 78/422, Palmerston'dan Vivan'a,

lunan bazı İngiliz istihkâm subayları ve madenciler de Akdeniz'deki İngiliz donanmasına yönlendirildi.[285] O sırada Erzurum'da bulunan Kaptan Cameron da İstanbul'a gitme emri aldı.[286]

Lord Palmerston, M. Ali Paşa'ya karşı düzenlenecek operasyon için yalnızca subay takviyesinin yeterli olmayacağını biliyordu. Bu yüzden birliklerin ihtiyaç duyacağı miktarda cephane ve 5.000 silahın Osmanlı ordusuna verilmesi emrini Amiral Stopford'a gönderdi.[287] Suriye'de İbrahim Paşa'ya karşı ayaklanmaya hazır halka silah verilmesine, İbrahim Paşa'nın askerlerine iki kat ücret teklif edilmesine ve Kıbrıs'a 5.000 Osmanlı askeri transfer edilmesine dair Babıâli'ye baskı yapması için Lord Ponsonby'ye talimat verdi.[288] Kısa bir süre içinde de M. Ali Paşa'ya karşı düzenlenecek operasyona dair hazırlattığı planları İstanbul'a gönderdi.[289] Tüm bu hazırlıklar, asi Mısır valisine karşı çok yakında büyük bir operasyonun başlatılacağını gösteriyordu.

Bu esnada M. Ali Paşa, Avrupa devletleri karıştırılmadan doğrudan kendisiyle anlaşılması yönünde padişahı ikna etmesi için Sami Bey isminde bir adamını İstanbul'a gönderdi. Fransız Elçisi Pontois de Sami Bey'le M. Reşid Paşa'ya bu yönde baskı yapıyordu. Ancak M. Reşid Paşa onlara, Avrupa devletleriyle vardıkları anlaşmanın dışına çıkmayacaklarını kesin bir dille ifade etti.[290] Bu olaydan sonra Avrupa devletlerinin imzaladıkları anlaşmayı padişahın kabul ettiğine dair M. Reşid Paşa'nın resmi yazısı İngiliz elçiliğine ulaştı.[291]

20 Ağustos 1840; NA, FO, 78/422, Palmerston'dan Nuget'e, 22 Ağustos 1840.

285 NA, FO, 78/421, Palmerston'dan Ordu Donatım Ofisine, 18 Temmuz 1840.

286 NA, FO, 78/422, Palmerston'dan Hill'e, 28 Ağustos 1840.

287 NA, FO, 195/162, nr. 105, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 17 Temmuz 1840; NA, FO, 195/162, nr. 115, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 24 Temmuz 1840. Bu silah ve cephaneler İngiltere'nin Malta'daki cephaneliğinden temin edilecekti. NA, FO, 78/421, Palmerston'dan Deniz Kuvvetleri Komutanlığına, 17 Temmuz 1840.

288 NA, FO, 78/421, Palmerston'dan Deniz Kuvvetleri Komutanlığına, 27 Temmuz 1840.

289 Fransızca olarak hazırlanmış üç adet planda, M. Ali Paşa'nın sahip olduğu ordu ve elinde tuttuğu arazi göz önünde bulundurularak, müttefik donanma ve ordularının nasıl bir harekât tarzı izlemesi gerektiği açıklanmaktaydı. İbrahim Paşa'nın İstanbul'a ani bir saldırıda bulunması ihtimali sebebiyle İstanbul ve Boğazlarda gerekli tedbirlerin alınması gerektiği belirtilmekteydi. PB, GRE/E/481/9/53–59, Palmerston'dan Ponsonby'ye, ek. 1–2, 21 Ağustos 1840.

290 NA, FO, 78/395, nr. 153, Ponsonby'den Palmerston'a, 22 Temmuz 1840; Baysun, *agm.*, s. 734–735.

291 NA, FO, 78/395, nr. 163, ek. 1, M. Reşid Paşa'dan Ponsonby'ye, 05 Ağustos 1840.

Bu kararın somut bir göstergesi olarak bir Osmanlı memuru, yukarıda bahsi geçen senedi M. Ali Paşa'ya götürmesi için yola çıkarıldı.[292] Ardından Mısır ordusuna karşı ayaklanan Suriye halkına verilmek üzere hazırlanan silah ve cephanelerle yüklü Osmanlı gemileri Mustafa Efendi'nin[293] komutanlığında Suriye'ye hareket etti.[294] Böylece Babıâli, Fransa'nın ve M. Ali Paşa'nın baskılarına karşı mevcut politikasını kesinlikle değiştirmeyeceğini, Avrupa devletleriyle varılan anlaşmaya sadık kalacağını gösterdi.

Aynı günlerde, Osmanlı gemilerinden oluşturulan küçük bir filo, Akdeniz'deki İngiliz donanmasıyla birleşmek ve Suriye üzerinde yapılacak operasyona katılmak üzere İstanbul'dan ayrılmaya hazırlanıyordu. Bu filoyu Kaptan Walker idare edecekti. Kendine resmi bir görev ve rütbe verilmediği için ondan gemi mürettebatına talimatlarını İbrahim Bey aracılığıyla iletmesi istendi. Fakat Kaptan Walker, İbrahim Bey'in kendinden düşük rütbeli olması ve bir aracıyla gemileri etkili bir şekilde yönetemeyeceği gerekçelerini öne sürerek bu şartları kabul edemeyeceğini açıkladı. Aslında söz konusu mesele, 1834 yılından beri Lord Palmerston ve Babıâli arasında bir türlü aşılamayan İngiliz subayların komuta yetkisine sahip olup olamayacakları meselesiyle ilgiliydi. O tarihe kadar Babıâli, İngiliz dışişleri bakanının tüm ısrarlarına karşın, bu konuda taviz vermemişti. Bunda, dini kuralların böyle bir duruma izin vermemesi yanında, Rusya'nın ve Avusturya'nın itirazları da önemli derecede etkili olmuştu. Fakat 1840'a gelindiğinde koşullar tamamen değişti. Rusya ve Avusturya, Mısır meselesinin çözümünde İngiltere ile müttefik oldu. M. Ali Paşa'ya karşı girişilecek mücadelede adeta Osman Devleti'nin geleceği belirlenecekti ve bu olağanüstü koşullarda aşılamayacak kural ya da gelenek neredeyse yok gibiydi. Neticede konu Babıâli'de görüşüldü. M. Reşid Paşa'nın da etkisiyle Kaptan Walker'a filo komutasının verilmesi görüşü ağırlık kazandı. Padişahın da buna onay vermesiyle (6 Ağustos 1840), tarihte ilk kez bir Hıristiyan, Osmanlı askerlerinin komutanı olarak tayin edildi. Bu, altı senedir Lord Palmerston'un

292 NA, FO, 78/395, nr. 164, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Ağustos 1840.

293 Mustafa Efendi, eğitim için Londra'ya 1835'te gönderilen grup içinde yer almış, İngiliz gemilerinde tecrübe kazandıktan sonra İstanbul'a dönerek Osmanlı donanmasında göreve başlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. III. Bölüm.

294 NA, FO, 78/395, nr. 171, Ponsonby'den Palmerston'a, 09 Ağustos 1840.

İngiliz subaylara verilmesi için mücadele ettiği bir yetkiydi. Lord Ponsonby bu gelişmenin önemini şöyle vurguladı: "Şimdiye kadar hiçbir gâvur Türklere komuta etmedi."[295] Bir İngiliz gazetesinde de Kaptan Walker'ın Walker Paşa adını aldığı ve onun Osmanlı tarafından "saygınlığı kabul edilmiş ilk kâfir" olduğu ifade edildi.[296]

Bu bilgi Londra'ya ulaştığında Lord Palmerston, yıllardır adeta bir kısır döngüye dönüşen bu meselede, arzu ettikleri sonuca ulaşmanın mutluluğunu yaşadı. Bu konuda Lord Ponsonby'ye şunları yazdı:

> M. Reşid Paşa'ya tebriklerimi ilet. Bu gelişme İngiltere için çok önemli; fakat bu, bizden daha çok sultanın adına gerçekten büyük bir avantaj sağlayacaktır. Kaptan Walker'a bu görevin verilmesi, sadece mevcut durumun kurtarılması için değildir. Bu, aynı zamanda Osmanlı donanmasının yeniden yapılandırılması için bir temel oluşturacaktır.[297]

Lord Palmerston, Lord Ponsonby'yi de son günlerde gösterdiği performans sebebiyle övmekteydi. Bu övgü, Kaptan Walker'ın görevlendirilmesi yüzünden olduğu kadar, Fransa'nın ve M. Ali Paşa'nın İstanbul'daki faaliyetlerine karşı diğer Avrupa elçilerini yönlendirerek Babıâli'nin de kararlı bir tutum izlemesine yardım ettiği içindi. Uzun süredir ona karşı sert eleştirilerde bulunan Metternich bile, Lord Ponsonby hakkında olumlu sözler söylemeye başladı. Lord Palmerston aynı mektubunda tüm Suriye'yi M. Ali Paşa'nın elinden alıp padişaha vermek istediğini, bu amaçla sonbaharda İngiliz, Avusturya ve Osmanlılara ait 18 gemilik bir donanma oluşturulacağını da haber veriyordu.[298]

295 NA, FO, 78/396, nr. 175, Ponsonby'den Palmerston'a, 16 Ağustos 1840; NA, FO, 78/396, nr. 181, ek. 1, Walker'dan Ponsonby'ye, 17 Ağustos 1840.
296 *John Bull*, nr. 1053, 13 Şubat 1841, s. 84.
297 PB, GRE/E/481/9/62, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 03 Eylül 1840.
298 PB, GRE/E/481/9/62, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 03 Eylül 1840; NA, FO, 195/163, nr. 163, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 10 Eylül 1840. Lord Palmerston'un Kaptan Walker'a komuta yetkisi verilmesiyle ilgili Babıâli'ye gönderdiği teşekkür mektubu için bkz. BOA, İ. MTZ. (05), nr. 101, 18 Ekim 1840; BOA, İ. MTZ. (05), nr. 101, lef. 1.

Suriye Operasyonu: M. Ali Paşa'ya Boyun Eğdirilmesi

İngiltere ve diğer Avrupa devletlerinin M. Ali Paşa'ya karşı askeri operasyon hazırlıklarını sürdürdüğü bir sırada Fransa'da adeta kıyamet kopuyordu. Paris'te, Mısır valisini korumak adına diğer devletlerle savaşıp savaşmama konusunda tartışmalar sürüyordu. İstanbul'daki Fransız Elçisi Pontois ise hâlâ Babıâli'yi M. Ali Paşa ile anlaşmaya ikna etmeye çabalıyordu. Özellikle de M. Reşid Paşa'ya izlediği politikayı değiştirmesi için tehdit derecesinde baskı yapıyordu. Lord Ponsonby bunun üzerine 15 Temmuz Anlaşmasını imzalayan devletlerin elçilerini de yanına alarak, ona verdikleri desteği göstermek için, M. Reşid Paşa'yı ziyaret etti. Burada ona, Fransa'nın herhangi bir saldırıya cesaret edemeyeceğini ve her koşulda dört Avrupa devletinin yanlarında olduğu garantisini verdiler.[299] Bununla birlikte Lord Ponsonby, Çanakkale Boğazı yakınlarındaki Fransız donanmasının İstanbul'a ya da İngiliz gemilerine ani bir saldırı olasılığının bulunduğunu da biliyordu. Bu sebeple Kaptan Walker'dan İstanbul'dan hareketini bir süre ertelemesini istedi.[300] Ancak bir süre sonra Fransız elçisinin tavrını değiştirmesi üzerine Kaptan Walker, Osmanlı filosuyla İstanbul'dan ayrıldı.[301]

Bu arada M. Ali Paşa'ya verilen ilk on günlük süre doldu. Böylelikle Mehmet Ali Paşa, Avrupa devletlerinin ilk teklifini reddetmiş oldu. Buna karşın Mısır valisi, Lord Ponsonby'nin İskenderiye'den aldığı istihbarata göre, bu kararından dolayı pişmandı.[302] 11 Eylül'de İngiliz donanması Beyrut'u bombaladı ve Osmanlı askerleri kıyıya çıkarıldı.[303] Bundan üç gün sonra Babıâli, M. Ali Paşa'yı üzerinde bulunan tüm valiliklerden azlettiğini açıkladı.[304] Bu sırada Lord Palmerston, Amiral Stopford'a Mısır kuvvetlerinin Suriye'de hareket etmesini engellemesi, Mısır ve Suriye arasındaki

299 NA, FO, 78/396, nr. 182, Ponsonby'den Palmerston'a, 19 Ağustos 1840.
300 NA, FO, 78/396, nr. 181, Ponsonby'den Palmerston'a, 18 Ağustos 1840.
301 NA, FO, 78/396, nr. 190, Ponsonby'den Palmerston'a, 26 Ağustos 1840.
302 NA, FO, 78/396, nr. 199, Ponsonby'den Palmerston'da, 12 Eylül 1840; NA, FO, 78/396, nr. 199, ek. 1, Alison'dan Ponsonby'ye, 12 Eylül 1840.
303 NA, FO, 78/415, Jochmus'tan Ponsonby'ye, ek. 1, 19 Eylül 1840; NA, FO, 78/397; nr. 220, ek. 1, Wood'tan Ponsonby'ye, 13 Eylül 1840; Anderson, *age.*, s. 120.
304 NA, FO, 78/396, nr. 207, Ponsonby'den Palmerston'a, 14 Eylül 1840; NA, FO, 78/396, nr. 207, ek. 1, Sadrazamdan M. Ali Paşa'ya, 14 Eylül 1840; Stapleton, *age.*, s. 69.

tüm bağlantıyı kesmesi talimatını verdi.[305] Hemen ardından Suriye'ye ve Mısır'a abluka uygulanmasına dair Babıâli'nin kararı Fransız elçisine bildirildi. Aynı günlerde Lübnan'da da Mısır ordusuna karşı bir gerilla savaşı başlatıldı.[306]

Lord Palmerston, M. Ali Paşa'nın ilk teklifi reddetmiş olmasından çok memnundu. Böylece tüm Suriye elinden alınabilecekti. Lord Palmerston, bu amaçla yapılacak askeri operasyonda rol alacak İngiliz subaylarla ilgili çalışmaları da tüm hızıyla sürdürüyordu. Askeri harekâtta tüm yönetimin İngiliz subaylarda olmasını, Osmanlı subaylarının onların talimatlarını dinlemesini istiyordu.[307]

Bir süre önce Türkiye'ye gitme talimatı alan subaylar hazırlıklarını tamamlayarak İstanbul'a hareket ettiler. Ancak Lord Palmerston, planlanan çapta bir operasyon için bunların yeterli olmayacağını biliyordu. Yetersiz durumdaki Osmanlı subaylarıyla, ordunun etkili bir şekilde yönetilmesi mümkün görünmüyordu. Bu yüzden üst rütbeli birçok yeni İngiliz subayını, M. Ali Paşa'ya karşı düzenlenecek operasyonda görev almak üzere görevlendirdi. Ayrıca ağır silahlarla birlikte topçu sınıfından 20, istihkâm sınıfından 10 kişi de Suriye'ye gönderilmek üzere hazırlandı.[308]

305 NA, FO, 195/163, nr. 159, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 04 Eylül 1840.
306 NA, FO, 78/396, nr. 202, Ponsonby'den Palmerston'a, 16 Eylül 1840; NA, FO, 78/396, nr. 203, Ponsonby'den Palmerston'a, 17 Eylül 1840; NA, FO, 78/396, nr. 204, Ponsonby'den Palmerston'a, 17 Eylül 1840; Anderson, *age.*, s. 120.
307 PB, GRE/E/481/9/73, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 17 Eylül 1840.
308 NA, FO, 78/423, Palmerston'dan Ordu Donatım Ofisine, 16 Ekim 1840. Du Plat, yanında dört subay ve bir askeri teknisyenle İstanbul'a gönderilmekteydi. NA, FO, 195/163, nr. 170, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 14 Eylül 1840. Du Plat'ın ekibinde yer alan Teğmen Dickson'un hastalanması üzerine, yerine Kaptan Williams ekibe dahil edilmiştir. NA, FO, 78/426, Backhouse'tan Ordu Donatım Ofisine, 16 Aralık 1840; NA, FO, 78/426, Ordu Donatım Ofisinden Backhouse'a, 22 Aralık 1840. Kont Nugent, Avusturya donanmasında görev yapmıştı. Mısır'ı ve Suriye'yi çok iyi bilmekteydi. Lord Palmerston'un Osmanlı savaş gemilerinin düzenlenmesinde kullanılmasını istemekteydi. NA, FO, 195/163, nr. 140, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 22 Ağustos 1840. NA, FO, 195/164, nr. 194, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 15 Ekim 1840. Bu subaylar şunlardı: Binbaşı Colquhoun, Binbaşı Alderson, Albay Macintosh, Yarbay Rose, Binbaşı Niven, Kaptan Wilbraham, Kaptan Bocchiciampi, Kaptan Scott, Kaptan Harvey, Kaptan Robe, Kaptan Considine ve Kaptan Churchill. NA, FO, 78/423, Palmerston'dan Hill'e, 09 Ekim 1840; NA, FO, 78/423, Palmerston'dan Ordu Donatım Ofisine, 19 Ekim 1840; NA, FO, 78/423, Hill'den Palmerston'a, 13 Ekim 1840; NA, FO, 78/423, Ordu Donatım Ofisinden Backhouse'a, 13 Ekim 1840; NA, FO, 78/424, Palmerston'dan İngiliz subaylara, 20 Eylül 1840; NA, FO, 195/164, nr. 201, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 17 Ekim 1840; PB, GRE/E/481/10/11, 13, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 17 Eylül 1840.

Bu sırada General Jochmus, İbrahim Paşa kuvvetlerine karşı savaşa hazırlıklarını Suriye'de sürdürüyordu. Ancak kendine henüz komuta yetkisi verilmemişti. Bu yüzden birliklerin düzenlenmesi için, kendisinin ya da diğer bir kişinin yetkilendirilmesini talep ediyordu.[309] Lord Palmerston da bu yönde Babıâli'ye baskı yapılması için İngiliz elçisine talimat göndermişti.[310] Bunun üzerine Lord Ponsonby M. Reşid Paşa ile görüşerek, Kaptan Walker gibi General Jochmus'a da komuta yetkisi verilmesi gerektiğini bildirdi. M. Reşid Paşa, bu isteği olumlu karşıladı. Ayrıca Jochmus'a yardımcı olması için Londra'da eğitim gördükten sonra İstanbul'a dönen Tahir Bey ve arkadaşlarını Suriye'ye gönderme kararı aldı.[311] Bir süre sonra Babıâli, Jochmus'a Ferik rütbesi verildiğini açıkladı. Jochmus, İzzet Paşa'nın üstünde bir yetkiye sahip olacaktı.[312] Sir Charles Smith ise hepsinin üstünde Suriye'deki tüm kuvvetlerin komutanlığına atandı.[313] Böylece Müslüman olmayan üç kişi, Kaptan Walker, General Jochmus ve General Smith resmen Osmanlı ordusunda ve donanmasında komuta mevkilerine getirilmiş oldu.

Bir süre sonra Jochmus, İbrahim Paşa kuvvetlerine karşı girdikleri mücadelede kazandıkları başarıyı (26 Eylül) haber verdi.[314] Bu olayın ardından İbrahim Paşa ordusuna karşı, İngiliz subayların idaresindeki Osmanlı güçlerinin üstünlüğü kesinleşti. Birçok Mısır askeri de esir alındı. Amiral Stopford'un yardımcısı Tuğamiral Napier de denizden baskı uyguluyordu.[315] Napier'in baskısı karşısında İbrahim Paşa güçleri dayanamadı ve 10 Ekim'de Beyrut ele geçirildi.[316] Aynı tarihte Lord Palmerston, Stopford'a Akka'nın da ele geçirilmesi talimatını gönderdi.[317]

309 NA, FO, 78/415, Jochmus'tan Ponsonby'ye, 19 Eylül 1840.

310 NA, FO, 195/165, nr. 229, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 09 Kasım 1840.

311 NA, FO, 78/397, nr. 220, ek. 9, Alison'dan Ponsonby'ye, 27 Eylül 1840.

312 NA, FO, 78/397, nr. 225, Ponsonby'den Palmerston'a, 04 Ekim 1840; NA, FO, 78/415, Jochmus'tan Ponsonby'ye, 13 Ekim 1840. Bundan bir süre önce Lord Ponsonby'nin talebiyle, Kıbrıs'a gönderilen Osmanlı birliklerinin başında bulunan Prusyalı subayın yerine bir İngiliz subay getirilmiştir. BOA, İ. MTZ. (05), nr. 83, 01 Eylül 1840.

313 NA, FO, 78/397, nr. 222, Ponsonby'den Palmerston'a, 29 Eylül 1840; NA, FO, 78/397, nr. 222, ek. 2, Ponsonby'den Palmerston'a, 30 Eylül 1840.

314 NA, FO, 78/415, ek. 1, Jochmus'tan Ponsonby'ye, 26 Eylül 1840.

315 NA, FO, 78/415, Jochmus'tan Ponsonby'ye, 02 Ekim 1840; NA, FO, 78/397, nr. 223, Ponsonby'den Palmerston'a, 04 Ekim 1840.

316 Anderson, *age.*, s. 120.

317 NA, FO, 195/164, nr. 187, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 05 Ekim 1840.

Lord Palmerston, askerlerin lojistik bakımdan desteklenmedikçe başarılı olamayacaklarını biliyordu. Bu amaçla Dr. Davy önderliğindeki bir grup doktoru da askerler için gerekli tıbbi organizasyonu yapmak ve daha sonra İstanbul'da modern bir tıp okulu kurmak üzere İstanbul'a gönderdi. Ayrıca ordunun yemek işlerini düzenlemek için üç levazım subayı görevlendirdi. Lord Palmerston, Avusturya'nın ve Rusya'nın Mısır meselesinde İngiltere ile ittifak yapmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin güçlenmesini istemediklerini, kendilerininse Osmanlıları güçlü görmek istedikleri için bu şekilde destek verme gayreti içinde olduklarını Lord Ponsonby'ye bildirdi. Lord Palmerston'un bu sırada asıl amacı, Avusturya'nın ve Rusya'nın muhalefetine rağmen M. Ali Paşa'nın elinden Mısır'ı da alabilmekti.[318]

Bu sırada neredeyse tüm Avrupa'yı karşısına alan M. Ali Paşa iyice köşeye sıkışmış durumdaydı. Görevden alındığına dair padişahın fermanına karşılık gönderdiği cevapta, padişaha bağlı olduğunu, barış yapmak istediğini bildirdi. Ardından bu konuda Fransa'nın aracılığına başvurdu.[319] Buna karşılık M. Reşid Paşa, müttefiklerin bilgisi dışında bir anlaşma yapmayacaklarını M. Ali Paşa'ya bildirdi.[320]

Askeri sahadaki dengeler de hızla M. Ali Paşa aleyhine değişmekteydi. Amiral Stopford, İbrahim Paşa'yı bulunduğu yerde kıstırdı.[321] Uzun zamandır Suriye'de görev yapan Richard Wood'tan[322] da Suriyeli aşiret reislerinin çoğunun Mısır ordularına karşı savaşmaya ikna edildiği haberi

318 PB, GRE/E/481/10/1–3, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 05 Ekim 1840; NA, FO, 78/422, Palmerston'dan Hill'e, 19 Eylül 1840; NA, FO, 78/422, Hill'den Palmerston'a, 26 Eylül 1840. Dr. Davy'yle birlikte İstanbul'a Dr. John Robertson, Dr. William Dawson, John Wreford, Lucas Ward, William Tobbe Collier gidecekti. NA, FO, 78/424, Palmerston'dan Horse Guards Alayına, 27 Ekim 1840; NA, FO, 195/164, nr. 218, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 29 Ekim 1840.

319 NA, FO, 78/397, nr. 235, ek. 1, M. Ali Paşa'dan Sadrazama, Eylül 1840.

320 NA, FO, 78/397, nr. 235, Ponsonby'den Palmerston'a, 09 Ekim 1840.

321 NA, FO, 78/398, nr. 244, Ponsonby'den Palmerston'a, 20 Eylül 1840.

322 Richard Wood, İstanbul'daki İngiliz elçiliği tercümanı George Wood'un oğludur. Babasının 1834'te ölümüyle onun yerine tercümanlık görevine atanmıştır. Bu tarihten itibaren Lord Ponsonby'nin isteğiyle Suriye'de çalışmalarda bulunmuş ve İstanbul'a raporlar göndermiştir. 1840 yılında Beyrut konsolos yardımcılığı görevine getirilmiştir. Richard Wood ve 1834–1841 yıllarında Suriye'deki faaliyetleri için bkz. Allan Cunningham, *The Early Correspondence of Richard Wood (1831–1841)*, Offices of the Royal Historical Society, Londra 1966.

geldi.[323] Artık M. Ali Paşa'nın müttefik güçler karşısında başarısız olacağı kesinleşmişti. Fransa da çıkardığı tüm gürültüye ve Babıâli üzerinde uyguladığı baskıya rağmen başarılı olamadı. Bunun üzerine Fransa kralı, savaş yanlısı Thiers hükümetini görevden aldı.[324] Bu gelişme Lord Palmerston'u çok memnun etti. Mısır valisine son darbenin vurulması için Suriye'ye daha çok Osmanlı askeri gönderilmesi talimatını verdi. Amiral Stopford'a da Akka'yı ele geçirmesi için bir süre önce verdiği emri hatırlattı.[325] Lord Palmerston, Akka alındıktan sonra İskenderiye'nin kolayca ele geçirilebileceğini düşünüyordu.[326] Bu plana göre Suriye'de kullanılmak üzere Osmanlı ordusuna gönderilen toplam 13.000 silaha ilaveten 5.000 silah daha hazırlatılması emrini verdi.[327]

Bundan kısa bir süre sonra İngiliz, Avusturya ve Osmanlı gemilerinden oluşan müttefik donanması, dört saatlik bombardımanla 4 Kasım'da Akka'da İbrahim Paşa'yı büyük bir yenilgiye uğrattı. İbrahim Paşa, bu mağlubiyetin ardından Suriye'nin tamamından kuvvetlerini çekmek zorunda kaldı.[328]

Kazanılan bu başarılar, Lord Ponsonby'nin İstanbul'daki itibarını son derece artırmıştı. Daha önce yaşanan Churchill Olayı gibi tüm tatsız meseleler adeta unutulmuş gibiydi. Lord Ponsonby, İbrahim Paşa'nın Beyrut'ta yenilgiye uğratılan ordusundan ele geçirilen sancağı Abdülmecid'e teslim etti

323 NA, FO, 78/398, nr. 245, Ponsonby'den Palmerston'a, 21 Eylül 1840.
324 Armaoğlu, *age.*, s. 215.
325 PB, GRE/E/481/10/22–23, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 27 Ekim 1840
326 NA, FO, 78/398, nr. 252, Ponsonby'den Palmerston'a, 01 Kasım 1840.
327 NA, FO, 78/424, Palmerston'dan Ordu Donatım Ofisine, 05 Kasım 1840; NA, FO, 78/424, Vivan'dan Palmerston'dan, 07 Kasım 1840. Lord Palmerston konuyla ilgili mektubunda, toplam 18.000 tüfekten sonra yeniden silah gönderilmesi gerekirse, İngiliz ordusunda kullanacak silah kalmayacağından korktuğunu belirtmiştir. PB, GRE/E/481/10/18, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 23 Ekim 1840.
328 Anderson, *age.*, s. 121; Temperley, *age.*, s. 127-129; Stapleton, *age.*, s. 69; McGregor, *age.*, s. 117. General Jochmus'un 1846 yılında Lord Ponsonby'ye yazdığı memorandumda yer alan bilgilere göre Amiral Stopford, Lord Palmerston'un uyarılarına karşı Akka'yı almak için harekete geçmek konusunda kararsızlık yaşamaktaydı. Buna karşılık ikinci komutan Amiral Napier'in başını çektiği bir grup saldırıya geçilmesini istemekteydi. 2 Kasım'da komutanlar konuyu görüşmek üzere toplandılar. Bu sırada Amiral Stopford'u sadece General Smith desteklemekteydi. Aralarında Kaptan Walker ve General Jochmus'un bulunduğu diğer komutanlar Napier'in yanında yer almıştır. Böylece toplantıdan, iki gün içinde Akka'yı ele geçirmek üzere harekete geçilmesi yönünde bir karar çıkmıştır. George M. Thomas, *August von Jochmus Gessamelte Schriften-The Syrian War and Decline of Ottoman Empire (1840–1848)*, Albert Cohn, Berlin 1883, s. XXXVII-XXXVIII. M. Ali Paşa'ya karşı düzenlenen operasyonun en önemli aşaması, Akka'nın geri alınmasıydı. İngiliz gazetesi *The Age*'de, Akka'nın alınmasının Mısır meselesinin tamamen bitirilmesi anlamına geldiği yönünde yer alan yazı için bkz. *The Age*, 29 Kasım 1840, s. 380.

ki o güne kadar hiçbir Avrupa elçisi, bir Osmanlı padişahına böyle değerli bir hediye vermemişti. Bu, daha önce İbrahim Paşa Akka'yı ele geçirdiğinde Mısır güçlerine verilen sancaktı. Bu sancağın geri alınışı adeta on senedir mağlup edilemeyen M. Ali Paşa'ya boyun eğdirilmesini simgeliyordu. Buna karşılık Abdülmecid, yardımlarından dolayı İngiltere'ye teşekkürlerini ifade ederek, Osmanlı lehine çalışmaları sebebiyle Lord Ponsonby'yi övdü.[329]

Ancak aynı tarihte İngiliz komutanlar arasında fikir ayrılıkları baş göstermeye başladı. Amiral Stopford, Lord Palmerston'un talimatının aksine, İskenderiye'yi abluka altına almayı reddetti. Mısır'ın da M. Ali Paşa'nın elinden alınmasını isteyen M. Reşid Paşa, Lord Ponsonby'den bu konuda bir açıklama istedi; fakat Lord Ponsonby de Stopford'un niçin bu şekilde hareket ettiği konusunda bilgi sahibi değildi.[330] Lord Palmerston, bu durumu öğrendiğinde Stopford'a yavaş hareket etmekten vazgeçmesi, aksi halde M. Ali Paşa'ya boyun eğdirmelerinin mümkün olmayacağı uyarısını yaptı. Stopford'a en kısa sürede M. Ali Paşa'ya bir adamını göndermesi ve Mısır dışındaki tüm topraklardan vazgeçmesi ve Osmanlı donanmasını iadesi karşılığında, Mısır valiliğinde kalabileceğinin bildirilmesini istedi.[331] Bu da gösteriyordu ki Lord Palmerston, diğer Avrupa devletlerinin karşı çıkması üzerine, M. Ali Paşa'nın elinden Mısır'ın da alınması fikrinden vazgeçmişti.[332] Ancak bunun için M. Ali Paşa'nın Osmanlı kanunlarının tümünü Mısır'da yürürlüğe koymasını, ayrı bayrak ve üniforma taşıma gibi bağımsızlık işaretleri kullanmamasını şart koşmaktaydı.[333]

Mehmet Ali Paşa, 27 Kasım'da İngiliz donanmasının ikinci komutanı Napier'le İskenderiye Sözleşmesini yaptı. Buna göre Mısır miras yoluyla kendisinde kalacaktı. Osmanlı donanması ve Suriye'yi ise iade edecekti. Buna rağmen Lord Ponsonby böyle bir anlaşmaya karşıydı. Çünkü o, Meh-

329 NA, FO, 78/398, nr. 247, Ponsonby'den Palmerston'a, 28 Ekim 1840; NA, FO, 195/165, nr. 226, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 09 Kasım 1840; Temperley, *age.*, s. 124-125.
330 NA, FO, 78/398, nr. 258, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Kasım 1840; NA, FO, 78/398, nr. 258, ek. 1, M. Reşid Paşa'dan Ponsonby'ye, 07 Kasım 1840; NA, FO, 78/398, nr. 258, ek. 2, Ponsonby'den M. Reşid Paşa'ya, 08 Kasım 1840.
331 PB, GRE/E/481/10/38, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 14 Kasım 1840; NA, FO, 195/165, nr. 237, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 14 Kasım 1840.
332 Anderson, *age.*, s. 121.
333 PB, GRE/E/481/10/42–43, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 15 Kasım 1840.

met Ali'nin elinden tüm toprakların alınmasını istiyordu. Buna karşılık Lord Palmerston anlaşmadan memnundu. Neticede Napier'in sözleşmesindeki maddelerin uygulanmasına karar verildi. Mehmet Ali Paşa, Osmanlı donanmasını (Ocak 1841) iade etti. Mısır Valiliği İmtiyaz Fermanı (13 Şubat 1841)[334] ile de Mısır, miras yoluyla Mehmet Ali'ye verildi. Ancak bu sözleşme, Mehmet Ali Paşa'nın kabul etmek istemediği bazı maddeler içeriyordu. Mısır valisini padişahın seçmesi, yüksek vergi bunlar arasındaydı. Bu maddelerin yazılmasında Lord Ponsonby etkili olmuştu. Napier ise Mısır valisini bunları kabul etmemesi yönünde teşvik ediyordu. Neticede padişah 24 Mayıs'ta M. Ali Paşa'nın istediği değişiklikleri kabul etti. Buna göre vergi oranı eskiye göre düşürüldü, en büyük evladın vali olması karara bağlandı.[335]

Mısır meselesinin bu şekilde çözümünün ardından, Avrupa devletleri Boğazların hukuki statüsünün belirleneceği uluslararası bir anlaşma yapmak konusunda anlaştılar. Fransa'nın da katılmasıyla İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusya ve Prusya arasında Londra Boğazlar sözleşmesi (13 Haziran 1841) imzalandı. Dört maddelik anlaşmaya göre Boğazlar barış zamanı savaş gemilerine kapalı olacaktı. Rusya, Hünkâr İskelesi Anlaşmasının kendisine sağladığı haklardan mahrum olmuştu. Ancak zaten pratikte faydalanamadığı bu haklar yerine şimdi Avrupa devletlerinin onayladığı bir anlaşmayla Fransız ve İngiliz gemilerinin Karadeniz'e geçişi engellenmişti. Bu anlaşmayla Osmanlı padişahının Boğazlar üzerindeki hâkimiyeti Avrupa devletleri tarafından garanti altına alınmış oldu.[336] Ancak anlaşmada Osmanlı Devleti, Avrupa devletler sistemine dahil edilmedi.[337] Diğer yan-

334 Mısır Valiliği İmtiyaz Fermanının detayları için bkz. Uçarol, *age.*, s. 201-202.

335 Kutluoğlu, *age.*, s. 175-187; Anderson, *age.*, s. 122; Uçarol, *age.*, s. 201; Charles Napier, *The War in Syria*, II, John W. Parker, Londra 1842, s. 121; Elie Halevy, *A History Of The English People (1830–1841)*, (Çev. E. I. Watkin), T. Fisher Unwin Ltd., Londra 1927, s. 273; Armaoğlu, *age.*, s. 214-216; Webster, *age.*, II, s. 734; Tukin, *age.*, s. 277; Jorga, *age.*, VI, s. 334-335. M. Ali Paşa'ya verilecek haklar konusunda Avrupa devletleri arasında yaşanan tartışmalarla ilgili geniş bilgi için bkz. Webster, *age.*, II, s. 753-759. Napier'in M. Ali Paşa'yla yaptığı anlaşmayla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Temperley, *age.*, s. 133-136. Lord Ponsonby, Napier'in M. Ali Paşa ile imzaladığı sözleşmenin uygulanmaması için çok direnmiştir. Bu doğrultuda Babıâli nezdinde ve Lord Palmerston'a yazdığı mektuplarda girişimlerde bulunmuştur. Ancak başarılı olamamıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Napier, *age.*, II, s. 7, 12, 44, 46, 53, 199, 208-209, 216-217.

336 Anderson, *age.*, s. 123-124; Armaoğlu, *age.*, s. 216-217; Webster, *age.*, II, s. 769-776; Puryear, *age.*, s. 176-177; Bailey, *age.*, s. 170.

337 Anlaşmada Abdülmecid için "*his Majesties*" ifadesi kullanılmıştır. Oysa diplomatik protokollerde

dan anlaşmayla birlikte İngiltere, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığının ve bütünlüğünün korunması hususunda sorumluluk altına girmiş oldu. İngiltere, gelecekte söz konusu olabilecek bir savaşta Osmanlı Devleti'nin ana müttefiki olacağını bu anlaşmayla göstermişti. Lord Palmerston Boğazlar Sözleşmesiyle Rusya'ya karşı değil, ancak Rusya'nın planlarına ve hırslarına karşı bir ittifak oluşturmayı başarmış;[338] böylece Mısır meselesinin bitirilmesinin ardından, İngiliz politikasının 1833'ten beri en önemli hedeflerinden biri olan Hünkâr İskelesi Anlaşmasının ortadan kaldırılması hedefine de ulaşmıştı. Ayrıca dış politikada Fransa'yla izlenen ittifaktan ayrılarak, Doğu Sorununun çözümünde Rusya ile girdiği işbirliği sebebiyle Avrupa kamuoyunda kendisi hakkında başlatılan aleyhte kampanyaya karşı da bir zafer kazanmıştı.[339] Osmanlı Devleti ise uzun bir süredir mücadele içinde olduğu ve devletin bağımsızlığı ve bütünlüğünü tehdit eden bir asi valiye, büyük ölçüde İngiltere'nin yardımıyla, boyun eğdirmişti.

Askeri Modernleşme: Lord Ponsonby'nin Orduda Reform Planı

Lord Palmerston, Nizip Savaşı sonrası başlayan süreçte, M. Ali Paşa'ya karşı düzenlenecek operasyonu, reform programını uygulamaya geçirmenin bir aracı olarak kullanmaya çalıştı. Gönderdiği subaylara M. Ali Paşa'ya karşı yürütülecek askeri operasyonun yanı sıra Osmanlı ordu ve donanmasını modernleştirmeleri gerektiğine dair talimatlar da verdi. Kaptan Williams[340] ve ekibini Osmanlı askeri okullarını; Dr. Davy ve ekibini ise Osmanlı ordusunda sağlık hizmetlerini geliştirmeleri için görevlendirdi. Bu ekipler uzman oldukları alanlarda modernleşme sağlayacakları gibi, bunlara görev verilmesi Avrupa kamuoyunda Osmanlılar lehine bir hava oluşturacaktı.[341]

Lord Palmerston, Avrupa devletlerini Mısır meselesinde Osmanlı Devleti'ni korumak adına birleştirmeyi zor da olsa başarmıştı. Ancak Os-

Avrupalı büyük devlet başkanları için *"their Majesties"* ifadesi kullanılmaktaydı. J. C. Hurewitz, "The Europeanazition of Ottoman Diplomacy," *Belleten*, XXV/99, TTK Yayınları, Ankara 1961, s. 465.

338 G. David Clayton, *Britain and the Eastern Question: Missolonghi to Gallipoli*, Lion Library, Londra 1974, s. 84-85.

339 Halevy, *age.*, s. 273; Temperley, *age.*, s. 147; Rodkey, *age.*, s. 231.

340 Du Plat'ın hastalanması üzerine, o iyileşene kadar, onun yerine Kaptan Williams'ın İstanbul'a gönderilmesine karar verilmiştir. NA, FO, 195/180, nr. 1, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 11 Ocak 1841.

341 PB, GRE/E/481/11/18, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 26 Şubat 1841.

manlı Devleti'nin bir an önce kendi bağımsızlığını ve topraklarını, kendi gücüyle koruyacak seviyeye getirilmesi gerektiğini düşünüyordu. Bununla ilgili olarak Ağustos 1840'ta şunları yazmıştı: "Hiçbir devlet, yabancı güçlerin yardımıyla sonsuza kadar güvenliğini sağlayamaz, diğer devletler askeri yardımı kestiklerinde Türkiye kendi gayretiyle güvenliğini sağlamayı öğrenmelidir."[342] Lord Palmerston bu konuyu çok önemsiyordu; çünkü bu meselede ilerleme sağlanmasının doğrudan Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığı ile ilgili olduğuna inanıyordu.[343] Bu yüzden Lord Ponsonby'den Mısır valisiyle yapılacak anlaşmayla ilgili pürüzleri en kısa sürede halletmesini istemişti. Böylece bir an önce reform programını uygulamaya koymayı ve Osmanlı Devleti'nin ordu, donanma ve finans sisteminin modernleştirilmesiyle ilgilenmeyi planlamaktaydı.[344]

O tarihe kadar İngiliz subaylara Osmanlı ordu ve donanmasında görev verilmesi önündeki en büyük engel Rusya olmuştu. Lord Palmerston son dönemde İngiltere'nin İstanbul'da artan etkisi sebebiyle İngiliz subayların görevlendirilmelerinin daha kolay olacağını düşünüyordu. Ayrıca Kaptan Walker'ın donanmada komuta mevkiine getirilmesinden sonra General Jochmus'un Suriye'deki birliklerin başına getirilmesi, daha önce önemli bir sorun teşkil eden dini önyargıların da aşıldığının bir göstergesiydi.[345] Lord Ponsonby, General Jochmus'un orduda elde ettiği pozisyon sayesinde daha fazla İngiliz subayının Osmanlı ordusunda görevlendirilmesinde etkili olabileceği kanaatindeydi.[346]

Lord Palmerston, Osmanlı savunması ve ekonomisini güçlendirmek konusunda niçin fazlasıyla aceleci ve ısrarcı olduğu konusuna, Mart 1841'de açıklık getirdi. Buna göre Lord Palmerston, tıpkı M. Reşid Paşa ve Lord Ponsonby gibi, M. Ali Paşa'nın elinden Mısır'ın da alınmasını istemişti. Ancak kendi ifadesiyle "etrafındaki korkak kişiler" yüzünden bunu başaramamıştı. Bu yüzden M. Ali Paşa ya da oğlunun er ya da geç yeniden harekete geçeceğini ve ileride yeni bir çatışmanın kaçınılmaz ol-

342 PB, GRE/E/481/9/60, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 31 Ağustos 1840.
343 PB, GRE/E/481/11/5, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 13 Ocak 1841.
344 PB, GRE/E/481/11/7, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 26 Ocak 1841.
345 PB, GRE/E/481/10/53, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 04 Aralık 1840.
346 NA, FO, 78/430, nr. 3, Ponsonby'den Palmerston'a, 03 Ocak 1841.

duğunu düşünüyordu. Çünkü Osmanlı Devleti'nin stratejik önemi gelecekte azaldığı takdirde, Avrupa devletleri Osmanlıları korumak adına aynı fedakârlıkta bulunmak istemeyeceklerdi. Bu sebeple bu an gelinceye kadar Osmanlı Devleti'nin kendini güçlendirmesi gerekiyordu. İngiliz dışişleri bakanı, bu konuda ihtiyaç duyulabilecek tüm yardımı yapmak istiyordu.[347]

Lord Palmerston, Osmanlı Devleti'nin diğer alanlarda gelişme sağlayabilmesiyle de ilgileniyordu. Bu amaçla Tanzimat Fermanında yer alan ilkelerin ve Baltalimanı Anlaşması hükümlerinin Mısır dahil tüm Osmanlı topraklarında uygulanması konusunda gerekli tedbirleri almaya çalışıyor; Lord Ponsonby'ye bu konuya dikkat etmesi ve Babıâli'yi bu konuda yönlendirmesi yönünde talimatlar gönderiyordu. Bu talimatlardan biri, Suriye Valisi İzzet Paşa'nın, Tanzimatı uygulayabilecek yapıda bir kişi olmadığı gerekçesiyle görevden alınması doğrultusunda Babıâli'ye baskı yapılmasına yönelikti.[348] İngiliz dışişleri bakanı, özellikle Tanzimatın ve Baltalimanı Anlaşmasının Mısır'da uygulanması konusunda taviz verilmemesini istemekteydi. Çünkü padişahın kanunları burada geçerli olduğu takdirde, M. Ali Paşa'nın etkisi kalmayacaktı. Lord Palmerston, bunun yanı sıra Mısır'da ve diğer eyaletlerde vergilerin padişahın atayacağı kişilerce yerinde toplanmasına yönelik alınan kararın da etkili bir şekilde uygulatılmasını istiyordu. Böylece Osmanlı maliyesinin sabit bir geliri olacağını ve önceki suiistimallerin önüne geçilebileceğini düşünüyordu.[349]

Ancak o sırada Nizip Savaşı sonrasında ortaya çıkan atmosfer ve bu atmosferin sağladığı fırsatlar, Mısır meselesinin çözülmesiyle yavaş yavaş kaybolmaya başladı. İngiltere'nin desteğini arkasına alan M. Reşid Paşa'nın tüm yaptıklarına sessiz kalan reform karşıtı grup, M. Ali Paşa itaat altına alındıktan sonra yeniden harekete geçti. Bu grubun başında, M. Reşid Paşa'ya karşı kişisel kini de olan Hüsrev Paşa gibi kişiler, hatta Avusturya elçi-

347 PB, GRE/E/481/11/27–28, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 16 Mart 1841.
348 NA, FO, 195/165, nr. 227, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 09 Kasım 1840.
349 PB, GRE/E/481/10/53–56, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 04 Aralık 1840. Tanzimat Fermanının ilanından sonra iltizam usulünün kaldırılmasına ve vergilerin tek bir elden Osmanlı memurlarınca toplanmasına karar verilmiştir. Lord Palmerston, bunu öğrendiğinde büyük bir memnuniyet duymuş ve bunu "*büyük bir ilerleme*" olarak değerlendirmiştir. PB, GRE/E/481/9/50, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 14 Ağustos 1840.

si de bulunuyordu. Bunlar Sadrazam M. Emin Rauf Paşa gibi o güne kadar reformları desteklemiş devlet adamlarını da yanlarına çekti. Bu esnada M. Ali Paşa da, Mısır'la ilgili hazırlanan fermanda kendi lehine düzenlemeler yapılması talebini reddetmesinden dolayı, M. Reşid Paşa'nın aleyhine faaliyetler yürütmekteydi. M. Reşid Paşa Tanzimat Fermanının kâğıt üzerinde kalacak vaatlerden ibaret olmadığını gösterebilmek için, reformları uygulamaya geçirmekte acele ediyor, bunu yaparken ulema ve halkın dini hassasiyetlerini gerektiği kadar dikkate almıyordu. Son olarak Fransa'dan iktibas ettiği ticaret kanununu kabul ettirmek isterken, bunun şeriata aykırı olduğu yönündeki Akif Paşa'nın eleştirilerine, şeriatın bu konuda yapacak bir şeyi yoktur şeklinde verdiği cevap sebebiyle hariciye nazırlığı görevinden (29 Mart 1841) alındı. Onunla birlikte reform taraftarları arasında bulunan A. Fethi Paşa da makamından uzaklaştırıldı. M. Reşid Paşa'nın yerine hariciye nazırlığına Sadık Rıfat Paşa getirildi.[350]

Aslında Lord Palmerston, M. Reşid Paşa'yı Babıâli'den uzaklaştırmak için çevrilen entrikaları daha önceden haber almıştı. Lord Ponsonby'den bunu engellemeye yönelik tedbirleri almasını istemiş; o azledilecek olursa reformların kesintiye uğrama tehlikesine dikkat çekmişti. Ancak Yunan patriğinin görevden alınması meselesi sebebiyle M. Reşid Paşa'ya karşı kırgın olan Lord Ponsonby, bu konuda sessiz kalmayı tercih etti.[351]

Abdülmecid, bu olaydan kısa bir süre sonra yayınladığı bir Hatt-ı Şerif'te halkının huzur ve refahını sağlamayı hedeflediğini ifade etti.[352] Ancak Lord Palmerston M. Reşid Paşa'dan sonra Osmanlı hükümetinin izleyeceği politika konusunda endişeliydi ve Lord Ponsonby'ye yeni hükümetin reform sürecinde kesinti yapmayacağını umduğunu, padişahın kendi iyiliği için bunun gerekli olduğunu yazdı.[353] Ne var ki reform taraftarlarının yönetimden uzaklaştırılmasının, Lord Palmerston'un planlarına olumsuz

350 Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, VI, s. 1099; Temperley, *age.*, s. 163; Lewis, *age.*, s. 110; Kaynar, *age.*, s. 380-387; Bailey, *age.*, s. 201-205; Subaşı, *agt.*, s. 133; F. Guizot, *Memoirs of a Minister of State from the year 1840*, Richard Bentley, Londra 1864, s. 105.

351 PB, GRE/E/481/37/8, Ponsonby'den Palmerston'a, 01 Şubat 1841; NA, FO, 78/378, nr. 224, Ponsonby'den Palmerston'a, 25 Mart 1841; NA, FO, 195/181, nr. 64, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 01 Nisan 1841. Aynı konuda ayrıca bkz. Rodkey, "Lord Palmerston," II, s. 208.

352 NA, FO, 78/433, nr. 130, Ponsonby'den Palmerston'a, 10 Nisan 1841.

353 PB, GRE/E/481/11/50, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 22 Nisan 1841.

yansımalarının olması kaçınılmazdı. Özellikle de İngiliz subayların Osmanlı ordu ve donanmasını modernleştirme projesinde, M. Reşid Paşa'nın gidişiyle, hatta onun görevden alınmasından kısa bir süre önce, adeta başa dönülmüş oldu.

Aynı günlerde Lord Ponsonby, Kaptan Williams ve ekibinin Tophane ve Mühendishanede görevlendirilmek üzere İstanbul'a gönderilmek istendiğini Babıâli'ye bildirdi. Babıâli, buralarda Prusyalı subayların görev yaptığını ve İngilizlerin de hocalık yapmaları durumunda karışıklık çıkacağı gerekçesiyle bu teklifi reddetti. Bununla birlikte İngiltere'yi kırmamak adına deniz subayı istenilmesine ve Kaptan Williams'ın ekibindeki sivil memurların işe alınmasına karar verildi.[354] Lord Ponsonby, Babıâli'nin orduda Prusya sistemini uygulamaya karar verdiğini Londra'ya bildirdi.[355]

Bu tarihte Babıâli, İngiliz subayları, en azından Lord Palmerston'un talep ettiği biçimde görevlendirmemek konusunda kesin kararlıydı. Bununla birlikte M. Ali Paşa'ya karşı Osmanlı Devleti'ni savunan subayları onurlandırmanın gerekliliğinin de farkındaydı. Bu doğrultuda Abdülmecid, askeri operasyonda görev alan tüm subaylara madalya verdi.[356]

Lord Palmerston, Kaptan Williams'la ilgili Babıâli'nin cevabını öğrendiğinde M. Reşid Paşa'nın ardından reform programını uygulamanın kolay olmayacağını anladı. Kaptan Williams ve ekibinden İstanbul'u terk etmelerini ve Suriye'deki İngiliz birliklerinin yanına gitmelerini istedi.[357] Ancak daha sonra fikrini değiştirerek İstanbul'da bir süre daha beklemelerini tavsiye etti.[358] Çünkü Lord Ponsonby Babıâli'ye aynı konuda yeniden müracaat etmişti; bunun sonucunu beklemek istiyordu. Aslında Lord Ponsonby, Prusyalı subayların eğitim sistemiyle çakışmayacak bir şekilde İngiliz subayların usta oldukları alanlarda eğitim verebileceklerini, bu subayların Osmanlı ordusunu geliştirmek için gönderildiklerini, en azından birkaç aylığına görevlendirilmelerini rica ettiklerini Babıâli'ye iletmişti. Ancak Lord Palmerston'un bu birkaç ay detayından haberi yoktu. Bir süre sonra Lord Ponsonby,

354 BOA, İ. HR, nr. 438, 07 Mart 1841.
355 NA, FO, 78/432, nr. 82, Ponsonby'den Palmerston'a, 03 Mart 1841.
356 NA, FO, 78/432, nr. 94, Ponsonby'den Palmerston'a, 17 Mart 1841.
357 NA, FO, 195/180, nr. 56, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 30 Mart 1841.
358 NA, FO, 195/181, nr. 87, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 19 Nisan 1841.

çok iyi bir kaynaktan Kaptan Williams ve gelmesi muhtemel Du Plat'a Lord Palmerston'un istediği şekilde görev verileceğini Londra'ya bildirdi. Gerçekten de Babıâli'de yapılan toplantıda Kaptan Williams ve Dr. Davy'nin birkaç aylığına Tophane'de görevlendirilmesine ve bu süre içinde "kendilerine iyi davranılmasına" karar verildi. Konuyla ilgili arzda yer alan ifadeler göstermekteydi ki Babıâli bunu yalnızca İngiltere'yi kırmamak adına yapıyordu.[359]

Aslında Lord Ponsonby, Babıâli'ye danışmadan daha fazla subay göndermemesi hususunda Şubat 1841'de Lord Palmerston'u uyarmış; bu şekilde hareket etmenin birçok güçlüğü ortadan kaldıracağını söylemişti. Çünkü ona göre, aynı anda çok sayıda subay göndermek sakıncalıydı. Bu iş, adım adım izlenecek bir program çerçevesinde gerçekleştirilmeliydi. Aksi halde başarılı olunması mümkün değildi. Birçok subayın aynı anda gönderilmesinin yol açacağı en büyük sıkıntılardan biri, Osmanlı subayları cephesinde oluşabilecek kıskançlık duygusuydu. O sırada Kaptan Walker donanmanın,[360] General Jochmus da ordunun başında bulunuyordu. Suriye'de görev yapan Yarbay Rose da Osmanlı ordusunun geliştirilmesine yönelik bir plan hazırlamıştı. Lord Ponsonby, bir süreliğine bunların yeterli olacağı kanaatindeydi.[361]

İngiliz elçisi, Haziran 1841'e gelindiğinde de aynı düşüncelerini koruyordu. Bu sırada İstanbul'a ulaşmış olan Kaptan Williams'la birlikte hazırladıkları raporu Lord Palmerston'a gönderdiler. Bu raporda, farklı milletlerden alınacak subayların Osmanlı subayları arasında kıskançlığa sebep olacağını; ayrıca uyguladıkları farklı askeri sistemler sebebiyle, Osmanlı ordusunda bir kaosa yol açacaklarını savunmaktaydılar. Ayrıca aynı tarihte

359 NA, FO, 78/432, nr. 108, Ponsonby'den Palmerston'a, 26 Mart 1841; NA, FO, 78/433, nr. 154, Ponsonby'den Palmerston'a, 06 Mayıs 1841; BOA, İ. HR, nr. 488, 06 Mayıs 1841.

360 Kaptan Walker, Osmanlı donanmasındaki görevine 1843 yılına kadar devam etmiştir. Puryear, *age.*, s. 58. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Selman Soydemir, "Osmanlı Donanmasında Yabancı Müşavirlerin Etkisi (18. ve 19. Yüzyıllar)," (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 7-32.

361 NA, FO, 78/431, nr. 70, Ponsonby'den Palmerston'a, 21 Şubat 1841. Aynı konuda ayrıca bkz. Puryear, *age.*, s. 58; Rodkey, "Lord Palmerston," II, s. 198. Yarbay Rose, Orduda düzenleme yapılırken herhangi bir devletin sisteminin esas alınmamasını istemekteydi. Bunun yerine Osmanlı ordusunun modernizasyonu için General Jochmus'un başında bulunacağı İngiliz ve Türk subaylardan oluşacak bir komisyon oluşturulmasını ve reformlar konusunda bu komisyonun karar vermesi gerektiğini savunmaktaydı. Yarbay Rose'un planının ayrıntıları için bkz. NA, FO, 195/180, nr. 52, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 23 Mart 1841; NA, FO, 78/431, nr. 70, ek. 1, Ponsonby'den Palmerston'a, 20 Şubat 1841

Lord Ponsonby, Yarbay Rose'un planında yer alan bir komisyonun oluşturulması fikrinden de, böyle bir şeyin başarısız olacağını anladığı için, uzaklaştı. Bunun yerine kendisi bir plan hazırlayarak, bu planı kısa süre içinde Londra'ya göndereceğini Lord Palmerston'a bildirdi.[362] Lord Ponsonby, aynı tarihte, Babıâli'yi ikna etmeyi planladığı hususları şöyle sıraladı:

- Osmanlı ordusunun organizasyonu için uygun ve acil adımların atılması
- Kurşun, bakır, demir ve kömür kaynaklarının tespiti ve kullanımının sağlanması
- Buharlı gemilerden oluşan bir filonun oluşturulması
- II. Mahmud zamanında tahkimine başlanılan istihkâmların tamamlanması[363]

Lord Ponsonby, Osmanlı ordusunun modernizasyonuyla ilgili üzerinde çalıştığı planı temmuz ayı içinde bitirmişti. Planın teknik detaylarıyla General Jochmus ve Kaptan Williams ilgilenmiş; İngiliz elçisi ise kendi reform anlayışına uygun olarak bu planın temel esaslarını belirlemişti. Ancak Lord Ponsonby, İstanbul'da bulunduğu sekiz yıl boyunca Türkleri yakından tanıdığı için, bu planı doğrudan kendisi teklif ederek onları bir dayatmayla karşı karşıya kaldıkları düşüncesine düşürmek de istemiyordu. Bu yüzden ilk teklifin Babıâli'den gelmesini bekliyordu. Bu tarihte Mısır İmtiyaz Sözleşmesiyle ilgili pürüzler giderilmiş ve Londra Boğazlar Sözleşmesi de imzalanmıştı. Bu vesileyle Abdülmecid, Hariciye Nazırı S. Rıfat Paşa'yı Avrupa devletleri elçilerine yardımlarına teşekkür etmek üzere elçiliklerde ziyaret etmesi emrini verdi. Hariciye nazırının bu doğrultuda İngiliz elçiliğini ziyaret etmesi Lord Ponsonby'ye beklediği fırsatı verdi. Lord Ponsonby, Osmanlı ordusunun durumundan bahsettiğinde paşa, ordunun güçlendirilmesi ve modernizasyonu için uzun zamana ihtiyaçları olduğunu söyledi. İngiliz elçisi, buna karşı çıktı. Ona göre, Osmanlı Devleti'nin bu konuda

362 NA, FO, 78/434, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Haziran 1841; NA, FO, 78/434, ek. 1, Williams'tan Ponsonby'ye Palmerston'a, 07 Haziran 1841.
363 NA, FO, 78/434, nr. 188, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Haziran 1841.

zaman kaybetme lüksü yoktu; Osmanlı savunması güçsüz vaziyette kaldıkça Babıâli düşmanlarının elinde "kukla" olacak ve diğer devletler onu tehdit etme cüretini kendilerinde bulacaklardı. Bu yüzden taviz verilmeden ordunun geliştirilmesi konusunda çalışmaların sürdürülmesi gerekiyordu. Bu noktada S. Rıfat Paşa, bu gerçeği kendilerinin de bildiklerini, ancak bunu nasıl yapacaklarını kestiremediklerini itiraf etti. İngiliz elçisine, bu konuda Osmanlı için bir plan hazırlamasını teklif etti. O da zaten bu teklifi bekliyordu ki en kısa sürede planı Babıâli'ye sunacağı cevabını verdi.[364]

Lord Ponsonby, Lord Palmerston'a gönderdiği özel mektupta, İngiliz hükümetinin bu konuda politikası ortadayken, niçin bu politikadan farklı bir yol tutarak böyle bir plan hazırlama gereği duyduğunu açıkladı. Buna göre İngiliz elçisi, Babıâli'ye baskı yapıldığı takdirde İngiliz subayları kabul etmek zorunda bırakılabileceklerini biliyordu. Ancak bu yol izlendiği takdirde, başta Fransa olmak üzere diğer devletlerde aynı yolu izleyeceklerdi. Böylece kısa süre içinde Osmanlı ordusu bir kaosun içine sürüklenecek, ordunun modernizasyonu yönündeki hedefin gerçekleşmesi imkânsız hale gelecekti. Özellikle Fransız subaylar tüm güçlerini İngilizlere zarar vermek için kullanacaklardı. Sonuçta İngiltere'nin çıkarlarına zarar verecek bir tablo meydana çıkacaktı. Lord Ponsonby, ne yapacakları konusuna Osmanlıların kendilerinin karar vermesinin en doğru yol olduğunu düşünüyordu. Bu yüzden İngiltere bu konuda baskı yapmamalıydı. Ancak İngiliz tebaasının hakları, İngiltere'nin siyasi ve ticari çıkarları etkilendiğinde müdahale etmeliydi. Bu doğrultuda hareket için, öncelikle Suriye'deki tüm İngiliz subayları geri çekilmeliydi.[365] Lord Ponsonby'nin planı temelde, Osmanlı ordusunda General Jochmus dışında herhangi bir yabancı subaya görev verilmemesine dayanıyordu. Yabancı subaylar yerine Avrupa eğitim görmüş Türk subaylar orduyu eğitmeliydi.[366]

Bir süre sonra Lord Ponsonby, Osmanlı ordu sistemini değiştirme ve bunun için orduyla bağlantılı tüm birimlerde yapılması gereken reformları içeren ve toplam 12 parçadan oluşan planı Babıâli'ye iletti. Bu planlar

364 NA, FO, 78/436, nr. 222, Ponsonby'den Palmerston'a, 02 Temmuz 1841; BOA, İ. MSM, nr. 802, lef. 1, 02 Temmuz 1841.
365 PB, GRE/E/481/43/92, 94, Ponsonby'den Palmerston'a, Temmuz 1841.
366 NA, FO, 78/436, nr. 222, Ponsonby'den Palmerston'a, 02 Temmuz 1841.

temel olarak, milli temelde modern bir ordunun geliştirilmesi, Boğazların tahkimatı, buharlı gemilerden küçük bir filonun oluşturulması, madenlerin çıkarılması ve askeri okulların kurulması ve Avrupa tarzı eğitim vermelerinin sağlanmasıyla ilgiliydi. Ordunun başında General Jochmus bulunacak ve reformlar onun yönetiminde gerçekleştirilecekti. Söz konusu planların büyük bir bölümünü Kaptan Williams hazırlamıştı. Boğazlarla ilgili plansa, General Jochmus'un 1839'da II. Mahmud'a sunduğu, ancak uygulamaya geçirilememiş olan plandı.[367]

Bir süre sonra Lord Ponsonby'nin hazırlattığı orduda reform planları padişaha sunuldu. Abdülmecid, bunların uygulamaya geçirilmesinin faydalı olabileceğini düşünüyordu; fakat öncelikle konunun Babıâli'de görüşülmesini istedi. Özellikle S. Rıfat Paşa, olumlu bir karar çıkması için elinden geleni yaptı. Neticede Babıâli'de yapılan görüşmede, planların uygulanmasının uygun olduğu, bunların bu konularda sorumlu kişilerce hayata geçirilmesinin yerinde olacağı kanaati ortaya çıktı. Padişah da planların uygulanması için gerekli tedbirlerin alınması yönünde bir karar verdi.[368] Ayrıca Lord Ponsonby'nin de tavsiye ettiği gibi, Suriye'deki İngiliz subaylarının ülkelerine geri çağrılmalarının sağlanması için gerekli girişimlerin başlatılması yönünde S. Rıfat Paşa'ya talimat verildi.[369] Bir süre sonra, Dr. Davy ve ekibine de, çalışmalarından dolayı teşekkür edilerek, bundan sonra kendilerine görev verilmeyeceği Babıâli tarafından bildirildi.[370]

Milli ve modern bir Osmanlı ordusunun ortaya çıkarılmasıyla ilgili Lord Ponsonby'nin girişimleri, her ne kadar o güne kadar izlenen politikaya aykırı da olsa, İngiliz hükümeti tarafından da desteklenmekteydi.[371] Bu sırada İngiltere'de, Melbourne kabinesi de değişmek üzereydi. Lord Palmerston, dışişleri bakanlığından ayrılmak zorunda kalacağını bildiği için,

367 NA, FO, 78/437, nr. 272, Ponsonby'den Palmerston'a, 28 Temmuz 1841.
368 BOA, İ. MSM, nr. 802, 14 Ağustos 1841; BOA, İ. HR, nr. 583, lef. 1, 15 Ağustos 1841; NA, FO, 78/436, nr. 226, Ponsonby'den Palmerston'a, 10 Temmuz 1841.
369 NA, FO, 78/437, nr. 276, Ponsonby'den Palmerston'a, 02 Eylül 1841; NA, FO, 78/437, nr. 276, ek. 1, S. Rıfat Paşa'dan Ponsonby'ye, 18 Ağustos 1841.
370 NA, FO, 78/437, nr. 296, Ponsonby'den Palmerston'a, 20 Eylül 1841.
371 NA, FO, 195/183, nr. 190, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 03 Ağustos 1841; NA, FO, 195/183, nr. 213, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 19 Ağustos 1841.

en azından İngiliz elçisi ve subayları tarafından hazırlanmış bir planın Osmanlı Devleti'nde uygulanacak olmasını olumlu karşılamaktaydı.[372]

Lord Palmerston İngiliz subayların görevlendirilmesiyle ilgili ısrar etmekle birlikte, onun asıl amacı, Osmanlı Devleti'nin düşmanlarına karşı yabancı bir güce ihtiyaç duymadan kendini savunabilmesini sağlayabilmekti. Ayrıca son gelişmeler, İngiliz subaylar konusunda ısrar etmenin, hedeflerine ulaşmayı sağlamak bir yana olumsuz birçok sonuca yol açabileceğini göstermişti. Bu yüzden Lord Ponsonby'nin orduda reform planına itiraz etmedi. Planların ayrıntılarının General Jochmus ve Kaptan Williams tarafından hazırlanması ve ordunun başında General Jochmus'un bulunacak olması da, onun bu konuda ikna olmasını sağlayan diğer önemli sebepler arasındaydı.

Bu sırada Lord Ponsonby elçiliğinin son günlerindeydi. Onun yerine İngiltere'nin İstanbul elçiliğine, Stratford Canning tayin edilmişti.[373] Veda ziyareti olarak Abdülmecid'in huzuruna (28 Ağustos 1841) çıktı. Burada orduda reform planıyla ilgili olarak padişah ona şunları söyledi: "Ordunun düzenlenmesiyle ilgili planını okudum ve inceledim. Planı çok beğendim, en kısa zamanda uygulanacaktır; ancak biliyorsun ki bunların gerçekleştirilmesi için zaman gerekiyor."[374]

Böylece orduda reform planının, Osmanlı Devleti'nin en yüksek makamı tarafından onaylandığı açıklanmış oldu.

Lord Ponsonby, İstanbul'dan ayrılmadan önce orduyla ilgili reform planlarının uygulanmasını garanti altına almaya çalışıyordu. Ancak başlangıçta bu planı destekleyeceğini ifade eden Serasker Mustafa Nuri Paşa'nın sonradan plana muhalefet etmeye başladığını General Jochmus'tan öğrendi. Bunun sebebi, Mustafa Nuri Paşa'nın General Jochmus'un fazla ön plana çıkmasından ve padişahın onunla yakından ilgilenmesinden rahatsız olmasıydı. Lord Ponsonby, bu meseleyi çözmek ve General Jochmus'un ordu komutanı olarak atanmasını sağlamak için yolculuğunu erteledi. İngiliz elçisi, seraskerliğe getirilmesinde kendisinin etkili olduğu Mustafa Nuri

372 Rodkey, "Lord Palmerston," II, s. 201.
373 NA, FO, 195/184, nr. 4, Aberdeen'den Ponsonby'ye, 27 Ekim 1841.
374 NA, FO, 78/437, nr. 5, Ponsonby'den Aberdeen'e, 28 Temmuz 1841.

Paşa'nın bu şekilde taraf değiştirmesini affedilemez buluyordu. Gerekirse onu görevinden aldırmayı bile planlıyordu.[375] Ancak buna gerek kalmadı. Mustafa Nuri Paşa, Lord Ponsonby'nin müdahalesi sonrası tavrını kendiliğinden değiştirdi. General Jochmus'un Osmanlı ordusunun komutanı olarak atandığına dair buyrultu kısa süre içinde İngiliz elçiliğine ulaştı.[376]

Kaptan Williams da Tophane ve Mühendishanede reform planı çerçevesinde çalışmalara başlamış ve bazı somut ilerlemeler[377] sağlamıştı. Tophane-i Amirenin başındaki M. Ali Paşa da onunla işbirliği yapmaktaydı. Lord Ponsonby ayrıca Kaptanıderya Tahir Paşa ile buharlı gemilerden oluşacak filo hakkında görüştü. Bu görüşmede Tahir Paşa, padişahın kendisine en azından on gemilik bir filo oluşturulması için talimat verdiğini ve bu konuda çalışmalara başladığını açıkladı.[378]

Böylece Lord Ponsonby, Lord Palmerston'un Osmanlı ordusunu güçlendirme projesini, kendi reform anlayışına uygun bir sistem içine oturtarak, bu meseleyi Avrupa devletlerinin bir çekişme alanı olmaktan kurtaracak ve Osmanlı Devleti'nin, Avrupa'da yetişmiş kendi subaylarıyla Avrupa sistemine uygun milli bir ordu oluşturmasına yardım edecek zemini, görevi sona ermeden hazırlamış oldu. Bu şekilde hedeflerinin çoğunu elde eden Lord Ponsonby, hazırlıklarını tamamlayarak gönül rahatlığı içinde İstanbul'dan (10 Eylül 1841) ayrıldı.[379]

Sonraki günlerde İngiliz Dışişleri Bakanı Aberdeen, yeni İstanbul Elçisi Canning'e gönderdiği mektupta, Kaptan Williams'ın çalışmalarından övgüyle bahsederek, onun M. Ali Paşa ile birlikte yaptıkları çalışmaları İngiliz hükümetinin onayladığını açıkladı.[380] Bu aynı zamanda, Lord Pon-

375 NA, FO, 78/437, gizli, Ponsonby'den Palmerston'a, 02 Eylül 1841; NA, FO, 78/437, gizli, ek. 1, Jochmus'tan Ponsonby'ye, 29 Ağustos 1841; NA, FO, 78/437, nr. 289, Ponsonby'den Palmerston'a, 15 Eylül 1841.

376 NA, FO, 78/437, nr. 8, Ponsonby'den Aberdeen'e, 06 Ekim 1841.

377 Kaptan Williams Tophane'de her çeşit silah, havan ve havan topunun imal edilebileceği bir dökümhane kurmayı başarmıştır. Rodkey, "Lord Palmerston," II, s. 198.

378 NA, FO, 78/437, nr. 3, Ponsonby'den Aberdeen'e, 29 Eylül 1841; NA, FO, 78/437, nr. 3, ek. 1, Williams'ın Raporu; NA, FO, 78/437, Ponsonby'den Aberdeen'e, 08 Ekim 1841. Ubucini'nin bildirdiğine göre 1850 yılında Osmanlı donanmasında 14'ü buharlı olmak üzere 74 büyük savaş gemisi bulunmaktaydı. Ubucini, *age.*, s. 384. Bu, donanmanın modernleştirilmesi hususunda aradan çok uzun bir süre geçmeden büyük bir mesafe alındığını göstermektedir.

379 NA, FO, 78/437, Ponsonby'den Aberdeen'e, 10 Ekim 1841.

380 NA, FO, 195/184, nr. 21, Aberdeen'den Canning'e, 29 Kasım 1841.

sonby'nin Osmanlı ordusunda reform planını yeni oluşturulan kabinenin de desteklediği anlamına geliyordu. Osmanlı Devleti'nde reform yapılması için 1832 yılından beri İngiliz politikacıları etkilemeye çalışan Canning'in, Lord Ponsonby'nin yerine İstanbul'a elçi olarak gönderilmesi de göz önünde tutulduğunda, İngiliz hükümetinin Osmanlı modernleşmesine verdiği desteğin bundan sonraki dönemde de süreceği ortaya çıkıyordu.

Sonuç

Osmanlı tarihinde, kimi zaman yaptığı savaşlar, kimi zaman siyasi ya da ticari ilişkileri sebebiyle çeşitli ülkeler öne çıkmıştır. 19. yüzyılın ilk yarısı boyunca kurduğu ilişki biçimiyle Osmanlı tarihinde öne çıkan ve Osmanlı Devleti'nin geleceğinde etkin rol oynayan devlet ise İngiltere olmuştur.

Osmanlı-İngiliz ilişkileri, 16. yüzyılın sonlarında, İngiltere'nin Osmanlıların gücünden ve Osmanlı topraklarındaki ticari olanaklardan faydalanmak istemesiyle başlamıştır. İngiltere'nin Osmanlı politikası zamanla değişmiş ve 18. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askeri sorunlarına çözüm üreten ve diğer devletlerle arasındaki problemlerin bitirilmesinde arabuluculuk yapan bir çizgi takip etmiştir. Ne var ki İngiliz politikası, 18. yüzyılın ilk çeyreğinde, bu çizgiden uzaklaşmış ve daha çok Osmanlı aleyhine bir politika takip eder hale gelmiştir. Özi Krizi (1791) ile başlayan süreçte yaşanan gelişmeler ise İngiltere'yi Osmanlıları korumaya yönelik bir politika benimsemeye itmiştir. Bu tarihten sonra, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde inişli çıkışlı bir dönem başlamış; İngiltere uluslararası konjonktürdeki değişime paralel olarak, bazen Osmanlıların yanında bazen de karşısında yer almıştır. Bununla birlikte İngiliz hükümetleri, diğer devletlerle Osmanlıların yıkılmasına yol açacak boyutta bir işbirliği içine girmekten de kaçınmış; Osmanlı Devleti'ne ait stratejik noktalara müdahale edilmesine izin vermeyeceğini her fırsatta ortaya koymuştur.

İngiltere, Yunan İsyanı (1821) sırasında Rusya'yı kontrol etmek isterken kendini Rus politikasına hizmet eder bir pozisyonda bulmuş; aynı şekilde Navarin Olayında (1827), Rusya ve Fransa'nın Osmanlı toprakları üzerindeki planlarına alet olmuştur. Ardından başlayan Osmanlı-Rus Savaşında alınan ağır yenilgi, Fransa'nın Cezayir'i işgali ve nihayet Mısır valisinin isyanı, Osmanlı Devleti'nin parçalanmanın eşiğine geldiğini açık bir şekilde göstermiştir. Buna rağmen İngiliz hükümeti, bu süreçteki gelişmelere tepkisiz kalmış; nihayet M. Ali Paşa'ya karşı II. Mahmud'un yardım isteğini reddetmekle de İngiliz dış politikası açısından büyük bir stratejik hata yapmıştır. Bu esnada Rusya, İngiltere ve diğer Avrupa devletlerinin Doğudaki

krize tepkisiz kalmasını kendisi için avantaja dönüştürmüş; II. Mahmud'a Hünkâr İskelesi Anlaşmasını imzalatmayı başararak büyük bir diplomatik zafer kazanmıştır. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston, bundan sonraki sekiz yıl boyunca, İngiltere'nin yaptığı hatayı telafi etmenin ve Osmanlı Devleti'ni Rusya'nın himayesine girmekten kurtarmanın mücadelesini sürdürmüştür.

İngiltere'nin özel elçisi olarak 1832 yılında İstanbul'da bulunan Stratford Canning, mevcut İngiliz politikasının yol açabileceği sonuçları önceden görerek, Osmanlı Devleti'nin çöküşe sürüklendiğini ve buna müdahale edilmesinin gerekli olduğunu, gönderdiği raporlarda Lord Palmerston'a anlatmıştır. Bu raporlar, o gün için İngiliz hükümetinin Mısır meselesi konusunda harekete geçmesini sağlayamamıştır. Bununla birlikte Osmanlılara dair Canning'in verdiği bu bilgi ve öneriler, Lord Palmerston'un fikirlerinin değişmesinde ve Osmanlıları koruma eksenli yeni bir İngiliz politikası tasarlamasında etkili olmuştur. 1833'ten itibaren İngiliz hükümeti, David Urquhart ve Henry Ellis gibi diplomatların da katkısıyla, İngiltere'nin çıkarlarının Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığının ve bütünlüğünün korunmasıyla çakıştığına ikna edilmiştir. Tüm bu gelişmeler, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde yeni bir dönemi başlatmıştır.

Lord Palmerston, İngiltere'nin yeni Osmanlı politikasında hedefe ulaşılabilmesinin, ancak onu kuvvetlendirmekle mümkün olabileceğine inanmıştır. Bu doğrultuda başta askeri alanda olmak üzere, mali ve idari alanlarda Osmanlı Devleti'ni güçlendirmeye yönelik bir reform programı tasarlamıştır. Şimdiye kadar söz konusu reform programının ayrıntılarının 1833'ün Aralık ayında belirlendiği ve ilk olarak bu tarihte İstanbul Elçisi Lord Ponsonby'ye bildirildiği düşünülmekteydi. Fakat bu çalışma çerçevesinde Durham Arşivinden elde edilen yeni belgeler ışığında, reform programının ayrıntılarının aynı yılın şubat ayı gibi daha erken bir tarihte belirlenmiş olduğu tespit edilmiştir. Bu tespitle, yaygın inanışın aksine, reform programının yine aynı yılın Temmuz ayında imzalanan Hünkâr İskelesi Anlaşmasına bir tepki olarak ortaya atılmadığı, Lord Palmerston'un Osmanlıların reformlarla güçlendirilmesine yönelik planlarının tepkisel değil, uzun vadeli bir düşüncenin ya da politikanın ürünü olduğu ortaya konulmuştur.

Yeni ortaya çıkan belgeler yoluyla, bugüne kadar bulunamayan Lord Ponsonby'nin elçilik talimatnamesinin İngiliz Milli Arşivindeki kayıtlar arasında niçin bulunmadığı meselesi de açıklığa kavuşturulmuştur. Bu talimatnamenin, dönemin sürekli değişen şartlarının etkisiyle Lord Ponsonby'ye gönderilemediği, bunun yerine Şubat 1833 tarihli söz konusu belgede verilen yönergelerin ve İskenderiye Konsolosu Champhell'e verilen talimatnamenin, elçilik talimatnamesinin yerine geçeceğinin İngiliz elçisine bildirildiği anlaşılmıştır.

II. Mahmud, 1826 yılından sonra ülkesini Avrupa devletleri seviyesine çıkaracak reformları uygulamaya geçirmeye başlamıştır. Lord Palmerston'un aynı dönemde Osmanlıları güçlendirme amaçlı bir program tasarlaması, ikisi arasında bir hedef birliği ortaya çıkarmıştır. Ancak Lord Palmerston, reform programıyla Osmanlıları uzun vadede güçlendirmeyi amaçlamış; bir hastanın kendini bir doktorun ellerine bırakması gibi, padişahın reformlarla ilgili tüm tavsiyeleri dinlemesini istemiştir. Buna karşın II. Mahmud, Lord Palmerston'un aksine, kısa süre içinde netice elde edeceği tedbirler almak istemiştir. Çünkü II. Mahmud, iktidarı için M. Ali Paşa'yı büyük bir tehdit olarak görmüş ve hızlı bir şekilde etkisini gösterecek değişikliklerle, askeri alanda güçlenmeyi ve en kısa sürede bu meseleyi çözmeyi arzu etmiştir. II. Mahmud ve Lord Palmerston'un bakış açılarındaki bu farklılığın olumsuz etkileri, reform çalışmalarına da yansımıştır.

Reform anlayışlarındaki söz konusu farklılığın yol açtığı uyumsuzluğun giderilmesinde en büyük rolü oynayabilecek kişi, İngiliz Elçisi Lord Ponsonby idi. Ancak Lord Ponsonby, normal şartlarda görevi hükümetinin belirlediği politikaları ilgili ülkede icra etmekken, özel yazışmalarda yer alan bilgilerden anlaşıldığına göre, kendisine ait üçüncü bir reform anlayışı geliştirmiştir. İngiliz elçisi, sadece teoride farklı bir reform anlayışına sahip olmakla kalmamış; bunu pratiğe de geçirerek, bazı kritik konularda İngiliz hükümetinin belirlediği politikadan ayrılmış ve kendisine verilen talimatların dışına çıkmıştır. Bu durum, Lord Palmerston'un reform programı kapsamındaki hedeflerine ulaşmasında çoğu zaman olumsuz etkilerde bulunmuştur.

Osmanlı Devleti'ni güçlendirmeye yönelik 1833-1841 yılları arasındaki girişimleri menfi yönde etkileyen, sadece söz konusu reform anlayışları-

nın çatışması olmamıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin zayıf kalmasını isteyen reform karşıtı gruplar da aktif bir şekilde faaliyette bulunmuşlardır. Bu grup içinde başta Rusya olmak üzere, Avusturya, Mısır Valisi M. Ali Paşa ve bunların Babıâli'deki destekçileri yer almıştır. Reform karşıtları, ortak bir hedefe sahip olmaları sebebiyle gerektiğinde işbirliği yapmakta zorlanmamışlardır. Reform taraftarları ise, Osmanlı Devleti'nin çöküşünü engelleme amacına sahip olmalarına karşın, bu hedefin hangi yolla ve nasıl gerçekleşeceği konusunda fikir ayrılıklarına düşmüşlerdir. Özellikle II. Mahmud, Lord Palmerston, Lord Ponsonby ve M. Reşid Paşa'nın reform anlayışlarındaki farklılık, bunların işbirliği içinde hareket etmeleri ve sonuç almalarını önlemiştir. Bu durum reform karşıtlarının başarı şansını artırırken, reform taraftarlarınınkini azaltmıştır.

Lord Palmerston, reform programının bir parçası olarak Osmanlı ordusu ve donanmasını modernleştirme projesi geliştirmiş ve 1835-1839 arasında bunu hayata geçirme mücadelesi vermiştir. Bu doğrultuda İngiliz subayların Osmanlı ordusunda ve donanmasında görevlendirilmesi hususunda çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Ancak İngiliz subayların sadece eğitmen olarak değil, komutan olarak da Osmanlı ordusunda görev almasını talep etmesi, bu projeyi daha başlangıçta bir çıkmaza sokmuştur. II. Mahmud, bir Hıristiyanın Müslüman ordusuna komuta etmesinin dini kurallara göre mümkün olmaması ve Rusya'nın İngiliz subaylara görev verilmesine şiddetli muhalefeti yüzünden bu talepleri reddetmiştir. Fakat Lord Palmerston kararlılığından vazgeçmemiş ve amacına ulaşmak için mümkün olan her yolu denemiştir. Böyle bir ortamda, Osmanlıların güçlendirilmesine yönelik her girişimi önlemeyi kendine asli görev bilen Rusya ve onunla işbirliği yapan Avusturya da bu meseleye dahil olmuştur.

Bu konuda uzun bir süre ilerleme sağlanamamasında, padişahın İngiliz subaylara dini gerekçelerle komuta etme yetkisi veremediği gerçeğini Lord Palmerston'un anlamak istememesi ve bundan sonraki yıllarda daha da ileriye giderek bazen Babıâli talep dahi etmeden İstanbul'a subay göndermesi önemli ölçüde etkili olmuştur. Bu durumu ve yol açtığı olumsuz sonuçları İstanbul'da yakından gören Lord Ponsonby ise, kendisine verilen talimatların dışına çıkarak ve İngiliz hükümetinin politikalarına aykırı olarak, II. Mah-

mud'a subayları kabul etmemesini ve yurtdışına daha fazla öğrenci göndermesini tavsiye etmiştir. Şimdiye kadar tespit edilememiş bu önemli ayrıntıya, yine Durham Arşivindeki Lord Ponsonby'nin özel yazışmalarında ulaşılmıştır. Öte yandan Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi hususunda padişaha telkinde bulunan diğer bir isim de David Urquhart olmuştur. Bu konuda zaten kendine mahsus planları bulunan II. Mahmud, söz konusu teşviklerin de etkisiyle, başta Londra olmak üzere diğer Avrupa başkentlerine çeşitli öğrenciler göndermiştir. Bu öğrencilerin bazıları, yurda döner dönmez Suriye'nin M. Ali Paşa'nın elinden kurtarılması operasyonunda aktif bir rol oynamışlardır. Avrupa'da eğitim alan bu kişiler, daha sonraki yıllarda Osmanlıların sivil ve askeri kademelerinde görev alarak Tanzimat reformlarının uygulanmasında öncü bir rol üstlenmişlerdir. Aynı dönemde İngiltere'den askeri teknoloji transferi hususunda Osmanlılar tarafından gerçekleştirilen girişimler ve İngiltere'nin bu yönde sağladığı katkılar, Osmanlı ordusunun ve donanmasının modernleşmesine yardımcı olmuştur.

Lord Ponsonby'nin kişisel tutumu, sadece subay meselesinde değil, askeri ve siyasi diğer konularda da önemli ölçüde etkili olmuştur. İngiliz elçisi, göreve başladığı andan itibaren Londra'ya gönderdiği raporlarında, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni ele geçirme planları olduğunu savunmuş, İngiliz hükümetini Rusya'ya karşı mücadeleye ikna etmeye çalışmıştır. Lord Ponsonby, saray doktoru Mac. Guffog ve Sisam Prensi A. Vogorides'i bir aracı olarak kullanarak, II. Mahmud ve Babıâli ile gizli iletişim kanalı kurmayı başarmış; fakat bu kanalı kullanarak, Lord Palmerston'un talimatlarının aksine, barış ortamını bozacak bazı girişimlerde de bulunmuştur. Churchill ve Vixen olayları, Lord Ponsonby'nin bu kapsamda bilinçli olarak ortaya çıkardığı meseleler arasında yer almıştır. Bu sırada, ondan aldığı talimat sonucu Urquhart da Londra'da basın-yayın yoluyla savaş yanlısı propaganda çalışmaları yürütmüştür. Reform karşıtlarının faaliyetlerinin yanı sıra İngiliz elçisinin bu tutumu, Osmanlı Devleti'nin reformlarla güçlendirilmesi için yürütülen çalışmalara, göreceli olarak zarar vermiştir.

Bütün bu gelişmeler yaşanırken, M. Reşid Paşa'nın Londra elçiliğinden Osmanlı hariciyesinin başına getirilmesi olayların seyrini tamamen değiştirmiştir. M. Reşid Paşa, öncelikle reform aleyhtarı Akif Paşa'nın Ba-

bıâli'den uzaklaşmasını sağlamıştır. Bu gelişmeyle birlikte çok kısa bir süre içinde birçok önemli reform uygulamaya geçirilebilmiştir. Açıklanan bilgiler çerçevesinde, Babıâli'de reform karşıtı grupların devreden çıkarılması durumunda reformların kolayca gerçekleştirildiği ve bu gibi grupların reform sürecinde yaşanan tıkanmanın en büyük sorumluları oldukları tespit edilmiştir.

Mısır meselesinde İngiltere'nin desteğini alabilmek ve M. Ali Paşa'ya darbe vurabilmek amacıyla 1838 yılında İngiltere ile Baltalimanı Anlaşması imzalanmıştır. M. Reşid Paşa, anlaşmanın görüşmeleri sırasında, aktif olarak görev almış; ardından Mısır valisine karşı İngiltere ile yapılacak bir ittifak için Londra'ya gönderilmiştir. Ancak ticaret anlaşmasında istediğini alan İngiltere, saldırıya yönelik bir ittifakı kabul etmemiştir. Bununla birlikte bu anlaşma sayesinde İngiltere, Osmanlı topraklarında kazandığı ticari çıkarları muhafaza edebilmek uğruna, diğer devletlerle savaşabilecek kadar güçlü bir bağla Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır.

İngiltere'nin M. Ali Paşa'yı Suriye'den çıkarmaya yönelik bir ittifak anlaşmasını kabul etmemesine II. Mahmud'un tepkisi, 1839 yılı ortalarında Nizip'te Mısır ordusuyla çatışmaya girmek olmuş; fakat Osmanlı ordusu burada ağır bir yenilgiye uğramıştır. Bundan bir hafta sonra da II. Mahmud vefat etmiştir. Bu olağanüstü gelişmeler, olayların seyrini ve dengeleri bir anda değiştirmiştir.

Bir yönüyle Osmanlı için felaket olan Nizip Savaşı, diğer bir yönüyle reformların gerçekleştirilebilmesi açısından yeni fırsatlar doğurmuştur. M. Reşid Paşa, bu koşulların ortaya çıkardığı atmosferde, Lord Palmerston'un planladığından çok daha geniş kapsamlı bir reform programını, yeni padişah Abdülmecid'e kabul ettirme imkânı bulmuştur. Bu sırada reform karşıtları bile, Mısır meselesinde İngiltere'nin yardımını alabilmek uğruna, bir süreliğine reformlara itiraz etmemişlerdir. Bu sayede M. Reşid Paşa, 1839 yılı sonunda Tanzimat Fermanının ilan edilmesini sağlayarak, Tanzimatı Osmanlı Devleti'nin resmi politikasına ve Osmanlı modernleşmesinin yol haritasına dönüştürmüştür.

M. Reşid Paşa, genelde Avrupa'nın özelde de İngiltere'nin reform konusundaki beklentilerini Osmanlı Devleti'nin ihtiyaçlarını ve şartlarını göz

önünde bulundurarak aynı potada eritmiş ve bütün bunları Tanzimat Fermanında toplayarak, Osmanlıların uzun süredir ihtiyaç duyduğu paradigma değişimini ortaya çıkarmıştır. Bu esnada İngiliz hükümeti ya da diğer yabancı bir unsur, fermanın hazırlanmasına müdahil olmamıştır. Lord Palmerston, Tanzimatı M. Reşid Paşa'nın önüne hazırlanmış bir metin olarak koymamış ve ona bu yönde herhangi bir zorlamada bulunmamıştır. Fakat M. Reşid Paşa'yı geniş çaplı reformlara yönlendirmiş; Osmanlıları reformlarla güçlendirmek için daha neler yapması gerektiğini, hemen hemen her görüşmelerinde dile getirerek çeşitli telkinlerde bulunmuştur. Ayrıca fermanın ilanı sonrasında ve reformların gerçekleştirilmesi aşamasında ona destek vermiştir. M. Reşid Paşa, Babıâli'deki entrikalardan da bu sayede kurtularak planladığı reformları rahatça gerçekleştirme imkânı bulabilmiştir.

Nizip Savaşının ortaya çıkardığı atmosfer, Tanzimat Fermanının ilanına yardımcı olduğu gibi, M. Ali Paşa'ya karşı 1840 yılında gerçekleştirilen operasyonda İngiliz subayların Osmanlı ordu ve donanmasına komuta etmesini de mümkün kılmıştır. Bu sayede, Lord Palmerston'un çok fazla istediği Osmanlı ordusu ve donanmasında İngiliz subayların komuta yetkisi, ilk kez bu dönemde gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti, bundan sonraki dönemde de özellikle Kırım Savaşı sırasında, bu yola sık sık başvurmuştur. İngiliz subayların komuta mevkiine gelmeleri M. Ali Paşa'ya karşı yürütülen operasyonun neticesini büyük ölçüde etkilemiştir. İngiliz komutanlar, Osmanlı ordusunda görev yapmaya başladıktan sonra, Mısır birliklerinin komutanı İbrahim Paşa'yı Akka'da yenmişler; paşanın sancağını Abdülmecid'e teslim etmişler; A. Fevzi Paşa'nın M. Ali Paşa'ya verdiği Osmanlı donanmasını geri almışlar ve nihayet tüm Suriye'nin Osmanlılara iade edilmesini sağlamışlardır. Bu sonuçlar ise, İngiliz dışişleri bakanının Osmanlı ordusunun komuta kademesinde İngiliz subaylara görev verilmesi yönünde ısrarlarının haklılığını ortaya çıkartmıştır.

Lord Palmerston, M. Ali Paşa'ya karşı müttefik güçlerin operasyonu sürdürülürken, Türkiye'ye birçok yeni subay ve askeri uzman göndermiştir. Bunların operasyon sonrasında da Türkiye'de kalmalarını ve Osmanlı ordu ve donanmasını geliştirmelerini istemiştir. Ancak Mısır meselesi tamamen çözüldükten sonra Babıâli eski tavrını yeniden takınmış ve İngiliz subayla-

rın büyük bir kısmı ülkelerine geri dönmek durumunda bırakılmıştır. Bu süreçte, yabancı subayların Osmanlı ordusunda görevlendirilmemesi hususunda padişaha ve Babıâli'ye telkinlerde bulunan Lord Ponsonby'nin de etkisi olmuştur. Bununla birlikte Lord Ponsonby, 1841 yılı sonunda İstanbul'dan ayrılacağı sırada, Osmanlılar için uygun olduğunu düşündüğü ve milli bir Osmanlı ordusunu öngören askeri reform önerilerini içeren bir planı padişaha sunmuştur. İngiliz elçisinin bu davranışı ve önerileri, Osmanlı yöneticilerinin büyük takdirini toplamıştır.

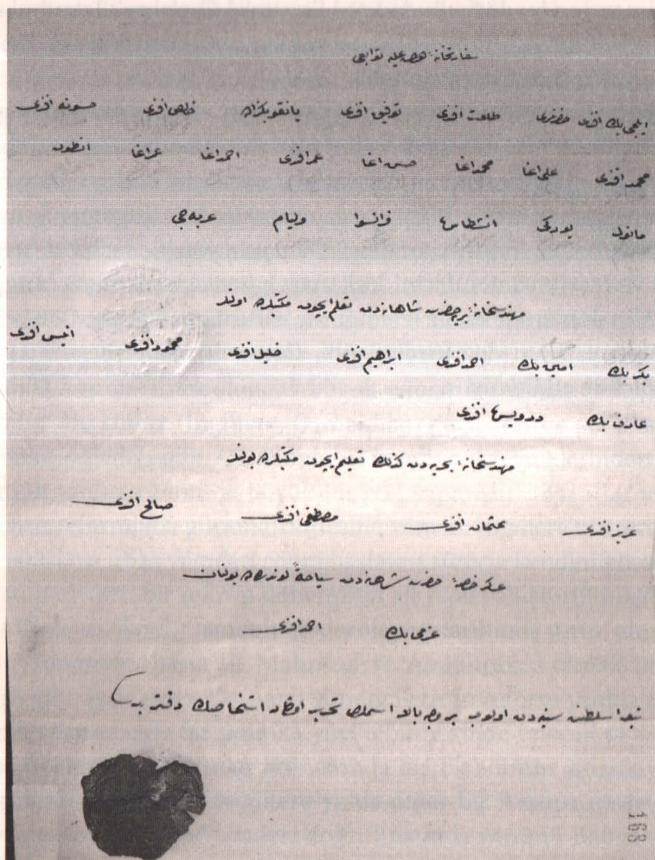
1833-1841 yılları arasındaki gelişmeler genel olarak değerlendirildiğinde, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin son derece geliştiği ve bu dönemde İngiliz politikalarının hedeflerine büyük ölçüde ulaştığını söylemek mümkündür. Yine de, Nizip Savaşında alınan yenilgi göz önünde bulundurulursa, reform çalışmalarında kısa vadede istenilen başarının ele edilebildiğini söylemek güçtür. Bununla birlikte, başta askeri alanda olmak üzere idari, mali, hukuki, sosyal birçok alanda Avrupa örnek alınarak birçok reform bu dönemde uygulamaya konulmuştur. Bu sürece, İngiltere, Osmanlıları güçlendirme politikası çerçevesinde katkı sağladığı gibi, Osmanlıların kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan yenilik yanlısı eğilim de büyük bir etki yapmıştır. 1833-1841 yıllarında Osmanlıların reformlarla güçlendirilmesine yönelik İngiltere'nin attığı adımların asıl etkisi ise, 1841 yılından sonra başlayan süreçte kendini göstermiştir. Kısacası bu periyotta, bir reform döneminin alt yapısı oluşturulmuştur ki bu, Tanzimat Dönemi olarak Osmanlı modernleşme tarihinde yerini almıştır.

Bu dönemde, başta II. Mahmud ve Abdülmecid olmak üzere, M. Reşid Paşa gibi önde gelen Osmanlı yöneticilerinin reform yanlısı tutumları da İngiltere'nin böyle bir politika yürütebilmesinde önemli ölçüde etkili olmuştur. Aksi halde reformlar konusunda birçok adımın atılamayacak olduğu, Osmanlı Devleti'nin İngiltere ya da diğer bir Avrupa devletinin dayatması sonucu değil, kendi iradesi doğrultusunda yönünü Batıya çevirdiği açıktır. Bu bakımdan Tanzimat Fermanı ve bu fermanla başlayan Tanzimat dönemi, Avrupa'nın teşvik ve kısmi yönlendirmelerinin neticesinde ortaya çıkmış olsa da, Osmanlı Devleti'nin kendi hür iradesinin bir ürünüdür.

Lord Palmerston 1841 yılından sonra da Osmanlı Devleti'nin reformlar aracılığıyla güçlendirilmesiyle yakından ilgilenmiş ve bu doğrultu-

da bazı tedbirler almıştır. Bunda, Mısır meselesinin bitirilmesinden hemen sonra M. Reşid Paşa'nın görevden alınarak İstanbul'dan uzaklaştırılması ve sonrasında reformların kesintiye uğraması büyük ölçüde etkili olmuştur. Lord Palmerston bu doğrultuda Lord Stratford Canning'i İstanbul elçiliğine göndererek, Osmanlı modernleşme sürecini bundan sonraki dönemde de kontrol altında tutmaya çalışmıştır.

Tüm bu veriler ışığında, 1833 yılından 1841 yılına kadar geçen dönemde İngiltere'nin, Osmanlı reformlarıyla yakından ilgilendiğini ve reform sürecine destek vererek Osmanlı Devleti'nin Batı medeniyetine yaklaşmasına yardım ettiğini söylemek mümkündür. İngiltere bunu, bizzat talepte bulunarak, reform taraftarı Osmanlı yöneticilerini destekleyerek, koruma ve teşvik yöntemlerini kullanarak gerçekleştirmiştir. İngiltere'nin 19. yüzyılın sonlarına kadar izlediği bu koruma politikası, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin yapısını değiştirdiği gibi, Osmanlı modernleşme sürecini de önemli ölçüde etkilemiştir.

Belge 1. 1834'te Londra'ya gönderilen öğrencilerin isimleri
NA Belgelerinden

HAT 1189/46848-B

Belge 2. Londra'ya Gönderilen Öğrenciler: Harcamalar ve Aldıkları Dersler

BOA Belgelerinden

13. Comparative proof of F. G. or fine grained powder, by the half pound Gun Eprouvette.

Description of the Gun powder	Vibration of the half pound Gun Eprouvette fired with 2 ounces of Gun powder. In degrees, & tenths.				Date of Stoving
	1st	2nd	3rd	Mean	
Mr Dadian's F. G. or fine grained Gunpowder made with Charcoal from hazel	26°.2	25°.6	25°.5	25°.8	unknown
Waltham Abbey F. G. or fine grained Gunpowder made with charcoal from Dogwood	29°.3	29°.4	29°.4	29°.4	4 May 1836

The same remark as to the unfairness of this trial, with respect to Mr Dadian's F. G. gun powder, when compared with that recently made at Waltham Abbey, may be stated here, as was done in paragraph 11. Added to which, the grains of the Waltham Abbey powder were also smaller than those of Mr Dadian's manufactory.

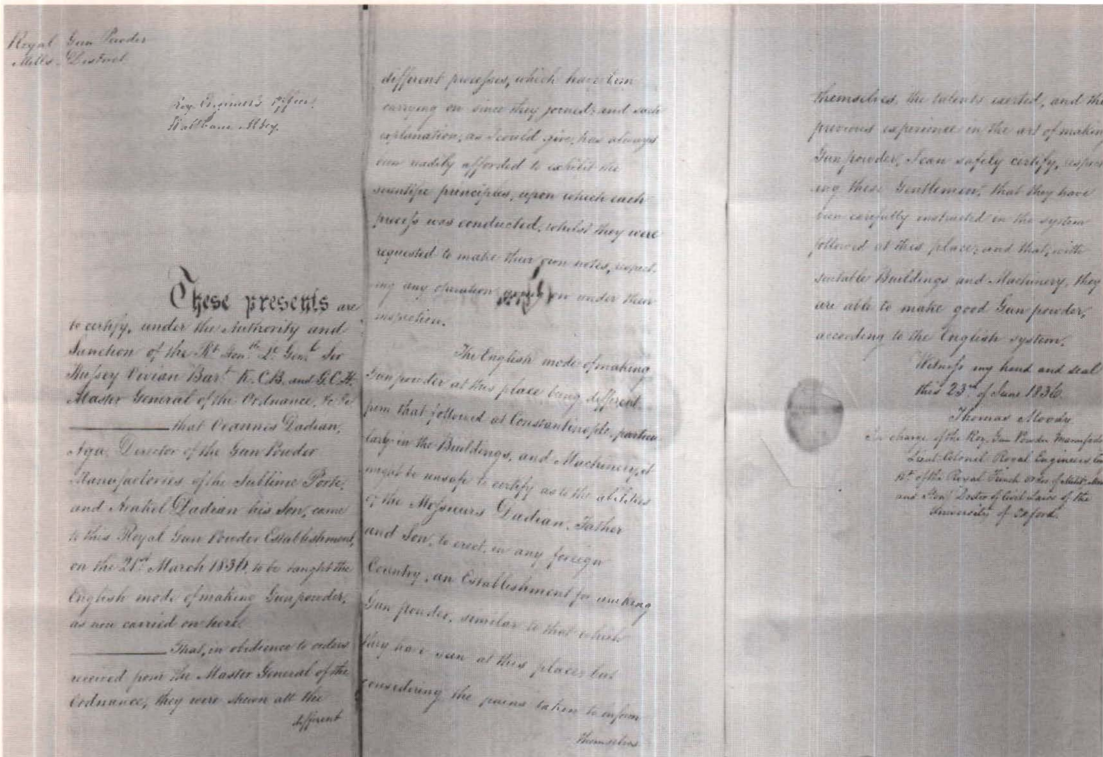
14. Proof of the powders fired against a horizontal recoiling Target.

Description of the Gunpowder	Recoil measured by inches and tenths, upon a horizontal target, when struck by a lead ball from a Carbine, with 2 drams of powder, and at 37 feet distance. Inches and tenths.			Date of Stoving
	1st	2nd	Mean	
Mr Dadian's F G made with charcoal from hazel	1. 35	1. 40	1. 37	unknown
Do with charcoal from Willow.	1. 10	1. 20	1. 15	unknown
Waltham Abbey F G made with Charcoal from Dogwood	1. 55	1. 80	1. 67	4th May 1836
Do with same materials but the grain smaller.	1. 75	1. 70	1. 72	do

There was only a sufficient Quantity of Turkish powder, as would afford two fires of each Specimen. The recoiling Target is not so perfect as is desireable, being one made by common workmen, not accustomed to such work.

Belge 3. Hocası Moddy'nin Ohannes Dadyan Hakkında Hazırladığı Rapordan

NA Belgelerinden

Royal Gun Powder
Mills District

Roy. Gunpowder Office
Waltham Abbey.

These presents are to certify, under the Authority and Sanction of the Rt. Hon.ble Lt. Genl. Sir Hussey Vivian Bart. K.C.B. and G.C.H. Master General of the Ordnance, &c. &c.

——— that Oannes Dadian, Aga, Director of the Gun Powder Manufactories of the Sublime Porte, and Arakel Dadian his Son, came to this Royal Gun Powder Establishment, on the 21st March 1836, to be taught the English mode of making Gunpowder, as now carried on here.

——— That, in obedience to orders received from the Master General of the Ordnance, they were shewn all the different processes, which have been carrying on since they joined; and such explanation, as I could give, has always been readily afforded to exhibit the scientific principles, upon which each process was conducted, whilst they were requested to make their own notes, respecting any situation [illegible] on under their inspection.

The English mode of making Gunpowder at this place being different from that followed at Constantinople, particularly in the Buildings, and Machinery, it might be unsafe to certify as to the abilities of the Messieurs Dadian, Father and Son, to erect, in any foreign Country, an Establishment for making Gun powder, similar to that which they have seen at this place; but considering the pains taken to inform themselves, the talents exerted, and the previous experience in the art of making Gun powder, I can safely certify, respecting these Gentlemen, that they have been carefully instructed in the system followed at this place; and that, with suitable Buildings and Machinery, they are able to make good Gun powder, according to the English system.

Witness my hand and seal
this 23rd of June 1836.
Thomas Moody
In charge of the Roy. Gun Powder Manufactories
Lieut. Colonel Royal Engineers [illegible]
[illegible] of the Royal French [illegible]
and Hon. Doctor of Civil Laws of the
University of Oxford.

Belge 4. Ohannes Dadyan ve Oğlunun Londra'daki Eğitimlerini Tamamladıklarını Gösteren Sertifika
NA Belgelerinden

Belge 5. İngiliz Usta John Ashovar ile Yapılan Kontrat

BOA Belgelerinden

Paris ce 5. novembre 1838.

Monsieur L'ambassadeur,

Conformément au désir que Votre Excellence m'a témoigné, je m'empresse de lui adresser par écrit la communication que j'ai eu l'honneur de lui faire verbalement ce matin. —

J'ai reçu une lettre de Lord Palmerston qui en refusant à la demande qui lui a été faite par

à Son Excellence
Ahmed Fethi, Ambassadeur de la Sublime Porte.

A. AMD 88/19

Belge 6. Lord Granville'in A. Fethi Paşa'ya Mektubu
BOA Belgelerinden

Confidential

68

Traduction.

Le sol de l'empire ottoman est extrêmement riche et fertile. Sa position géographique des plus heureuses, est surtout favorable au commerce. Ses populations par leur nature intelligentes, sont aptes à tout.

Lorsque ces populations s'attacheront au système nouveau, réclamé désormais par la nécessité, et d'où découlent des sages réformes et la civilisation, nul doute que dans un temps très court, elles n'en obtiennent les résultats les plus salutaires et les plus nombreux.

La mauvaise direction imprimée précédemment aux affaires intérieures de la Sublime Porte, a été pour ses sujets une calamité véritable. Depuis treize ou quatorze ans, loin qu'on vit naître le moindre bien de tout ce qu'on avait décoré pompeusement du nom de réforme, ces prétendues réformes n'ont fait que venir ajouter de nouvelles vexations aux tyrannies du passé. Il serait impossible de faire connaître dans toute son étendue l'excès du mécontentement général dans tout l'empire.

Ce mécontentement du peuple n'est pas né, comme on le croit en Europe, de son peu de

Belge 7 M. Reşid Paşa'nın 11 Ağustos 1839 Tarihli Memorandumu

NA Belgelerinden

Kaynakça

I. ARŞİV KAYNAKLARI

A. Yurtdışı Arşivleri

1. National Archives (İngiliz Milli Arşivi), Londra

Foreign Office Belgeleri (FO):

Defter nr. 07/272; 78/208, 209, 210, 211, 212, 218, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 232, 233, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 243, 249, 250, 252, 253, 254, 256, 266, 268, 269, 270, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 297, 298, 299, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 309, 326, 327, 328, 329B, 330, 331, 332, 333, 334, 347, 348, 349, 350, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 378, 379, 383, 384, 385, 386, 388, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 415, 418, 421, 422, 423, 424, 426, 430, 431, 432, 433, 434, 436, 437, 465, 466, 467, 468, 469, 470; 195/89, 109, 114, 115, 116, 122, 129, 130, 131, 138, 139, 140, 145, 146, 147, 148, 89, 155, 156, 157, 158, 161, 162, 163, 164, 165, 180, 181, 183, 184.

2. Durham University Library, Special Collections (Durham Üniversitesi Arşivi), Durham

Lord Ponsonby Belgeleri (PB/GRE/E):

Belge nr: 102/G/36; 150/B/39; 150/C/17, 50; 270/5, 11,15, 21; 322/B/61; 378/36, 124, 125, 126, 127, 134, 135, 136, 140, 141, 142, 155, 156, 157, 158, 161; 481/4/12, 20, 21, 23, 24-28, 29, 35, 38, 48, 49, 50, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 66, 72, 76, 84, 85, 87, 88, 89; 481/5/3, 12, 15, 20, 21, 24, 26, 27, 28, 29, 30; 481/6/2, 3, 20, 21, 38, 39, 43, 62, 64; 481/7/1, 3, 6, 7, 9, 13, 14, 28, 30, 31, 42, 43, 49; 481/8/7, 10, 11, 13, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 28, 29; 481/9/1, 10, 14, 15, 21, 23, 26, 29, 34, 43, 48, 53, 54, 55, 59, 60, 62, 73; 481/10/1, 2, 3, 11, 18, 22, 23, 38, 42, 43, 53, 54, 55, 56; 481/11/5, 7, 18, 27, 28, 50; 481/20/1, 6, 18, 19, 25, 29, 30, 61, 62, 64; 481/ 21/50; 481/22/1, 65, 92; 481/23/25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33; 481/35, 36, 37, 38; 481/37/7, 8; 481/43/92, 94; 483/IB/35, 36, 37, 38, 39; 489/1A/34, 37; 608/119, 141; 612/2; 632/65, 97, 99, 108; 637/39, 69, 72, 116, 117.

3. Southampton University Library, Archive and Manuscript Collections (Southampton Üniversitesi Arşivi), Southampton

Lord Palmerston Belgeleri (PP/GC):

Belge nr: CA/101, 131, 253; PO/133, 137, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 148; GC/VA/61, 102.

4. La Courneuve (Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi), Paris

Turquie Tasnifi:

Defter nr: 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 275.

B. Türk Arşivleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul

a. Hatt-ı Hümayun (HAT):

Belge nr: 18272, 19747. A, 20183, 20064, 20183, 20238, 20392. C, 20560, 20567, 20583, 20584, 20596, 20602, 23003, 23065, 26180. A, 28820, 28870, 28870. A, 28874, 28879, 28891, 28921, 28921. A, 29016. B, 31066, 31089, 31089. A, 31089. C, 32268, 32268. D, 32268. F, 32990. A, 32991, 33001,

33015. A, 33016. A, 33016. B, 34647, 34984.A, 34986. C, 35253, 37467, 37480, 37483. A, 37489; 37496. A, 37503, 37503. C, 37503. D, 37503. F, 37504. B, 37505. C, 37505. D, 37506. A, 37506, 37506. D, 37507. B, 37512, 37512. G, 37519, 37520. A; 37529. F, 37532, 39783, 40771, 40772, 40838, 40838. B, 40838. F, 43171, 43201. A, 43207, 43222, 43793, 44434, 46123. A, 46126, 46195, 46195. A, 46201, 46214. C, 46234. B, 46237. B, 46237. C, 46397, 46403, 46409. A, 46505. D, 46422. E, 46422. G, 46427. Ç, 46429. K, 46430. Z, 46430. L, 46438. İ, 46439. C, 46474, 46482, 46482. D, 46517, 46560, 46564, 46564. A, 46568. C, 46568. Ç, 46569. D, 46569. F, 46569. Ğ, 46569. I, 46577. B, 46582, 46598, 46613, 46617, 46623, 46628, 46631, 46637, 46638, 46647, 46653, 46662. G, 46662. J, 46669. B, 46669. D, 46669. E, 46702. A, 46703. H, 46704. Ç, 46704. F, 46712, 46737, 46763. J, 46763, 46763. F, 46773, 46773. D, 46764, 46835, 46981. A, 46898. Ç, 47283. L, 47338, 47360, 47376, 47568, 47986, 47986. C, 47986. F, 47986. İ, 48060, 48177, 48212, 48212. A, 48229, 48233, 48418. A.

b. Bab-ı Asafi Amedi Kalemi (A. AMD): 84/54, 85/1, 24; 86/54; 88/19, 24.

c. Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Düvel-i Ecnebiye Kalemi (A. DVN. DVE): 98/17, 31.

d. Cevdet Askeriye (C. AS): 23444.

e. Cevdet Hariciye (C.HR): 7130; 7569.

f. Cevdet Maarif (C. MF): 3858.

g. Cevdet Bahriye (C. BH): 3052; 3163.

h. İrade Eyalet-i Mümtaze Mısır (İ. MTZ.05): 4, lef. 1, 2; 101, lef. 1; 36; 39; 56, lef. 2; 65; 68, lef. 2; 83; 196, lef. 1, 2.

ı. İrade Hariciye (İ. HR): 21; 93; 107; 191; 249, lef. 1,2, 438, 488, 583.

i. İrade Dosya Usulü (İ. DUİT): 140/1, lef. 2, 5.

k. İrade Mesalih-i Mühimme (İ. MSM): 802, lef. 1.

l. Hariciye Sefareti Londra Sefareti Belgeleri (HR. SFR. 3): 28; 48; 52; 53.

II. GAZETE KOLEKSİYONLARI

1. Takvim-i Vekayi: 94; 125, 14 Mart 1836; 130, 22 Haziran 1836; 135, 13 Eylül 1836; 136, 11 Ekim 1836; 150, 13 Temmuz 1837; 152, 11 Ağustos 1837; 154, 18 Eylül 1837; 155, 09 Ekim 1837; 157, 03 Aralık 1837; 160, 28 Ocak 1838; 162, 19 Mart 1838; 163, 06 Nisan 1838; 164, 06 Mayıs 1838; 167, 07 Temmuz 1838; 169, 07 Ağustos 1838; 174, 01 Aralık 1838; 181, 11 Temmuz 1839; 185, 25 Eylül 1839; 186, 28 Ekim 1839.

2. The Times: 15048, 29 Aralık 1832; 15152, 30 Nisan 1833; 15603, 08 Ekim 1834; 15710, 10 Şubat 1835; 15714, 14 Şubat 1835; 15890, 09 Ağustos 1835; 16185, 18 Ağustos 1836; 16227, 06 Ekim 1836; 16239, 20 Ekim 1836; 16290, 19 Aralık 1836; 16416, 15 Mayıs 1836; 16435, 06 Haziran 1837; 16542, 09 Ekim 1837; 16838, 19 Eylül 1838; 16844, 26 Eylül 1838; 16773, 05 Temmuz 1838; 16881, 08 Kasım 1838; 16907, 08 Aralık 1838; 16916, 19 Aralık 1838; 17000, 27 Mart 1839; 17328, 10 Nisan 1840; 17371, 30 Mayıs 1840; 17463, 15 Eylül 1840; 17470, 23 Eylül 1840.

3. The Age: 62, 16 Temmuz 1826; 125, 07 Ekim 1827; 135, 16 Aralık 1827; 30 Aralık 1832; 21 Aralık 1834; 17 Temmuz 1836; 14 Ekim 1838; 21 Haziran 1840; 12 Ocak 1840; 29 Kasım 1840.

4. Bell's Life in London and Sporting Chronicle: 321, 20 Nisan 1828; 370, 05 Nisan 1829; 395, 27 Eylül 1829; 398, 18 Ekim 1829; 25 Kasım 1838.

5. John Bull: 725, 03 Kasım 1834; 977, 01 Eylül 1839; 1053, 13 Şubat 1841.
6. The Satirist; or, The Censor of The Times: 384, 25 Ağustos 1835; 05 Ocak 1834.
7. The Court Magazine and Belle Assemblée: 2, 01 Ağustos 1834.
8. The Morning Chronicle: 20076, 30 Aralık 1833; 21024, 29 Mart 1837; 21061, 12 Mayıs 1837; 21234, 04 Aralık 1837; 21024, 29 Mart 1837; 12 Aralık 1837; 21293, 10 Şubat 1838; 21412, 28 Haziran 1838; 21489, 27 Ağustos 1838.
9. Caledonian Mercury: 18517, 17 Ağustos 1838; 17592, 14 Nisan 1834.
10. The Hull Packet and Humber Mercury: 2270, 20 Mayıs 1828.
11. Cobbett's Weekly Political Register: 20, 17 Mayıs 1828.

III. KİTAPLAR

ABDURRAHMAN ŞEREF, *Tarih Söyleşileri (Müsahebe-i Tarihiye)*, (Sad. Mübeccel Nami Duru), Sucuoğlu Matbaası, İstanbul 1980.

AHMET CEVDET PAŞA, *Cevdet* Tarihi *(Tertib-i Cedid)*, VIII-XII, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1309.

____, *Tezakir*, 1-12, (Yay. haz. Cavit Baysun), TTK Yayınları, Ankara 1953.

AHMET LÜTFİ EFENDİ, *Vak'anüvîs Ahmet Lûtfî Efendi Tarihi*, I-VI, (Yeni yazıya aktaran. Ahmet Hezarfen-Yücel Demirel), YKY, İstanbul 1999.

AHMET RASİM, *Osmanlı'da Batışın Üç Evresi*, (Yeni yazıya aktaran. Hıfzı V. Velidedeoğlu), Evrim Yayınları, İstanbul 1987.

AKSAN, Virginia H., *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri (1700-1870)*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

AKYILDIZ, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, Eren Yayınları, İstanbul 1993.

ALTUNDAĞ, Şinasi, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı-Mısır Meselesi (1831-1841)*, TTK Yayınları, Ankara 1945.

ANDERSON, Matthew Smith, *Doğu Sorunu (1774-1923)*, (Çev. İdil Eser), YKY, İstanbul 2001.

ANDREA, Bernadette, *Women and Islam in Early Modern Islam Literature*, Cambridge University Press, Cambridge 2008.

ANICK, Norman, *The Embassy of Lord Ponsonby to Constantinople (1833-1841)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), McGill University, Kanada 1970.

ARMAOĞLU, Fahir, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, TTK Yayınları, Ankara 1999.

AULDJO, John, *Journal of a Visit to Constantinople, and Some of the Greek Islands in the Spring and Summer of 1833*, Longman, Londra 1835.

BAĞIŞ, A. İhsan, *Britain and the Struggle for the Integrity of the Ottoman Empire: Sir Robert Ainslie's Embassy to İstanbul (1776-1794)*, İsis Yayınları, İstanbul 1984.

BAILEY, Edgar, *British Policy and Turkish Reform Movement 1826-1853*, New York 1970.

BARON DE TOTT, François, *Memoirs of Baron de Tott: Containing of the State of Turkish Empire and the Crimea*, C. I-II, G. G. J. & Robinson, Londra 1876.

BAYKARA, Tuncer, *Osmanlılar'da Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, Akademi Kitabevi, Manisa 2000.

BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Yay. haz. Ahmet Kuyaş), YKY, İstanbul 2002.

BERRIDGE, Geoff R., *British Diplomacy in Turkey, 1583 to the Present: A Study in the Evolution of the Resident Embassy*, (Ed. Jan Melissen), Martinus Nijhoff, Boston 2009.

BEYDİLLİ, Kemal, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi (1776-1826)*, Eren Yayınları, İstanbul 1995.

BİNDOF, S. T.-E. F. Malcolm Smith-C. K. Webster, *British Diplomatic Representatives (1789-1852)*, Butler& Tarier Ltd., Londra 1934.

BITIS, Alexander, *Russia and The Eastern Question (1815-1833)*, Oxford University Press, New York 2006.

BLACK, Jeremy, *Trade, Empire and British Foreign Policy (1689-1815)*, Routledge, New York 2007.

BOASE, Frederic, *Modern English Biography*, II, Frank Cass&Co. Ltd., Londra 1965.

BOLSOVER, G. Henry, "Great Britain, Russia and the Eastern Question (1832-1841)," (Yayınlanmamış Doktora tezi), University of London, Londra 1933.

BOURNE, Kenneth, *The Foreign Policy of Victorian England (1830-1902)*, Clarendon Press, Oxford 1970.

BOZKURT, Gülnihâl, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi (1839-1939)*, TTK Yayınları, Ankara 1996.

BRENNER, Robert, *Mercants and Revolution: Commercial Change, Political Conflict and London's Overseas Traders (1550-1653)*, Princeton University Press, New York 1993.

BROWN, L. Carl, *International Politics and the Middle East*, L. B. Tauris&C. L., Londra 1984.

BULWER, Henry Lytton, *Historical Characters: Talleyrand, Cobbett, Mackintosh, Canning*, II, Richard Bently, Londra 1868.

——, *The life of Henry John Temple, Viscount Palmerston*, II, Richard Bentley, Londra 1870.

CADALVÉNE, Edmond de-Emile Barrault, *Historie de la Guerre Méhémed-Ali Contre la Porte Ottomane*, Arthus Bertrand, Paris 1837.

CASTILLO, Lilian, *The Río de la Plata and its Maritimefront Legal Regime*, Martinus Nijhoff, Netherland 2004.

CHAMPBERLAIN, Muriel E., *Lord Palmerston*, GPC Books, Cardiff 1987.

——, *Lord Aberdeen: A Political Biography*, Longman Press, Londra 1983.

CLAYTON, G. David, *Britain and the Eastern Question: Missolonghi to Gallipoli*, Lion Library, Londra 1974.

COLLINS, Lansing, *Eastern Questions in the Nineteenth Century*, II, Frank Cass Press&Co. Ltd., Londra 1993.

CRAWLEY, C. W., *The Question of Greek Independence-A Study of British Policy in the Near East (1821-1833)*, Cambridge University Press, Londra 1930.

CUNNINGHAM, Allan, *Anglo-Ottoman Encounters in the Age of Revolution*, I, (Ed. Edward Ingram), Frank Cass Press&Co. Ltd., Londra 1993.

——, *Eastern Questions in the Nineteenth Century*, II, Frank Cass Press&Co. Ltd., Londra 1993.

——, *The Early Correspondence of Richard Wood (1831-1841)*, Offices of the Royal Historical Society, Londra 1966.

ÇAKIR, Coşkun, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Küre Yayınları, İstanbul 2001.

DALY, John C. K., *Russian Seapower and Eastern Question (1827-1841)*, Macmillan, Londra 1991.

DAVISON, Roderic H., *Osmanlı-Türk Tarihi (1777-1923)*, (Çev. Mehmet Moralı), Alkım Yayınları, İstanbul 2003.

——, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876)*, (Çev. Osman Akınhay), I, Papirüs Yayınları, İstanbul 1997.

DISRAELI, Benjamin, *England and France; or, a Cure for the Ministerial Gallomania*, John Murray, Londra 1832.

DÖNMEZ, Ahmet, "Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimi Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi (1832-1841)," (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006.

DUC de BROGLIE, *Memoirs of the Prince de Talleyrand*, V, Griffith Farran and Co., Limited, Londra 1892.

EKREM, Reşat, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar (1300-1920)*, Türkiye Matbaası, İstanbul 1934.

ENGELHARDT, *Tanzimat ve Türkiye*, (Çev. Ali Reşad), Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999.

EPSTEIN, Mortimer, *The Early History of the Levant Company*, George Routledge& Sons Ltd, Londra 1908.

ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, I, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1953.

ERYILMAZ, Bilal, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yayınları, İstanbul 2010.

ESMER, Şükrü, *Siyasi Tarih*, Maarif Vekilliği Yayınları, İstanbul 1944.

FERGUSON, Niall, *İmparatorluk: Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirişi*, (Çev. Nurettin Elhüseyni), YKY, İstanbul 2009.

FINDLEY, Carter V., *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform*, (Çev. Latif Boyacı-İzzet Akyol), İz Yayınları, İstanbul 1994.

FINKEL, Caroline, *Rüya'dan İmparatorluğa Osmanlı (1900-1923)*, (Çev. Zülal Kılıç), Timaş Yayınları, İstanbul 2007.

FLATTE, Theodor, *History of all Nations*, XIX, (Çev. John H. Wright), Lea Brothers&Company, New York 1905.

FOREIGN OFFICE, *British and Foreign State Papers (1832-1833)*, James Ridgway and Sons, Londra 1836.

GENCER, Ali İhsan, *Bahriyede Yapılan Islâhât Hareketleri ve Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu (1789-1867)*, TTK Yayınları, Ankara 2001.

GORYANOF, Sergey, *Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar ve Şark Meselesi*, (Çev. Macar İskender Ali Reşad), (Yeni yazıya aktaran. Ali Ahmet Beyoğlu-İshak Keskin), Ötüken Yayınları, İstanbul 2006.

GÖK, Hayrullah, "Arşiv Belgeleri Işığında Kara Harp Okulu Tarihi (1834-1883)," (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2005.

GRANT, A J.-Harold Temperley, *Europe in the Nineteenth and Twentienth Centuries (1789-1939)*, Longmans, Londra 1947.

MCGREGOR, Andrew, *A Military History of Modern Egypt: from the Ottoman Conquest to the Ramadan War*, Praeger Security International, Connecticut 2006.

GREVILLE, Charles C. F., *The Greville Memoirs A Journal of the Reign of Queen Victoria from 1837 to 1852*, I, Longmans, Londra 1885.

GUİZOT, F., *Memoirs of a Minister of State from the Year 1840*, Richard Bentley, Londra 1864.

HALE, William, *Turkish Politics and the Military*, Routledge, Londra 1994.

HALEVY, Elie, *A History Of The English People (1830-1841)*, (Çev. E. I. Watkin), T. Fisher Unwin Ltd., Londra 1927.

HALL, John, *England and the Orleans Monarchy*, Smith Elder&Co., Londra 1912.
HAMMER, Joseph, V., *Büyük Osmanlı Tarihi*, IX, Üçdal Neşriyat Yayınları, İstanbul 1992.
HARDWICKE, Robert, *The Debates on Motion for Papers With a View to The Impeachment of the Right Honourable Henry John Temple Viscount Palmerston House Of Commons, Feb. 8th, 23rd, March 1st, 17th, 1848*, Londra 1860.
HERRERA, Luis Alberto de, *La Mission Ponsonby*, I-II, Montevideo 1930.
HORN, David Bayne, *Great Britain and Europe in the Eighteenh Century*, Clarendon Press, Oxford 1967.
İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal, Son *Sadrazamlar*, II, Dergah Yayınları, İstanbul 1982.
İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayınları, İstanbul 1993.
——, *Devlet-i 'Aliyye*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.
INGRAM, Edward, (*The Beginning of the Great Game in Asia 1828-1834)*, Clarendon Press Oxford 1979.
JENKS, Margaret, "The Activities and Influence of David Urquhart 1833-56, with Special Reference to the Affairs of the Near East," (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University of London, Londra 1964.
JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Çev. Nilüfer Epçeli), V, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.
JUCHEREAU, Antoine, *Réevolutions de Constantinople en 1807 et 1808*, I-II, A la Librairie de Brissot-Thivars, Paris 1809.
KABACALI, Alpay, *II. Mahmud*, Deniz Bank Kültür Yayınları, İstanbul 2012.
KARA HARP OKULU, *Harpokulu Tarihçesi (1834-1945)*, Harp Okulu Matbaası, İstanbul 1945.
KARACA, Taha Niyazi, *Türk-İngiliz İlişkileri ve Mehmed Akif Paşa'nın Anıları (İbret)*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2004.
KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, V, TTK Yayınları, Ankara 1988.
——, *Selim III'ün Hat-tı Hümayunları, 1789-1807*, TTK Yayınları, Ankara 1946.
——, *Selim III'ün Hat-tı Hümayunları*, TTK Yayınları, Ankara 1999.
KARPAT, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2002.
KAYNAR, Reşad, *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*, TTK Yayınları, Ankara 1954.
KAZANCIGİL, Aykut, *Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji*, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2007.
KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Majestelerinin Konsoloslan-İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslan (1580-1900)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
KOÇU, Reşat Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar (1300-1920)*, Türkiye Matbaası, İstanbul 1934.
KOLOĞLU, Orhan, *Miyop Çörçil Olayı: Ceride-i Havadis'in Öyküsü*, Yorum Yayınları, Ankara 1986.
KUTLUOĞLU, M. Hanefi, *Eqyptian Question (1831-1841)*, Eren Yayınları, İstanbul 1998.
KURAN, Ercüment, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri (1793-1821)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.
——, *Cezayirin Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti (1827-1847)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1957.
KURAT, Akdes Nimet, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*, TTK Yayınları, Ankara 1953.
——, *Türk İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1553-1952)*, TTK Yayınları, Ankara 1952.
——, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
KURTÇEPE, İsrafil-Mustafa Balcıoğlu, *Kara Harp Okulu Tarihi*, Kara Harp Okulu Matbaası, Ankara 1991.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münasebetleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1974.

LAIDLAW, Christine, *The British in the Levant-Trade and Perceptions of the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*, Tauris Academic Studies, Londra 2010.

LANGENSIEPEN, Bernd-Ahmet Güleryüz, *The Ottoman Steam Navy (1828-1923)*, (Ed. James Cooper), Conway Maritime Press, Londra 1995.

LATIMER, Elizabeth W., *Russia and Turkey in the Nineteenth Century*, A. C. McClurg and Company, Chicago 1893.

LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), TTK Yayınları, Ankara 2004.

MACCANN, William, *Two Thousand Miles' Ride through the Argentine Provinces*, Smith, Elder & Co., Londra 1853.

MAHMUD ŞEVKET, *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi*, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul 1325.

MANTRAN, Robert, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Çev. Server Tanilli), II, Cem Yayınevi, İstanbul 1995.

MARDİN, Şerif, *Türk Modernleşmesi: Makaleler 4*, (Der. Mümtaz'er Türköne - Tuncay Önder), İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

MCGREGOR, Andrew, *A Military History of Modern Egypt: from the Ottoman Conquest to the Ramadan War*, Praeger Security International, Connecticut 2006.

MEHMED SÜREYYA, *Sicil-i Osmanî*, II, (Yay. haz. Nuri Aybayar), (Yeni yazıya aktaran. Seyit Ali Kahraman), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

MEHMED ESAD, *Üss-i Zafer*, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1293.

——, *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye*, Artin Asadoryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1310.

MEHMED SELAHADDİN, *Bir Türk Diplomatının Evrak-ı Siyasiyesi*, Alem Matbaası, İstanbul 1306.

MEHMED ZEKAYİ-Mehmed Kemal, *Tarih-i Asr-ı Hazır*, I, Osmanlı Şirketi Matbaası, İstanbul 1329.

MOLTKE, Helmuth von, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, (Çev. Hayrullah Örs), Remzi Kitabevi, İstanbul 1969.

MURRAY, John, *British Diplomacy and Turkish Independence: With a View of the Continental Policy Required by British Interests*, John Murray, Londra 1838.

MUSTAFA NURİ PAŞA, *Netayic ül Vukuat*, IV, (Sad. Neşet Çağatay), TTK Yayınları, Ankara 1992.

NAPİER, Charles, *The War in Syria*, II, John W. Parker, Londra 1842.

NATIONAL PRINTING OFFICE, *Rosas and the River Plate in a letter to the Right Honourable The Earl of Aberdeen*, Foreign and Commonwealth Office Collection, 1844.

OĞULUKYAN, George, *III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmud ve Alemdar Mustafa Paşa (1806-1810)*, (Çev. Hrand D. Andreasyon), İÜEF Yayınları, İstanbul 1972.

ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayınları, İstanbul 1995.

PALMER, Alan, *Osmanlı İmparatorluğu: Son Üç Yüz Yıl, Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, (Çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak), Sabah Kitapları, İstanbul 1997.

PAMUK, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi (1500-1914)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

PARDOE, Miss, *The City of the Sultan; and the Domestic Manners of the Turks in 1836*, II, Henry Colburn, Londra 1837.

PHILLIPS, W. Alison, *The War of Greek Independence 1821 to 1833*, Charles Scribner's Sons, New York 1897.

PHILLIPSON, Coleman-Noel Buxton, *The Question of the Bosphorus and the Dardanelles, Stevens and Haynes*, Bell Yard, Temple Bar., Londra 1917.
POOLE, Stanley L., *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, (Çev. Can Yücel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
——, Stanley L., *The Story of Turkey*, G. P. Putnam's Sons, Londra 1893.
POTYEMKIN, Vladimir, *Uluslararası İlişkiler Tarihi*, (Çev. Atilla Tokatlı), May Yayınları, İstanbul 1977.
PRICE, M. Philips, *A History of Turkey from Empire to Republic*, George Allen & Unwin Ltd., Londra 1956.
PURYEAR, John V., *International Economics and Diplomacy in the Near East*, Archon Books, California 1969.
REID, John, *Turkey and Turks: Being the Present State of Ottoman Empire*, Robert Tyas, Londra 1840.
ROBINSON, Gertrude, David Urquhart, *Some Chapters in the Life of A Victorian Knight Errant of Justice and Liberty*, Houghton Mifflin Co., New York 1920.
RODKEY, F. Stanley, *The Turco-Eqyptian Question in the Relations England, Fransa and Russia 1832-1841*, University of Illinois Press, Urbana 1924.
ROSEDALE, Honyel G., *Queen Elizabeth and the Levant Company*, Oxford University Press, Londra 1904
SANDER, Oral, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 1993.
SERTOĞLU, Mithat, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, V, Güven Yayınları, İstanbul 1962.
SHAW, Stanford J.-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, I, E Yayınları, İstanbul 2000.
SHAW, Matthew, *The Duke of Wellington*, The British Library, Londra 2005.
SLADE, Adolphus, Records *of Travels in Turkey, Greece, &c: and of a Cruise in the Black Sea, with the Capitan Pasha, in the Years 1829, 1830, and 1831*, I-II, Carey & Hard Co., Philadelphia 1833.
SMITH, E. A., *Lord Grey (1764-1845)*, Oxford University Press, Oxford 1990.
SMITH, George, *The Concise Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, Londra 1848.
SONYEL, Salâhi R., *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire*, TTK Yayınları, Ankara 1993.
SOYDEMİR, Selman, *Osmanlı Donanmasında Yabancı Müşavirlerin Etkisi (18. ve 19. Yüzyıllar)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.
STAPLETON, Augustus G., *Intervention and Non-Intervention or the Foreign Policy of Great Britain (1790-1865)*, John Murray, Londra 1866.
SUBAŞI, Turgut, "Anglo-Ottoman Relations and the Reform Question in the Early Tanzimat Period (1839-1852): with Special Reference to Reforms Concerning Ottoman Non-Muslim," (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Faculty of Arts of University of Birmingham, Birmingham 1995.
ŞÂNİZÂDE MEHMED ATAULLAH EFENDİ, *Şânî-zâde Târîhi*, II, (Yay. haz. Ziya Yılmazer), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008.
ŞAPOLYO, Enver Behnan, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Güven Yayınları, İstanbul 1945.
ŞİRİN, İbrahim, *Osmanlı İmgeleminde Avrupa*, Lotus Yayınları, Ankara 2006.
ŞİŞMAN, Adnan, *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1838-1876)*, TTK Yayınları, Ankara 2004.
TABAKOĞLU, Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1985.
——, *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1998.
TEMPERLEY, Harold, *England and the Near East: The Crimea*, Longmans Green and Co., 1936.

THOMAS, George M., *August von Jochmus Gessamelte Schriften-The Syrian War and Decline of Ottoman Empire (1840-1848)*, Albert Cohn, Berlin 1883.
TUĞLACI, Pars, *Dadyan Ailesi'nin Osmanlı Toplum, Ekonomi ve Siyaset Hayatındaki Rolü*, Pars Yayıncılık, İstanbul 1993.
TUKİN, Cemal, *Boğazlar Meselesi*, Pan Yayınları, İstanbul 1999.
TUNCER, Hüner, *Osmanlı-Avusturya İlişkileri (1789-1853)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2008.
——, *Osmanlı Devleti ve Büyük Güçler (1815-1878)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009.
UBUCINI, M. A., *Osmanlı'da Modernleşme Sancısı*, (Çev. Cemal Aydın), Timaş Yayınları, İstanbul 1998.
UÇAROL, Rıfat, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, DR Yayınları, İstanbul 2008.
UFFORD, Letitia W., *The Pasha*, McFarland Company, North Carolina 2007.
ULUÇAY, Çağatay-Enver Kartekin, *Yüksek Mühendis Okulu*, İstanbul Teknik Üniversitesi Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 1958.
URQUHART, David, *Limitations of the Supply of Grain by the Past Action of British Diplomacy*, Foreign and Commonwealth Office Collection, Londra 1855.
——, *Turkey and Its Resourches*, Saunders and Otley, Londra 1833.
——, *Reminiscences of William IV: Correspondence Between Lord Ponsonby and David Urquhart*, Diplomatic Review Office, Londra 1875.
UZUNÇARŞILI, İsmail H., *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK Yayınları, Ankara 1988.
——, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, TTK Yayınları, Ankara 1988.
ÜNAL, Tahsin, *Kara Harp Okulu Tarihi*, Berikan Yayınları, Ankara 2001.
VERNADSKY, George, *Rusya Tarihi*, (Çev. Doğukan Mızrak-Egemen Ç. Mızrak), Selenge Yayınları, İstanbul 2009.
WALPOLE, Spencer, *A History of England*, IV, Longmans-Green and Co., Londra 1912.
WEBSTER, Charles, *The Foreign Policy of Palmerston (1830-1841)*, I-II, G. Bell&Sons Ltd, Londra 1951.
WILLIAM, Miller, The *Ottoman Empire and Its Successors*, Cambridge University Press, Cambridge 1934.
WOOD, Alfred C., *A History of the Levant Company*, Frank&Cass Co. Ltd, Abingdon 1964.
WOODWARD, Llewellyn, *The Age of Reform (1815-1870)*, Book Club Associates, Londra 1979.
YALÇINKAYA, M. Alaaddin, *The First Permanent Otoman Embassy in Europe the Embassy of Yusuf Agah Efendi to London (1793-1797)*, İsis Yayınları, İstanbul 2010.
YERASİMOS, Stefanos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, (Çev. Babür Kuzucu), Gözlem Yayınları, İstanbul 1980.
YILDIRIM, İbrahim, *Osmanlı Devleti'nde Elçi Kabulleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.
YILDIZ, Gültekin, *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, Kitabevi Yayınları İstanbul 2009.
ZİNKEİSEN, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, VII, (Ed. Erhan Afyoncu), (Çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.
ZORLU, Tuncay, *Innovation and Empire in Turkey-Sultan Selim III and the Modernisation of the Ottoman Navy*, Tauris Academic Studies, Londra 2008.
ZURCHER, Eric Jan, *Turkey a Modern History*, I. B. Tauris & Co. Ltd, Londra 2004.

IV. MAKALELER

AKALIN, Şahabeddin, "Mehmed Namık Paşa," *Tarih Dergisi*, IV/7, İÜEF Yayınları, İstanbul 1952, s. 127-145.

AKTEPE, M. Münir, "Dünkü Fransızlar Bulak Bey ve Oğlu," *Tarih Dergisi (Fatih Sultan Mehmed'e Hatıra Sayısı)*, 33, İstanbul 1982, s. 255-270.

AKŞİN, Sina, "1839'da Osmanlı Ülkesinde İdeolojik Ortam ve Osmanlı Devleti'nin Uluslararası Durumu," *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Yay. haz. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Phoenix Yayınları, Ankara 2006, s. 83-90.

ALTUNDAĞ, Şinasi, "Rus Generali Muravyef'in Hususî Elçi Olarak Çar'ın, Mısır Mes'elesine Bir Son Verilmesi Hususundaki Talebini Mehmed Ali'ye Tebliğ Etmek Üzere İskenderiye'ye Gönderilmesi," *Tarih Vesikaları*, I/2, Maarif Vekâleti Yayınları, Ankara 1958, 194-209.

ARTEL, Tarık, "Tanzimattan Cumhuriyete Kadar Türkiye'de Kimya Tedrisatının Geçirdiği Safhalara Dair Notlar," *Tanzimat*, I, MEB Yayınları, İstanbul 1999, s. 491-510.

BAYRAK, Meral, "Osmanlı Arşivleri Işığında Rum İsyanı Sırasında Avrupa Devletlerinin Tutumu," *Osmanlı*, II, (Ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 71-86.

BAILEY, Edgar, "The Economics of British Foreign Policy (1825-1850)," *The Journal of Modern History*, XII/4, Chicago 1940, s. 449-484.

BAYSUN, Cavid, "Mustafa Reşid Paşa," *Tanzimat*, II, MEB Yayınları, İstanbul 1999, s.723-746.

BEYDİLLİ, Kemal, "III. Selim: Aydınlanmış Hükümdar," *Nizâm-ı Kadîmden Nizâm-ı Cedîde III. Selim ve Dönemi*, (Ed. Seyfi Kenan), İSAM Yayınları, İstanbul 2008, s. 27-57.

BİLİM, Cahit, "Osmanlılar'da Avrupa'ya Öğrenci Gönderilmesi," *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, I/1, Eskişehir 1999, s. 17-38.

BİNARK, İsmet, "Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Mevcut Nâme-i Hümâyun Defterlerine Göre Osmanlı Rus Münasebetleri," *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491-1992)*, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 198-210.

BITIS, Alexander, "1828-1829 Türk-Rus Savaşı ve Edirne Anlaşması," (Çev. Nasuh Uslu), *Türkler*, XII, (Ed. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 703-720.

BOLSOVER, G. Henry, "Lord Ponsonby and the Eastern Question (1833-1839)," *Slavonic and East European Review*, XIII/37, Londra 1934, s. 98-118.

——, "I. Nikola ve Türkiye'nin Paylaşılması Meselesi," (Çev. Yuluğ Tekin Kurat), *DTCF Dergisi*, XXIII/3-4, Ankara 1965, s. 207-237.

——, "David Urquhart and the Eastern Question, 1833-37: A Study in Publicity and Diplomacy," *The Journal of Modern History*, VIII/4, Chicago 1936, s. 444-467.

BOSTAN, İdris, "Osmanlı Bahriyesinde Modernleşme Hareketleri: Tersane'de Büyük Havuz İnşası (1794-1800)," *150. Yılında Tanzimat*, (Yay. haz. Hakkı Dursun Yılmaz), TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 69-90.

BULUŞ, Abdülkadir, "Ann Binns'in Türkiye Günlüğü'nden Seçmeler: Dindar Bir İngiliz Kadının Gözlemleri ve 19. Yüzyıl Osmanlı Sanayileşmesinden Manzaralar," *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 2012, s. 49-61.

CİN, Halil, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri" *150. Yılında Tanzimat*, (Yay. haz. Hakkı Dursun Yılmaz), TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 11-32.

CLARK, Edward C., "Osmanlı Sanayi Devrimi," *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler*, (Yay. haz. Ekmeleddin İhsanoğlu), İÜEF Yayınları, İstanbul 1992, s. 37-52.

CRAWLEY, C. W., "Anglo-Russian Relations 1815-40," *Cambridge Historical Journal*, III/1, Cambridge University Press, Cambridge 1929, s. 47-73.

COLLINS, Lansing, "Barton's Audience in İstanbul 1593," *History Today*, XV/4, 1975, s. 262-270.

ÇADIRCI, Musa, "Anadolu'da Redif Askeri Teşkilatının Kuruluşu," *Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik*, İmge Yayınları, Ankara 2008, s. 64-75.

——, "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli Târik-i İlmiyyeye Dâir Ceza Kânunname'si," *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIV/25, Ankara 1981, s. 139-161.

——, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler (1840-1856)," *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Yay. haz. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Phoenix Yayınları, Ankara 2006, s. 133-140.

ÇELİK, Yüksel, "III. Selim Döneminde Mısır'da Osmanlı-İngiliz Rekabeti (1798-1807)," *Nizâm-ı Kadîmden Nizâm-ı Cedîde III. Selim ve Dönemi*, (Ed. Seyfi Kenan), İSAM Yayınları, İstanbul 2008, s. 351-366.

ÇETİN, Birol, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Teknolojilerin Takibi (1700-1900)," *Türkler*, XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 812-821.

DÖNMEZ, Ahmet, "Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimi Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832-1841," *Fahir Armaoğlu Armağanı*, (Ed. Ersin Embel), TTK Yayınları, Ankara 2008, s. 153-182.

——, "M. Reşid Paşa'nın İkinci Londra Elçiliği ve Tanzimat Reformlarına Dair Memorandumu," *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6, Konya 2011, s. 3-20.

ERGİN, Osman Nuri, "Mekteb-i Ulumi Harbiye 1834," *Türk Tarihinde Harbiye*, (Ed. Ali Güler-Suat Akgül), Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara 1999, s. 68-87.

ERHAN, Çağrı, "Osmanlı-Amerikan İlişkilerinin Başlangıcında Temel Faktörler (1776-1830)," *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, TTK, Ankara 1999, s. 21-34.

FEHMİ, İsmail, "1807'de Rusların ve İngilizlerin Osmanlılarla Yeniden Münâsebet Kurma Teşebbüsleri," *Tarih Dergisi*, 30, İÜEF Yayınları, İstanbul 1976, s. 23-38.

FEWSTER, Joseph M., "Lord Ponsonby and the Churchill Affair of 1836: An Episode in the Eastern Question," *Diplomacy&Statecraft*, IX/2, Durham 1998, s. 55-90.

GENCER, Ali İhsan, "Osmanlı Bahriyesinde Yapılan Yeniliklerin Devlet Siyasetine Etkileri (19.Yüzyıl)," *Türk Dış Politikası*, I, (Ed. Mustafa Bıyıklı), Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2008, s. 139-163.

GÜRAN, Tevfik, "Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları," *150. Yılında Tanzimat*, (Yay. haz. Hakkı Dursun Yılmaz), TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 235-257.

HOARD, Esme, "British Policy and the Balance of Power," *The American Political Science Review*, XIX/2, s. 261-267.

HORNIKER, Arthur L., "William Harborne and the Beginning of Anglo-Turkish Diplomatic and Commercial Relations," *The Journal of Modern History*, XIV/3, Chicago 1942, s. 289-316.

——, "Anglo-French Rivalry in the Levant from 1583-1612," *The Journal of Modern History*, XVIII/4, Chicago 1946, s. 289-305.

HUREWİTZ, J. C., "The Europeanazition of Ottoman Diplomacy," *Belleten*, XXV/99, TTK Yayınları, Ankara 1961, s. 455-466.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin, "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı," *150. Yılında Tanzimat*, (Yay. haz. Hakkı Dursun Yılmaz), TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 335-395.

İNALCIK, Halil, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümâyunu," *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Yay. haz. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 87-109.

——, "Türkiye ve Avrupa: Dün Bugün," *Doğu Batı: Makaleler I*, Ankara 2005, s. 197-219.

——, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri," *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Yay. haz. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Phoenix Yayınları, Ankara 2006, s. 109-131.

——, "Osmanlı'nın Avrupa İle Barışıklığı: Kapitülasyonlar ve Ticaret," *Doğu Batı: Makaleler I*, Ankara 2005, s. 237-266.

KABAKCI, Enes, "Napoléon Bonaparte'ın Mısır Seferi (1798-1801)," *Nizâm-ı Kadîmden Nizâm-ı Cedîde III. Selim ve Dönemi*, (Ed. Seyfi Kenan), İSAM Yayınları, İstanbul 2008, s. 339-350.

KARAL, Enver Ziya, "Gülhane Hatt-ı Hümayunu'na Batının Etkisi," *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Yay. haz. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Phoenix Yayınları, Ankara 2006, s. 65-82.

KERNER, Robert J., "Russia's New Policy in the Near East after the Peace of Adrianople; Including the Text of the Protocol of 16 September 1829," *Cambridge Historical Journal*, V/3, Cambridge 1937, s. 280-290.

KODAMAN, Bayram-Ahmet Turan Alkan, "Tanzimatın Öncüsü Mustafa Reşid Paşa," *150. Yılında Tanzimat*, (Yay. haz. Hakkı Dursun Yılmaz), TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 1-10.

KROTEE, March L., "The Rise and Demise of Sport: A Reflection of Uruguayan Society," The *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, CDXLV/1, 1979, s. 141-154.

KURAN, Ercüment, "Mustafa Reşid Paşa," *İA*, IX, MEB Yayınları, Eskişehir 1970, s. 554-705.

——, "Türkiye'nin Batılılaşmasında Osmanlı Daimi Elçiliklerinin Rolü," *VI. Tarih Kongresi*, TTK Yayınları, Ankara 1967, s. 489-496.

KUTLUOĞLU, M. Hanefi, "Kavalalı Mehmed Ali Paşa Maddesi," *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXV, İstanbul 2002, s. 62-65.

——, "Mehmet Ali Paşa'nın Suriye Seferi Öncesi Bu Bölgeye Yönelik Politikası ve Seferin Geri Plânını Oluşturan Unsurlar," *Tarih Enstitüsü Dergisi (M. Münir Aktepe'ye Armağan)*, İÜEF Yayınları, 15, İstanbul 1997, s.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, "The Adoption and Use of Permanent Diplomacy," *Ottoman Diplomacy-Conventional or Unconventional?*, (Ed. A. Nuri Yurdusev), Palgrave Macmillan, Basingstoke 2004, s. 131-150.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., "Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu Redîf-i Asâkir-i Mansûre," *Tarih Enstitüsü Dergisi (Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı)*, 12, İstanbul 1982, s. 127-157.

LAMB, Margaret, "The Making of a Russophobe: David Urquhart: The Formative Years, 1825-1835," *The International History Review*, III/3, Oxfordshire 1981, s. 330-357.

——, "Writing up the Eastern Question in 1835-1836," *The International History Review*, XV/2, Oxfordshire 1993, s. 239-268.

LEVY, Avigdor, "The Officer Corps in Sultan Mahmud II's New Otoman Army 1826-1839," *International Journal of Middle East Studies*, II/1, Cambridge 1971, s. 21-39.

MAC FIE, A. L., "Opinions of the European Press on the Eastern Question, 1836," *Middle Eastern Studies*, XVII/1, Oxfordshire 1991, s. 131-139.

MARDİN, Şerif, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisadi Düşüncenin Gelişimi (1839-1918)," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, III, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 618-634.

——, "Tanzimat Fermanı'nın Manası: Yeni Bir izah Denemesi," *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Yay. haz. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Phoenix Yayınları, Ankara 2006, s. 91-106.

MIDDLETON, Charles R., "Palmerston, Ponsonby and Mehemet Ali: Some Observations On Ambassadorial Independence in the East 1838-1840," *East European Quarterly*, XV/4, 1981, s. 409-423.

MOWAT, R. B., "The Near East and France," *Cambridge History of British Foreign Policy (1783-1919)*, II, (Ed. A. W. Ward-G. P. Gooch), Cambridge University Press, Londra 1923, s. 161-198.

MULER, Wolfgang-Wiener, "15-19. Yüzyıllar Arasında İstanbul'da İmalathane ve Fabrikalar," *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler*, (Yay. haz. Ekmeleddin İhsanoğlu), İÜEF Yayınları, İstanbul 1992, s. 53-120.

MURPHEY, Rhoads, "Osmanlıların Batı Teknolojisini Benimsemedeki Tutumları: Efrenci Teknisyenlerin Sivil ve Askeri Uygulamalardaki Rolü," *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler*, (Yay. haz. Ekmeleddin İhsanoğlu), İÜEF Yayınları, İstanbul 1992, s. 7-20.

NOVIÇEV, A. D., "1839 Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu ve Dış Politikadaki Boyutları," *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Yay. haz. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Phoenix Yayınları, Ankara 2006, s. 241-252.

ORTAYLI, İlber, "Tanzimat Bürokratları ve Metternich," *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim: Makaleler I*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2004, s. 441-447.

——, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Reformlar ve Polonyalı Mülteci Subaylar," *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim: Makaleler I*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2004, s. 185-191.

ÖZBAY, Rahmi Deniz-Yaşar Bülbül, "Osmanlı Devleti'nde Bir Teknoloji Transferi Yöntemi Olarak Yabancı İşgücü İstihdamı," *Tülin Aren Armağanı*, Pamuk Yayınları, İstanbul 2009, s. 189-218.

ÖZCAN, Abdülkadir, "II. Mahmut ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler," *Tarih İncelemeleri*, 10, İzmir 1995, s. 13-39.

ÖZCAN, Besim, "XIX. Asrın Ortalarına Kadar Osmanlı Bahriyesinde Yabancı Uzmanların Görevlendirilmesi," *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi*, 24, Erzurum 1997, s. 39-49.

——, "1828-29 Osmanlı-Rus Harbi'nde Erzurum Eyaleti'nden Rusya'ya Göçürülen Ermenilerin Geri Dönüşlerini Sağlama Faaliyetleri," *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 46, Erzurum 2011, s. 195-204.

——, "İngiliz Amirali Sir Adolphus Slade'in Türkiye İzlenimleri," *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 10, 2011, s. 29-51.

PAVLOWITCH, S. K., "British Diplomacy and the Serbian Constitution of 1838," *The Slavonic and East European Review*, XXXVIII/90, Londra 1959, s. 146-165.

PRATT, E. J., "Anglo-American Commercial and Political Rivalry on the Plata, 1820-1830," *The Hispanic American Historical Review*, XI/3, Durham 1931, s. 302-335.

RAWLINSON, H. G., "The Embassy of William Harborne to Constantinople, 1583-8," *Transactions of the Royal Historical Society*, 5, Cambridge 1992, s. 1-27.

RENDALL, Matthew, "Restraint or Self-Restraint of Russia: Nicholas I, the Treaty of Unkiar Skelessi, and the Vienna System," *The International History Review*, XXIV/1, Oxfordshire 2002, s. 37-63.

RODKEY, F. Stanley, "Lord Palmerston and the Rejuvenation of Turkey, 1830-41," *The Journal of Modern History*, I/4, The University of Chicago Press, Chicago 1929, s. 570-593.

——,"Lord Palmerston and the Rejuvenation of Turkey, 1830-41: Part II, 1839-41," *The Journal of Modern History*, II/2, The University of Chicago Press, Chicago 1930, s. 193-225.

——, "Reshid Pasha's Memorandum of August 12, 1839," *The Journal of Modern History*, II/ 2, s. 1-20.

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)," *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVIII/46, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara 2009, s. 54-69.

——, "Sadık Rıfat Paşa ve Avrupa'nın Ahvâline Dair Risâlesi," *Liberal Düşünce*, I/3, 1996, s. 115-124.

SHAW, Stanford, J., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud Dönemleri," (Çev. M. Faruk Çakır), *Türkler*, XII, (Ed. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 609-628.

SİYAVUŞGİL, Sabri Esat, "Tanzimat'ın Fransız Efkârı Umumiyesinde Uyandırdığı Akisler," *Tanzimat*, II, MEB Yayınları, İstanbul 1999, s. 747-756.

SKILLITER, Suzan. A., "The Organization of the First English Embassy in Istanbul in 1583," *Asian Affairs*, X/2, 1979, s. 159-165.

SUNAR, Mehmet Mert, "Ocak-ı Amire'den Ocak-ı Mülgâ'ya Doğru: Nizâm-ı Cedid Reformları Karşısında Yeniçeriler," *Nizâm-ı Kadîmden Nizâm-ı Cedîde III. Selim ve Dönemi*, (Ed. Seyfi Kenan), İSAM Yayınları, İstanbul 2008, s. 497-527.

SUNGU, İhsan, "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar," *Tanzimat*, II, MEB Yayınları, İstanbul 1999, s. 777-857.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, "*Âkif Paşa*," *İA*, I, MEB Yayınları, Eskişehir 1997.

TENGİRŞENK, Y. Kemal, "Tanzimat Devrinde Osmanlı Devletinin Harici Ticaret Siyaseti," *Tanzimat*, I, MEB Yayınları, İstanbul 1999, s. 289-320.

THOBİE, Jacques, " La France et la Modernisation de l'Empire Ottoman," *A Bridge Between Cultures: Studies on Ottoman and Republican Turkey in Memory of Ali İhsan Bağış*, (Ed. Sinan Kuneralp), İsis Yayınları, İstanbul 2006, s. 153-167.

TURAN, Şerâfeddin, "Pertev Paşa," *İA*, IX, MEB Yayınları, Eskişehir 1970, s. 554-556.

ÜLMAN, Halûk, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dış Politika ve Doğu Sorunu," *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, I, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 272-288.

ÜREŞKOVA, S. F., "Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu Arasındaki Savaşlar: Sebepleri ve Kimi Tarihi Sonuçları," *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya*, (Der. Gülten Kazgan-Natalya Ülçenko), (Çev. Hakan Aksay), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 17-32.

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat," *Tanzimat*, I, MEB Yayınları, İstanbul 1999, s. 139-209.

VERETÉ, M., "Palmerston and the Levant Crisis, 1832," *The Journal of Modern History*, XXIV/2, Chicago 1952, s. 143-151.

WEBSTER, Charles, "Urquhart, Ponsonby, and Palmerston," *The English Historical Review*, LXII, Oxford 1947, s. 327-351.

WILLIAMS, Judith Blow, "The Establishment of British Commerce with Argentina," *The Hispanic American Historical Review*, XV/1, Pittsburgh 1935, s. 43-64.

WINN, Peter, "British Informal Empire in Uruguay in the Nineteenth Century," *Past & Present Society*, 73, Oxford 1976, s. 100-126.

WOOD, Alfred C., "The English Embassy at Constantinople, 1660-1762," *The English Historical Review*, 40, Oxford 1925, s. 533-561.

YALÇINKAYA, M. Alaaddin, "Osmanlı Devleti'nin Yeniden Yapılanması Çalışmalarında İlk İkamet Elçisinin Rolü," *Toplumsal Tarih*, 32, İstanbul 1992, s. 45-53.

——,"Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Değeri," *OTAM*, 7, İstanbul 1996, s. 320-338.

——, "Bir Avrupa Diplomasi Merkezi Olarak İstanbul: 1792-1798 Dönemi İngiliz Kaynaklarına Göre," *Osmanlı*, I, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s. 660-675.

——, "Türk Diplomasisinin Modernleşmesinde Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi'nin Rolü," *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 21, İstanbul 2001, s. 109-134.

——, "III. Selim ve II. Mahmud Dönemleri Osmanlı Dış Politikası," *Türkler*, XII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 629-659.

——, "Osmanlı Devleti'nin Batı Politikası-Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a-1774-1839," *Türk Dış Politikası*, II, (Ed. Mustafa Bıyıklı), Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2008, s. 83-136.

——, "III. Selim Döneminde Dış Temsilciliklerin Kurulması," *Nizâm-ı Kadîmden Nizâm-ı Cedîde*, (Ed. Seyfi Kenan), İSAM Yayınları, İstanbul 2008, s. 593-623.

——, "Sir Robert Ainslie'nin İstanbul Elçiliği (1776-1794)," *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 31, İstanbul 2008, s. 127-159.

——, "II. Mahmud Dönemi Osmanlı Diplomasisi," *II. Mahmud Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul*, (Ed. Coşkun Yılmaz), İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, İstanbul 2010, s. 179-190.

——, "Osmanlı Devleti'nin Modernleşme Sürecinde Avrupalılar'ın İstihdam Edilmesi (1774-1807)," *Erken Klasik Dönemden XVIII. Yüzyılın Sonuna Kadar Osmanlılar ve Avrupa*, (Ed. Seyfi Kenan), İSAM Yayınları, İstanbul 2010, s. 421-448.

——, "The Modernisation of the Ottoman Diplomatic Representations in Europe: The Case of the Embassy of İsmail Ferruh Efendi to London (1797-1800)," *A Bridge Between Cultures: Studies on Ottoman and Republican Turkey in Memory of Ali İhsan Bağış*, (Ed. Sinan Kuneralp), İsis Yayınları, İstanbul 2006, s. 51-67.

YARAMIŞ, Ahmet, "Atatürk'ün Yetiştiği Mekteb-i Harbiye'nin Kuruluşu," *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (Atatürk Özel Sayısı)*, VIII/3, Afyon 2006, s. 181-202.

YEŞİL, Fatih, "Nizam-ı Cedid'den Vaka-yı Hayriyeye Osmanlı Askeri Dönüşümü," *Osmanlı Askeri Tarihi*, (Yay. haz. Serhat Aslaner-Hatice Çolak Yentürk), Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmalar Merkezi Yayınları, İstanbul 2011, s. 139-159.

——, "İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu: Uluslararası Bir Krizin Siyasi ve Askeri Anatomisi," *Nizâm-ı Kadîmden Nizâm-ı Cedîde III. Selim ve Dönemi*, (Ed. Seyfi Kenan), İSAM Yayınları, İstanbul 2008, s. 391-493.

YILDIZ, Gültekin, "Üniformalı Padişah II. Mahmud," *II. Mahmud Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul*, (Ed. Coşkun Yılmaz), İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, İstanbul 2010, s. 104-129.

——, "Yeniçerisiz Tahta Çıkmak: Kadîm ve Cedîd Arasında Sultan Abdülmecid'in Cülûsu," *Türklük Araştırmaları Dergisi (Prof. Dr. Mücteba İlgürel'e Armağan II)*, 20, Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 339-353.

ZORLU, Tuncay, "III. Selim Dönemi Osmanlı Teknolojisi," *Nizâm-ı Kadîmden Nizâm-ı Cedîde III. Selim ve Dönemi*, (Ed. Seyfi Kenan), İSAM Yayınları, İstanbul 2008, s. 213-251.

Dizin

Bu eserde Osmanlı, İngiliz ve Fransız arşiv kaynaklarından yararlanılarak Osmanlı diplomasi ve modernleşme tarihinin en önemli safhalarından biri inceleniyor. İngiliz devlet adamı ve diplomatlarının, Osmanlı reformlarını yönlendirmek amacıyla 1833-1841 yılları arasında ne gibi faaliyetlerde bulunduğu ve bu girişimlerin Osmanlı modernleşmesinin hangi alanlarında, ne derece etkili olduğu diplomasi ve reform ekseni içinde analiz ediliyor. Kitapta, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston ve İngiliz Elçisi Lord Ponsonby'nin Osmanlı Devleti'nin güçlendirilmesi çerçevesinde Osmanlı yöneticilerini reformlara teşvik etme çabaları ve Rusya, Mısır Valisi M. Ali Paşa gibi bu süreci olumsuz yönde etkilemeye çalışan unsurlara karşı yürüttükleri mücadele ayrıntılarıyla gösteriliyor. Lord Palmerston ve Lord Ponsonby'nin reform anlayışları arasındaki farklılığın ortaya çıkarttığı bir çatışmanın da söz konusu olduğu bir ortamda, II. Mahmud, Abdülmecid ve bazı Osmanlı yöneticilerinin dış müdahalelere karşı takındıkları tavır ve yaşadıkları ikilem onların Osmanlı modernleşmesini yabancı etkilerden uzak ve Osmanlı Devleti çıkarları doğrultusunda gerçekleştirme çabası içinde olduklarını gösteriyor. Çalışmada, Avrupa'dan getirtilen yabancı uzmanlar, Londra'ya gönderilen öğrenciler, İngiltere'den teknoloji transferi gibi Osmanlı modernleşmesiyle ilgili önemli gelişmelerin ayrıntılarına da yer veriliyor. Tüm bu verilerin toplamı ise, Lord Palmerston'un 1833'te hazırladığı reform programının Mustafa Reşid Paşa tarafından 1839'tan itibaren Tanzimat Fermanı'na yani Osmanlı modernleşmesinin yeni yol haritasına dönüşmesi sürecini gözler önüne seriyor. Ahmet Dönmez, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü'nde öğretim üyesi.

TARİH VE COĞRAFYA DİZİSİ

Kitap YAYINEVİ

ISBN 978-605-105-135-2

₺ 25,-